

REVICZKY GYULA ÖSSZES VERSE

JEGYZETEK

CSÁSZTVAY TÜNDE
2004

JEGYZETEK

MAGYAR VERSEI

IFJUSÁGOM 1874–1883.

TÜNŐ IFJUSÁG

I.

FUT, FUT, REPÜL AZ IFJUSÁG... – [1880]

Közlések: FL 1880. december 10. 283. sz. 1407.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. (a vers kurzív szedésű közlését innen vettem át) FSZ; Kor. 1895. (a ciklusból kiemelve, *Változatok. Tünő ifjúság I.* címmel); Kor. 1902. (a ciklusból kiemelve, *Változatok. Tünő ifjúság I.* címmel); Kor. 1904. (a ciklusból kiemelve, *Változatok. Tünő ifjúság I.* címmel); Paku 1944. (*Tünő ifjúság I.* címmel); NGB 1969. (*Tünő ifjúság I.* címmel); NGB 1989. (*Tünő ifjúság I.* címmel, d. n.); VP 1996. (d. n., külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1880., az FL-közlés alapján (eddig: 1881.);

A vers kurzív szedését – a kötetbeli közlés mintájára – meghagytam;

FL-közlés: helyesírásbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: rózsás h. *derült*; 1. vsz. 5. sor: setétül h. *sötétül*; 2. vsz. 5. sor: hervadástul h. *hervadástól*; 4. vsz. 1. sor: *Ah úgy van, úgy!* – *Jobb, hogy kiűztek engem!*; 4. vsz. 3. sor: ránk kigyói h. *rut kigyói*; 4. vsz. 4. sor: Mindenbirási h. *Mindentudási*; 4. vsz. 6. sor: sose h. *sohse*;

Magyarázat: Széles Klára szerint a vers „az egész életműnek a mottója is lehet.” Véleménye szerint „már címével is elárulja, hogy az *eltűnés* mozzanata a hangsúlyos. A vers-egész főszereplője: a tapintható, tapasztalható *valószerűség hiánya*. [...] Az ifjúság hajdani valósága (egyben a tapasztalati valóság alaprétege) csak »nyomként« van jelen [...] a legjellemzőbb, legszebb költemények mindegyikében központi helyen áll az *áttűnés*, a *kézből kisikló élmény*, az *ellebbenés*...” (A *Reviczky-dalok szerkezete*. It 1972. 664–665.)

II.

MEG-MEGLEGYINT SZELLŐJE... – [1881]

Közlések: VU 1881. augusztus 7. 32. sz. 500.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. (a vers kurzív szedésű közlését innen vettem át) FSZ; Kor. 1895. (a ciklusból kiemelve, *Változatok. Tünő ifjúság II.*, külön cím n.); Kor. 1902. (a ciklusból kiemelve, *Változatok. Tünő ifjúság II.* címmel); Kor. 1904. (*Változatok. Tünő ifjúság II.* címmel, a ciklusból kiemelve); Paku 1944. (*Tünő ifjúság II.* címmel, külön cím n.); NGB 1969. (*Tünő ifjúság 2.* címmel); NGB 1989. (*Tünő ifjúság 2.* címmel); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers kurzív szedését – a kötetbeli közlés mintájára – meghagytam;

VU-közlés: helyesírásbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 2. sor: néma h. *kora*; 3. vsz. 4. sor: némasága h. *mégis néma*; ismeretlen, utolsó vsz.:

Oh, ifjúság, talizmánunk a bajban,

Ne hagyd el! És pályám' ha végezem:

Tavaszi szellő csókolgassa ajkam'

És hulló rózsá földje bé szemem!;

Magyarázat: A verset évekkel később Jászai Mari is szavalta, mint arról egy év nélküli, 1888. március 4-i levelében tudósította a tüdőbaját Arcóban kezeltető költővel: „Most szombaton szavalom a »Tünő ifjúság« második felét egy Paulai által rendezett hangversenyen.” (Kozocsa Sándor: *Reviczky Gyula és Jászai Mari*. It 1937. 76.)

ELSŐ SZERELEM I–VIII.

A LAJKA-CIKLUS

A ciklus először az *Üdvöske* címet kapta. Koroda 1902-es kiadású *Reviczky Gyula összes költeményei* című kötetében, az *Üdvöske* című fejezetben írta: „Reviczky első kötete melyet a Petőfi-társaság *Ifjúságom* címmel adott ki, rövid versciklussal kezdődik, mely a költő gyermekkori szerelmét a »kékruhás, szőke lányt« énekli meg. E ciklus eredeti címe: *Üdvöske* volt.” (Koroda, Bp., 1902. 15.) A végül elvetett cikluscím-választás, valamint a ciklus darabjainak vershelyezete, hangulata mögött némi Petőfi-hatást, illetve az almanachlúra hatását sejtethetjük;

Reviczky első szerelme Jaross (más források szerint: Jarosch) Lajka volt, akire Koroda Pál, Reviczky unokaöccse, egyik legjobb barátja sok évvel később így emlékezett: „E dalokat ahhoz a rövid kékruhás, ábrándos szőke leányhoz írta, kiről az [...] *Első szerelem* című ciklus szól. [...] Előkelő komáromvármegyei földbirtokos gyermeke volt; Pozsonyban rokonainál, egy ezredes családjánál töltött

évenként néhány hónapot. A költő kileste: hol lakik, s hová szokott kijárni s mint az árnyék követte mindenüvé. A kis leány pedig észrevette, mennyire érdeklődik iránta az ifjú, mert ábrándos, hosszú pillantással üdvözölte, valahányszor vele találkozott. De soha egy szót sem beszéltek egymással” (Kor. 1904., 6.);

A pozsonyi gimnazista Reviczky – jórészt az asztalfióknak és legbizalmasabb társainak szánt – verseiben epekedett ugyan ideálja után, aki talán nem is tudott magyarul, de egy-két beavatott barátján kívül a világ előtt féltőn és szemérmesen próbálta titkolni szerelmét. (Erről bővebben ld. Reviczky Gyula levelét Koroda Pálnak, 1873. december 16. – OSzK Kt. Levelestár 2. levél)

Évek múlva Koroda megismerkedett a lánnyal, s így emlékezett róla: „... házukat a legkedvesebb magyar ősnemesi jellegű házak egyikének találtam, melyekben valaha megfordultam, de Gyula első ideálja alkalmasabbnak tűnt fel előttem arra, hogy a »Háziasság«, mint hogy az »Ábránd« jelképe legyen. Egyszer – körülbelül a harmadik látogatásnál – este a kertben rózsák között járva beszéltem neki a hódításról, melyet ő rövid kék ruhában mivelt, sőt egy-két helyet idéztem is neki az »Első szerelem« ciklusból; ő tréfára vette az egészet és úgy tapasztaltam, hogy a vacsora, melybe házikisasszonyi ambícióját helyezte, jobban érdekelte őt a világ minden poézisénel.” (Reviczky Gyuláról. MSzal 1889. XI. köt. 551.)

Reviczky a pozsonyi évek után egyszer találkozott személyesen a lánnyal. Koroda emlékei szerint Budapesten, a Vadászkiút étterembe betérve látták meg a lányt, aki anyjával és vőlegényével vacsorázott ott. Koroda odalépett az asztalukhoz, s üdvözölte őket, Reviczky viszont hátra húzódott. Az esti találkozás után írta *Találkozás. 1879. május 14.* című versét.

Évekkel később Reviczky levelet küldött az akkor már asszony Lajkának. Barátai szerint ugyanis neki szerette volna ajánlani első verseskötetét, s ehhez kérte az engedélyét. A lány sosem válaszolt;

A ciklus előtti mottó a *Zeneszót hoz a kósza szellő...* kezdetű vers 2. vsz.-ának 1–2. sora;

Szakirodalom: Dombi Márk: *Reviczky Gyula költészete*. KatSz 1906. 1019.; Császtvay Tünde: *Julius (von?) Reviczky vagy Reviczky Gyula? A Noch einmal újrászületése*. In: *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Bp., Magvető, 1999. 555–573.; Császtvay Tünde: *A „poézis hímpora” avagy a „meleg fürdő”. Reviczky Gyula poétikus szerelmei*. Bárka 2003. 4. sz. 71–90.

I.

ÁBRÁNDJAIM DERŰS VILÁGÁT... – [1876/1883]

Változat: *Lajka emléke* címmel, FSZ: CsalKör 1876. augusztus 13. 33. sz. 772. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1876-os verseknél);

Kötetkiadások: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Első szerelem I.* címmel); Kor. 1902. (*Első szerelem I.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Első szerelem I.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Első szerelem I.* címmel, külön cím n.); NGB 1969. (*Első szerelem I.* címmel); NGB 1989. (*Első szerelem I.*, külön cím n., 1876-os dátummal); VP 1996. (külön cím n., 1876-os dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *CsalKör*-beli közlést jelzi, *Lajka emléke* címmel;

Magyarázat: A verset Széles Klára „életmű-reprezentáló erejű”-nek érezte. Különösen az utolsó vsz. esetében érezte úgy, hogy „egyetlen versszakban is megfigyelhető az egész vers, az egész Reviczky-líra minden fő karakter-jegye. A tárgyi, (tapasztalati, érzéki) valóságnak az az »alanyi« (belső átélésben, szubjektívizálásban megjelenő) valósággá áttünése. [...] Külső és belső valósághoz, tapasztalati realitáshoz és önmagához egyaránt kettős viszonyulás, e kettősség fenntartása, lebegése, vibrálása a vers ihletének, sikerének, életmű-reprezentáló voltának egyik titka. [...] A pillanat, az alkalom az, s amely így varázsos szerepet kap. [...] Reviczky legszebb szerelmi dalai voltaképpen nem a szerelemről, hanem annak hajdan-volt, vagy lehetséges (de át nem élt) édességéről zengnek. A társra-találás álma, vágya jelenik meg, s mindig társul a hervadás, elmúlás, volt-ifjúság képzeivel.” (A *Reviczky-dalok szerkezete*. It 1972. 663–664.);

Himbálta ifju szívemet. – Vajthó László szerint: „Leggyakoribb szava a szív. Átlag minden második versében előfordul, ugyanabban többször is...” (Reviczky Gyula. Bp., 193. 130.) Széles Klára hozzátette, hogy: „...ez a képvilág és ez a szókincs, amelyben a szív, szenvedés, rózsza, koszorú, hervadás stb. képzetkörei dominálnak, s amely a Csokonai–Berzsenyi–Kölcsy örökségén kívül főként a magyar szentimentalizmus hagyományaiból és az almanach-lírából merít, abban különbözik elődeitől, s annyiban jelenti ez az átvétel a modernizálás alkalmát, amennyiben legszebb verseiben, például sikerültebb dalaiban – asszociációik, jelentéskörük megváltozik.” (A *Reviczky-dalok szerkezete*. It 1972. 670–671.);

Fordítás: A verset *Erste Liebe I.* címmel lefordította Márkus Sámuel (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 163–165.)

*LAJKA EMLÉKE – [1876]

Változat: *Ábrándjaim derűs világát* (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között);

Közlés: CsalKör 1876. augusztus 13. 33. sz. 772. FSZ;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *CsalKör*-beli közlést jelzi.

II.

EMLÉKEZEM! ZÖLD VOLT AZ ERDŐ... / MÁJUS ELSEJÉN – [1875]

Kézirat: MTAKKt. K 513/445a 12–13. r. (*Május elsején* címmel, a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.);

Közlések: 1. ÚjId 1875. május 1. 18. sz. 206.; 2. Veszprém 1877. április 29. 17. sz. (1.); **kötetközlések:** *Ifjúságom* 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Első szerelem II.* címmel); Kor. 1902. (*Első szerelem II.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Első szerelem II.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Első szerelem II.* címmel, külön cím n.); NGB 1969. (*Első szerelem 2.* címmel); NGB 1989. (*Első szerelem 2.*, külön cím n., *Emlékezem, zöld volt az erdő...* kezdettel); VP 1996. (külön cím n., *Emlékezem, zöld volt az erdő...* kezdettel);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi *Első szerelem II.* címmel;

Szövegkritikai jegyzetek: MTA-kézirat: központozásbeli, ékezetbeli, egybe-külön írásmódbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: látott h. *lata*; 2. vsz. 3–6. sor:

Ah, láttalak a társasággal

Csevegni vigan, angyalom.

Hozzám nem közelite senki;

A fák odasugták felém;

3. vsz. 1. sor: De h. *És*; 3. vsz. 3. sor: a ligetbe h. *haloványan*; 3. vsz. 8. sor: *Mint május első reggelén*;

1. ÚjId-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.;

2. Veszprém-közlés: központozásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: *A park rég látá ennyi népet*;

Magyarázat: A vers Veszprém-beli közlését említette a *Déliáb* 1877. május 4-i, 5. száma: „Ugyancsak tőle olvastunk a »Veszprém« tárczájában egy »Május elsején« című költeményt...” (34.);

Fordítás: A verset *Erste Liebe II.* címmel lefordította Márkus Sámuel (*Galerie ungarischer Dichter.* Bp., 1896. 165–166.)

III.

SZIVEMBŐL TÉPTEM EZT A DALT... / DALOCSKA, SZÁLLJ TOVÁBB! – [1874]

Kézirat: K MTAKKt. K 513/445/a 8. r. (*Ideális perczek* címmel, 1. alcímmel, együtt 4 verssel: *Szép s ifju volt, Tudnék bár..., Zeneszót hoz..., Kérlek, ne zengjete...* kezdetűekkel; a versek külön cím n., a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.);

Közlések: 1. MoNv 1874. november 15. 46. sz. 564. (*Dalocska szállj tovább!* címmel); 2. Pápai Lapok 1884. április 27. 17. sz.; **kötetközlések:** *Ifjúságom* 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Első szerelem III.* címmel); Kor. 1902. (*Első szerelem III.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Első szerelem III.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Első szerelem III.* címmel, külön cím n., *Szívemből téptem ezt a dalt...* kezdettel); NGB 1969. (*Első szerelem 3.* címmel); NGB 1989. (*Első szerelem 3.*, külön cím n.); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az MTA-kéziratot jelzi *Első szerelem III.* címmel és adja a MoNv-beli közlést is;

Szövegkritikai jegyzetek: helytelen dátumkor.: az MTA-kéziratban: 1875., de ez nyilvánvalóan Reviczky elírása vagy nem a megírás, hanem az elküldés idejére utal, hiszen a MoNv-közlés 1874-es;

FSZ: 1. vsz. 1. sor: a sorvégi írásjelet a 3. és az 5. vsz. 1. sorának példája nyomán pótoltam;

K MTA-kézirat: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli kül.; 1. vsz. 3. sor: elmerengsz h. *felsohajtsz*;

1. MoNv-közlés: központozásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 3–4. sor:

Majd felkiáltsz: ő írta! ő!

S elolvasod te sírva –;

3. vsz. 3. sor: *És olvasás közt felsohajtsz*;

2. Pápai Lapok-közlés: egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, központozásbeli elt.;

Magyarázat: A verset Hajnikon kelt, 1874. november 17-i levelében Gáspár említette: „Erdélyi fordítása igen szép; »Dalocska szállj tovább« csak szavak és érzélem, de külön, nem összeforrv.”;

Széles Klára mutatta be, Reviczky hogyan jutott el Heinétől Baudelaire-ig, s hogyan talált rá „egy új, módosított helyzetdal formá”-ra, amelynek már eltérőek voltak a tárgyi és az alanyi feltételei: előtérbe került a szerepjátás mozzanata, s „a költői szerepet is lassan, bizonytalanul, de következetesen eltünteti, felszámolja” ... és megteremti „a semmiségek dalait, az árnyalatok költészetét ... az önmagában létező, a szuggesztíóra, a hanghatásokra építő verset.” [A *Reviczky-dalok szerkezete.* It 1972. 657–673.];

IV.

SZÉP VOLT ÉS IFJU... – [1875]

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 8. r. (*Ideális perczek* címmel, 2. alcímmel, együtt 4 verssel: *Szivemből téptem ezt a dalt, Tudnék bár..., Zeneszót hoz..., Kérlek, ne zengjete...* kezdetűekkel; külön cím n., a tisztázati valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.);

Közlések: 1. CsalKör 1875. július 25. 30. sz. 701. (*Ideális perczek* címmel, az *Előre tudtam...* kezdetű verssel); 2. KépCsalL 1883. április 8. 28. sz. 435. (Az „*Első szerelem*” ciklusból I. címmel, a II. *Zeneszót hoz a kósza szellő...* és a III. *Beh messze tűnt...* kezdetű versekkel); 3. Pápai Lapok 1884. április 27. 17. sz. (*Első szerelem* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Első szerelem* IV. címmel); Kor. 1902. (*Első szerelem* IV., külön cím n.); Kor. 1904. (*Első szerelem* IV., külön cím n.); Paku 1944. (*Első szerelem* IV. címmel, külön cím n., *Szép volt és ifjú, mint a hajnal...* kezdettel); NGB 1969. (*Első szerelem* 4. címmel); NGB 1989. (*Első szerelem* 4., *Szép volt és ifjú...* kezdettel); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi *Első szerelem* IV. címmel;

Szövegkritikai jegyzetek: MTA-kézirat: központosítási, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: *Szép s ifju volt, miként a hajnal*; 2. vsz. 1. sor utamba h. *elémbe*;

1. CsalKör-közlés: azonos MTA-kézirat;

2. KépCsalL-közlés: *Szép volt és ifju...* kezdetű versben: egybe-különírási elt.;

3. Pápai Lapok-közlés: ékezetbeli, központosítási elt.;

Fordítás: A verset *Erste Liebe* IV. címmel lefordította Márkus Sámuel (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 166–167.)

V.

ZENESZÓT HOZ A KÓSSA SZELLŐ... – (1875)

Kéziratok: K¹ Levélben (Reviczky Gyula – Koroda Pálnak, 1875. szeptember 10., OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 29. levél, *Ideális perczek* IV. címmel); K² MTAKKt. K 513/445a 8. r. (*Ideális perczek* címmel együtt, 4. alcímmel, együtt 4 verssel: *Szivemből téptem ezt a dalt, Szép s ifju volt..., Tudnék bár..., Kérlek, ne zengjete...* kezdetűekkel, a versek külön cím n., a tisztázati valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.); K³ OSzK Kt. Analekta 5130. v. (Az *Ideális perczekből* címmel, egy lapon az *Árva fiú* II. verssel, a rectón a *Mea culpa* című vers, de nem Reviczky, hanem Komjáthy Vidor kézírásával, oldalt keresztben, piros tintával: Ugyanott [Bp., Athenaeum, 1895.] felvéve I. kötet 8. lapon, a rectón, a *Mea culpa* című vers alatt: „Ily című vers nincs felvéve a Koroda Pál-féle összes költemények közé (Athenaeum, 1895.) Komjáthy Vidor 1909. XII/18.”);

Közlések: 1. Divat-Nef 1875. december 19. 42. sz. 331. (*Ideális perczek* címmel, II. alcímmel, I. *Nem is volt valami rég...* kezdettel – ld. a kötetben meg nem jelent verseknél); 2. CsalKör 1877. január 28. 4. sz. 76. (*Ideális perczek* címmel, II. alcímmel, I. *Nem értem szivedet*); 3. Polgártárs 1877. november 25. 22. sz. 2.; 4. Erdélyi Figyelő 1880. március 14. 10. sz. 77.; 5. KépCsalL 1883. április 8. 28. sz. 435. (Az „*Első szerelem*” ciklusból II. címmel, a I. *Szép volt és ifju...* és a III. *Beh messze tűnt...* kezdetű versekkel); **kötetközlések:** Költők Lugasa 105. (*Zeneszót hoz a kósza szellő...* címmel); Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Első szerelem* V. címmel); Kor. 1902. (*Első szerelem* V., külön cím n.); Kor. 1904. (*Első szerelem* V., külön cím n.); Paku 1944. (*Első szerelem* V. címmel, külön cím n.); NGB 1969. (*Első szerelem* 5. címmel); NGB 1989. (*Első szerelem* 5., külön cím n.); VP 1996. (külön cím n.); A Komlós-kronológiában szerepel az MTA-kézirat *Első szerelem* V. címmel, és *Ideális perczek* címmel is feltüntet a regiszterben a CsalKör-beli megjelenéssel. Komlós azt állítja, hogy eddig kötetben nem jelent meg, s a szakirodalmi hivatkozásban is tévesen így jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: K¹ Levélközlés: központosítási elt.; 2. vsz. 2. sor: száll át h. *átjár*;

K² MTA-beli közlés: ékezetbeli, központosítási elt.; 2. vsz. 2. sor: Száll át h. *Átjár*;

K³ OSzK-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosítási elt.; 2. vsz. 2. sor: Száll át h. *Átjár*; 3. vsz. S *én, míg rajongva átölellek*; 3. vsz. 4. sor: Érzem, hogy h. *Bevallom*;

1. Divat-Nef-közlés: központosítási, ékezetbeli elt.; 3. vsz. 3–4. sor:

S míg szenvedélytel átölellek,

Bevallom, most is úgy szeretlek;

2. CsalKör-közlés: központosítási, ékezetbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: száll át h. *átjár*; 3. vsz. 4. sor: Érzem, hogy h. *Bevallom*;

3. Polgártárs-közlés: ékezetbeli, központosítási elt.;

4. Erdélyi Figyelő-közlés: ékezetbeli, központosítási elt.;

5. KépCsalL-közlés: ékezetbeli, központosítási elt.;

Magyarázatok: A *Költők Lugasa* dátum nélkül jelent meg. Reviczky levelezéséből tudjuk, hogy 1883 márciusában állította össze a kötet anyagát. (A kötet munkálatairól, várható megjelenéséről ld. Reviczky Gyula leveleit Koroda Pálnak, Bp., 1883. február 10.; Bp., 1883. március 8. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratírási rájegyzés szerinti 32. levél);

Bakalovich Emma egy kései, Reviczkynek írt levelében így írt a kötetéről: „A költők lugasában szeretek lapozgatni, nemcsak kiállításá gyönyörű, tartalma is gondosan van válogatva. Örülök, hogy nálunk is így szépen tudnak metszeni, kár hogy annyi a sajtóhiba!” (Detta, 884. 15/I. keltezéssel) [Emma egyébként tényleg érdeklődött az irodalom iránt, több irodalmi lapot járatott és olvasott (pl. a Petőfi Társaság lapját, a Dengi János szerkesztette *Déliábot*, mint azt 1877. szeptember 24-én kelt levelében megírta Reviczkynek, de ugyanezt erősíti meg Denginek egy Reviczkynek szóló levele is – 1877. szeptember 19., OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 3. levél);

Magát a verset Reviczky említi Korodának írt levelében is: „Mit olvastál tőlem az utóbbi időkben? – Ideális perczek (D[ivat]-Nef.[elejts]) Hársfa regéje (Esztergom és Vácvidék) ugyhiszem (!) ismeretlenek előtted.” (Denta, 1876. január 28. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratírási rájegyzés szerinti 26. levél);

Másfél év múlva – a Bakalovich Emma iránti szerelme tetőfokán – pedig így vallott a versről Korodának: „A multkor olvasgattam verseimet, (n[ota]. b[ene]. vagy 50 versemet a jobbak közül leirtam neki.) többi közt a »Zeneszót hoz a kósza szellő...« kezdetűt is. Most jutott eszembe, hogy egy idő óta ő mindig fehér ruhában jár; holott előbb sose láttam így. Pedig de szépen néz ki, Istenem! [Emmáról bővebben az *Emma*-ciklus verseinél];

Alkalmassint azt gondolta, hogy róla irtam, mert egy vers alá sem irtam dátumot. –

Az az első két sor pedig nagyon illik arra a zene-társalgásra. Mintha próféta lettem volna! Ez az egyetlen versem, (meg »Donna Diana«, mert az ugyan nem illik rá, s ő mégis mindig dicséri) mely nem igaz. Tán mondtam, hogy Pesten az én szobám melletti lakáson játszottak egy polkát, melynél sokat táncoltam B. Berthával. (Hajnik.) [A Bertha-szerelmemről bővebben ld. Császtray Tünde: *Julius (von?) Reviczky vagy Reviczky Gyula? A Noch einmal újrászűletése*. In: *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Bp., Magvető, 1999. 555–573.] Ez az első strófa tehát való. A többi aztán ragaszték, emlékezés Lajkára, de nem történt meg. – Most már igaz vers; de én olyan bolondos pedans vagyok e tekintetben, hogy extra emiatt közöltem 1875-iki dátummal.” (Reviczky Gyula levele Koroda Pálnak, Denta, 1877. augusztus 14. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratírási rájegyzés szerinti 25. levél);

Szakirodalom: Komlós Aladár: *R. Gy. elfeledett versei*. It 1955.

VI.

BEH MESSZE TŰNT... – [1877/1883]

Változat: *Elveszett idők* címmel, FSZ: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/5 r. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1877-es verseknél!);

Közlések: KépCsalL 1883. április 8. 28. sz. 435. (Az „Első szerelem” ciklusból III. címmel, a I. *Szép volt és ifju...* és a II. *Zeneszót hoz a kósza szellő...* kezdetű versekkel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Első szerelem VI.* címmel); Kor. 1902. (*Első szerelem VI.*, külön cím n., *Be messze tűnt* kezdettel); Kor. 1904. (*Első szerelem VI.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Első szerelem VI.* címmel, külön cím n., *Be messze tűnt...* kezdettel); NGB 1969. (*Első szerelem 6.* címmel); NGB 1989. (*Első szerelem 6.*, külön cím n., 1883-as dátummal); VP 1996. (*Beh messze tűnt...* kezdettel, külön cím n. 1883-as dátummal);

Komlós-kronológiában szerepel, KépCsalL-beli közlést jelzi (*Be messze tűnt...* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: KépCsalL-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosítási elt.

*ELVESZETT IDŐK. (1877. JUL. 23.)

Változat: *Beh messze tűnt* címmel (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei közt!);

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/5 r. (lila tintával, a versön lila tintával *A jegyesek I. Könyves András szórakozottsága...*) FSZ;

Közlés: VP 1996. (a szöveg közlése a szövegkritikai jegyzetekben);

Szövegkritikai jegyzetek: Az OSzK-kéziratban az 1. vsz.-ot Reviczky vékonyan áthúzta, a 2–3. vsz.-ot pedig több vonallal is. A papír alja letépve, így a 6. vsz. két sorának második fele nem olvasható; OSzK-kézirat: 1. vsz. 2. sor: (áth. *Hogyan? most is kísértenek*) *Lám, lám! az elveszett idők* (új sorban, áth. *Az elveszett idők*) *Most is kísértenek?*; 2–3. vsz. több vonallal áth.) 4. vsz. 1. sor: (áth. *A-sors*) *Egymásnak végzetünk soha*; az 5. vsz. mellett: 1, a 6. vsz. mellett: 2, a 7. vsz. mellett: 3, eredeti sorrendjük: 1-3-2;

VP-kiadás: 1. vsz. 3. sor: szellem h. *nekem*; nincs jelölve, hogy az 1–3. vsz.-ot Reviczky vékonyan áthúzta.

VII.

TALÁLKOZÁS 1–5. – (1879. május 14.)

1. IGY JÖVÜNK ÖSSZE HÁT MEGINT...

Fordítás: A verset *Begegnung* címmel lefordította Márkus Sámuel (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 172–173.);

2. ÓH, MERT TE SEM FELEJTHETÉD...

Kötetközlés: a többi verssel való közlés mellett még: Költők Lugasa 216. (csak az *Óh, mert te...* kezdetű vers);

3. ÓH, CSAK NEVESSÜNK!...

4. AKKOR TE MÉG KIS LÁNYKA VOLTÁL...

5. RUHÁJA KÉK VOLT...

Közlések: FL 1879. július 25. 170. sz. 821. (*Találkozás [Május 14.] I–V.* címmel, a versek külön cím n.); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Első szerelem VII. Találkozás 1879. május 14.* címmel); Kor. 1902. (*Első szerelem VII. Találkozás. 1879. május 14.* címmel, a versek 1–5. jelöléssel, külön cím n.); Kor. 1904. (*Első szerelem VII. Találkozás. 1879. május 14.* címmel, a versek 1–5. jelöléssel, külön cím n., a 3. vers *Oh, csak nevéssünk!...* kezdettel); Paku 1944. (*Első szerelem VII. Találkozás 1879. május 14.* címmel, külön cím n., a 3. vers *Oh, csak nevéssünk!...* kezdettel); NGB 1969. (*Találkozás 1–5.* címmel); NGB 1989. (*Találkozás 1–5.* címmel, az 1–3. vers *Így jövünk össze hát megint..., Ó, mert te sem felejthetéd..., Ó, csak nevéssünk!...* kezdettel); VP 1996. (*Találkozás 1–5.* címmel, külön cím n., az 1–3. vers *Így jövünk össze hát megint..., Ó, mert te sem felejthetéd..., Ó, csak nevéssünk!...* kezdettel);

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; *Igy jövünk össze hát megint...* kezdetű versben: 1. vsz. 1. sor: haloványan h. *halaványan*; *Óh, mert te sem felejthetéd...* kezdetű versben: 1. vsz. 2. sor: *Azt a bűbájós, szép regét; Ruhája kék volt...* kezdetű versben: 1. vsz. 3. sor: leány h. *lány*.

VIII.

A POZSONYI LIGETBEN. 1880. AUGUSZTUS 5.

Közlések: Koszoru 1881. V. köt. 70–71. (1880. aug. 5. alcímmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Első szerelem VIII. A pozsonyi ligetben. 1880. augusztus 5.* címmel); Kor. 1902. (*Első szerelem VIII. 1880. augusztus 5* címmel és alcímmel); Kor. 1904. (*Első szerelem VIII.* címmel); Paku 1944. (*Első szerelem VIII.* címmel); NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (alcím n.); VP 1996.; A Komlós-kronológiában szerepel, a *Ko*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Koszoru-beli közlés: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.;

Magyarázat: A versbéli liget a *Pozsony és környéke* című kiadvány (Pozsony, 1865.) szerint a lakosság kedvenc sétálóhelye volt. A Duna túloldalán húzódó sétányt 1826-ban építették, „belseje ízletesen berendezett és dicséretes gonddal ápolt parkot képez. ... Itt gyülekezik össze számosan, és nyári időben naponta a pozsonyi közönség, felaláandalogván a mosolygó virágágyak és egyes facsoportok közt kigyózdó utakon – írta a városismertető kiadvány abból az időből, amikor Reviczky a pozsonyi Katolikus főgimnázium tanulója volt.

EMMA I–XLI.

AZ EMMA-CIKLUS

Reviczky Gyula 1875 novemberétől 1877 őszéig (októberéig) a délvidéki Dentán (Temes vm., szerb-román-magyar mezőváros a Berzava mellett) vállalt házitanítói állást évi 400 forint fizetésért és teljes ellátásért. A hirdetés ötletét állítólag Büttner Lina, Benedek Aladár híresen csúnya, de igen értelmes és Reviczkyt pártfogoló felesége vetette föl, s tartalmát is ő szövegezte, az odaútra való költséget pedig Dalmady Győző kölcsönözte neki. A Dentával szomszédos Dettán – a Dentától fél órányi járásra lévő, 3500 magyar és német lakosú városkában – élő, a költőnél pár évvel idősebb, irodalombarát Bakalovich [más források szerint: Bakálovich – ez azonban kevésbé állja meg a helyét, mert a család délvidéki sváb volt – Cs. T.] Emmával november elején ismerkedett meg. Koroda Pált így tájékoztatta az eseményről: „Megismerkedtem egy nővel, az elsővel, ki már azelőtt is ismert és »tisztelt« verseimből. Bakalovich Emma, ki főleg a »Csevegések«-et dicsérte, s a »Figyelő«-ben jött dolgozataimat is ismeri. – N[ota] B[ene] ő szerezte nekem mostani állásomat.” (Reviczky Gyula levele Koroda Pálnak, Denta, 1875. december 20. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 15. levél.) [*Csevegések* cím alatt a Reviczky halála utáni kötetekben négy vers jelent meg (ld. a kötetben meg nem jelent, 1874–1875-ös

verseknél), de itt nyilvánvalóan az *Új Idők*-beli közlésről lehet szó, amely 1875. március 6-án, a 10. számban e cím alatt az *I. Gyűlölttem embert és világot...*, valamint a *II. Nem az irigység szól belőlem...* kezdetű verseket hozta. (A vers kapcsán kezdődött Vadnaival való ellentéte, mert Vadnai szerkesztői megjegyzésben üzenté meg, hogy nem hajlandó közölni a verset. – *FL* 1874. 265. sz. – Az affér folytatásáról ld. a *Sátán I.* című vers magyarázatait!) Hogy az *Új Idők*-beli közlésről lehet szó, az valószínűsíti, hogy Reviczkynek a dentai nevelői állásra való jelentkezése is itt jelent meg, amire Balakovich Emma sietett válaszolni, s megnyerni barátnője gyermekei mellé a költőt. [Az állásra való ajánlkozásról bővebben a *Filiszterekhez II.* című vers magyarázataiban (ld. az *Ifjuságom* című kötet versei között)!];

Bár Reviczky szerelme valószínűleg beteljesületlen maradt, Emmára még egy évtized után is nosztalgikus érzelmekkel gondolt. Mindamellet nem tudhatjuk, pontosan mi történt közöttük, hiszen az is nyilvánvaló, hogy Emmának nagyon imponált, hogy egy országos híró poéta epekedik utána, s mikor Reviczky visszavonult vagy megsértődött rá, azonnal megpróbálta visszaédesgetni, és – szavakban legalábbis – újra igyekezett felkorbácsolni a költő érzelmeit.

1876. január 28-i levelében Reviczky még ezt írta Korodának: „Egy lépést se mozdulok Dentáról; nyugodtan távol a világ zajától élek s épen nem vagyok e tekintetben *genie*, de megvan, a mi az élethez szükséges: a szerelem s az ifjuság! – Még válogatnom is szabad a cseléd-től kezdve egész fölfelé az arisztokrata nőig. Persze Emma a szultánné, kivel igazán érdekes viszonyban vagyok s minthogy már benne vagyok a fecsegésben egykissé [!] állusztrálni fogom liaosonunkat. –

Én egyszer (november elején.) voltam Dettán, magamat Bakalovichéknál bemutatni, ott azonban holmi ostoba gőgös aglegény arisztokratákra br. [bárókra] és gr.[ófokra] akadván Emma minden nyájassága és szépségének hatalma sem volt képes pár percnél tovább tartóztatni. – Azóta nem is voltam Dettán s nem láttam Emmát. Most következik azonban a legérdekesebb. Bakalovich Emma Horvátné [Horvát József kincstári tisztartó felesége – Reviczky alkalmazója] által minden héten kiüzenteti, hogy jöjjenek már egyszer Dettára s mindig valami más ürügy alatt akar velem beszélni. Könyveket küld olvasni sat. – Máskor Dettán volt 13 éves növendékem, ki nekem egy doboz *czigaretet* hozott Emmától azon üzenettel, hogy haragszik rám mert sohase látogatom meg s beszélte azt is, hogy olvasott egy Emma alatt összeírt verseskötetben tőlem sok verset. ...

Mindezt pedig azért pletykálom el, hogy fogalmad legyen róla, minő édes érzet az, mikor egy oly nő, mint B. E. (széles vidéken a legszebb nőnek tartják; 22 – 23 éves –) az iró (vagy poéta) iránt viseltetik érdeklődéssel. –

Ő már ismert és szeretett engem, mielőtt látott s most megkérte Horvátnét, hogy akárhol jön tőlem valami dolgozat, küldje el neki. – Pedig hát én épen nem vagyok női író! –

Itt Dentán is alkalmam van tapasztalni, hogy a poétát csak falun tisztelik.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 26. levél);

1876. november 8-án pedig ezt mesélte Korodának: „Ez időtájt jelent meg (februárban) »Donna D.« az »Új idők«ben. Nyomban reá Emma (meg vagyok róla győződve, miattam) bejött a dentai – parasztbábra s nagyon engagiroztak engem is. Nem mentem el se oda, se Dettára s még mindig azt irtam:

Mért mentem hozzád akkor egyszer!

Oh, mért találkozám Veled! [Az *Óh, szánj meg engem* című vers 1. vsz.-ának utolsó sorai.]

Aztán ürügyet keresett a levelezésre. S ajánlotta nekem a »Figyelőt«, melyet akkor még nem küldött Ábrányi s széleire (mínt láthatad) mindig írókkal megjegyzéseket tett, melyek még a fatuskót is elbódították volna. Meg voltam törve s írtam egy hosszú, számos melléklettel ellátott levelet, melynek fele az irodalomra vonatkozott, a másik fele pedig formális szerelemvallomás volt. (N. B. egy pár nappal azelőtt Dettán voltam, s ő úgy viselte magát, hogy teljes lehetetlenség volt nem győzedelmeskednie; kérte arczképemet is cserébe, bucsuzáskor pedig azt mondta: Remélem, most már nem fog kerülni; azonkívül ezidőtájt került kezeim közé az illető naplótöredék) Erre a levélre nem felelt. Tán egy hónap múlva egy két soros levél kíséretében (per »tisztelt asszonyom«) kértem a levél mellékleteit, melyekre szükségem volt. Másnap direkt evégett, hogy nekem ne kellessen írnia, bejött Dentára s a szakácsné által nyitott couverteben, cím és minden más nélkül küldte le a kért iratokat. – Ezt a sértést én végleges szakításnak vettem; ekkor írtam a »Kétségek«et. [A verset ld. a kötetben meg nem jelent, 1876-os versek között! – Cs. T.] Nem írtam s nem mentem Dettára s még előfizetési felhívást se küldtem neki. (pedig mikor utoljára voltam vele s előre beszéltem a dologról 20 felhívást kért) két felhívás azonban a fiúk által valahogy kezeihez jutott s ő ezekre gyűjtött. Küldött először 5 előfizetést postai utalványon. – Én nem adtam magamról életjelt Később megint öt előfizetést egy hideg levél kíséretében. Hallgattam. – Azután reclamálta a levelet. Most megint oly helyzetben voltam hogy kellett valamit felelnem. – [Megírtam,] hogy a pénzt megkaptam, de a munka még [nem] jelent meg. Semmi egyebet. Erre jött aztán az a kedves levél, melyet neked is elküldtem. Megint le voltam győzve, s a mit azóta tettem, beszámíthatlan. Válaszomban elküldtem arczképemet, mit ő nagyon kedves módon viszonzott. – Anna napkor tánczoszoru volt Dettán. Erre már elmentem, s ott megint úgy viselte magát,

hogy vasból kellene annak lennie, a ki ilyesmire meg nem indul. – Mentegette is magát. Azt mondta, hogy egy pár levelemet alkalmasint feltörték, mert csak egy hét mulva kapta meg, mit én alig hittem akkor is. – Azóta gyakrabban eljártam Dettára s Ő mindig nagyon kedves volt. Szeptember végén, az erdei séta alkalmával azonban megint nagyon különösen viselte magát. Szemrehányásokat tettem magamnak, minek nyitottam meg az érintkezést vele s elhatároztam, hogy nem megyek többé hozzája. Rövid időre rá ismét Dettán voltam; (de nem nála) s estefelé találkoztam egy egész sétáló társasággal. Emma is ott volt és köszönésemet nem viszonzta. (Meglehet, hogy nem látott, mert rövidlátó; én pedig nem csatlakozhattam hozzájuk, mert nem voltam magam) Akárhogy állt a dolog, de nem nagyon rózsás hangulatban voltam az nap. Dettán maradtam s többekkel egyetemben, mondhatom készakarva leittam magam. – Az a kravál, a mit akkor csináltunk, a szó szoros értelmében iszonyú. – Másnap még félig kábult fővel visszaküldtem nálam volt könyveit egy hidegsége mellett is »elkeseredett« levél [kíséretében]. Erre írta utolsó levelét [...] se fogom magamnak megbocsátani. Ő persze hallgatott, hanem egy írónnal irt papírdarab kíséretében visszaküldte a könyveket. Itt kezdődik lumpolásom. Ez annak a szomorú komédiának a története, melynek én adtam meg az árát! – Meglehetősen beteg szívvel jöttem Dentára, most lelkem végkép föl van dülva, egy asszony miatt. – S most elítélheted ironikus verseimet, ha tetszik. Én nem haragszom rá. Könyezve, forrón akarok róla írni, de nem bírok; minden fájdalmam gunyra változik s lelkem egész sarcasmusát regényembe viszem át. – Hiszen én megtudnám fejteni ezt az egész hitvány játékot, csakhogy akkor az étiquette-et, társadalmi szabályokat sat. kellene szóba hoznom; ezeket pedig megvetem és régen irtam erről a témáról egy német verset (Glaub's nicht...)» (OSzK Kt. a kéziratári rájegyzés szerinti 19. levél);

1877. augusztus 14-én viszont már ezt írta Korodának: „Beh más az én Emmám! beh más! Mikor olvasta azt, a mit az ambícióról írtam [Reviczky Gyula: *Az ambícióról*. 1–4. Röpke Ivek 1877. 6–9. sz. – az értekezés egyébként később megjelent az Erdélyi Figyelő hasábjain is: 1879. 8–10. sz. – Cs. T.] s találkozott velem, már messziről nyujtotta kezét s kiáltott: Így csak genie írhat geniekről!” Majd később: „Végtelenül szeretem őt. Gondolhatod, milyen szép lelke van, mert – bár különben is gyönyörű – én testbe sose vagyok szerelmes. – Én Júliába sose lehettem volna szerelmes! Nem szép darab az a »Romeo és Julia«; vagy csak nekem vannak oly különös fogalmaim a szerelemről? Tudod, melyik poéta szerelméről álmodom én legtöbbit? A Dante Beatricejéről! –” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 25. levél);

1877. augusztus 20-án, másik barátjának, Gáspár Imrének pedig így áradozott: „Szeret engem a legszebb, legtisztább, legműveltebb, legszebb, legkedvesebb lány a világon. – Ha Hamlet ismerte volna őt Ophelia helyett, alig mondta volna neki: Menj kolostorba! – Ez a szerelem ösztönöz most minden nagyságra. (Tudod, mely még a „cigaretről” cz. versből datálódik.) Ne félj, nem fogok én Pesten lumpolni. – Nem szükséges az a költészethez.” (PIM Kt. Levelek V. 4657/81/1–2, Benedek Elek-hagyaték.) Ősre azonban Emma újra visszavonulót fűjt: „Nagyon örvendtem, hogy olyan rövid idő mulva emlékezett meg elhagyott barátnőjéről és szerettem volna én is azonnal irni hálám jeléül, ha kedves soraiban nem fordulnának oly kérdések elő, melyekre válaszolni, igen nehezemre esik! Valóban szeret? Bocsássa meg, de el nem hihetem. Hiszen éppen amit bucsuzásnál is említettem s mit ismételni sem akar levelében – mivel bevallom rút igazság – én négy évvel idősebb vagyok Önnél, tehát képes sem volnék Önt azon mérvben boldogítani, amint óhajtanám. Az Ön menyasszonyának még nyólni kell, de nem hervadóféln lenni.” (1877. szeptember 24. „1/2 1kor éjjel” – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 2. levél.);

Az Emma-szerelemről bővebbet Bakalovich Emma Reviczkynek írott leveleiből tudhatunk meg. [Az eredetileg 9 levélből mára már csak 7 darab található. – OSzK Kt. Levelestár; 3 levelét (1876. július 7., 1877. okt. 31., éjjel 1 óra, 1880. november 6.) közli Sz. Szigethy Vilmos is.] Ismerjük Reviczky Emmának írott leveleit is, Sz. Szigethy Vilmos közlésében. Ezek eredetijének helyéről és hollétéről viszont nem lehet tudni semmit. Szigethy állítólag Emma húgánál, Madynél járt, hogy kifaggassa őt az Emma–Reviczky-szerelemről. Kiderült, hogy Emma tizenöt évesen beleszeretett egy „Titel ohne Mittel”-féle ficsúrba, akiről viszont hamar kiszült, hogy minden szoknya után fut, így a család hamar kiadta az útját, Emma pedig évtizedekre melankolikus komorságba esett. Az átadott levelek nem sok újat mondanak szerelmükről, inkább csak árnyalják szerelmük képét. Megmaradtak pl. Reviczky 1876. Szent István napján írott, meglehetősen édeskés sorai, melyeket Emma emlékkönyvébe írt: „... S ha létezik még nagyobb, még tisztább boldogság, legyen az Ön legragyogóbb napsugara. Én majd az üdvösség árnyékában még egyszer átálmodom lelkének kialudt vágyait s a költészet angyalszárnynai küldöm Ön után mindazt, amit nem kellett volna elfelednem. Legyek én az emlékezet néma idvezültje.” A Szigethynek megmutatott levelek közül kettő 1876-ból való (d. n., 1876. október 17.), négy darab pedig 1877 őszéről, már Dentáról való távozása utáni időből. (Pozsony, 1877. szeptember 10.; Budapest, 1877. szeptember 25.; Budapest, 1877. október 26., 1877. november 6.;). 1877. szeptember 10-i levelében így fogadkozott: „Erőt érzek magamban, van határtalan bizalmam a jövőben, tudok küzdeni s ha ön nem hágy el, mindenütt győzedelmeskedem. Ha nem akar az enyém lenni, jobb ha soha

sem beszéltem volna önnel. Más célt én itt nem ismerek. Mondja, hogy igen és meghódítom egypár rövid év alatt az egész emberiséget!” [Sz. Szigethy Vilmos: *Reviczky Gyula, a szomorú magyar költő szép szomorú szerelme* című írásának javított kivágata. – Szeged, Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény, 54 434. – A javított levonatra Lengyel András hívta föl a figyelmemet és ő bocsátotta rendelkezésemre a korrigált példány másolatát is. Szóbeli közlése alapján ez az írás az 1940-es években megjelenhetett a *Bács megyei Napló*ban.];

Reviczkynek háziasszonyával és tanítványaival időközben egyre inkább elmérgesedett a viszonya. Már 1875 decemberében pedig így panaszkodott Korodának: „... növendékeim oly haszontalanok, hogy (nem teréfa!) már két pipaszárt törtem el rajtuk. – Az alföldön pedig félbarbárság uralkodik. – Kétségbeesem magyar hazám fölött!” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 16. levél);

1876. március 12-én pedig: „Horvátné, ki eszembe juttatá Putifárné meséjét sok calamitást [baj, nehézség – Cs. T.] szerzett nekem pletykaságaival. (Komisz egy asszony! épen olyan mint gyermekei.)

– Már azt hittem, hogy Em-ának is vége, mert ő H-né legjobb barátjánéja. E-a mai levele azonban megnyugtatót s e feletti örömben legelőször is neked írok. – Igazán, szeretnék már menekülni innen, H-nével úgy élek mint kutya a macskával; már több ízben kértem fölmentetésemet, de Horvát nem akar eresztetni az iskola-év letelte előtt.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 17. levél);

Reviczky mégis kihúzott Dentán még több mint egy esztendő, s többszöri kenyértörés után, végül – miután tanítványai sikerrel letették a vizsgát – csak 1877. október közepén-végén (ennek némiképp ellentmondani látszik a fentebb idézett 1887. szeptember 24-i Emma-levél, mely valamivel korábbi időpontot sejtet) érkezett a fővárosba (előtte Pozsonyban töltött két hetet). A Dentáról való távozás dátumát Emma egy későbbi leveléből tudjuk biztosan: „Hasonlokép kezdem ma soraimat, mint Ön kezdte válaszáat egyik levelemre: Okt. (nem nov. mint Ön írja) 18-án 3 esztendeje volt, hogy költöm bucsút mondtam mindennek, mi Dentát illeti e végszavakkal: »For ever!«” (1880. november 6. – OSzK Kt. Levelestár, a rájegyzés szerinti 4. levél) – „Budapesti visszaköltözéséről még a *Dichter-Stimmen* című osztrák irodalmi lap 1877. 5. száma is hírt adott Aus unserer Dichterwelt rovatában (62.).

1877 októberétől az év végéig és 1878 első feléléből eddig semmit nem tudunk Reviczky életéről, csak annyi látszott bizonyosnak, hogy Budapesten volt. Emmának írt leveleiben azonban szerepel néhány olyan utalás, amiből megtudhatjuk, mi történt vele a fővárosba való második érkezést követően. 1877. szeptember 20-i, Emmának írt egyik levelében arról értesítette, hogy: „Budapesten vagyok s azóta bucsút mondtam a Benedek [Aladár]–Darmay [Viktor]–Borostyán [Nándor]–Kreith [Béla] gróf st. csavargó s a Gáspár–Szücs Gyula st. bolond csordának. Valóban a magyar irodalom az emberiség söpředekéből áll. Kezdem legalább praxisban a filisztereket jobban szeretni. Bizonysága, hogy kibékültem Szanával, írok a Petőfi Társaság lapjába és journalisza leszek.” [Darmay Viktor Szemere Miklós idősebb költő kegyeltje volt. Koroda szerint: „féktelen szilajságával akart Petőfin túltenni; szakított előkelő családjával hogy költői ábrándjainak éljen; az ő természete ugyan nem vette be Schopenhauert, de ő szórta a leghangosabb dörgedelmeket az irodalmi hatalmasságok ellen. ... A Szana Tamás házában volt saját bútoraival berendezett hónapos szobája; egy asztal és egy ágy volt a bútorzat; könyvei, ruhái szanaszét heverték a padlón.” Szatirikus költeményeiben szenvedélyesen támadta a kormányon lévő Tisza vezette pártot. (*Reviczky Gyula összes költeményei*. Bev. Bp., 1902. 30.));

1877. október 26-i szerelmes levelében Reviczky szót ejtett arról, hogy: „Nagyon sokat írok. Mellékelem a gyöngébb verseket. (A jobbak más témákról szólnak.) Az egyiket akkor írtam, mikor az a bizonyos katzenjammerem volt.”

1877. november 6-án, egy nagyon keserű levelében pedig azt írta Emmának: „Terveimről annyit, hogy kéthétig voltam a Magyar Híradónál, de nem tudok journalista lenni. Most felszólítottak, hogy az Alföld segédszerkesztőjént vállaltam el s így talán (ha feltételeimet elfogadják) lejutok Aradra. Csak Bpestről el el, megundorodom az itteni élettől! Sajnos, hogy amíg Bpsten vagyok, kell érintkeznem ezzel a csöcselékkel.” Megemlíttette még, hogy az *Uj Idők* november 15-én újra megindul.

[Az Emmának szóló levelek közlése: Sz. Szigethy Vilmos: *Reviczky Gyula, a szomorú magyar költő szép szomorú szerelme* című írásának javított kivágata. – Szeged, Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény, 54 434.]

Arról, hogy végre valami szálláshoz jutott Budapesten, a Korodának írott 1878. augusztus 8-i leveléből értesülünk, ahol új budapesti címét tudatja vele (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 27. levél). [Reviczky lakásairól bővebben az *Ágyban* című versének magyarázataiban. (A *Magány* című kötet versei között!)]

1878. szeptember 8-án a *Mező-Tur* neki szóló szerkesztői üzenetét már Budapestre küldték (19. sz.). Barátai visszaemlékezéseiből annyit tudunk mindössze, hogy egészen 1878 őszéig, míg végre állást kapott a *Pesti Naplónál* és *A Honnál*, most is hasonló nyomor várt rá, mint 1875-ben. [Állásairól bővebben a *Hát érdeklődik még irántam?...* című vers magyarázataiban (ld. ugyancsak az *Ifjúságom* című kötet versei között!)]

Mintegy számvetésként – évekkel később, 1884. január 15-i levelében – Emma viszont bűnbánóan így emlékezett kapcsolatukra: „Gyulám, ha valóban oly életunt mint írja, leljen abban vigaszt, hogy hervadt virágja azt tekintené legnagyobb jóltevéjének, ki meggyilkolná. Miért kellett még tetszenem és itt a »Mehlsacké« [’liszteszsák’ – Cs. T.] közt, magamat és egy szép magyar férfit avval ámítani, hogy szeretjük egymást. Unalomból még a koromról is megfélemedkeztem! Azelőtt resignált voltam, most határtalanul boldogtalan vagyok! Én is híve lettem Schopenhauernak! Nem érdemes élni! De az utálatos kötelesség, miért szeret anyám! Ön boldogabb, nincsenek szülei! Vétkeztem?! Édes barátom, vigasztaljon, támogasson, kérem tanácsát!” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 5. levél);

Emma egyébként valóban négy évvel volt idősebb Reviczky-nél, 1851. április 5-én született. Korkülönbségük – mely akkoriban még furcsának számított – állandó tárgya volt levelezésüknek, s nyilván közrejátszott abban is, hogy Emma nem kívánt férjhez menni Reviczkyhez. Emma 1889. január 5-én halt meg hosszas betegeskedés után. Sz. Szigethy közölte síremlékének képét is.

Az Emmához írt verseken szembeszökő Heine *Buch der Lieder* (Dalok könyve, 1827) hatása;

A ciklus előtti mottó az *Óh, szánj meg engem! óh, ne csábíts!*... kezdetű vers 2. vsz.-ának 3–4. sora;

Szakirodalom: Császtvay Tünde: A „poézis hímpora” avagy a „meleg fürdő”. Reviczky Gyula poétikus szerelmei. *Bárka* 2003. 4. sz. 71–90.

I.

HIMNUSZ – (1878)

Közlések: MoNv 1880. június 27. 26. sz. 414.; **kötetközlések:** Ifjuságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma I. Himnusz* címmel); Kor. 1902. (*Emma I. Himnusz* címmel); Kor. 1904. (*Emma I. Himnusz* címmel); Paku 1944. (*Emma I. Himnusz* címmel); NGB 1969. (számozás n.); NGB 1989. (ciklusszámozás n., d. n.); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1878. (Reviczky Koroda Pálnak és Komjáthy Jenőnek írt levelei alapján, datálása eddig hiányzott);

Kor. 1902.-, Kor. 1904.- és Paku-közlés: 18. vsz. 4. sor: örökké h. örökre;

MoNv-közlés: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: bölcsőmhöz h. bölcsőmhez; 2. vsz. 2. sor: Testvérükül h. Testvéruknak; 3. vsz. 3. sor: vele h. véle; 10–11. vsz. 2. sor: Emmának helyett: Zelmának és Emmával h. Zelmának; 15. vsz. 5. sor: többi h. földi; 17. vsz. 5. sor: S az is leszek h. S maradok is;

Magyarázatok: A versről ld. Reviczky Gyula levelét Koroda Pálnak, Budapest, 1878. augusztus 8.: „Olyan gamines verseket írok, minő a Zelmának volt s hymnust zengek magamról azzal a refrainnel, hogy: Kedvencez vagyok én az isteneknek! ... Ha legközelebb talál[koz]unk, egész kötet új verssel leplek meg, Hymnusom tudom, fog tetszeni a Sátán csak gyöngye előhangja volt.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 27. levél);

Vö. még Komjáthy Jenőnek Budapesten, 1878. szeptember 23-án írt levelével: „Ifjuság és szerelem megjelent a F.[ővárosi] L.[apok]-ban; az Irigység is jön legközelebb. »Hymnus« és A nyolcz boldogság a Havi szemlében.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 13. levél.) [Az *Ifjuság és szerelem* című vers megjelent az *FL* 1878. szeptember 18-i, 214. számában – a versről bővebben a kötetben meg nem jelent, 1878-as verseknél; az *Irigység* című prózai írása az *FL* 1879. május 15-i, 112. számában látott napvilágot.];

Árvaság, Szegénység, Megalázás, Szenvedély, Dicsvágy, Szerelem, Ifjuság, Szabadság, Dicsőség, Bölcsesség – A középkori morálisok jelképes figurái, melyek általában a megszemélyesített bűnöknek és erényeknek az ember lelkéért folytatott harcát mutatják be. Mivel az allegorikus, megszemélyesített fogalmak az emberi gondolkodásban és érzélemvilágban végbemenő folyamatokat ábrázolják, Reviczky általuk elevenítette föl rövid életének legfontosabb szakaszait és munkásságának mozgatórugóit. Az Árvaság szomorú gyermekkorát idézi, a Szegénység teljes kisemmizettségére, a volt felesége és fia hagyatékát elvert apja utáni anyagi kiszolgáltatottságra, a Megalázás a törvénytelen gyermekség kiderülésére és a budapesti álláskeresés sikertelenségére utal. A Szenvedély jelentheti a költészet utáni vágyat, illetve az első lelki (Lajka-szerelem), illetve az első „reális” (Bertha-kapcsolat) szerelmet. A Dicsvágy mindenképp a poétaság végtelen akarását és vállalását magyarázza. A Szerelem az Emmához fűződő kapcsolatáról szól;

S azt mondta: Nincs apád és nincs anyád – a vers születésekor Reviczky már évek óta valóban árva volt. Reviczky apja, Reviczky Kálmán nyugalmazott testőrtiszt, híres szerelemi kalandjairól, felelőtlenségéről, hiúságáról és mérhetetlen nemesi öntudatáról, amit később fiába is megpróbált belenevelni. Magyarul rosszul beszélt. Reviczky nevelőanyja domanoveci és lestinei Zmeskál Judit, aki

1846-ban ment nőül Reviczky Kálmánhoz, s 1859-es halála után 500 hold birtokot hagyott nevelt fiára és férjére.

Halála így maradt meg adoptált fia emlékeiben: „Az én életem emlékeimmel kezdődik. A mire nem emlékszem, az nem is tartozik a történelemhez. ... három éves lehettem s épen sóskát ettem a kertben; midőn valaki megfogta kezemet s szóltanul egy homályos szobába vezetett, hol viaszgyertyák árnyéka ide-oda mozgott, egy fehér ruhás halvány asszony képén. ... a fehér asszonyhoz vezetett s én zokogva ráborultam, összeviasszacsókoltam hideg arcát s kértem őt... ne aludjék oly soká, hanem jöjjön velem a kertbe virágokat szedni.” (PIM Kt. Analekta V. 4735/54/10)

A nevelőanyjától örökölt vagyonból viszont, mire a költő elérte nagykorúságát, semmi nem maradt, apja az egésznek nyakára hágtott. Életfilozófiája az volt, hogy »az élet hazardjáték, melyet flegmával kell játszani és mely tisztán attól a véletlentől függ, hogy ki milyen kártyát kap«. Felesége halála után, 1861-ben Reviczky Kálmán újra megnősült, egy trencsényi varrónőt, Seipel Annát vette feleségül. Reviczky Kálmán 1873 augusztusának elején halálozott el, felesége fél éven belül hozzámment volt férje kezelőorvosához. [Reviczky Kálmán alakjáról, pénzszerzéséről Koroda Pál írt bővebben (*MSzal* 1889. XI. köt. 547–548.)];

Reviczky szülőanyja a háznál szolgáló tót cseléd lány volt, Bálek (más források szerint: Balek) Veronika. A költő 3 éves korában, 1858-ban, amikor Reviczkyék Lestinbe költöztek, elbocsátották a házból. A szájhagyomány szerint Balek Veronika ezután a gyermekét egyetlen egyszer látta Felsőkubinban, s falu bolondjaként bolyongva tűnt el. Az esetet Reviczky több művében és magánlevelezésében is megörököltette, mikor is a kisfiút kilesve az ismeretlen asszony elékerült, hirtelen ölelgetni s csókolgatni kezdte, s azt ismételte: maga az én kisfiam! [Ez az életrajzi esemény Krúdy Gyulát is megihlette (*Világ* 1910. június 5. 10.) – Reviczky vallomását szomorú gyerekkoráról ld. az *Árva fiú* és a *Falun* című verseinek magyarázataiban!)]

Reviczky Gyula csak nagykorában, az örökösödési és a katonai sorozási procedúra kapcsán szerzett tudomást törvénytelen mivoltáról [Árvaságáról bővebben az *Árva fiú* című versében, törvénytelen származásról és névhasználatról bővebben *A pénz* című vers magyarázataiban. (ld. mindkettőt ugyancsak az *Ifjúságom* című kötet versei között!)];

farizeusok (gör.) – elkülönítettek; vallásilag és politikailag szigorú álláspontot képviselő zsidó irányzat az i. e. 2. század körüli időktől az ókori Júdeában. Jézus erősen bírálta gőgjüket, kapzsiságukat, hiúságukat és képmutatásukat, ők pedig – a főpappal összefogva – elhatározták Jézus megsemmisítését;

Homér – Homérosz: görög költő (Kr. e. 8. sz.?)

II.

DONNA DIANA – [1875/1883]

Kéziratok: K¹ MTAKKt. K 513/445/a 5. r. (a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.); K² OSzK Kt. Analekta 5131. (hátlapon fekete tintával, átlósan: Felvéve az összes költemények között (Koroda Pál, Athenaeum 1895.) Komjáthy Vidor 1909. XII/18.);

Közlések: 1. ÚjId 1876. február 5. 63.; 2. MSzemle 1891. 26. sz. 302. (csak részletközlés: a 3. és a 4. vsz. 1–2. sora); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma II. Donna Diana* címmel); Kor. 1902. (*Emma II. Donna Diana* címmel); Kor. 1904. (*Emma II. Donna Diana* címmel); Paku 1944. (*Emma II. Donna Diana* címmel); Komlós 1955. (*Emma II. Donna Diana* címmel); NGB 1969. (*Donna Diana I.* címmel); NGB 1989. (ciklusszámozás n., *Donna Diana I.* címmel, 1874-es dátummal); VP 1996. (1874-es dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi, *Donna Diana* címmel (vö. *Donna Diana II.* címmeli verssel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1875. november, az MTA-kézirat datálása és Reviczky Korodának írt levele alapján (eddig ok nélkül, tévesen 1874-re datálták);

K¹ MTA-kézirat: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, központozásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 3–4. sor:

Bübbajos kép vagy. Nem tudod Te

Mi szenvedély és fájdalom.;

2. vsz. 2. sor: *Szerelmed ah, nem ideál.*; 4. vsz. 2. sor: *S melléje azt a jégiszivet!*; 4. vsz. 4. sor: *ohajtlak h. kívánlak;*

K² OSzK-kézirat: ékezetbeli, központozásbeli, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási elt.; 1. vsz. 2–4. sor:

Széditő mosoly ajkadon.

*De a kedély, az érező szív
Szépségnél nagyobb hatalom;*
2. vsz. 1–6. sor:

*Nem életcél, nem öntudatlan,
Szerelmed nem az ideál.
Előkelő, gögös hiuság:
A te szerelmed ebből áll.
Langyos véri, hóbortos ifjak,
Imádjának, – nem féltetek!;*

4. vsz. 7. sor: ha mozdulatlan h. azért, ha néma;

1. ÚjId-közlés: (A 32 soros versváltozat 9 sornyi eltérést mutat, tehát éppen a határán áll annak, hogy a versváltozatot új versként lehessen fölvenni); központosásbeli, ékezetbeli, egybe-külön írásmódbeli elt.;

1. vsz. 2–4. sor:

Szédítő mosoly ajkodon.

De a kedély, az érező szív

Szépségnél nagyobb hatalom;

4. vsz. 7. sor: *De sirjak-e azért, ha néma;*

2. vsz. 1–6. sor:

*Nem életcél, nem öntudatlan,
Szerelmed nem az ideál.
Előkelő, gögös hiuság:
A te szerelmed ebből áll.
Langyos véri, hóbortos ifjak
Imádjának, – nem féltetek!;*

4. vsz. 7. sor: ha mozdulatlan h. azért, ha néma;

2. MSz-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.;

Magyarázatok: 1876. január 28-i levelében Reviczky ezt írta a versről Korodának: „A mellékelt verset Emma küldeményére írta, most már nem tudom Donna Dianát kire applikálni. –” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 26. levél);

A vers keletkezésének történetéhez ld. Reviczky Gyula levelét Koroda Pálhoz: „Látod, én lehetőleg tartózkodtam minden érintkezéstől Emmával. Míkor bemutattam magam náluk, (75 november elején) ő nagyon szívesen, kedvesen fogadott, de minthogy ott holmi arisztokratákra találtam, nem volt ínyemre az a társaság s megfogadtam, nem megyek oda többé. – Ekkortájt irtam »Donna Diana«-t. ... Ez időtájt jelent meg (februárban) »Donna D.« az »Uj idők«-ben.” (Denta, 1876. november 8. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 19. levél);

Donna Diana – egy rendkívül népszerű 17. századi spanyol drámaíró, Augustin Moreto y Cabana (1618–1669) *El desdén con el desdén* című darabjának alakja. Moreto a toledói érsek káplánja volt. Szerzőként és társszerzőként körülbelül 70 darabot írt. Színműveiben egy új vígjáték-típust, a cselvígjátékot honosította meg, amelyben a hősök köznapis küzdelmeket, sakkjátszmákat vívnak egymással, nagy szerepet kap bennük a ravaszság, valamint erőteljesen megjelenik az egyéniség vívódása. Moreto legismertebb színműve, melynek egyik főszereplője Donna Diana, számos későbbi drámaíróra volt nagy hatással. Magyarra Győry Vilmos, Dalmady Győző barátja és Reviczky ismerőse *Közönyt könnyel* címmel fordította le 1870-ben a 3 felvonásos vígjátékot, s a Kisfaludy Társaság adta ki a meginduló *Spanyol színműtár* sorozatában. A darab alaphelyzete kísértetiesen hasonlít a Reviczky-vers alaphelyzetére. Reviczky nyilván jól ismerte Moreto munkáit, hiszen egy 1876. augusztus 3-i levelében azt írta Rudnyánszky Gyulának: „Azt azonban nem gondolnám, hogy vígjátékírónak születtem, bár még nem tudom, mi lesz legerősebb oldalam. Én írok verset, kritikát, esztétikát, novellát; ahogy tetszik! Persze hogy szép dolog volna egy új Molière vagy Moretóvá lenni!” (MSzemle 1889. 39. sz. 470.);

Diana, Diána – a római mitológiában a vadászat, a növényzet istennője;

Igen érdekes egybeesés, hogy a Regélő 1. számában a Heine „Gondolatai”-ból [Ideen. Das Buch le Grand. 1827.] című cikkben viszont a mondabeli Diana alakja került elő: „A látható mű a láthatatlan gondolatot fejezi ki összhangzatosan; ezért az élet művészete érzületünk és a cselekvés összhangja. Szépnek mondható valamely műdarab, ha az isteni barátságosan hajlik az emberihez: Diana megcsókolja Endymiont; fönségesnek, ha az emberi erőszakosan küzd föl magát az istenihez; Prometheus dacol Jupiterrel, Agamemnon föláldozza gyermekét. Krisztus regéje egyszerre szép és fönséges is.” (Regélő 1875. január 3. 15–16.) Elképzelhető, hogy maga a Heine-szöveg kiválasztása és fordítása is a németül kiválóan tudó Reviczky munkája, de – korrektorként – olvasnia legalábbis

mindenképpen kellett. A vers egyébként némiképpen tényleg emlékeztet Heine *Wenn ich in deine Augen seh'...* (*Ha két szemedbe nézhetek...* Ford. Fazekas Anna) költeményére;

III.

ÓH, SZÁNJ MEG ENGEM!... – [1876/1883]

Változat: A. *Emma* címmel, **FSZ:** Figyelő 1876. március 12. 11. sz. 131. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1876-os verseknél!);

B. *Ó mért találkozám veled!* címmel, **FSZ:** OrszVil 1882. III. füz. 54. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1882-es verseknél!);

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/17. r. (fekete tintás, agyonjavított kézirat, a könyvtár számozása amúgy rossz helyre került, a hátoldalt jelezték előlapnak, áth. cím: *Emma, Óh, szánj meg engem!*... címmel, a vers alatt: Denta, 876 február. és „Figyelő”.);

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. **FSZ:** Kor. 1895. (*Emma III.* címmel); Kor. 1902. (*Emma III.*, külön cím n., *Oh, szánj meg engem!* kezdettel); Kor. 1904. (*Emma III.*, külön cím n., *Oh, szánj meg engem!* kezdettel); Paku 1944. (*Emma III.*, külön cím n.); Komlós 1955. (*Emma III.*, külön cím n.); NGB 1969. (*Donna Diana 2.* címmel); NGB 1989. (*Donna Diana 2.* címmel, *Ó, szánj meg engem!*... kezdettel, 1876-os dátummal); VP 1996. (külön cím n., *Ó, szánj meg engem!*... kezdettel, 1876-os dátummal);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: pontosítás: Denta, 1876. február (az OSzK-kézirat szerint); OSzK-kézirat: központosásbeli, kis-nagybetűs, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: (áth. ~~neked~~) hozzád; 1. vsz. 3. sor: vergődő bús h. *beteg*, (áth. ~~sovár~~) *láz*as; 1. vsz. 6. sor: (áth. ~~Lemondtam~~) *Én* rólad;

2. vsz. 1–7. sor: (áth. *Mindig Terólad álmodom én*);

(áth. *Még mielőtt ismertelek, megláttalak*) (fölötte áth. *Valami titkos vágy ragadt*)

(áth. *Fel felriadtam álmaimból*) (fölötte) *Én* már ezerszer álmodám

(áth. *Mint ha esőkorlód a jékkamat!*) (fölötte) *Te* mosolyogtál könnyek közt, (mellette) *Te* fényes égi látomány.

(áth. *Kerestelek*); (fölötte) *Epedve vártalak s hogy ime* (áth. ~~*végre mostan*~~)

(áth. *Meg*) Valóság lett a képzelet;

Feljajdulok (áth. ~~*nagy bánatomban*~~) *Nem* így akartam!

3. vsz. 2–8. sor: (áth. *Gondolsz-e a jövőre is?*) *Ne* fájjon emléked nekem.

(áth. *Szalonodban könnyű feledni*;) *Te* boldog vagy: feledni tudsz csak,

(áth. *Feledni fogsz ... Te is*;) *Én* meg folyvást emlékezem

(áth. *Ne tudjam, hogy Te is kacagasz* áth., olvashatatlan szó)

(... *fogják Veled* ...)

Kikacagagnál, el nem viselném, ha Te is még

„Poéta volt, bolond poéta!

Óh, mért találkozám veled!)

4. vsz. 7. sor: (áth. *Csak könyek árán tud*) *Az soha, soha sem feledhet*; 5. vsz. 5–7. sor:

(áth. *Küzde s a hir halvány sugára*) *A küzdelem s a vágy*

(áth. *Kísérj csak a hol én megyek*;) *Majd szétszakítja szívemet*

(áth. *Ne is lássalak soha többé!*) *S* kerüllek, *hogy megmentsem álom'*...;

6. vsz. 4. sor: Fog várni h. *Várni fog*; 6. vsz. 7. sor: *S dalom refrainje lesz a sírig*;

Az OSzK-kézirat átmenet a vers két változata között. A saját kezűleg 1876 februárjára datált *Emma* című verset Reviczky később átírta. Így az *Emma* című vers bizonyos sorait áthúzta, és a sorok fölé és mellé belejavította az új verziót, ami az *Óh, szánj meg engem!*... című versváltozat felé közelít.);

Magyarázat: A vers Heine-hatást mutat. A vers hangulatán és a vershelyzet egyezésén túl egyes sorok is visszaköszönnek a *Schöne Wiege meiner Leiden* (Szép bölcsője kínjaimnak... Ford. Szabó Magda.) című Heine-versből.

*EMMA – [1876]

Változat: A. *Óh, szánj meg engem!* (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

B. *Ó mért találkozám veled!* címmel, **FSZ:** OrszVil 1882. III. füz. 54. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1882-es verseknél!);

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5131. (fekete tintával, a versön a *Sátán* című vers kézírata, alul keresztben piros tintával: 1895. évi (Athenaeum) összes kiadásában felvéve I. kötet. 25. lapon. 1927. év 14. sz.) **FSZ;**

Közlés: Figyelő 1876. március 12. 11. sz. 131.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Figyelő*-beli közlést jelzi, helytelen (*Donna Diana*) címmel;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: pontosítás: Denta, 1876. február (az OSzK-kézirat szerint);

Az *Óh, szánj meg engem!*... című vers OSzK-kézírata átmenet a vers két változata között. A saját kezűleg 1876 februárjára datált *Emma* című verset Reviczky később átírta. Így az *Emma* című vers

bizonyos sorait áthúzta, és a sorok fölé és mellé belejavította az új verziót, ami az *Óh, szánj meg engem!*... című versváltozat felé közelít;

Figyelő-közlés: kiemelésszerű, helyesírási, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *Én lemondtam és kerültelek*;

Magyarázatok: Ld. az *Óh, szánj meg engem!*... című vers magyarázatát!;

Gáspár Imre úgy emlékszik, hogy Reviczky egy levelében elküldte Emmának a verset: „Ezt a verset *Cigarette-regék* (II.) cím alatt elküldte E-nak, a ki azt felelte rá: Kár, hogy r e g é k, ámbár hősnőjükről a lehető legrosszabb véleménye van.” Gáspár egyébként a verset „chablon-versnek” nevezte, „minőt recept szerint lehet készíteni”, s ez természetesen visszajutott Reviczky fülébe. Amúgy is mérgesedő viszonyukat a dolog még inkább rontotta. Reviczky ezt válaszolta Gáspárnak: „Mert nagyon fáj, hogy oly verset, melyet szivemből téptem chablon-versnek ítélsz. Meglehet, hogy rossz, (hisz nagyon sok rossz verset irtam én már életemben) de chablon-verseket én nem írok.” [A Reviczky-versek kézirata nem ismert, az 1876. március 14-én kelt levélből Gáspár évekkel később közölt részleteket. (Gáspár Imre: *Reviczky Gyula emléke. (Öt évről: 1872–1876.) Debreczen* 1889. július 17. 139. sz.);

Rudnyánszky Gyula a következőt írta Reviczkynek a versről: „Az én két kedvencem »Emma« és »Boldogság«, alapjában véve két ellentétes hangulatu szerelmes vers. Emma műdal annak is, aki legmagasabb igényekkel lép föl, míg az utóbbi feltűnő egyszerűségével hódít. A ki csillogást keres, az legrosszabb versének fogja mondani, én azonban – lehet, hogy azért mert én is ezen a húron játszom most – kedvesnek találom. Egyáltalában mondhatom meglepett a nem várt érettség, erély a technikában, szépség, lágyság, ércesség a nyelvben s Gáspárétól a maga előnyére teljesen elűtő világnézet.” [(Özdöge 1876. augusztus 7. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 1. levél) – Reviczkynek ma nem ismerünk *Boldogság* című versét.];

*Ó, MÉRT TALÁLKOZÁM VELED! – [1882]

Változat: A. *Óh, szánj meg engem!* (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

B. *Emma* címmel, FSZ: Figyelő 1876. március 12. 11. sz. 131. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1876-os verseknél!);

Közlés: OrszVil 1882. III. füz. 54. (aláírás n.) FSZ;

Magyarázat: Ld. az *Óh, szánj meg engem!*... című vers magyarázatát!

IV.

NEM MONDTA SENKI MÉG... – [1876]

Közlések: Divat-Nef 1876. október 22. 43. sz. 337.; **kötetközlések:** Költők Lugasa 45. (*Nem mondta senki még...* címmel); Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma IV.* címmel); Kor. 1902. (*Emma IV.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma IV.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma IV.*, külön cím n.); NGB 1969. (*Donna Diana 3.* címmel); NGB 1989. (*Donna Diana 3.* címmel); VP 1996. (külön cím n.);

Szövegkritikai jegyzetek: FSZ: 3. vsz. 2. sor: velem h. *vélem* (a versritmus miatt);

Divat-Nef-közlés: 2. vsz. 1. sor: napvilága h. *napsugára*; 2. vsz. 3. sor: napokról h. *tavaszcél*; 3. vsz. 3–4. sor:

És életem is meg lesz áldva

S szivembe' nem lesz soha tél;

4. vsz. 3. sor: Ha h. *S ha.*

V.

A RÉTEKEN JÁROK DALOLVA... – [1877/1883]

Változat: A *réteken...* címmel, FSZ: Délibáb 1877. július 6. 14. sz. 106. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1877-es versek között!);

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma V.* címmel); Kor. 1902. (*Emma V.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma V.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma V.*, külön cím n.); Komlós 1955. (*Emma V.*, külön cím n.); NGB 1969. (*Donna Diana 4.* címmel); NGB 1989. (*Donna Diana 4.* címmel, 1877-es dátummal); VP 1996. (külön cím n., 1877-es dátummal);

Komlós-kronológiában szerepel, a Délibáb-beli közlést jelzi, de hibásan október 5-re datálja, *Donna Diana V. A réteken járok...* (hibás) címmel;

Szövegkritikai jegyzetek: Kor. 1902-, Kor 1904-, Paku 1944-, Komlós 1955-, NGB 1969-, NGB 1989-kiadásokban: 2. vsz. 1. sor: erdőbe h. *erdőben* – a hiba a sok kiadáson keresztül helytelenül hagyományozódott tovább.

*A RÉTEKEN... – [1877]

Változat: A *réteken járok dalolva* (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Közlés: Délibáb 1877. július 6. 14. sz. 106. FSZ;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi, de hibásan október 5-re datálja, *Donna Diana V. A réteken járok...* (hibás) címmel.

VI.

BÁL UTÁN II. – [1876/1883]

Változat: *Bál után. I. Július 26.* címmel, FSZ: ÚjId 1876. augusztus 5. 32. sz. 376–377. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1876-os verseknél!);

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5111. (lila tintás);

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902. (*Emma VI. Bál után* címmel); Kor. 1904. (*Emma VI. Bál után* címmel); Paku 1944. (*Emma VI. Bál után* címmel); Komlós 1955. (*Emma VI. Bál után* címmel); NGB 1969. (számozás n.); NGB 1989. (*Bál után* címmel, ciklusszámozás n., 1876-os dátummal); VP 1996. (1876-os dátummal); Szil. 2001.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *ÚjId*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: helyesírásbeli, központosásbéli elt.;

Magyarázat: Ld. a *Bál után I.* című vers jegyzeteit!;

A vers magán viseli Gáspár Imre *A bátkirálynő dalai* című kötetének hatását, különösen a *A bátkirálynő...*, *A zene szólt* és az *Érint röptében kaczerán* kezdetű költeményekkel mutat tematikai, vershelyzetbeli rokonságot. (Pest, Aigner, 1872. 12., 11., 8. old.) Reviczky amúgy sokszor emlegette Gáspár kötetét. Eleinte teljes csodálattal írt és beszélt róla. Több megnyilatkozásából egyértelműen kiderült, hogy kezdő verselőként Gáspárt tartotta költői példaképének. Egy-két évvel később azonban már bírálni is merte és hosszan fejtegette, hogy *A bátkirálynő dalaiban* Gáspár mennyire nem tudott megszabadulni Heine hatásától.

*BÁL UTÁN. I. JÚL. 26. – [1876]

Változat: *Bál után II.* (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Közlés: ÚjId 1876. augusztus 5. 32. sz. 376–377. (*Bál után* címmel) FSZ;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *ÚjId*-beli közlést jelzi;

Magyarázat: A vers a dettai Anna-bál alkalmával született. Reviczky így írt a mulatságról Korodának: „Anna napkor tánczoszoru volt Dettán. Erre már elmentem, s ott megint úgy viselte magát, hogy vasból kellene annak lennie, aki ilyesmire meg nem indul.” (1876. november 8. – OSzK Kt. Levelestár, a rájegyzés szerinti 19. levél.);

Rudnyánszky Gyula a versről a következőket írta Reviczkynek: „A »Bál után« pointe-je bizonyára ügyes s nem csak e gyors fordulat a kifejlésben, de a hangulatban való átugrás is emelik értékét. A Heineszag nem maradt el ugyan tőle, azonban ez nem kissebbíti.” (Özdöge, 1876. augusztus 7. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratárra számozás szerinti 1. levél);

Szakirodalom: Rupp Kornél: *A modern költészet s az újabb nemzedék*. Szombathely, 1887. 60–61. (Rupp szerint a vers annyira Heine-utánérzés, hogy „csaknem Heine-fordítás”.)

VII.

AKIK A TAPSOT KEDVELIK... – [1878]

Közlések: CsalKör 1878. október 27. 43. sz. 1013.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902. (*Emma VII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma VII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma VII.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, számozás n.); VP 1996. (külön cím n.); Szil. 2001.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *CsalKör*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzet: FSZ: a záró írásjelet pótoltam;

CsalKör-közlés: helyesírásbeli, központosásbéli elt., 16. sor: lány h. *leány*.

VIII.

MIKOR A LANGY SZELLŐCSKE... – [1877]

Közlések: Veszprém 1877. június 10. 23. sz. (1.); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma VIII.* címmel); Kor. 1902. (*Emma VIII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma VIII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma VIII.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, számozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n., d. n.); VP 1996. (külön cím és d. n.); Szil. 2001.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1877. (a Veszprém-közlés alapján, datálása eddig hiányzott);

Veszprém-közlés: egybe-külön írásmódbeli, helyesírásbeli, ékezetbéli elt.; 1. vsz. 5. sor: felhőhöz h. *felhőhöz*; 2. vsz. 4. sor: erdőbül h. *erdőből*;

Fordítás: A verset *Erste Liebe VIII.* címmel lefordította Márkus Sámuel (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 167–168.). Márkus azonban nem jelezte, hogy ez a vers nem a Lajka-versek közé tartozik, hanem az Emma-versek 8. darabja.

IX.

ÖRÖK SZERELEM II. 1877. JUL. 14. – [1877/1883]

Változat: *Örök szerelem II.* címmel, FSZ: HölgyekL 1878. május 12. 19. sz. 221. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1878-as versek között!);

Közlések: MoNv 1883. március 23. 12. sz. 178.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma IX. Örök szerelem. 1877. július 14.* címmel); Kor. 1902. (*Emma IX. Örök szerelem. 1877. július 14* címmel); Kor. 1904. (*Emma IX. Örök szerelem. 1877. július 14.* címmel); Paku 1944. (*Emma IX. Örök szerelem. 1877. július 14.* címmel); NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (*Örök szerelem* címmel, alcím és ciklusszámozás n.); VP 1996. (1877. júl. 14. alcímmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *HölgyekL*-beli közlést jelzi, de tévesen május 12-e helyett 2-ra datálja;

Szövegkritikai jegyzet: FSZ: 8. vsz. 6. sor: záró írásjel megváltoztatása (vessző h. pont);

MoNv-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; *-gal jelölt szerkesztői megj.: „Mutatvány a nagy tehetségű szerző sajtó alatt lévő kötetéből”;

Magyarázatok: *Régi szeretőm vagy! Már mi régen*

Megöleltük egymást számtalanszor.

Egyszer élünk minden ezer évben, – Bori Imre szerint ez a „buddhista gondolatban fogant költészet” mintaverse (A költészet témája: a filozófia. (Reviczky Gyula). *Híd* 1982. I. 703–716.);

Fordítás: A verset *Ewige Liebe* címmel lefordította Márkus Sámuel (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 174–176.)

*ÖRÖK SZERELEM I. – [1877/1878]

Változat: *Örök szerelem I.* címmel (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Közlés: HölgyekL 1878. május 12. 19. sz. 221. FSZ;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *HölgyekL*-beli közlést jelzi, de tévesen május 12-e helyett 2-ra datálja.

X.

ARCZKÉPÉRE – [1877]

Közlések: Délibáb 1877. október 5. 27. sz. 214. (*Egy arczképre* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma X. Arczképére* címmel); Kor. 1902. (*Emma X. Arczképére* címmel); Kor. 1904. (*Emma X. Arczképére* címmel); Paku 1944. (*Emma X. Arczképére* címmel); NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (*Arczképére* címmel, ciklusszámozás n.); VP 1996. (*Arczképére* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Délibáb-közlés: két szakaszba törve, helyesírásbeli elt.; 3. sor: csöndes h. *csendes*; 7. sor: zajló h. *zajgó*; 8. sor: Szép szemed h. *Emléked*;

Magyarázat: Emmának egyetlen arcképe ismeretes. A képet közölte Sz. Szigethy Vilmos a *Reviczky Gyula, a szomorú magyar költő szép szomorú szerelme* című írásában. A kép tanúsága szerint Emmát nehezen lehetne szépnak nevezni. A cikkben Emma dettái sírjának fotója is szerepel. (Szegedi Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti gyűjteménye, jelzete: 54.434)

XI.

SOUVENIR – (1877)

Kézirat: Levélben (Reviczky Gyula – Koroda Pálnak, Denta, 1877. március, OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 22. levél);

Közlések: 1. HölgyekL 1877. október 28. 7. sz. 82. (*Száraz virág* címmel); 2. Szabadság 1883. január 24. 7. sz. [2.]; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XI. Souvenir* címmel); Kor. 1902. (*Emma XI. Souvenir* címmel); Kor. 1904. (*Emma XI. Souvenir* címmel); Paku 1944. (*Emma XI. Souvenir* címmel); NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (ciklusszámozás n., 1883-as dátummal); VP 1996. (1883-as dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Szabadság*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1877. (a HölgyekL-közlés alapján, datálása eddig hiányzott);

Levélközlés: központosásbeli elt.;

1. HölgyekL-közlés: központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: ez h. az;

2. Szabadság-közlés: *-gal jelölt szerkesztői megj.: Reviczky Gyula „Ifjúságom” című verskötetéből. Megjelent a Petőfi Társaság kiadásában; központosásbeli, ékezetbeli, egybe-különírási elt.; 1. vsz. 2. sor: van h. *tán*; 1. vsz. 3. sor: ez h. *az*, hisz’ h. *hogy*;

Magyarázatok: A verset 1877 márciusában elküldte Korodának: „Azt Te is tudod, hogy én legkevésbé szeretem a szerelmes verseket, talán azért, mert nagyon kevés igazi szerelmes vers van. – A bombasztokat és hazugságokat utálom! – Küldök két szerelmes verset s a »Filiszterekhez« átdolgozását.” [A levélben ma csak a *Souvenir* című vers szerepel. – Denta, OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 22. levél];

A verset Komjáthy Jenő is kérte Reviczkytól újonnan indult lapjába, a *Röpke Ivek*be, de Reviczky a *Filiszterekhez I.*-t küldte helyette: „A »Souvenir«-t máshová küldtem már. A »Filiszterekhez«-t azonban rendelkezése alá bocsátom...” (Denta, 1877. április 15. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 2. levél.);

A verset *Souvenir* címmel lefordította Márkus Sámuel (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 181–182.)

XII.

GYAKRAN JELENSZ MEG ÁLMAIMBAN... – [1877]

Közlések: 1. CsalKör 1877. július 29. 30. sz. 701. (Az „*Ideális perczek-ből*” címmel); 2. Mátravidék 1880. február 7. 11. sz. 82.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XII.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XII.*, külön cím n.); NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1877., a CsalKör-közlés alapján (datálása eddig hiányzott);

1. CsalKör-közlés: központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: hajnalarczczal h. *mosolyogva*; 2. vsz. 3. sor: úgy-e h. *végre*;

2. Mátravidék-közlés: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.

XIII.

A VILÁGON TE A LEGKEDVESEBB... – [1878]

Közlések: 1. A Család Lapja 1878. július 21. 334. (*Édes dalok, mérges dalok!* címmel); 2. Felvidék 1878. október 31. 1. (*Édes dalok, mérges dalok!* címmel); 3. Koszoru 1883. I. április 8. 14. sz. 216. (*Édes dalok, mérges dalok* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XIII.*); Kor. 1902. (*Emma XIII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XIII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XIII.*, külön cím n.); Komlós 1955. (*Emma XIII.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, A *CsaládL*-beli és a *Koszoru*-beli közlést jelzi, a *Koszoru*-belit – az eltérő cím miatt – kötetben eddig meg nem jelentként tünteti föl;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. A *CsaládL*-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 7. sor: költők bánata h. *sok lovagregény*; 1. vsz. 8. sor: Az h. *S az*; 2. vsz. 1. sor: ismerőd h. *ismerős*; 5. vsz. 4. sor: A vers emészt, a vers lassú halál h. *A vers – ha jó, ha rossz – lassú halál*; 5. vsz. 5. sor: szüntelen' h. *szüntelen*'; 5. vsz. 8. sor: Akit h. *Melyet*;

2. Felvidék-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 4. vsz. 1. sor: művét h. *dalát*; 4. vsz. 2. sor: balzsama h. *bánata*; 4. vsz. 7. sor: szeretted h. *szereted*; 5. vsz. 4. sor: emészt h. *gyötör*; 5. vsz. 5. sor: szüntelen' h. *szüntelen*'; 5. vsz. 8. sor: Akit h. *Melyet*;

3. Koszoru-közlés: *-gal jelölt szerkesztői megj.: „Mutatványul az »Ifjúságom« című kötetből, mely a Petőfi-társaság legközelebbi kiadványa lesz”; ékezetbeli, központosásbeli elt.;

VP-közlés: 5. vsz. 5. sor: szüntelen' h. *szüntelen*'.

XIV.

ÓH, NE NÉZZ RÁM MOSOLYOGVA!... – [1877]

Közlések: 1. ÚjId 1877. február 17. 7. sz. 75. (*Oh, ne nézz rám...* címmel); 2. Délibáb 1877. május 4. 5. sz. 34. (*Oh, ne nézz rám...* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XIV.*); Kor. 1902. (*Emma XIV.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XIV.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XIV.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, számozás n.); NGB 1989. (*Ó, ne nézz rám mosolyogva!...* kezdettel, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n., *Ó, ne nézz rám mosolyogva!...* kezdettel);

Komlós-kronológiában szerepel, az ÚjId-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. ÚjId-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.;

2. Délibáb-közlés: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.

XV.

NE OKOZZ', NE VÁDOLJ SZÜNTELEN!... – [1877]

Közlések: HölgyekL 1877. november 18. 10. sz. 114. (*Ne átkozz...* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (a ciklusból kiemelve, *Paralipomena. Emmához II.* címmel); Kor. 1900. (a

ciklusból kiemelve, *Paralipomena. Emmához 2.*); Kor. 1902. (a ciklusból kiemelve, *Paralipomena. Emmához II. Ne okozz, ne vádold szüntelen!* címmel); Kor. 1904. (a ciklusból kiemelve, *Paralipomena. Emmához II.* címmel); Paku 1944. (*Emma XV.*, külön cím n. és *Paralipomena. Emmához II.*, külön cím n., versváltozatként adja *Paralipomena. Emmához II.*, külön cím n. a Kor. 1900.-közlést is); NGB 1969. (kezdősor szerint, számozás n.); NGB 1989. (*Ne okozz, ne vádold szüntelen!*... kezdettel, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

Szövegkritikai jegyzetek: HölgyekL-közlés: *-gal jelölt szerkesztői megj.: „Mutatvány a szerzőnek sajtó alatt levő költeményeiből”; ékezetbeli, helyesírási, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: okozz' h. átkozz; 2. vsz. 1–2. sor:

*S mint a föld a nap körül forog,
Ébren, alva csak rád gondolok;*

3. vsz. 2. sor: Ha h. *S ha*; 3. vsz. 4. sor: hozzád h. *én is*;

4. vsz. 3. sor: Hejh, ha te is h. *Érzem is, ha*;

Kor. 1895-közlés: 2. vsz. 1–2. sor: *S mint a föld a nap körül forog, Ébren alva csak rád gondolok*; 3. vsz. 2. sor: Ha h. *S ha*; 3. vsz. 4. sor: hozzád h. *én is*; 4. vsz. 3. sor: Hejh, ha te is h. *Érzem is, ha*;

Kor. 1900-közlés: 1. vsz. 4. sor: *Gondolatom, álmod csak te vagy!*; 2. vsz. 1–2. sor: *S mint a föld a nap körül forog, Ébren, alva csak rád gondolok*; 3. vsz. 2. sor: Ha h. *S ha*; 3. vsz. 4. sor: hozzád h. *én is*; 4. vsz. 3. sor: Hejh, ha te is h. *Érzem is, ha* (Kor. 1902.- és a Kor. 1904.-közlés: megegyezik a Kor. 1900. közlésével);

Paku-közlés: a vers két változatának közlése.

XVI.

TIPORJ LÁBAIDDAL... – [1877]

Közlések: 1. Délibáb 1877. november 9. 32. sz. 250. (*-gal jelölt szerkesztői megj.: Mutatvány a költő s. alá rendezett költeményeiből); 2. OrszVil 1883. március 31. 211. (Az *Emma ciklusból I.* címmel és alcímmel, 4 másik verssel, a versek külön cím n.); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XV.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XV.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XV.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XVI.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

Komlós-kronológiában szerepel, a Délibáb-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Délibáb-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.;

2. OrszVil-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.

XVII.

WEBERT, CHOPINT JÁTSZOD BETÉVE... – [1876/1883]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/23. r. (IV. címmel, lila tintás, egy lapon a *Ha mosolygasz, mennybe nézek...* és az *Azok az ingatag poéták!*... kezdetű versekkel, a lap tetején ceruzával: *Souvenir XVI.*);

Közlések: 1. SzegNapló 1881. május 10. 106. sz. 1. (*Apró dalok I.* címmel, a *II. Ha mosolygasz...* című verssel); 2. OrszVil 1883. március 31. 211. (Az *Emma ciklusból II.* címmel és alcímmel, 4 másik verssel, a versek külön cím n.); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XVI.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XVI.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XVI.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XVII.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n., 1883-as dátummal); VP 1996. (külön cím n., 1883-as dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1876/1881. (eddig 1883.); Az alább megvilágított szivarhasonlat és a Chopin-hivatkozás – amely áttételesen összefügg George Sand-nal is (ld. lejjebb) – alapján úgy vélem, a vers – legalábbis első változatban – már jóval korábban, 1876–1877 táján elkészülhetett, még ha csak 1881-ben nyerte is el végső formáját;

OSzK-közlés: helyesírási elt.;

1. SzegNapló-közlés: helyesírási, egybe-külön frászmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 7. sor: egyszer h. *egykor*;

2. OrszVil-közlés: azonos FSZ;

Magyarázatok: A szivarhasonlat megvilágításához ld. Reviczky Gyula levelét Koroda Pálnak (Denta, 1876. november 8. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 19. levél): „Tanítványaim (két haszontalan csavargó) gyakran elbitangoltak Dettára s aztán hoztak mindig üzeneteket, mért nem megyek be én is sat. Egyszer aztán cigáretteket küldött általuk Emma. – Ezt okvetlenül meg kellett köszönnöm, bármi módon. Írtam a »Czigaretről« című versemet, melyet két sor kíséretében küldtem el postán. Harmadnapra rá jött új küldemény parfumeös czigaret. az általad már ismert levél kíséretében.”; Az 1877. augusztus 14-én Korodának küldött Reviczky-levelben pedig: „Legnagyobb és egyedüli hibája Emmának, hogy ... czigaretázik. Előttem ezt se teszi. Egyszer véletlenül találkoztam vele, midőn

szivarzott s akkor is síetett megjegyezni, hogy a szúnyogoktól teszi.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 25. levél);

A cigarett körüli eseményekről Gáspár Imrét is tudósította, erről bővebben az *Emma* című vers magyarázataiban (ld. a kötetben meg nem jelent, 1876-os verseknél!);

Carl Maria Weber, Friedrich Ernst von (1786–1826) – német zeneszerző, a romantikus, nemzeti jellegű német opera megteremtője, zongoravirtuóz. Reviczky korában növelte közkedveltségét, hogy testvére, Max von Weber Lipcsében, 1864–1868 között adta ki több kötetes életrajzát;

Fryderyk Francois Chopin (1810–1849) – lengyel származású zeneszerző és virtuóz zongoraművész, több mint 200 zongoradarabot írt. Tüdőbajban halt meg. Népszerűségét fokozta legendás és mesébe illő szerelmi románca a kor egyik legdivatosabb írónőjével, George Sand-nal (valódi neve: Dupin Lucile Aurora, Dudevant báróné), aki 1876. június 8-án hunyt el. A hír hetekig izgalomban tartotta a magyar újságokat és folyóiratokat, egymással versengve közölték Sand asszony utolsó levelét, részletes élettörténetét, az irodalmi lapok írásainak sorát kezdték folytatásokban közreadni;

chik – kellem, báj, finom könnyedség;

Szakirodalom: Nacsády József: *Reviczky és a Szegedi Napló. It* 1960. 198–200. (a szegedi közlés és a dátumkor. innen)

XVIII.

HA MOSOLYGASZ, MENNYBE NÉZEK... – [1881]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/23. r. (V. címmel., lila tintás, egy lapon a *Webert, Chopint játszod betéve...* és az *Azok az ingatag poéták!*... kezdetű versekkel, a lap tetején ceruzával: *Souvenir XVI.*);

Közlések: 1. SzegNapló 1881. május 10. 106. sz. 1. (*Apró dalok II.* címmel, a *I. Webert Chopint játszod...* című verssel); 2. OrszVil 1883. március 31. 211. (Az *Emma ciklusból III.* címmel és alcímmel, 4 másik verssel, a versek külön cím n.); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XVII.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XVII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XVII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XVIII.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n., 1883-as dátummal); VP 1996. (külön cím n., 1883-as dátummal); A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1881. (a SzegNapló-közlés alapján, eddig 1883.);

FSZ: a záró frásjelet pótoltam;

OSzK-kézirat: azonos **FSZ**;

1. SzegNapló-közlés: azonos **FSZ**;

2. OrszVil-közlés: azonos **FSZ**;

Szakirodalom: Nacsády József: *Reviczky és a Szegedi Napló. It* 1960. 198–200. (a szegedi közlés és a dátumkor. innen)

XIX.

BEH JÓ, HOGY EL TUDOM FELEDNI... – (1876)

Kézirat: Levélben (Reviczky Gyula levele Koroda Pálnak, Denta, 1876. december 2. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 20. levél);

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XVIII.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XVIII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XVIII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XIX.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n., d. n.); VP 1996. (külön cím n.);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1876. (a levélközlés alapján, datálása eddig hiányzott);

Levélközlés: 3. vsz. 3. sor: *Beh jó, hogy még gyűlölhettek s jót*; 4. vsz. 2. sor: Híváság h. *Elrontott*;

Magyarázatok: A verset Reviczky említi 1876. december 10-i, Koroda Pálnak írt levelében is: „A »Beh jó«-t nem kell bántani, mert az a vers igaz. Denginél nem, csak a »Passió dalok«-ban veszek észre rokon hangulatot. – A ki pedig léha hangulatot fejez ki, az lehet Ágai, de nem költő; fölösleges tehát a Te észrevételed.” (Denta – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 21. levél) [Ágait egyébként nem szerette Reviczky, ami nem is csoda, hiszen Ágai sokszor megalázta és megbántotta a költőt. Többször figyelmeztette barátait, hogy ne küldjenek lapjaiba frást, s hogy Ágai „csirkefogó”];

A vershez – úgy látszik – szoros érzelmi szálak fűzték, hisz 1877. október 26-i, Emmának írt levelében így fakadt ki: „Összes verseimben nincs annyi fájdalom, mint a »behjó«-ban. Akkor elég kiméltelenül szakítottam minden barátommal, irni sem tudtam hónapokig és a levelezésre is képtelen voltam. Csak egy találatot, aki iparkodott megérteni: Koroda Pál.” [Sz. Szigethy Vilmos: *Reviczky Gyula, a szomorú*

XX.

AZOK AZ INGATAG POÉTÁK!... – [1877]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/23. r. (VI. címmel, lila tintás, egy lapon a *Ha mosolygasz, mennybe nézek...* és a *Webert, Chopint játszod betéve...* kezdetű versekkel, a lap tetején ceruzával: *Souvenir XVI.*);

Közlések: 1. CsalKör 1877. február 25. 8. sz. 172. (*Két vers II.* cím alatt, *Eltépted azt a rózsalánczot* kezdetű verssel, a versek külön cím n.); 2. Koszoru 1882. május 7. 4. (rendkívüli szám a debreceni felolvasóülés alkalmából); 3. OrszVil 1883. március 31. 211. (Az *Emma-ciklusból IV.* címmel és alcímmel, 4 másik verssel, a versek külön cím n.); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XIX.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XIX.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XIX.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XX.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

Komlós-kronológiában szerepel, a CsalKör-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: 2. vsz. 2. sor: Szeretted h. *Szeretted*;

1. CsalKör-beli közlés: központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: Fér küzködő h. *Férhet az ő*; 2. vsz. 1. sor: s te is, galambom h. *s Te is, bizonynyal*;

2. Koszoru-közlés: központosásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: Szeretted h. *Szeretted*;

3. OrszVil-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt., 2. vsz. 2. sor: Szeretted h. *Szeretted*.

XXI.

HA VALAHA TALÁLKOZUNK MÉG... – (1877)

Kézirat: PIM Kt. Analekta V 1370/5. r. (*Ha valaha...* címmel, lila tintás kézirat);

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XX.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XX.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XX.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXI.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n., d. n.); VP 1996. (külön cím és d. n.);

Szövegkritikai jegyzet: dátumkor.: 1877 (a levélbeli utalás alapján (eddig d. n.);

PIM-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli elt.;

Magyarázatok: A verssel kapcsolatban Emmáról: „Ha valaha találkozunk»-ot illetőleg is kérdezte: Úgy-e az annak a kék ruhás szökének szól? Én csak anyit feleltem, hogy ez már régen volt, beküldtem a verset a »Szünóra«-nak s aztán megdátumozva küldtem el neki. Erre vonatkozik az ő megjegyzése s azén [!] verses feleletem: »Mit hányod szememre szüntelen«... (Reviczky Gyula levele Koroda Pálnak, Denta, 1877. augusztus 14. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 25. levél);

A verset – illetve az *Ifjúságom* című kötetet – hosszú évekkel később Reviczky elküldte Ries Herminának, akinek minden valószínűség szerint kassai tartózkodása alatt udvarolhatott. 1886. január 16-i levelében Hermina azt írta: „Sajátságos véletlen! felnyitom, [!] s szemem legelsőnek e során akadt meg: »ha valaha találkozunk még.« Tegnap olvastam az egész füzetet. Mit mondjak tartalmáról, hogy kicsinylőleg ne mosolyogjon?» [(OSzK Kt., Levelestár) – Ries Hermináról bővebben a *Szerelmi morál* című 3 részes vers magyarázataiban. Ld. a *Magány* versei között!]

XXII.

SZÉTTÉPTED AZT A RÓZSALÁNCZOT... – [1877]

Közlések: 1. CsalKör 1877. február 25. 8. sz. 172. (*Két vers I.* cím alatt, *Eltépted azt a rózsalánczot* kezdetű, az *Azok az ingatag poéták* című verssel, a versek külön cím n.); 2. OrszVil 1883. március 31. 211. (Az *Emma-ciklusból V.* címmel és alcímmel, 4 másik verssel, a versek külön cím n.); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXI.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXI.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXI.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXII.*, külön cím n.); NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

Komlós-kronológiában szerepel, a CsalKör-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. CsalKör-közlés: központosásbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: Széttépted h. *Eltépted*; 1. vsz. 2. sor: *Mely álmainkat egybefonta?*;

2. OrszVil-közlés: azonos FSZ.

XXIII.

NE IS TALÁLKOZZUNK MI TÖBBÉ!... – [d. n., 1883 előtt]

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXII.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXIII.*, külön cím n.); NGB

1969. (kezdősor szerint, számozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

Szövegkritikai jegyzetek: FSZ: 2. vsz. 4. sor: a záró írásjelet pótoltam.

XXIV.

ISTEN VELED HÁT!... – [1877/1883]

Változat: *Végső szakok* 4. címmel, Pál Imre álnév alatt, FSZ: Délibáb 1877. június 1. 9. sz. 66. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1877-es versek között!);

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXIII.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXIII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXIII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXIV.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n., d. n.); VP 1996. (külön cím n., 1877-es dátummal);

Komlós-kronológiában szerepel, a Délibáb-beli közlést jelzi;

Magyarázat: *Farewell* (ang.) – Isten veled!

*VÉGSŐ SZAKOK 4. – [1877]

Változat: *Isten veled hát!* címmel (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Közlések: Délibáb 1877. június 1. 9. sz. 66. (Pál Imre álnév alatt, a *Végső szakok* 4. verseként, a vers 1–3. darabja az 1877-es, kötetben meg nem jelent verseknél, *Végső szakok. Egy ciklushoz. 1–3. cím* alatt); Komlós-kronológiában szerepel, a Délibáb-beli közlést jelzi;

Magyarázat: A szómagyarázatot ld. az *Isten veled hát!* című vers magyarázatánál!

XXV.

UTON – (1877)

Közlések: Délibáb 1877. szeptember 21. 25. sz. 194. (*Vasuton* címmel, alcím: *1877. szeptember 14.*); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXIV. Úton* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXIV. Úton* címmel); Kor. 1904. (*Emma XXIV. Úton* címmel); Paku 1944. (*Emma XXV. Úton* címmel); NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (ciklusszámozás n.); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a Délibáb-beli közlést jelzi, de hibásan szeptember 14-ét adja meg megjelenési dátumul;

Szövegkritikai jegyzetek: Délibáb-közlés: központozásbeli, kis-nagybetűs elt.; 1. vsz. 2–3. sor: *Szeretnék csüngni lázban önfeledten*

Édes, mosolygó ajkadon;

3. vsz. 4. sor: *Nem hagylak soha el, Gyulám!*; 4. vsz. 4. sor: *Igaz gyermektekintetét;*

Magyarázat: *Kiszállok régi, kedves városomban* – A vers feltehetően Reviczkynek a Dentáról Pozsonyba való utazását eleveníti föl. Tudjuk ugyanis, hogy 1877 szeptemberében, miután végleg elhagyta Dentát, két hétre Pozsonyba utazott.

XXVII.

MILYEN JÓ, HOGY ELHAGY TALAK... – [1880]

Közlések: HölgylekL 1880. június 20. 25. sz. 293. (*Milyen jó...* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXV.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXV.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXV.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXVI.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím és d. n.);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1880. (a HölgylekL-közlés alapján, eddig: datálatlan);

A ciklus versszámozásáról ld. a versszöveg közlésénél szereplő jegyzetet;

HölgylekL-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.

XXVIII.

EGY LEVELÉRE – [1878/1883]

Változat: *Egy levélre* címmel, FSZ: Délibáb 1878. február 8. 6. sz. 61. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1878-as versek között!);

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXVI. Egy levelére* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXVI. Egy levelére* címmel); Kor. 1904. (*Emma XXVI. Egy levelére* címmel); Paku 1944. (*Emma XXVI. Egy levelére* címmel); NGB 1969. (számozás n.); NGB 1989. (ciklusszámozás n., 1878-as dátummal); VP 1996. (1878-as dátummal);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1878/1883. (a versnek a Délibábbb-ban megjelent, első változata alapján).

*EGY LEVELÉRE – [1878]

Változat: *Egy levelére* címmel (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);
Közlések: Délibáb 1878. február 8. 6. sz. 61. FSZ;
A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi; a Rev.-regiszterben is szerepel.

XXIX.

ÜZENET A TÁVOLBA – (1878)

Köteközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXVII. Üzenet a távolba* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXVII. Üzenet a távolba* címmel); Kor. 1904. (*Emma XXVII. Üzenet a távolba* címmel); Paku 1944. (*Emma XXVIII. Üzenet a távolba* címmel); NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (ciklusszámozás n., d. n.); VP 1996. (d. n.);
A Rev.-regiszterben *Szegedi Néplap*-közlést jelez, de ekkoriban nem létezett ilyen című lap. Mivel ez idő tájt Reviczky barátja, Mikszáth a liberális *Szegedi Napló*-ban dolgozott, ellenőriztem ennek a lapnak 1878-as évfolyamát is, de a verset ott sem találtam;
Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1878. (a Rev.-reg. alapján, datálása eddig hiányzott);
FSZ: 5. sor: puha h. *púha* (a versritmus miatt).

XXX.

HÁT ÉRDEKLÖDIK MÉG IRÁNTAM?... – [1878]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/2 r.-v. [*Zelmának* címmel, fekete tollal, a versön a vers után: „Jellemvonások Mátyás király életéből ... (Barna Nándor Pest. 1862) – a magyaroknál a beszédbeli különbség nem nagy a társadalmi rétegek között – pl. olaszoknál alig értik egymást”];
Közlések: 1. Üstökös 1878. június 23. 36. sz. 292. (*Zelmának* címmel); 2. Csarnok 1879. október 8. 16. sz. 121. (*Zelmának* címmel); **köteközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXVIII. Üzenet a távolba* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXVIII. Üzenet a távolba* külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXVIII. Üzenet a távolba* külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXIX. Üzenet a távolba* külön cím n.); Komlós 1955. (*Emma XXIX. Üzenet a távolba* külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, számozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n., a jegyzetekben jelzi az OSzK-kézirat eltérő címét); Szil. 2001.;
A Komlós-kronológiában szerepel, az *Üstökös*-beli közlést jelzi;
Szövegkritikai jegyzetek: FSZ-közlés: 6. vsz. 6. sor: egy nyilvánvaló elírási hibát javítottam: arczám h. *arczán*;
OSzK-kézirat: kis-nagybetűs írásmódbeli, helyesírási, központosításbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *Én azt gondoltam, elfeledt;* 2. vsz. 1. sor: (áth. ~~Bohó, vig~~) *Bohókás*; 2. vsz. 3–5. sor: (áth. ~~S ha napközben józanul szomorkodám is;~~) (áth. ~~A bor~~) (áth. ~~s bár józanul büszkélkedni szoktam;~~ ~~Bor mellett vig az életem;~~); az áthúzott sorok melléírva: (áth. ~~Elég hogy~~) (áth. ~~Csak nappal, józanul busabb;~~ ~~Föltésétek meg a serlegem;~~); 2. vsz. 3–5. sor: *Víg dalolás, poharazás közt*
A bú nem fog ki kedvemen.
De néha (áth. ~~néha~~) *mégis, tudj' az ördög;*
3. vsz. 2. sor: *Igaz, jó volt, szép volt kegyed;*
3. vsz. 4–6. sor: *Nálam már minden egyre megy, A* (áth. ~~búra~~) *multra vált gyönyört, mikép a Hervadt virágot eldobom;*
4. vsz. 3–4. sor: *De a ki* (áth. ~~elvál, az~~) *válni tud, felejt is,*
(áth. ~~Éz~~) *Igy* (áth. ~~történik~~) *esik ez meg rendesen;*
4. vsz. 7–8. sor: (áth. ~~S ha lefeküdtem, mint a bunda~~) (áth. ~~Hanem hajnal felé lefekszem;~~) (áth. ~~Úgy alszom délig, asszonyom.~~ ~~Nem úz a vád, nem tép a bánat~~ ~~S pompásan~~) *És délig alszom, asszonyom.*;
5. vsz. 3. sor: *Bolond,* (áth. ~~ki azzal is~~) *ember törődik azzal;* 6. vsz. 4. sor: bátran h. *csak ki;* 6. vsz. 5–8. sor: *Úgyis, ha* (áth. ~~összejönnénk mostan~~) *mostan összejönnénk* (áth. ~~a szégyen~~)
Kigyúlna (áth. ~~arczom~~) *arczán s arczomon,*
(áth. ~~És elnevezne naplopónak~~) (fölötte áth. ~~Őn is szégyelne~~) *A szégyen és ön rám se nézne;*
(áth. ~~Mert~~) (áth. ~~Mert~~) *Mert rossz ruhám van, asszonyom.*;
1. Üstökös-közlés: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *Én azt gongoltam (!) elfeledt;* 2. vsz. 1. sor: bohókás h. *bohó, vig;* 2. vsz. 3–4. sor: *S ha nappal rossz kedvű valék is,*
Nótára gyujtok részegen;

2. vsz. 5. sor: néha mégis h. *néha-néha*; 2. vsz. 6. sor: vaczkor-ízü h. *vaczkos* (!) izü; 3. vsz. 2. sor: *Igaz, jó volt, szép volt kegyed*; 3. vsz. 4–6. sor:

Nálam már minden egyre megy.

Az elvirult gyönyört, miként a

Hervadt virágot eldobom;

4. vsz. 3. sor: aki válni tud, felejt is h. *a ki elvál, az felejt is*; 4. vsz. 4. sor: *Ez így történik rendesen*; 4.

vsz. 5. sor: Ah h. *Óh*; 4. vsz. 7–8. sor:

Hanem lefekszem s mint a bunda,

Ugy alszom délig, asszonyom;

5. vsz. 3. sor: *Bolond, ki azzal is törődik*; 5. vsz. 6. sor: szokhatom h. *szoktatom* (!); 6. vsz. 4. sor: bátran

h. *csak ki*; 6. vsz. 5. sor: *Ha összejönnénk most, a széken*; 6. vsz. 7. sor: *S még tán azért is kinevetne*; 6.

vsz. 8. sor: Mert h. *Hogy*;

2. Csarnok-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: rég elfeledt h. *elfeledt*; 2. vsz. 1. sor:

bohókás h. *bohó, víg*; 2. vsz. 3. sor: *Elég ha józanul busulok*; 3. vsz. 2. sor: *Igaz, jó volt, szép volt*

kegyed; 3. vsz. 4–6. sor:

Nálam már minden egyre megy,

Az elfonnyadt gyönyört, miként a

Hervadt virágot eldobom;

4. vsz. 3. sor: válni h. *birálni*; 4. vsz. 7–8. sor:

Csak aluszom, nem látva semmit,

Az ön szemét sem asszonyom.

6. vsz. 4. sor: bátran h. *csak ki*; 6. vsz. 6–8. sor:

A széken égve arczomon

És az önén is a rám se nézne,

Most rossz ruhám van, asszonyom!

Magyarázatok: A vers említése Reviczky két Komjáthy-nak írt levelezőlapján: „Légy szíves a »Zelmának« című versemet (ugy a hogy a »Csarnok«-ban jött; megvan?) elküldeni vagy leíratni. Nekem nincs meg s most összeírom verseimet, mert őszkor megjelennek az új vállalatban.” (Budapest, 1880. augusztus 25. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 5. levél) és „A Zelmának már megvan, hanem a Filiszterekhez kell úgy a hogy a Röpke ívekben jelent meg.” (Budapest, 1880. sep[tember] 1-jei bélyegzővel – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 21. levél) [A *Filiszterekhez* című vers a *Röpke Ivek* 1877. május 20-i számában jelent meg. – Cs. T.]; Vö. még a *Himnusz* magyarázatával is!;

A verset bizonyosan ismerte másik barátja, Dengi János is, hiszen 1878. július 11-i levelében azt írta Reviczkynek: „Miért is hiszelkedném én Szabó Endrének? El nem tudom képzelni. Talán, hogy engem is székenpadra állítson »Üstökös«-ében? ... Mi az ördögnek közölted éppen ebben a lapban multkori versedet (Zelmának)? Egyetlen verset se olvastam tőled ilyen tömörtet, mély fájdalommal és keserűen éles satyrával irottat, könnyűt. kitűnő volt. Vendéglőben étkezem (Debreczenben), oda jár az »Üstökös« s minden asztaltársnak külön olvastam fel átérezve, lelkesülten a majdnem sirva.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 7. levél.);

Reviczky lumpolásairól bővebben az *Ivás közben* című vers magyarázataiban (az *Ifjuságom* című kötet versei között!);

fi doncz = fi donc! (fr.) – piha! (korabeli kiszólás)

XXXI.

BIMBÓNAK TÁRSA HARMAT... – [1878]

Közlések: 1. PetőfiTL 1878. október 13. 15. sz. 225. (*Menj férjhez!* címmel); 2. Nemzeti Ujság 1883. április 15. 15. sz. 6. (*Menj férjhez!* címmel, megj.: „A Petőfi Társaság fogja kiadni, *Ifjuságom* című kötetéből a költő adta a fenti költeményt. Kitűnő tehetségű költőnknek – ki a mily félelmetessé tette magát az irodalomban kritikáival – ép oly kedvelté lett szép költeményei által a közönség előtt is.”);

kötetközlések: Költők Lugasa 151–152. (*Menj férjhez!* címmel); *Ifjuságom* 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXIX.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXIX.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXIX.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXX.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, számozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *PetőfiTL*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. PetőfiTL-közlés: központosásbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; a 4. vsz. hiányzik;

2. Nemzeti Ujság-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázatok: Reviczky egy Budapesten, 1879. augusztus 1-jén Komjáthy Jenőnek írt levelezőlapon érdeklődik – többek között – e versről is: „Vácson voltam kétszer Kompolthy [Tivadar]nál. Elküldted nekí a »M.[enj] férjhez«t?» (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 18. levél.) Komjáthynak valószínűleg a *Vácsi Közlöny*be kellett eljuttatnia a verset, mivel Kompolthy ekkoriban ennek a lapnak volt a szerkesztője. [A Kompolthy szerkesztette lapban ez a Reviczky-vers nem jelent meg, csak a mutatványszámban publikált *Az én imakönyvem*. A lap külső munkatársai közt szerepel ugyan Reviczky és Komjáthy neve is, de az 1879. július 20-i mutatványszámot követően az 1880. január 4-i, 1. számmal a lap meg is szűnt; az 1881. január 2-án újrainduló lap már Torday Lajos felelős szerkesztésében látott napvilágot.];

De rózsá lesz belőle, nyár is eljő

S rá tarka lepkék szállanak

S a rózsát elfogják szerelmi vágyak – A romantika és a biedermeier rózsamotívumának 19. századvégi felerősödő és erotizálódó divatjáról és okairól bővebben írtam *A hím veréb és a pillangó. Az akadémikus és az erotikus irodalom tusája a 19. század utolsó harmadában* című tanulmányomban (Holmi 2003. április, 477–493.);

Nem küldelek rideg zárdába téged,

Mint Hamlet szép Ophéliát – utalás William Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi* című művére: „Nem kell több házasság, mondom; aki már házas, egy híján, hadd éljen; a többi maradjon úgy, amint van. Zárdába menj!” (3. felvonás, 1. szín, ford. Arany János.)

XXXIII.

HA HALLANÁL VÍG CZIMBORÁK KÖZT... – [d. n., 1883 előtt]

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Költők albuma 75.; Kor. 1895. (*Emma XXX.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXX.*, külön cím n., *Ha hallanál víg czimborák közt* kezdettel); Kor. 1904. (*Emma XXX.*, külön cím n., *Ha hallanál víg czimborák közt* kezdettel); Paku 1944. (*Emma XXXI.*, külön cím n., *Ha hallanál víg cimborák közt...* kezdettel); NGB 1969. (*Ha hallanál víg cimborák között...* címmel, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (*Ha hallanál...* címmel, ciklusszámozás n.); VP 1996. (*Ha hallanál...* címmel); Szil. 2001. (*Ha hallanál víg cimborák közt...* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: A ciklus versszámozásáról ld. a XXVII. vers szövegközlésénél szereplő jegyzetet!

Reviczky lumpolásairól bővebben az *Ivás közben* című vers magyarázataiban (ugyancsak az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

XXXIV.

TUDOM, ELHERVAD IFJUSÁGUNK... – [1880]

Közlések: Hölgyek Lapja 1880. 31. sz. augusztus 1. 365. (*Emlék* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXXI.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXXI.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXXI.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXXII.*, külön cím n., *Tudom, elhervad ifjúságunk...* kezdettel); NGB 1969. (kezdősor szerint, számozás n.); NGB 1989. (*Tudom, elhervad ifjúságunk...* kezdettel, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím és d. n.);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1880. (a HölgyekL-közlés alapján, eddig datálatlan);

HölgyekL-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.

XXXV.

KELL, HOGY HOZZÁD VISSZATÉRJEK!... – [1878]

Közlések: Délibáb 1878. október 4. 40. sz. [469.] (*Vágy* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXXII.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXXII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXXII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXXIII.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím és d. n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi, de az eltérő cím miatt nem találta;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1878. (a *Délibáb*-közlés alapján, eddig: dátum n.);

Délibáb-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.

Szakirodalom: Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei. It* 1955. (Tévesen kötetben meg nem jelent versként tünteti föl, az eltérő cím meg tévesztette.)

XXXVI.

SOK SZÉP LEÁNY VAN A VILÁGON... – [1879/1883]

Változat: Az *egyetlen* címmel, FSZ: BpBazár 1879. január 15. Mell. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1879-es versek között!);

Közlések: Szarvasi Ujság 1879. szeptember 14. 37. sz. 290. (Az *egyetlen* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXXIII.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXXIII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXXIII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXXIV.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n., 1879-es dátummal); VP 1996. (külön cím és d. n.); Szil. 2001.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1879/1883., a versnek a BpBazárban megjelent, első változata és a Szarvasi Ujság közlése alapján;

Szarvasi Ujság-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 4. vsz. 5–7. sor:

Van illatos virág akárhány:

Rezeda, szegfű, liljom, ibolya;

S te vagy a rózsák közt az első...;

5. vsz. 5. sor: *Sohase hagylak én el Emmám.;*

Magyarázat: *húrik* – a paradicsom csodaszép szüzei, kiket a Korán a jámbor igazhitűeknek, a mohamedánoknak ígér jutalmul.

*AZ EGYETLEN – [1879]

Változat: *Sok szép leány van a világon* címmel (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Közlés: BpBazár 1879. január 15. 2. sz. Mell. 9.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a BpBazár-beli közlést jelzi, de hibás címmel.

XXXVII.

A TAVASZ ELSŐ NAPSUGÁRA... – [1879]

Közlések: FL 1879. május 9. 107. sz. 1. (*Ünnep* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXXIV.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXXIV.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXXIV.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXXV.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, számozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím és d. n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.;

Fordítás: A verset *Ewige Liebe XXXVII.* címmel lefordította Márkus Sámuel (*Galerie ungarischer Dichter.* Bp., 1896. 176–177.)

XXXVIII.

ÉN ÉDES ELHERVADT VIRÁGOM... – [1882]

Közlések: 1. FL 1882. március 17. 63. sz. 399. (*Én édes, elhervadt virágom...* címmel); 2. Képes Krónika 1929. 30. sz. július 28. 19. (*Emma XXXV.* címmel); **kötetközlések:** Költők Lugasa 32. (*Én édes, elhervadt virágom...* címmel); Ifjúságom 1883. FSZ; Költők albuma 8.; Kor. 1895. (*Emma XXXV.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXXV.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXXV.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXXVI.*, külön cím n.); Komlós 1955. (*Emma XXXVI.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. FL-közlés: központosásbeli elt.; 3. vsz. 2. sor: szempillád' h. szempilláid'; 4. vsz. 2. sor: vesztett h. veszett;

2. Képes Krónika-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: *Kihül a föld* – a sor megismétlődik egy későbbi, az *Utolsó költő I.* című versében;

Fordítás: Reviczky azt írta egy Komjáthynak szóló levelében, hogy a verset olaszra is lefordították, de nem találtam nyomát;

A verset *Gräm' Dich nicht ob der Vergangenheit (Erste Liebe XXVIII.* címmel lefordította Márkus Sámuel (*Galerie ungarischer Dichter.* Bp., 1896. 169–170.). Márkus azonban nem jelezte, hogy a vers nem a Lajka-versek, hanem az Emmához írt versek közé tartozik;

Szakirodalom: Balassa Imre: *Halhatatlan Magyar Írók. Negyven éve, hogy meghalt Reviczky Gyula.* Képes Krónika 1929. 30. sz. július 28. 18–19. (Az *Emma XXXV.*, az *Imakönyvem, A halál előtt, a Számlálgatom...* című versek közlése.)

XXXIX.

A TE NEVED, A TE HANGOD... – [1879]

Közlések: 1. CsalKör 1879. július 27. 30. sz. 701. (*Dal* címmel); 2. Szabadság (Székesfejérvár) 1882. október 8. 95. sz. Mell. (*A te neved...* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.

(*Emma XXXVI.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXXVI.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXXVI.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXXVII.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, számozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *CsalKör*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. *CsalKör*-közlés: központosításbeli, ékezetbeli elt.;

2. Szabadság-közlés: egybe-különírási, központosításbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: szerelemről h. *szerelemtül*; 2. vsz. 6. sor: S némaság h. *Némaság*; 3. vsz. 6. sor: bűm is enyhül h. *bűm megenyhül*; 3. vsz. 8. sor: szerelemről h. *szerelemtül*;

Szakirodalom: Murányi Lajos: *Mikszáth- és Reviczky-írások, szövegvariánsok a székesfehérvári Szabadságban*. Fejér Megyei Könyvtáros 1980. 2. sz. 42–45. (a 2. közlés adata innen)

XL.

ÓH, CSAK MÉG EGYSZER ÖSSZEJÖNNÉNK... – [1879]

Közlések: FL 1879. február 7. 31. sz. 147. (*Óh, csak még egyszer összejönnénk* címmel); **kötetközlések:** Költők Lugasa 113–114. (*Óh, csak még egyszer összejönnénk!* címmel), Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXXVII.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXXVII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXXVII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXXVIII.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (*Ó, csak még egyszer...* kezdettel, ciklusszámozás n.); VP 1996. (*Ó, csak még egyszer...* kezdettel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *FL*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Ifjúságom-közlés: 1. vsz. 1. sor: a sorvégi frásjelet pótoltam, a többi vsz. sorkezdő analógiája alapján;

FL-közlés: központosításbeli, ékezetbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: *Valami csendes jó helyen*.

XLI.

KERÜLSZ? JÓ, HÁT KERÜLJ... – [d. n., 1883 előtt]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/13 r. (*Dalok 1–3.* címmel és alcímmel, külön cím n., 1. *A régi vágyból...*, 3. *Hazugságot sosem írtam...* kezdetű versekkel, lila tintás);

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXXVIII.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXXVIII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXXVIII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XXXIX.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, számozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím és d. n.);

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 4. sor: (áth. ~~*Hogy védelmébe az idő téged se vet*~~) (fölötte) *Az időt kifogni tenéked sem lehet*.

XLII.

TALÁLKOZUNK VÉGRE MÉGIS!... – [1882]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1370/7. (*Találkozunk...* címmel);

Közlések: FL 1882. július 26. 169. sz.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XXXIX.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XXXIX.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XXXIX.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XL.*, külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím és d. n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *FL*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Ifjúságom-közlés: egy nyilvánvaló elírási hibát javítottam: 3. vsz. 4. sor: mondota h. *mondotta*;

PIM-kézirat: ékezetbeli elt.; 3. vsz. 1–3. sor:

(zárójelbe téve: *Ujra hosszan*) (fölötte) *Hogyha majd most belenézek,*

(zárójelbe téve: *S! Lassan oszlik*) (fölötte) *Oszoljék el az ígézet,*

Mely karomat (aláírva: *lekötve*) (fölé írva) *meneküljön* (áth. ~~*el*~~) *nyelvemet* (aláírva: *ajkam*);

4. vsz. 3. sor: *érzett* (aláírva, áth.: ~~*kínos*~~);

FL-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.;

Magyarázat: Sem Reviczky feljegyzéseiben, sem a forrásanyagban, sem a szakirodalmi feldolgozásokban nem találni nyomát, hogy a dentai tartózkodás után Reviczky és Emma személyesen újra találkoztak volna.

XLIII.

SZERELMI ÖZVEGYSÉGEMET... – [1880]

Közlések: FL 1880. február 13. 35. sz. 173. (*Zelmám, egyetlenem!* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Emma XL.* címmel); Kor. 1902. (*Emma XL.*, külön cím n.); Kor. 1904. (*Emma XL.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Emma XLI.*, külön cím n.); Komlós 1955. (*Emmának XLI.* címmel);

NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *FL*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: *FL*-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; Emmám h. végig: *Zelmám*; 1. vsz. 2. sor: Megőrizem h. *Megőrizém*;

Magyarázat: A verset Reviczky megküldte Emmának, mint az Emma válaszleveléből kiderül: „Annyi idő lefolyta után őszinte vallomást tőlem követelni, talán hogy kinevessen? – Nem volna Ön oly jó poéta, ha szebb és ifjabb forrásokból nem merített volna új lelkesülést, habár eleinte szívében sebet érzett támadni, ha emlékem háttérbe szorult, mindez oly természetes, hogy én azért nem teszek Önnek szemrehányást! *Zelmám*, egyetlenem szép vers, ismeretlen volt előttem, ezért köszönöm megküldését. (1880. november 6. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 4. levél.)

PERDITA I–VII.

A PERDITA-CIKLUS

A ciklus fennmaradt darabjainak kéziratot változatai alapján látható, hogy Reviczky a ciklus címűl kezdetben – ifj. Alexander Dumas (1824–1895) *Le demi-monde* című vígjátéka (1848) nyomán, melyet *A divathölgyek* címen adtak először 1855. október 1-jén a Nemzeti Színházban – a *Demi-monde*-ot [*Demi-monde*: rossz erkölcsi hírnő] választotta, s csak később változtatta meg – a kor divatos szóhasználatára szerint – *Perditára*. Valószínű, hogy a cikluscím megváltoztatásában megerősítette Reviczkyt az is, hogy a versek keletkezése idején a Nemzeti Színház új betanulásban adta *A divathölgyeket*. (A szeptember 6-i, első előadásról tudósított pl. az *FL* 1878. szeptember 8-i, 206. száma.)

Később, amikor Sarah Bernhard 1881-ben Budapestre látogatott, a Népszínházban a kaméliás hölgyet is játszotta, búcsúestje november 16-án volt. [*FL* 1881. november 17. 262. sz. 1561.] – Élete végén maga Reviczky is írt Sarah Bernhard művészetéről, akiről barátjától, Justh Zsigmondtól is sokat hallhatott. Justh meleg baráti viszonyban volt a művésznővel. (Egyébként Sarah Bernhard anyja is egy dán származású kurtizán volt, apját nem ismerte.) 1888-ban Sarah Bernhard a *Tosca* címszerepében lépett föl Budapesten. (Reviczky Gyula: *Utóhangok*. PH 1888. szeptember 12.);

A bukott nő témája a korban szinte már irodalmi toposzá vált. A *Manon Lescaut* után a romantika, majd az újromantika tette kedvelt témává, különösen ifj. Alexander Dumas: *A kaméliás hölgy* című regényének óriási sikerét követően. (A *Manon* egyébként a regény főhősnőjének, Margitnak a kedvence, s a regénybeli kötet fontos dramaturgiai eszközzé nő.) – Victor Hugo, Reviczky egyik legkedvesebb frója is fölemelte a szavát a bukott nő érdekében, és igyekezett föléleszteni a társadalom szánalmát irántuk. (Mellesleg Hugo Sarah Bernhardt egyik leghíresebb szeretője volt.)

Még abból is világirodalmi esemény lett, hogy egy Ada Christen nevű bécsi prostituált kiadta *Lieder einer Verlorenen* című verseskötetét (1869), amelyet Váradi Antal fordított le magyarra (*Egy elveszett nő dalai*. 1873.);

Reviczky a szó eredeti értelmét (szerencsétlen, tönkrement) hangsúlyozva főleg a bukott nő kiszolgáltatottságát és iránta érzett részvétét kívánta verseiben megmutatni, s perditá-verseiből teljességgel hiányzik a frivolitás és a testiség. A vulgáris téma beemelésének kísérlete a magas irodalomba, valamint a fiatal magyar költőnemzedék körében [pl. Ábrányi Emil (*Perdita temetése*; *Teréz*. 1884.), Kiss József (*De profundis*. 1876.), Benedek Aladár, Vészi József, Rudnyánszky Gyula (*Izabel*. 1886.) Vajda János (*Alfréd regénye*. 1873–1874.)] divatossá vált témaválasztás mellett Reviczky személyes élményei is közrejátszhattak abban, hogy egész ciklust ajánlott a megtévedt nőnek. (A szó egyébként közszájon forgott ekkoriban, rendszeresen előfordult pl. az első magyar erotikus újság, a *Pikáns Lapok* – ahová Reviczky is dolgozott – hasábjain; először 1885. március 8-án, a 10. számban: Bús Lovag: *Két dal Perditának*.) Legnagyobb budapesti nyomorgása közben ugyanis némi megnyugvást és időleges szállást Reviczky egy prostituálttól kapott, aki a Steinitz-féle mulatóban, illetve tánciskolában dolgozott.

Perditájának alakját Tóth Béla pletykáiból ismerhetjük meg: „A miss. Ugy hívták. Én mindig angolul beszéltem szegénnyel. Valamelyik indiai brit szigeten született. És növendéklyánka korában ide, Budapestre sodrotta őt az élet árja; bonnenak egy nagy úri családhoz. A családban volt úrfi is. És egy téli este, mikor a kegyelmes asszony mindent megtudott, a kezére csavarta az angol rima haját, aki az ő egyetlen fiát, a jámbor, tiszta ifjút elcsábította, és úgy dobta ki. ... Mikor én a miszt először láttam, ama *mauvais lieun*, ahova mi hajnalonta sört inni jártunk, az újságírás gáyarabságából felszabadulva, akkor a miss már a nyomorúságtól összetöprödött, megvénült teremtes volt. Csúnya. De arcán még ott a világbíró nagy faj erős, nemes vonásai; és utolsó fuvalma a pirosságnak, annak a dús angol pirosságnak, melyet a roastbeef, a felséges sör, a gyermekkor óta mindennapos hidegfürdő és a bölcs brit hygiene ad ő minden erejével.

A miss!... Őt, a szegény kis rútat, a hervadtat, csak azért tűrte meg a táncterem nagytekintélyű igazgatója, hogy a személyzet népesebb legyen. Színházi fogás. ... A miss, ha sejtette, hogy van egy kis pénzem, hajnali négy órakor mindig rántott csirkére éhezett. *A chicken!* S mikor kérte, nem az éhész szólt a szeméből, hanem a félelem. Vajon megkapja-e? Drága étel az. Rántott csirke, hajnalban, egy forint húsz krajcár vagy mennyi! Drága és fontos. Mert az igazgató, derék fővárosi adófizető polgár, mégis látja, hogy a miss nincsen itt hiába. Tehát tovább tűrhető. Szolgálja az üzleti érdekeket. ...

És mikor Reviczky beleszeretett ebbe a csöpp nyomorultba, az én rossz szám arra a tréfára nyilott, hogy most a csúnyaság ördöge tapsol a pokolban, mert ehhez fogható rút emberpár még nem került össze ezen a világon. Így beszélt az én rossz szám. De lelkem mást gondolt. Imádkozott. Add, uram, hogy az a szegény, beteg fiú csak egy pillanatig is hihesse, hogy Perdita szereti őt.” (*Reviczky Gyuláról. A Pesti Hírlap eredeti tárcája*. PH 1903. január 25. 25. sz. 4.);

A ciklus előtti mottó a *Hiába gyujt szemed sugára...* kezdetű vers 1. vsz.-ának 3–4. sora;

Perdita (lat.): elveszett nő, prostituált, kéjné;

Szakirodalom: Császtravay Tünde: *A „poézis hímpora” avagy a „meleg fürdő”*. Reviczky Gyula poétikus szerelmei. Bárka 2003. 4. sz. 71–90.

I.

RÓZSAKINÁLÁS, ZENE MELLETT... – [1880]

Közlések: Hazánkfia 1880. január 24. 4. sz. (2.) (*Virágáros leány* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*Perdita I.*, külön cím n., *Rózsakinálás, zene mellett...* kezdettel); Komlós 1955. (*Perdita I.* címmel, 1883?-ra datálva); NGB 1969. (*Perdita I.*, *Rózsakinálás, zene mellett* címmel és kezdettel); NGB 1989. (*Perdita I.* cikluscímmel, *Rózsakinálás, zene mellett...* kezdettel); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: eddig d. n.;

Hazánkfia-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: *És most kezded virágokat*; 4. vsz. 2–3. sor:

Tudnálak szánni s mégse szánlak.

Csókoljuk egymást; lelkem ért.;

Magyarázat: Érdemes összevetni a verset *A Család Lapja* egyik közleményével, amelyben a virágáruslányokról – többek között – a következő megállapítás szerepel: „A virágáruslányok vidorak, hamisak, kedvesek, jók és könnyelműek... csak az a kár, hogy e kedves leányok, e szalonlepkék, annyira egygyé olvadnak a virágokkal, hogy szinte tökéletesen azonosakká lesznek; letépetve, korán hervadnak el” (1878. június 23.). Reviczky ekkoriban egyébként munkatársa volt a lapnak, de a téma és a virágáruslány alakja amúgy is kedvelt figurája volt a korabeli sajtónak. Alakja ugyanis szinte már automatikusan a szociális lecsúszottság iránti szánalom és kiszolgáltatottság, a részvét szimbólumává vált.

II.

GONDOLJON A VILÁG AKÁRMIT... – [d. n., 1883 előtt]

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*Perdita II.*, külön cím n.); NGB 1969. (*Perdita 2.* címmel); NGB 1989. (*Perdita 2.* cikluscímmel, külön cím n.); VP 1996. (külön cím n.)

III.

SZIVEM IGAZ ÉS JÓ TEHOZZÁD... – [1879]

Közlések: 1. Gyöngyös 1879. szeptember 11. 24. sz. 1. (*Szívem igaz...* címmel); 2. MoNv 1879. október 5. 40. sz. 435. (*Szívem igaz...* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*Perdita III.*, külön cím n., *Szívem igaz és jó tehozzád...* kezdettel); NGB 1969. (*Perdita 3.* *Szívem igaz és jó tehozzád* címmel és kezdettel); NGB 1989. (*Perdita 3.* cikluscímmel, *Szívem igaz és jó tehozzád...* kezdettel); VP 1996. (külön cím és d. n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, a MoNv-közlést jelzi, de – bármiféle magyarázat nélkül – 1876-ra datálja és tévesen állítja, hogy kötetközlése nincs;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1879. (a MoNv-közlés alapján, eddig: d. n.);

1. Gyöngyös-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

2. MoNv-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.

IV.

KÉSŐ NEKED MÁR ZÚGOLÓDNI... – [d. n., 1883 előtt]

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*Perdita IV.*, külön cím n.); NGB 1969. (*Perdita 4.* címmel); NGB 1989. (*Perdita 4.* cikluscímmel, külön cím n.); VP 1996. (külön cím n.)

V.

LELKEDBE ADÁZ VÉGZETED... – [1881]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/16. r. (áth. *Végzet*, *Demimonde* címmel, fekete tintás, kivéve a cím lila tintával);

Közlések: SzegNapló 1881. június 11. 132. sz. 1. (*Perdita 1.* alcímmel, külön cím n., együtt a 2. *Hiába gyújt szemed sugára...* a 3. *Egyedül állsz...* kezdetű versekkel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*Perdita V.*, külön cím n.); NGB 1969. (*Perdita 5.* címmel); NGB 1989. (*Perdita 5.* cikluscímmel, külön cím n.); VP 1996. (külön cím n., a jegyzetekben jelzi az OSzK-kézirat eltérő címét);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: eddig d. n.;

OSzK-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3–4. sor:

(áth. *S-kilöktek*) (fölötte beszúrva) *És mint* (beszúrva, áth. *elviselt*) (beszúrva) *darab rongyot szokás a Szemétre* (áth. *önző emberek*) (alatta) *löktek tégedet*;

2. vsz. 1. sor: *czéda h. buja*; 2. vsz. 4. sor: *S csak* (áth. *kika*) *kicsufolnak könnyedér*; 3. vsz. 3. sor: (áth. *Kórházban meg*) *halsz-e* (fölötte) *Selyemben* (áth. *éhen*) (fölötte) *meg vagy éhen*; 4. vsz. 2. sor: (áth. *Magaddal hordod bélyeged*, *szégyened*) (betoldással jelölve, alul, a vers alatt) *Nem moshatod le bélyeged*;

SzegNapló-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3–4. sor:

Hiába vagy szebb, mint a többi,

Az emberek közt nincs helyed;

2. vsz. 1. sor: *Légy buja, kéjsóvár, ledér*; 3. vsz. 3. sor: *halsz-e h. halj-e*; 4. vsz. 2. sor: *Nem moshatod le szégyened...*;

Magyarázat: A demimonde magyarázatát ld. a *Perdita*-ciklus kopfjában!

Végzet címmel létezik egy másik vers is (ld. a *Magány* című kötet versei között!);

A nagy világon nincs helyed – Utalás Vörösmarty Szózatának 2. és utolsó vsz.-ának két sorára (VÖM 2. Kisebb költemények. Bp., 1960. 210–211.);

Szakirodalom: Nacsády József: *Reviczky és a Szegedi Napló. It* 1960. 198–200. (a szegedi közlés utalása innen)

VI.

HIÁBA GYÚJT SZEMED SUGÁRA... – [1881]

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5113. (*Demimonde* címmel);

Közlések: SzegNapló 1881. június 11. 132. sz. 1. (*Perdita 2.* alcímmel, külön cím n., együtt a 1. *Lelkedbe adáz végzeted...* és a 3. *Egyedül állsz...* kezdetű versekkel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*Perdita VI.*, külön cím n.); NGB 1969. (*Perdita 6.* *Hiába gyújt szemed sugára* címmel és kezdettel); NGB 1989. (*Perdita 6.* cikluscímmel, *Hiába gyújt szemed sugára...* kezdettel); VP 1996. (külön cím n., *Hiába gyújt szemed sugára...* kezdettel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: eddig d. n.;

OSzK-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1–2. sor: *hiába h. hijába*; 1. vsz. 4. sor: *mindhiába h. Mindhijába*; 2. vsz. 3. sor: *Szórhasz villámokat szemedből*; 3. vsz. 3. sor: *és ha mondják h. nyomorult vagy*; 3. vsz. 4. sor: *Kaczagva bűnökben leledzel*;

SzegNapló-közlés: ékezetbeli elt.; 3. vsz. 4. sor: *Kaczajba törsz ki, s nem veszed fel*;

Magyarázat: A demimonde magyarázatát bővebben ld. a *Perdita*-ciklus kopfjában;

Szakirodalom: Nacsády József: *Reviczky és a Szegedi Napló. It* 1960. 198–200. (a szegedi közlés utalása innen)

VII.

EGYEDÜL ÁLLSZ. EZ AZ ÁTKOD... – [1881]

Közlések: SzegNapló 1881. június 11. 132. sz. 1. (*Perdita 3.* alcímmel, külön cím n., együtt az 1. *elkedbe adáz végzeted...* és a 2. *Hiába gyújt szemed sugára...* kezdetű versekkel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904. (*Egyedül állsz. Ez az átkod...* kezdettel); Paku 1944. (*Perdita IV. Egyedül állsz. Ez az átkod...* kezdettel); NGB 1969. (*Perdita 7. Egyedül állsz. Ez az átkod* címmel és kezdettel); NGB 1989. (*Perdita 7. Egyedül állsz. Ez az átkod...* cikluscímmel és kezdettel); VP 1996. (külön cím és d. n.);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1881. (a SzegNapló-közlés alapján, eddig d. n.);

SzegNapló-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. tenmagadnak h. *önmagadnak*; 4. vsz. 1. sor: *Jobban illenék tenéked*; 5. vsz. 1–2. sor:
Elvinnélek, édes, onnét,
S szerelemmel szeretnélek;
 5. vsz. 4. sor: *S ne kellene szánni téged!*;
Szakirodalom: Nacsády József: *Reviczky és a Szegedi Napló. It* 1960. 198–200. (a szegedi közlés utalása innen)

VÁLTOZATOK

Magyarázat: A ciklus előtti mottó az *Osztályrészem* című vers 5. vsz.-a.

OSZTÁLYRÉSZEM – [1877]

Közlések: Délibáb 1877. szeptember 14. 24. sz. 185.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955., NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
 A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi, de hibásan szeptember 7-re datálja;
Szövegkritikai jegyzetek: Délibáb-közlés: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: *Viharzó bánatát, könyét is*; 3. vsz. 4. sor: csalódtak h. *csókolódtak*; 5. vsz. 8. sor: Merengő, méla h. *Síró, merengő*; 6. vsz. 6. sor: szivemből h. *szivemből*;
Magyarázat: A vers címe rájátszás Berzsenyi Dániel hasonló című költeményére (*Berzsenyi Dániel Válogatott Művei*. S. a. r. Mayer Erika. Bp., 1961. 91–92.);
Fordítás: A verset *Mein Antheil* címmel lefordította Márkus Sámuel. (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 170–172.)

SÁTÁN II. – [1874/1883]

Változat: *Sátán I.* címmel, FSZ: Erdély 1875. január 21. 4. sz. 25. (ld. ott);
Kéziratok: K¹ MTAKKt. K 513/445a 15. r. (a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.); K² OSzK Kt. Analekta 5131. (az *Emma* című vers hátlapján, alul, piros tintával: 1895. évi (Athenaeum) összes kiadásában felvéve I. kötet 96. lapon);
Közlések: Divat-Nef 1876. január 23. 4. sz. (*Sátán* címmel); **kötetközlések:** Új Nemzedék 1877. 364–365.; Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Sátán* címmel); Kor. 1902. (*Sátán* címmel); Kor. 1904. (*Sátán* címmel); Paku 1944. (*Sátán* címmel); Komlós 1955. (*Sátán* címmel, 1875-ös dátummal); NGB 1969.; NGB 1989. (*Sátán* címmel, 1875-ös dátummal); VP 1996. (*Sátán* címmel, 1875-ös dátummal); Szil. 2001. (*Sátán* címmel);
 A Komlós-kronológiában szerepel, csak a kéziratot jelzi;
Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1874. (Reviczky Korodának Budapestről, 1875. január 7-én írt levele alapján, eddig: 1875.);
 K¹ MTA-kézirat: kis-nagybetűs írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: Agyadban h. *Hagymázban*; 2. vsz. 1. sor: bebeszéled h. *kibeszéled*; 2. vsz. 2. sor: *Igy senki se szólt még hozzám soha.*; 2. vsz. 3. sor: alkut kötni h. *szót beszélni*; 2. vsz. 6. sor: *Miként a gyermek s mint a lázbeteg*; 3. vsz. 1. sor: kevély h. *bárgyú*; 4. vsz. 4. sor: Halleluja! h. *Hallelujah!*; 4. vsz. 6. sor: *Bolond Te, kit gyógyítani nem lehet*;
 K² OSzK-kézirat: szakozási, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: *Hagymázban égsz 's rosz álmid beszéled*; 2. vsz. 2. sor: felelt nekem h. *szólt még hozzám*; 2. vsz. 6. sor: *Miként a gyermek 's mint a lázbeteg*; 3. vsz. 1. sor: kevély h. *bárgyú*; 4. vsz. 6. sor: segítni h. *gyógyítani*;
 Divat-Nef-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: Agyadban h. *Hagymázban*; 2. vsz. 1. sor: bebeszéled h. *kibeszéled*; 2. vsz. 2. sor: *Igy senki se szólt még hozzám soha.*; 2. vsz. 3. sor: alkut kötni h. *szót beszélni*; 2. vsz. 6. sor: *Miként a gyermek s mint a lázbeteg*; 3. vsz. 1. sor: kevély h. *bárgyú*; 4. vsz. 4. sor: Halleluja! h. *Hallelujah!*; 4. vsz. 6. sor: *Bolond te, kit gyógyítani nem lehet*;
 Új Nemzedék-közlés: helyesírási, egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: égsz s rosz h. *égsz, rosz*; 2. vsz. 3. sor: *Rég vágyom okosan beszélni véled*; 2. vsz. 5. sor: szemeid s ne h. *szemeid, ne*; 2. vsz. 6. sor: *Miként a gyermek, mint a láz – beteg...*; 3. vsz. 1. sor: kevély vagyok s ügyetlen h. *bárgyú vagyok, ügyetlen*; 3. vsz. 2. sor: *Majom én s róka lenni nem tudok*; 4. vsz. 6. sor: segítni h. *gyógyítani*; 4. vsz. 7. sor: vissza hulltam h. *visszadőltem*;
Magyarázatok: Ld. a *Sátán I.* jegyzeteit is!
 A vers – úgy tűnik – évekig nem hagyta nyugodni Reviczkyt, átdolgozásának kérdésére leveleiben többször visszatért. A korai változatot – véleményét kérve – elküldte Korodának. (Erről bővebben a *Sátán I.* című vers jegyzeteiben!);
 1875. december 10-én Reviczky ezt írta Korodának: „Sok írni valóm van, de mindenekelőtt e versekről kell beszélnem. »Sátán« régi költeményemnek egy átdolgozása, erről nincs mit mondanom.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 16. levél);

Rudnyánszky Gyula a vers és a *Tedeum* című vers között talált párhuzamot (ld. bővebben a *Tedeum* című versnél, ugyancsak az *Ifjuságom* című kötet versei között!);
 Koroda a vers utolsó versszakának 1–4. sorát idézi egy 1891-es visszaemlékezésében. Az itteni versközlés átirási hibái is megmutatják azt a mélységet, amely a Koroda-szövegközlések nyomán támad, és amely komoly félelmeket kelt a későbbi szöveggondozóban (*MSzemle* 1891. 24. sz. 279.);
 A Sátán alakja egyrészt Reviczky kedvenc története, a *Jób könyve*, valamint – a másik kedvenc műve – Goethe *Faustjának* hatására került be több versébe;
Fordítások: A verset Spóner Andor *Satan* címmel fordította németre, s megjelent a *Jung Ungarn* című lapban (Heft 6. 14. Juni 1911. 734–736. – A *Jung Ungarn*ban megjelent 6 versfordításra Rózsa Mária: *Magyar irodalom a Jung Ungarn című folyóiratban* című közleményének hivatkozásaiban bukkantam, melyre Tódor Ildikó hívta fel a figyelmet, és még korrektúra formájában bocsátott rendelkezésemre (*Magyar Könyvszemle* 2002. 3. sz.);
 A verset Dr. Naschér Simon is lefordította *Satan* címmel, meglehetősen szabadon (főként a 2–3. vsz.-ot alig felismerhetően), a 2. vsz.-tól elhagyva a szakozást. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 65–66.)

*SÁTÁN I. – (1874)

Változat: *Sátán II.* címmel (ld. ott);

Közlés: Erdély 1875. január 21. 4. sz. 25. FSZ (*Sátán* címmel, *-os szerzői megj.: „A »Föv. L.«-nak volt szánva, de V-i úr, kivel egy szerk. üzenet miatt idegességemben összetűztem, a verset egyhangu, moralisáló levél kíséretében visszaküldte és a munkatársaságot [!] fölmondta. Sic fata. R...y.”);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1874. (Reviczky Korodának Budapestről, 1875. január 7-én írt levele alapján, eddig: 1875.);

Magyarázatok: Ld. a *Sátán II.* jegyzeteit is!;

Reviczky 1874. október 9-én Korodának a következőket írta Budapestről: „Nem bírok, nem tudok senkihez se fordulni segélyért, inkább éhen halok. Van ebben a büszkeségben is valami fonséges, melynek Bürger »Mannestrotz« című verse oly hatalmas tolmácsa és én most himnuszt írok a nyomorhoz. Senkitől se függni és éhezni, a bársonyruhas rabszolga sorsánál még mindig irigylendőbb.” – Koroda hozzátette, hogy ezt az élményét Reviczky *Sátán* címmel írta meg;

A Korodának elküldött versről és Koroda bírálatára Budapesten, 1875. január 7-én kelt levelében Reviczky ezt válaszolta: „A »Sátán« kritikájára sok a megjegyzésem. Miköze [!] az én versemnek Tompa [Mihály] »Kísértés«-éhez? Ez egy patriotikus allegória, az enyém meg egy lyrai rhapsodia. Nem abban áll a kritika, hogy, ha egy verset, kapunk, melyben az a szó »Sátán« előfordul, keressünk egy másikat, a hol szintén ez az úr szerepel. – Beranger-i hang csakugyan van e versben, csak hogy az nagy tévedés, ha azt mondod, hogy Beranger-nek a panasza később. Épen az B. legfényesebb költői ereje, hogy (mint Horác[us], Hafíz, Szemere, Sh.[akespeare]) nem ismerte a keserűséget. A kidolgozással is megvagyok elégedve, mert nem abban áll a műgond, hogy megolvassuk, hány szót kell minden személynek beszélni. Csak azt a megjegyzésem fogadom el, hogy a Sátán utolsó szavában nincs erő. Ezt majd iparkodom kijavítani, különben már csak a régi alakban hozza a »M.[agyar]o[rszág]. és N[agyvilág].«” (OSzK Kt. Levelestár, a kézirattári számozás szerinti 13. vers.) [A Tompa-vers pontos címe: *A kísértő (Tompa Mihály lyrai költeményei. Ódák. Dalok. Románcok*. 3. köt. Pest, Ráth Mór, 1870. 145–150. – A vers utolsó sora: „*Oh Sátán, szánj meg, s ne kísértés tovább!*”) A vers egyébként nem jelent meg a *Magyarország és a Nagyvilág*ban. Utolsó két során – Koroda Pál javaslatára – Reviczky valóban változtatott némiképp. – Valószínűleg a *Monsieur Judas* című Béranger-versről lehet szó. – Cs. T.];

A VERS CÍMZETTJE

A szerzői megjegyzésben szereplő „V-i úr” – a kicsit is bennfentesebbek számára – egyértelműen elárulta, hogy Vadnai Károlyról, az *FL* főszerkesztőjéről van szó. Reviczky első Budapestre utaztában és maradásában – a családi okok mellett – nagy szerepet játszott Vadnai elismerő levele is, amelyben gratulált a fiatal írónak, aki talán soha nem érezte fontosabbnak tehetségét megmutatni, mint ekkor. Budapestre érkezése után azonban kiderült, hogy szellemének és tehetségének elismerése egyáltalán nem jelentette azt, hogy Vadnai egzisztenciális megélhetést is tudott volna biztosítani Reviczkynek.

1874. október 9-én Korodának panaszkodott róla, hogy: „Annyira csak eljutottam, hogy Vadnai minden tárczáért három krajczárt ad soronként. »*Arany mint humorista*« már megjelent. 8–12 frt havonként az innen várható jövedelem, mert két tárczánál többet nem ad ki egy hónapban.” Ráadásul Vadnai valóban élt a szerkesztői jogával, hogy nem fogadta el válogatás nélkül Reviczky írásait, s ezt csípős hangú szerkesztői üzenetben hozta Reviczky tudomására. A meglehetősen sértődékeny és hirtelen haragú fiatal poéta nem habozott nyomban törleszteni.

Később, Reviczky halála után Gáspár Imre közölte Vadnainak egy hozzá írott levelét, amelyben Vadnai a Reviczkyvel történt afférről is beszámolt: „Aztán nem is zaklat már annyit, mint régente ... Azután

meg nem így zaklatott engem azóta Reviczky Gyula, hanem pisztollyal, s azzal fenyeget ez az úr, hogy vagy közöljem a versét, vagy ledurrantja magát, minél fogva siettem is megszakítani vele viszonyomat, nehogy valami bolond tragédia tényezőjévé váljak tudtomon kívül.

A »Föv. Lapok«, mely nem gorombáskodik senkivel, nem is bolondit senkit, s azoknak kik több lázzal, mint hivatásai praesentálják a Parnassus szélét, igazi barátsággal mondja: »Hisz a versek nem közlése még nem annyi, mint ember (poeta) ölés. Hisz van idő, s idő kell mindennek, hogy nőjön. Mit türelmetlenkedik egy ifju, ha mindjárt egyszerre a Mont-Blanc csucsán nincs. Ha jó lába és szíve van hozzá, feljuthat oda is, csak legyen türelme gyalogolni. Csupán Minerva és a genie kiváltsága: egyszerre csillogó fegyverzetben bukkanni világra. De hát nem lehet mindenki se Minerva, se genie. Meddig tanult, dolgozott Arany János, míg Toldijával fölbukkant. De a mai fiatal poéta a századrésnyi tehetséggel, aprólékos verssel kívánna tenni hasonló hatást. Másként hogyan magyarázzam meg azt a türelmetlen követelést, mellyel minden leirt sorának közlését kívánja? ... Uram! ép husz éve szerkeszték lapot, van dolgom beszély, regény, színmű, tárczairókkal, rovatvezetőkkel, de higgye meg, ezek közül százban nincs századrész betegség hiuság, mint a mai fiatal verselőkben. ...» (Reviczky Gyula emléke. *Öt évről: 1872–1876*) Debreczen 1889. július 16. 138. sz.);

[Egyébként Vadnaira hasonló módon emlékezett Tolnai Lajos is: „Volt még annyi hitem az emberekben, hogy bíztam benne. ... Vadnayt senki se tartotta rokonszenves embernek. Véres, rőt haja, sárga szempillái, szeplős, szakálltalan, szőrtelen arca, éneklő, vontatott, affektált beszédmodora, pisze orra, totyogó, nehézkes lépése e mindig édeskésen író, de felette közepes elbeszélőnk, dilettáns esztétikusunkat ritkán tudta valakivel hirtelen megszerettetni. Engem jobb napjaimban szeretett, rosszabb körülményeimben néha szeszélyesen pártfogolt.

Akkor hatalom volt a *Fővárosi Lapok*.” (A *sötét világ*. Bp., 1942. 177.)

Hozzá tartozik azonban Vadnai képéhez, hogy Milkó Izidor pl. sokkal kedvezőbb képet festett róla. (*Gesztenyefám. Irodalmi emlékezések*. Szabadka, 1966.)]

A BÁNATBÓL... – (1874)

Kézirat: MTAKKt. K 513/445a 1–2. r. (*Utolsó vágy* címmel, a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.);

Közlések: ÚjId 1875. július 10. 28. sz. 327. (*Utolsó vágy* címmel); **kötetközlések:** Új Nemzedék 1877. 215.; Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989. (1875-ös dátummal); VP 1996. (1875-ös dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak a kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1874. (az MTA-kézirat alapján, eddig: 1875.);

MTA-kézirat: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: kivolt h. *nagy volt*; 1. vsz. 3. sor: Fáradt h. *Beteg*; 2. vsz. 3. sor: *A búcsúnál csak egyre kérlek*; 4. vsz. 1. sor: Óh h. *Ó*;

ÚjId-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: *Beteg vagyok, mindenre készen*; 2. vsz. 3. sor: búcsúmban h. búcsúnál; 4. vsz. 1. sor: Óh, jó anyám! h. *Szegény anyám!*;

Új Nemzedék-közlés: központosásbeli, egybe-külön írásmódbeli elt., 1. vsz. 3. sor: *Beteg vagyok, mindenre készen*; 4. vsz. 1. sor: Óh, jó anyám! h. *Szegény anyám!*;

Magyarázatok: Rudnyánszky Gyula a versről azt írta Reviczkynek: „Mennyi van elmondva néhány sorban! ezt a tömör, erélyes írályt szeretem Korodában is főleg. Istenem beh boldog Ön, hogy ily szent fájdalom van; büszkén mutathat bármikor sebére, melyre a legjobb balzsam az, hogy nagyon fáj és gyógyíthatatlan.” (Özöge 1876. augusztus 7. – OSzK Kt. Levelestár);

Utolsó vágy címmel ismeretes egyébként egy 1882-ben született vers is, amely szintén megjelent az *Ifjúságom* című kötetben;

Óh, jó anyám! ...

...

Keresni fog a másvilágon

Szegény fiad, s meg nem talál! – Reviczky szülőanyjáról és nevelőanyjáról bővebben a *Himnusz* című versében, törvénytelen származásáról pedig bővebben *A pénz* című versében (ld. mindkettőt az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Fordítás: A verset *Meinen Antheil bekam ich...* címmel Márkus Sámuel fordította le. (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 177–178.)

ÁRVA FIÚ I. – (1874)

Változat: *Árva fiú II.*, FSZ: OSzK Kt. Analekta 5130. v. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1875-ös verseknél);

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 9. r. (a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérlőlevél dátuma: 1875. december 7.);

Közlések: OrszVil 1892. december 24. 52. sz. 845.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989. (1875-ös dátummal); VP 1996. (1875-ös dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak a kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1874. (az MTA-kézirat alapján, eddig: 1875.);

MTA-kézirat: központosításbeli, ékezetbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: (áth. ~~Éltem virága vagy javítva~~) (fölötte) *Virágok nőnek ifju sírokon.*; 3. vsz. 2. sor: jó barát, rokon h. *hű barát s rokon*; 5. vsz. 1. sor: (áth. ~~küzdők most magam~~) (fölötte) *visz tovább utam*; 5. vsz. 2. sor: cél h. *part*;

OrszVil-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 3. vsz. 2. sor: jó barát, rokon h. *jó barát s rokon*;

Magyarázatok: A verset Reviczky említette Korodának, Dentán, 1876. március 12-én írt levelében: „Engem egyes verseim után (Mea culpa, Árva fiú sat.) egész desperációig világfájdalmasnak tartottak, pedig az én kötetem sokkal derültebb hangulatú lesz a G[áspár]-rénál.” (OSzK Kt. Levelestár, a kézirattári rájegyzés szerinti 17. levél) [A Gáspár kötet címe: *A bátkirálynő dalai*. Pest, Aigner Lajos kiad. 1872.];

Szidott, gyűlölt, haraggal néze rám;

Nagy dáma volt s kevély a mostohám. – Reviczky mostohaanyja Seipel Anna varrónő volt. Reviczky roppant rossz viszonyban volt vele. Mint egy levelében Garam-újfaluról 1874. június 13-án írta Gáspár Imrének: „Az apa új házasságra lépett, ledér, fondor nővel, [...] Folytak az évek. Az apa meghalt, félig felnőtt fiát magára hagyván, miután birtokain a gyűlöletes mostoha hizott, ki már gyászának hatodik hónapjában első férje orvosának karjaiba dőlt, kitől a büszke férj betegsége alatt gyermeke is született. – A fiu mit se tud most róla. [...] Ez a fiu én valék!” (Gáspár Imre: *Reviczky Gyula emléke. (Őt évről: 1872–1876.) Debreczen 1889. július 18. 140. sz.*);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Der Waisen-Knabe* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 12.);

Szakirodalom: Dr. Márki Sándor: *Reviczky első sikere. Aradi Közlöny 1891. december 25. 304. sz. 1.*

*ÁRVA FIÚ II. – [1875?]

Változat: *Árva fiú I.* (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5130. v. (lila tintás kézirat, egy lapon *Az Ideális percekből* című verssel, de nem Reviczky, hanem Komjáthy Vidor kézírásával, oldalt keresztben, piros tintával: 1895 (Athenaeum) összes kiadásban felvéve I. kötet 98. lapon., a rectón a *Mea culpa* című vers, alatta: „Ily című vers nincs felvéve a Koroda Pál-féle összes költemények közé (Athenaeum, 1895.) Komjáthy Vidor 1909. XII/18.”) FSZ;

Magyarázat: Az ugyanezen a papíron szereplő másik két vers (*Mea culpa*, *Az Ideális percekből*) 1875-ben íródott, ezért valószínű, hogy ez a versváltozat is akörül születhetett. Elgondolkodtató viszont az a tény, hogy Reviczky ekkor még nem is ismerte Komjáthyt. 1876 végén ismerkedtek meg, de először csak levélben, hiszen Reviczky 1877 őszéig Dentán tanítószkodott. Reviczky neki írt leveleinek nagy része (37+10 db) 1927-ben kerültek az OSzK Kézirattárába Komjáthy egyik fia, Vidor révén.

KARÁCSONKOR. 1874.

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 7. r. (alcím n., a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérlőlevél dátuma: 1875. december 7.);

Közlések: ÚjId 1875. december 25. 52. sz. 614.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Karácsonykor (1874.)* címmel és alcímmel); Kor. 1902. (*Karácsonykor (1874)* címmel és alcímmel); Kor. 1904. (*Karácsonykor (1874.)* címmel és alcímmel); Paku 1944. (*Karácsonykor (1874)* címmel és alcímmel); Komlós 1955. (*Karácsonykor* címmel, alcím n.); NGB 1969. (*Karácsonykor* címmel, alcím n.); NGB 1989. (*Karácsonykor* címmel, alcím n.); VP 1996. (*Karácsonykor* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: MTA-kézirat: helyesírási, központosításbeli elt., 4. vsz.:

Ledőlők ágyam szélire

És álmodom szép álmot:

Egyenlőség, testvériség!

Jöjjön a Te országod!;

ÚjId-közlés: helyesírási, központosításbeli elt., 1. vsz. 2. sor: Rég halva már h. *Meghalt immár*;

4. vsz. 1–4. sor: *Ledőlők ágyam szélire*

És álmodom szép álmot:

Egyenlőség, testvériség!

Oh jöjjön a Te országod!;

Magyarázat: A vers kapcsán Benedek Aladár iszonyatos keménységgel bírálta meg Reviczkyt: „Ön – ha szabad figyelmeztetnem – veszélyes ösvényen jár, mióta nem láttam. Karácsonyi verse és a III levele tele van ama bizonyos ifjúkori féktelen önbizalommal, mely chaosként kavargat egy nagyvak vélt központ körül s e központ saját – *egyénségünk*. A versben az olvasóval nem érezte ama, meglehet, igaz magaslattal, melyről ön apostoli, de kategorikus rövidséggel akarja szenvedései súlyát a világ nyakába kötni. Sok halogatás után mégis közöltem – szükségből. Hogy olyan *hangon* szólhasson valaki, ahhoz indoklás (persze poétailag) is kell, másként igen nevetségesen jön ki, körülbelül úgy, mintha valaki egy pingált máglyára áll, hogy elhiggyék, miképp ő vértanu. ...reményem is, hogy ön mihamarabb kibontakozik a zűrből, melyben legkifejezőbb vonásként csak az ifjuság önteltsége, túlbizakodása vehető ki. Térjen le kérem e mindenképp (phisicailag és szellemileg) veszélyes útról, melyen az üres láthatárnál egyéb támasza nincs... és maradjon oly tárgyakkal, melyekbe belefogódhatik és kimérheti súly- tér és anyag-mennyiségöket, szóval: hol rendben van teljesen az egészszel s ura tud lenni annak.” (OSzK Kt. Levelestár, számozás nélküli levél);

Karácsonkor – a vers régies hangalakja Petőfi 1846 telén írt *Karácsonkor* című versét idézi. A két vershelyzet nagyon hasonló: a költészet utáni vágy és kiválasztottság velejárója a magány.

MIKOR HUSZ ÉVES LETTEM. 1875. ÁPR. 9.

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 4–5. r. (*Mikor husz éves lettem. (1875. ápril 9.)* címmel, a tisztázati valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.);

Közlések: 1. ÚjId 1875. szeptember 11. 37. sz. 435. (*Születésem napján* címmel, 1875. ápril 9. alcímmel); 2. Debreczeni Hírlap 1898. május 31. 124. sz. 1. (*Reviczky Gyula kiadatlan költeménye* rovatcímmel, *(April 9. 1875.)* alcímmel); **kötetközlések:** Ifjuságom 1883. FSZ (1875, ápr. 9. alcímmel); Kor. 1895. (1875. ápr. 9. alcímmel); Kor. 1902. (1875. ápril 9 alcímmel); Kor. 1904. (1875. ápril 9. alcímmel); Paku 1944. (1875 ápril 9 alcímmel); NGB 1969. (*Mikor húszéves lettem* címmel, alcím n.); NGB 1989. (*Mikor húszéves lettem* címmel, alcím n.); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, csak a kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: MTA-kézirat: ékezetbeli, központosításbeli elt.;

1. vsz. 4–7. sor: *Emlékel, tört szobor hírül.*

Sehol se volna följegyezve,

Hogy mennyi szépet álmodám;

Tán egy-két jóbarát sohajtna;

2. vsz. 3. sor: *unalomból h. unalombúl*; 2. vsz. 4. sor: *Feledné gyöngé dalomat*.; 3. vsz. 1. sor: *A pletyka más tárgyat keresne*; 3. vsz. 4. sor: *S támadna h. Támadna*;

1. ÚjId-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 4–7. sor:

Emlékel, tört szobor hírül.

Sehol se volna följegyezve

Hogy mennyi szépet álmodám;

Tán egy-két jóbarát sohajtna;

2. vsz. 3. sor: *Hamar feledné h. Feledné gyöngé*; 3. vsz. 1. sor: *A pletyka más tárgyat keresne*;

2. DebrH-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 4–6. sor:

Emlékel, tört szobor hírül.

Egy árva köny se hullna értem,

S nem vón halotti czédulám.;

1. vsz. 7. sor: *Csak h. Talán*; 2. vsz. 3. sor: *unalomból h. malomból (!)*; 2. vsz. 4–6. sor:

Feledné gyöngé dalomat.

Fukar hitelezőknek átka

Kisérne sirba engemet;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Als ich Zwanzig Jahre alt war* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula. Leipzig, 1896. 13.*)

A FILISZTEREKHEZ II. – [1875/1883]

Változat: *A filiszterekhez I.*, FSZ: MTAKKt. K 513/445a 10–11. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1875-ös verseknél!);

Közlések: Röpke Ivek 1877. május 20. 1. sz. 1.; **kötetközlések:** Ifjuságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*A filiszterekhez* címmel); Kor. 1902. (*A filiszterekhez* címmel); Kor. 1904. (*A filiszterekhez* címmel); Paku 1944. (*A filiszterekhez* címmel); Komlós 1955. (*A filiszterekhez* címmel); NGB 1969.; NGB 1989. (*A filiszterekhez* címmel, 1875-ös dátummal); VP 1996. (*A filiszterekhez* címmel, 1875-ös dátummal, a tartalomjegyzékben rossz lapszámmal);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak a kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Ifjúságom-közlés: 5. vsz. 8. sor: a sorvégző írásjelet a többi vsz.-záró írásjelhez igazítottam;

Röpke Ivek-közlés: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: Csak hagyjatok h. *Hagyjatok hát*; 1. vsz. 2. sor: *Én nem kereslek titeket*; 2. vsz. 3. sor: közöljem h. *közölném*; 3. vsz. 4. sor: Cigányos h. *Csavargó*; 5. vsz. 2–4. sor:

S a csuszó-mászónférgeket,

A gőg előtt protekcióért

Nem piszkolom be lelkemet;

Magyarázatok: Reviczkynek fennmaradt az a levele, amelyben elküldte a verset Komjáthy Jenő újonnan indult lapjába, a *Röpke Ivek*be, a *Souvenir* című vers helyett: „A »Souvenir«-t máshová küldtem már. A »Filiszterekhez«-t azonban rendelkezése alá bocsátom, ugyanaz az említett átdolgozat. – Két év előtt jelent meg egészen más alakban.” [(Denta, 1877. április 15. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 2. levél) – Mint a Korodának 1877 márciusában kelt levele alapján kiderül, a *Souvenirt* addigra már a *Hölgyek Lapjának* és Korodának küldte el, mivel ebben a levelében ma is ott található (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 22. levél)];

filiszter (ném., pejor.) – nyárspolgár, a szó az ótestamentumi filiszteusok nevéből származik, akik az i. e. 1. évezredben Palesztina lakói voltak;

A szóértelemezéshez és a fogalom használatához érdekes adalékul szolgál Reviczkynek a következő fennmaradt feljegyzéstörédeke: „Dante is a pokol előcsarnokába helyezi a filisztereket, (Heine: Az erényt, mely jóllakott.) kik gáncs és dícséret nélkül éltek a földön, kik hívek se voltak s pártütők sem az isten ellen; az ég kiűzte őket, mert zavarnák őket s a pokol be nem fogadja; a világ nem tud rólok, reményük nincs meghalni s az írgalom és az igazság lenézi. – ” (PIM Kt. Analekta V. 4735/55);

Egyébként Schopenhauer filozófiájának is egyik kedvelt fogalma volt. (Vö. pl. ezzel a hosszabb fejtegetésével: „Végül néhány jellemző vonást a nyárspolgárról. A nyárspolgár (filiszter) olyan ember, akinek nincsenek szellemi szükségletei. Ebből önmagára nézve az következik, hogy nincsenek szellemi élvezeti sem, mert Voltaire idézett mondása szerint igaz szükséglet nélkül nincs igaz gyönyörűség. Semmi belső indulat nem hajtja őket a megismerés és belátás felé, semmi nem vonja őket önként az ezekkel rokon esztétikai élvezetekhez. ... Csak az érzéki élvezetek bírnak valóságos értékkel előtte, ezekben talál kielégítést. ... Ezért jellemző sajátsága a filiszternek bizonyos tompa, száraz, szinte állati komolyság. Semminek nem örül, semmi nem izgatja, semmi nem vált ki belőle részvétet. Mert az érzéki élvezeteket csakhamar kimeríti, a társaság pedig mely hozzá hasonló filiszterekből áll, mihamarabb untatni fogja, a kártya végül kifárasztja. Marad utoljára a hiuság gyönyörűsége, mely abban áll, hogy a többieket gazdagságban, rangban, befolyásban vagy hatalomban fölülmúlja, akik ezért aztán bizonyos tiszteletben részesítik. ... A filiszter ez alaptulajdonságából következik, hogy másokkal szemben nem támaszt szellemi követelményeket, mivel neki magának is csupán fizikai szükségletei vannak. Ellenkezőleg, a szellemi képességek inkább rosszindulatát, sőt gyűlöletét keltik fel. Érezvén ugyanis szellemi kisebbségét, tompa, titkos irigység rág a lelkén, amelyet még önmaga előtt is gondosan rejtgetni igyekszik, mi által az néha csöndes dühvé növekszik belsejében.” (Schopenhauer: *Életbölcesség. Aforizmák*. Ford. dr. Kelen Ferenc. Bp., 1906. II. Az egyéniségről c. fejj., 32–33.);

A vers esetében az életrajzi forrásokból kiderül, hogy Reviczky leginkább Szana Tamásnak címezte a költeményt;

Ne gúnyoljátok hát kabátom' – Koroda többször is megfogalmazta, hogy Reviczky „mindig sokat adott a külső csínra”. Ezt szinte egyetlen közeli barátja sem felejtette el megjegyezni róla. Bármilyen furcsa, de ebben a nézetében nyilván megerősítette imádott szerzője, Schopenhauer is, aki *Parerga und Paralipomena* című kötetében (melyet Reviczky bizonyosan ismert, hiszen jegyzeteiben többször írt ki idézeteket a német nyelvű kötetből) ezt írta (a szöveget Varró István fordításban közlöm, Schopenhauer: *Forgácsok*. Bp., 1920.): „Az írói mesterségről és stílusról. 16. Aki hanyagul ír, eleve beismeri, hogy maga se tulajdonít eszméinek nagy fontosságot. [...] (45.) De miképen a ruházat elhanyagolása elárulja azt, hogy félvállról vesszük azt a társaságot, amelybe belépünk, épúgy az elhamarkodott, hanyag, rossz stílus az olvasónak sértő kicsinylése, amelyet azután ő jogosan büntet nemolvasással.” (46.)

Reviczky másik barátja, Milkó Izidor is megemlékezett arról, hogy Reviczky milyen kínosan ügyelt a küllemére, s ha nem sikerült magát rendben tartania, mennyire idegesítette. De több versében, pl. a *Hát érdeklődik még irántam* vagy a *Bucsu kabátomtól* címűekben is előkerül ez a téma. Reviczky több esetet is fölemlített, amikor szegényes ruhája miatt viselkedtek vele megalázóan vagy rokonai sem akarták megismerni az utcán. Korodának pl. így panaszkodott 1874. december 12–13-án kelt levelében: „Öt napja, hogy a fizetetlen szállásbul is kihajtottak s most az utcán lakom. Vagy valamelyik ismerős szobájában széken alszom, vagy elmegyek olyan lumpos kávéházba, mely egész éjjel nyitva van s ott vírasztom át a szomorú, hosszú éjeket. – A mellett lumpos, rongyos, hazug csírkefogó lettem s

elgondolkozom, mennyire igaz, hogy a nyomor oly közel vezet a bűnhöz. Ha azonban túléltem ezt a problematikus, nyomorú existenciát, hálát adok a sorsnak, hogy így volt. Megismerem az életet s az embereket minden oldalról s eszméim kiállják a tűzpróbát. Csak már valahogy' vége lenne! – Élni vágyok, élni sokáig, mint azelőtt soha! Biztos vagyok benne, hogy nevem élni fog, csak testem ne mondja föl a szolgálatot. A geniesdi rugdalózásoknak vége. – Csak egyszerű ruhát, telt gyomrot és egy meleg szobát kívánok én, s oly boldog volnék mint senki más! Ilyen körülmények közt ismeri csak meg az ember, mi a boldogság.” (Reviczky – Korodának, OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 12. levél)

Pintér Jenő pedig idézett egy másik, mára elveszett leveléből: „Borzasztóan nélkülözök mindent. Hogy fogalmat szerezzen magadnak külsőmről, elég lesz, ha annyit mondok, hogy egy teljes hónap óta nem váltottam fehérruhát s mint valóságos tivornyahős nézek ki. Mindenem rongyolt, szaggatott, cipőm talpa át- és átlukadt, úgyhogy a szó szoros értelmében mezítelen lábbal járok a havon és locs-pocsban. Hetekig nem eszem meleg ételt, legföljebb tejet, a többi eledelem kenyér és szalonna s még nagyon jó, ha ez van. Például most is, már két nap óta, alig ettem egypár almát. Eladtam utolsó kabátomat is, úgyhogy most egy sincs, csak a télikabát.” (Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés*. 7. köt. Bp. 1934. 512.);

Angyal vagy ördög – a romantika és az újromantika kedvelt ellentétpárja az emberi lélek kettősségére;
Szakirodalom: Vajthó László: *Reviczky Gyula levele Arany Jánoshoz és huszonegy, mutatóba küldött verse*. ItK 1938. 177–183.; Császtvay Tünde: *A „poézis hímpora” avagy a „meleg fürdő”. Reviczky Gyula poétikus szerelmei*. Bárka 2003. 4. sz. 71–90.

*A FILISZTEREKHEZ I. – [1875]

Változat: *A filiszterekhez II.* (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Kézirat: MTAKKt. K 513/445a 10–11. r. (a tisztázat valószínű ideje: 1875 november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.) **FSZ**;

Közlések: ÚjId 1875. július 24. 30. sz. 351. (*A filiszterekhez* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: MTA-kézirat: 1. vsz. 3. sor: (áth. ~~hívány~~) a Ti;

ÚjId-közlés: központosásbeli, kis-nagybetűs elt.; 1. vsz. 3. sor: a Ti h. *hívány*; 1. vsz. 5. sor: a h. e; 1. vsz. 7. sor: Akit h. *Sakit*; 2. vsz. 5. sor: a h. *de*; 4. vsz. 6. sor: órjás h. *óriás*; 4. vsz. 8. sor: Ugy-e, hogy nem h. *Soh' sem lehet*; 5. vsz. 2. sor: *S utálom a nagyok kegyét*; 5. vsz. 8. sor: Ugy-e, hogy nem h. *Az nem lehet*; 6. vsz. 4. sor: *Ők értenek csak engemet*; 6. vsz. 8. sor: Ugy-e, hogy nem h. *Soh' sem lehet*;

7. vsz. 7–8. sor: *Aki sötétben botorkál,*

Az a szegény, s boldogtalan!;

Magyarázat: Ld. *A filiszterekhez II.* jegyzeteit!

IMAKÖNYVEM – [1875/1883]

Változat: *Egy imakönyv* címmel, **FSZ**: MTAKKt. K 513/445/a 6. r. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1875-ös verseknél!);

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5123. (egy lapon *A halál előtt* és az *Ápril* című versekkel, tisztázat, lila tintás kézirat, hosszú kutyanyelven);

Közlések: Képes Krónika 1929. 30. sz. július 28. 18–19.; **kötetközlések:** *Ifjúságom* 1883. **FSZ**; Költők Lugasa 117–118.; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989. (1875-ös dátummal); VP 1996. (1875-ös dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak a kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 7. sor: *Ez aranyszőke hajhoz akkor*; 4. vsz. 3. sor: Emitt h. *Amott*; 5. vsz. 2. sor: (*Hisz' már betéve nem tudom!*); 5. vsz. 5. sor: Imádság h. *Imáadás*;

Képes Krónika-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázatok: Az *Őserő* című szépirodalmi, társadalmi, tudományos, művészeti és közgazdasági folyóirat 1936. április 17-i, 3. számának közleménye hírül adja, hogy Zmeskál Judit kapcsos imakönyve a Nemzeti Múzeumba (ma: OSzK Kézirattára) került. A PIM Kézirattárában a V. 4735/36/2 jelzet alatti lapon lévő listán szerepel az imakönyv címleírása, de a kötet a kettéválasztott hagyaték egyikében sem, se az OSzK-ban, se a PIM-ben nem található;

Koroda Pál szerint – aki még látta az imakönyvet – Zmeskál Judit az aranyszegélyű imakönyvből a következő bejegyzést tette: „1855. évi április 9-én húsvét hétfőjén öt és háromnegyed órakor este született fiunk, Gyula, Vittkócson, Nyitramegyében, keresztelte Nagy-Jácson Tóth Antal plébános, következő neveket kapott: Gyula, Kálmán, Calasanti József; a keresztelő 14-én délelőtt volt.” A kötet bőrkötésű volt, 1822-ben jelent meg Linzben *Der nach dem Geiste der katholischen Kirche bethende Christ* címmel. Szövegét A. Hohenlohe herceg írta, aki (Reviczky János altábornagy és és Perényi Róza

leánya: Judith, férjezett Hohenlohe hercegné révén) a család rokonságában állott. Reviczky öröksége egyébként végül (egy cylinder mellett) a Hohenlohe hercegnővé lett Reviczky Judith életnagyságú arcképe volt. (A kép föliratát közölte Koroda az 1895-ös kiadás előszavában, II.);
 Koroda a versről ezt írta Reviczkynek: „»Az én imakönyvem« most bevégezett, tiszta. Szebb elégiát alig ismerek a magyar irodalomban. Közvetlen, mély; gazdag megható képekben s nincs benne egy hang abból az érzelő siránkozásból, mely e műfaj ellen nagy ellenszenvet ébresztett bennem.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 53. levél);
 Vajthó László a verset Arany János *Fiamnak* című versével rokonítja (AJÖM I. *Kisebb költemények*. S. a. r. Voinovich Géza. 86.);

ingben, glóriában – a kifejezés jelentés- és hangulatváltozásáról Angyal Endre írt rövid hozzászólást a *Magyar Nyelvőrben*. Angyal azt állítja, hogy a kifejezés Reviczkytól származik (1953. 314.);

Szakirodalom: Vajthó László: *Reviczky Gyula levele Arany Jánoshoz és huszonegy mutatónak küldött verse*. ItK 1938. 177–183.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Mein Gebetbuch* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 30–31.)

EGY IMAKÖNYV – [1875]

Változat: *Imakönyvem* címmel (ld. az *Ifjuságom* kötet versei között!);

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 6. r. (*Egy imakönyv* címmel, a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.) FSZ;

Közlések: 1. CsalKör 1875. november 14. 46. sz. 1082–1083. (Az éves tartalomjegyzékben helyesen, a vers közlésénél tévesen, Reviczky Bay Ilon neve alatt, *Egy imakönyv* címen.); 2. Váczi Közlöny 1879. mutatványsz., július 20. [2.] (*Az én imakönyvem* címmel); 3. Csarnok (Nagyvárad) 1879. augusztus 20. 9. sz. 67. (*-os megj.: „Mutatvány a »Váczi Közlönyből«”);

Szövegkritikai jegyzetek: Bár a Váczi Közlöny-beli változat készült legkésőbb, Reviczky levelezéséből úgy tűnik, hogy ebbe a lapba Reviczky a Komjáthy-nak elküldött verseit – valószínűleg Komjáthy átirásában, illetve másolásában – küldte tovább a szerkesztő Kompolthynak. Emiatt döntöttem úgy, hogy mégis a fennmaradt eredeti kéziratot Reviczky-változatot tekintem főszövegnek, s nem a későbbi változatot;

1. CsalKör-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.;

1. vsz. 1. sor: Aranykötésű h. *Aranykötésben*; 2. vsz. 5–8. sor:

Az üde lombon tarka lepke

Hirdette, hogy feltámadunk;

Hanem az ész mást gondol, és mi

Nem hiszszük, mire meghalunk!;

3. vsz. 4. sor: halvány h. *halavány*; 3. vsz. 8. sor: *A többi – eltűnt nyomtalan!*;

4. vsz. 4. sor: *Meg egy bepiskolt Mária.*; 4. vsz. 8. sor: szégyelném h. *szégyenleném*; 5. vsz. 6. sor: jó mamája h. *édesanyja*; 6. vsz. 4. sor: bűn h. *kín*; 6. vsz. 6. sor: *Tölték egyifjú életet*;

2. Váczi Közlöny-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.;

1. vsz. 1. sor: Aranykötésű h. *Aranykötéses*; 2. vsz. 5–8. sor:

Az üde lombon tarka lepke

Hirdette, hogy – feltámadunk;

Hanem az ég mást gondol, és mi

Nem hiszszük, mire meghalunk!;

3. vsz. 4. sor: halvány h. *halavány*; 3. vsz. 8. sor: *A többi – eltűnt nyomtalan!*; 4. vsz. 3. sor: vézna h. *sárga*; 4. vsz. 4. sor: *S egy halvány régi Mária...*; 5. vsz. 3. sor: megoldás h. *megadás*; 5. vsz. 5. sor: *Imája van, ki jó szívében...*; 5. vsz. 6. sor: jó mamája h. *édes anyja*; 6. vsz. 4. sor: *Vagy nyugalom a bűn talán?*; 6. vsz. 6. sor: *Tölték egy ifjú életet...*;

3. Csarnok-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: aranykötésben h. *aranykötéses*; 2. vsz. 5–8. sor:

Az üde lombon tarka lepke

Hirdette, hogy – feltámadunk;

Hanem az ég mást gondol, és mi

Nem hisszük, mire meghalunk!;

Magyarázat: Ld. az *Imakönyvem* jegyzeteit is!

EST DEUS IN NOBIS! EGY ISMERETLEN POÉTA VERSET KÜLD A SZERKESZTŐNEK – [1875]

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 9–10. r. (*Est deus in nobis. (Egy ismeretlen poéta verset küld a szerkesztőnek)* címmel és alcímmel; a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérlőlevél dátuma: 1875. december 7.);

Közlések: MoNv 1875. május 16. 20. sz. 240.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902. (*Est deus in nobis.* címmel); Kor. 1904. (*Est Deus in nobis.* címmel); Paku 1944. (*Est deus in nobis.* címmel); NGB 1969. (*Est deus in nobis.* címmel); NGB 1989. (*Est deus in nobis.* címmel); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, csak a kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: MTA-kézirat: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli központosásbeli elt.; végig: zseni h. *genie*; 1. vsz. 3. sor: volna h. *vóna*; 1. vsz. 3. sor: *S a sok rím és dal bennem úgy szuszog*; 2. vsz. 2. sor: *Fenkölt, merész s zord világ nézetem*; 2. vsz. 4. sor: azért a pénzt h. *a pénzt azért*; 4. vsz. 4. sor: *Á la... nem akarom kimondani*; 4. vsz. 7–8. sor: *Szerkesztő úr, genie vagyok, ha mondom!*

Ugy-e megcsillagozza versemet? –;

MoNv-közlés: ékezetbeli, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, helyesírási elt.; 1. vsz. 3. sor: szorul, miként ha h. *szorul, s mikéntha*; 1. vsz. 3. sor: volna h. *vóna*; 1. vsz. 3. sor: *A sok rím és dal bennem úgy szuszog*; 4. vsz. 4. sor: *Á la... nem akarom kimondani*; 4. vsz. 7–8. sor: *Szerkesztő úr, genie vagyok, ha mondom!*

Ugy-e megcsillagozza versemet? –;

Magyarázatok: A verset Reviczky Vadnainak címezte. Vadnai Károlyról bővebben a *Sátán I.* című versében (ld. szintén az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Est deus in nobis [, agitante calescimus illo] (lat.) – 'Az Isten velünk van.' 'Isten van bennünk!' [Felgyűlünk, hogyha akarja.]: Ovidius: *Fasti* 6:5.

Az Ovidius-vers következő sora magyarázza, hogy Reviczky miért nyúlhatott ehhez az idézethez: „Szent az ész, melynek magva is ihletet ad.”;

megcsillagozza versemet – a korabeli szokás szerint – az általában tárcarovatban – közölt verset a szerkesztő az olvasók jóindulatába ajánlotta egy szerkesztői megjegyzéssel, amelyet a cím mellé tett csillaggal jelöltek, s a vers alatt, lábjegyzetként közöltek;

bon-ton (fr.) – jómodor, illem; divat; Itt az utóbbi értelemben.

A CZIGARETRŐL II. – [1876/1889]

Változat: *A cigaretről I.* FSZ: Divat-Nef 1876. szeptember 3. 36. sz. 281. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1876-os versek között!);

Közlések: 1. Veszprém 1876. szeptember 10. 37. sz. 1.; 2. MSzemle 1891. 25. sz. 291.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*A cigaretről* címmel); Kor. 1902. (*A cigaretről* címmel); Kor. 1904. (*A cigaretről* címmel); Paku 1944. (*A cigaretről* címmel); Komlós 1955. (*A cigaretről* címmel); NGB 1969. (*A cigaretről* címmel); NGB 1989. (*A cigaretről* címmel, 1876-os dátummal); VP 1996. (*A cigaretről* címmel, 1876-os dátummal);

Komlós-kronológiában szerepel, a Divat-Nef-beli közlést jelzi, de helytelenül szeptember 13-ra datálja;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Veszprém-közlés: átmenet a vers két változata között;

központosásbeli elt., egybe-különírás, 1. vsz. 4. sor: *Ki van osztva a mi részünk*;

2. vsz. 1–5. sor:

Ifjúságunk fénysugára...

Beborítja lomha pára,

S fényes álmat hamu fed.

A szívet is, ha kiéke,;

3. vsz. 3. sor: éneket h. *éveket* (a 38. számban szerkesztői megjegyzés: a múlt számban tévedésből elírás történt, éveket h. *éneket*); 3. vsz. 4–5. sor:

A sok bánat, a sok álmom

Nem soká tart e világon;

2. MSzemle-közlés: csak az 1. vsz. közlése, cigaret h. *cigaret*;

4–5. sor: *Rövid álmom, rövid élveim!*

Elenyészik, füst az élet;

Magyarázatok: Feleki Sándor szerint az egyetlen olyan verse, amelyet németül írt meg, de lefordította magyarra: „Sajátságos, hogy Reviczky szép költeményei közül csak egyetlenegy, a »cigaretről« szólót fordította le magyarra. Különbösen német versei egyáltalán nincsenek átültetve a magyar irodalomba.” (MSzal 1890/91. XV. köt. 350.) A német variáns ma nem ismeretes, de Reviczky német

nyelvű verskötetének 1874-es tervezetében a 10. szám alatt szerepel a *Lied von der Cigarette* cím. Valószínűleg e vers (mára eltűnt) német verziójáról lehet szó;
Szakirodalom: Dr. Feleki Sándor: *Reviczky Gyula német versei. MSzal* 1890/91. 15. köt. 349–351.

***A CZIGARETTÉRŐL I. – [1876]**

Változat: *A cigarettéről II.* (ld. az *Ifjuságom* című kötet versei között!);

Közlés: *Divat-Nef* 1876. szeptember 3. 36. sz. 281. FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: *A Veszprém* 1876. szeptember 10-i közlése átmenet a két versváltozat között (ld. *A cigarettéről II.* cím jegyzeteiben!);

Magyarázat: *Reviczky Dentáról* 1876. április 11-én kelt, Gáspárnak írt leveléből tudjuk, hogy a vers már tél végén készen volt, mivel először a *Vasárnapi Ujságnak* küldte el, de a lap nem közölte le: „... ird meg nem jött-e a »Vas. Ujs.«-ban üzenetem, mert Szász K. egy hosszú magánlevélben már vagy két hónap óta ígérte, hogy a »Cigarettéről« meg fog jelenni.” (*OrszVil* 1893. január 1. 1. sz. 6.);

Ld. a *Cigarettéről II.* című vers magyarázatait is!

TAVASZODIK... – (1876)

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/17 r. (*Idedlis perczek* 6. címmel, Denta, 1876 február dátummal, fekete tintás, a hátoldalon az (áth. *Emma*) *Óh, szánj meg engem!...* című vers);

Közlések: 1. ÚjId 1876. március 4. 10. sz. 11.; 2. *Hasznos Mulattató* 1876. II. köt. március 15. 5. füz. 19. (*Tavaszi rejtelmek* címmel); 3. *LányokL* 1878. 4. füz. 83.; **kötetközlések:** *Ifjuságom* 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Komlós 1955.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989. (1878-as dátummal); VP 1996. (1878-as dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *LányokL*-beli közlést jelzi, de megtalálása nehéz, mert a füzet számát nem adja meg; a Rev.-regiszterben is szerepel;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1876. (az OSzK-kézirat és az 1–2. közlés alapján, eddig: 1878.); OSzK-kézirat: ékezetbeli, központozásbeli elt., 1. vsz. 4. sor: felleg-honba' h. *fellegekbe*; 3. vsz. 1. sor: langy fuvalma h. *szende béke*; 3. vsz. 2. sor: *Fészket rak szivembe' benn*; 4. vsz. 1. sor: bár ismerem h. *habár tudom*; 5. vsz. 3–4. sor:

(áth. *Ismerem a boldogságot*

~~*Nem egyéb az: sejtelem*~~);

Olyan fényes, mint az ábránd

Édes mint a sejtelem;

1. ÚjId-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt., 1. vsz. 4. sor: felleg-honba' h. *fellegekbe*; 3. vsz. 1–2. sor: *Szelid ábránd, szende béke*

Fészket rak szivembe' benn;

4. vsz. 1. sor: bár ismerem h. *habár tudom*; 4. vsz. 2. sor: Milyen az a h. *Hol van az a*; 5. vsz. 3–4. sor:

Ismerem a boldogságot

Nem egyéb az: sejtelem!;

2. *Hasznos Mulattató*-közlés: központozásbeli elt., 1. vsz. 4. sor: felleg-honba' h. *fellegekbe*; 3. vsz. 1. sor: langy fuvalma h. *szende béke*; 3. vsz. 2. sor: *Fészket csak szivembe' benn*; 4. vsz. 1. sor: bár ismerem h. *habár tudom*; 4. vsz. 3. sor: már h. *ott*; 4. vsz. 4. sor: *ott h. már*; 5. vsz. 3–4. sor:

Boldogságról, szép hazáról

Énekelj csak sejtelem!;

3. *LányokL*-közlés: központozásbeli, ékezetbeli elt., 1. vsz. 4. sor: felleg-honba' h. *fellegekbe*; 3. vsz. 1. sor: langy fuvalma h. *szende béke*; 3. vsz. 2. sor: *Fészket rak szivembe' benn*; 4. vsz. 1. sor: bár ismerem h. *habár tudom*;

VP-közlés: a jegyzetekben adja az OSzK-kézirat két utolsó sorát;

Magyarázat:

A VERS KELETKEZÉSÉNEK HÁTTERÉRŐL

A *Hasznos Mulattató* és a *Lányok Lapja*-beli versközlések megszerzésének szerkesztői „stratégiájáról” Palágyi Lajos így emlékezett a *Literatura* hasábjain: „Tél és dél idején Reviczky Gyula meg én elmentünk a Kammon-kávéházba. ... A téli nyomor legválságosabb percében megérkezett a kávéházba – Dolinay Gyula, a »Hasznos Mulattató« s a »Lányok Lapja« gyermeklapok szerkesztője. Költők támogatója volt. Verset szokott »rendelni«, egyszerre nem is egyet, nem is kettőt, nem is ötöt, hanem tizet. Csak megszorult poétákhoz fordult, azért rendelt egyszerre sokat, hogy ne kelljen sokat fizetnie. Verset rendelt a »Nagyapó születésnapjára«, a »Jó anya névnapjára«, karácsonyra, húsvétra, verset a hazáról s március 15-ikéről... »Spájjcédulát« szokott magával hozni – úgy neveztük a papírost, amelyre ceruzával prózában felírta, mi legyen minden egyes vers tartalma.

Most éppen egész évre való verssel akarta magát ellátni. Hát leült mellénk és egy-egy spájjcédulát nyújtott át nekünk: írjunk neki 10–10 verset, ha úgy tetszik mindjárt, – mihelyt kész, megfizeti az árát.

Mi pedig féltünk Dolinay spájzcéduláitól s csak végső nyomor esetén vállalkoztunk elfogyasztására. De most lelkes örömmel üdvözlöttük.

Én a kávéház egyik szegletébe ültem, Reviczky a másik sarokba és böszült iramban irni kezdtünk: gyártottuk a rövidsoros, naív gyermekversikéket s rövid idő múlva kész volt az egész szállítmány.

Megváltott és kiváltott bennünket Dolinay. A versek meg is jelentek s Dolinay a nevünket is kinyomatta. De sose néztük meg a gyermeklapocskákat, amelyekben remekműveink megjelentek, – a poétai szokástól eltérően, nem voltunk kíváncsiak nevünkre.

Szegény Reviczky, rosszabbul járt, mint én. Halála után nagy lett az ő dicsősége s összes verseinek rendezője, Koroda Pál lelkiismeretes gyűjtői buzgalmában a gyermekversikéket is felvette könyvébe.” (*Palágyi Lajos emlékeiből. Reviczky gyermekverse. Literatura 1928. 45–46.*);

Dolinay Gyuláról ld. még az *Ivás közben* című vers magyarázatait (ugyancsak az *Ifjuságom* című kötet versei között!);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Es wird Frühling* címmel (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula. Leipzig, 1896. 34.*), Márkus Sámuel pedig *Es frühlingt* címmel fordította le (*Galerie ungarischer Dichter. Bp., 1896. 173–174.*)

TEDEUM – [1876]

Közlések: Figyelő 1876. május 14. 20. sz. 236–237. (*Te Deum!* címmel); **kötetközlések:** Ifjuságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Komlós-kronológiában szerepel, a *Figyelő*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Figyelő-közlés: központosításbeli, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli elt., 1. vsz. 2. sor: Kél s száll h. *Szállong*; 2. vsz. 8. sor: sem h. *nem*; 3. vsz. 1. sor: Hült vágyak h. *Holt vágyak*; 3. vsz. 5. sor: lázas álmok h. *láz, köny, álom*; 3. vsz. 7. sor: *A sok jajt ez a kor megúnta*; 4. vsz. 5. sor: *A régi seb vérzik; Te látod*; 5. vsz. 7. sor: Hymnuszt h. *Hymnust*; 7. vsz. 4. sor: járta h. *járja*; 8. vsz. 3–4. sor:

A jövőről lemondva csüggek

A multak bús történetén;

Magyarázatok: Rudnyánszky a versről a következőket írta Reviczkynek: „Tedeum hatalmas költemény, mindenesetre a füzet gyöngye, szép részleteiben és egészben rokona a »Sátán« egy élet egy accordban, gúny és fájdalom, humor és elégia négy versszakban; mikor olvastam, azt mondtam magamban: ime egy koldús a ki gazdagabb Croesusnál.” (Ózdöge, 1876. augusztus 7. – OSzK Kt. Levelestár);

Te Deum [laudamus] (lat.) – Uram, téged dicsőítünk! Téged Isten dicsérünk! A katolikus egyházban a körmenetek végén, a hálaadó istentiszteletek alkalmával és a breviáriumban használatos dicsőítő énekek;

Ne szünj soha jobb korra várni! – Utalás Vörösmarty *Szózatának* 10. vsz.-ára. [(VÖM 2. *Kisebb költemények. Bp., 1960. 210–211.*) – Reviczky feljegyzéseiben a *Keserű pohár* és a *Vén cigány* című verseit említi (PIM Kt. Analekta V. 4735/55/37.);]

bárgyú Jób – *Jób könyve*, a Szentírás egyik könyve, amely az Isten igazságos világuralmának kérdésével foglalkozik. Bevezetésében egy Jób nevű, istenfélő férfi sorsa van leírva, akit a sátán áskálódásai folytán nagy csapások sújtanak: vagyonát és gyermekeit elveszíti, megbetegszik. Ezután Jóbot meglátogatja három barátja, Jóbbal való beszélgetéseik teszik ki a könyv legnagyobb részét. Elifáz, Zsófár és Bildád, Jób barátai azt akarják bizonyítani, hogy Jób megérdemelte sorsát, Jób pedig elkeseredve panaszkodik a gondviselésre, és ártatlanságát hangsúlyozza. Végül Isten is megszólal, s jobbra fordítja Jób sorsát. A hagyomány szerint a könyvet Mózes írta. A zsidó hagyományban már a könyv megírása előtt is ismert volt egy Jób nevű jámbor férfiúról szóló monda.

Reviczky egy évekig érelt – s kéziratban részben fennmaradt (OSzK Kt. Quart. Hung. 2609.) – a *Jóáb házában* című drámáját Jób alakjának szentelte. Jób történetében saját életének központi kérdésére is keresni vélte a választ: miért szenved az ártatlan és feddhetetlen ember, s miért él gazdagon és jól a bűnös. Levelezésében sokszor írt a készülő műről, s barátainak többször kijelentette, hogy ez majd meghozza neki az elismertséget és az irodalmi megbecsülést. A drámát az Akadémia Teleki-pályázatára küldte be 1878-ban, de a mű csúfosan megbukott: Beöthy Zsoltól lekicsinylő és lesújtó kritikát kapott. [A pályázatról bővebben ld. a *Bolondok házából* című vers magyarázatainál (szintén az *Ifjuságom* című kötet versei között!)] – A drámáról legutóbb Dörgő Tibor írt rövid, hevenyészett ismertetést: *Reviczky Gyula Jób-drámája. (Vigilia 1997. 7. sz. 529–531.);*

S ha eltipor a szenvedélyek

Bősz méne a harcz mezején – Utalás Petőfi Sándor: *Egy gondolat bánt engemet...* című versére (PSÖM 4. köt. Bp., 2003. 230–231.).

NE VÁDOLJÁTOK... – [d. n., 1883 előtt]

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: Ifjúságom-közlés: egy nyilvánvaló helyesírási hibát javítottam: 2. vsz. 7. sor: Boccássatok h. *Bocsássatok*;

Fordítások: A verset Dr. Naschér Simon *Klaget nicht* címmel (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 74–75.), Márkus Sámuel pedig *Tadelt nicht die Welt* címmel fordította le. (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 178–179.)

BOLDOG IDŐ – [1877]

Közlések: 1. BpBazár 1877. április 15. 8. sz. [1.] (Az „*Ideális percek*”-ből címmel); 2. Röpke Ivek 1877. július 12. 6. sz. 22–23. (Az „*Ideális percek*”-ből címmel); 3. Győri Közlöny 1879. szeptember 28. 78. sz. 2. (*Boldogan* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a közlést a *Déliabáb* 1877. április 15-i számában jelzi, de a *Déliabábnak* csak április 13-i szám van, a vers pedig nem található az évfolyamban. Komlós valószínűleg összecserélhette a lapok címét;

Szövegkritikai jegyzetek: Ifjúságom-közlés: 1. vsz. 2. sor: máрма h. *már ma*;

1. BpBazár-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt., 1. vsz. 1–2. sor:

Hamlet, Faust, Valjean, Manfréd és a többi

Nem birják már ma lelkemet lekötni;

3. vsz. 5. sor: *Ragyog a nap, erdő, mező feléled...*;

2. Röpke Ivek-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 1–2. sor:

Hamlet, Faust, Valjean, Manfréd és a többi

Nem birják máрма lelkemet lekötni;

3. vsz. 5. sor: *Ragyog a nap; erdő mező – föléled;*

3. Győri Közlöny-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 3. vsz. 4. sor: szárnyam’ h. *szárnyaim*;

Magyarázatok:

Mély bánat, borus eszme, ködös álom – A versváltoztatból kiderül, hogy itt Reviczky Byronra utal. Különösen fiatalabb korában rajongott Byronért. Barátainak írt levelében számtalanszor emlegette, hivatkozott rá vagy ajánlotta olvasásra műveit. Koroda Pálnak 1874. március 1-jén írt levelében azt bizonygatta, hogy ő a világ legnagyobb költője: „Ő ép úgy kigunyolt minden szent érzelmet, sőt titániasabb módon, mint Heine s nem hitt, de mi több: *nem is epedett* egy más, tisztább világért. Hősei mind nyomorultak, bűnösök, kik saját lelkületét viselik s ezért Byron mindenütt par excellence lírikus marad. Nem tettet embergyűlöletet, mintha csak ő maga emelkednék felül a piszkon. Ő maga magáról ép oly megvetőleg szól s a Childe Harold V. énekében maga mondja, hogy ő ez a rakoncátlan ember.” Lelkesedésében egy hozzá szóló verse is belekezdett (ld. a kötetben meg nem jelent, 1874-es verseknél). Feljegyzéseiből látszik, hogy ismerte Moore *Byron élete* című kötetét, legalábbis egy könyvcím-felsorolásában szerepel (PIM Kt. Analekta V. 4735/55/7), valamint ezt írta róla Gáspárnak: „... Moore életrajza sokkal jobb.” Ugyanebben a levélben szól Castelar Byronról szóló művéről is. „Betegségem alatt én is elolvastam Castelar művét Byronról s nagyon rossz életrajznak találtam. Nyelvezete nagyon szép, gondolatokban gazdag, – de életrajznak nem vehető szellemes (de nem igaz) emlékbeszéd az egész.” (*OrszVil* 1893. január 1. 1. sz. 6.);

Hamlet – Shakespeare művének főhőse;

Faust – Goethe főművének főhőse;

[Jean] *Valjean* – Victor Hugo a *Nyomorultak* című művének főszereplője;

Manfréd – Byron címszereplő hőse. A mű részleteinek fordítását Ábrányi Emil folyamatosan közölte a korabeli sajtóorgánumokban (pl. *ÚjId* 1875. március 6. 10. sz. 112–113.);

Fordítás: A vers kötetekben publikált variánsát Dr. Naschér Simon *Glückliche Zeit* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 15–16.)

A KÖLTŐ VILÁGA – (1877)

Kötetközlések: Ifjuságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (1883? dátummal); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.; Szil. 2001.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1877., eddig d. n. (a magyarázatokban szereplő, Korodának írott levele alapján);

Magyarázat: Koroda egy utalásából derült ki, hogy Reviczky eredetileg a *Hatáskergetőknek* címet adta a versnek. [MSzemle 1891. 28. sz. 327.] Levelezésében is írt a versről Korodának Dentáról, 1877. április 18-án: „A »Hatáskergetők«-et pedig nem érted hisz nem neked szól. – Ennek nem célja chablont felállítani, csakis a »hatáskergetők«-nek szól, Kiss Józsefnek az ő zsádaival Dseladeddinjeivel, Váradynak az ő bibliai ostobaságaival, Ábrányiáknak (kivált Kornélnak) excentrikus tárgyaikkal; kfk erővel keresik a cifrát, hogy csak valami újat írhasanak.” [(OSZK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 23. levél) – Kiss Józseffel és Reviczkynek a zsidósághoz való viszonyáról bővebben az *Eszter legendája* című versénél (ld. a kötetben meg nem jelent, 1885-ös versek között)!];

Hangulatért mit mentek Ázsiába?

Meghamisítani régi kort minek? – A hetvenes–nyolcvanas években újra erőteljes viták indultak meg a magyarok eredetének kérdése körül, mely számos olyan kérdéshez kapcsolódott, amely a nemzeti identitás vágyának meghatározásával hozható összefüggésbe. Az egyik csoport, melynek vezetője Vámbéry Ármin volt, föllevenítette a magyar–török nyelvrokonság eszméjét. [Ennek nyilvánvaló táplálója lehetett az a fölbuzdulás, amely földrajztudósok és utazók sorát hajtotta a 70-es, 80-as években a Kaukázus, Szibéria és a keleti vidékek felé (pl. Déchy Mór), valamint az orientalisztikai kutatások megindulása (pl. Bálint Gábor).] Vámbéry fő műve, *A magyarok eredete* 1882-ben jelent meg, s ez az akadémikus nyelvészek (Budenz József, Simonyi Zsigmond, Hunfalvy Pál) hihetetlen támadását váltotta ki, akik a finn–ugor rokonság eszméjét vallották. A 70-es évektől zajló vita a 80-as évek második felére még inkább kiéleződött; a vers utalása valószínűleg ennek a mindennaposá váló nyelvészeti vitának hatására is születhetett. Vámbéry könyvének megjelenése után a kérdés tárgyalása gyakorlatilag mindennaposá lett a sajtóban. 1882. február 20-i, Julianus barátról tartott előadása pl. zajos vitát váltott ki, hiszen Hunfalvy Pál megjegyzései rendkívüli módon kiélezték a két tudóstábor közötti nézetkülönbséget. Az előadásról – s az eredetkereséssel kapcsolatos eseményekről – folyamatosan hírt adtak a korabeli újságok. Budenz 1883-ban *Nyelvészeti észrevételek Vámbéry munkájára* címmel szólott hozzá ahhoz a vitához, amely lázba hozta a korabeli közéletet. 1885-ben új erőre kapott az eredetkutatással kapcsolatos médiavisszhang. [Pl. *Körösi Csoma Sándor Közép-Ázsiában* címmel folytatásos közleményt adott közre a *Vasárnapi Újság* (1882. október 25. 685–687., *Körösi Csoma Sándor és Duka Tivadar. (Vasárnapi Újság* 1885. október 25. 43. sz. 685–686.)]; A keleti tájak, kultúrák és művészetek felé fordulást a kor irodalmi divatja és a keleti filozófiák és vallás iránti érdeklődés is erősítette;

Komlós Aladár ugyanezt a passzust a kozmopolita-vitával hozta kapcsolatba s az újromantikus drámaírók elleni támadásnak fogta föl, amelyet – szerinte – Reviczky elítélt, s amely „valóban eltévelyedés volt: megfutamodás az irodalom ama nemzeti feladata elől, hogy tükröt kell tartania a saját kora társadalmá elé; s tisztán esztétikai szempontból is ki nem elégtű, kényelmes eljárás távoli mesevilágban keresni a költészetet, saját életünk értelmének megfejtése és feltárása helyett.” (Reviczky Gyula. 53.) – A vers távolabbról tényleg köthető a kor azon irodalmi alapkérdéséhez, hogy mi a költészet feladata. Egészen leegyszerűsítve: a népnemzeti irány követői feladatuknak tekintették, hogy a nemzeti múlt példáját is felhasználva – legalábbis áttételesen – az ország ügyeinek, sorsának, a nép gondolkodásának alakításában is részt vállaljanak. Azt vallották, hogy a magyar irodalom nemzeti jellegét a (nemzeti eredetet leginkább őrző és áthagyományozó) népiesség teremti meg, és ezt eszményítő és emelkedett hatású művekben kell kifejezni. Az újromantikus alkotók ezzel szemben tagadták a tudatosan szabályozott tematikájú költészetet és az írói önfegyelmézést követelő elvet, és inkább a személyiség érzelmi világát, élményeit szerették volna megmutatni. (A kozmopolita-vitában kicsúcsosodó irodalmi ellentétéről bővebben ld. az *Arany Jánosnak. Válaszul „Kozmopolita költészet című versére* jegyzeteiben. Ld. a kötetben meg nem jelent, 1878-as versek között!);

A vers esetében igazi meglepetést jelenthet az a felfedezés, hogy Reviczky Gyula – azzal az általánossá vált felfogással szemben, hogy ő az egyike azon költőknek, akiknek művészete talán a legkevésbé köthető saját korukhoz – mégis mennyire fontosnak vélte a szembenézést saját korszakának kérdéseivel. Igaz, hogy – sejtethetően – Reviczky igazán nem a korjelenségek keltette elsődleges reakció műbe öntését, hanem az események költői-érzelmi átfűtöttségű élményeinek, a szublimált érzéseknek a megfogalmazását kívánta meg a költészetben;

Nemigen volt ismert eddig az sem, hogy Reviczky már diákkora óta milyen rendkívüli módon érdeklődött a nyelvészet iránt, rendszeres olvasója és névtelen levelezője volt a *Magyar Nyelvőrnek*, számos nyelvészeti – és főként népköltészeti tárgyú – kéziratot feljegyzése maradt fenn. (pl. PIM Kt.

Analekta V 4735/53/9.) Erről bővebben a *Hull a virág...* című vers magyarázataiban (ld. a kötetben meg nem jelent, 1879-es versek között)!

PETŐFI ÉL. ARRA AZ ÁLHÍRRE, HOGY PETŐFI A SZIBÉRIAI ÓLOMBÁNYÁKBAN RABOSKODIK. 1877.

Közlések: 1. Délibáb 1877. május 18. 7. sz. 50. (*Arra a hírre, hogy Petőfi a szibériai ólombányákban raboskodik* alcímmel); 2. Koszoru 1882. május 7. 15. (alcím n., rendkívüli szám a debreceni felolvasóülés alkalmából, *-os megj.: „Arra az álhírré, hogy Petőfi a szibériai ólombányákban raboskodik.”); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (*Petőfi él!* címmel, az alcímben a dátum nem szerepel); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.; Szil. 2001.;

Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Délibáb-közlés: ékezetbeli, központosásbeli, egybe-különírási, kis-nagybetűs elt., 1. vsz. 3. sor: vésett h. *vészhet*; 2. vsz. 2. sor: Ne higgyétek h. *Ne féljete*; 2. vsz. 3. sor: *Kezében kard van, ajkán harci dal*; 2. vsz. 4. sor: mint h. *mind*; 2. vsz. 6. sor: himnusa h. *hymnusa*; 3. vsz. 2. sor: érik h. *éri*;

2. Koszoru-közlés: helyesírási, egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: vésett h. *vészhet*; 1. vsz. 6. sor: fenhordja most is h. *fenhordja büszkén*; 2. vsz. 2. sor: Ne higgyétek h. *Ne féljete*; 2. vsz. 3. sor: Kard van kezében h. *Kezébe' kard van*; 3. vsz. 2. sor: érik h. *éri*; 3. vsz. 5. sor: trónok h. *trónotok*;

Magyarázatok: Felolvasták a Petőfi Társaságban (híradás róla: *Röpke Ivek* 1877. 3. sz. 11. Komjáthy lapjában a felolvasás helyszínül – helytelenül – a Kisfaludy Társaságot jelölték meg. A másik felolvasott Reviczky-vers a *Tulélek én minden csalódást* című volt);

Valószínű, hogy Reviczky elküldte a verset a *MoNv*-nak, de az ott nem jelent meg. Feltételezhető ugyanis, hogy neki szól Ágai 1877. április 29-i csípős szerkesztői megjegyzése: „»Petőfi él.« Keserves ébredése volna, ha először is az ön versét olvasná el.” (1877. április 29. 17. sz. 271.) [Ezután egyébként egészen 1879 második feléig Reviczky neve és műve nem jelent meg a lapban, holott korábban és ezt követően is az újság rendszeres szerzőjének számított, ráadásul – mint arról leveleiben többször panaszkodott – állandó gondokkal küzdött, hol helyezhetné el verseit. Mivel ekkortájt személyesen nem találkozhattak, hiszen Reviczky Dentán nevelősködött, nyilvánvaló, hogy Reviczky valamilyen – Ágaira olyannyira jellemző – csípős szerkesztői üzeneten bántódott meg. Ezt támasztja alá Koroda Reviczkynek írt, dátum nélküli [1877 nyarán] írt levelének megjegyzése: „Hogy tudsz Ágainak, ennek az irodalmi zsebmetszőnek, valamit küldeni? – Oly gyalázatosat üzent neked vissza, hogy Pólya is megbotránkozott rajta. –”];

Reviczkynek Petőfihez és költészetéhez való viszonya időszakonként változott ugyan, és bár nagy lírikusnak tartotta, de Arany János költészetének hatása mégis erősebbnek mutatkozott nála. Korai dalköltészetében azonban mindenképpen kimutatható Petőfi erős hatása. Számos versében fedezhetjük föl Petőfi-sorok és Petőfi-vershelyzetek reminiscenciáit vagy utánérzéseit. Levelezéséből és néhány verséből kiderül, hogy Koroda Pállal szembeni magatartásában, eleinte kissé leereszkedő, majd egyre elismerőbb hangú író-barátságában is megpróbálta szinte leutánozni a Petőfi–Arany-viszonyt. Több versét is lefordította németre. Reviczky pozsonyi gimnáziumi tanára volt egyébként Kolmár József, Petőfi egykori iskolatársa. (Kolmárról bővebben a *Diákélet* című versében. Ld. a *Magány* versei között!);

Érdekes egybeesés, hogy a *Délibáb*-közléssel szinte egy napon jelent meg az *Üstökösben* Don Pedró [Bartók Lajos] verse *Ha Petőfi haza jönne* címmel, majd szintén tőle a *Tudjátok-e mért kísért Petőfi?* című vers (május 20. 232. sz., illetve június 24. 25. sz.). Koroda említette, hogy Bartók Lajost Reviczky igen nagyra tartotta, és több versét különösen kedvelte (*Kuruc bordal, Báli emlék, Pusztai éj, Zulejka-ciklus*);

1877 áprilisában a hazai sajtóban fölröppent a hír, hogy Petőfi él, s egy szibériai bányában raboskodik. A *Magyarország és a Nagyvilág* is – amiről tudjuk, hogy járt Reviczkynek Dentára – például tavasztól nyár közepéig folyamatosan tudósított a dologról. A „szenzációs hír” az 1877. április 29-i számban (17. sz. 269.) robbant ki, a *Petőfi Sándor Szibériában mint rab* című híradással. Az ügy végül június 24-én zárult le, amikor a *hűhó vége* című közlemény tudósított arról, hogy: „a Petőfi-legendáról kiderült, hogy humbug” s csak Manaszes Dániel hazudozása az egész, aki „muzska vidéken nem is járt soha. ... Az írók és művészek körébe ma délutánra a Petőfi életbenléte ügyében értekező volt összehíva. Szerencsére nem folyhat tovább a hűhó...” (június 24. 25. sz. 397.) Az alcímet Reviczky megváltoztatta, amint a csalásra fény derült;

A VERS ÉS A PETŐFI-KIADÁSOK UTÓÉLETÉRŐL

Az 1877-es botrányt követően azonban alig csillapodtak a Petőfi halála körüli indulatok. Ahogy közeledett Petőfi kiadói szerződésének 30 éves lejártja és Petőfi halálának 30 éves évfordulója,

megsokasodtak az élő Petőfiről szóló hírek és álhírek. A szakirodalmi utalásokon túl még egy komoly indok közrejátszhatott ebben. Maguk a kortársak is többször összekapcsolták az 1877-es ál-Petőfi esetét a ténnyel, hogy 1877-től újrendeződni látszottak a Petőfi-kiadások szerzői és kiadói jogai, s feltételezésekbe bocsátkoztak arról is, hogy már a Manaszes-eset is kapcsolatba hozható a Petőfi-jogok körüli vitával. Ha ugyanis Petőfi bizonyíthatóan mégsem halt volna meg Segesvárott, egyetlen kiadónak sem állt volna jogában a tényleges Petőfi-összkiadás megjelentetése, ha viszont 1849-ben meghalt, bármely kiadó – mint közvagyonná lett kincset – kiadhatta volna Petőfi összes műveit. „E pör, a mint látszik, két érdekes jogi kérdést vetett föl. Az egyik: élőnek vagy holtnak tekintendő-e Petőfi; a másik: ha holtnak tekintendő is, a kiadó tulajdonjoga a szerző halála után harmincz vagy akárhány évvel elenyészik-e” – elemezte a helyzetet a *Függetlenség* cikkírója (1880. június 26.)

A dolog arra ment vissza, hogy Petőfi – még életében, 1847-ben – eladta szerzői jogait Emich Gusztávnak, amely jogok később, mikor vállalkozását eladta, átszármaztak az Athenaeum kiadóvállalatra. Az Athenaeum – az „örökárón” megvett Petőfi-jogokkal a birtokában – úgy gondolta, hogy mivel Magyarországon még nem született meg az írói jogokat szabályozó törvény, tehát az 1847-ben Petőfivel aláírt szerződés sem veszti érvényét a szerző halála után 30 esztendővel, amint azt egyébként az európai törvényi szabályozás általában előírta. A Petőfi-Emich-féle szerződés azonban nem terjedt ki a prózai művekre és azon versekre, amelyeket 1847. június 26-a előtt írt, de az 1847-es gyűjteményes kiadásba nem kerültek bele, valamint az 1849-ben írott költeményekre. Gyulai Pál már a 1863-ban – a Petőfi-utód érdekében eljárva – érzékelte ezt az anomáliát.

Egy, a lappangó Petőfi-művek feltalálását és összegyűjtését célzó nagy gyűjtést követően az 1874-es, magát az első teljes kiadásnak hirdető kötet előszavában a szerkesztők, Gyulai Pál és Greguss Ágost mégis kijelentették, hogy a versek publikálásában hézagok vannak, s „két rendbeliek a hézagok, amennyiben részint az ízlés, részint a törvény (!) parancsolta.” A díszkiadásból tehát a két szerkesztő politikai és esztétikai öncenzúra miatt több Petőfi-verset akarattal kihagyott.

Nagy volt tehát a tét, hiszen Petőfi halála után 30 évvel végre valóban „összes verseinek” kiadása nagy szakmai és üzleti sikerrel kecsegtetett. Éppen emiatt gondolta Aigner Lajos, egy másik kiadó, hogy megkaparinthatja a kiadás jogát. Arra hivatkozott, hogy – mivel nincs magyar törvényi szabályozása a dolognak – Magyarországra is az 1846. október 19-i osztrák császári páténs 13. §-a érvényes, amely 1853. május 1-jén nálunk is érvénybe lépett. Eszerint a kiadótulajdonosi jog a szerző halála után 30 évig él, s a 30 év lejártával a mű a nemzet köztulajdonává válik, s így sokszorozni bárkinek a jogában áll. A dolgot még meglehetősen sok momentum színezte. A legfontosabbak között volt, hogy 1861-ben megszűnt nálunk az osztrák törvény érvényessége, s újra életbe lépett a régi magyar polgári jog, de bonyolította a helyzetet, hogy ez viszont – többek között – Erdélyben (Petőfi utolsó tartózkodási helyén) nem volt érvényes.

Innentől valósággal elszabadult a pokol. 1880. június 25-én hatalmas bírósági per kezdődött. A tárgyalás nem szűkölködött a viszolyogtató részletekben. Míg Aigner kétségbe vonta Petőfi 1847-es aláírásának valóságát és a szerződés korrektségét, addig az Athenaeum kijelentette – s tanúkkal próbálta igazolni –, hogy Petőfi még egyáltalán meg sem halt. „Holtta nyilvánítását eszközölni pedig lehetetlen, mert csak családtagja, házastársa kérheti, s ők halottak.” A perben tanúként megidézték Arany Jánost, Jókai Mórt és Lauka Gusztávot is, akiknek eskü alatt kellett nyilatkozniuk arról, halottnak vélik-e legjobb barátjukat, várják-e vissza vagy már örökre elparentálták magukban Petőfit, hiszen már magának a jogesetnek a megítélése függött ettől. (*Egyetértés* 1880. június 17., június 26. – A kiadások történetéről bővebben: Császtvay Tünde: *A többedszeri első Petőfi-összkiadás. ItK s. a.*) A pert végül Aigner elvesztette, s így a Petőfi-kiadásokból ezután is az Athenaeum-vállalat gazdagodott.

*Előreszánguld mint a bős vihar,
És túlharsogja az ágyúk morajját*

Szent himnusza, egy szó: Világszabadság! – utalás Petőfi Sándor: *Egy gondolat bánt engemet...* című versére (PSÖM 4. köt. Bp., 2003. 230–231.);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Petőfi lebt* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 90–91.);

Szakirodalom: A híresztelés történeti kontextusára ld. Ferenczi Zoltán: *Petőfi eltűnésének irodalma*. (Bp., 1910.), Nagy Miklós: *Harc az 1874-es-kiadás körül*. (It 1950. 77–89.), Kiss József: *A szibériai legenda mint a naiv népi Petőfi-kultusz terméke*. (ItK 1990. 3. sz. 323–340.) és Kovács László: *Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje*. Bp., 2003.

ŐSZ FELÉ – [1878]

Közlések: Délibáb 1878. november 8. 45. sz. 529.; **kötetközlések:** Ifjuságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Ifjúságom-kiadás: a kötetes kiadásokban – értelemzavaróan – a 2. vsz. 4. sorában a megdobog h. *megzokog* szerepel; a FSZ-ben visszajavítottam az első megjelenésben szereplő, értelmes verziót;

Déliab-közlés: központozásbeli, ékezetbeli elt.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Zum Herbste* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 36–37.)

IMÁDSÁGOM – [1877]

Közlések: Cigarette 1877. február 17. 4. sz. 21.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Cigarette*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Cigarette-közlés: egybe-különírási, központozásbeli elt., 2. vsz. 3. sor: Kiket h. *S kiket*, 3. vsz. 2. sor: e h. *a*, 4. vsz. 3. sor: jobb s igazabb h. *jobb, igazabb*;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Mein Gebet* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 27–28.)

AZ OÁZ PANASZA – [1877]

Közlések: 1. Délibáb 1877. augusztus 31. 22. sz. 169.; 2. Szabadság (Székesfejérvár) 1882. április 30. 35. sz.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (a ciklusból kiemelve, *Virágnyelven. Az oáz panasza* címmel); Kor. 1902. (a ciklusból kiemelve, *Virágnyelven. Az oáz panasza* címmel); Kor. 1904. (a ciklusból kiemelve, *Virágnyelven. Az oáz panasza* címmel); Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Déliab*-beli közlést jelzi, de hibásan augusztus 29-re datálja;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Délibáb-közlés: ékezetbeli, központozásbeli, egybe-különírási elt.; 1. vsz. 5. sor: évről h. *évről*; 1. vsz. 6. sor: megossza h. *megosztja*; 1. vsz. 8. sor: *Hol élet nincs s ha van, haszontalan!*; 1. vsz. 11. sor: [hiányzik]; 2. vsz. 2. sor: gyászolni h. *gázolni*; 2. vsz. 9. sor: az h. *ez*; 2. vsz. 13. sor: egyesülne, társa h. *egyesülve lássa*; 2. vsz. 14. sor: Elvész h. *Elveit*; 2. vsz. 15. sor: Így fű, fa, ér h. *S így fű, fa, és*; 3. vsz. 8–9. sor: [összevonva]; 4. vsz. 7. sor: mersz vádolni mégis engemet h. *mersz tehát vádolni engemet!*; 4. vsz. 8. sor: zöldnek h. *földnek*; 4. vsz. 10. sor: Hiszen h. *hiszem*; 4. vsz. 15. sor: élne h. *élve*; 4. vsz. 23. sor: volnál h. *volna*;

2. Szabadság-közlés: szakozásbeli, egybe-különírási, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: szállsz h. *szálsz*; 1. vsz. 3. sor: napsugárod h. *napsugarad*; 1. vsz. 9. sor: zöld h. *föld*; 2. vsz. 13. sor: vele h. *véle*; 3. vsz. 11. sor: világom része h. *világom vége*; 3. vsz. 12. sor: múltjék h. *elmúltjék*; 4. vsz. 13. sor: fő dicsedre h. *fődiszedre*;

Magyarázatok: Reviczky 1881. augusztus 27-én kérte Komjáthyt, hogy küldje vissza neki a verset. A levélből sejthető, hogy azért kérte, mert szeptemberben – több versével együtt – be kellett nyújtania a Petőfi Társaságba (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 29-i levél). A társaság üléséről hírt adott az *FL* 1881. szeptember 20-i száma, melyben közölték, hogy az ülésen Reviczky mutatta be Ábrányi Kornél három „csinos versét” (213. sz.);

A versértelmezéshez Reviczky segített megtalálni a kiindulópontot: egy 1886. augusztus 12-én, Justhnak írt levelében említette, hogy egy Schopenhauer-idézetre született a vers: „A Szfinksz-et átadtam az Orsz. Vil.-nak; nem tudom, kiadja-e. Nekem lévén ajánlva, nem reklamálhatom. Kötetemben van egy hasonló vers. (Az oáz panasza. Csakhogy az vígasztalanul végződik: Ha nem volna körülötte pusztá, ő se volna – oáz. (Schopenhauer egy aforizmájából csináltam.” (OSzK Kt. Levelestár)

A levélben említett Schopenhauer-idézet a következő: „393. §. Egy szép, zöldelő O á z i s maga körül tekintett és nem látott egyebet, csak sivatagot mindenfelé: hiába igyekezett valami magafajtaját megpillantani. Erre panaszra fakadt: »ó, én szerencsétlen, elárvult Oázis! magamban kell lennem! Sehol társam! Sehol egy szem se, a ki látna, a kinek öröme telnék mezőimben, forrásaimban, pálmáimban és bokraimban! Csak a szomorú, homokos, sziklás, élettelen pusztaság vesz körül. Mit érek javaimmal, szépségeimmel, kincseimmel elhagyatottságomban!«

Szólt az öreg, szürke Sivatag-anya: »gyermekem, ha másképen volna, ha én nem a szomorú, sívár pusztaság volnék, akkor te nem volnál oázis, nem volnál kiváltságos folt, a melyről a vándor még messze is dicsérőn mesél; hanem nekem volnál egy kis részem és mint ilyen, észrevétlenül vesznel el. Ezért viseld csak türelmesen, a miből kitűnőseged és dicsőséged fakad.«” [Schopenhauer: *Forgácsok*. (*Parerga und Paralipomena*) Ford. Varró István. Bp., 1920. 428–429.)

Ambrus Zoltán Reviczky Schopenhauer-élményéről így emlékezett: „Tudvalevő, hogy Reviczky rövid életének Schopenhauer volt a legnagyobb szerelme. Nemcsak fanatikus híve, hanem egyszersmind lelkes papja volt a pesszimizmus pápájának; minden sorára esküdött és mindenkit az ő hitére akart téríteni. A *Die Welt als Idille und Vorstellung* volt a bibliája; a *Die beiden Grundprobleme der Ethik* a

törvénykönyve, a *Parerga und Paralipomena* a breviáriuma.” (A *legendák és a tények*. Nyugat 1932. I. 465–467.));

A sivatag–oázis-ellentétet, mely a magány, kirekesztettség és a hazatalálás, megnyugvás ellentétének szimbólumává vált, Andrassy Béla is megversezte A *Zaharán* című versében. (Andrassy Béla *költeményei*. Nyíregyháza, 1870. 88–89., különösen a 2. vsz.) Reviczkyre óriási hatással volt Andrassy Béla, a nagyon fiatalon elhunyt költő, fiatalkori barátjának, Gáspár Imrének az ismerőse. Reviczky már nem ismerte személyesen, csak költői hagyatékát, amely Gáspár kezébe került. Óriási tehetségnek tartották, maga Reviczky is, fordított is tőle. Márki Sándor is ismerte Andrassyt, naplójában említi: „Andrassy Béla temetésén nem jelentem meg, mert már előbb Bölöni Sándorhoz ígérkeztem. Az elhunytat körülbelül egy éves ismertem meg Dolinainál.” (1873. május 1-jei bejegyzés, Márki Sándor naplójának másolata, Békés megyei Levéltár – a naplót Erdész Ádám rendezi sajtó alá, s ezúton is köszönöm neki, hogy a naplót végigolvashattam.);

Szakirodalom: Murányi Lajos: *Mikszáth- és Reviczky-írások, szövegvariánsok a székesfehérvári Szabadságban*. Fejér Megyei Könyvtáros 1980. 2. sz. 42–45. (a 2. közlés adata innen)

TULÉLEK ÉN MINDEN CSALÓDÁST – [1877]

Közlések: 1. Délibáb 1877. május 11. 6. sz. 46.; 2. Temesi Lapok 1877. április 29. 98. sz. (1.); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. **FSZ** (*Tulélek én minden csalódást* címmel); Kor. 1895. (*Tulélek én minden csalódást* címmel); Kor. 1902.; Kor. 1904. (*Tulélek én minden csalódást...cím*); Paku 1944. (*Tulélek én minden csalódást... cím*); Komlós 1955. (*Tulélek én minden csalódást... cím*, 1883?-as datálással); NGB 1969. (*Tulélek én minden csalódást... cím*); NGB 1989. (*Tulélek én minden csalódást... cím*, 1877-es dátummal); VP 1996. (*Tulélek én minden csalódást* címmel, d. n.); Szil. 2001. (*Tulélek én minden csalódást* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1877. (eddig: d. n.);

1. Délibáb-közlés: részletközlések: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 11. vsz. 7. sor: veszteg h. *békén*;

2. Temesi Lapok-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 4. vsz. 3. sor: hiába h. *hijába*; 6. vsz. 8. sor: *S nem is lesz más soha, soha!*; 9–10. vsz között egy vsz.:

Ragadozó sas, bős oroszlán

A természet királyai.

Galamb héjával, az erősbbe

Hogy' birna szembeszállani?...

S a rózsza milyen szép virág, s hajh!

Illatja fel az égbe száll;

De megveti s büszkén lenézi

A pálna, a növénykirály.;

10. vsz. 4. sor: *Könyekkel sózza kenyerét*; 11. vsz. 7. sor: veszteg h. *békén*;

Magyarázatok: Felolvasták a Petőfi Társaságban (híradás róla: *Röpke Ivek* 1877. 3. sz. 11., az utolsó vsz. idézése. Komjáthy lapjában a felolvasás helyszínéül – helytelenül – a Kisfaludy Társaságot jelölték meg. A másik felolvasott Reviczky-vers a *Petőfi él!* című volt.). A *Délibáb* 1877. május 11-i számából azt is megtudjuk, hogy a verseket Reviczky barátja, Györy Vilmos olvasta fel (6. sz. 47.). A *Temesi Lapok* szerkesztői megjegyzése szerint a Kisfaludy-Társaság (!) [Nyilvánvaló, hogy itt is elírás történt; helyesen: Petőfi Társaság! – Cs. T.] április 25-i ülésén Györy Vilmos olvasta föl a verset;

Reviczky levélben említette a verset Gáspárnak: „Olvastad a »Tulélek«-et?” (Reviczky – Gáspár Imrének. Denta, 1877. június 1., közlése: *OrszVil* 1893. január 1. 1. sz. 6–7.);

Reviczky Komjáthy-nak is elküldte a verset, mint arról a Dentán, [1877.] június 25-én kelt Reviczky-levélből értesülünk: „Kétszeresen kedves és tartalmas levelére válaszolok azonnal s egyszersmind idezárom a »Tulélek«-et s az »ambízióról« első közleményét; a folytatást rendesen fogja kapni. –” (OSZK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 5. levél);

Mint az angyallal Jákob egykor,

A boldogsággal küszködém; – Jákob, Ábrahám unokája, Izsák és Rebekka második fia, Ezsau ifjabb ikertestvére, kinek születésekor sarkát tartotta (innen neve). Ezsautól egy tál lencséért megvásárolta az elsőszülöttségi jogot s az apai áldást is megszerezte. Mikor emiatt Ezsau az életére tört, Jákob anyai nagybátyjához, Lábánhoz menekült Mezopotámiába. Útközben Luz városa mellett elaludt a mezőn, s álmában egy égis erő lajtorját látott, melyen az angyalok föl és alá jártak (Jákob lajtorjája). – Utalás Jákob álmára, amelyben az Istennel küzdött (Ter 32, 23–33);

Most is kínlódom, mint az angyal.

Aki az égből lebukott. – A bukott angyalok Lucifer vezetésével fellázadtak Isten ellen, emiatt örök kárhozatra lettek ítélve. Irigységből és gyűlöletből az embert is arra a sorsra akarták juttatni, mint az első emberpárt;

Káin, Káin – Ádám és Éva elsőszülött fia, a földművelés feltalálója. Testvérének, Ábelnek a gyilkosa, mert az Isten csak Ábel áldozatát fogadta el (Móz. I. 4, 1.);

Még nem sülyedt el Szodoma – Sodoma és Gomora, palesztinai városok, amelyek Mózes 1. könyve (19. rész, 24–25. vers) szerint kénköves és tüzes eső, valamint földrengés miatt semmisültek meg, mivel lakosaik istentelenül éltek;

S Jób hamudombon szenvedett; – Jób alakjáról bővebben még a *Tedeum* és *A bolondok házából* című versek magyarázataiban (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!) 1877-ben Reviczkyt talán az ő alakja izgatta leginkább;

Hogy megölték képmutatók azt,
Ki békeséget hirdetett; – utalás a farizeusokra és Jézus halálára;

Gretchen, Margit – Goethe *Faust* című művének női főhőse, aki a főhős önzésének esett áldozatul;

mazúr – Czuczor–Fogarasi: *A magyar nyelv szótára* szerint 1. értelemben: szegény csavargó (valószínűleg a lat. 'miser' és az arab 'nezrun', 'nazar' szóból), 2. értelemben: olyan ember, aki sok hurcolkodással, bemocskolódással járó kézi munkát végez → koszos, szennyes, illetve mazna, vézna (a Székelyföldön használatos 'maszog', 'maszat', 'maszatos', 'mázol' szavakból). A TESz szerint nyelvjárási szó, jelentése: 'állásából elbocsátott', 'csökevény'. Itt valószínűleg a legutóbbi értelemben használatos.

MIATYÁNK – [1877]

Közlések: CsalKör 1877. október 28. 43. sz. 1012.; **kötetközlések:** *Ifjúságom* 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A KOMLÓS-KRONOLÓGIÁBAN SZEREPEL A KOMJÁTHY-LEVÉL ADATA: 1877. JÚLIUS 29., DE MÁR A VERS KÉZIRATA NINCS A LEVÉLBEN;

Szövegkritikai jegyzetek: CsalKör-közlés: ékezetbeli, központosásbeli, helyesírási elt., a versben végig: te h. *Te*, 1. vsz. 3. sor: mindütt h. *mindig*, 2. vsz. 4. sor: Óh h. *Oh*; 4. vsz. 1. sor: sosem h. *nem is*, 7. vsz. 2. sor: Vakon megy h. *Megy vakon*, 7. vsz. 4. sor: *Csak ne kísérts meg soha minket!*; **Magyarázat:** A verset Reviczky elküldte Komjáthy Jenőnek, de a vers kézírata ma már nincs a levél mellett: „Itt küldöm cikkem végét [az *Ambíció* című cikkről – Reviczky szóhasználatában: „essay”-ról van szó, mely folytatásokban jött Komjáthy lapjában, a Röpke Ivekben: 1877. 6–9. sz. (az értekezés egy változata megj.: *Erdélyi Figyelő* 1879. 7–10. sz.) s egy verset. (»Miatyánk«)]” (Denta, 1877. július 25. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 9. levél);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Vater Unser* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 28–29.)

SORS – [1880]

Közlések: FL 1880. június 18. 138. sz. 693.; **kötetközlések:** *Ifjúságom* 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Mein Schicksal* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 72.)

SCHOPENHAUER OLVASÁSA KÖZBEN – [1878]

Közlések: *Részvét-Album* (Szarvas) 1878. 96–99.; **kötetközlések:** *Ifjúságom* 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.; Szil. 2001.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Részvét-Album*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: *Részvét-Album*-közlés: egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 5. vsz. 2. sor: és a véred h. *gyáva véred*; 5. vsz. 4. sor: te törpe h. *óh, törpe*; 6. vsz. 6. sor: *Akárki légy s élsz kinaidnak*; 8. vsz. 3. sor: Tenbünödet h. *Enbünödet*; 10. vsz. 5–6. sor:

Bölcs ember dolga megbocsátni,

Igazságot keresni, szánni.

Magyarázatok: Schopenhauer, Arthur – német filozófus (1792–1860). A filozófiai pesszimizmus elméletének kidolgozója, aki a kanti filozófiára támaszkodva alkotta meg elméletét. Fő műve, *A világ mint akarat és képzet* fő tétele az, hogy az ember kiszolgáltatott az élet önakarásának és eleve boldogtalanságra ítéltetett;

Az irodalmi legenda szerint egy volt iskolatársa, Tocsek Sándor ismertette meg vele Schopenhauer tanait, aki örökségét kikapván Pozsonyból pár évig Budapestre költözött, s magával hurcolta Reviczkyt lumpolni. Az ismerősök följegyezték, hogy úgy látszik, Tocsek a gyakorlatban is alkalmazni próbáltatta Reviczkyvel a schopenhaueri tanokat, s módszeresen kínoztta, megalázta Reviczkyt: szállást és italt adott neki, de enni vagy meleg ruhát nem vett neki stb., mintegy próbálgatva, mit bír még ki a szenvedésekből a költő. Hogy valóban Tocsek – akit Koroda úgy jellemzett, hogy: „szeretett mefisztóskodni” – hatására fordult volna a filozófus felé, annak némiképp ellentmondani látszik, hogy Reviczkynek már egészen korai írásaiban és jegyzeteiben föltűnnek Schopenhauer-idézetek és -eszmétörödékek, pl. „Schopenhauer, hogy a fájdalom pozitív az élvezet negatív. Nem egészen helyes; inkább azt hiszem, nincs élvezet fájdalom nélkül, mint mágnes pozitív és negatív sark nélkül s e két sark vonzza egymást. Ez a világ olyan nyomorult, hogy nem érdemes hozzá nem hasonlítani.” (PIM KKt. Analekta V. 4735/54/7–8);

Reviczky a *Századunk pesszimizmusa* című esszéjében is összekapcsolta Schopenhauer tanait a létharc kérdésével. [MSzal 1884. 362–368.] A létharcról a *Humor és materializmus* című korai írásában is írt, amelyben egy külön passzust szánt a vér és a jellem egymásra hatásának [Figyelő 1876. 24–26.];

Urad két óriási zsarnok:

A körülmények és a véred. – Utalás a biológiai determinizmus, azaz a biológiai meghatározottság tanára és a miliő-elméletre, amely szerint a faj (az öröklött tulajdonságok, a nemzethez tartozás, a nemzeti tradíciók), a közvetlen környezet és az alkotás időpontja (moment) meghatározzák az ember cselekedeteit, korlátozzák az ember akaratát és cselekvésének szabadságát. A darwinizmusból táplálkozó tannak a korban hihetetlen népszerűségű, ma már alig ismert filozófusa Hyppolit Taine, akinek 1865-ben írt *Philosophie de l'art* című művét Szana Tamás – Reviczky jó barátja – *A művészet filozófiája* címmel 1878-ban fordította magyarra, így Reviczky bizonyosan ismerhette. [Reviczkyt később is foglalkoztatták Taine tanai, mikor összebarátkozott Justh Zsigmonddal, aki bejáratos volt Taine párizsi szalonjába.];

Rab vagy, silány játékszer és gép. – Az utalás kapcsolatba hozható Darwinnak a létharcról, a kiválasztódásról és a fajok keletkezéséről szóló elméletével. Fő műve, az *Origin of Species* (1859., magyarul: *A fajok eredete*. 1–2. köt. Bp., 1873–1874.) című munkája nemcsak a zoológiára, hanem jóformán az összes tudományokra átalakító hatással volt. Darwin a létért való harc elvét alkalmazta az állat- s növényvilágra, melynek értelmében csak azok az egyének maradhatnak fenn, amelyek az élet föltételeihez jobban tudnak alkalmazkodni, tehát az illető körülményekhez képest legtokéletesebb fajok fognak keletkezni és fennmaradni. Ez a természetes kiválasztás, kiválasztódás (natural selection) elve. [Reviczky egyik legjobb barátja, Koroda Pál, akit leveleiben Reviczky tanítgatott és küldeményeiben többször említett Darwin nevét és utalt tanaira is – 1883-ban verset írt Darwinról. (*Esztergomi Közlöny* 1883. június 11. 24. sz.)]

Természetesen a sor ugyanúgy utalás a schopenhaueri tanok alapvető tanítására is;

Szakirodalom: Reviczky Schopenhauer-értelmezésének, a pozitivizmus miliőelméletének és a Jean Paul-i humorelmélet Reviczky gondolkodásában való összefonódásának magyarázatát Németh G. Béla adta *Védekező humor – kibékítő belátás. (Az értekező Reviczky)* című tanulmányában. (It 1977. 322–341.);

Vajthó László *Reviczky és Schopenhauer* címmel írt hosszú tanulmányt a költő Schopenhauer-élményéről, s benne különös figyelmet szentelt Reviczky zsenikultuszának forrásainak [Victor Hugo: Shakespeare, Schopenhauer: *Vom Genie* stb. (BpSz 1938. 250. sz. 316–341.) – Reviczky ez irányú tanulmányaiban (*Szenvedély és világfájdalom, A jellemről* stb.) és főleg kiadatlan feljegyzései között számos szakirodalmi hivatkozás vagy könyvcím szerepel a zsenikérdés tárgyában, pl. „Chateaubriand: *Genie du Christianisme* [A romantikus katolizáló esztétika nagy alakja Napóleon korában. Idézett műve magyarul megjelent: *A kereszténység szelleme*. Ford. Gubicza István. I–IV. köt. Budapest, 1876–1877. – Cs. T.], Trublet: *Essays du genie*, Gerard Alex.: *Essay on Genius*, Sulzer: *Genie. vermischte Schriften*. 5. Band 137. [18. századi svájci esztéta, aki főként Leibniz tanai alapján rendszerbe foglalta az esztetikát – Cs. T.], Flögel *vom Genie* [Flögel 18. századi irodalomtörténész, művének magyar fordítása: *Az emberi értelemnek természeti históriája*. (Ford. Tsernátoni W. Sámuel. Kolozsvár, 1795.) Esztétikai vizsgálódásainak központjában a humor és a burleszk állt. – Cs. T.] stb. (PIM KKt. Analekta, V. 4735/55/7 r-v.) Egy másik lapon pedig Lessing-, Benedek Aladár-, Bulwer-idézetek (nagyon sikeres

romantikus angol regényíró – Cs. T.) és utalások sorakoznak a zseniről. (PIM KKt. Analekta V. 4735/55/42.) Hogy ezekből Reviczky valójában mit olvasott végig, nem tudni. Egyes szélsőségesebb vélekedések – közéjük tartozik Vajthóé is – szerint „Reviczky mindig nagyon szegény volt gondolatokban, legtöbb szellemes ötlete kölcsönzés. ... nagyon finom margó-jegyzetelő, ügyesen kompilál, aztán az egészet átjelkesíti a maga hangulatával s ellátja érzelmes stílusának díszével.” (Vajthó László: *Reviczky Gyula*. Bp. 1939. 53–54.);

[Vö. még *A bolondok házából* (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között) és az *Egy könyvre, mely az örült, a gonosztevő és a lángész közt rokonságot bizonyítgat* című (ld. a kötetben meg nem jelent, 1888-as versek között!) versek magyarázatainak illető részeivel!];

Reviczkynek fennmaradt egy *Az írói lángelme* című összefoglaló feljegyzése is, amelyben Cervantes-, Jean Paul-, Hugo-, Helvetius-, Vergilius-, Berzsenyi-hivatkozások állnak e tárgyköréről. (PIM KKt. Analekta V. 4735/55/33.);

Bori Imre Reviczky filozófiájáról szóló hosszabb tanulmányában úgy vélte, hogy: „Nem lép ki mesterének büvköréből, hanem abban mozog, de nem szolgai követőjeként: Schopenhauer tanításait a maga nézetei megfogalmazásának eszközeként kezeli. Nem leképezte, hanem alkalmazta azokat a tételeket, amelyek a maga számára jelentőséggel bírtak. Hogy vannak ellentmondásai, homályos helyei, terminológiai bizonytalanságai, s hogy nem is érzékeli problémája minden vonatkozását, természetes. Olyan kérdések megfogalmazására készül, amelyek újdonságuk miatt akkor jelentkeznek először, s ezért előképekre sem támaszkodhatott.” (*A költészet témája: a filozófia. (Reviczky Gyula.)* Híd 1982. 1. 702–716.);

A kérdésről később Varga Gyula értekezett *Arthur Schopenhauer filozófiája Reviczky Gyula elméleti munkáiban* című írásában: megpróbálta feltérképezni, hogy Reviczky mikor ismerkedhetett meg alaposabban Schopenhauer tanaival és műveivel, s hogy milyen tételeket vett át tőle, illetve hasonított át. (*ItK* 1994. 558–569.);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *An Schopenhauer* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 53–54.)

SZERELEM FILOZÓFIÁJA – [1879]

Közlések: Délibáb 1879. január 3. 1. sz. 2. (*Szerelem filozófiája* címmel); **kötetközlések:** Költők Lugasa 70.; Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969. (*A szerelem filozófiája* címmel); NGB 1989. (*A szerelem filozófiája* címmel); VP 1996. (*A szerelem filozófiája* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi (*Szerelem filozófiája* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1878. (a *Délibáb*-közlés alapján feltehető, hiszen január 3-án a vers már meg is jelent);

Délibáb-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt., 1. vsz. 2. sor: Egy kis h. Egy-egy, 1. vsz. 3–4. sor:

Susogva illat-nyelven: Érted

Virulok! Állj meg... légy enyém!...;

Magyarázat: A versre Dengi János *A lemondás dalaiból. Válaszul Reviczky Gyula mult versére* címmel válaszverset írt a *Délibáb* 1879. január 10-i számában. (2. sz. 13.);

Fordítások: A verset Dr. Naschér Simon *Philosophie der Liebe* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 41.);

A verset *Filosofie der Liebe* címmel Márkus Sámuel is lefordította magyarra (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 168–169.);

Egy harmadik fordítás is ismeretes: az *Ungarische Zukunft* 1917-es évfolyamában Halasi Lipót munkája olvasható. (A közleményt említi Rózsa Mária a *MKSz* 2004. 1. számában.)

A BOLONDOK HÁZÁBÓL – [1878]

Közlések: Délibáb 1878. július 19. 29. sz. 337.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969. (*A bolondokházából* címmel); NGB 1989. (*A bolondokházából* címmel); VP 1996. (*A bolondokházából* címmel); Szil. 2001. (*A bolondokházából* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi, de tévesen július 12-re datálja;

Szövegkritikai jegyzetek: Délibáb-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt., 19. sor: Aszpáziának h. *Aspáziának*; 23. sor: Abdérában h. *Abderában*; 25. sor: Kleopatra h. *Cleopatra*; 26. sor: Antóniuszt h. *Antoniust*; 33. sor: Ahazvér h. *Ahasvér*; 60. sor: Voltam h. *S voltam*;

Magyarázatok: Koroda visszaemlékezése szerint a verset Reviczky először Ágainak küldte el: „A Bolondok házából czimű szingazdag versére Ágai Adolf a »Magyarország és a Nagyvilág«-ban illetén üzenetet írt: »A szerkesztők bakói tiszte a Parnasszusra feltolakodókat lehesselni. Teljesítjük is.« (Kor. 1895. XXIV.);

Reviczkynek amúgy némi személyes emléke is lehetett az örültségről: 1876-ban Losonczy László költő, a nagykőrösi református líceum tanára, Arany volt tanártársa került a budapesti országos tébolydába. A hír szinte minden korabeli lapban megjelent (pl. *Divat-Nefelejts* 1876. július 16. 29. sz. 231.);

A *Budapesti Szemle* -a szignójú kritikusa szerint a vers hasonlít Petőfi *Örült* című költeményéhez, de Reviczkyé „össze-visszaságok és lehetetlenségek kalandozása,” és míg Petőfi *Örültje* „legalább bizonyos megérthető eszmékkel tépelődik... de ez a beszélő bolond számítgatva fűzi fonatra egymás után az üres cseresznyemagokat s el akarja velünk hitetni, hogy azok keleti gyöngyök.” (*BpSz* 1895. 83. köt. 461–471.);

Rupp Kornél a verset szintén Petőfi *Örültjével* rokonítja. (*A modern költészet s az újabb nemzedék*. Szombathely, 1887. 66.);

Kétségtelen, amellet, hogy tudjuk, Reviczkynek megvolt a díszkiadású Petőfi-kötet, Reviczky valóban ismerte a verset, hiszen többször is hivatkozik rá jegyzeteiben. Egy töredékes feljegyzésében Petőfi és művének címe egy felsorolásban szerepel, melyet valamelyik humorról szóló esszéjéhez jegyezhetett le: „A humorhoz. Quida. beszélve a Pesti Naplóban 1874. dec. – a hü kutya M. humor. Bélteki ház – Jókai. – Bernáth Gazsi – Vas Gereben – Pákh Albert – Nagy Ignác, Peti cigány. Arany – Petőfi (Örült). Helység kalapácsa (idézet)..., Benedek – Vajda J. – Mikszáth K. – Andrassy B.” (PIM KKt. Analekta V. 4735/55/54);

Másrészt egy másik lapon ez szerepel: „Petőfi örültjében ebben a pittoresk versben (szakadás a papíron) ...felhő, bölcs bolond a többi sarcasmus.” (PIM KKt. Analekta V. 4735/55/58);

Petőfi versét Gáspár Imre is beválogatta *Babérok* című kötetébe (Győr, 1877. 107–111.), amelyet Reviczky bizonyosan ismert, hiszen ismertetést is írt róla a *Dichter-Stimmen* című bécsi irodalmi újságba (1877. 2. sz. 28.);

A VERS KELETKEZÉSÉNEK HÁTTÉRÉRŐL, REVICZKY ÉLETHELYZETÉRŐL

Az örült motívumra rájátszó vers keletkezésének megfejtéséhez Reviczky két töredékes feljegyzése szolgálhat adalékkul.

1./ Reviczky töredékes iratai között szerepel a következő feljegyzés: „M. o. és N. v. 1878. 18 sz. bol.” – A lap jelzett számában valóban találtam egy bolondokra vonatkozó hírt: „Gyilkosság az örültek házában. Ápr. 26. délután 2 óra körül borzasztó gyilkosságot követett el a lipótmezei tébolyházban ápolt Glucsák Gábor elmebeteg. A konyhában dolgozott nevezett, közönséges foglalkozását, mosogatást végezve. Míg ezzel el volt foglalva, bejött a konyhába Józán Ferencz elmebeteg – és a tűzhelyről levett egy parázst, hogy pipára gyújtson. – Glucsák kiutasította Józant, s mivel ez nem távozott eléggé gyorsan, Glucsák dühbe jött – felkapott egy nagy kefé, melylyel a padlót szokta surolni, és oly erővel ütötte szegény Józán Ferencz fültövéhez, hogy ez rögtön szörnyet halt. A napokban érkezett az igazgatóság jelentése a fenyítő törvényszékhez. A szerencsétlenségnek okát az igazgatóság Udvary István és Knirsch Antal ápolók vétkes mulasztásában találja, kik megszegték szigorú kötelességüket, és az elmebetegeket magukra hagyták.” – Mivel a hír nem kapcsolódik közvetlen a vers mondandójához, úgy vélem, a napi híradás csak elindíthatta Reviczky fantáziáját, vajon mi történne, ha egy bolond – magáért a pusztításért – gyilkolni kezdene. (PIM KKt. Analekta V. 4735/55/35.)

2./ Egy évvel későbbi, 1886. augusztus 12-én Justh Zsigmondnak írt levelében találtam a következő utalást: „Hogy azonban egy szerencsében élő, egészséges, stb. stb. fiatal ember nem alkalmas médium a pesszimizmusra, merem állítani. Nem mondom, hogy p. szegénység kell ahoz, hogy valami stb.... hanem igenis kell egy egy rothadt pontjának lennie. Byron: sánta és Manfréd; Dante: hazafiúi bánat, száműzetés; Tasso: örültek háza egy nő miatt, Cervantes: a fájdalom egész kínzó kamarája; Moreto: (mint mondják) gyilkosság; Beethoven: süket, Kleist: kí nem elégtett ambíció; (ez Keménynél is) de a legtöbbeknél: ki nem elégtett vágyak, nélkülözés.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 9. levél);

Az örültség és a bolond-motívum Reviczky jegyzeteiben többször Tasso alakjával kapcsolódik össze. (Tasso főműve, *A megszabadított Jeruzsálem* egyébként 2 példányban is megvolt a pozsonyi Katolikus Főgimnázium könyvtárában. Emellet Reviczky valószínűleg ismerte Arany János 1859-ben és 1860-ban a *Budapesti Szemlében* közreadott *Zrínyi és Tasso* című tanulmányát is. – Tasso főművének magyar fordítása, Bálint Gyula István munkája már 1863-ban készen volt.)

Tasso személye roppantul foglalkoztatta ez idő tájt Reviczkyt és baráti körét, különösen miután Tasso fő művének 300. évfordulója (1875) alkalmából számos közlemény jelent meg a korabeli lapokban. Radó Antal, akivel jól ismerték egymást (később a *Magyarország és a Nagyvilágban*, valamint a *Pesti Hírlapban* dolgoztak is együtt, majd Radó a *Költők albuma* című, 1889-ben megjelent, általa összeállított versantológiájába Reviczky felhatalmazásával – több versét is beválogatta, s Reviczky nekrológiát is ő írta az *Egyetértés* 1889. július 12-i számában, valamint az *Apai örökség* későbbi kiadója), már egyetemi éve alatt (1879-től) próbálkozott Tassónak a *Megszabadított Jeruzsálem* című művéből néhány ének lefordításával. Ekkoriban készült el Francesco de Sanctis olasz irodalomtörténete is, amelynek Tasso-fejezetét Scossa Dezső (1878-tól szintén bölcsészhallgató, Komjáthy Jenő

évfolyamtársa) fordította le magyarra, s Gáspár Imre, Reviczky barátja 1879 szeptemberében recenzeálta azt. Gáspár kritikájából azt a részt idézem, amely kapcsolatba hozható Reviczky versével, illetve azzal az élethelyzettel, amiben Reviczky feltűnő hasonlatosságot vélhetett fölfedezni saját sorsával: „Olaszország főművét akarta megírni... A tárgy időszerű volt vallásos és cosmopoliticus jellegénél fogva (212.) ... Két ember küzdött benne [t. i. Tassóban – Cs. T.]: a pogány és a katolikus, Ariosto és a tridenti zsinat. Még gyermekkorában elvesztette anyját, atyja távol volt, rokonai ártani igyekeztek neki, vagyonát elkobozták, de az élet legkeserűbb szükségében is megőrizte nemességét és méltóságát. Az udvarnál szolgált és szabadnak érezte magát, bűnök és nyomorúság közepett élt és becsületes maradt, felemelt fővel, férfias arczczal és az emberi méltóság nevében esedezett szájalomért.” [215. – Gáspár Imre: *Torquato Tasso Francesco de Sanctistól, fordította Scossa Dezső. Havi Szemle* 1879. szeptember 202–217. – A kiemelések tőlem. Cs. T.]

Az aláhúzott részek valóban olyan utalásokat tartalmaznak, amelyek hasonlóságot mutatnak Reviczky életének és alkotópályájának eseményeivel, s ez Reviczky két másik töredékes följegyzésével összevetve rendkívül árulkodó lehet. Ezek szerint: „Két hasonló sorsú költőnek hasonló szellem is volt” (PIM KKt. V. 4735/55/50), valamint: „Hamlet – Faust – Mizantróp – Don Quijote – Jézus – Jób” (PIM KKt. V. 4735/55/34), amely névsor is nyilvánvalóan valami ívet vél felfedezni saját maga és a következő alakok között.

Amellett, hogy Tasso alakja meglehetősen foglalkoztatta a korabeli közvéleményt, tudni kell, hogy Reviczky, főleg fiatalkorában – amolyan önerősítésként, erőnyerésként – a világirodalom nagy alakjaiból választott magának példaképeket. A esztétikai és ízlésbeli motívumokon túl ezekben a választásokban jóformán mindig közrejátszott az is, hogy sikerült-e fölfedeznie valami biográfiai, lélektani megfelelést az irodalmi nagyság és a saját sorsa között. Reviczky életét és munkásságát megismerve mind jobban kiderül, hogy ez az irodalmi példa- és azonosságkeresés már-már mániakussá vált nála, s nemegyszer példának sorsából saját jövőjének alakulását próbálta kiolvasni.

Tasso rendkívüli fordulatokban bővelkedő életéből itt csak pár adalékot említek, ami a Reviczky-vers, illetve a vers megírása körüli élethelyzetnek az értelmezéséhez kapcsolódhat. A nemesi származására végtelen büszke, csodagyerekként indult, ámde rokonaitól kifosztott és otthontalan Tasso éveken keresztül dolgozott hőskölteményén, amelyre olyannyira büszke volt, hogy 1575-ben irodalmi bírálóbizottságot hívott össze, méltatni főművét, amellyel a »keresztény Homérosz« címet szerette volna elnyerni. „Tasso nem vártan éles, akadémuskodó és dogmatikus véleményeket kapott – írja Király Erzsébet. – A megfeszített munka, a hősei világával való lélektani és tudós azonosulás, a környezetével támadt feszültségek addig is megviselték a költőt; a későbbi (sokszor személyeskedő és értetlen) bírálatok lázadást, súlyos kételyeket keltettek benne; elkezdődtek pszichés zavarai, amelyek üldözési mániában, mély levertségben vagy agresszív kitörésekben nyilvánultak meg.” 1577-ben, miután késsel rátámadt egy szolgára, „előbb házi őrizetben tartották, majd egy ferences kolostorba küldték a »humor melancholicus« elleni kezelésre.” 1579-ben „elfogták és mint dühöngő örültet a Sant' Anna börtönkórházba zárták” 1586-ig. (*Világirodalmi lexikon*. 15. köt. Főszerk. Szerdahelyi István. Fel. szerk. Juhász Ildikó. Bp., 1993. 205.)

A hasonlóság valóban számos ponton kimutatható Reviczky és Tasso életpályája között: szegénységén, a soha meg nem kapott anyai vagyon elűzésén, nyomorúságán, árvaságán, rokonai ellenségeskedésén kívül ugyanis Reviczky is ekkor volt túl élete egyik legnagyobb csalódásán. Barátainak írt leveleiből és barátainak visszaemlékezéseiből is tudjuk, hogy az Akadémia Teleki-pályázatára beküldött *Jobáb* című darabját élete, sőt a magyar irodalmat a helyéről kifordító műnek érezte, amellett, hogy reménykedett benne, ebből fog meggazdagodni, s akkor talán újra Emma elé állhat, hiszen mint Korodának írta: „Ha én Jóbot akarom feldolgozni, ezt csak azért teszem, mert rokonságot látok közte és az én lelkem közt. ... Jóbban nagy, regényemben jó embert rajzolok. A nagy ember rossz véget ér, a jó nem.” [A darab kézírata az OSzK Kézirattárában található a Quart. Hung. 2609. sz. jelzet alatt. A kézirat az irattári számozás szerint 9 dupla lap, Reviczky számozása szerint: 1–4., de 3–4. oldal kettő is van, aztán 11–12., 17., 20–22., 27–28., 37–40. – valószínűnek látszik, hogy egy fogalmazvány és egy tisztázati lapjai keveredtek össze; A levél dátuma: 1877. április 18.];

A kész darab egyes részeit – akárcsak annak idején Tasso – bírálatra megmutatta barátainak, majd valóban beküldte az Akadémia pályázatára, „To be or not to be!” jeligével. Mint az utóbbi, Gáspárnak írt leveléből is kiderül, eredetileg a Karátsonyi-pályázatra akarta nevezni, hiszen ez legalább dupla annyit (200–400 aranyat) fizetett volna, mint a 100 arany pályadíjas Teleki-pályázat. Emmának írt leveléből kiderül azonban, hogy abban az évben: „... drámámmal pedig csak a Teleki jutalomra pályázhatom; (a Karácsonyira vigjáték van kitűzve).” [Sz. Szigethy Vilmos: *Reviczky Gyula, a szomorú magyar költő szép szomorú szerelme* című írásának javított kivágata. – Szeged, Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény, 54 434. – Emiatt van az, hogy a szakirodalomban nem lehet eligazodni a pályázati nevek említésein.]

1878. március 19-én az Akadémián a bírálóbizottság véleményének kihirdetésére a reménykedő Reviczky barátaival, Darmay Viktorral, Korodával és Szabó Endrével érkezett, ahogy Koroda írja: „Ez a társaság vonult be egy borus Józsefnapon a tudományos akadémia kistermébe, hogy meghallgassa Beöthy Zsolt jelentését a Teleki-pályázatról.” Ugyanis nemcsak hogy barátai magasztalták Reviczky művét az égis (Komjáthy egyenesen úgy vélekedett róla: „Jobáb óriási. Több: shakespearei!”), de Koroda emlékei szerint: „A kis Halasy Aladár fontoskodó arccal mesélte, hogy Gyulai Pálnál látta az összes Teleki-pályamunkákat és Jobáb volt legfelül. Ez biztos jel arra, hogy Jobáb lesz a győztes.” [Kor. 1895. XXIV.] A nyilvánosan elhangzó bírálat szerint azonban a (jeligés) szerző a „szennyes nyersség példáit adja”, a mű „tele van indokolatlansággal, túlzással s komolysága végig neveltető.” Az ülés végeztével, ahogy Koroda emlékezett: „A kivonulás alkalmával valamelyikünk felkiáltott: »Ugy festünk, mint a Falstaff hadserege!« Csak Reviczky nem vette tréfára a dolgot: a kudarc után jó ideig alig dolgozott és sokat éjszakázott.”

Koroda biztosan rosszul emlékezett a dátumra [József napja március 19-én van], hiszen Reviczky már 1878. február 25-én egy végtelen rosszkedvű levélben arról panaszkodott Komjáthy Jenőnek, hogy: „Egy rimet se tudok összeütni; egy rongyos bírálat megírására sincs schwungom. Beöthy Zsolt rajzait lekóptem; (a Koszorúban) de bizony nem így akartam én azt megírni... Terv elég. ... és rom, töredék! A többi néma csend.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 13. levél.) – [A díjat egyébként Várad Antal nyerte el *Tamóra* című darabjával]; Komlós Aladár szerint a dráma témája két későbbi versében, a *Jób siralma* és *A kenyér* címűekben tér vissza. (Reviczky Gyula. 44.)]

Sejtésem szerint a Tasso-párhuzam – ha nem is annyira a meggyőző filológiai adatok, de a nagyon hasonló lélektani és életbéli helyzet miatt – érvényes segítséget nyújthat a vers értelmezéséhez;

A végtelenséget belátom;

Kezdet sehol sincs énmegettem.

Átestem miljó változáson;

De nem tudom, mikor születtem.

Ezer halálom volt immár nekem

S születésimnek száma végtelen. – Bori Imre szerint a „buddhizmussal közvetlenül építkező költőt” itt érhetjük leginkább tetten (*A költészet témája: a filozófia. (Reviczky Gyula). Híd 1982. I. 703–716.*). A korabeli buddhizmus, illetve vulgárbuddhizmus divatjának modern elemzése és értelmezése a szakirodalomban még várat magára. A versben végigvonuló lélekvándorlás motívuma az ekkoriban nagy népszerűségnek örvendő buddhizmusból táplálkozott, amelynek divatját a keleti költők európai „felfedezése” is erősítette;

Voltam az első vércsep egykor,

Amely Kaínra csepegett, – utalás a bibliai testvérgyilkosságra;

S a rózsaszál, mely a habasszony

Vércseppiből keletkezett. – Utalás a „lorettói” litánia Máriájára (9. „Titkos értelmű rózsza, – Dávid királynak tornya, – elefántcsontból való torony, – Mária, aranyház, – könyöröggj érettünk!”);

S mikor kő voltam, hideg, érzéketlen,

Nyugalmat én akkor se leltem; – Rájátszás Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitasának* 67–68. sorára (*Légy mint szikla rendületlen, / Tompa, nyűgöd, érzetlen.*). A vers bizonyos utalásai Kölcsey költeményét idézik (KFM Bp., 2001. 116–118.);

Mert Jákob rajtam álmodá,

Hogy angyallal harczolt soká! ... – Utalás Jákob álmára, amelyben az Istennel küzdött, és amely harcban Isten küldötte, az angyal – örökre szóló emlékeztetésül – kifordította csípőfűzetét, mielőtt megáldotta volna és az Izrael nevet adta neki (Ter 32, 23–33);

Volt egyszer egy mihaszna, vak s beteg

Mondott egy hosszú, büszke éneket

Hős Ilionról, harczokról... szegény! – Utalás Homéroszra és fő művére, az *Iliászra*;

Sok szeretője volt Aszpáziának:

Én voltam a szive neki. – Műveltségéről, szellemességéről és szépségéről híres görög asszony. Miletoszból apjával, Axiochosszal költözött Athénbe. A legkiválóbb férfiak keresték társaságát, Szókratész is gyakran megfordult nála. Periklész válása után őt vette feleségül, majd mikor 432-ben

perbe fogták, hogy kerítő és nem hisz az istenekben, férje saját maga tartotta felesége védőbeszédét, s a megindító beszéd nyomán fel is mentették az asszonyt. Periklész halála után annak legjobb és leggazdagabb barátjához, Lysziklészhez ment feleségül. Sokan vádolták azzal, hogy része volt a peloponnészoszi háború kitörésében.

Lehetséges, hogy az utalásban Madách *Az ember tragédiája* 3927–3928. sorának (eszkimó-szín) hatása fedezhető föl;

Egy bölcssel egykor engem itatának – Utalás Szókratészre és halálára, akit arra ítélték, hogy Kr. e. 399-ben bürokpoharat igyon. Támadását Arisztophanész kezdte, *Felhők* című darabjában például azzal vádolta, hogy az állam által is elismert régi istenek helyett újak imadására tanít, s hogy ő a legveszedelmesebb szofista egész Görögországban. E vádakát csakhamar hivatalos formában is a fejére olvasták, kifogásolták, hogy Szókratész bírálta a demokrácia államformáját és az elavult alkotmányjogi módozatokat, s bár a politikai ellenfeleiből álló bíróság előtt kellett önmagát védenie, végül csekély többséggel – 500 közül 253 vagy 280 – mégis bűnösnek ítélték.

Érdekes egybeesés, hogy Reviczky gimnáziumi éveiben a pozsonyi Katolikus Főgimnázium főigazgatója Németh Antal volt, aki 1869-ben készült el *Sokrates* című könyvével. Bár Németh nem tanította Reviczkyt, de az ünnepélyes eseményeken nyilván nemegyszer előkerülhetett a filozófus intő példája, valamint a gimnáziumi értesítőben vezető téma volt a megjelent kötet és részletet is közöltek a műből. (*Értesítés a tanodáról 1868/9*. In: *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1868/9. évről.*);

Abderában csupa bolond lakott;

Engem, a békát, egy se bánthatott. – Város Thrakiában, lakói buták hírében álltak, pedig innen származott Demokritosz, Protagorasz is. A béka-utalást Reviczky kedvelt frójának, Wielandnak (1733–1813) egyik híres regénye, *Az abderiták* egy története alapján sikerült megfejtennem. A történetben Demokritosz az abderitáknak ajánl egy biztos módszert arra, hogyan lehet megtudni, van-e valami titkolnivalója bármely asszonynak: egy eleven békának a nyelvét kell az alvó nő bal keblére rakni. „De a kitépésnél nagyon kell ám ügyelni, nehogy a rajta csüngő részekből vele szakadjon valami – s a békát ismét a vízbe kell dobni.” Majd Demokritosz így nyugtatja őket: „...Aztán meg a békának sem forog veszélyben az élete.” (Wieland: *Az abderiták*. Ford. Farkas Albert. Bp., 1884. 115.) – Az utalás értelmezésében Takács László volt segítségemre;

S voltam a Kleopatra buja szája;

Antóniuszt csókoltam eleget;

S hogy elrohadt a föld legszebb rimája,

Belőlem kígyó mérge lett. – Utalás Antonius és Kleopátra szerelmére, valamint Antonius és Kleopátra halálára. Antonius ugyanis úgy halt meg, hogy a parthusokkal folytatott eredménytelen harcok során a Kr. e. 32–31-es telet harcok nélkül, csupán a Kleopátrával való szerelmeskedéssel töltötte, s Actiumnál várta az ellenség támadását. A végül 31. szeptember 2-án zajló tengeri ütközetben Kleopátra cserben hagyta, s 60 hajóból álló hajóhadával menekülni kezdett. Antonius erre anélkül, hogy a szárazföldi seregének parancsot adott volna és hadvezéri feladatait ellátta volna, mindent feledve Kleopátra nyomába eredt, s ezzel elvesztette a csatát s tulajdonképpen a világ fölötti uralmat. Ez idő alatt hazájában Octavianus a tanács által már a haza ellenségének is nyilvánította. Antonius közben hírt kapott arról, hogy Kleopátra megmérgezte magát. Ekkor kardjába dőlt, de midőn értesült arról, hogy Kleopátra mégis él, a szeretett nőhöz vitette magát, s karjai között, ajkán Kleopátra csókjával halt meg Kr. e. 30-ban. Kleopátra reménykedett benne, hogy bájaival Octavianust is elcsábíthatja, és mikor ez nem sikerült, egy mérges kígyó marásával ölte meg magát Kr. e. 30-ban;

Sohajtozám Ahasvér ajkain

Meg nem halhatni óriási kín!

Lángoltam és eretneket

Nyaldosnom óh, beh jól esett! – Az irodalmi toposzon túl valószínűleg egy, a korban rendkívül népszerű költői elbeszéléshez kapcsolódó utalás. Pusztán az Ahasvérus-motívum ugyanis nem magyarázza meg a 3–4. sor láng- és tüzmotívumát. Robert Hamerlingnek, aki a korban rendkívül olvasott és sikeres osztrák szerzőnek számított (Reviczky magánleveleiben két alkalommal is említi, valamint Hamerling rendszeresen publikált a temesvári *Sonntags-Blatt* és a *Dichterstimmen* című osztrák irodalmi lapokban, amelyekbe Reviczky is rendszeresen dolgozott az 1870-es évek második felében), az *Ahasverus Rómában* című művében azonban a két téma összefonódva jelentkezik: a történet valójában Neró császárról szól, s Ahasvérus alakja csak az utolsó, a VI. fejezetben kerül elő. [Mint Korodától megtudjuk, Neróról egyébként Reviczky 1874/75 körül tragédiát akart írni: „Ez időből hozzám

Pozsonyba írt levelei nagyobb munkák terveivel vannak tele, egy költői beszélybe és két tragédiába kezdett. Az egyik Kálmán királyban a korát túlszárnyaló ..., a másik Neróról szólt. Mindháromból küldött töredékeket." (MSzal 1889. XI. köt. 556.)

A dolgot egy Komjáthynek szóló félmondata is megerősíti: „72–74-ben irtam is vagy négy színdarabot. (Egyet németül is »Neró«-ról.) – Ügyetlen szárnypróbálgatások voltak. – Jóbáb nem lesz az.” (1877. június 25-i levél, OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 5. levél)];

A Hamerling-műben Ahasvérus a haldokló Nerónak a következőket mondja:

„... A durva nép, mely eddig istenített,
Mivel jóllakatád kíváncsiságát
– Mint eddig császár azt nem tette még –
Még sértő nyelvvel mer támadni rád,
Mivel, mikor éhinség dúlta Rómát,
Hajóidon Alexandriából
Porondot szállítál a birkozoknak
S nem élelmiszert Róma népének. (216. old.)

[...]

Ahasverus, zsidó vagyok!...

A Jeruzsálem szülöttje, ki nem oly rég
Krisztust elűztem házam küszöbéről
S örök időkig bünhődöm ezért;
– Bolyongok és pihenni nem lehet!”

[...]

Első szülött vagyok,
A nem születtek, a megalkotottak
Az első emberpár első szülöttje,
Első embersarj s első lázadó.
Velem kezdődik a világtörténet,
Én irtam első lapját vérbetűkkel;
Én hoztam a halált be a világba,
A nem sejtett, a nem ismert halált;

[...]

A kifeszített életkötelen,
Hol mindenütt halál tátong feléd
Szédülve jársz, de soha el ne bukjál
Igy szólt s eltűnt előlem. A világ
Kinjárt, mely öntudatlanul törekszik
S határozatlan vággyal megpihenni,
Vállamra rakva, hordnom kell azóta

A végtelen időkön át – a tudattal.” – (Bár Hamerling kötete németül *Ahasver in Rom* címmel 1865-ban jelent meg, az OSzK-ban csak egy későbbi magyar fordítása található: Robert Hammerling (!): *Ahasvérus Rómában*. Költői elbeszélés. Ford. gr. Kún István. Bp., 1903. 239–241.; A kiemelések tőlem, Cs. T. – Az utalás értelmezésében Takács László volt segítségemre.) Heinrich Gusztáv a *BpSz* 1876. XI. kötetében írt *Hamerling és legújabb regénye* címmel elemzést;

Érdekes gondolatpárhuzamra vetíthet fényt, hogy Reviczky egyik fennmaradt listáján szerepel Spurzheim neve, s mellette az a megjegyzés, hogy „Nerot is a geniekhez számítja.” Spurzheim a frenológia megújítója volt, azaz annak az eljárásnak, amely az állatok és az emberek szellemi képességeit koponyájuk alkatával veti össze, és azt vallja, hogy a koponya felületének kidomborodásaiból vagy bemélyedéseiből bizonyos szellemi tulajdonságok meglétére vagy meg nem létére lehet következtetni. (PIM Kt. V. 4735/55/49);

[Vö. még *Schopenhauer olvasása közben* (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között) és az *Egy könyvre, mely az örült, a gonosztevő és a lángész közt rokonságot bizonyítgat* (ld. a kötetben meg nem jelent, 1888-as versek között!) című versek magyarázatainak illető részeivel!];

A téma Arany János 1860-as versében *Az örök zsidóban* és Kiss József 1875-ben, az *Uj Ahasvér* címmel született versében is előfordul. A motívum előfordulásáról (Goethe, Lenau, Sue, Béranger – Vörösmarty, Petőfi, Madách, Lévy) és szakirodalmáról bővebben ld. AJÖM I. köt. 515–516. oldalán, a vers jegyzetapparátusában;

A Lángoltam és eretneket / Nyaldosnom oh, beh jól esett! – könnyen lehetséges, hogy Madách Imre: *Az ember tragédiája* 7., konstantinápolyi színében az 1546. sorra való utalás;

Tellnek valék a czen truma – utalás a Tell Vilmoshoz kapcsolódó, legismertebb történetre, amely szerint Tellnek a helytartó parancsára saját fia fejéről kellett lelőnie egy almát;

Tell Vilmos, a svájci hősmonda legnépszerűbb, de valószínűleg kitalált alakja. A hagyomány szerint Tell Bürglenben született, és mint kitűnő íjász, vadász és hajós párját ritkította. Mídon a három öskanton: Uri, Schwyz és Unterwalden lakói 1291-ben a Habsburg grófok ellen „örök szövetséget” kötöttek egymással, Tell is csatlakozott a szövetséghez. A monda szerint ő volt kiszemelve arra, hogy Altdorfbán a gyűlölt kormányzó, Gessler ellen felkelést indítson, de mielőtt a felkelés még kitört volna, Gessler azon ürügy alatt elfogatta, hogy Tell az altdorfi piacon póznán feltűzött kalap, a Habsburgok hatalmának jelvénye előtt kalapját levenni vonakodott. Mindamellett Gessler bocsánatot ígért Tellnek, ha Tell saját fiának fejéről egy almát lelő. Tell rászánta magát e vakmerőségre, és csakugyan lelőtte az almát, de mikor bevallotta, hogy Gesslert is agyonlőtte volna, ha fiát eltalálja, újra elfogták, s hajón akarták börtönébe szállítani. A hajóról kalandos úton szökött meg, s végül agyonlőtte Gesslert. Tell neve a korabeli krónikákban fel sem merül, először – még más névalakban – 1470 körül említik. A monda első irodalmi feldolgozása a 16. századból származik, legismertebb a Schiller-féle drámai feldolgozás (1804) és Rossini operája (1829);

Érdekes egybeesés, hogy a *Tell Vilmos* című dalművet „nem nagy közönség előtt, de sikerrel”, Maleckyval [Vilmos, a Nemzeti Színház tagja] a címszerepben adták elő 1878. augusztus 13-án, de már július elején hírt adtak a várható bemutatóról (FL 1878. július 2. és augusztus 15. 187. sz. 910.);

Pestis voltam, s megöltem legelébb

Egy olasz amoroso kedvesét. – Utalás Dantéra, pontosabban Dante szerelmének, Beatricének a halálára; Érdekes egybeesés, hogy a *Divina commedia* 1. része, a *Pokol* Angyal János fordításában 1878 augusztusában jelent meg. (FL 1878. augusztus 18. 190. sz.) Pár évvel később a *Poklot* Szász Károly is lefordította. (VU 1885. szeptember 27. 39. sz. 632.)

Tövis koromba' volt egy kis kalandom

Burgundi Máriával – Utalás Burgundi Mária és Miksa 1477 augusztusában Gentben kötött, életörömtől duzzadó, híresen boldog házasságára, melyben Miksa megismerte az igazi pompát és luxust, valamint az odaadó szerelmet. Legendás szerelmükről született az évszázadokig rendkívül népszerű és nagy hatású *Rózsaregény*. 1482-ben Mária leesett a lóról és belehalt sérüléseibe. A tövis-hivatkozás valószínűleg a *Rózsaregényre* utal. (Bővebben ld. Carl Vossen: *Maria von Burgund*. Stuttgart, 1982.) Érdekes, hogy a korabeli álmofejtésekben a tövis gyalázatot, szerencsétlenséget jelent;

Egy sűrűvérű komédiás – Utalás Shakespeare-re;

Lettem Maratnak nyelve – Utalás Jean Paul Marat-ra (1744–1793), aki a nagy francia forradalom kitörése után izgató beszédeivel lázításra szólította föl a tömeget. Uszító és nyers beszéde miatt rajongott a párizsi csöcselék. A szeptemberi vérengzések egyik fővezére és legvéresebb kezű vezetője, százával gyilkoltatta meg azokat, akiket gyanúsaknak ítélt. Beválasztották a konventbe, de még ez a testület is utálattal fordult el a testileg is rút szónoktól, de a tömeg bálványozta. Marat a király, XIV. Lajos halálára szavazott és azt indítványozta, hogy a konvent tagjainak a felét adják át a hóhérnak. Már elfogatását tervezték, amikor a zsarnokot saját fürdőkádjában Corday Sarolta törrel megölte;

Aztán meg' édes torku csalogány;

Megédesült dalomtól a magány. – Az „édes torkú csalogány” valószínűleg a kor rendkívül divatos énekesnőjére, Patti Adelinára utal, aki ekkoriban a világ operaszínpadain óriási sikerrel énekelte a *Traviata* címszerepét. A művésznő többször fellépett Magyarországon is;

Voltam pompás kamélija; kéjjel

Örömlány keblén hervadék el – Utalás ifj. Alexandre Dumas *A kaméliás hölgy* című regényére (1848.) és Verdinek az ebből írott *Traviata* című operájára (1853., pesti bemutatója: 1857.) – A motívumot Vajda is alkalmazta a *Találkozások. Budapesti életkép* 170. sorában (VJÖM III. köt. Bp., 1977. 194.).

EGY PILLANGÓ TÖRTÉNETE – [1878]

Közlések: *Hölgyek Lapja* 1878. január 6. 1. sz. 6.; **kötetközlések:** *Ifjúságom* 1883. FSZ; Kor. 1895. (a ciklusból kiemelve, *Virágnyelven. Egy pillangó története* címmel); Kor. 1902. (a ciklusból kiemelve, *Virágnyelven. Egy pillangó története* címmel); Kor. 1904. (a ciklusból kiemelve, *Virágnyelven. Egy pillangó története* címmel); Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *HölgyekL*-közlést adja, Rev.-reg.-ben szerepel;

Szövegkritikai jegyzetek: HölgyekL-közlés: központosításbeli, ékezetbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: tavaszról h. tavasszal;

Magyarázatok: Az *FL* híradása szerint 1880. május 9-én, vasárnap de. 11-kor a Petőfi Társaság felolvasó ülésén Reviczky *A pillangó halála* című versét és a *Jézus és a boldogság* című értekezését fogják felolvasni. Mivel Reviczkynek nincsen *A pillangó halála* című verse, valószínűleg erről a költeményéről lehet szó. [*A Jézus és a boldogság* című értekezés megjelenése: *Koszoru* 1880. 9. sz.]; A méh és a pillangó mint erotikus jelképekről bővebben írtam *A hím veréb és a pillangó. Az akadémikus és az erotikus irodalom tusája a 19. század utolsó harmadában* című tanulmányomban. (*Holmi* 2003. 4. sz. 477–493.);

Fordítás: A verset *Die Geschichte eines Schmetterlings* címmel Márkus Sámuel fordította le. (*Galerie ungarischer Dichter*. Bp., 1896. 179–180.)

A PÉNZ. (TÖREDÉK) – [1878]

Közlések: Hunyadi-Album 1878. 144–145.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (a ciklusból kiemelve, *Töredékek. A pénz* címmel); Kor. 1902. (a ciklusból kiemelve, *Töredékek. A pénz* címmel); Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Hunyadi-Album*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Ifjúságom-közlés: 10. vsz. 6. sor: Koldus h. Koldús;

Hunyadi-Album-közlés: az album nem található meg az OSzK-ban, a versközlést így nem tudtam összevetni a FSZ-gel;

Magyarázatok: A *Magyarország és a Nagyvilág* az 1877. november 25-i számában hírt adott az album készültéről, és előfizetéseket gyűjtött a megjelenendő műre, „amelynek tiszta jövedelme a hunyadmegyei magyarság védelmére, nevezetesen a dévai segélyegyletnek van szánva.” A kötet szerkesztői Szathmáry György és György Aladár voltak. (47. sz. 751.) Az 1878 márciusában közreadott hír szerint „az eloláhosodott magyarok megmentésére” kiadott 26 fves kötetre már 1820 példányt rendeltek meg, 3654 ffrt folyt be (12. sz. 190.);

Úgy tűnik, Reviczkynek az albumba írott versét viszont nem közölte Ágai, a *MoNv* szerkesztője. Az 1878. július 21-i számban ugyanis a következő szerkesztői üzenetet találtam: „R. Gy. (Bpest) Nem közölhetjük, mert nem osztozunk nézetében, hogy megéneklésre méltó, ha dús gazdag főurak összeállanak és egyszer kivételesen összegyűjtenek valami dicséretes célra – Ezer! forintot. Szép dolog magában véve, de hogy a magyar költőt már ez is dalra lelkesítse, kissé tulságos fogékonyságnak találjuk. Ha az illetők sokkal, de igen nagyon sokkal többet tennének még akkor is csak azt mondhatnók, hogy teljesítik kötelességüket a nemzet, a haza iránt. És még csak messze ezen fölül kezdődik az a nagyság, mely – dalt érdemel.” (29. sz. 463.) Az album megjelenéséről a *Dichter-Stimmen aus Oesterreich-Ungarn* című osztrák lap is hírt adott; a szerzők között nem szerepel Reviczky neve. (1878. 8–9. sz. 71.)

Hétágu korona van címeremben – a Német Birodalom szokásjoga alapján a bárói korona jelképe; Reviczkynek annyiban igaza van, hogy a revisnyei Reviczky családban volt bárói rangú felmenő.

A Reviczkyek Árva vármegye családjainak legrégebbike, mely Hotimértől veszi eredetét. A revisnyei előnév az Árva megyei Revisnye családi birtok nyomán került nevükbe, melyet 1272-ben IV. Lászlótól az Árvában fekvő két ekényi területű Revisnye birtokra nyert adományt. A család idővel több ágra, Suffa, Burián, Dedinszky stb. családokra oszlott. A család minden időben kiváló szerepet játszott a közéletben. A családból Károly 1770-ben bárói rangra emeltetett, de ezen ága a családnak kihalt. János báró tábornok (1702–1778) katona lett és 1721–1765 közt a Károlyi gróf nevét viselt huszárezredben szolgált; részt vett az örökösödési és a hétéves porosz háborúban. Egyik leánya, Judith Hohenlohe Albert Károly herceghez ment nőül, kitől a hercegi ág waldenburg-schillingsfürsti ága származik. A család leghíresebb tagja Reviczky Ádám (1786–1862), kiképzését Bécsben, a Theresianumban nyerte, melynek vizsgálatán a jogtudományokban való kiváló képzettsége jutalmául I. Ferenc királytól gyémántgyűrűt kapott. 1805-ban Galíciában a királyi ügyészség szolgálatába lépett. 1809-ben beállt a hadseregbe mint önkéntes hadnagy, s részt vett a napóleoni harcokban. 1811-ben királyi táblai ülnökké s királyi kamarássá, 1814-ben a velencei császári és királyi kormányzóknál tanácsossá, 1815-ben az osztrák-szardíniai hadseregek élelmezési főnökévé, majd a Montblanc, Isere és Rhône département polgári biztosságává nevezték ki. 1819-től udvari tanácsos, 1822-től a galíciai királyi főkormányzó elnöke, 1825-től a cs. kir. egyetemes udvari kamara (azaz pénzügyminisztérium) alelnöke, 1826-tól magyar királyi udvari alkancellár és főudvarmester, 1828-tól pedig főkancellár, a Szent István-rend kancellárja s Borsod vármegye főispánja lett. 1831-től a magyar tudományos akadémia igazgató tagja, később a bécsi tudományos akadémiának is tagja lett. 1836-ban – a főkancellárságtól megválva – a toszkánai udvarnál osztrák követ és meghatalmazott miniszter lett.

Reviczky 1873-ban tudta meg törvénytelen származását [a család származási ágrajzát Koroda közölte a *Magyar Szalon* 1889. XI. köt. 547. lapján – Cs. T.] az örökösödési és a sorozási procedúrák során. Léteznek azonban olyan feltételezések is, amelyek szerint mostohaanyja, a varrónő Seipel Anna – akivel Reviczky roppant rossz viszonyban volt – vágta szemébe az igazságot. [Mártonvölgyi feltételezése – Cs. T.] Bizonyos, hogy ez a lelki teher is (annak kiderülte mellett, hogy egyetlen vasat sem örökölt) erősen közrejátszhatott abban, hogy a fiatal Reviczky azonnali szükségét érezte, hogy az ismerős környezetből, mind Pozsonyból (ahová unokanővére férje, Lakner László tanácsára 1874 őszén beiratkozott a jogi karra, de már első vizsgáit is halogatta, és végül is nem tette le), mind Garam-újfaluról (ahol rövidebb ideig nevelősködött), a rokonok és ismerősök vizsla tekintete elől Budapestre meneküljön, s ott bizonyítsa be, hogy megáll a lábán, sőt hírnevet fog szerezni. Bizonyos homályos célzások szerint az sem kizárható, hogy rokonai pörrel támadták meg a Reviczky névhasználat miatt. [A *Magyar Nemzet* névtelen szerzőjének feltételezése – Cs. T.]

A titok kipattanása után nyilván nyomban beadta névhasználati kérelmét, hiszen valóban, már a *Budapesti Közlöny* 1874. november 8-i számában megjelent a következő közlemény: „Bálek Gyula garam-újfalusi lakos vezetéknévének »Reviczki«-re kért átváltoztatása folyó évi 45 674 számú belügyministeriumi rendelettel megengedettett.” [(256. sz. 2060.) – Komlós Aladár – mosolyogni való módon – a 'lakos' szót (kajánkodva) 'lelkész'-nek olvasta. – Cs. T.];

lakma – lakoma; a verselés miatt Reviczky többször alkalmazta a betűkihagyás módszerét.

JÉZUS PILÁTUS ELŐTT. MUNKÁCSY KÉPE – (1882)

Kézirat: PIM KKt. Analekta V. 4735/53/7 (csak a 3. vsz. 1–4. sora, lila tintás kézírás);

Közlések: FL 1882. február 22. 43. sz. 277.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: ékezetbeli elt.;

FL-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 2. vsz. 5. sor: És h. *De*; 3. vsz. 8. sor: Leborulok h. *Letérdelek*;

Magyarázatok: Munkácsyról és készülő képéről folyamatosan hírt adtak a lapok. Az FL 1880. november 24-én ezt írta: A magyar festők száma Párisban az utóbbi időkben nagyon megfogyott. Nevesebb művészeink közül csak hárman vannak ott: Munkácsy Mihály, Ebner Lajos és Bruck Lajos. „Munkácsy most a Krisztus Pilátus előtt című nagy festményén dolgozik s csak a legbizalmasabb barátait fogadja. Legutóbb ugyancsak meg volt akadva. Mintára volt szüksége; a zsidó főpap alakjához kellett egy öreg zsidó nagy szakállal, de hiába keresett ilyet, nem talált.” (270. sz. 1340.);

Az FL 1880. december 25-i száma Munkácsy magyar nemessé emeléséről tudósított (296. sz. 1494.);

1881 augusztusában jelent meg az a hír, hogy: „Krisztus Pilátus előtt. Munkácsy legújabb nagy festménye talán Budapesten lesz először közszemlére kiállítva. Maga írt ez ügyben a képzőművészeti társulat igazgatójának, megjegyezve, hogy ha a társulat súlyt fektet arra, mikép a festmény a magyar fővárosban legyen először kiállítva, ő igyekezni fog rábírti Sedelmayer műárust (a kép tulajdonosát.) hogy e kívánságnak megfeleljen. Már beszélt is vele ez iránt s ha a terv, mint kívánatos, megvalósul, őszi műtárlatunk rendkívüli érdekességet fog nyerni általa.” (FL 1881. aug. 5. 177. sz. 1039.);

1882 úján napján A *Krisztus Pilátus előtt* című festményt viszont mégis Bécsben állították ki, január 1-jétől látható, Sedelmayer műárus pedig egy Munkácsy-szalont is nyitott, ahol 30 olajfestményt és Munkácsy-rajzokat mutat be. A *Neue Freie Presse* tudósítója szerint: „Az alakok mind olyan plasztikailag állnak ott, a geometriai és lég-távlat oly tökéletes, hogy a festmény rendkívüli mélységet nyer s az alakok mintegy kilépni látszanak. Pilátus a finom jellemzés remeke, szinte olvashatni arcából gondolatait. A fanatikus népalakok mind külön egyéniséget mutatnak a düh, a gyűlölet kifejezésével, csak egy szép nő, karján gyermekkel, néz mély részvéttel a szenvedőre. Kifogást a főalak: Krisztus arczának felfogása ellen tesznek annyiban, hogy a kifejezés eltér a hagyományos kifejezéstől s nem annyira az isten-emberre vall, int inkább egy nemes, eszméiért lelkesülő, meghalni kész férfiúra, ki azonban csak embernek érzi magát”;

Egy hír szerint „Párizsban 800 000 frankért meg akarták venni a Krisztust a Madelaine-templom számára, de a papság ellene nyilatkozott”, mert Krisztus alakját nagyon modernnek találták. (FL 1882. január 3. 2. sz. 15.)

A kép várva várt budapesti bemutatója körül aztán tényleg hatalmas felhajtás volt. Munkácsyt óriási – királynak kijáró – pompával várták Budapesten 1882. február 18-án. A Hungáriába szállt, s a magyar írók és művészek részéről itt köszöntötték. Délután Munkácsy a Népszínház előadásának szünetében a színpadra ment üdvözölni Blaha Lujzát. (FL 1882. 40. sz. 258–259.);

A másnapi lapban Prém József, Reviczky jó barátja *Krisztus Pilátus előtt. A Műcsarnok nagytermében* címmel ismertette a képet, mielőtt a nagyközönség előtt délután 2-kor megnyitották volna a kiállítást.

Prém beszámolója híven mutatja a kép körül kialakult óriási vita legfőbb irányát, a kép „modernségének” kérdését: „Krisztus arca oly szellemes, nemes s mégis emberi és igaz, hogy a ki megpillantá, többé nem felejtí el. Tekintetén, homlokán a tiszta ész és gondolat sugárzik s úgy tetszik, hogy ajkai körül az isteni fölény gúnyos mosolya lebeg, mintha az erőszakos eszeveszett csöcselék s a törvényt látó előkelő urakat egyaránt szánná. [...] – A szöke, halavány s profilban tekintő Krisztus-arccal sokat foglalkoztak, többet mint maga a művész; a ki sokszor megfesté, míg megelégedett vele s később újra átalakítá, mert nagyon is »emberi«-nek mondták. De hát nem emberi-e még mindig? Mi pótolhatná a vonások fönséges értelmességét, a tekintet sugárzó szellemét, a mely ily életteljességgel, ennyi individuális határozottsággal semmiféle egyházi kép Krisztus-typusán nem található fel? A gloria-fényt ma már bensőségesnek s a jellemzés erejének kell helyettesítenie. Ne a külsőségben, hanem a mű lényegében találjuk a vallásos jelleget s e szempontból tekintve a Krisztus és Pilátus oly egyházi kép, melynél áhitattaljesebbet sem a régi Fiesole, sem a mai Bouguereau nem festett” – írta Prém. (PN február 19. 41. sz. 264–265.)

Munkácsy Krisztus-alakja valóban erős Renan-hatást mutat: szinte hús-vér emberként rajzolja meg alakját. Renan (1823–1892) kiugrott teológus volt, s pályájának feladása után a keleti nyelvekkel kezdett foglalkozni. Fő művében, a *Jézus életében* Krisztus egy galileai falusi történet szeretetre méltó, egyszerű hőse, s könyvében a kereszténység szociális elemeit domborította ki, mellyel komoly egyházi támadások célpontjává vált;

A kiállítás megnyitóján mindenki megjelent, aki élt és mozgott, és egy kicsit is számított Budapesten. Munkácsy délelőtt látogatást tett Lisztnél, este a Nemzeti Színházba és a Népszínházba is ellátogatott, utána a román-bálba ment feleségével. A következő napokban folytatódtak a Munkácsy-ünnepélyek. (FL február 20. 42. sz. 270–272.);

Kovács Zsigmond veszprémi püspök kezdeményezte, gyűjtsenek pénzt, hogy a Krisztus-kép valamiképp mégis itthon maradjon. A kezdeményezéshez a képviselőház is csatlakozott. Munkácsy szerint: „Az volna élete legnagyobb öröme, ha e kép itt maradna.” Ígéretet tett rá, hogy másikat fest, ha ezt a képet nem sikerülne itthon tartani;

Az FL-ban rövid időn belül még kétszer tértek vissza a Munkácsy-képre: a 48. számban Keleti Gusztáv írt a képről, az 55. számban a Krisztus-kép vázlatait közölték;

A Krisztus-kép olyannyira fontos témává vált, hogy még tehetséges másolójának személye is híressé válhatott: „Lichtenstein Georgette Balatonfüreden fog időzni anyjával.” (1882. július 15. 160. sz. 1006.);

A történelem fintora, hogy a kép körüli indulatok a mai napig sem nyugodtak meg: a kép hazakerülése Kanadából, jelenleg viszont már csak hosszabb kölcsönbe adása, valamint a Trilógia *Golgota* című festményének ügye körüli egyezkedések régóta folynak. (Újra együtt a Munkácsy-trilógia. Népszabadság 2002. szeptember 26.) Bár 2002. december 12-én hírlül adták a televízióban, hogy a Trilógia (Krisztus Pilátus előtt – 1881., Golgota – 1883., Ecce homo – 1893.) képei megérkeztek Debrecenbe, a képek további sorsáról és elhelyezéséről még nem született végleges megállapodás.

IVÁS KÖZBEN – [1877/1878]

Kötetkiadások: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Magyarázatok: Reviczky lumpolásainak egyik fő helyszíne a Tata kocsmája (később: Katzer-féle kocsmá) volt. A Tata kedvelt találkozóhelye volt a nem akadémikus irodalom tagjainak. Ide járt Szabó Endre, Tóth Béla, Komócsy József, Szana Tamás, Tóth Kálmán. Egy fennmaradt tréfás jegyzőkönyv egyrészt híven tükrözi az ottani hangulatot, másrészt azért igen érdekes, mert datálásának kérdése rávilágít egy Komjáthy-szakirodalombeli tévedésre is. A jegyzőkönyvet Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Aradi József és Mikszáth Kálmán írta egy másik asztalnál, bizonyos „Kisasszony” társaságában ülő Dolinay Gyulának: „Felolvastatván Dolinay Gyula hátrata, melyben megtagadja a czilinder bort, megbotránkozással fogadtatik, s határozatban egyhangúlag, hogy a »szomjazók« kérelme megvitván, ha ismét tagadó válasz érkeznék »fel«(,) a tagok ünnepélyesen és komolyan köteleznék magukat, a »Hasznos Mulattató« és a »Kis Kurvák Lapjába« többé soha sem írni, azon indoklással(,) mert Dolinay Gyula eljárása nekünk sem nem »hasznos«(,) sem nem »mulattató«. Dolinay ugyanis ezt üzent nekik: „Az indoklás tekintetbe vétetvén, saját tárcák terhére egy liter Kőbányán termett fehér bor ezennel utalványoztatik.” [(OSZK Kt. Analekta 5128.) – A forrás kapcsán a korabeli ivási szokásokról bővebben írtam a *Czilinder és borgőzös katzenjammer. Az ivászat kultikus ereje és lepárlódása a 19. századvégi költészetben* című írásomban. (ItK, s. a.) – Dolinayról és versszerző hadműveletének gyakorlatáról bővebben ld. még a *Tavaszdodik* című vers magyarázatait (ugyancsak az *Ifjúságom* című kötet versei között!)]

Amikor a datálatlan jegyzőkönyv megírásának lehetséges időpontját igyekeztem meghatározni, kiderült, hogy a három ismertebb szereplő egy időben való budapesti tartózkodásának időpontját sehogy sem

sikerül egyeztetni. Az eddigi feltételezésekkel szemben Komjáthy Jenő a budapesti egyetem bölcsészkarára valójában a következő félévekben járt: 1875/76-os tanév I. és II. félév, 1876/77 I. és II. félév, valamint 1879/80 I. félév, 1880-ban tett tanítói vizsgát, és dolgozatát Gyulai Pál bírálta. [(A *Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem almanachja MDCCCLXXV–MDCCCLXXVI-ről.* Bp., 1876., A *Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem almanachja MDCCCLXXVI–MDCCCLXXVII-ről.* Bp., 1877., A *Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem almanachja MDCCCLXXIX–MDCCCLXXX-ról.* Bp., 1880.) – Komjáthy tanári diplomaszerezésének ügye egyébként meglehetősen homályos. Nem tudni, hogy a Leo Thun-féle *Entwurf*-ban ekkor még érvényben lévő három év igazolt egyetemi tanulmányából hiányzó 6. félévet mikor, hol és hogyan teljesítette. Az előírás egyébként éppen 1880-ban változott meg, amikor a tanári diplomaszerezés feltétele úgy módosult, hogy négy elvégzett egyetemi tanulmányi év és egyéves gyakorlat lett a feltétele.] Az időpontot Gáspár Imre levelei is alátámasztják, hiszen 1876 szeptemberében és 1879 októberében Budapestre címezte Komjáthy-nak írt leveleit, neve mellé odaírva: „egyetemi hallgató”. Mindez az eddigi biográfiai szakirodalmi adatokat meglehetősen módosítja, hiszen a szakmai közvélekedés és a szakkönyvek szerint Komjáthy 1876-ban, mások szerint 1878-ban kezdte meg budapesti tanulmányait, amikor is összeházasodva Reviczkyvel közös hónapos szobát béreltek. [Barátságukról emlékezett Palágyi Lajos, Komjáthy másik közeli barátja a *Magyar Hírlap* hasábjain (*Írók sorsa. X. Komjáthy és Reviczky.* 1928. június 10. 130. sz. 19.)]

Reviczky 1875 végétől Dentán tartózkodott, egészen 1877 őszéig. Budapesten nem járt közben. 1877. szeptember 3-án egy Komjáthy-nak írt levelezőlapján – még magázódva és kimért modorban – arról értesíti Balassagyarmaton, hogy: „Ne küldje lapját [a Röpke Ivet] Dentára tovább; mert elutazom. Majd megirom a címemet.” (OSzK Kt. Levelestár) Reviczky Komjáthy-nak szóló, fennmaradt leveleiből kiderül, hogy 1877. november 29-e után és 1878-ban Reviczky végig Balassagyarmatra címezte Komjáthy-nak írott leveleit, viszont ezek már egészen más hangvételűek, rendkívül szoros barátságról tanúskodnak.

Mikszáth viszont csak 1878. augusztus 1-jéig tartózkodott a fővárosban, mikor is Szegedre költözött, s onnan csak 1880 decemberében jött vissza.

A dátumok összevetéséből látható, hogy a három író egy időben tehát csak úgy lehetett Budapesten, hogy vagy Komjáthy utazott föl rövidebb időre Budapestre (pl. a kihagyott 1877/78-as tanévi halasztás ügyei miatt) 1877 szeptembere (Reviczky megérkezése Dentáról) és 1878 augusztusa (Mikszáth elutazása Szegedre) között, vagy Mikszáth töltött rövidebb időt 1878 augusztusa után Szegedről felutazván Budapesten. Mindebből úgy tűnik tehát, hogy az a közös lumpolás, amelyről tréfás jegyzőkönyv született, leginkább 1877 végén, esetleg 1878 elején történhetett, amire a legfőbb bizonyíték a Komjáthy-nak írott Reviczky-levelek hangvételének hirtelen megváltozása: 1877 szeptemberében még ridegen magázódik, 1877. november 29-i levelében viszont már bensőséges és tegeződő pár sort írt neki. [Együttlakásuk legvalószínűbb időpontjának pedig 1879 második felét–1880 első felét tartom, amikor Komjáthy újra megkezdte tanulmányait a bölcsészkaron. Az OSzK-ban őrzött Komjáthy-hagyatékban szerepel egyébként egy Reviczky Gyulának írott vers kézírata, mely közös életükre emlékezik: „Emlékszel-e a szép időkre, / Midőn együtt sütkérezénk...” kezdettel. (Fol. Hung. 1863/134. – A Zsengék között)]

A közös kocsmázás feltételezett időpontja mellett szól Reviczky 1878. február 25-én Budapesten kelt, Komjáthy-nak szóló levele is, melyben ezt írta: „A »tata«- (most Katzer-)beli kompánia szétzüllött, változott. Körülbelül ezek járnak most oda: Koroda [Pál], Balázs Sándor, Szabó Endre, Lauka Gusztáv, Prém [József], Berényi, Halasi, Tóth Béla (néha a Kálmán is) Komócsy József és Lajos, néha Halmi, Bercsényi és Szana [Tamás] és a mi nevetésünk kimeríthetetlen tárgya: Ozoray Árpád.” [(OSzK Kt. Levelestár) – Szabó Endre Reviczky jó barátja volt, Koroda azt írta róla, hogy: „az ifjuság ünnepe, kinek költeményei új tavasz érdes fuvalmai gyanánt üdítették fel a magyar lírát.” 1874-től az *Üstökös* munkatársa, majd 1877-től átvette az újság szerkesztését Jókaitól. 1882-ben ő lett a rendkívül népszerű lap tulajdonosa és felelős szerkesztője. 1881–1882-ben együtt dolgozott A *Hon* szerkesztőségében Reviczkyvel, ő vezette az irodalmi és a színházi rovatot. Reviczky rendszeresen kapott tőle színházjegyeket, s az sem volt ritka, hogy Szabó Endre helyett Reviczky ment ki az új darab bemutatójára. Vö. még a *Turgenyev* című vers magyarázataival!];

Könnyen elképzelhető, hogy Reviczky a Tata-béli esetre utalt vissza Komjáthy-nak Budapesten, 1879. január 6-án írt levelezőlapján is: „A »Kis Ujs«-ba se küldj semmit s pláne nem a csirkefogó Á[brány]ának vagy – Dolinaynak.” (OSzK Kt. Levelestár);

Vö. ezen túl Reviczky Komjáthy-nak írott, Budapesten 1879. február 7-én kelt levelével: „K[oroda]. Palival lakom, a ki különben holnapután hazamegy. Még mindig a tata járja.” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 16. levél);

A Tata kocsmáját Mikszáth is megörököltette 1878-ban írt, *Az örökös vőlegény* című elbeszélésében;

Hozzá tartozik a dologhoz, hogy a 80-as évektől Reviczky egyre inkább elhidegült Mikszáthtól, pedig már korábban sem voltak igazán bensőséges kapcsolatban, még ha a kávéházi asztaloknál sok időt töltöttek is együtt. 1882. október 28-án így panaszkodott róla Komjáthynak: „Különben ő olyan ember, hogy nála a név minden. Szász Károly leghitványabb verse neki többet ér, mint egy új Jánostól az első versek.” 1883. június 3-án pedig: „Mikszáth azt írta rólam, hogy megközelítem – Bartókot [Bartók Lajosról van szó – Cs. T.] s a nála levő kész tárczát verseimről azért nem akarja kiadni, hogy a Bolond Istóknak ... kedvezzen. Kapálni, embereket biztosítani és nem verset írni!” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 24. és 26. levél);

Reviczky élete végén, első arcói gyógyulása idején egy Justh Zsigmondnak írt levelében keserűen így tekint vissza kávéházi barátságaira: „A mit a kávéházi ismeretségről ír, vajmi igaz! Az érintkezés nagyrésze külsőségekből áll, s két ember akkor sem ismerkedhetik meg a szó valódi értelmében, ha egymással rokonszenvezik. Bizonyos naívság kell mindkét részről, hogy két ember igazán megbarátkozzék, de az a kávéházi égalj alatt nem található. Falun, ott megvan az erre való légkör s szíves meghívását már csak erre való tekintetből is elfogadom, ha Légrády Károly úr fejével elintézhetem a dolgomat.” (1888. március 10. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 10. levél.)

ISKOLATÁRSAIMHOZ. 1878.

Közlések: Üstökös 1878. szeptember 1. 1046. sz. 412–413. (*Iskola-társaimhoz* címmel, Reviczky aláírással); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989. (alcím n.); VP 1996.; Szil. 2001.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Üstökös*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Üstökös-közlés: egybe-különírási, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 3. vsz. 5. sor: helykén h. *büszkén*; 4. vsz. 4. sor: *Felhősen is ragyog, vidám*;

Magyarázatok: A verset Reviczky a nyár folyamán megküldte barátjának, Dengi Jánosnak, mint Dengi 1878. július 23-án kelt leveléből kiderül: „Ha majd az »Iskolatársaimhoz« meg fog jelenni s akarod, add át e mellékelt verset Szabónak, hogy közölje mindjárt a következő számban, megjegyezvén, hogy ez felelet vagy tanács vagy akármi az ördög két, ama lapban megjelent versedre. Vagy én küldjem el neki?” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 8. levél.) – Ezzel összefüggésben ld. a *Bismarck félelme* című vers jegyzeteit (a kötetben meg nem jelent, 1878-as verseknél)!

Ti már mind hivatalban ültök,

És van pályátok, címetek. – A volt pozsonyi diáktársak közül néhányukat említette Gáspár Imre is egy visszaemlékezésében: Fenyvessy Ferencet, a későbbi országgyűlési képviselőt és Telbisz Károlyt, Temesvár polgármesterét. Egyébként egy-két évvel korábban vagy később ide járt Endrődi (akkor még Kupricz) Sándor, Zichy Géza, Rudnyánszky Gyula költők, Bartoniek Géza matematikus és fizikus, Szinnyei József irodalmár, Mangold Lajos ókortörténész stb.;

Az iskolában a legelső

Nemegyszer voltam köztetek – Reviczky valóban jó tanuló, kisiskolásként kitűnő, később első rendű tanuló volt. Megmaradt az I. osztályból mindkét félévi (1865/66), az 1869/70-es tanév mindkét bizonyítványa és a VIII. osztályos (1872/73) iskolai értesítője [OSzK Kt. Analekta 5122. – A tanulók egyéni és összesített iskolai eredményeit minden évben részletesen közzétették *A pozsonyi királyi katolikus főgymnasium értesítői* is.];

Papírgaluskát ettetek. – Korabeli fenyítési módszer: a büntetésben lévő kisdíjak a tanítás végén nem mehettek haza ebédelni, hanem bezárták őket az osztályterembe vagy a szertárba, és az ebéd helyett „papírgaluskával”, azaz pl. füzetmásolási feladattal kellett beérniük;

Ti már diplomát kaptatok – Reviczky Pesten a jogi karra szeretett volna beiratkozni, de miután kiderült, hogy apja halála után nincstelen lett, erről le kellett tennie. A pozsonyi jogi karra iratkozott be, megvette a jegyzeteket is, de hamarosan kimaradt. Hogy valami pénzhez jusson, Liphay Ágost garam-újfalui földbirtokos legkisebb, 7 éves Aurél nevű kisfia (szül. 1866., felnőttkorában cs. és kir. kamarás) mellé szegődött házitanítóul. Liphayéknál hatalmas könyvtár volt, amire Reviczky valósággal rávetette magát;

... mert olyan helykén feszítnek

A fogalmazók, hadnagyok – Reviczky volt iskolatársa Rakovszky István is (Komjáthy osztálytársa), aki a jogi vizsgákat és a bírói vizsgákat letéve 1869 elején Pest vármegye tiszteletbeli aljegyzője lett. Neve az egész országban ismertté vált a bukovinai csángók hazatelepítésének és a Petőfi születési háza

megállapításának ügyében tett kezdeményezése miatt. 1869-ben a honvédség felállításakor gyenge testalkata és rossz szeme ellenére belépett a honvédségbe, ahol csakhamar hadnaggyá nevezték ki. 1877–1878-ban a párizsi világkiállítás magyar országos bizottságának volt igazgatója. 1878 őszén a ráckevei kerületben képviselővé választották; Reviczky gimnáziumi éveire emlékezett a *Diákélet* című versben is (ld. a *Magány* című kötet versei között!)

KÉT ÚTITÁRS – [1879]

Közlések: VU 1879. március 23. 12. sz. 187.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902. (*Két utitárs* címmel); Kor. 1904.; Paku 1944. (*Két utitárs* címmel); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VU-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: szorongatása h. ölése.

TARTSATOK BÜNBÁNATOT! II. – [1879/1883]

Változat: *Tartsatok bünbánatot I.* FSZ; Szarvasi Ujság 1879. május 11. 19. sz. 146. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1879-es verseknél!);

Közlések: Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1879. 29. sz. július 27. (*Tartsatok bünbánatot!* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Tartsatok bünbánatot!* címmel); Kor. 1902. (*Tartsatok bünbánatot!* címmel); Kor. 1904. (*Tartsatok bünbánatot!* címmel); Paku 1944. (*Tartsatok bünbánatot!* címmel); NGB 1969. (*Tartsatok bünbánatot!* címmel, 1879-es dátummal); NGB 1989. (*Tartsatok bünbánatot!* címmel, 1879-es dátummal); VP 1996. (*Tartsatok bünbánatot!* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Szarvasi Ujság*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: NógrH-közlés: ékezetbeli, helyesírási elt.; az 1–2. vsz teljesen különbözik:

Romok között ha néha jártam,

Virágot leltem utamon.

Romok fölött nyíló virágok

Ezsembe hozzák századom.'

Hol rózsza nyílt, dalok zenegtek,

Most fészket ott bagoly rakott,

S Jeremiás sír a romoknál:

Óh, tartsatok bünbánatot!

Az ember nem gondolt szívével,

Nem érezett, csupán tanult,

S gyom verte föl a rózsza-kertet

És elpusztult egy drága mult.

Erős Spartára, bölcs Athénre,

Rómára nem gondoltatok?...

Egy népvándorlás jöhet újra!...

Óh, tartsatok bünbánatot!;

7. vsz. 1. sor: Hiába h. *Hijába*; 8. vsz. 1. sor: *Jőjjetek Babylon vizéhez*; 8. vsz. 5–6. sor:

A könnyezőhöz, és álmodóhoz

Áldó kezekkel nyuljatok.; 8. vsz. 8. sor: *Igy h. Ugy*;

Magyarázat: ld. a *Tartsatok bünbánatot I.* jegyzeteit!;

Szodoma – ld. a *Tulélek én minden csalódást* című vers magyarázataiban;

Erős Spartára, bölcs Athénre,

Rómára nem gondoltatok?... – Spárta a Lakonia nevű antik vidék fővárosa. A hagyomány szerint Kr. e. 820-ban Lükurgosz alkotmánya szerint a legfontosabbnak az állam feltétlen felsőbbbségét, az erkölcsök javulását tartották az egyszerű életmód, valamint az edzett test, az erős jellem kívánalma mellett. A 7. században Spárta szakított addigi támadó politikájával és megkötötte a peloponneszoszi szövetséget, mely magába olvasztotta az egész görög világot, s amelyben a vezérszerep Spártáé volt. Athén és Spárta versengése a vezető hatalomért végül a peloponneszoszi háború kirobbanásához vezetett. Spárta – átmenetileg – legyőzte ugyan Athént, de hamarosan önmaga is makedón uralom alá, majd Kr. e. 190-ben Róma hatalma alá került;

zord titánok – Az ókori görögök mitológiájában előforduló isteni nemzetség, Uranosz és Gaia gyermekei (6 fiú és 6 lány). Egyikük, Kronosz – anyjának tanácsára – saját apját, Uranoszt letaszította trónjáról, mire Uranosz megátkozta őket. Zeusz, Kronosz fia viszont őt győzte le. A legyőzött titánok büntetésül a Tartaroszba kerültek, ahol bilincsbe verve őrizték őket, nehogy megzavarják az új olimposzi rendet, mely előtt ők kormányozták a világot.

*TARTSATOK BÜNBÁNATOT! I. – [1879]

Változat: *Tartsatok bűnbánatot II.* (Id. az *Ifjuságom* című kötet versei között!);

Közlés: Szarvasi Ujság 1879. május 11. 19. sz. 146. (*Tartsatok bűnbánatot!* címmel) FSZ;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Szarvasi Ujság*-beli közlést jelzi;

Magyarázatok: A verset Reviczky két levelezőlapon is említi, melyeket Komjáthy Jenőnek írt. Először Budapesten 1879. augusztus 1-jén érdeklődik a vers felől: „Váczon voltam kétszer Kompolthy [Tivadár]nál. Elküldtet nekí a „M.[en]j férjhez”t? Hát a „Tarts.[atok] bűnb.[ánatot]” mit csinál? (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 18. levél). Komjáthynek valószínűleg a *Vácsi Közlöny*be kellett eljuttatnia a verseket, mivel Kompolthy ekkoriban ekkoriban ennek a lapnak volt a szerkesztője. Egy hónap múltán pedig újra: „Mikor jössz Bpestre és mi történt a Tartsatok bűnbánatot”-tal? [Budapest, 1879. szeptember 2. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 19. levél – A vers egyébként nem jelent meg a lapban – Cs. T.];

Kompolthy Tivadarról bővebben a *Bimbónak társa harmat...* című versnél (A vers *Menj férjhez!* címmel is ismeretes – Id. szintén az *Ifjuságom* című kötet versei között!)

A VIRÁGOK – [1879]

Közlések: VU 1879. augusztus 31. 35. sz. 554.; **kötetközlések:** *Ifjuságom* 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VU-közlés: ékezetbeli, központozásbeli, egybe-külön írásmódbeli elt.;

Magyarázatok: A virágnyelvnek könyvtárnyi irodalma volt a korszakban, s egy-egy virág nevének említésekor mindenki értette, mit üzen rejtjelezve az illető. A korszak egyik legnépszerűbb kiadványa a versben előforduló virágok jelentését így magyarázza:

„*Ibolya*. Misem választhat el tőled!

Nárcisz. Rám tekintél és szívemben virány fakadt!

Árvácska. Árva vagyok, senki sem szán engem!

Tulipán. Szived egyetlen bálványá – a divat.

Akácvirág. Már közeledben is boldog valék.

Hársfavirág. Egykor boldog voltam közeledben.

Székfű. Szerelmed balzsam szívem sebére.

Őszi rózsá, fehér. Csak egyszer lehet igazán szeretni!” (*Virágnyelv. Legujabb és legteljesebb virágnyelv*. Bp., Méhner 1877.);

Reviczky mintái vagy ihletői lehetettek Tompa Mihály – hihetetlen népszerűségű – virágregéi, melyeket Tompa a magyar népdalagyományra támaszkodva újítt meg. ([1853] 1854.) Petőfi *A virágok* című versének vershelyzete igen hasonló. (PSÖM II. köt. Bp., 1951. 175–176.) Emellett azonban nem zárható ki a vers Béranger-hatása sem. Vö. Béranger: *Mes fleurs* (*Virágaim*) című versével. (Reviczky Béranger-élményéről kicsit bővebben ld. a *Bucusz kabátomtól* című versnél.)

ÜRES NAPOKBAN I–III. – [1879–1880]

I. EZEK A PETYHÜDT, FÁRADT, LOMHA PERCZEK...

II. KINEK NYOMOR RINGATTA BÖLCSEJÉT...

III. CSAK MÚLJATOK...

Közlések: 1. FL 1879. október 24. 245. sz. 1175. (*Üres napokban I–II.* címmel az *Ezek a petyhüdt, fáradt, lomha percek...* és a *Kinek nyomor ringatta bölcsejét...* kezdetű versek, a versek külön cím n.) és FL 1880. szeptember 10. 207. sz. 1023. (a *Csak múltjakok...* kezdetű vers *Üres napokban III.* címmel); 2. Nemzeti Ujság 1883. március 20. mutatványsz. (*Üres napokban* címmel, de csak a *Csak múltjakok...* című vers közlése); **kötetközlések:** *Ifjuságom* 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902. (*Üres napokban I–III.* címmel, a versek külön cím n.); Kor. 1904. (*Üres napokban I–III.* címmel, a versek külön cím n.); Paku 1944. (Az I. vers *Ezek a petyhüdt, fáradt, lomha percek...* kezdettel); NGB 1969. (*Üres napokban I–3.* címmel, *Ezek a petyhüdt, fáradt, lomha percek...* kezdettel); NGB 1989. (*Üres napokban I–3.* címmel, *Ezek a petyhüdt, fáradt, lomha percek...* kezdettel); VP 1996. (*Üres napokban I–3.* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi, az 1879. októberi I–II., a szeptemberi közlés: III. (*Csak múltjakok*) címmel feltüntetve;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. FL-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; *Kinek nyomor ringatta bölcsejét...* kezdetű versben: 3. sor: mit méltán siratna h. *a miért sírhatna*; 10. sor: *Szívem nem bírja és elvérezik*; *Csak múltatok...* című versben: egybe-különírási, ékezetbeli elt.; 2. Nemzeti Ujság-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.

LÁNYOK, LÁNYOK, MAGYAR LÁNYOK! – [1879]

Közlések: MoNv 1879. november 16. 46. sz. 722. (Reviczki Gyula aláírással); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az MoNv-közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: MoNv-közlés: egybe-különírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: látak h. *lántok*, 4. vsz. 3. sor: csélcsap h. *szélcsap*;

Magyarázat: A vers rájátszás Vörösmarty *Haj, száj, szem* című versére. (VÖM II. Bp., 196. 61–62.)

Bár a két költemény verselése nem, de alaphelyzete igen hasonló. Vörösmarty versének népdal-előzménye a békési *Körösi víz* című népdal. Horváth János mutatta ki, hogy a két vers ritmusa, strófaszervezete, a gondolatközlés mondatformái és a belső forma mennyire rokonítja őket. (*It* 1918.172–174.);

A vers kezdősora egészen összecseng Tompa Mihály *Fejér Kati* című költeményének kezdetével („Lányok, lányok, szöke, barna lányok!”). Bár Reviczky ismerte Tompa költészetét, a vers hatása kizárható, mivel Tompának ez a költeménye csak 1886-ban jelent meg, addig kiadatlan volt. (VU 1886. szeptember 12. 37. sz. 590–591.)

EDITHEZ – [d. n., 1883 előtt]

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (1883?-ra datálva); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Magyarázat: Semmilyen utalást nem találtam, amiből kiderült volna, hogy kinek írta Reviczky a verset;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *An Edith* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 46.)

TANÁCS – [1880]

Közlések: Uti lapu. Budapestről Esztergomba 1880. június 6. 3.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (a ciklusból kiemelve, *Paralipomena. Tanács* címmel); Kor. 1902. (a ciklusból kiemelve, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (a ciklusból kiemelve, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: Uti lapu-közlés: központosás-beli eltérés;

Magyarázat: 1880. június 6-án az írói kör Esztergomba kirándult. A kiránduláson Reviczky Gyula is részt vett. A Karl Ludwig nevű hajó ¼ 7-kor indult Budapestről a Rákóczi-induló hangjaira. (A kirándulásról híradást adott pl. a *Pesti Napló* 1880. június 7. 143. sz. 1.) Erre az alkalomra jelent meg az *Uti lapu* című, egyetlen számot megért lap. Reviczky a kirándulás kapcsán közölte az *Uti emlék* című versét is az *Esztergomi Közlönyben* (1880. június 6. 23. sz.) – Ld. a kötetben meg nem jelent, 1880-as versek között!

KÁR VOLT... – [1880]

Közlések: MNépvilág 1880. március 7. 10. sz. 150. (Reviczki Gyula aláírással); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: eddig d. n.;

MNépvilág-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: lenykát h. *lánykár*;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Schade war's...* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 73.)

FALUN I–III. – [1879]

I. BÚSAN, ÖSSZETÖRTEN...

II. RÉGI UTCZÁK, RÉGI HÁZAK...

III. SUSOGJATOK, TI KORONÁS FÁK!...

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/12. r. (csak a *Búsan, összetörten...* kezdetű vers, lila tintás);

Közlések: 1. BpBazar 1879. október 1. 147. (*Falun I–II.* címmel közölve a *Régi utcák, régi házak...* és a *Susogjatok, ti koronás fák!* című vers, a versek külön cím n.); 2. Mátravidék 1879. november 19. 2. sz. (*Falun I–2.* címmel közölve a *II.* és a *III.* vers); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor.

1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (A II. vers *Régi utcák, régi házak...* kezdettel); NGB 1969. (*Falun. 1–3.* címmel, *Régi utcák, régi házak...* kezdettel); NGB 1989. (*Falun. 1–3.* címmel, a 2. vers *Régi utcák, régi házak...* kezdettel); VP 1996. (*Falun. 1–3.* címmel, a 2. vers *Régi utcák, régi házak...* kezdettel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *BpBazár*-beli közlést jelzi, II–III. jelzés alatt;

Szövegkritikai jegyzetek: Ifjuságom-közlés: I. 1. vsz. 2. sor: Szivem h. *Szívem*;

OSzK-kézirat: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

1. BpBazár-közlés: I. versben: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 3–4. sor: *Itt, hol nincs utamban semmi*,

Beh jó volna kiszenvedni!;

II. versben: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: egykoron halk h. *egykor csöndes*;

2. Mátravidék-közlés: I. versben: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz.:

Sirba szállott mult időközön

Elmerengék, eltűnődöm.

A temető siri csöndje,

Mintha hívna: „Jöjj te, jőj te!”;

II. versben: központosásbeli elt.;

Magyarázat: A vers valószínűleg egy Korodáéknál tett garamújfalui nyári látogatást követően készülhetett, amikor Koroda is hazaérkezett vakációra. Egy 1879 nagypéntekén, Korodának írott levelében ugyanis azt írta, hogy: „Az ünnepekre – bár szeretném – nem jöhetek el, de a nyáron mindenestre meglátogatom a vidéket, »hol egykor ringatott reményem«.” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 30. levél.)

Mivel az anyai birtokok közül ekkorra már egyik sem volt meg, Reviczkyt pedig gyermekkorában egyedül a Léván élő Boronkayékhoz kötötték szép emlékek, (Léva ellenben város,) így leginkább Garamújfalú tételezhető fel mint a vers ihletője.

Gondolhatnánk még, hogy Reviczky esetleg Felsőkubinba látogatott vissza, de ezt kétségesse teszi az, hogy ott gyermekkorában kifejezetten rosszul érezte magát. Reviczky nevelőanyja halála után került Felsőkubinba [a források felváltva emlegetik Felső- és Alsókubinként – Felső- és Alsó-Kubin kisközség Árva vármegyében, az Árva folyó két partján helyezkedett el. – Cs. T.] apja unokahúgához, Meskó Lajosné Koroda Klementinhez. Gyűlölt itt lenni. Reviczky ezt írta ott töltött éveiről: „Lajos bácsinak elég dolgot adott a hivatala. Ő rá nem ért velem bibelődni. Klemi néni pedig a maga kilencz gyerekével se győzte. Nem nagyon érdeklődtek irántam és nem is történtek velem különös dolgok... Apárul azt beszélték, hogy messze lakik és hogy engem szeretni fog, ha jó leszek. Én mindig azt hittem, hogy nem szabad őt látnom, mert ez csunya dolog volna olyan kisfiutól, és apa érte nagyon haragudnék.” Az *Apai örökség* című regényében pedig így emlékezett akkori önmagára: „Olyan volt, mint a bitanglásra hagyott vad csikó ... elvadult és huzodott az emberektől.” Koroda Pál szerint: Meskóéknak „sok gyermekük volt; eggyel több náluk nem tett különbséget, Gyulát ép olyba vették, mint többi gyermeküket.” (MSzal 1889. XI. köt. 549.) Reviczkyt innen került át másik nagynénjéhez, özv. Boronkay Ignácnéhoz Lévára;

Az ezekről az évekről való emlékezései megjelentek az *Apai örökség* és a *Kiket hoz a négyökrös csésza* című prózai munkáiban is. [Az utóbbi megj.: *Röpke Ivek* 1877. július 19. 7. sz. – vö. a *Késő bánat* című vers magyarázataival (ld. a *Magány* című kötet versei között)];

A verseken erősen érezhető Béranger hatása; Béranger *Souvenirs d'enfance* című versében ugyanis nagyon hasonló a vershelyzet: a kiábrándult, megfáradt költő felkeresi múltbéli, fiatalkori emlékeit. A verset Petőfi fordította le, tehát Reviczky bizonyosan ismerte. – Az előbb már emlegetett nagypénteki levélből megtudjuk, hogy: „Fesztí ... most megint Bpsten van. Nagyokat lumpoltunk. Csiky Gyenes Laczi is megérkeztek Párisból.” Emellett Gyenes a *Családi Körben* (itt Gáspár ekkor a szerkesztő) többek között a francia színpadra állított egyik Zola-könyvről értekezett, a következő számba szintén párizsi levelet írt a francia irodalmi viszonyokról, júniusban a heti tárcarovatban Gáspár cikkezett a párizsi ünnepélyekről. Ezek alapján megkockáztathatónak tartom, hogy Gyenes előadásai, párizsi élményei, esetleg a magával hozott ottani hírek (esetleg könyvek), illetve a „levegőben lévő” téma fordíthatták figyelmét még inkább a francia költő felé.

KÖLTŐK SORSA – [1880]

Közlések: Békésmegyei Híradó 1880. március 28. 13. sz. (2.); **kötetközlések:** Ifjuságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (két vsz.-ra törve); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: Békésmegyei Híradó-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Dichters Loos* címmel fordította le, az eredetinel 2 sorral bővebben. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 84–85.)

SZIVEM – [1880]

Közlések: VU 1880. július 25. 30. sz. 478.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969. (*Szívem* címmel); NGB 1989. (*Szívem* címmel); VP 1996.; Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi;
Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: eddig d. n.;
VU-közlés: ékezetbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: Vihartul h. *Vihartól*;
Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Mein Herz* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 71.)

DICSVÁGYÓNAK – [1880]

Közlések: 1. MNépvilág 1880. július 11. 28. sz. 436. (Reviczky Gyula aláírással); 2. A szeretetház emléklapja 1882. augusztus 20. 6. (csak a vers 3–4. vsz.); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (1883?-as datálással); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
Szövegkritikai jegyzetek: 1. MNépvilág-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: hó verése h. *dobbanása*; a 6. vsz. után még egy versszak, mely a kötetkiadásban nem szerepel:
Dicsvágy emészt? áhítja lelked
A koszorút, a hírnevet?...
Tisztább gyönyör szeretve lenni:
Légy rajta, hogy szeressenek;
2. Szeretház-közlés (csak a vers 3–4. vsz.): ékezetbeli, központosításbeli elt.;
Magyarázat: Az 1877. március 18-án megnyílt budapesti szeretház 1882-ben 34 növendéket nevelt. Az intézmény elnöknője gr. Andrássy Gyuláné, társelnöke b. Atzél Béláné volt. Az alkalmi lap szerkesztője Toldy Ferenc;

nadály – pióca;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Einem Ehrgeizigen* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 82–83.)

A TENGHER-PATAKRÓL – [1880]

Közlések: A Hon 1880. december 25. 340. sz. Mell.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Virágnyelven* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Virágnyelven* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Virágnyelven* cikluscím alatt); Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
A Komlós-kronológiában szerepel, A Hon-beli közlést jelzi;
Szövegkritikai jegyzetek: A Hon-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 5. vsz. 9. sor: fejrül h. *fejről*;
Magyarázat: A vers egyértelmű Béranger-hatást mutat. Vö. Béranger: *La riviere* (A *folyam*) című versével.

NIRVÁNA – [1880]

Közlések: FL 1880. április 28. 97. sz. 481.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
A Komlós-kronológiában szerepel, április 26-ra datálva, az FL-beli közlést jelzi;
Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: az emberekkel h. *a földekkal*; 4. vsz. 2–4. sor: *Véget érjen valahára*
S elenyésszen, azt kívánom;
Nirvána a szomjúságom!;
Magyarázatok: *Nirvána* (szankszrit) – Szó szerinti jelentése: 'kihunyós'. A buddhista vallási-mitológiai rendszer egyik alapfogalma, a tudat legmagasabb állapotát fejezi ki. A szanzára ellentéte, olyan állapot, amelyben már nincsenek újjászületések. A szabadság, a nyugalom, a gyönyör, a teljes megnyugvás állapota. Az ember ritkán már életében is elérheti ezt, de teljes egészében csak a halál után. Mezei József szerint – a szanzarával együtt – a költő szimbolizálódó „fogalma”, amely Reviczky költészetében már elveszti filozófiai és vagy vallási jelentését, s „új tartalmi mázt” kap, a költő „saját költői világának jelképévé” alakítja. (*Reviczky irányai. Híd* 1982. II. 1023–1033.);
Fordítások: Német fordítását adta Julius Lechner von der Lech *Nirwana* címmel az 1880-as években. (A fordítás kézírata: PIM Kt. Analekta V. 4735/58/1–3. r.) A verset Spóner Andor is lefordította *Nirvana* címmel (Jung Ungarn Heft 6. 14. Juni 1911. 734–736.), valamint Dr. Naschér Simon is magyarította *Nirvana* címmel (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 24–25.);
Lechner Gyula (von der Lech) délnémet származású iparrajziskolai tanár. Ügyvédi praxisát adta föl művészi hajlamainak kiéléséért. Ő honosította meg Magyarországon a terrakottagyártást. Festett, az

1860-as évektől álneves magyar és német versei jelentek meg a korabeli folyóiratokban. Németre fordította *Az ember tragédiáját* is.

NŐSÜLŐ BARÁTOMNAK – [1880]

Közlések: FL 1880. július 18. 163. sz. 815. (*Nősülő barátomnak. ENDRŐDI SÁNDORnak (esküvője napján)* címmel); **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Nősülő barátomnak (!)* címmel); Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: rövid-hosszú msh.-beli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: Csapongó h. *Borongó*; 2. vsz. 8. sor: a lenne helyett *lenni*;

Magyarázat: Endrődi Sándort (1850–1920) Reviczky alapvetően nagyra tartotta és szerette, különösen fiatalabb korában. Azt mondta róla: „Endrődi Sándor nem tartozik az irodalomhoz, ő poéta.” Egy dátum nélküli, 1877-ben Komjáthynak küldött levelében pedig: „Olvastam Endrődi verseit s pedig igazi élvezettel. Költő! Itt kezdődik a költészet; ami kevesebb, az plundra.” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 34. levél) 1877. augusztus 7-i levelében azt fejtegette Korodának: „Tudj’ Isten, mícsoda láz, ... száll meg sokszor engem. Azt az Endrődi lázát, kétségét én is érzem; azért tetszik nekem poezise. »India, Délsziget« hogy beleélem én magam ezekbe!” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 24. levél) Egy 1878-ban megjelent cikkében pedig azt írta: „Petőfi óta nem volt olyan lyrikus, mint Endrődi Sándor.” (*SzegN* 1878. december 24. 126. sz.);

Igaz, kifogásai is voltak ellene, s véleményére sokszor rányomódott az adott élethelyzetben éppen fennálló viszonyuk állapota. 1875. december 20-i levelében ezt írta Korodának: „Hogy verseidben nincs ízom és erő, azt mindig mondtam ... és mindig is fogom mondaní. – Te a poéták abba az osztályába tartozol, amelybe Endrődy. Csilllogó báli toillette, egy pár ragyogó szem; a többit nem kutatjuk.” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 15. levél)

1876. december 2-án pedig így elégedetlenkedett Korodának: „A Petőfi társaságba engem be nem választanak. (!) Endrődinél is csak azt veszem rossz néven, hogy azokkal az ökrökkel cimborál. A Jókai, Szigligeti féle ephemer dícsőségű embereknek az nagyon jó lehet. – Különben sok szerencsét kívánok nekik. – Legfőlebb 4–5 év múlva nekünk is lesz külső befolyásunk. Ha valamikor talán nekünk lesz lapunk, mi tudom, megmutatjuk, hogyan kell a filisztereket seggbe rúgni.” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 20. levél) [A dologhoz hozzátartozik, hogy 1878-ban Reviczkyt is beválasztották a Társaságba – erről bővebben a *Bimbónak társa harmat* című vers magyarázataiban (szintén az *Ifjúságom* című kötet versei között)! – Jókaival való viszonyáról bővebben a *Fakó poéta* című vers magyarázataiban (a kötetben meg nem jelent, 1883-as versek között)! – Szigligetivel való első találkozásáról bővebben a *Filiszterekhez II.* című vers magyarázataiban (az *Ifjúságom* című kötet versei között)!]

1877. április 18-i levelében azt fejtegette Korodának, hogy: „Endrődi nekem épen azért tetszik, mert fantasztikus; csakhogy a fantasztikum nem épen nagy költészet. Hisz akkor Jókai, Jules Verne, Sacher Masoch is nagy költők volnának. – Már én csak valami magasabbra vágyom a fantasztikumnál.” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 23. levél)

Korai lelkesedése azonban az 1880-as években valamennyire megcsappant: „Endrődi álneves verseket ír »egy főhivatalnok« (Szász K.) előszobájában, melyeket Szana nem akar kiadni, nehogy ártson karrierjének.” (Bp., 1882. augusztus 3. – OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 31. levél.)

MULANDÓSÁG – [1880]

Közlések: VU 1880. október 31. 44. sz. 718.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VU-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: zöldje h. *földje*; 3. vsz. 4. sor: méccset h. *méccset*;

Magyarázat: Reviczky nyilván Mindenszentekre és a közelgő halottak napjára írta a verset, s ez alkalomból végigtekintett elvesztetteinek során. Nem lehettek kevesen, hiszen már egy évvel korábban, 1876. augusztus 6-án Gáspár Imrének írt levelében így szomorkodott elhalt barátai fölött: „Úgy látszik, hogy az új nemzedék gyérül. A két Zilahy, Major Béla, Zsutai, Andrassy, Tóth Ede, Udvardy Géza... mennyi halottja volt már! Halnak, halnak, egyre halnak, de mi meg nem halunk, nekünk élni kell.” (Gáspár Imre: *Reviczky Gyula emléke. (Öt évről: 1872–1876) Debreczen* 1889. 141. sz.)

EPILÓG. ENDRŐDI SÁNDOR ESKÜVŐJÉRE – (1880)

Közlések: FL 1880. november 21. 268. sz. 1325. (*Epilog. Endrődi Sándor barátomnak* címmel);
kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés = FSZ;

Magyarázat: *epilóg*, *epilógus* (lat.) – utószó, utóirat;

Letelt a hét év. Véget ére

A *bús hollandi regéje* – Richard Wagnernek a *Fliegende Holländer* című operáját 1843. január 2-án adták először Drezdában, amikor Wagnert a szász királyi színház karnagyává nevezték ki. Wagner ebben a művében jelentkezett először új, egyéni stílussal: mellőzte az áriákra osztott, régi operaformát, s a drámaibbá, kifejezőbbé tett zenét tette a jellemzés fő művészi eszközévé. Ifj. Ábrányi Kornél valóban – a vers születéséhez képest – 7 évvel korábban, 1873-ban fordította le a magyarra a *Bolygó hollandi* című művet. A bolygó hollandi mondája szerint egy van Staaten nevű hollandi hajós kapitány istentelen élete miatt arra lett kárhoztatva, hogy a bolygó zsidóhoz hasonlóan ítéletnapig ne leljen nyugtot, s hajójával a tengereken kóboroljon. A monda szerint a hajó megjelenése szerencsétlenséget hoz;

Endrődi Sándorral való kapcsolatáról bővebben a *Nősülő barátomnak* című vers magyarázataiban!

MAGAMMAL ÉVÖDÖM... – [1881]

Közlések: FL 1881. január 14. 10. sz. 51.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: ékezetbeli, központozásbeli, egybe-külön írásmódbeli elt.

HA MÁR SZERETNI NEM FOGOK – [1881]

Közlések: FL 1881. május 17. 112. sz. 637.; **kötetközlések:** Költők Lugasa 181. (*Ha már szeretni nem fogok...* címmel); Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: ékezetbeli, központozásbeli, egybe-külön írásmódbeli elt.; 2. vsz. 5. sor: csöppenként h. cseppenként;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Wenn ich nicht mehr lieben werde* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 49–50.)

A KÜZDELEMBEN – [1882]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/7. r. (lila tintás);

Közlések: OrszVil 1882. III. füz. 54.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: ékezetbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *Engem köszönt a kis pacsírt!*; 1. vsz. 3. sor: *Enyém(betoldás)ek* (áth. ~~a része illata~~) (fölötte, áth. ~~dal, virág~~) (áth. ~~szép liget~~) (fölötte) *dal, liget*; 1. vsz. 4. sor: *Egy titkos kéz lelkembe írta:* (mellette) *Lelkembe van beírva mélyen*; 1. vsz. 5. sor: *Excelsior! Itt minden a tied!*; 2. vsz. 1. sor: (áth. ~~S-mind~~) *A mit* (áth. ~~most~~) sejtlemem szomjan érez; 2. vsz. 1–2. sor között, áth. ~~Szeretem, ifjúság~~; 2. vsz. 3. sor: (áth. ~~Hív álma~~) (előtte) *Dicsőség*; 2. vsz. 4. sor: *Excelsior! csüggedni* (áth. ~~---~~) *bárgyuság!*; 3. vsz. 1. sor: *A bú*(áth. ~~s~~) *sohaj*; 3. vsz. 3. sor: (áth. ~~Minden dalom, minden~~) (fölötte) *Dalokat zengő lelkem álma*; 3. vsz. 4. sor: *Excelsior!* (áth. ~~koszorúmat~~) (alatta áth. ~~babéromat~~) (föléírva) *a koszorút szöv.*; 4. vsz. 4. sor: *Excelsior! a* (jav.) *A küzdés és* (jav.) *küzdelem*;

OrszVil-közlés: egybe-különírási, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.;

Magyarázat: *Excelsior* – Feljebb! Magasabbra! – Reviczky körének kedvelt kifejezése, a levélbeni, gyakran előforduló kontextusokból kiderül, hogy baráti szóhasználatukban valami többletjelentéssel is bírt;

A küzdelem gyönyör – nyilvánvaló utalás Madách *Az ember tragédiájának* vezéreszméjére.

SZERETNÉK MINT HAJDAN ÉGNI – [1882]

Közlések: Hölgyek Lapja 1882. október 15. 42. sz. 497.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904. (*Szeretnék mint hajdan égni!* címmel); Paku 1944. (*Szeretnék mint hajdan*

égni! címmel); NGB 1969. (*Szeretnék mint hajdan égni!* címmel); NGB 1989. (*Szeretnék mint hajdan égni!* címmel); VP 1996. (*Szeretnék, mint hajdan, égni* címmel);
Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorrt.: eddig d. n.;
HölgyekL-közlés: ékezetbeli elt.

PAPÍR-ROMOK – [1881]

Közlések: FL 1881. augusztus 31. 197. sz. 1161.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. (*Papíromok* címmel) FSZ; Kor. 1895. (*Papir-romok* címmel); Kor. 1902. (*Papir-romok* címmel); Kor. 1904. (*Papir-romok* címmel); Paku 1944. (*Papir-romok* címmel); NGB 1969.; NGB 1969.; VP 1996.;

Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Ifjúságom-közlés: az utolsó sorban pótoltam a *felejtlek* szó elmaradt kezdőbetűjét;

FL-közlés: központosításbeli elt.;

Magyarázat:

Írásim közt motozgatok,

Foszlányokon merengek.

Ez össze-vissza hányt lapok,

Ezek a csonka versek – utalás arra, hogy tíz évi költészet és munka után még mindig nem sikerült vers-kötetet kiadnia, márpedig Reviczky úgy vélekedett, hogy csakis gyűjteményes kötetekből lehet igazán lemérni egy költő tehetségét;

Remények láza nemrég,

Most édes-kínos emlék.

...

De a regénynek vége lett

S a szív hozzá törődött. – utalás az Emma-szerelemre és érzelmei kihunyására;

A jó barát minden sora

...

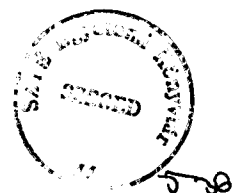
Volt szebb jövő apostola

És Júdás lett belőle.

Megcsalt, megmart azóta. – Reviczky itt valószínűleg Gáspár Imrére gondolt. Pozsonyból ismerték egymást hírből, majd az 1872-es év őszén kezdtek levelezni. Sz. Szigethy Vilmos emlékei szerint Gáspár ugyan „Byroni arcu” fiatalember volt, de szokása szerint beszéd közben „számtalan dioptriás szemüvegét törölgette és vaksin nézett bele a világba”. [Sz. Szigethy Vilmos: *Reviczky Gyula, a szomorú magyar költő szép szomorú szerelme* című írásának javított kivágata. – Szeged, Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény, 54 434. – A javított levonatra Lengyel András hívta föl a figyelmet és ő bocsátotta rendelkezésemre a korrigált példány másolatát is.] Az igen csípős nyelvű Gáspár szenvedélyes levelező volt, hetente sok és végtelen hosszú levelet írt egészen apró, nehezen olvasható betűkkel. Valószínűleg azzal hízelgett magának, hogy – akár egykor Kazinczy – ő lesz a fiatal és újonnan érkező literátus nemzedék megszervezője. Reviczkynek egyébként évekig tartó stilsztikai tanfolyamot tartott leveleiben, jó tanácsokkal látta el, olvasnivalókat ajánlott neki. Reviczky egy-két évig teljesen a hatása alá került, olyannyira, hogy gondolatai mellett még az aláhúzási módszerében is követni igyekezett Gáspárt. Baráti leveleiben többször zseninek titulálta. („Gáspár genie; írtam neked, emlékezzél meg erről 10 év múlva.” – 1874. január 25., Korodának) Mígnem személyesen is találkoztak, s ekkortól baráti viszonyuk érzékelhetően megromlott. Ehhez több dolog is hozzájárulhatott: a Gáspár szexuális vonzalmáról szóló pletykák, rossz természete, manírjai, nyüzsgése, kóros szervezési mániája, hazudozásai stb. Ráadásul Budapestre érkezve Reviczky meglehetősen rossz vélekedéseket hallott Gáspárról: „Gáspárnak nímbusza is szétfoszlott, legalább megszűnt az lenni, a mit benne kerestem: szívemhez nőtt barátom. ő csak barátot, nem szeretőt keresek én most mindenütt s nem találok sehol. –

Itt Budapesten G-r a svindler hírében áll, ki a »piros termék«nek is tudott hőse lenni. Más hóbortos adatokat is hallottam tőle, milyenekre csak egy költő képes!” (1874. június 1., Korodának)

Ekkortól Gáspár nemcsak mint ember, hanem mint költő is egyre csökkenni látszott a szemében, mint az pontosan nyomon követhető pl. a Korodának írt leveleiből. 1876. márciusában például ezt írta: „Ha hiuságom oly végtelen s ambícióm oly határtalan nem volna, majdnem hajlandó volnék triászunkban a rangfokozatot így állapítani meg: I Koroda, II Reviczky III Gáspár. – Csak az a baj, hogy már tapasztalásból tudom, mennyire ingadozik e tekintetben ítéletem. Egyszer magamat tartom legkisebbnek, máskor tégedet, ... harmadszor meg Gáspárt. – Most azonban meglehetősen határozottsággal állítom, hogy G-r. köztünk a legkisebb – genie. – Tudod mért? Elküldte nekem

»válogatott költeményei«t kéziratban, s mint az sokszor megesik, hogy egészen más fogalmat nyerünk a költő egyéniségéről, ha kötetben, mint ha a lapokban elsősorban olvassuk verseit: így történt az Gáspárral is – hátrányára. – Egész kötetét végigleni bizonyos blázirtság, betegesség, szentimentalizmus. – Engem egyes verseim után (Mea culpa, Árva fiú sat.) egész a desperációig világfájdalmasnak tartottak, pedig az én kötetem sokkal derültebb hangulatú lesz a G-rénál. – Aztán csinálja verseit, verseinek nagy részét, ... a mint maga bevallja, át nem élte, sőt mí több, ennek jogosultságát vitatja. (Mát t. i. képzelődéseket rímbe szedni.) G-r lesz talán még más valamiben nagy, de a lyrában nem. Hanem azért díadalmaskodunk elleneinken mind a hárman; ahhoz kétség se fér.” (1876. március 12. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 17. levél);

A szakító levelet Reviczky 1876. augusztus 26-án írta meg Gáspárnak, amelyben pontokba szedve sorolta fel sérelmeit, melyek közül a legsúlyosabb, hogy legjobb versét [Árva fiú] Gáspár hiába ígerte meg, mégis kihagyta az *Új nemzedék* című antológiából, a másik pedig: „Mért fiatalítsz három évvel? Ez csak nem lehet tévedés? – (Szül. 1857ben, alig 18 éves... a »Babérok« jól hozza születési évemet. Ez az irodalmi »grand seigneur«ség, amivel engem vádoltál. – Milyen szép az, ha Reviczky Gyula Gáspár Imre pártfogoltjának tűnik fel.” (OSzK Kt. Levelestár)

Egy dátum nélküli, 1876 karácsony körüli levélben pedig így fakadt ki Komjáthynek: „Gáspár nagyon kis szellem, annyira kicsiny, hogy csak apró szellemeket (à la Tóth Kálmán) élvezhet. – Ne is beszéljen róla. – Akinek rühes a teste, vakarózik, ilyen az ő költészete. Ha általa hagyja magát vezettetni, egészen eltorzítja önérzetét s tehetségét. Ő hizelgő, de dicsérni se tud nagyon. Olyan mint az ökörszem, még ordítani se tud, mint névrokona – az ökör. –

Őn »magyar Lenau«-nak nevezi. Komolyan?”

1877 júniusában arról panaszkodott Komjáthynek, hogy: „Mit csinál Gáspár? Erővel ki akarja nyomtatni német fordítását. Persze nem kell; 78 előtt nem adok ki semmit, s akkor is (ha sikerül a pályázat) legelőször is verseimet s utánok a regényt. (»Romok«)” (1877. június 18.);

1878. február 25-én Komjáthynek írt levelében ezt mesélte: „A számár Gáspárral nekem is volt affairém. Én egy kis maliciát írtam róla ... mire ő mint tényt említette föl, hogy én vagyok azoknak a tökfilkóknak az elnöke. Gáspár leveleit a hozzájuk megkívántató kacagás közt olvastuk Palival. Töröld ki velük...” [Reviczky ekkor közös szobát bérelt Koroda Palival – (A Komjáthy-levelek lelőhelye: OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 10., 4., 13. levél.);

Gáspár Reviczky halála utáni visszaemlékezése szerint is 1876-ban hidegülték el egymástól: „nehány évig ugyan jó barátok voltunk az elhunytal s levelei néhol irántam érzett meleg rokonszenvről és tulbecsülésről tesznek is tanúságot: e rokonszenv 1876-ban (a midőn a viszonyok átalakultak) megszűnt, s Reviczky Gyula már nem sokat tartott arról, amit én írtam vagy – éreztem.” (*Reviczky Gyula emléke. (Őt évről: 1872–1876) Debreczen* 1889. július 16. 138. sz.);

Kapcsolatukról sokat elárul az *Epigon* című vers magyarázataiban Komjáthynek elmesélt történet is (ld. a kötetben meg nem jelent, 1874-es versek között)!;

Szakirodalom: A Reviczky–Gáspár-kapcsolatról ld. még: Császtvay Tünde: *Julius (von?) Reviczky vagy Reviczky Gyula? A Noch einmal újrászületése*. In: *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Bp., Magvető, 1999. 555–573.

KITÁROD ÉREZŐ SZÍVED... – [1881]

Közlések: FL 1881. december 2. 275. sz. 1637.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902. (*Kitárod érező szíved’...* címmel); Kor. 1904. (*Kitárod érező szíved’...* címmel); Paku 1944.; NGB 1969. (*Kitárod érező szíved* címmel); NGB 1989. (*Kitárod érező szíved* címmel); VP 1996.;

Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt., 1. vsz. 2. sor: enyim h. *enyém*; 6. vsz. 2. sor: e h. *a*;

Magyarázat: A versről Reviczky Peteleinek szóló, 1881. december 2-i levelében írt: „Édes, a te rajzaid kedves szavával szólítalak meg a lehető legsavanyubb hangulatban, a miről tanuskodik a mai »Föv. l.«-ban megjelent versem is, melyet Tolnai Lajos egy levelére írtam. Isten tudja, nagyon kevés élenyt [oxigént] fogyasztatok el; olyan nehézkes vagyok, lusta még a szenvedésre is; bármily tárgyat dobna a lelkembe, az oly gyorsan esik le a közönyösségbe, mint a légüres térben a pehely. ... Tudod mit nem találtam eddig? Szeretetet. ... Igazán, csak sok ember közt lehet egy ember igazán egyedül, csak a nemesebb ösztönöket, édesebb hevüléseket tullármázó nagyvárosi zajban lehet érezni igazi halálvágyat és világbanatot. – A csömörig jóllaktam mindennel: örömmel és bánattal, reménnyel és kislelkűséggel, a dicsőség lázával és a megsemmisülés óhajával. A mit egy-egy nyafogó versben elhullajtok, az csak egy csepje annak a méregtengernek, mely lelkemben elterül. Szomorú vagyok a halálig és néma a nírva csendjéig.” (A levelet Máthé József közölte, marosvásárhelyi magántulajdonból – *Igaz Szó* 1968. I. 131–132.).

Tolnai levele mára elveszett. Az OSzK-ban csak egyetlen, 1881. (esetleg 1882.) szeptember 9-én kelt levél található, amelyet Reviczky írt Tolnainak. A levél kezdete: „Tisztelt barátom! Engedje meg, hogy én is viszonzzam kedves megszólítását, melynél a legjobban barátságának megnyerése fölötti érzélem tölt el.” (OSzK Kt. Levelestár)

FIATAL HÁZASNAK – (1882)

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5131. (Komjáthy Vidor pecsétetes papírján, hosszú kutyanyelven, lila tintával, a hátoldalon: „Felvéve összes költeményei közé (Koroda Pál, Athenaeum 1895.) I. kötet. 164. lap Komjáthy Vidor 1909. XII/18.)”;

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: eddig d. n.;

OSzK-kézirat: ékezetbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: kínja h. *könnye*; 4. vsz. 3. sor: leszen h. *legyen*;

Magyarázat: A verset Komjáthy Jenőnek (1858–1895) írta, mikor barátja megházasodott, tehát 1882 tavaszán. Esküvőjüket 1882. március 23-án tartották Balassagyarmaton. Komjáthy egy polgári iskolai tanítónőt, kolléganőjét, Márkus Gizellát vette feleségül. Reviczky egy 1882. március 16-án kelt leveléből úgy tűnik, hogy sem ő, sem Koroda Pál nem tudott részt venni az esküvőn: „Nagy sajnálkozással értesítelek, hogy mai napig és óráig még nem sikerült az illető művelet s így a Gyarmatra jöveletemet illetőleg sem írhatok semmí bizonyosat. Koroda Pál is nagyon szeretne jelen lenni esküvődön; de ő is csak úgy akar menni, ha én is megyek. ... Különben még mindíg lehetséges, hogy ott termünk mint a szél.” 1883 nyarán pár hetet Reviczky náluk töltött Balassagyarmaton, június 3-án így válaszolt Komjáthynek: „Legyen úgy, amint írod s jő e hó végén Bpestre s ha erővel magaddal akarsz vinni, ez egyszer már csak elmegyek; sőt, ha értem jössz, bizonyosan.” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 35., 24. levél.) Komjáthy és Márkus Gizella legendás szerelemmel szerették egymást egész házasságuk folyamán. Öt gyermekük született. Komjáthy verseiben feleségét – saját bevallása szerint Alfred de Vigny romantikus művének hatására – Éloának nevezte, önmagát pedig Lucifernek.

PETŐFI ELLEN I. – [1882]

Változat: *Petőfi ellen II.* címmel, FSZ: PIM Kt. Analekta V. 1370/4. (Id. a kötetben meg nem jelent, 1882-es versek között!);

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/8. r. (lila tintás);

Közlések: OrszVil 1882. XXIII. füz. 534.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902. (*Petőfi ellen* címmel); Kor. 1904. (*Petőfi ellen* címmel); Paku 1944. (*Petőfi ellen* címmel); NGB 1969.; NGB 1989. (*Petőfi ellen* címmel); VP 1996. (*Petőfi ellen* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: *A föld* (áth. *ismét*) (fölötte) *megint a régivé lett*; 2. vsz. 6. sor: *Gyermekhit, óh,* (jav. ráírva) *Gyermekhitem, jaj, nem* (kettévál.) *soká'*; 3. vsz. 4. sor: (áth. *Eged', dalod'*) (alatta betoldás) *Tüzes szemü, bájos leányid'*; 3. vsz. 5–6. sor:

Sőt tán nem is hagy el soha

A legszebb lányka mosolya.;

OrszVil-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: leszek h. *legyek*; 3. vsz. 5–6. sor: *Sőt tán nem is hagy el soha*

A legszebb lányka mosolya.;

Magyarázat: Koroda azt állította, hogy a Petőfi Társaság 1882. május 6–7-i debreceni díszünnepélyének kellemes emlékeiről született ez és az *Útközben* című verse. (MSzal 1889. XI. köt. 561.) A PIM Kézirattárának anyagában megtalálható Reviczkynek a debreceni felolvasóülés alkalmával felajánlott és biztosított szállásának engedélye, mely a Szent Anna utcai kegyesrendi szerzetesházhoz szólt, s 1882. április 30-án állította ki a város főkapitánya mint a szállásolási bizottság elnöke. (V. 4735/60/1) Abból, hogy megőrizte a szállásjegyet, valószínűnek látszik, hogy Reviczky jól érezhette magát a rendezvényen;

A vers első két sora Petőfi *Egy telem Debrecenben* című versének kezdősorait idézi (PSÖM 2. köt. S. a. r. Kiss József – Ratzky Rita – Szabó Zoltán. Bp., 1983. 67.).

*PETŐFI ELLEN II. – [1882/1883]

Változat: *Petőfi ellen I.* címmel (Id. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1370/4. r. (hosszú kutyanyelven, lila tintás kézirat) FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: a kéziratban nehéz az eligazodás, mivel többféle javítás és szövegáthúzás keveredik a lapon. A 2. és a 3. vsz. között Reviczky aláírása szerepel.

(2. vsz. végig áth.):

~~Három napig~~

~~Láttam csak falaid';~~

~~De nem felejttem a míg élek.~~

~~Te mondtad: Örvendj Szép az élet!~~

~~Mámorban, kéjbe ringatád~~

~~Ábránd, hit, tarka sejtelem?~~

~~Van mért örülni!~~

~~Álom volt ez? vagy sejtelem?~~

~~Hullámszik át a~~

~~Mí végig rezgett lelkemen.~~

~~Május hava~~

~~Nem volt Szebb volt-e valaha!~~

~~Hej, Debreczen! Hejh, Debreczen!~~

~~Mindig csak rád emlékezem!~~

Reviczky Gyula

(kék ceruzás beszúrás a vsz. végéig:) *Bágyadt kedélyem*

ujra éled:

Van mért örülni! Szép

az élet.

Három napig

Láttam csak falaid'

De nem felejttem el sokáig,

~~Barát, Eged' dalód',~~ (kék ceruzás beszúrás, egy szó) *bájos leányid'*

~~Hejh, Debreczen! Elhagytalak! Hejh, Debreczen!~~

De váltig csak emlékezem!

Magyarázat: Ld. a *Petőfi* ellen I. jegyzeteit.

I. N. R. I. – [1881]

Közlések: FL 1881. december 25. 294. sz. 1761.; **kötetközlések:** Költők Lugasa 195–196.; Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *FL*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; 4. vsz. 8. sor: Ahasvér h. *Ahaszvár*;

Költők Lugasa-közlés: ékezetbeli, központosásbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; 5. vsz. 6. sor: fölfeszit h. *felfeszit*; 6. vsz. 10. sor: harczot h. *sarczor*;

Magyarázat: A vers nyilvánvalóan a karácsonyi ünnepekben magát még magányosabbnak érző Reviczky lelkiállapotát tükrözi, s feltételezhetően a karácsonyi éjféli mise hatására született. A 80-as évektől Reviczky szinte minden év karácsonyán rendszeresen írt egy-egy évösszegző, sorsértelmező verset (*Ma született a Messiás, Intés, Agglegény karácsonya, Szomorú karácsony*);

I. N. R. I. – Iesus Nasarenus Rex Iudeorum ('a názáreti Jézus, zsidók királya') rövidítése, ezt a feliratot szegezték Jézus fölé a keresztre;

Hitvány cselédség, mely megköpködött; – utalás arra, hogy az elfogott Jézust a főpapok, a vének és a hamis tanúk megköpködték és megbotozták, amikor Isten fiának vallotta magát, illetve később a római katonák ugyanezt tették vele (Máté 26, 67 és 27, 30);

Júdási csók – utalás arra a csókra, amellyel Judás elárulta Krisztust. Judás Jézus 12 apostolának egyike, aki a pénztárt kezelte. Pénzsóvárgásból csókkal árulta el mesterét 30 ezüst sékelért. Mikor látta Jézus halálra ítéletét, fölakasztotta magát. Innen származik az a közmondás, amelyet a színlelt barátságot mutató, de áruló barátokra a mai napig használunk. (Máté 26, 49 és Lukács 22, 48);

Az igazságnak kézmosó birája, – utalás Poncius Pilátus római helytartóra, aki elhárítva magát Jézus elpusztításának felelősségét, a tömeg előtt tisztára mosta kezét (Máté 27, 24);

Pax vobis! (lat.) – Békesség veletek! A katolikus egyházban a szent misékben a felszentelt püspökök üdvözlése;

Piros ruhában mond misét a pap. – Piros papi öltözetet, mely a Szentlélek lángját jelképezi, s melyet kizárólag Pünkösdkor viselnek a papok. A versben viszont karácsonyi miséről van szó – „A Messiás, ki megvált tégedet, / Ma jött a világra.” – sorok szerint;

Kereszt alatt görnyedve vérzünk,

Ahasvér bujdosása létünk. – Reviczky kedvelt Ahasvér-utalásán keresztül áttételes rájátszás a schopenhaueri létértelmező tanokra, melyet Reviczky egészen a magáénak érzett (Reviczky Schopenhauer-értelmezéséről bővebben *Az óáz panasza* és a *Schopenhauer olvasása közben* című versek magyarázataiban. Ld. az *Ifjuságom* című kötet versei között!);

Ahasvér, Ahasvér – Alakjáról és mítoszáról bővebben *A bolondok házából* című vers magyarázataiban (ld. ugyancsak az *Ifjuságom* kötet versei között!);

Ite missa est! (lat.) – Jelentése: 'Menjete, megvan a mise!' 'A misének vége, menjete békével!' – A pap ezekkel a szavakkal bocsátja el a híveket a szent miseáldozatról.

A HALÁL UTÁN. 1877.

Közlések: CsalKör 1877. december 9. 49. sz. 1157–1158.; **kötetközlések:** Ifjuságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969. (alcím n.); NGB 1989. (alcím n.); VP 1996.;

A Rev.-regiszterben szerepel;

Szövegkritikai jegyzetek: CsalKör-közlés: ékezetbeli, központozásbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: Ha ki h. A ki; 1. vsz. 8. sor: erényem h. reményem, 2. vsz. 8. sor: Szobrot fog hazám emelni nékem; 4. vsz. 5. sor: ha majd h. ha bár; 4. vsz. 7. sor: Roszabb sors már úgy se jut nekem;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Nach dem Tode* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 21–22.)

UTOLSÓ VÁGY – [1882]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/14. r. (lila tintás);

Közlések: VU 1882. március 19. 12. sz. 178.; **kötetközlések:** Ifjuságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi, lapszám n.;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: (áth. *Akk*) *Attól*; 3. vsz. 1. sor: (áth. *De*) (fölötte) *És*; 4. vsz. 1. sor: (betoldás) *Hadd legyen útszélén* (áth. *nyug*) *helye*; 4. vsz. 3. sor: (áth. *Csak*) (fölötte, áth. *De*) (áth. *minden-jog*) (fölötte) *Csak legalább melyet takar*; 4. vsz. 4. sor: (áth. *Kívánom, hogy legyen*) (alatta) *Legyen minden kis rög magyar*;

VU-közlés: helyesírási, központozásbeli elt.;

Magyarázat: az MTA-kéziratanyagban ugyanezzel a címmel szerepel *A bánatból* című vers, az *Új Idők* 1875. július 10. 28. sz. 327. oldalán ugyanezen cím alatt *A bánatból* című vers szerepel. (Ld. szintén az *Ifjuságom* című kötetben!);

Csak legalább melyet takar,

Legyen minden kis rög magyar.

S hol most kelettől nyugatig

Testvérietlen nép lakik – Távoli utalás a környező területen élő népekre és a velük való egyre élesedő problémákra: az oroszokra, illetve a pánszláv mozgalomtól való félelemre, a horvát-kérdésre, az osztrákokkal való viszonyra, valamint az ország rendezetlen nemzetiségi kérdéseire.

A nemzetiségi kérdés a dualizmus egyik alapproblémájává nőtt, s megoldatlansága végül a soknemzetiségű történeti Magyarország felbomlásához vezetett. A románok, a szerbek, az erdélyi szászok és a szlovákok tulajdonképpen 1848/49-től, de az 1860-as évektől egyre erőteljesebben, már jól szervezett formában indítottak politikai és kulturális-nyelvi harcot a kormány magyarosítási törekvéseivel szemben. A kiegyezés után százával alakultak meg a különböző nemzetiségi kulturális egyesületek. A nemzetiségi elégedetlenségek egyre nőttek, különösen 1874 után, amikor szlovák gimnáziumokat zártak be, majd az 1879-es XVIII. tc. nyomán, amely előírta, hogy legkésőbb 1883-tól az ország valamennyi nem magyar tannyelvű népiskolájában kötelező tantárgyként kell tanítani a magyar államnyelvet.

Mégis leginkább talán a 80-as években egyre erősödő magyarosodási mozgalomra való utalás olvasható ki a sorokból. Az 1880-as években ugyanis a nemzetiségi vidékek magyar vezető rétege módszeres

akciót indított a magyarosodás meggyorsítása érdekében. (A magyarosodási mozgalomról még vö. a *Pozsony* című vers magyarázataival. Ld. a *Magány* című kötet versei között! – A horvát-kérdésről bővebben a *Vakulj magyar!* Ld. a kötetben meg nem jelent 1883-as versek közt!, valamint *A jegesmedve* című költemények magyarázataiban! Ld. a kötetben meg nem jelent 1878-as versek közt!)

HAZUGSÁGOT SOSEM ÍRTAM... – [d. n., 1883 előtt]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/13 r. (*Dalok 1–3.* címmel és alcímmel, külön cím n., két másik verssel, 1. *A régi vágyból...*, 2. *Kerülsz?*... kezdetűekkel, lila tintával);

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895. (*Hazugságot sosem írtam...* címmel); Kor. 1902. (*Hazugságot sosem írtam...* címmel); Kor. 1904. (*Hazugságot sosem írtam...* címmel); Paku 1944. (*Hazugságot sosem írtam...* címmel); Komlós 1955. (*Hazugságot sosem írtam...* címmel, 1883?-ra datálva); NGB 1969. (*Hazugságot sosem írtam* címmel); NGB 1989. (*Hazugságot sosem írtam* címmel); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: központosásbeli elt., 1. vsz. 3. sor: visszazendül h. visszacsendül;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Lüge hab' ich nie geschrieben* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 18.)

ÚTKÖZBEN – [d. n., 1883 előtt]

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Magyarázat: Koroda azt állította, hogy a Petőfi Társaság 1882. május 6–7-i debreceni díszünnepélyének kellemes emlékeiről született ez és az *Útközben* című vers. [(*MSzal* 1889. XI. köt. 561.) – A díszünnepélyről bővebben a *Fakó poéta* című vers magyarázataiban (ld. a kötetben meg nem jelent, 1883-as verseknél)];

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Unterwegs* címmel fordította le, az 5 vsz.-ot hat szakaszban. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 43.)

AKIT SZERETTÜNK... – [1882]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/53/10 r.;

Közlések: 1. Koszoru 1882. 5. sz. 440.; 2. Cseléd Ujság 1905. április 16. 17. sz. 5.; **kötetközlések:** Költők Lugasa 22.; Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Koszoru*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: központosásbeli, ékezetbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: (áth. ~~Elveszti~~ báját) (alatta) *Báját veszíti, véget ér!*; 3–4. vsz. fölcserélve; 3. vsz. 3. sor: (áth. ~~Képét~~) (alatta) *Megőrizzük, mint (áth. drága,) szent talizmánt,*; 4. vsz. 3–4. sor:

A kedves (áth. egyre-él-szívünkben) (felette) képe szent talizmán

Őt áldja (áth. hogyha meghalunk!) (alatta) hűlő ajakunk;

3–4. vsz. között:

(áth. ~~A szív-el~~) (felette) Szívünk nem (áth. ~~fogad-tanárt~~), (felette) hajt az ész udvarára

(áth. ~~Az ész-komolyságán~~) (alatta) Komoly tanácsain nevet;

1. Koszoru-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

2. CselU-közlés: központosásbeli, ékezetbeli, helyesírási elt.;

Fordítások: A verset Dr. Naschér Simon *Wen wir lieben* címmel (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 44.), Julius Lechner von der Lech pedig *Die man geliebt...* címmel fordította le. (PIM Kt. V. 4735/58/1–3. – Lechnerről ld. a *Nirvána* című vers magyarázatait!).

MA SZÜLETETT A MESSIÁS! – (1883)

Közlések: Aradi Hírlap 1883. december 25. Mell. 5.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902. (*Ma született a Messiás!* címmel); Kor. 1904. (*Ma született a Messiás!* címmel); Paku 1944. (*Ma született a Messiás!* címmel); Komlós 1955. (*Ma született a Messiás!* címmel); NGB 1969. (*Ma született a Messiás!* címmel); NGB 1989. (*Ma született a Messiás!* címmel); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Aradi Hírlap*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Aradi Hírlap-közlés: egybe-különlírási, központosásbeli, ékezetbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; 5. vsz. 5. sor: Ahasvér h. *Ahasvér*;

Magyarázatok: A vers keletkezési körülményeiről Márki Sándortól értesülünk: „Mikor először jött Aradra Reviczky, hogy átvegye a kormánypárti lap szerkesztését, mint talán egyetlen ismerőséhez, hozzám tért be legelőször. Épen karácsonyestéje volt s nálunk töltötte azt az estét. Fanyar mosollyal

nézte azt az örömet, mellyel a karácsonyfa apró kedveskedéseit kis leányom fogadta. Ez a fanyar mosoly most is előttem áll minden karácsonyeste s emlékezetemben föl-fölmerül a szegény költő bágyadt alakja.” (*Reviczky első sikere. Aradi Közlöny* 1891. december 25. 304. sz. 1.);

Emma ismerte a verset, ugyanis ezt írta 1884. január 15-i levelében: „Az Aradi hirlapot nagyobb érdekekkel még a legdühösebb politikus sem olvashatja, mint én. A »Mentsvár« annyira megfelel ízlésemnek, a karácsonyi elmélkedés, jelenlegi hangulatomnak!” (*OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 5. levél*);

Az aradi időszakról bővebben ld. a *Mentsvár* jegyzeteit (ld. a *Magány* című kötet versei közt), Márkival való kapcsolatáról ld. a *IV. Béla* című vers magyarázatait (ld. a kötetben meg nem jelent, 1871-es versek között!);

Sötét az ég; nincs rajta csillag;

Sem égi jel, se lángírás,

Amely vezesse útainkat... – Utalás Mózes és Izrael népének útjára, amikor az Úr vezérelte őket új hazába vezető útjukon: nappal felhőoszlop, éjjel pedig tűzoszlop alakjában (Mózes, 2, 21–22);

Magdolna – Mária Magdaléna, akiből Jézus hét ördögöt űzött ki, s ezután Jézus híve lett. Ott volt, amikor Jézust keresztre feszítették;

farizeus – Ld. a *Himnusz* című vers magyarázataiban! (ugyancsak az *Ifjuságom* című kötet versei között);

Betlehem – Jelentése: 'kenyérháza'. Krisztus szülőhelye, Jeruzsálemtől délre;

Ahasvér, Ahazvér – Alakjáról és mítoszáról bővebben *A bolondok házából* című vers magyarázataiban (ld. ugyancsak az *Ifjuságom* kötet versei között!);

Jób – Alakjáról és mítoszáról bővebben a *Tedeum* című vers magyarázataiban. (ld. ugyancsak az *Ifjuságom* kötet versei között!)

NE TUDJON RÓLAD A VILÁG – [d. n., 1883 előtt]

Kötetközlések: *Ifjuságom* 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Fordítások: A verset Dr. Naschér Simon *Die Welt soll nichts von dir wissen* címmel (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula. Leipzig, 1896. 75–76.*), Márkus Sámuel pedig *Besser ist es, fern der Welt...* címmel fordította le. (*Galerie ungarischer Dichter. Bp., 1896. 180–181.*)

JÖVENDŐ ÉVEK... – [1882]

Közlések: MoNv 1882. december 31. 53. sz. 838.; **kötetközlések:** *Ifjuságom* 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989. (*Jövendő évek* címmel); VP 1996. (*Jövendő évek* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a MoNv-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: MoNv-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 6. vsz. 2. sor: ad h. *ád*;

Magyarázat: Válaszvers Arany János *Évek, ti még jövendő évek* című, 1850-es költeményére (AJÖM I. köt. Bp., 1951. 80–82.), mely Byron *Chilloni fogoly* című verséből vett mottóval kezdődik. Reviczky – akárcsak korábban Petőfi szokása volt – hangsúlyosan az év utolsó napján saját életének és világlátásának összegző elemzését adta abból az alkalomból, hogy Arany János, a nagyra becsült költőkirály néhány hónappal korábban, 1882. október 22-én hunyt el.

DON JUAN A MÁSVILÁGON – [1883]

Közlések: FL 1883. április 6. (1.); **kötetközlések:** *Ifjuságom* 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: központozásbeli, ékezetbeli elt.;

Magyarázat: *Don Juan* (sp.) – Egy 14. századbéli spanyol monda hőse. A veszedelmes, vakmerő nőcsábító jelképévé vált. A gyönyör határtalan élvezője, akit sem égi, sem földi hatalmak nem riasztanak vissza vágyainak kielégítésétől. Csillapíthatatlan érzékisége – a monda szerint – számtalan bűnbe, gyilkosságba sodorta, míg végre lelke az ördög birtokába, a pokolba jut. Történetének számtalan művészi feldolgozása ismeretes, de Reviczkyre legnagyobb hatással Byron verses műve (1821–1823)

volt. Reviczky barátja, Ábrányi Emil 1879-ben a Petőfi Társaság lapjában, a *Koszoruban* publikálta a Byron-mű 1. énekének fordítását, majd az első hat éneket együttesen 1885-ben. A magyar irodalmi életben nagy figyelmet keltett Ábrányi szellemes fordítása;

Ábrányi Emilt egyébként kedvelte Reviczky, s bizonyos tekintetben harcostársának érezte. 1876. február 25-én Kordának írta: „Mi, ha összetartanánk külön dolgokat művelhetnénk. Hárman vagyunk már... Ábrányi E. Kiss J. szintén velünk tartanak. Ám a többi a clique-ekhez szit s ez kár!” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 18. levél.) Egy másik, 1876. március 12-i levelében pedig a következőt írta Koroda Pálnak: „Ábrányi E-t csak most kezdtem becsülni s pedig nem azért, mert nagyra van velem (ezt előbb is tudtam) és reklámokat csap nekem, de azért, mert látom, hogy sok benne a nemes ambíció és testtel-lélekkel az új nemzedék embere.” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 17. levél.)

MEGHALT – [1883]

Közlések: MoNv 1883. március 11. 10. sz. 146.; **kötetközlések:** Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *MoNv*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: MoNv-közlés: ékezetbeli, egybe-különírási elt.; 6. vsz. 4. sor: *Multat nem érez meg soha.*

FINALE – [d. n., 1883 előtt]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/13 r. (*Dalok 1–3.* címmel és alcímmel, külön cím n., két másik verssel, 2. *Kerülsz?...*, 3. *Hazugságot sosem irtam...* kezdetűekkel, lila tintás);

Kötetközlések: Ifjúságom 1883. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*Finále* címmel); NGB 1969.; NGB 1989. (*Finálé* címmel); VP 1996. (*Finálé* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *ah* (áth. ~~szíve~~); *oda van!*; 2. vsz. 2. sor: többé h. *tovább*; 2. vsz. 3. sor: *Hejh, nyugovóra int az óra*;

Magyarázat: *finale*, finálé (lat.) – zárótétel, befejezés;

Fordítások: A verset Spóner Andor *Finale* címmel fordította le (*Jung Ungarn* Heft 6. 14. Juni 1911. 734–736.);

A verset Dr. Naschér Simon változatlan címmel fordította magyarra. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 87.);

MAGÁNY 1883–1889

A kötet elé írt mottó a *Magamról* című vers zárósora. Ez a verssora került síremlékére is, melyet 1891. június 21-én avatták föl. Síremlékét Köllő Miklós alkototta meg. „A síremlék szarkofágján a költészet gyászbaborult muzsája ül, bal kezében aranyhúrú lant, jobbában pálma van. A fölírása ez: »A világ csak hangulat Reviczky. Reviczky Gyula 1855–1889. Közadakozásból emelte a Petőfi-Társaság.«” [(Rozsonдай Gőző: *Reviczky Gyula. Fogarasi Hirlap* 1914. 12. sz. 4.); (*Reviczky Gyula síremléke. VU* 1891. június 28. 26. sz. 425. – A síremlék képét közölte a *MSzal* (1891. 15. köt. 493.))];

Köllő síremléke nem sokáig maradt a síron, mivel a szobor homokkőből készült, s így hamar porladni kezdett. Három évvel Reviczky újratemetése után 1932-ben megpróbálták restaurálni, de kiderült, hogy a homokkő szétmállását nem lehet már visszafordítani. Új szobrot kellett tehát rendelni. A Petőfi Társaság felkérésére Gács István szobrászművészt bízták meg az új síremlék megalkotásával. A költségekre a Petőfi Társaság 500 pengőt, a kultuszminisztérium szintén 500 pengőt ajánlott föl, a főváros pedig 600 pengőt ígért. Köllő Miklós alkotását a Petőfi Múzeumba szállították – adta hírül az *Új Nemzedék* 1932. április 24-i, 90. száma.

MAGÁNY – [1885]

Közlések: FL 1885. november 15. 279. sz. 1855.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996. (d. n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: ékezetbeli, központosásbeli, helyesírási, egybe-külön írásmódbeli elt., 1. vsz. 1. sor: gagyogtam h. *dadogtam*, 1. vsz. 2. sor: 4. vsz. 6. sor: Virág ölen h. *Virágokban*, 6. vsz. 1. sor: sose h. *sohse*; 7. vsz. 4. sor: Jehova h. *Jehovah*;

Magyarázat: *Szanzára* (szanszkrit) – a hindu mitológiában a világ körforgása, az evilágiság. A fogalomról bővebben a *Szanzára* című vers magyarázataiban (ld. a kötetben meg nem jelent, 1885-ös verseknél!);

Jób – Alakjáról és mítoszáról bővebben a *Sátán II.* című vers magyarázataiban (ld. ugyancsak az *Ifjúságom* kötet versei között!);

Jehova – A héber istennév (JHVH) elferdített változata, mely meggyökeresedett a köznyelvben;

S az életszomj, a lelki éhség,

Mint Tantalusz, úgy marjanak? – Tantalos, Tantalus – Görög király. A hagyomány szerint apja Zeusz. Az istenek kedveltje volt, részt vehetett lakomáikon. Nagy hibát követett el azonban – a mítosznak több változata is van –, az egyik szerint nektárt és ambróziát lopott az istenek asztaláról és halandóknak adta; a másik szerint saját fiát, Pelopszt tálaltatta fel lakomául az isteneknek, hogy mindentudásukat próbára tegye. Büntetésül az istenek az alvilágban örökös, olthatatlan éhségre és szomjúságra ítélték, állig a vízben állva, feje fölött gyümölcsök csüngtek, de sem a vizet, sem a gyümölcsöt nem érte el szájával;

Nirvána – a fogalomról bővebben ld. a *Nirvána* című vers magyarázatait (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Megtudnád, álmok álmodója

Hogy élni szép, de halni szebb. – Utalás Asbóth János 1878-ban írt, de 1882-ben második kiadást megért, hasonló című (*Álmok álmodója*) regényére, melyben a főhős – bár semmilyen téren nem sikerült elérnie célját – mégsem lesz öngyilkos, s az életet választja. Reviczky e a döntés helyességét vitatja.

[A regény utolsó mondatai:

„– Nincs miért élnem...

– Az élet kötelesség! – válaszolta az öreg pap.

Igen: az élet közelesség! Van miért élni, mert az élet kötelesség!

Egész életem nem volt semmi, mert minden volt, csak kötelesség nem. Még egyszer ki fogok lépni az életbe. [...]

Ki az életbe!

»Munkálkodó légy, nem panaszkodó!«”

EMMA I–XI.

Magyarázat: A ciklus előtti mottó a *Szerelmi epilóg* című vers 8. vsz.-ának 3–4. sora.

I.
KÖNYVEMMEL – [1883]

Közlések: Május (Debrecen) 1883. május 27. 8. (*Emma* 5. címmel, *Verseim egy példánya elé* alcímmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma XLI.* külön címmel); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma XLI.* külön címmel); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma XLI.* külön címmel); Paku 1944.; NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (ciklusszámozás n.); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1883., eddig d. n.;

Május-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: sokáig kárhozott h. *soká' elkárhozott*; 3. vsz. 1. sor: Így h. *Itt*;

Magyarázat: Az alkalmi kiadvány alcíme: Emléklap a „debreczeni Jótékony Nőegylet” által 1883-dik évi május hó 27-dikén rendezett néppünnyepre. Az egyszeri lap szerkesztői Géressy Kálmán és Karczag Vilmos voltak. A lapba Gyulai Pál *A vén almafa* című költeményét küldte el;

És úgy kísért, mint égi fény,

Én gyönyörű Beatricém! – Utalás Dante Alighieri szerelmére, Beatricére, aki az *Isteni színjáték* című művében végigkíséri a költőt másvilági útján.

II.
TE VAGY MÉG MOSTAN IS SZIVEMNEK... – [1883]

Közlések: OrszVil 1883. október 6. 643. (*Régi szerelem* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma XLII.* külön cím n.); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma XLII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma XLII.*, külön cím n.); Paku 1944. (külön cím n.); NGB 1969. (*Te vagy még mostan is...* kezdettel, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (*Te vagy még mostan is...* kezdettel, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OrszVil-közlés: egybe-különírási, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 4. vsz. 1. sor: *Fut az idő! S szeress akárkit.*

III.
NEM VOLTÁL MÁR IFJU LÁNYKA... – [1885?]

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma XLIII.*, külön cím n.); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma XLIII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma XLIII.*, külön cím n.); Paku 1944. (külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

Szövegkritikai jegyzetek: A vers eddig datálatlan volt. A következő három sor alapján nagyon valószínű az 1885-ös keletkezési évszám, hiszen Emmát 1875-ben ismerte meg:

Hogy először láttalak;

És azóta egyre-másra

Tíz esztendő elhaladt.

IV.
EMLÉKED, MINT VIRÁG A KÖNYVBEN... – [1885]

Közlések: Pikáns Lapok 1885. június 21. 25. sz. 2. (*Emléked...* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma XLIV.*, külön cím n.); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma XLIV.*, külön cím n.); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma XLIV.*, külön cím n.); Paku 1944. (külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

Szövegkritikai jegyzetek: Pikáns Lapok-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 4. sor: *Vagy a mi rosszabb tréfa ennél;*

V.
MÉG MOST IS VÉLED, CSAK TEVÉLED... – [1885]

Közlések: KépCsal 1885. november 1. 6. sz. 83. (*Emmához* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma XLV.*, külön cím n.); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma XLV.*, külön cím n.); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma XLV.*, külön cím n.); Paku 1944. (külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, a KépCsal-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: KépCsall-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 6. vsz. 3. sor: *Mely téged megmutat szívemnek*;

Magyarázat: *húri* – Ld. a *Sok szép leány van a világon...* kezdetű vers magyarázatában (az *Ifjuságom* című kötet versei között)!

VI.

UTÓHANGOK 1–2. – [1884]

1. SZIVEM, MIÓTA TÁVOL ESTÜNK...

2. A SZERELEM NÓTÁI FOGYNAK...

Közlések: 1. Aradi Hírlap 1884. április 13. 87. sz. 1. (*Emmának. Emlékezés 1877-re* címmel); 2. FL 1884. május 28. 125.; 3. Függetlenség 1886. január 10. 10. sz. (2.) (*I., II.* alcímmel, a versek külön cím n.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma XLVI. Utóhangok. 1–2.* címmel); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma XLVI. Utóhangok. 1–2.* címmel); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma XLVI. Utóhangok. 1–2.* címmel); Paku 1944.; NGB 1969. (*Utóhangok 1–2.* címmel, a versek külön cím nélkül, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (a versek külön cím n., ciklusszámozás n.); VP 1996. (a versek külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az Aradi Hírlap-beli közlést jelzi, *Utóhangok I. (Szívem, mióta távol...)* és *Utóhangok II. (A szerelem nótái fogynak)* címmel, feltünteteti az FL-beli megjelenést is *Utóhangok I., II.* címmel;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Aradi Hírlap-közlés: *Szívem, mióta távol...* 2. vsz. 3. sor: Mért h. Mit; A szerelem nótái fogynak...: központosásbeli elt.; 3. vsz.

Isten veled, sok édes álom!

Szerelmem, üdvöm, ifjuságom!

Még élek, még szívem dobog:

De már szeretni nem fogok;

2. FL-közlés: *Szívem, mióta távol...*: központosásbeli elt.; A szerelem nótái fogynak...: központosásbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: fényes h. édes;

3. Függetlenség-közlés: *Szívem, mióta távol...* kezdetű versben: egybe-különírási, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: mit vesződjem h. mért tűnődjem; A szerelem nótái fogynak... kezdetű versben: egybe-különírási, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3–4. sor: Lányért hevülni nem tudó, Fénytől, virágtól bucsuzó;

VII.

MI LENNE, HOGYHA ÖSSZEJÖNNÉNK... – [1884]

Kézirat: OSZK Kt. Analekta 5129. r. (lila tintás, a *Nézd a folyót* című, Lenau versfordítással egy lapon);

Közlések: FL 1884. október 8. (1.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma XLVII.*, külön cím n.); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma XLVII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma XLVII.*, külön cím n.); Paku 1944. (külön cím n.); NGB 1969. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); NGB 1989. (kezdősor szerint, ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az Aradi Hírlap-beli közlést jelzi (1884. október 8-i dátummal), *Utóhangok III.* címmel. [Az Aradi Hírlapban ez a vers nem jelent meg. A dátum azonossága miatt Komlós valószínűleg elírta a lelőhelyet];

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: eddig d. n.;

OSZK-kézirat: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *Még egyszer*, (áth. ~~annyi év után~~) (felette) *már véletlenül*; 2. vsz. 1. sor: (áth. ~~Szerelmünk rég~~) (felette) *Tűnt ifjuságunk szenvedélye*; 2. vsz. 2. sor: (áth. ~~Lázban~~) *Vajon lobogna-e megint?*; 2. vsz. 3. sor: (áth. ~~Még egyszer lángot vetne-e~~) *Vagy nincs varázs*, (áth. ~~mely a kiégett~~) (fölötte, áth. ~~még egyszer képes~~) (fölötte, áth. ~~felszítani~~) (alatta) *tűzolni*; 2. vsz. 4. sor: (áth. ~~Szívet meg tudja gyújtani~~) (áth. ~~Kiégett, néma~~) (fölötte) *Új szerelemre megint meggyújtaná?* (alatta) *szíveink'*?; a 3. vsz. és a 4. vsz. fölcserélve, de beszámozva, 3. vsz. 1. sor: (áth. ~~Óly hidegek~~) (áth. *Hogy*) (fölötte, áth. ~~Ah~~) (fölötte) *Szívem, megváltoztunk! oly lemondók*; 3. vsz. 2. sor: (áth. ~~Lemondók és~~) (fölötte) *Vagyunk ma is türelmesek*; 4. vsz. 1. sor: (áth. ~~Csak most tudtam meg~~) (fölötte) *Meglátogatsz még álmaimban*; 4. vsz. 2. sor: (áth. ~~Nem~~) (áth. ~~Még most is~~) (alatta) *Csókkollak és átölel karom*; 4. vsz. 3. sor: (áth. ~~S-hogy~~) (alatta) *De ébren aztán nevetek csak*; 4. vsz. 4. sor: (áth. ~~Ez érthetetlen álmokon~~) (fölötte) *Hogy én ilyesmit álmodom*; a 4. vsz. és a 3. vsz. között: (áth. ~~Lemondtam én, te is lemondál~~);

FL-közlés: ékezetbeli, helyesírási, központosásbeli elt.

VIII.

DICSŐSÉG – [d. n.]

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma XLVIII.*); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma XLVIII.*); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma XLVIII.*); Paku 1944.; NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (ciklusszámozás n.); VP 1996. (külön cím n.)

IX.

ÉNEKEK ÉNEKE – [1887]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/3 r-v. (csak az 1–2. vsz. és a 3. vsz. 1–4. sor, fekete tollal és ceruzával, a versön ceruzával, az utolsó előtti 2. sorban fekete tollas jav.);

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma XLIX.*); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma XLIX.*); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma XLIX.*); Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (ciklusszámozás n.); VP 1996. (d. n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Új Nemzedék*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *Oázis* (áth. ~~sehol~~ *se*) (áth. ~~nagy-néha~~ *hiába* *leltem* *útam*on,; 1. vsz. 3. sor: (áth. ~~S~~) *Rámtörtek*, (áth. ~~akkor is, midőn pihentem~~) *hogy pihennem ne lehessen*; 1. vsz. 5–6. sor:

(áth. ~~Levél az úton egyre~~) *Az üldözött vadnál is kimerültebb*

(áth. ~~Vadak között védtelen~~) *Erősek közt egyetlen gyöngye, én;*

2. vsz. 1. sor: *Tovább vonszoliam vérző testemet (am vérző testemet körbekerítve, föléírva) va testem' száz sebével;* 2. vsz. 3. sor: (áth. ~~Időgen, furesa~~) *Embert utánzó nép közé juték el;* 2. vsz. 5–6. sor: a vsz alatt, betoldással jelezve; 3. vsz. 1–2. sor:

(áth. ~~Köröttem járt kelt tőlem megtagadva~~) (felette áth. ~~Csak nyüzsgött~~) (felette) *Köröttem, mint (betoldás) a sár bogár ganajba'*

(áth. ~~Harácsoló~~) (alatta betoldva, áth. ~~Habzsoló~~) (áth. ~~rideg, barbár~~) *tömeg* (felette) *Csak nyüzsgött a tisztátalan;* 4. vsz. 7. sor: *Van mért* (áth. ~~örülnöm~~) *hevílnöm;*

Magyarázatok: Reviczky szerelme, Bakalovich Emma, akihez ez a kései vers szól, soha nem ment férjhez. 1887-ben olyan szerencsétlenül törte lábát, hogy hátralévő életét pokoli kínok között élte le, s a tolvászékből már nem tudott többé fölkelni. 1889. január 5-én halt meg;

A cím utalás az Ószövetség hasonló című könyvére, mely az örök szerelem jelképévé vált. A hagyomány szerint alkotója a fiatal Salamon király volt, valójában azonban különböző időkben és szerzőktől való alkotások gyűjteménye;

Korompay H. János a versben egyértelmű Baudelaire-hatást bizonyít, de úgy, hogy – a nyilvánvaló Baudelaire-szövegviszhangok mellett – Reviczkynek éppen a Baudelaire értelmezéseitől való eltérő (léteértelmezésbeli, poétikai, modalitásbeli stb.) vonásait emeli ki. (Ld. Korompay H. János: *Műfordítás és líraszemlélet. Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései*. Bp., 1988. 71–72., 75.);

számum – észak-afrikai, port és homokot forgató, szárító szél, főleg Arábia és Szíria sivatagain. Az ég elborul a portól, a nap elhalványul, a levegő piros színűvé lesz. A levegő hőmérséklete akár 50°, a homok pedig 70°-ra is felmelegedhet;

*Oázis hiába leltem útam*on – az oázis-motívumról bővebben *Az oázis panasza* című versben (ld. az *Iffjúságom* című kötet versei között);

Sakál, hiéna, bűsz ember-barom. – esetleges utalás Petőfi *Az örült* című versének 26. sorára („Mert egy hiéna kiása síromból”), valamint a vers záró képeire;

Orfeusz éneke – Orpheus, Orfeusz az ókori mítoszok mesés dalnoka. Trákiában élt, ahol ábrándosan tisztelték Dionüszoszt és a múzsákat, s a hagyomány szerint itt virágoztak a művészetek. Anyja Kalliópé múzsa, felesége pedig egy nimfa, Eurüdiké volt. Lantjával igazi csodákra volt képes: megmozgatta a fákat és a vizeket, megszeldítette az állatokat. Mikor Eurüdikét kígyó marta meg és meghalt, Orfeusz leszállt az alvilágba, s bánata az árnyak királynőjét annyira megindította, hogy megengedte Eurüdikének a világba való visszatérést azzal a feltétellel, hogy nem szabad visszatekinteniük, amíg el nem érik a halandók országát. Orfeusz szerelmi türelmetlenségében azonban nem győzött várni, hátra tekintett, és így végleg elvesztette feleségét;

Te intesz: Csak előre a magasba!

Főlebb, főlebb!... Ott fénylik csillagunk! – vö. A küzdelemben című vers 'exsior' szavának magyarázatával!;

Az asszonyok között te drága, ritka; – Áthallás az *Üdvözlégy Mária* (Ave Maria) című imára.

X.

MÉG EGYSZER – [1888]

Közlések: OrszVil 1888. január 1. 1. sz. 2.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma L.*); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma L.*); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma L.*); Paku 1944.; NGB 1969. (ciklusszámozás n.); NGB 1989. (ciklusszámozás n.); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1887. (Az OrszVil-közlés alapján);

OrszVil-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.

XI.

SZERELMI EPILOG – [1884]

Közlések: KépCsalL 1884. október 5. 2. sz. 19. (*Szerelmi epilog* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Emma LI.* címmel); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Emma LI.* címmel); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Emma LI.* címmel); Paku 1944.; NGB 1969. (ciklusszámozás n., 1887-es dátummal); NGB 1989. (ciklusszámozás n., 1887-es dátummal); VP 1996. (1887-es dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, a KépCsalL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1884. (a KépCsalL-közlés alapján);

KépCsalL-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt., 4. vsz. 3. sor: fájáru h. fájánál;

FESTETT IDEÁL – [1879]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/6 r. (fekete tintás, csak az 1–2. vsz. és a 3. vsz. 1–6. sor);

Közlések: Koszoru 1879. 12. sz. 505–508.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (cikluscímként és verscímként feltüntetve); Kor. 1902. (cikluscímként, nem verscímként feltüntetve); Kor. 1904. (cikluscímként, nem verscímként feltüntetve); Paku 1944. (cikluscímként és verscímként feltüntetve); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: szakozásbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: *Hol* (bekarikázva *tilott*) *tréfa-csókokért*; 1. vsz. 6. sor: *S megtapsolták* (áth. ~~*bűnös*~~) (betoldás) *az dlszerelmet*; 1. vsz. 7. sor: *Csók, eskü*, (áth. ~~*vétek*~~) *szinlelések*; 2. vsz. 1. sor: sápadt képü h. *sápadt arczu*; 2. vsz. 3. sor: (áth. ~~*Most*~~) (áth. ~~*Ma is ott*~~) *Lebzel* (áth. *a*) *mint máskor szinház tövébe*; 2. vsz. 6–9. sor: a 15. sor után, betoldással jelölve a helyét; 2. vsz. 8. sor: (áth. ~~*Nem*~~) *Egy nőt se látott* (áth. ~~*senkit*~~) *még soha*; 2. vsz. 16. sor: *Rideg* (áth. ~~*egy*~~) *szobában*; 2. vsz. 17. sor: *Körülbeegte* (jav.) *Körülbeegi*; 2. vsz. 17–18. sor között: (áth. ~~*Zord-metaphy*~~); 2. vsz. 19. sor: *megzavarta* (jav.) *megzavarja*; 2. vsz. 21. sor: (betoldás) *Mindig csak Leonórárt látta* (jav.) *látta Zoltán*; 2. vsz. 22. sor: (áth. ~~*A boldogságra*~~) *S az üdvösségre, mostan látta* (jav.) *látja csak*; 2. vsz. 23. sor: *A* (áth. ~~*vastag könyvek*~~) *nem tanítanak*; 3. vsz. (áth. ~~*Zoltán mint mondtam*~~) (fölötte) *Tehát ott* (áth. ~~*lehelt és didergett*~~) (fölötte) *a szinház mellett ácsorog*; 3. vsz. 2–3. sor:

(áth. ~~*A havas sárban a szinház előtt*~~)

~~*És ma is várta Leonórárt*~~ (alatta áth. ~~*drága hölgyét*~~.)

(áth. ~~*És*~~) (betoldás) *Zoltán és várta* (jav.) *várja* (betoldás) *bájos ismeretlenét*

Kivel csak (betoldás) *néha álmában beszélt*. (fölötte) *olykor*;

Koszoru-közlés: központosításbeli, ékezetbeli, szakozási elt.; 2. vsz. 1. sor: sápadt képü h. *sápadt arcu*;

2. vsz. 3. sor: *Ma is ott lebzel a szinház tövébe*;

3. vsz. 13–14. sor: *Sokszor láttam vékony ruhában*

Megindította szívemet;

3. vsz. 16. sor: *S oh, jaj, sokat koplalhatott*; 3. vsz. 18. sor: *S megszántam önt, mert jó vagyok*;

3. vsz. 25. sor és a FSZ-ben nem szereplő sorok:

Most Leonóra lesz az ifju foglya

S uralkodó a szenvedély

Ez festi a szerelmi vágy hatalmát;

3. vsz. 29. sor és a FSZ-ben nem szereplő sorok:

Feltárja a sejtelmek birodalmát,

Hol millió szebbnél-szebb rózsa nyit.

Így lesz mannává könnye a szegénynek,

Mely kenyerére s poharába hull,

S hálát rebeg jószágos istenének,

Ki angyalt küld vigasztalásaul.

S beszélne még s hallgatná Leonóra,

De a lovak im' prüszkölve megállnak;

5. vsz. 12. és 13. sora közötti, a FSZ-ben nem szereplő sorok:

Rózsát keresnek lepke-vágyai.

A telt gyomornak mások álmai.

Biztatja: Nem tündér, csak földi nő ez!;

5. vsz. 14. sora h. *Madonna véd! az ifju vakmerő lesz...*;

6. vsz. 7–9. sor és a FSZ-ben nem szereplő sor: "Hát így vagyunk? ... Féltékeny ön... Bezeg

Megjárta!" S Leonóra is nevet.

(Hogy is ne! borzas, éhező diák,

Ki miatt Zdenkó így heveskedett!)

6. vsz. 10–11. sor és a FSZ-ben nem szereplő sor:

„Az utcán szedtem föl szegény fiát.

Megszántam őt – Jó volt a vacsora?

Tudom, ilyet nem evett soha."

Magyarázat: *karmantyú* – Melegen bélelt, henger alakú, általában prémes kézmelegítő, melybe a nők télen a kézfejükét és a csuklójukat dugták;

szeráf-ének (héb.) – Az angyalok kilenc karának első rendje. Az Isten iránti szeretet jelképei. Isten trónja körül állnak, s így zengik dicsőségét. Hat szárnyuk van, kettő-kettő a fejükön, a lábukon és a derekukon;

ímez-ámoz – tessék-lássék beszél valakivel.

EPITÁFIUMOK

Magyarázat: A ciklus előtti mottó a *Volkov-temető* című vers zárósorai;

A ciklus versei a félreértett vagy a sok támadást elszenvedett zsenikről szólnak;

Epitáfium (gör.) – fölirattal ellátott, álló helyzetben befalazott sírkőlap a középkori templomokban, amelynek fölírátán a halott érdemeinek méltatása szerepel, általában verses alakban.

KATONA JÓZSEF. EMLÉKTÁBLÁJÁNAK LELEPLEZÉSÉRE. 1883. ÁPRILIS 16.

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1370/6 r. (*Bukott óda* alcímmel, fekete tintás kézirat, a 2. és a 7. vsz.-ban ceruzás jav., a 7. vsz.-ban még lila tintás jav. is);

Kötetközlések: Magány 1889. (1883. ápr. 16. alcímmel) FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902. (1885. április 16. alcímmel); Kor. 1904. (*Emléktáblájának leleplezésére 1885. április 16.* alcímmel); Paku 1944. (1885. április 16. alcímmel); NGB 1969. (*Katona József Emléktáblájának leleplezésére* címmel); NGB 1989. (*Katona József Emléktáblájának leleplezésére* címmel); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: egybe-különírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: vágyik h. *óhajr*; 1. vsz. 2. sor: (áth. ~~mind napfényre, tapsra vágyott.~~) (felette) *ohajtá mind a tapsot* h.; 1. vsz. 4. sor: (áth. ~~Virágot női pinczében ki látott.~~); 2. vsz. 1. sor: *S* (áth. ~~A~~) *neked*; 2. vsz. 2. sor: (áth. ~~Bús~~) *Hősöddel*; 2. vsz. 2. sor: (áth. ~~küzdött~~) *nem hevült*; 3. vsz. 2. sor: Shakespeare-je h. *Shakespeare-e*; 3. vsz. 5. sor: aki ma itt áll h. *a ki* (áth. ~~csak~~) (fölte) *ma itt áll*; 5. vsz. 1. sor: *a kor*, (beszúrva) *s más*; 7. vsz. 3. sor után: (ceruzás betoldás) *S a hír* (áth. ~~A-hir napfénye sugara csak~~) (fölte, áth. ~~S-a és ki~~) *sugára* (fölte, áth. ~~esupán~~) (betoldás) *csak*; 7. vsz. 4. sor: (áth. ~~A-hir~~) (áth. ~~Neved a hir az aranykönyvébe jegyzé.~~) (fölte, áth. ~~ma már~~) (a sor alatt) *ma már mint halhatatlant emlegetnek.*; 8. vsz. 1. sor: (áth. ~~S-#~~) *Óh*;

Magyarázat: Reviczky a gimnáziumi önképzőkörben rendszeresen fellépett írásaival, s több díjat is nyert. 1872/73-ban tanulmányt írt Katona József *Bánk bánjáról*;

Az ünnepről, melyet Katona halálának napján, április 16-án tartottak, hosszú híradást adott a *Kecskeméti Lapok* 1883. április 16-i száma, s egy íves irodalmi mellékletet is csatoltak hozzá. Ugyancsak itt hirdették ki, hogy „A Katona József kecskeméti szülőházának emléktáblával megjelölésére alakult emlékbizottság által egy – a leleplezési ünnepélyen felolvasandó alkalmi ódára kitűzött 20 arany jutalomra” hány pályázat érkezett meg, s hogy mi lett a pályázat eredménye. A beérkező 40 jelígés pályamű között nem található a Reviczkyé, legalábbis egyiknek sem azonos a címe és a jelígeje. A pályázat nyertese Dr. Csengeri János fehértemplomi gimnáziumi tanár lett. A meghívottak hosszú listájában sem szerepel Reviczky neve. Eddig azt sem lehetett tudni, hogy Reviczky erre a pályázatra írta meg a verset. A levél alcíme viszont azt sugallja, hogy Reviczky mégis pályázhatott a költeménnyel, még ha eddig nem is került elő erről adat.

Gyulai Pálnak az ünnepségen mondott *A kecskeméti Katona-ünnepen 1883. április 16-án* című megnyitóbeszéde megjelent (*KisTÉ* 1883/1884. 19. köt. Bp. 1885. 28–30.). Az ünnepségen a Kisfaludy Társaság tagjai közül Gyulai Pál, Csiky Gergely, Degré Alajos és Dalmady Győző vett részt;

Fagyos közöny hamar szárnyát szegi.

Pacsirtát zengni télidőn ki hallott!

Nincs dalos ajk, mely ne hallgatna végre,

Ha nincs, aki figyeljen énekére. – utalás arra az életrajzi tényre, hogy Katona a Bánk bán után nem írt több drámát, mert belefáradt darabjainak sikertelenségébe. 1815-ben tette le ügyvédi vizsgáját, ügyvédkedni kezdett. Emellett nyilván idézi Katona (feltehetően 1820 nyarán készült) *Mi az oka, hogy Magyar Országban a Játékszíni Költő-mesterség lábra nem tud kapni? című tanulmányát is, különösen a „6. akadály” részt, melynek bizonyos passzusaira szó szerint is rájátszik (Katona József: Versek, tanulmányok, egyéb írások. S. a. r. Orosz László. Bp, 2001. 66–78., különösen a 444–454. sor);*

A teremtésbe' vesztés és bukott – utalás II. Endre szavaira a *Bánk bán* V. felvonásából (2649. sor: „Nincs a teremtésben vesztés, csak ő”);

És tünt a kor, s más, újabb nemzedék

Tapsolva, sírva, lelkesedve látta

A magyar ember őstermészetét,

Sok százados harczát tragédiádba'. – utalás arra, hogy 1845-ben a *Bánk bán* befogadástörténetében éles fordulat állt be, amikor a címszerepet Lendvay Márton vette át. Innentől fogva a darab az egyik alapvető nemzeti drámánkká vált, s Bánk alakja a magyarság eszményképévé lett.

WAGNER RIKÁRD – (1883)

Közlések: FL 1883. február 18. 41. sz. 261. (*Wagner Rikárd* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902. (*Wagner Rikárd* címmel); Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969. (*Wagner Richard* címmel); NGB 1989. (*Wagner Richard* címmel); VP 1996. (*Wagner Richard* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: Szigfrid h. Siegfried; 3. vsz. 6. sor: Goethe h. *Göthe*;

Magyarázatok: Richard Wagner 1883. február 13-án délután 4 órakor halt meg. Wagner az olasz operai hagyománytól elfordulva a drámai zene mellett jóval nagyobb szerepet biztosított a drámai szövegnek is, valamint – Németország egységesítését és nagyságát kívánva – a dicső múlt példájával kívánt nemzetére hatni. Emiatt fordult a germán mítoszvilág felé, s műveiben elevenítette föl példájukat. Filozofikus tartalmú drámáinak szövegét is maga írta, rendszerint a romantikus megváltáseszme szellemében. Életrajzát, műveit részletesen tárgyalta pl. az *Ország-Világ*. (1883. 124–125.);

Wagner temetése két nap múlva volt Bayreuth-ban, mint azt pl. az FL február 17-i száma hírül adta. (40. sz. 259.);

Fréja, Freyja, Freia – A skandináv mitológia istennője, Njordhr leánya, Freyr nőtestvére, akit az Eddadalok gyakran említenek. A források szerint férje Odhr (Ódin), leányuk Hnoss. Birtokában van a brisinga-men nevű értékes nyakék, ami ha dühbe jön, szétreped a nyakán. Susogó tollasruhában jár, kocsiját két macska húzza. Palotája Folkvang;

Walhalla, Valhall, az ó-skandináv Valholl – A németek híres pantheonja. A skandináv mitológiában – főleg a költészetben – a halottak csarnoka, azaz Odin fényes vára, amelyben az isten maga köré gyűjti a legjelesebbek embereket, akik a harmezőn vagy mint a neki szentelt áldozatok haltak meg. Ezek a hősök a Walhallában is harcias életet folytattak. Itt lakik a valkürök egy része, a hattyúszüzek is, akik hattyú alakjukat főleg fürdéskor le is vetik. (Innen ered a magyar Árgirus-monda is.) A Walhallán kívül létezett a halottak általános birodalma is, melynek neve Hel.

Walhallának nevezeték el azt a Regensburg melletti építményt is, melyet I. Lajos bajor király, Wagner barátja és mecénása emeltetett a német dicsőség és a német nagyság örök emlékére. Az épület 1842 októberében készült el;

amrita – a halhatatlanság itala a hindu mitológiában;

Itáliában ért el a halál – Wagner Velencében halt meg, ahová pihenni utazott;

Láttam Szigfridet, Krimhild bosszuját – A Nibelung-ének német népeposz alakjai. A mondában a hős Siegfried megszereti és nőül kéri a wormszi Günther burgundi király hűgát, Krimhildát, akinek neve az ónémet 'grima', azaz sisak és 'hiltja', azaz harc szóból származik. Krimhilda sógornőjével, Brunhilddal vitatkozva férjeik hősiességén, önkéntelen okozója lesz, hogy Hagen megöli Siegfriedet. Krimhilda bosszúja azonban a burgundok vesztét is okozza. Az özvegy Krimhilda ugyanis bátyja udvarában él, míg Etzel (Attila) nőül nem veszi. Évekkel később meghívja burgundi rokonait udvarába, és Siegfriedet

megbosszulva mindnyájukat megöleti. Hagent maga gyilkolja meg Sigfried kardjával, de ő is meghal. Mondai magva egy régi mítosz, melyben Siegfried, a sárkányölő megszabadítja ugyan a Brunhild nevű valkir, de maga is Grimhild hatalmába kerül. Grimhild éjjeli démon, a niebelungok testvére, akik megtorolják rajta, hogy egy kincset elrabolt tőlük. Történetüket a *Nibelung-ének* mondja el. – A *Siegfried* című opera (A *Nibelungk gyűrűje* 3. része) ősbemutatója Beyreuthban volt 1876. augusztus 16-án, az első magyarországi bemutatót 1892-ben tartották az Operában;

Tannhäuser lángját, Hollandid buját; – Tannhäuser német Minnesänger, azaz szerelmi dalnok volt. A hollandi a soha nyugtot lelni nem tudó hajós legendás alakja. – A *Tannhäuser* először 1845. október 19-én mutatták be Drezdában. 1861/62-ben – átdolgozása után – Párizsban csúfosan megbukott. Magyar ősbemutatója 1871. március 11-én volt a Nemzeti Színházban. – A *bolygó hollandi* ősbemutatóját szintén Drezdában tartották, maga Wagner vezényelt. Magyar bemutatója: 1873. május 10-én volt a Nemzeti Színházban;

Az álmatag szemű Sentát s szerelmét;

S Elzát, kinél nincs bájolóbb, se szendébb. – Senta A *bolygó hollandi* című opera főszereplője, a hollandi szerelmese. Állítólag Wagner egy átélt tengeri vihar nyomán írta meg művét. [A hollandi alakjáról bővebben az *Epilóg. Nőszülő barátomnak* című versének magyarázatában (ld. ugyancsak a *Magány* című kötet versei között!)] Elza 11. századi brabanti hercegnő, a *Lohengrin* női főszereplője. A *Lohengrin* ősbemutatójának helye és ideje: Weimar, 1850. augusztus 28. A karmester Liszt Ferenc volt. A magyarországi első bemutató pedig 1866. december 1-jén volt a Nemzeti Színházban;

Szállj, szállj Odinhoz! – Wodan, Wotan, azaz Odin a németek főistene, a zivatar és az aratás ura, aki télen megbűvölve alszik valamely hegy mélyében. Később ötvöződött egy 14. századi, keleti eredetű mondával, mely szerint az a német császár lesz a világ ura, aki pajzsát egy bizonyos időben egy meghatározott száraz fára fölakasztja.

ARANY JÁNOS HALÁLÁRA – (1882)

Kötetkiadások: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (megj.: Néhány nappal Arany halála előtt leplezték le Petőfi szobrát); Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Magyarázatok: Arany János 1882. október 22-én halt meg Budapesten. Október 24-én temették el az akadémia csarnokából indulva. Temetésén hatalmas tömeg vett részt. Ravatalánál barátai, Gyulai Pál és Szász Károly, továbbá egykori főnöke, Török Pál református püspök tartottak gyászbeszédet;

Reviczky és íróbarátainak Aranyhoz való viszonyáról bővebben: az *Arany Jánosnak. Válaszul »Kozmopolita költészetre«* című versére (ld. a kötetben meg nem jelent, 1878-as verseknél!);

Hamar jött az örömről gyász, hamar!

Az ünnep árja még le sem lohadt,

Bú árnyékolja, népem, arcodat.

Egy hét különbség, vagy tán annyi sem. – utalás arra, hogy Petőfi szoboravatása október 15-én volt, s valóban, Arany rá egy héttel hunyt el;

Hogy, míg a nagy lantosnak szobra támad – az Akadémia 1882. október 24-i közülésében azonnal elhatározta egy érc Arany-szobor felállítását. 1000 forint aláírásával gyűjtést indítottak, melyre az évek során több mint 90 ezer forint gyűlt össze. A szobrot Strobl Alajos mintázta meg a költő műveiből vett mellékalakokkal. A Nemzeti Múzeum kertjében végül 1893 tavaszán leplezték le;

Ősz volt, hives, borongó őszi nap – utalás Arany János *Jóka ördöge* című versének VII. fejezete e sorára: „Végre megkopasztá hives ősz a nyarat,” (AJÖM II.), valamint a sor szinte szó szerinti ismétlése az *Ősszel* című költemény első sorának. „Híves, borongó őszi nap” (AJÖM I. 114–116.);

Elérkezik végnapja Ossiánnak! – utalás Arany János *Ősszel* című versének *Jer Ossian, ködös, homályos énekeddel!* refrénjére (AJÖM I. 114–116.), valamint idézi az Arany János *Kozmopolita költészet* című versének utolsó előtti 3-4. sorát (De legyek, ha veszni sorsa, / Húnyó nép közt Osszián” – AJÖM I. 347–348.);

Ossián, Ossian, Osszián – egy 3. században élt gael (Oisian, Oissin, Oisein alakban is ismert) kelta mondai hős, bárd neve, akit egy vitás költői ciklus szerzőjének tartottak. Agg korában megvakult. A neki tulajdonított énekeket a 18. század hatvanas éveiben Macpherson adta ki angol fordításban. Hatása rendkívüli volt, minden európai irodalomban nyomban fordítani kezdték a skót hősepeket. Eredetisége körül azonban óriási vita támadt, többen úgy vélték, hogy maga a fordító hamisította az egész, de voltak, akik valóban 3. századi műveknek tekintették. Egy harmadik álláspont szerint az

ossiani költemények nyelvkincse jóval modernebb, szerzősége semmiképpen nem kapcsolható Ossianhoz, de a dalok motívumai és a mondai anyaga tényleg egy olyan mondakörből való, amely ősforrásokon alapul és népköltészeti alkotásokban hagyományozódott tovább. Költészete Aranyt is igen foglalkoztatta;

Mit szent magányban gondolt, érezett:

Azzal kezdünk egy új évezredet, – Utalás a margitszigeti magányban írt *Őszikékre*. Nagyon érdekes, hogy Reviczky ebben a versében sem felejtette el jelezni, hogy Arany költészetében a későbbi lírai műveket tartja példaadónak, s ezeket becsüli költői szempontból legtöbbszörre. Ez erős ellentétben állt az akadémikus irodalom népnemzeti képére formált, epikus Arany-képével, Gyulaiék köre Arany legfőbb művének a *Toldit* tartották;

Nem jó utánad, nem jön ily magyar! – távoli áthallás a kozmopolita-vita fő kérdésére: mi a költő feladata: „világ-költő” vagy magyar költő legyen-e. Hogy Reviczkynek a vers megírásakor eszébe juthatott Arany verse, arról az Ossian-utalás tanuskodhat. A vitáról bővebben az *Arany Jánosnak. Válaszul „Kozmopolita költészet” című versére* magyarázataiban. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1878-as verseknél!)

TURGENYEV – (1883)

Közlések: FL 1883. szeptember 7. 209. sz. 1333. (*Turgenyew* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-közlést helytelenül *KépCsall*-beli közlésként jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: központozásbeli, egybe-külön írásmódbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: *Ami csak ábránd, édes gerjedelem*; 4. vsz. 4. sor és 5. vsz. 4. sor: Turgenyev h. *Turgenyew*;

Magyarázat: Turgenyev 1883. szeptember 3-án halt meg. (Betegségéről, haláláról, temetéséről napi hírekben tudósítottak a lapok, pl. a *VU* 1883. szeptember 4., 9. száma.) A szeptember 16-i számban részletes beszámolót közöltek a temetésről: a párizsi orosz templomban szeptember 7-én tartott gyászszertartáson sok orosz menekült és nihilista is megjelent. A legnagyobb koszorún „Az orosz menekültek Turgenyevért” felirat állt. Viszont kevés francia művész jelent meg, köztük volt azonban Renan. A francia kormányból senki sem képviseltette magát, de Orlov orosz nagykövet leróta kegyeletét. A környéken hemzsegték a titkos és rendes rendőrök, a nagykövet pedig bármiféle búcsúbeszédet letiltatott, mivel rettegtek a nihilisták tüntetésétől. A félelem nem volt ok nélküli, mivel mindenki emlékezett még rá, hogy annak idején, 1852-ben a hazájába hazatérő Turgenyevet éppen a Gogol halála alkalmából írt és a cenzúra megkerülésével publikált nekrológja miatt fogták el és börtönözték be egy hónapra, majd internálták birtokára három évre. Végakarataról bővebben a *Volkov-temető II.* című versének magyarázataiban (ld. ugyancsak a *Magány* című kötet versei között!);

Reviczky sokra becsülte a korabeli orosz irodalmat. Már 1874. január 25-én (majd később is gyakran) Korodának szóló levelében említette: „Olvasok elméletet. Jean Paul [német szatírikus, műveit Gottschal adta ki], Víscher [német esztétikus, Hegel tanítványa], Lemcke [német esztéta és művésztörténész]... Neher [német festő, az ő művei pl. a weimari kastély Goethe- és Schiller-szobájának festményei] ... s at. s humoristákat egy: Dickens-t, (Ezt igen, igen ajánlom!) Puskin-t, Turgenyew-et, Jean Pault, Bret Harte-t [észak-amerikai író, a 70-es években németországi főkonzul, a korban hihetetlen népszerű volt], E. T. A. Hoffmann-t ... Aranyt (Bolond Istók nagyszerű humor. Második éneke is megjelent. és Sterne.” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 4. levél);

Reviczky később írt ugyan Tolsztojról is [*MSzal* 1888. VIII. 194. – *Tolsztoj főműve* címmel a *Háború és békét* a Petőfi Társaság 1887. szeptember 18-i felolvasóülésén méltatta. *VU* 1887. 39. sz. 652.)), de a kedvence mindvégig Turgenyev maradt. Szabó Endre, egyik legközelebbi, igazi jó barátja úgy emlékezett, hogy Reviczky lelkesedése vette rá őt is, hogy megismerje az orosz irodalmat. Nemsokára megtanult oroszul, s a kor egyik legjobb irodalmi fordítója lett; többször is beutazta Oroszországot. Szabó Endre az *Üstökös* című lap szerkesztője, majd – 1882-ben Jókaitól átvéve – tulajdonosa is lett. [*Oroszországból*. 1890. – Szabó Endrének három Reviczkynek szóló, dátum nélküli rövid levélkéje található ma az OSzK Kézirattárában (Levelestár)];

Turgenyev, Ivan Szergejevics (1818–1883) a 19. század második felében az orosz írók közül neki volt talán a legnagyobb hatása a magyar írókra;

Pavlovna, Gemma, Litvinov, Szanin – utalás Turgenyev *Füst* (Irina Pavlovna és Litvinov) és *Tavaszi vizek* (Gemma és Szanyin) című regényeinek alakjaira. – A PIM Kézirattárában megmaradt Reviczkynek egy olyan jegyzetekkel teleírt lapja, amelyen a következő feljegyzés szerepel: Litvinov-val elmondja: Füst, füst, füst! – T. női jellemei. Endrődi S. »Hermance«. – Pavlovna Irén. Ahol más szívszorító jeleneteket s a

legnagyobb bonyodalmakat írta volna, ott Turgenyev félbeszakítja az egészet.” (Analekta V. 4735/55/40 v.);

Minden csak füst! – Utalás Turgenyev *A füst* című regényére (magyar fordítása: 1868.);

Még ismeretlen sírod' is megáldom. – Temetéséről és sírjáról bővebben a *Volkov-temető II.* című versben;

A jobbágyok hideg napú hazája

Benned vigasztaló fiát is áldja. – Utalás Turgenyev korai művére, az *Egy vadász emlékirataira* (korabeli címén: *Egy vadász iratai*. Magyar fordítása: 1885.), amelyben a jobbágyország szörnyűségeit s ennek következményeit, valamint a zsarnoki földbirtokos-rendszer avítságát mutatja be, s a jobbágyrendszer eltörlése mellett állt ki. A művet hazájában a *Szovremennik* című havilap közölte részletekben, de Turgenyev ekkor már külföldön, Párizsban élt, ahová felfedezője, Bjelinszkij halála után költözött;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *An Turgenjeff* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 56–57.);

Szakirodalom: Diószegi András: *Turgenyev magyar követői. Tanulmányok a magyar–oroszl kapcsolatok köréből.* II. Bp., 1961. 84–137.

A VOLKOV-TEMETŐ II. – [1883/1889]

Változat: *A Volkov-temető I.*, FSZ: OSzK Fol. Hung. 1858/24–26. r. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1883-as verseknél);

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (megj.: „Szentpétervár egy szegényes temetője, melynek egyik ronda zugában, rablógyilkosok szomszédságában fekszenek Oroszlország irodalmi kitűnőségei. Ide temették Turgenyevet is Belinszki mellé.”); Kor. 1902.; Kor. 1904. (megj.: „Szentpétervár egy szegényes temetője, melynek egyik ronda zugában, rablógyilkosok szomszédságában fekszenek Oroszlország irodalmi kitűnőségei. Ide temették Turgenyevet is Belinszki mellé.”); Paku 1944.; Komlós 1955. (1889? dátummal, megj. is szerepel); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996. (1883-as dátummal, a megj.-ben: Belinszkij);

Magyarázatok: A temető neve helyesen: Valkov;

A *Vasárnapi Ujság* cikke szerint Turgenyev végakarata az volt, hogy holttestét Szentpétervárra vigyék és atyai barátja, Bjelinszkij holtteste mellé (vagy Puskin lábaihoz) temessék, aki Puskin, Gogol, Goncsarov, Nyekraszov felfedezője, Dosztojevszkij és Turgenyev méltatója és segítője volt. Keveset írt, de roppant hatású irodalmára volt a korszaknak, ő adott irányt és eszméket a korabeli orosz irodalmi életnek. (VU 1883. szeptember 22. 37. sz. 606.)

A *Vasárnapi Ujság* szeptember 23-i száma adta tudtul, hogy Turgenyev holttestét október elején fogják Párizsból Szentpétervárra szállítani. A cikk felsorolja, hogy az orosz írók milyen rövid életűek és szomorú sorsúak voltak: Puskin 37, Gogol 43, Bjelinszkij 37, Herzen 38, Lermontov 27, Dosztojevszkij 60 évesen halt meg. A cikkben megismételték Turgenyev végakarátát, megjegyezve, hogy „E kívánság teljesítése azonban nehézségekbe ütközik, mert Bjelinszkij mellett absolute nincs hely. Az a terv merült föl tehát, hogy írók részére elkülönítenek egy részt a temetőben, s ide temetve Turgenyev földi maradványát, melléje helyezik Bjelinszkijét.” (619. old.);

Elöl zúldtan Dosztojevszki mégyen, – Utalás arra, hogy Dosztojevszkij sem állt távol a megőrüléstől. Egy titkos társaság tagjaként a cenzúra, a jobbágyság és a közigazgatási visszaélések megszüntetésén munkálkodtak, de 1849. április 23-án több társával együtt elfogták, és valamennyiüket halálra ítélték. Halálos ítéletüket fel is olvasták a vesztőhelyen, s csak a végén tudatták velük, hogy a cár kegyelméből a büntetést szibériai kényszermunkára változtatták. Dosztojevszkij négy évet töltött fogságban, majd besorozták közkatonának, amiről azt írta, hogy valóban a megőrüléstől mentette meg. Elmekörtáni, pszichiátriai megfigyelései műveiben is megjelentek;

Aztán Gogoly, ki úgy veszett el éhen. – Az orosz író utolsó éveiben elméje megháborodott, magát isten különös kegyeltjének tartotta, s csillapíthatatlan vallási buzgóság vett erőt rajta. Elméje végül egészen elhomályosult, s nem volt hajlandó magához ételt venni;

Lermontov honjából kiűzve ég el; – Lermontovot a Puskin halála után írt *A költő halálára* című verséért 1837-ben a Kaukázusba internálták. Nem sokkal később a francia követ fiával való párbaja miatt 1840-ben újra a Kaukázusba küldték. Egy tisztvársával vívott párbajban halt meg 1842-ben. A pesszimizmusáról híres költő holttestét 1842 tavaszán szállította haza anyja a családi birtokra;

Puskin boszút liheg piros sebével; – Nem sokkal házassága után párba keveredett egy külföldi diplomata fiával, aki ugyan Puskin sógornőjét készült feleségül venni, de azért feltűnően udvarolt Puskin feleségének is. A párban ellenfele golyója halálosan megsebesítette. Egyébként Puskit is internálták életében, Odesszából egy Voroncov gróf ellen írt satirikus verse miatt. Egy cári rendeletre hivatkozva orosz magaviselet miatt ki kellett lépnie a szolgálatból, s a mihajlovói birtokára internálták;

S látom bús arcát Csernisevskinek,

Kit csári zsarnok-önkénté számkivet. – A társadalmi kérdésekre adott válaszai miatt 1862-ben elfogták, bíróság elé állították és Kelet-Szibériába internálták. Húsz évi száműzetés után 1882-ben szabadult, de akkor is csak Asztrahánban, később Szarátovban telepedhetett le;

A kerepesi temetőben

Siromnak lesz virága bőven – Reviczky valóban a Kerepesi temetőben nyugszik. A Petőfi Társaság kérésére Vadnai Károly intézte el Kammermayer polgármester úrnál, hogy a város vezetősége ingyen sírhelyet utaljon ki földi hamvainak. Ez végül is a nemzet elismerését jelentette, mivel az 1840-es évek közepén alapított temetőben ekkorra a közönséges temetkezéseket beszüntették, s a helyet egyre inkább a nemzeti nagyságok temetkezési helyének tekintették. Ekkor nyitották meg a 429 hold területű Új köztemetőt (VU 1883. 32. sz.). 1929-ben Reviczky maradványait új sírba temették, mivel a parcella bérleti ideje lejárt. Az exhumáláson Petri Mór vett részt a Petőfi Társaság részéről és a *Pesti Hírlap* egyik munkatársa. A sír feltárásakor kiderült, hogy a régi fakoporsó olyannyira szétmállott, hogy a költő csontjai kiestek, és úgy kellett legalább a fő csontokat megkeresgélgni a homokban. Petri Mór kérte, hogy az új sárga deszkakoporsóban – kegyeletből – legalább nagyjából rendezzék el a maradványokat. [T[amás]. E[rnő].: *Új sírba temették Reviczky Gyulát.* (PH 1929. november 24. 268. sz. 29.)]

Temetéséről bővebben a *Szépen fognak eltemetni* című vers magyarázataiban. (ld. ugyancsak a *Magány* című kötet versei között!);

Peterdi Andor évekkel a temetés után arról tudósított, hogy Práger Ferencné, Jászai Mari ismerőse gondolja több mint tíz éve a költő sírját, futórázsát és rezedát ültet rá minden évben. (*A zsidó asszony, aki Reviczky sírját ápolja.* Világ 1918. október 19. 11–12.);

Fordítások: A verset Jean Rousselot fordította franciára, az átültetés két teljesen eltérő változatának (és azok javításos verzióinak, illetve indigós változatainak) gépiratos kéziratai a PIM Kézirtattárában találhatók, a Gara László-hagyatékban: V. 3668/104/12, 14, 15, 16 (*Le cimetière Volkov*); V. 3668/104/19 (*Et le Jour des Morts*);

*A VOLKOV-TEMETŐ I. – [1883]

Változat: *A Volkov-temető II.* (ld. a *Magány* című kötet versei között!)

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/24–26. r. (lila tintás);

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: megj.: „Szentpétervár egy szegényes temetője, melynek egyik félreeső zugában, a rablógylkosok tözsomszédságában feküsznek Oroszország irodalmi kitűnőségei. – Ide temetik Turgenyevet is Belínszki mellé. –”;

A lap jobb sarkában, felül, egymás alatt: Bogolubov, Dosztojevszki, Belinszki, Gogoly, Lermontov. Az 1–2. vsz. a kötetközlésekből hiányzik, a versszakok más sorrendben; a 4. vsz. több változatban;

1. vsz. 2. sor: (áth. ~~S-a szégyen-pírja-éget~~) (mellette) *Mínő helyen* (alatta olvashatatlan írás) *fog domborulni*;

1. vsz. 8. sor: *orosz* (áth. *nemzet*) *nép*;

a 8. sor után jelzéssel betoldva, oldalt a 2. vsz. 1–6. sora; 2. vsz. 1. sor: *korban* (fölött) *népnel*, minden *korban úgy volt* (áth., fölötté ~~népnel~~);

2. vsz. 8. sor: *Gogoly* – (áth. ~~Oh, szégyen—éhen halt...~~) *gyalázat, úgy veszett el éhen*; 2. vsz. 8–9. sor között: (áth. *Míndnyájuk sorsuk*) (alatta, áth. *sorsuk*) (áth. ~~Nyomor volt, sorsuk, megvetés s a szégyen.~~);

2. vsz. 9: (áth. ~~Nálunk de más~~) *Míndnyájuk sorsa küzdes volt s a szégyen.*;

2. sor 11. sor: *Hogy a mit az előn* (fölötté) *előkön vétettek egykor*;

2. vsz. 12. sor: *Majd a halottak* (betoldás) *on* (áth. ~~kiengesztelik~~) *jóvá teszik!*;

2–3. vsz. között: *Nem úgy*;

3. vsz. 1. sor: *Óh, mindenütt*, (áth. ~~Oh, mindenféle korba~~) (fölötté) *mióta Jóh keserge*;

3. vsz. 2. sor: *Meg volt az verve*, (áth. ~~a világba dobva~~) *meg volt bélyegezve*;

3. vsz. 3. sor: (áth., zárójelbe téve ~~Ki az eszmének~~) (áth. *állt szolgálatába.*) (mellette) *Csalárdok közt az igazsághoz áll.*;

3. vsz. 3–4. sor között: *S az igazságnak*;

3. vsz. 5. sor: *Bús sorsa küzdes*, (áth. ~~keplálás~~) (fölötté, áth. ~~szégyen és~~) (oldalt, betoldás, áth. *gúnyoló*) *gúnykaczaj közöny*;

3. vsz. 6. sor: *Párnája* (áth. ~~kon~~) *kő*(betoldás)*darab* (áth. ~~végasztalása~~) (fölötte, áth. ~~volt és~~) *nektára* – könny.;

3. vsz. 8. sor: *Ah*, (áth. ~~Igy~~) *látom őket elvonulni sorba'*...;

3. vsz. 9. *Elől a* (áth. ~~halvány~~) (alatta) *rongyos Dosztojevszki mégyen*.;

4. vsz. 2. sor: (áth. ~~Csak életemben fázom, koplalok~~) (mellette) *Csak életemben fázom, koplalok*.;

4. vsz. 2–3. sor között: (áth. ~~Szerencsés végezt oly hazát adott~~);

4. vsz. 3. sor: (áth. ~~Mely meg~~) (fölötte) *Hazám becsüli költőjét, a – holtat*.;

4. vsz. 4. sor: (áth. ~~Hol~~) (fölötte, áth. ~~Ki~~) (áth. ~~az nem~~) (fölötte, áth. ~~lesz~~) (alatta, áth. ~~Hol nem lesz~~) (beszúrás) *S nem* (alatta, áth. ~~hagyja~~) (alatta) *tűri sírszomszéd(átjav. ~~ja~~)ul – gyilkosoknak*.;

4. vsz. 10. sor: *Eljősz te is*, (áth. ~~hogy~~) (fölötte, áth. ~~s meggyújtod~~) (alatta) *s meggyújtod mécsedet*.;

----- (a kéziratban itt vonal)

5. vsz. 1–4. sor eredeti sorrendje: 3-4-1-2, a sorok beszámozva, a 4-1-2. sorok a jobb oldalon, oldalt;

5. vsz. 3–5. sor között: (áth. ~~S Lermontovét, a ki számkivetve vész el Kút~~)

(áth. ~~Az~~) (áth. ~~S az ifju Puskin látongó sebével!~~);

5. vsz. 9. sor: (áth. ~~Mint színpadon a drámák köreit~~) (fölötte) *Sirját* (áth. ~~ha késve is~~) (betoldás) *az unokák megkönnyezik*.;

5. vsz. 1. sor: (áth. ~~Csak az orosz nép~~) (alatta) *Csak te orosz, vagy rút kivétel itt*.;

6. vsz. 1. sor: *Óh, nem elég, hogy* (áth. ~~átkos fegyvered~~) (fölötte, áth. ~~gyilkos~~) *gaz hóhér kezéd*.;

6. vsz. 2. sor: (áth. ~~Festvért~~) (beoldás, a lap oldalán) *A meggyilkoltak* (áth. ~~népek~~) *vérétől csepeg*.; (a sor mellett, áth. ~~Szabadabb~~) (alatta, áth. ~~Miveltebb~~);

6. vsz. 3. sor: *Hogy a kőből rabszolga* (áth. ~~nem tehetsz~~) *sose válik*.;

6. vsz. 4. sor: (áth. ~~Rabbá teszed~~) *Kiüldözöd rab(átírva ul)nak Szibériá(átírva ig)dig*.;

6. vsz. 5. sor: *Hogy* (áth. ~~szíved elvadult, lelked~~) (fölötte) *lelked mint hazád, hideg, setét*.;

6. vsz. 7–10. sor: *Azt a ki* (áth. ~~világít~~) *fényét. híní(áth. k) (áth. ~~a setétben~~) (alatta) az éjben*.;

S erényt, s (áth. ~~az~~) igazságot hírdet merészen

Hogy költőd(áth. ~~et~~) még a sírban is gyalázzad

(áth. ~~Mit hogy~~) (áth. ~~Barom vagy~~) *Igy* (szórendcsere jelölve) *ember nem tesz, csak barom vadállat*.;

A 4. vsz. másik változata a 26. r. oldalon:

Hál' isten, hogy magyar költő vagyok!

Csak életemben fázom, koplalok.

S ha gyötrött testem végre összeroskad:

Tán nem lesz sírszomszédja – gyilkosoknak.

A kerepesi temetőben *Bár tövisektől vérzett*

Síromnak lesz virága bőven,

S halottak estéjén, óh kegyelet

(áth. ~~Síromra is tesz majd zöld levelet.~~

(~~Meggyujj~~) (~~Te is~~) ~~Meggyújtod rajta is (me) kis mécsedet~~)

Eljősz te is, hogy meggyújtsd mécsedet.

Reviczky Gyula

(alatta)

Szerencsés végzet oly hazát adott

(alatta, áth. ~~Ohyan hazában fognak eltemetni~~)

(áth. ~~Hol meg tudják becsülni a – halottat~~.)

(felette) *Mely megbecsüli költőjét a – holtat*

(áth. ~~S hol~~) (áth. ~~s hol nem~~)

(áth. ~~S a költő~~) (áth. ~~;~~) *hol*, (áth. ~~ha~~) *gyötrött testem*, (áth. ~~végre~~) (fölötte) *ha összeroskad*

Nem lesz gödörszomszédja – gyilkosoknak.

(áth. ~~Az em~~) *Bár élve tövisek között haladtam:*

Rózsák alatt fogok rohadni majdan. (fölötte, áth. ~~fogok rohadni s tiszteletben~~)

----- (a kéziratban itt vonal)

Te még a holtat is becsméreled,

Czárok hazája, barbár a neved!

Nemcsak háborúid jelzi vér (áth. ~~;~~) s gyalázat

IDŐELŐTTI SÍRVERS – [1884]

Közlések: FL 1884. augusztus 24. (*Időelőtti sírvers* címmel); *kötetközlések*: Magány 1889. FSZ; Kor 1895. (*Idő előtti sírvers* címmel); Kor. 1902. (*Idő előtti sírvers* címmel); Kor. 1904. (*Idő előtti sírvers* címmel); Paku 1944. (*Idő előtti sírvers* címmel); Komlós 1955. (*Idő előtti sírvers* címmel); NGB 1969. (*Idő előtti sírvers* címmel); NGB 1989. (*Idő előtti sírvers* címmel); VP 1996. (*Idő előtti sírvers* címmel); A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Die eigene Grabschrift* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 23–24.)

GOROMBA VERSEK

Magyarázat: A ciklus előtti mottó a *Biztatás* című vers két kezdősora.

BIZTATÁS – [1884]

Közlések: Szabadelvűpárti Naptár az 1885. évre 147–149.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Szabadelvűpárti Naptár*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Szabadelvűpárti Naptár-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, szakozási, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: Ma h. *Ha*; 4. vsz. 4. vsz. 14. sor: Mi hát? h. *Ki hát?*;

Magyarázatok: Vajthó László szerint a vers egy olyan Goethe-idézet alapján íródott („Nur die Lumpe sind bescheiden”), amelyet Schopenhauer is idéz. „Van különben egy hosszabb, szatirikus verse is, a *Biztatás*, mely a Goethe-idézetnek és Schopenhauer hozzá fűzött megjegyzéseinek eléggé egyéni visszhangja – állítja Vajthó. (*Reviczky és Schopenhauer*. BpSz 1938. 250. sz. 316–341.);

Nil admirari a kor jelszava – Nil admirari (lat.) – 'Semmit se csodálj meg!' 'Semmin se csodálkozz!'; Ld. Horatius (Epist. 1. 6., 1.). Plutarchos szerint (A hallásról, 13.) Pithagorasz görögül mondta;

Odi profanum vulgus [et arceo](lat.) – Gyűlölöm a csöcseléket és távot tartom magam tőle. Horatius: *Carminum liber tertius I. Ad chorum virginum et puerorum* (A mértékletesség dicsérete) kezdősora;

tiitán – Ld. a *Tartsatok bűnbánatot! II.* magyarázataiban (az *Ifjuságom* kötet versei között!);

»Hogy képzelődik a szegény tatár! – rájátszás Kisfaludy Károly *A bánkodó férj* című víg balladájának szállóigévé vált zárósorára (Kisfaludi Kisfaludy Károly minden munkái. 1. köt. S. a. r. Bánóczi József. Bp., 1893. 225–226.);

S a kritikák is mind arról beszélnek:

Nem volt az repülés, nem vagy te semmi. – Nyilvánvaló utalás arra, hogy Reviczky első verseskönete szinte semmilyen visszhangot nem váltott ki. Az a néhány kritika pedig, ami megjelent kötetéről, egyrészt közeli barátainak „gesztus-recenziója” volt, másrészt még azok között is volt egy-két meglehetősen hüvös bírálat (Tóth Sándor: *FL* 1883. május 24. 120. sz.; [Mikszáth Kálmán]: *MoNv* 1883. május 13. 19. sz. 303.). A kötet visszhangjáról bővebben az *Ifjuságom* című kötet kopfjában!

VALLOMÁSOK I–III. – [1884]

I. SERÉNY A VÁGYBAN, REST A TETT BEN...

II. MINT AZ ÉHES KOLDUS EMBER...

III. HEINÉVEL, HA KELL, BEVALLOM...

Közlések: Szemle 1884. május 21. 21. sz. 3. (*Vallomások I., II., IV.*, külön cím n.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (a versek külön cím n.); Kor. 1902. (a versek külön cím n.); Kor. 1904. (a versek külön cím n.); Paku 1944. (a versek külön cím n.); NGB 1969. (1–3. alcímmel, a versek külön cím n.); NGB 1989. (1–3. alcímmel, a versek külön cím n.; VP 1996. (1–3. alcímmel, a versek külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Szemle*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Szemle-közlés: *Serény a vágyban...* kezdetű versben: központozásbeli elt.;

Mint az éhes koldus-ember... kezdetű versben: központozásbeli, egybe-különírási elt.; 1. vsz. 3. sor: Nézi csak h. *Csak nézi*;

Heinével, ha kell, bevallo... kezdetű versben: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: lehangoltan h. *meghatottan*;

Magyarázat:

Éhen hal, de lopni nem mer – Áthallás Petőfi Sándor *Nemzeti dal*ának 18. sorára ('*Ki most, ha kell, halni nem mer*' – PSÖM III. 1951.38.)

PRO MEMORIA. KEZDŐ POÉTÁKNAK – [1883]

Kézirat: PIM Kt. Analekta, V. 4735/53/6 (lila tintás kézirat, lila ceruzás javításokkal);

Közlések: Üstökös 1883. szeptember 23. 38. sz. 10.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Komlós-kronológiában szerepel, az Üstökös-beli közlést jelzi;
Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat (az erősen javított kézirat): *Pro memoria*.

– *Kezdő poétáknak* –

(áth. *Irtam-nótát szerelmesnek*

Bölcselkedőt is, melyet

Egy két szót ki tőlem akart)

(alul jelzett 2 sor betoldás) *Irtam verset mindenneműt;*

Mélát, rajongót, keserűt.

Volt jámbor is, ki megcsodálta

S maradtam mégis félhomályba.

(áth. *Irj vezérezéket és ne verset;*)

Ifjú magyar költő-jelölt

Bolond, ki (áth. még-ma) (alul jelzett betoldás) nálunk rímbe' költ,

Ha (áth. a) már a dicsvágy (áth. réme) (alul jelzett betoldás) láza kerget,

Vezérczíkket (áth. firkálj;) (alatta) körmölj; ne verset;

Üstökös-közlés: egybe-külön írásmódbeli, központozásbeli elt; 1. vsz. 1–2. sor:

Irtam nótát szerelmeset

Bölcselkedőt is eleget;

2. vsz. 3. sor: láza h. réme;

Magyarázat: *pro memoria* (lat.) – emlékezetül, emlékeztető, feljegyzés.

SZÉPEN FOGNAK ELTEMETNI – [d. n.]

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904. (*Szépen fognak eltemetni!* címmel); Paku 1944.; Komlós 1955. (1889? dátummal); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996;

Magyarázat: Reviczkynek mindenben igaza volt, a valóságban is úgy történt, ahogy azt versében megjósolta. Halála után íróársai a városi hatóságokhoz folyamodtak, hogy a Kerepesi úti temetőben ingyen sírhelyet utaljanak ki neki. Kiss József bejelentette Reviczky elhunytát Vadnai Károly országgyűlési képviselőnek, ki 11-én éjjel érkezett meg Hévízről, és az írók segélyegyletének költségén azonnal megrendelte a temetést. (*Reviczky Gyula meghalt. Alföld* 1889. július 13. 159. sz. 3.)

A Petőfi Társaság gyászjelentése szerint „a végtisztesség folyó hó 12-én délután öt órakor lesz az üllői úti klinikáról. Budapest 1889. július 11-én.” Temetését az írói segélyegylet rendezte. „A ravatalra koszorut helyeznek többet között a »Petőfi-társaság«, a »Pesti Napló« és »Pesti Hírlap« szerkesztősége. A temetés díszes lesz s annak rendezésével [– a sors fintora folytán – Cs. T.] Vadnai Károly [miskolci] orsz. képviselő az »Entreprise de pompes funebre«-t bízta meg. A Petőfi társaság nevében Komócsy József fog beszédet tartani a ravatalnál és utána Borostyáni Nándor a »Pesti Hírlap« szerkesztősége nevében. A sírnál pedig Koroda Pál, az elhunyt meghitt barátja fog bucsuztatót mondani.” [(PN 1889. július 12. 189. sz. 2.) Reviczkynek két gyászjelentését is őrzi az OSzK Kézirattára az Analekta 11.752 és a PH által kiadott gyászjelentés az Analekta 5117. sz. alatt.] Tamás Ernő úgy emlékezett, hogy Komócsy beszéde „meglehetősen száraz, minden melegséget nélkülöző,” míg Borostyáni „emelkedett hangú, szép gyászbeszédet” tartott. A koporsót négyfogatú halottaskocsi vitte ki a kórházból a Kerepesi úti temetőbe. (PH 1928. december 30.);

A lap belső gyászjelentésének szövege: „A Pesti Hírlap szerkesztősége fájdalommal tudatja, hogy szeretett kartársuk s feledhetetlen barátjuk, Reviczky Gyula, a Pesti Hírlap belső munkatársa s a Petőfi-Társaság rendes tagja, f. hó 11-én, reggeli 5 és fél órakor, hosszas szenvedés után elhunyt. Temetése az Üllői-úti klinikáról, pénteken, július 12-én, délután 5 órakor fog végbemenni. Budapest, 1889. július 11. Áldás a hű barát emlékének!”;

1889. július 20-án az *Ország-Világ* című lap akkori szerkesztője, Benedek Elek hosszabb méltatása után Gaál Mózes versét közölte *A költő temetése. Reviczky halála* címmel. (4. vsz.:

És láttam hervadt arcodon még

Mosolyod fájó panaszát:

»Míg élni küzdém összetörve

Kenyérre vágyva, nem gyönyörre,

Hol volt ez a sok jó barát?» – 30. sz. 472.)

Pósa Lajos Reviczky halálára írt 3 vsz-os versét az *Alföld* 1889. július 16-i száma adta közre *Reviczky Gyula* címmel, *Leroskadtlál a nagy töviskereszt alatt, /Rózsák boríták el haldokló ágyadat... kezdettel* (161. sz. 1.);

A Petőfi Társaságban 1890. január 7-én Palágyi Menyhért rendes tag tartott emlékbeszédet Reviczky Gyula felett, amelyet két részletben közölt a *Pesti Hírlap* (1890. január 7., 9.), hosszabb részletét pedig az *Erdélyi Híradó* (1890. január 8. 3–5.). Palágyi nyilván nem véletlenül vállalta el a beszédet, hiszen – akárcsak Reviczky – szintén nagy tisztelője volt Schopenhauernek (Palágyi Menyhért: *Schopenhauer*

széptana. *Koszoru* 1885. április 12–, 15–17. sz.), Gyulaival kapcsolatban pedig – Reviczkyhez hasonlóan – izzó gyűlöletet érzett;
Reviczky temetéséről megemlékezett a *Hazánk* Gr. monogramú tárcaírója is, elemélkedve Reviczky nyomorúságos sorsán. (*Hazánk* 1901. augusztus 10. 188. sz.);
Kedves barátja, Szabó Endre, az *Üstökös* szerkesztője, *Reviczky Gyula túlvilági verse* című rigmussal emlékezett rá, amelyet azonban nem találtam meg, csak egy hivatkozásból ismeretes:

*Nem adtatok soha enni,
Ezért kellett éhen veszni,*

...

Szégyen a társadalomra,

Ezért fogtok dőlni romba... (Dersi Tamás: *Századvégi üzenet*. Bp., 1973. 55.);

Halálára még két barátja: Dengi János és Fehér Dezső írt verset, melyeket azonban nem sikerült megtalálnom;

Halála után Reviczkynek szobrot emeltek, nem is egyet, igaz, hogy a sírján. 1891. június 21-én avatták föl síremlékét, melyet Köllő Miklós alkotott. „A síremlék szarkofágján a költészet gyászborult muzsája ül, bal kezében aranyhúrú lant, jobbában pálma van. A fölírása ez: »A világ csak hangulat Reviczky. Reviczky Gyula 1855–1889. Közadakozásból emelte a Petőfi-Társaság.«” [(Rozsonдай Gőz: *Reviczky Gyula. Fogarasi Hírlap* 1914. 12. sz. 4.); (*Reviczky Gyula síremléke*. VU 1891. június 28. 26. sz. 425. – A síremlék képét közölte a *MSzal* (1891. 15. köt. 493.));

Köllő síremléke nem sokáig maradt a síron, mivel a szobor homokkőből készült, s így hamar porladni kezdett Három évvel Reviczky újratemetése után 1932-ben megpróbálták restaurálni, de kiderült, hogy a homokkő szétmállását nem lehet már visszafordítani. Új szobrot kellett tehát rendelni. A Petőfi Társaság felkérésére Gács István szobrászművészt bízták meg az új síremlék megalkotásával. A költségekre a Petőfi Társaság 500 pengőt, a kultuszminisztérium szintén 500 pengőt ajánlott föl, a főváros pedig 600 pengőt ígért. Köllő Miklós alkotását a Petőfi Múzeumba szállították – adta hírül az *Új Nemzedék* 1932. április 24-i, 90. száma.

Reviczky halála utáni elismeréséhez kapcsolódik még, hogy 1913. november 29-én Léván Reviczky-Társaság alakult (*Irodalomtörténet* 1914. 137.), Mártonvölgyi László szerint pedig 1918-ban Vitkócra is érkezett egy vörös márványtábla, amelynek szövege a következő volt: „Ebben a házban szül. 1855. ápr. 9-én revisnyei Reviczky Gyula, jeles írónk és költőnk († Budapesten, 1889. év július 11-én) kinek emléke a nemzet kegyeletével áldott legyen!” A tábla azonban már nem került föl a szülőházra, a háború utánra pedig nyoma veszett. (Mártonvölgyi László: *Reviczky szülőháza és neve problémájához*. *Életünk* 1966. 123–125.);

A kérdésről még a *Volkov-temető II.* című versek magyarázataiban! (ld. a *Magány* című kötet versei között);

Rózsát szórnak rám halommal – A sírjára tett rózsákról és virágokról bővebben a *Rózsák* (ld. a kötetben meg nem jelent, 1889-es verseknél!) és a *Volkov-temető II.* (ld. a *Magány* című kötet versei között!) című versek magyarázataiban. Rózsaszeretetéről szólt még egy önéletrajzi írásában [ld. a *Falun I–III.* című vers magyarázataiban. (Ld. az *Iffuságom* című kötet versei között.)]

TALIZMÁN I. – [1883]

Közlések: *KépCsall* 1883. január 14. 16. sz. 254.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895. (*Talizmán. Egy ajándékba kapott melltűre* címmel); Kor. 1902. (*Talizmán. Egy ajándékba kapott melltűre* címmel); Kor. 1904. (*Talizmán. Egy ajándékba kapott melltűre* címmel); Paku 1944. (*Talizmán. Egy ajándékba kapott melltűre* címmel); NGB 1969. (*Talizmán. Egy ajándékba kapott melltűre* címmel); NGB 1989. (*Talizmán. Egy ajándékba kapott melltűre* címmel); VP 1996. (*Talizmán. Egy ajándékba kapott melltűre* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *KépCsall*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: ugyanezzel a címmel létezik egy másik vers is, melyet Reviczky 1887-ben publikált. (Ld. a kötetben meg nem jelent, 1887-es verseknél);

KépCsall-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. sor. 2. sor: gyöngy kis dalt h. egy kis dalt; 4. vsz. 1. sor: leszen h. marad; 4. vsz. 2. sor: S cserében érte visszaáldalak;

Magyarázat: *Talizmán II.* címen létezik egy egészen más vers is. (Ld. a kötetben meg nem jelent, 1877-es versek között!)

*TALIZMÁN II. – [1887]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/35 r. (csak az 1–5. vsz., fekete tintás);

Közlések: 1. OrszVil 1887. október 1. 40. sz. 646. FSZ; 2. Pallas Nagy Képes Naptára az 1888. szökő évre. Bp., 1887. 109.;

Szövegkritikai jegyzetek: Mivel az OSzK kézirat csak az 1–5. vsz.-ot tartalmazza, nem lehetett FSZ-nek venni;

OSzK-kézirat: egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: Künn h. *Kün*; 3. vsz. 4. sor: elhül h. *elhal*; 4. vsz. 1. sor: Feltün h. *S feltün*; 4. vsz. 3. sor: esélytül h. *esélytől*; 4. vsz. 4. sor: hajtsad h. *hajítsad*; 5. vsz. 2. sor: ritka h. *drága*;

2. Pallas-Naptár közlése: központosásbeli, helyesírási elt.; 6. vsz. 3. sor: Védje h. *Vélje*; 9. vsz. 4. sor: be h. *beh*;

Magyarázat: *Talizmán I.* címen létezik egy egészen más vers is. (Ld. a *Magány* című kötet versei között!)

SIRALMAS NÓTA – [1889]

Közlések: Sopron 1889. július 27. 60. sz. 1.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós (1889? dátummal); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996;

Szövegkritikai jegyzetek: Sopron-közlés: egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 16. sor: nagyhangu h. *nagy hangon*; 2. vsz. 7. sor: Kézmíves-írók h. *Kézműves-írók*;

Magyarázat: *Tenném le ezt a gyáva büszkeséget*

S járnék kedvébe' kétszinűn a czéhnek;

Csinálnék hivatásból üzletet,

Alkudva mint X versdíjak felett; – Vö. Palágyi Lajos *Reviczky Gyula önérzete* című írásával, amelyben elmeséli, hogy Reviczky – a legnagyobb nyomor idején – sem volt hajlandó büszkeségéből engedni: „Az akkori Ország-Világban költeménye jelent meg, amiért honoráriumot várt. Minimális díjul akkor öt forintot fizettek egy költeményért, de olyan poétának, amilyen Reviczky volt, már legalább tíz forintot illlett fizetni. A Kammon-kávéházban megkért engemet – aki a mondott lap belső munkatársa voltam, – hogy legközelebb, ha bemegyek a szerkesztőségbe, hozzam el onnan az ő pénzét. Magamra vállaltam. Amikor a lap kiadója átadta nekem a honoráriumról szóló utalványt, megbotránkozva láttam, hogy a fukar ember [1881-ben Szinnyi József, 1882-től ifj. Ábrányi Kornél volt a lap felelős szerkesztője, 1887-ben Benedek Elek vette át a szerkesztést. Mivel 1881-ben Reviczky nem publikált a lapban, Ábrányiról vagy Benedekről lehetett szó. – Cs. T.] 2, azaz két forintot utalt ki Reviczkynek. Figyelmeztettem, hogy ez kevés, ezt resteltem átadni. Amire azt felelte, hogy semmi közöm a dologhoz, nem az én honoráriumom, csak adjam át Reviczkynek. Ha nem adom át, jöjjön el érte Reviczky.

Majd mást gondolt s az utalványt borítékba tette, a borítékot beragasztotta, s azt mondta:

– Most már éppen semmi köze az ügghöz, nem is tudhatja, mi van a borítékban, hát nyugodtan átadhatja neki.

Tudtam, hogy Reviczky nagy nyomorban van, várja a pénzt, hát mit tehettem. Elvittem a Kammonba a zárt borítékot s mindjárt újságolvasásba mélyedtem, hogy ne lássam Reviczky zavarát. Reviczky aznap – mint akárhányszor – nem ebédelt. Irtómód kellett neki a pénz. De amint a borítékot felbontotta, s látta, mily összegről szól, visszaadta:

– Mondd meg annak a piszkos disznónak, tartsa meg a pénzét!

Nem fogadta el, aznap inkább nem ebédelt. Csak több nappal később kapta meg a *kívánt* díjat, amelynél egy fillérrel kevesebbet sem akart elfogadni, bárhogy szorult is rá. A végső nyomor sem bírta vele.” (*Literatura* 1933. augusztus 286–287.);

Szakirodalom: Csatkai Endre: *Reviczky Gyula és Sopron. Soproni Szemle* 1962. 65–68.

BETEGSÉGBEN. 1886. SZEPT. 26.

Közlések: *Függetlenség* 1886. október 3. 274. sz.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. (1886. szept. 26. alcímmel) FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (1886 szeptember 25. alcímmel); NGB 1969. (alcím n., 1886. szeptember 26-i dátummal); NGB 1989. (alcím n., 1886. szeptember 26-i dátummal); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Függetlenség*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: *Függetlenség*-közlés: azonos FSZ;

Magyarázat: Reviczky elküldte a verset a *Fővárosi Lapok*nak, de ott nem találtam. A vers megjelenéséről érdeklődött ugyanis Korodától 1888. március 20-i levelében, első arcói tartózkodása idején: „Együttal írd meg, (ha gyorsan válaszolsz) jött-e versem [...] a »Főv. L.«-ban (Betegségben) ...” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 39. levél);

német görcs – esetleg a 'német has' (alvus laxa) példájára (jelentése: hasmenés) alkalmi szóösszetétel. A korabeli orvosi szakirodalomban nem találtam nyomát a kifejezésnek. Bizonyosan nem nyelvújítási kifejezés, mivel Bugát Pál 1844-es kiadású *Természettudományi szóhalmaz* című magyar orvosi szótárában sem szerepel.

BUCSU KABÁTOMTÓL – (1877)

Közlések: Üstökös 1880. október 17. 1157. sz. 500. (a cím alatt: 1877.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (*Bucusu kabátomtól. 1880* címmel); Kor. 1902. (*Bucusu kabátomtól. 1880* címmel); Kor. 1904. (*Bucusu kabátomtól. 1880* címmel); Paku 1944. (1880 alcímmel); NGB 1969. (alcím n., 1880-as dátummal); NGB 1989. (alcím n., 1880-as dátummal); VP 1996. (1880-as dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Üstökös*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1877 (a folyóiratközlés alatti alcím alapján);

Üstökös-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 7. vsz. 3. sor: sivár h. *hitvány*; 7. vsz. 4. sor: *S én áradért ebédelek*;

Magyarázatok: Arany János 1851-es *Érzékeny búcsú* című költeményének párverse. (AJÖM I. köt. 155–156.) Az Arany-vers egyértelmű Béranger-hatást mutat, *Mon habit* című szonóját Szász Károly 1855-ben fordította le (*Angol és francia költőkből*, Pest, 1855.). Bérangertől egyébként Reviczky barátai, Endrédi Sándor, Szabó Endre és Dömötör János is fordítottak, így a közvetettebb irodalmi hatás (Petőfi, Arany példája) mellett a személyes élmények is Béranger felé fordíthatták Reviczky figyelmét. A közvetlen hatásra maradt fenn bizonyíték is, egy feljegyzéseket tartalmazó lapra ugyanis Reviczky a következőket jegyezte: „Kedélyeik hasonlók, innen sokszor a hasonló eszmék is. ... Béranger *kabátja* s Arany *vén kabátja*.” [PIM Kt. Analekta V. 4735/55/52.] – Szabó Endre, Reviczky jó barátja pl. 1875-ben (amikor a lapot Reviczky szerkesztette) szinte minden második *Újld*-számában közölt egy Béranger-verfordítást.];

Reviczkynek eredetiben megvannak azok a fotói, amelyek bizonyítják, hogy a kabátot tényleg több évig hordta. A ma is meglévő képeken látható, hogy a pozsonyi és a temesvári képen ugyanazt a felöltöt viseli, holott évek teltek el a felvételek között (1874/1876);

Reviczkynek eddig egy fotója volt ismeretes, amin kettéválasztott hajjal, bajuszosan látható. Verskiadásában ez a kép szokott szerepelni. A képet Budapesten, Goszleth István fotóműhelyében csináltatta. (OSzK Kt. Analekta 11 748/1).

Emellett egy másik, teljesen ismeretlen képe is megmaradt, amelyet Temesvárott, I. Letzter készített. Ezen kifejezetten jóképű, ábrándos költőként néz ránk (OSzK Kt. Analekta 11 748/2). Reviczkynek nem tetszett a kép, hiszen Komjáthynak ezt írta róla: „Letzter-féle arcképet küldtem én Önnek; az nagyon roszt. Olyan ostoba, gamein pofám van rajta, mint egy boltos legénynek.” [(Az idézet: Denta, 1877. június 25. – OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 5. levélben, de a képet már 1877. április 15-i levelében elküldte Komjáthynak. Ebben írta meg azt is, hogy ez a képe nem azonos azzal, amely „verseim előtt fog járni...”)] – az irattári rájegyzés szerinti 2. levél.] A képről egy Emmának írt, datálatlan leveléből deríthető ki, hogy 1876 tavaszán készült: „Május elején okvetlen Temesvárra megyek nyomdai dolgokban, akkor szolgálhatok arcképpel, azonban boldognak érezném magam, ha előbb kaphatnám a cserepéldányt. Apollónak temploma van szivemben, csak oltárképe hiányzik még.” [Sz. Szigethy Vilmos: *Reviczky Gyula, a szomorú magyar költő szép szomorú szerelme* című írásának javított kivágata. – Szeged, Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény, 54 434. – A kivágotat Lengyel Andrásról kaptam, s ezúton is hálásan köszönöm neki.]

Egy ismeretlen diákkori vagy 1874-ben készült képet is őriz a Koroda-hagyaték, amelyen még nincs kettéválasztva Reviczky haja. Ez a felirat szerint „Pressburg E. Kozics, Promenade N° 2” műhelyében született (OSzK Kt. Analekta 5116).

Még egy ifjúkori képe maradt meg (OSzK Kt. Analekta 5121).

Ma összesen tehát négy Reviczky-fénykép ismeretes;

addió, Adieu (olasz) – Isten veled!

KÖLTŐI EPISZTOLA. KORODA PÁLHOZ – (1878)

Változat: *Levél Koroda Pálhoz*, FSZ: Délibáb 1878. augusztus 9. 32. sz. 375. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1878-as verseknél);

Kötetközlések: Magány 1889.; Kor. 1895. (1878 alcímmel); Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (1878 alcímmel); NGB 1969. (1888-as dátummal); NGB 1989. (1888-as dátummal); VP 1996. (1888-as dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel: Komjáthy-levéiben, 1877. július 29. (*Költői epistola* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1878., a folyóiratközlés alcíme alapján;

Magyarázat: A vershelyzet, a verses levél mint műfaj, sőt egyes sorok visszaköszönése is nyilvánvaló rájátszás Petőfinek Aranyhoz írt költői leveleire. (*Arany Jánoshoz, Levél Arany Jánosnak* – PSÖM II. Bp., 1951. 146–147., 233–234.);

episztola – költői levél;

Persze, más élet van ott – Koroda a nyarakat Garamújfalun, a szülői házban töltötte;

kurizálva – udvarolva;

quo usque – quousque tandem (lat.) – 'Hát még meddig [tűrjük]?' Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) Catilina ellen mondott egyik beszédének kezdő szavai, amely a türelem végső határának elvesztésére utalnak.

*LEVÉL KORODA PÁLHOZ – [1875/1878]

Változat: *Költői episztola. Koroda Pálhoz* (ld. a *Magány* című kötet verseinél);

Közlés: Délibáb 1878. augusztus 9. 32. sz. 375. FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: Délibáb-közlés: »far mente« h. *far niente*;

Magyarázat: Egy levélbeni utalás szerint a vers első verziója már 1875-ben elkészült. 1875. december 10-én Reviczky ugyanis arról értesítette Korodát: „Hozzád írok most egy episztolát, melyben elmondott és el nem mondott eszméimet kifejezem s mellyel meglehetsz [!] elégedve!” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 16. levél);

Egy szerkesztői megjegyzésből kiderült, hogy a verset a *MoNv* küldte el – de Ágai üzenetében nem volt sok köszönet: „»Messiás várók.« Nem hatott meg. A gondolatmenetet megakasztó refrain, anélkül, hogy maga mondana valamit, csak a megelőző soroknak árt mindenütt. Végül meg, hol dörögve szól a dal – egy bágyadt refrain hirdeti, hogy a »Messiás már közel« – quasi: mindjárt meg fog jelenni. Az oly magaslaton, milyenre az olvasót fölfárasztotta, már ott legyen a Messiás és áldjon vagy verjen.” (1876. 1. sz. 13.);

Látod, az a jó gyerek,

Kinek neve Dengi – Dengi János debreceni tanár és szerkesztő volt, Reviczky barátja. 1879-ben végezte el a tanári szakot a budapesti bölcsészkaron. Debreceni irodalmi lapjában, a Délibábnak Reviczky is többször publikált. Reviczky levelezéséből tudjuk, hogy Denginek 1880-ban Debrecenből Sopronba kellett költöznie, mert máshol nem kapott tanári állást: „Dengi Sopronba ment magánnevelő intézetbe, mert tanári állást nem kapott.” (Reviczky–Komjáthy, 1880. szeptember 5. – OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 22. levél);

Miután Dengi és a *Délibáb* többször nekitámadt Komjáthy Jenő lapjának, a *Röpke Iveknek*, valamint Dengi több levelében próbálta Reviczkyt leckéztetni, viszonyuk kissé elhidegült. Hogy a polémia mély nyomot hagyta kapcsolatukon, az kiderül Denginek egy pontos dátum nélküli, 1879-es levelének egy közléséből is: „Halálos ellenséged, a »Délibáb« elszenderült”;

»*far niente*« (olasz) – 'semmittevés'.

A TÖRVÉNY BETÜJE – [1886]

Kéziratok: K¹ OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/18. r., v. (1–4., 13., 16–18. vsz., fekete tintás); K² OSzK Kt. Analekta V. 5132. (a 9–12. és a 20–22. vsz., fekete tintás és ceruzás kézirat, lila tintás, ismeretlen kéztől származó megj.: „Reviczky Gyula kézirata, kaptam Koroda Páltól 1921. január 12-én.”;

Közlések: Üstökös 1886. szeptember 19. 12. sz. 89–91.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*A törvény betűje* címmel); NGB 1969. (*A törvény betűje* címmel); NGB 1989. (*A törvény betűje* címmel); VP 1996. (*A törvény betűje* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Üstökös*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: A két kéziratörödének nyilvánvalóan összetartozik. Nem lehet tudni, Koroda Pál (vagy halála után fia) vajon milyen szempontok alapján választotta ketté a Reviczky-hagyatékot. A szétválasztásban semmiféle logikát vagy tendenciát nem sikerült fölfedeznem;

K¹ OSzK, Fol. Hung.-kézirat: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: (áth. ~~Mit~~) (áth. ~~Sét~~) (áth. ~~a legény~~) (áth. ~~az egész~~) (áth. ~~heted-hét~~) (áth. ~~Nem is sok~~) *Három egész vármegyének*; 2. vsz. 4. sor: (áth. ~~Gánesok~~) *Ölt*; 3. vsz. 2–3. sor:

(áth. ~~Annak jaj volt, szörnyű baj volt,~~

~~Mert nem kapott soha pardon~~)

Sokkal jobb lett volna neki

Nem születni, nem is élni.;

3. vsz. 6. sor: *Úgy* (áth. ~~küldötte~~) *meneszté*; 4. vsz. 5. sor: *Mert furfangos volt az ember*; 13. vsz. 1. sor:

(áth. ~~A~~) *Lőn*; 13. vsz. 2. sor: (áth. ~~egy-e~~) *az a*; 2–3. sor:

(áth. ~~Ne félj, holnap már megkapunk~~

~~Meg a hollók, meg a varjak~~.)

A (áth. ~~varjak~~) *hollók rég rád ehültek*

Lakomát tán még ma ülnek.;

13. vsz. 5. sor: (áth. ~~S~~) (áth. ~~Aztán~~) *S három hajdu futva* (áth. ~~el-ki~~) *vágtat*; 16. vsz. 6. sor: Csak h. S csak; 17. vsz. 4. sor: *S a* (betoldás) *betyár most* (áth. ~~ide-át~~) *a* (betoldás: ~~íme~~) *eljön önkényr*; 17. vsz. 5. sor: kössék h. *kössük* (jav.) *kössék*; 18. vsz. 1–2. sor: (áth. ~~Mond az első~~) *A bíró*(hozzátoldva)*ság* (áth. ~~esze~~) *feje mostan* (áth. ~~A zsványt megfenyegetve~~) *Szídja Csókát átkozottan*;
K² OSZK, Analekta-kézirat: 10. vsz. 1. sor: *Csóka* (áth. ~~Péter~~) *lába*; 10. vsz. 2. sor: (áth. ~~Fázik bele, hűl a vére~~) *Iszonyúan Szigorúan küzd magába*’; 10. vsz. 5. sor: „*Német volt* (áth. ~~tán az~~) *az öregapád*.” (áth. „~~a...~~”); 10. vsz. 6. sor: (áth. ~~Hörög s megy a másvilágra~~) *S nem hallani már több szavát*; 11. vsz. 4. sor: (áth. ~~Pisztolyát~~) *Fegyverét*; 11. vsz. 6. sor: (áth. ~~Tán maga se tudja~~) *Csak ő tudja hova, merre*; 11. vsz. 6. sor után: (ceruzával áth. ~~Több bujósdi Csóka Péter nem játszik ily bamba néppel~~); 12. sz. 3. sor: *Ott megáll*(átírva tollal: *ott*)*a katonásan*; 12. vsz. 5. sor: (ceruzás írásra tollas átírás, a ceruzás alsó írás nem olv.) *S mert mivelhogy* (tovább ceruzával) *magyar ember*; 12. vsz. 6. sor: (ceruzás írásra tollal ráírva, a ceruzás olvashatatlan); 20. vsz. 1. sor: (hátoldal, kitépve fölülről egy kis rész) (tollal, áth. ~~nagysokára~~ –a ceruzás írásra végig ráírva tollal) *Marad ám még – számotokra*”; 20. vsz. 4. sortól: (áth. és átírt ceruzás sorok, olvashatatlan javítások) *Nem játszik ily bamba néppel*; 20. vsz. 6. sor: *Hogy nem* (áth. ~~vettek~~) *jött még hír* (áth. ~~é a végén~~) *se róla*; 21. vsz. 5. sor: (váltakozik a tollal és a ceruzával írt szöveg) (ceruzás) *Mert* (tollal írt beszúrás) *azt fogja egy* (ceruzás) *a másra* (tollal áth. a ceruzás írás: *fogja*); 21. vsz. 6. sor: e törvényt h. ~~a telvajt~~; 22. vsz. 3. sor: Lehet-e h. *Lehet-é*; 22. vsz. 4. sor: így h. *ügy*;
Üstökös-közlés: megj.: „Felolvasták a Petőfi Társaság-ban”, ékezetbeli, központosításbeli elt., 6. vsz. 6. sor: betyárnak h. *zsvány**nak*;
Magány-közlés – Reviczky javításai: 7. vsz. 3. sor: áth. ~~sívár~~ *hitvány*; 7. vsz. 4. sor: áth. ~~S-én-áradért ebédelek~~. *Ebédelnem csak így lehet*;
Magyarázatok: 1886. február 14-én, vasárnap de. 10 órakor az MTA 1. emeleti termében felolvasó ülést tartott a Petőfi Társaság, ahol felolvasták Reviczkynek ezt a művét is (*Függetlenség* 1886. február 12. 43. sz.);
A történet valós tárgy történeti alapját nem sikerült kikutatnom. Sem a napi sajtóban, sem Kecskemét várostörténeti monográfiáiban, sem több száz ponyvatermék átnézése során nem leltem rá a történetre. Az Üstökös-beli szövegkörnyezet sem szolgált semmiféle fogódzóval vagy utalással;

VIRÁGNYELVEN

Magyarázat: *Alles Vergängliche / Ist nur ein Gleichniss.* – „Csak földi példakép minden mulandó.” [Jelentése: Minden mulandó csak hasonlat.] – A mottó Johann Wolfgang Goethe *Faustjának* II. részéből, a zárókórus kezdősoraiból való, 1046–1047. sor. (Ford. Kálnoky László.) A PH 1887 végén, december 28-án adott hírt arról, hogy Várad Antal elkészült a *Faust* 2. részének magyar fordításával. [Az illető hely értelmezését érdekesen foglalja össze pl. a <http://www.flw.de/Faust/htm> weblap.]

A METEÓRKŐ – [1885]

Közlések: FL 1885. március 18. 64. sz. 117. (*Meteorkő* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (*A meteorkő* címmel); NGB 1969. (*A meteorkő* címmel); NGB 1989. (*A meteorkő* címmel); VP 1996. (*A meteorkő* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: szakozásbeli, egybe-különírási, központosításbeli elt.;

Magyarázat: 1882 február elején az összes magyarországi lap hírt adott arról a meteoresőről, amely Hont vármegye felől érkezve szinte egész Kolozs vármegyében, Nagyváradon, a Szilágyságban és Erdélyben is látható volt. (A 3-i meteoresőről például a VU az 1882. február 12-i számában tudósított.) A jelenség tudományos leírását és értékelését a *Természettudományi Közönyben* Török József adta meg *A magyar birodalom meteoritjai* című, hosszú összefoglalásában: Mócsnál kb. 3000 meteorkő hullott le három nagy dörgés közepette, ahol egyébként teljes szélcsend volt, s az emberek azt hitték, itt az utolsó ítélet. (1882. 497–514., a mócsi meteoresőről konkrétan: 507–510.) A közleményből kiderül, hogy a különleges meteorit darabjait Kolozsváron Dr. Koch Antal egytemi tanár vette vizsgálat alá, s a darabokat több erdélyi múzeumban állítják majd ki. A meteor legnagyobb darabja 35 kg-os volt. A kö egy darabját a Nemzeti Múzeumban állították ki, és kapott egy darabot a Budapesti Ásványtani Intézet is. Nagy vita támadt, mikor a legnagyobb darabot Bécsbe akarták szállítani. Nem lehet tudni, Reviczky hol és melyik meteoritdarabot láthatta.

A FÉNY – [1885]

Közlések: KépCsalL 1885. február 29. 23. sz. 355. (A Hugo Viktor albumból rovatcím alatt); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *KépCsalL*-beli közlést jelzi, helytelen (A *Victor Hugo-albumból*) alcím-megjelöléssel;

Szövegkritikai jegyzetek: *KépCsalL*-közlés: ékezetbeli, központosításbeli, kiemelésbeli elt.;

Magyarázat: Reviczky egyik kedvenc írója Victor Hugo volt. 1880-ban a *Magyar Népvilágban* A *legnagyobb élő francia költő* címmel írt róla (március 7. 10. sz. 165.). – Feljegyzéseiben is gyakran fordulnak elő műveiből vagy a róla szóló irodalomból vett idézetek (PIM Kt. Analekta V. 4735/55., 33., 34.);

Victor Hugo hosszas betegeskedés után – melyről folyamatosan hírt adtak a lapok – végül 1885. május 22-én halt meg. Hugo példája megerősíthette Reviczkyben azt a meggyőződést, hogy az új, az érzések és a szenvedélyek hatalmát hirdető, romantikus irodalmi irány képes fölvenni a harcot a klasszikus irodalmi irányzattal. A 70-es évek közepétől ugyanis a magyar irodalomban hasonló ellentétek feszültek a népnemzeti akadémikus irodalom képviselői és az újromantikus fiatal költőgeneráció között, mint korábban a francia irodalomban.

ŐSZI RÓZSA I. – [1885]

Változat: *Őszi rózsza. A Szeptember című verses regényből*, FSZ: Írott Kő 1943. 7. sz. 7–8. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1885-ös versek között!);

Kötetközlések: Magány 1889. (*Őszi rózsza* címmel); Kor 1895. (*Őszi rózsza* címmel); Kor. 1902. (*Őszi rózsza* címmel); Kor. 1904. (*Őszi rózsza* címmel); Paku 1944. (*Őszi rózsza* címmel); NGB 1969. (*Őszi rózsza* címmel); NGB 1989. (*Őszi rózsza* címmel); VP 1996. (*Őszi rózsza* címmel);

Magyarázat: Ld. az *Őszi rózsza II.* magyarázatait!;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Herbstrose* címmel fordította le, a 4 soros vsz.-okat 5 sorosakká változtatva. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 37–38.);

Szakirodalom: Érsekujváry Lajos: *Ismeretlen R.-kézirat. Írott Kő* 1943. 7. sz. 7–8. (a változatnak a kötetekből hiányzó két plusz vsz.-a innen.)

*ŐSZI RÓZSA. II. A SEPTEMBER CZÍMŰ VERSES REGÉNYBŐL – [1886]

Változat: *Őszi rózsza I.* (ld. a *Magány* című kötet versei között!);

Közlés: Írott Kő 1943. 7. sz. 7–8. (a kézirat facsimiléje, alcímmel) FSZ;

Magyarázat: Reviczky a verset Büttner Júliának küldte el, a tervezett *Rózsák Könyve* számára. (*Rózsák Könyve. hazai és külföldi írók műveiből, tizenkét színezett rózsaképpel.* Összeáll. G. Büttner Júlia. Bp., 1886.) A vers végül mégsem jelent meg a kötetben. A verskéziratot Büttner Júlia, Büttner [Karo]Lina (Benedek Aladár felesége) húga ajándékozta Érsekujváry Lajosnak;

Szakirodalom: Érsekujváry Lajos: *Ismeretlen Reviczky-kézirat. Írott Kő* 1943. 7. sz. 7–8. (a változatnak a kötetekből hiányzó két plusz vsz.-a innen.)

A GYANAKVÓ – [1884–1885]

Közlések: FL 1885. január 15. 11. sz.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969. (1885-ös dátummal); NGB 1989. (1885-ös dátummal); VP 1996. (1885-ös dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *FL*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: *FL*-közlés: egybe-külön írásmódbeli, központosításbeli elt.;

Magyarázat: *Líziasz*, Lysias – attikai szónok, Kefalosz fia, született Athénben Kr. e. 444 körül. A szirakúzi Tisziasztól tanulta a retorikát. A harminc zsarnok athéni uralkodása alatt kénytelen volt Megarába menekülni, de a zsarnokok elűzése után újra Athénben telepedett meg. Több mint harminc hiteles beszéde maradt ránk. Legfőbb jellemzőjük egyszerűségük, világos érvelésük;

hetajra, heterák (gör.) – kéjhölgyek a régi Görögországban. Legelőször Korinthoszban jelentek meg, és az istentisztelettel is kapcsolatban állottak. Szolon uralma alatt Athénben külön társadalmi osztályt alkottak. Szolon ezt azzal indokolta, hogy a családi élet tisztaságát úgy lehet megővni, hogy nyilvánosházakat kell alapítani. Periklesz korában még nagyobb befolyásuk lett, ekkorra kialakult egy külön rétegük, ahová olyan ragyogó szépségű, szellemes, a művészetekben és a politikában tájékozott nők kerülhettek be, akik esetenként óriási hatalomra tettek szert. A hetérák életéről, jelleméről élénk képet rajzolnak pl. Lukianosz hetéra-párbeszédei;

Timandra (gör.) – Alkibiadesz barátnője. Koroda Pál tragédiát írt Alkibiadeszről, melyben a korlátlan életszomj tragikumát kívánta megmutatni.

SALAMON KIRÁLY ÁLMA – [1884]

Közlések: MSzal 1885. II. 400.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a MSzal-beli közlést jelzi, januári datálással;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1884. (eddig 1885), a Petőfi Társaságban való felolvasás idejéből kiderül, hogy a vers már 1884 végén készen volt;

MSzal-közlés: szakozásbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: az ég nem volt derült h. *az égbolt nem volt kék*; 2. vsz. 7. sor: *S czipera-hangra fölnyitván szemem*; 2. vsz. 13. sor: lég h. *táj*; 4. vsz. 4. sor: S a szikla is h. *S köszikla is*; 5. vsz. 2. sor: Sádok h. *Szádok*;

Magyarázat: A VU tudósítása szerint Reviczky versét, „mely a bölcs királynak az élet örömeiről való lemondásáról szól”, Komócsy József olvasta föl a Petőfi Társaság 1884. december 20-i ülésén. (VU 1884. december 21. 51. sz. 822.);

Bori Imre szerint a vers „gyökerét a szimbolisták kedvelte álomfejtésig, okkultizmusig lehet követni.” Ezen a síkon ez a vers epikus is: álomfejtések történetét mondja el. Maga az *álom* rajza a szecesszió elvarázsolt édenkertjébe ragad. (A *költészet témája: a filozófia.* (Reviczky Gyula) Híd 1982. I. 703–716.);

Reviczky egyébként maga is tanulmányt írt a szimbolizmusról. A „képletes szólásmódról” vallott elképzeléseit Schopenhauer tanai alapján dolgozta ki: „E század legnagyobb filozófja, Schopenhauer, precíz kifejezési módjával homályos képzeteknek nevezi az érzelmeket. Az ember érzelmvilága, kedélye e szerint nem egyéb, mint a benne élő homályos képzetek összege” – írta, majd megállapította, hogy a „költőnek is azért használ keveset a pozitív tudás, a szakismeret, mert a mennyire fejleszti értelmét, annyira halványítja fantáziáját, bénítja érzelmeinek közvetlenségét, lehüti kedélyének hevét,....” valamint „mentül naivabb egy nép, annál tropikusabb a beszédmódja”. [A *szimbolizmusról*. Az értekezés kézírata: OSzK Kt. Analekta 5126. 1–14. – A hátoldalon, felül, Palágyi kézírásával: Reviczky Gyula cikke, a „Koszorú”-ban jött és melyre Menyhért választ írt. 1884 Augusztus 22 Bpest Palágyi Lajos; a lap alján: Ernst Lajos gyűjteménye / Ajándékba kaptam Ernstől. 1934. XII. 5. Dr. Lázár Béla];

Salamon, Selómó (héb.) – ('békeszerető') Izráel 3. királya, Dávid és Bathseba fia. Kr. e. kb. 955–915 között uralkodott. Ő építette föl a jeruzsálemi templomot, de építkezései és udvarának fényűzése miatt a népet robotmunkával és adókkal sújtotta. Uralmáról az ószövetségi *Királyok könyve* I–II. és a *Krónikák könyve* I–II. számolnak be. Híressé vált bölcs mondásairól, s a Szentírás később keletkezett három könyvét: a *Példabeszédek könyvét*, az *Énekek énekét*, a *Prédikátor könyvét* is neki tulajdonították;

nárdusz – Macskagyökér. Már az antik korokban is drága orvosságnak számított. A nárduszojagat, a nárduszenőcsöt használták szagosítónak is;

Jemima – Jób leányának neve (Jób könyve 42:14);

Gileád, Gilead – Az ókorban gazdag legelőjű hegység a Jarmuk és a Jabbok között. Ugyancsak így hívják a Jordánnak azon keleti tartományait, amelyeket zsidók laktak, de egy ilyen nevű várost is ismerünk, amely egyike annak a két menedékvárosnak, ahová a zsidók menekülhettek a halálos ítélet elől. Itt valószínűleg az idilli tájú hegységre gondolhatott Reviczky. S. Varga Pál szerint ez egy arábiai fa ágainak főzetéből készített balzsam neve, amelyet főleg gyomorbántalmak, magtalanság ellen és izzasztószerként használtak;

Ahija – ószövetségi próféta Salamon király korában;

Sádok, Szádok, Cádók – főpap Dávid és Salamon idejében;

Nátán – próféta. Dávid király idején élt. Az egyik vezetője volt annak az összeesküvésnek, amely a trónt Salomonnak akarta megszerezni a törvényes utód, Adonia helyett. A legenda szerint ellenezte azt a templomépítést, amelyet Dávid elhatározott, s megjövendölte, hogy a Bathsebával elkövetett házasságtörés miatt isteni büntetés éri. Ő nevelte föl kettejük fiát, Salamont. (Sám. II. 12.)

A SZAMÁR – [1886]

Közlés: Függelenség 1886. január 31. 31. sz. (2.) (*Parabola* alcímmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: Függelenség-közlés: szakozásbeli, ékezetbeli, egybe-különírási elt.; 2. vsz. 5. sor: aki nézi korpafejjel h. *aki korpafejjel*; 2. vsz. 6. sor: Azért tehát h. *Tekinti. Hát*; 3. vsz. 9. sor:

Kaczagni kezdett és kiáltani; 4. vsz. 3. sor: mindenfelől h. *mindenfelül*; 4. vsz. 6. sor: mindenütt h. *ottan is*;

Magyarázat: A vers keletkezésének megfigyeltéhez Reviczky segített közelebb azzal, amit Justh Zsigmondnak írt 1886. február 17/18-i levelében: „Megnéztem az itteni Verescsagin kiállítást és csak most tudom igazán méltányolni szép cikkét. Irtam is V.-ről egy verset a Szamár címmel; de nem V. a számár e poémában, hanem az, (a nagy tömeg előtt) a kit V. vadságai nem képesek elragadni.” (OSzK Kt. Levelestár, a levéltári számozás szerinti 7. levél);

Reviczky figyelmét az orosz művészre – többek között – Justh Zsigmond hívhatta föl, mivel Reviczky 1885. december 2-i, Kassáról írt levelében ez áll: „... nem is értem rá megköszönni szép tárczáját Verescsagin képeiről. Egészen az én felfogásom. Az ügybe belekeverik Renant, Pontius-Pilatust, bizonyítanak az evangéliummal, csak azt felejtik el, hogy Jézuszt pizkos lábakkal, kóczos hajjal festeni izléstelenység, művészeti hazugság. Mégis kell lenni valamí abszolút ízlésnek és szépnek; mert nem lehet véletlen, hogy bizonyos szublimis kérdésekben az ízléssel bíró emberek mind az öt világrészben találkoznak nézeteikben.” [(OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 6. levél) – Vö. pl. *A bécsi érsek Verescsagin ellen* című hírben foglaltakkal: „... arra a szomorú meggyőződésre jutottam, hogy e kép két egyoldalúan s Renan szellemében hamisan értelmezett bibliai tételekre hivatkozva, a kereszténységet a maga alaptanaiban megtámadja és az emberiségnek az emberre lett isteni fiú által történt megváltásában való hitet méltatlan módon aláásni igyekszik.” (PH 1885. november 11.)]

Reviczky a *Függetlenség*ben 1886. január 30-án írt *A Verescsagin-kiállítás* címmel maga is értekezést a kiállításról, amelyben Verescsagint az ideges század hű fiának nevezi, s párhuzamba állítja Sarah Bernhard-dal és Zolával mint akik hatásukat az extravaganciában, a görcsös rángatózásban, a kellemestől való elfordulásban lelik. Keserűen állapítja meg, hogy: „e lázas, elpuhult, blazirt kor tapsol nekik és világhírékké teszi neveiket. ... A hanyatlás, a lassú felbomlás kora ez, mely a vallásban az ateizmust, a filozófiában a materializmust, a társadalmi és politikai életben a szocializmust, kommunizmust, nihilizmust és az irodalomban a naturalizmust hozta létre.”

[Verescsaginról a Petőfi Társaság hivatalos havilapjában Fényes Soma írt. Fényes engedékenyebbnek mutatkozott a naturalista iránnyal szemben: Verescsagin szerinte is a naturalizmus követője, s a naturalizmus irányzata létrehozhat ugyan előre vivő alkotásokat, de a „tudákos tendenciák” megrontják azokat. (Koszoru 1886. március 14. 11. sz. 166–167.);

A Verescsagin-kiállítások ez időben óriási viharokat kavartak külföldön is, a korabeli lapokban rengeteg hír jelent meg a festőről, pöreiről, a képei elleni felháborodásokról és merényletekről stb. (Pl. *Verescsagin pöre. Nemzeti Újság* 1883. május 13. 43. sz., *A bécsi érsek Verescsagin ellen*. PH 1885. november 11.)]

Reviczkyt rendkívül izgatta Verescsagin alakja, még ha nem is értett egyet látásmódjával. Jegyzeteiben többször fölmerül a neve, általában Zolával együttesen említve (pl. PIM Kt. Analekta V. 4735/55/49): „A legszebb dalok mind kétségbeesettek. Halhatatlanok közt sokan keseregtek.”

háttoldal: ceruzával: Az orosz nagy regényírók *megindítanak*, ezért helyezem a franciák fölé

A franciák legalább komoly művé-[...]

Zolái; Zola már elfajzás.”

Vagy máshol: V. 4735/55/55: „előlap: Század lejtőjén

Rousseau. Novalis – Kleist Balzac – Flaubert. Mérimée. Prosper – Byron – Thackeray – Puskin – Turgenyev – Német, magyarra kevés. Stecchetti.

veristák, Zola. Bourget. Baudelaire – Dranmor. Marquis de Sade jelmondata. – Poe Edgar. –

Schelley. – Musset. – Heine-Laneu. – Cancucci – Dosztojevszki sat. ...

Sarah Bernhard. Verescsagin. – Dinamit. – nihilizmus. – anamizmus – szocializmus – antiszemizmus.

– Sarah B. Hélas-ja (mint egy húsdarabon vékony szálon lógó kisebb darabka) Madách – Vörösmarty – Kemény – Arany – Vajda. – Francia józanság ? – gyárak korszaka – demokracia.

[?] Midőn humanizmus, demokracia terjed ... ugyanakkor uralkodik művészetben, irodalomban, társadalomban mindenütt a legnagyobb pesszimizmus.”;

A vers nyilván kapcsolatba hozható az akkori Balkán-helyzettel is, hiszen nem lehet benne nem észrevenni Reviczky oroszellenes érzelmeit. [Erről bővebben *A jegesmedve*, a *Bismarck félelme* (ld. a kötetben meg nem jelent, 1878-as versek között), a *Vakulj, magyar!* (ld. a kötetben meg nem jelent, 1883-as versek között) és az *Eszter legendája* (ld. a kötetben meg nem jelent, 1885-ös versek között) című versek magyarázataiban!];

A vicces alaphelyzet nyilván valami valóságos mutatóványhoz fűződik, de a korabeli újságokban nem találtam híradást efféle cirkuszi vagy mutatóványos produkcióról. Igaz, évekkel korábban valami hasonlórlól lehetett olvasni a *Függetlenség* 1883. július 2-i számában, ahol a *Harc az oroszláncokért* című írásban egy szentpétervári híres oroszláncszelídítő, bizonyos Batty megmeneküléséről szólt a hír,

akit segédei mentettek meg felbőszült oroszlánjai karmaiból. A kishír utal arra, hogy Batty az előadásban számárbórt terített állataira, s ez nagy nevetést váltott ki a közönségből. Lehetséges ugyan, hogy a különös történet megragadt Reviczky emlékeiben (ekkoriban írt egyébként a lapba – pl. *A templom egere* 1883. június 26-án jelent itt meg), az időbeli távolság miatt azonban ez mégis meglehetősen kétséges. Mivel a *Vasárnapi Ujság* 1885. november 22-i számában a következő hír jelent meg: „100 éves számár múlt ki Cromatry angol községben,” nagyon esetlegesen feltehető, hogy a friss hír ugrasztotta elő Reviczky emlékezetéből az évekkel korábbi, furcsa számár-motívumot.

PÁLMA A HORTOBÁGYON – [1884]

Közlések: OrszVil 1884. december 20. 51. sz. 826.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OrszVil-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.;

Magyarázat: Bori Imre az egyik első szimbolista Reviczky-versnek tartja, amelyben „a költő áttörte az allegória határait és korlátait.” (*Reviczky Gyula. Az elátkozott költő.* Híd 1982. I. 647–658.)

VÁLTOZATOK

Magyarázat: A ciklus előtti mottó a *Propria laus* című vers kezdősorai.

MAGAMRÓL – [1883]

Közlések: 1. *Hölgyek Lapja* 1883. április 15. 15. sz. 173.; 2. FL 1883. május 9. 107. sz. 687.; 3. VU 1889. február 17. 7. sz. 107.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi, de helytelen – május 2-i – dátummal;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. *HölgyekL*-közlés: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 7. sor: *Hogy ma a halált hívod*; 6. vsz. 3–8. sor:

*Csak ki magát szenvedőnek
Vallja, sajnál szenvedőt meg.
Mit törődnél a világgal,
Gyönyörével, bánatával,
Ha nem ismernéd magad
Az árnyékot, sugarat.*

7. vsz. 3–8. sor:

*Ne dühöngj az emberekre.
Ez a lét se jó, se ferde,
Se gyönyör, se kín hazája:
Csak magadnak képe, mása.
Ma kín, holnap kéj-haza,
A minő szíved maga.;*

2. FL-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 6. vsz. 5. vsz. törődöl h. *törődnél*; 6. vsz. 6–8. sor:

*Gyönyörével, bánatával,
Ha nem ismernéd magad
Az árnyékot, sugarat.;*

7. vsz. 4. sor: a h. e; 7. vsz. 7–8. sor:

*Ma kín, holnap kéj-haza,
A minő szíved maga.;*

3. VU-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: *Felpanaszold* h. *Felpanaszold*; 1. vsz. 5. sor: *lázban* h. *lángban*; 1. vsz. 7. sor: *S fényt sugárzó* h. *Fénysugárzó*; 3. vsz. 4. sor: *bűnös-bűvös* h. *bűvös-bűvös*; 7. vsz. 1. sor: *vak* h. *vad*; 7. vsz. 4. sor: *föld* h. *világ*; 7. vsz. 5. sor: *gyönyör* h. *öröm*;

Magyarázat: Vajthó László szerint a vers Schopenhauernek „a *Die Welt als Wille und Vorstellung* emléke Reviczky-nél.” (*Reviczky és Schopenhauer. BpSz* 1938. 317–341.); „S ahogy Schopenhauer a Ding an sich-et az „akarat”-tal cseréli fel, ő a gondolkodás helyére a „hangulat”-ot teszi.” (Vajthó László: *Reviczky Gyula. Bp., 1939. 87.*)

ROSSZ ISTENEK – [1886]

Közlések: 1. *OrszVil* 1886. október 23. 43. sz. 694.; 2. FL 1889. február 17. 47. sz. 341.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-béli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. *Orsz-Vil*-közlés: központosásbeli, ékezetbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli, egybe-különírási elt.; 1. vsz. 4. sor: *Agyát* h. *Baját*; 3. vsz. 16. sor: *riasztják* h. *riasztja*;

2. FL-közlés: központosásbeli, ékezetbeli, egybe-különírási, kiemelési elt.: a három isten neve kurziválva;

Magyarázat: Az *OrszVil*-közlés szerkesztői megjegyzése: „Felolvasztattott a Petőfi Társaság október 17-iki ülésén.” A vers alatt Reviczky saját kézírású aláírása. A lapban ekkortól válik szokássá, hogy a közölt versek szerzőjének nevét nem nyomdai betűkből szedve hozzák, hanem a vers alatt a költő saját keze írásával jelölik;

Korompay H. János érdekes egyezésekre mutat rá bizonyos Baudelaire-versek soraival. A Reviczky-vers 1–8. és 52–55. sorát Baudelaire: *Az Lector* 4 sorával vonja párhuzamba, melyben Bakkhusz, Vénusz és Apolló megrontó hatalmát mutatja meg, de – Baudelaire-rel szemben, akinél az Én és a Démon jóformán azonosul – Reviczky versében éppen az Én eltávolodása a jellegzetes. Korompay – általánosítva is – úgy véli: „Reviczky tehát nemcsak fordítja Baudelaire-t, hanem olvasmányélményének saját költészetében is kifejezést talál. E hatás azonban korántsem egyértelmű, jellege pedig nem utánzásra, hanem sokkal inkább szembenézésre utal...” (Ld. *Műfordítás és líraszemlélet. Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései. Bp., 1988. 74., 77.*);

Bakhusz, Bakkhusz – Dionysos, Dionüszosz vagy Bakchos, a rómaiaknál Bacchus – a régi görögök boristene;

otkolón (fr.) – eredetileg: eau de Cologne: kölnivíz;

pézsma-illat – a kölnivíz egyik lehetséges szagostó anyaga;

Vénusz, Venus (lat.), Aphrodité (gör.) – A görög és a latin mitológiában a szerelem és a női báj istennője; Eredetileg a kertek, a tavasz, a sarjadó és a virágzó természet védője;

Tantalusz – Alakjáról bővebben a *Magány* című vers jegyzeteiben (ld. a hasonló című kötet versei között!);

Játéka vagy csak, nem hozzá hasonló,

Kit összetörvén, elhajít Apolló. – Ókori görög napisten, később a művészet istene. Bori Imre figyelmeztetett arra, hogy „Reviczky Gyula Apollója még nem hordozza azt a »modern« jelentést, amellyel Nietzsche nyomán megtanulta a világ az »apollói művészetet« a »dionüszioszítól« megkülönböztetni. Az ő Apollója még szabályos mitológiai isten, a lantos költészet istene, akinek jóshelyén az »Ismerd meg magadat!« jelszava van kiírva, szent hegye pedig a Parnasszos. S valójában nem is az istenről, hanem költő-imádójáról van szó, végső fokon pedig a magányról, a költői tehetség kint kíváltkó természetéről, a költő kiszolgáltatottságáról, arról, hogy az alkotói lét egyszerre szenvedély és szenvedés is – a maradéktalan elátkozottság minden ismervével. A költő önnön művészetének az áldozata ebben az egészen modern felfogásban, az alkotás »öröme« embertelenségből fakad nála: aki költő akar lenni, annak életét kell az áldozati oltárra feltennie. A költő tehát az az ember, aki ha választania kell élet és irodalom között, akkor az irodalmat, a költészetet, Apolló szolgálatát vállalja.” (Reviczky Gyula. *Az elátkozott költő. Híd* 1982. I. 647–658.)

RÉGI DALAIMHOZ – [1884]

Kézirat: OSzK Fol. Hung. 1858/15. r.-v. (lila tintás);

Közlések: 1. KépCsall 1884. november 30. 10. sz. 147.; 2. FL 1885. október 25.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969. (1885-ös dátummal); NGB 1989. (1885-ös dátummal); VP 1996. (1885-ös dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: egybe-külön írásmódbeli, szakozási, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: (áth. ~~Sz~~) *Finom*; 2. vsz. 5. sor: (áth. ~~És~~) (előtte) *Ki*; 2. vsz. 6. sor: *Ábrándjaimnak*, (áth. ~~szép~~) *míg tavasz(betoldás)ban* (áth. ~~napokban~~) (fölötte) *éltem*; 2. vsz. 8. sor: (jobb oldali margóra írva, a helyére vonatkozó külön jelzés n.) *S* (betoldás) *én* (áth. ~~fakó-lelkemmel~~) (fölötte) *megfakult* (áth. ~~járva-a-világot~~) (alatta) *lélekkel vánszorogva*; 2. vsz. 9. sor: (áth. ~~És-én~~) *Nem látok* (áth. ~~mindent-annyi-színben~~) (fölötte) *már oly csillogó világot*; 2. vsz. 11. sor: (áth. ~~harmincz-éves-vagyok-már~~) *józanág most a társam*; 2. vsz. 13–15. sor: beszámozva, 13. sor mellett: *I.*, 14. sor mellett: *2.*, a 15. sor mellett: *3*; 3. vsz. 3. sor: *Nyugodtan* (áth. ~~szűrem~~) (alatta) *nézem* (áth. ~~hajam-összülését~~) *mint őszül hajam*; 3. vsz. 6. sor: *S* (betoldás) *ha majd az unokák* (áth. ~~lássák-betöletem~~) *kezükbe vesznek*; 3. vsz. 8–9. sor: (áth. ~~S~~) *Őszinte voltam teljes életemben*, (áth. ~~Soha-valótlan-álmodok-kergetője~~) (felette, áth. ~~S-a-mit-dalolsz-azt-mind-át-is-éltem~~) (mellette, oldalt) *S a hány dalom volt, mindet általéltem*;

1. KépCsall-közlés: szakozási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 5. vsz. 8. sor: fölött h. *felett*;

2. FL-közlés: szakozási, központozásbeli, egybe-külön írásmódbeli elt.; 4. vsz. 6. sor: kezükbe h. *kezökbe*; 4. vsz. 10. sor: mindet h. *mind-mind*;

Magyarázat: *velin (papír)* – vastagabb, finom, fényes papír.

JÓB SIRALMA – [1887]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/38/14 (csak a 2 utolsó + 3 áthúzott verssor kézirata, fekete tintás kézírás);

Közlések: OrszVil 1887. szeptember 3. 36. sz. 574–575.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi, helytelenül 1887. júliusra datálva;

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat:

Szűnj' meg zihálni, lázongó kebel:

(áth. *Hallgass-ajak-te-ajk-jajszód-némuljon-el-*)

Az Isten adta, Isten vette el!

(áth. *Az Úr félelme, ez a bölcsesség,*

S távozni a gonoszul-e)

Reviczky Gyula;

OrszVil-közlés: ékezetbeli, központozásbeli kül., egybe-külön írásmódbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; 3. vsz. 29. sor: Mert a csalánhoz nem nyúl senki sem h. *Nem, mert a dudva nem kell senkinek*; 4. vsz. 5. sor: lehullt h. *lehult*;

Magyarázat: *Jób* – Jób alakjáról bővebben még a *Tedeum* magyarázataiban (ld. az *Ifjuságom* című kötet versei között!);

Adonáj (héber) – az Istennek egyik héber neve, jelentése: az Úr. A zsidók már a második templom korától ezt a nevet ejtették ki mindenütt, ahol a szentírásban az a négybetűs istennév van: JHVH. Az alexandriai görög-zsidó bibliafordítás, amelynek legrégebbi része a Kr. e. 3. században keletkezett, mindig kyrios-szal fordítja a négybetűs istennevet. Ez a szó mindig az Adónáj vagy az Elóhim magánhangzóival van ellátva, ezért helytelenül Jehovának is olvasták, s ez a név később igen elterjedt. A négybetűs istennevet valószínűleg Jahvének kell olvasni, ami annyit jelent: a teremő, a létesítő;

szárdonix – Az onix féldrágakő egy olyan fajtája, melyben barna és fehér szalagok rétegződtek egymásra. Fülöp apostol drágakőve. A régi korokban a drágakőveknek varázserőt tulajdonítottak, egyebek között a 12 hónapot, az angyalokat, a 12 apostolt is drágakővekkel jelezték;

ofiri sárarany – Ofir (Ophir) az Ótestamentumban említett vidék, ahová Salamon király három éven át menesztett hajóexpedíciókat. A hajók mesés kincsekkel: ritka állatokkal, drágakővekkel és nemes ércsekkel, arannyal és szantálfával megrakodva tértek vissza. Az izraeliták az Ofirból hozott aranyat tartották a legtisztábbnak. Pontos helyét nem tudjuk: vannak, akik Dél-Afrikában, vannak, akik Indiában, az Indus mellett lakó abbiráknál vagy Omannál keresik. Legvalószínűbb helye Arábia.

*TALÁLT RÓZSA I. – [1881]

Változat: *Talált rózsza II.* (ld. a *Magány* című kötet versei között!);

Közlés: FL 1881. július 8. 153. sz. 891. **FSZ;** **kötetközlések:** Virágos kert a magyar lyrai költészet legszebb virágaiból. 185–186;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *FL*-beli közlést jelzi;

Magyarázat: A *Virágos kert...* című kötetet Szász Károly szerkesztette, s csupán ezt az egyetlen Reviczky-verset válogatta be, ami azért tűnhet furcsának, mert a Reviczky körébe tartozó, de nála kevésbé jelentős költőktől több verset választott ki (pl. Dalmady Győző: 4, Dömötör János: 3, Kiss József: 3 verssel szerepelt). Azon ugyanis, hogy nagyságrenddel több költeményt közöltek Gyulaitól, Lévyától és Szásztól önmagától – a bevezetőben jelzett irodalompolitikai okok miatt – nem csodálkozhatunk.

TALÁLT RÓZSA II. – [1881/1889]

Változat: *Talált rózsza I.* című, **FSZ:** FL 1881. július 8. 153. sz. 891. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1881-es verseknél);

Közlések: Arad és Vidéke 1884. augusztus 12. 187. sz. (1.) (Reviczky Gyula aláírással); **kötetközlések:** *Magány* 1889. **FSZ;** Kor. 1895. (*Talált rózsza* címmel); Kor. 1902. (*Talált rózsza* címmel); Kor. 1904. (*Talált rózsza* címmel); Paku 1944. (*Talált rózsza* címmel); Komlós 1955. (*Talált rózsza* címmel); NGB 1969. (*Talált rózsza* címmel, 1881-es dátummal); NGB 1989. (*Talált rózsza* címmel, 1881-es dátummal); VP 1996. (*Talált rózsza* címmel, 1881-es dátummal);

Szövegkritikai jegyzetek: Arad és Vidéke-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.;

Magyarázat: A *Magány* című kötet előfizetésének hátoldalán – mutatványul és kedvélesztőként – ez a vers szerepelt;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Die gefundene Rose* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 9–10.)

PALINÓDIA – [1884]

Közlések: Aradi Hírlap 1884. május 1. 101. sz. (1.); **kötetközlések:** *Magány* 1889. **FSZ;** Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Aradi Hírlap*-beli közlést jelzi, 1884. május datálással;

Szövegkritikai jegyzetek: Aradi Hírlap-közlés: központosításbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: Kerget kopár, utatlan úton h. *Kerget, kísért utatlan úton*; 1. vsz. 4. sor: rázhatom h. *téphetem*; 3. vsz. 4. sor: *Napos, virágos hely, hol nyughatom*;
Magyarázat: *palinódia* (gör., lat.) – visszaéneklés, olyan költemény, amelyben a költő visszavonja egy korábbi művének állításait, ellendal;

lidérc – az ingoványba, a mocsárba csábító gonosz lélek.

A CSILLAGOK – [1884]

Közlések: Arad és Vidéke 1884. augusztus 26. 197. (1.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: Arad és Vidéke-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 14. sor: mint h. *min*;

DIÁKÉLET – [1887]

Közlések: VU 1887. április 24. 17. sz. 278. (*Diák-élet. Boruta Pál iskolatársamnak, Modor város polgármesterének* címmel és alcímmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VU-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: S századszor h. *Századszor*; 3. vsz. 4. sor: tön h. *tett*; 5. vsz. 4. sor: szeméből h. *szemébül*; 6. vsz. 4. sor: *agapó* – görög betűkkel; 11. vsz. 3–4. sor:

Circumdede runt, síri ének:

Ha majd te hangzol a pap ajkáról!;

Magyarázat: A vers a pozsonyi diákeveket és kamaszcsernyeket idézi meg.

A csak a *Vasárnap Ujság*-közlésben szereplő alcímben szereplő Boruta Pál Reviczky legkedvesebb osztálytársa volt a pozsonyi katolikus főgimnáziumban, akkor éppen hősszínész szeretett volna lenni. Koroda elmondása szerint kívülről tudta Shakespeare tragikus hősszerepeit. Baráti társulatukra – melybe Boruta, Koroda, Tocsek és Reviczky tartozott – mint Koroda írta: „Hugó Viktor »Shakespeare« című könyve, mely a világirodalom poétáit első- másod és harmadrangú csillagok gyanánt osztályozza, nagy hatást tett reánk; mi is egyre osztályoztuk a poétákat; de majd minden nap másképen. De nemcsak a poétákról csináltunk diákos osztályozást, de összes leányösmereinkről. A következőkből adtunk neki »kalkulust«: magasabb érzelmek, vonzerő, szépség, jószág, ész, erkölcs, születés, táncz.” Baráti emlékezések megemlítik, hogy Reviczky és Boruta németül leveleztek egymással, sőt Boruta többször kisebb pénzösszegeket küldött Reviczkynek. A vers születésének idején Boruta Modor város polgármestere. Mára egyetlen Reviczkynek írott levele maradt fenn (OSZK Kt. Levelestár);

1871-től Korodák is Pozsonyba költöztek, közel a hegyekhez, az Edl utcába. Innentől Gyula újra velük lakott, közös szobában Palival. Koroda többször hosszan idézte közös diákkori emlékeiket. [Koroda eddig említett idézetei: *MSzal* 1889. XI. köt. 550–566.];

Reviczky gimnáziumi éveire emlékezett az *Iskolatársaimhoz* című versében is (ld. az *Ifjuságom* című kötet versei között!);

S századszor újra felidézi

Örökre elrepült diákkorát – Reviczky elemi iskoláit Léván járta. A pozsonyi Katolikus Főgimnáziumba 1865-ben írták be. Pozsonyba kerüléséről és pozsonyi éveiről bővebben a *Pozsonyi ligetben* című vers magyarázataiban (ld. az *Ifjuságom* című kötet versei között). Érettségi vizsgát 1873. július 9-én tett;

Fársztott Nepos, Cicero; csak

Ovidot kedveltük s Horác apót;

Csókot hintettünk szép Didónak,

Görögül hajtogatva »agapó«-t. – Utalás a Cserni Károly tartotta órákra. Cserni latin- és görög tanár volt, Reviczky osztályfőnöke. Azt tartották, hogy róla mintázták az ideális tanárt. Koroda Pál mesélte, hogy: ... még leggyöngébb tanítványába is erőlködött beverni a latin és görög nyelveket; ha valaki nem birt neki felelni, valóságos lázba jött és nem nyugodott addig, míg a nem tudott dolgot tökéletesen nem tanította be; nagyon sokat adott a tiszta klasszicizmusra, borzalmat ébresztett a kulináris iránt és annyira lelkiismeretes volt, hogy nem érte be a 6 osztályzattal, de mindenféle változatban közbeeső fokozatokat írt pl. 3, még 3, ¾, 4/3, alig 4. Gyulának majd mindig tiszta 1 jutott tőle”;

A háromszögtantól a hátunk

Borsózik most is, úgy nem kellett. – Utalás Wiedermann Károly matematika óráira, aki akkoriban igazgató is volt. Koroda ezt írta róla: „... a zseniális pedagóg, akkori igazgató nem annyira matematikai

tudományával hatott Gyulára, mert ennek ez sohasem volt kedves tárgya, mint éles megfigyelésről, enciklopédikus ismeretekről és nagy morális érzékről tanuskodó, sokszor tragikus vagy humoros mondásaival, melyeket bőven szőtt belé előadásába”;

Csupán a »sinus« volt barátunk,

Mert szép lányokra emlékeztetett – utalás a kamaszkori fantáziálásokra, mikor minden gömbölyded idom a női test domborulataira idézi;

Hja, nem verték csak úgy hiába

Fejünkbe azt a mitológiát.

Ismertük Amort és nyílára

Faragtunk is de hány kadenciát. – utalás Kolmár József óráira. Kolmár, Petőfi egykori iskolatársa, maga is verselgetett. Koroda szerint: „Gyula legjobban szerette mindnyájuk közt ...; a nyelv, irodalom és történelem széles látókörű, nagyon lelkes és gyönyörű előadású tanára” volt. (*MSzal* 1889. XI. köt. 546–560.) Reviczkyt állandóan buzdította, Koroda írja, hogy: „első versét neki mutatta meg, a következőket az ő buzdítására írta be iskolai gyakorlatai közé; Kolmár József mindegyik versre megtette a maga észrevételét, sőt kalkulust is adott rájuk; az ő egyeseire Reviczky oly büszke volt, akárcsak Puskin, mikor az iskolában az ősz Dersávin költővé avatta.” Reviczky a gimnáziumi önképzőkörben rendszeresen fellépett írásaival, s több díjat is nyert. (Hetedikes diákként Goethe *Iphigénia*-jának egy fordításrészletével és Tóth Kálmánról szóló írásával lett első, 1872/73-ban az ódaköltő Berzsenyiről érkezett, lefordította Bürger *Lenora* című művét és tanulmányt írt Katona József *Bánk bán*-járól. – A *Lenorát* és a *Méh* című diákújság 1871-es meglévő évfolyamában megjelent verseit ld. a kötetben meg nem jelent 1871-es verseknél, a Bürger-fordítást pedig a műfordítások között! A Berzsenyi-tanulmány megjelent az *Erdély* című lap 1873-as évfolyamában, több folytatásban, a másik két elemzése egyelőre nem került elő.);

[Koroda említi még Stoczek Károly fizikatanárt, akinek öngyilkossága mélyen megrendítette a diákokat, valamint Helmár Ágostot, aki Reviczkyék némettanára volt. Helmár Ágost térképész és történetíró, munkáival akadémiai díjakat is nyert. Koroda azt írta, hogy: „a legfiatalabb és legkedélyesebb volt valamennyi tanár között, ezzel irodalmi tárgyokról vitatkozni is lehetett.”];

szép Heléna – Helena – Zeusz és Leda leánya. Az antik világ legszebb asszonyának tartották, aki miatt kitört a trójai háború. A hajósok védőjükkül választották;

Vénusz – Ld. a *Rossz istenek* című vers magyarázataiban (szintűgy a *Magány* című kötet versei között!);

Nepos Cornelius – római történetíró. (Kr. e. 99 k. – Kr. e. 24.);

Ovid – Ovidius Publius Naso. Római költő. (szül. Kr. e. 43– Kr. u. 17);

Didó, Dido – Mution tirusi király leánya, Pygmalion nőtestvére. Ügyességgel egy akkora földterülethez jutott, amelyen megépítette a Byrsa (bőr) nevű fellegetvárát (Verg. Aen. I. 338 és kk.), s ezzel megvetette a később nagyhatalmú Karthago alapját. Mivel a város hamar virágozni kezdett, Jarbas – hogy hatalmába keríthesse – megkérte Didó kezét, visszautasítás esetén pedig háborúval fenyegetőzött. Hogy ne kelljen hozzámenni a barbárhoz, Didó hatalmas máglyát rakatott, és saját kezével ölte meg magát rajta (Vergiliusnál Aeneas utáni bűjében). A karthagoiak istenként tisztelték;

agapó (gör.) – S. Varga Pál szerint tulajdonképpen: agapaó, azaz 'szeretlek';

Csupán a »sinus« volt barátunk,

Mert szép lányokra emlékeztetett. – utalás a kamaszkori malackodásokra, ahol a sinusgörbéről is a női gömbölyded idomok jutottak a fiatal fiúk eszébe;

kanaszter – rossz dohány;

kadencia – ritmusos, bölcs vagy tréfás mondas;

Circumdederunt (lat.) – [Gemitus mortis: Dolores inferni circumdederunt me] Körülvettek engem a halál fájdalmai: a pokol fájdalmai megkörnyeztek engem..., a 17. zsoltár egy része, melyet a 94. zsoltárral felváltva szokás énekelni a katolikus temetési szertartásokon.

***JÓ LELKEK I. – [1883]**

Változat: *Jó lelkek II.* (ld. a *Magány* című versek között!);

Közlés: FL 1883. július 4. 154. sz. 991. FSZ;

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az FL-beli közlést jelzi;

JÓ LELKEK II. – [1883/1885]

Változat: *Jó lelkek I.*, FSZ: FL 1883. július 4. 154. sz. 991. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1883-as versek között!);

Közlések: 1. VU 1885. október 25. 43. sz. 686.; 2. Szabadság (Cleveland) 1915. szeptember 10. Mell. 1.; **kötetközlések:** Magány 1889. (*Jó lelkek* címmel) FSZ; Kor. 1895. (*Jó lelkek* címmel); Kor. 1902. (*Jó lelkek* címmel); Kor. 1904. (*Jó lelkek* címmel); Paku 1944. (*Jó lelkek* címmel); NGB 1969. (*Jó lelkek* címmel); NGB 1989. (*Jó lelkek* címmel); VP 1996. (*Jó lelkek* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: 1. VU-közlés: ékezetbeli elt.;

2. Szab-közlés: központozásbeli, ékezetbeli, helyesírási elt.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Gute Seelen* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 77–78.)

TRISTIA I–III. – [1874?]

I. ITT E ZSIBONGÓ, ZAGYVA FÖLDÖN...

II. NE TEDD KI SZÍVED' NAGY MELEGRE...

III. ÓH, LÉLEK GYÁSZÁ, SZENVEDÉSE...

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1370/8 r. (Az 1. vers *Szomorú dal* címmel, fekete tintás kézirat);

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (I–III. alcímmel, a versek külön cím nélkül); Kor. 1902. (I–III. alcímmel, a versek külön cím nélkül, a 3. vers *Oh, lélek gyásza, szenvedése* kezdettel); Kor. 1904. (I–III. alcímmel, a versek külön cím nélkül); Paku 1944. (I–III. alcímmel, a versek külön cím nélkül, az I. vers 3. vsz.-a *Palindromon* címen külön versként közölve); Komlós 1955. (csak az 1. vers közölve, *Itt e zsibongó, zagyva földön...* kezdettel, 1889? dátummal); NGB 1969. (a 3. vers *Ó, lélek gyásza, szenvedése...* kezdettel, az I. vers 3. vsz.-a *Palindromon* címen külön versként közölve); NGB 1989. (a 3. vers *Ó, lélek gyásza, szenvedése...* kezdettel, az I. vers 3. vsz.-a *Palindromon* címen külön versként közölve); VP 1996. (a 3. vers *Ó, lélek gyásza, szenvedése...* kezdettel, az I. vers 3. vsz.-a *Palindromon* címen külön versként közölve)

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: központozásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: *Salaktól* (áth. ~~megvált~~) *tisztult*; 2. vsz. 4. sor: (áth. ~~Szöv~~) *Köti*; a 2. és a 3. vsz. között egy új versszak, (ceruzával áth.:

~~Hullát véres hullára dobva,~~

~~Öldöklő angyal száll a légbe:~~

~~Egy árny borúl a testhalomra:~~

A (áth. ~~bánatos~~) *szomorú, a néma béke*);

4. vsz. 2. sor: (alatta áth. ~~Csak~~) (áth. ~~És töltse~~) (átjav. *töltsem*) (áth. ~~meg-kéjek, élvek~~) (fölötte) *Kéj* (áth. ~~és~~) *gyönyör* (áth. ~~közt~~) *folyjon élted*; 4. vsz. 3. sor: (áth. ~~S~~)

Szövegkritikai jegyzetek: A vers születésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Paku-kiadás 1874-re datálta;

A *Palindromon* címen publikált vers: megegyezik az *Itt e zsibongó, zagyva földön...* kezdetű vers 3. vsz.-ával, csak a sorok fölcserélődtek: itt a sorok sorrendje: 4-3-2-1;

Magyarázat: *Palindromon* címen az *Itt e zsibongó, zagyva földön...* kezdetű vers 3. vsz.-át Paku Imre külön versnek hitte, s a további kötetek átvették a közlését;

Több visszaemlékezés szerint Vészi József lefordította a verset németre, de nem találtam meg, hol jelenhetett meg;

tristia (lat.) – szomorú dalok. Utalás a száműzött Ovidius *Tristia* címen írt verseire;

Geniessen macht gemein – 'Az élvezet elaljasít.' – 'Az élvezet közönségessé tesz.' Goethe: *Faust*. II. r. 4. felv. (Faust mondja Mephistzonak)

VARÁZS-EREKLYE – [1888]

Közlések: PH 1888. szeptember 8. 249. sz. (1.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969. (*Varázsereklje* címmel); NGB 1989. (*Varázsereklje* címmel); VP 1996. (*Varázsereklje* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: PH-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 7. vsz. 2. sor:

S íme letépi, kidobja az érmet...

S hallgat, mint a kit elhagy az élet.

CSÖNDES EMBER LESZ BELŐLEM – [1883]

Közlések: 1. MoNv 1883. május 6. 18. sz. 275. (*Csöndes ember lesz belőlem...* címmel); 2. Arad és Vidéke 1884. június 25. 146. sz. (1.) (*Csöndes ember lesz belőlem...* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Komlós-kronológiában szerepel, a MoNv-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. MoNv-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *De csupán a temetőben*; 2. vsz.:

Csöndes ember lesz belőlem;

De csupán a temetőben.

Mit e lázas szív sosem tett:

Lent a sirba' megpihenhet.;

2. Arad és Vidéke-közlés: központosásbeli elt.

***ALKONY – [1883]**

Változat: *Nyári est* (ld. a *Magány* című kötet versei között!);

Közlések: 1. KépCsalL 1883. szeptember 2. 49. sz. 771. (*Alkony* címmel); 2. Debreczen 1900. május 22. 100. sz. 1. FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: Debreczen-közlés: központosásbeli, helyesírási elt.; 1. vsz. 2. sor: *Csöndes h. Nyári*; 1. vsz. 3. sor: *Szőjj a drága lány szívébe*; 1. vsz. 4. sor: *Boldog h. Édes*; 2. vsz. 3. sor: *Szárnyaiddal h. S szárnyaiddal*; 3. vsz. 3–4. sor: *Csak ragyogjon, mint a csillag / A derűs egen*; 4. vsz. *Félénken h. Meghitten*;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *KépCsalL*-beli közlést jelzi, de nem jelzi az eltérő címet.

NYÁRI EST – [1883/1889]

Változat: *Alkony*, FSZ: KépCsalL 1883. szeptember 2. 49. sz. 771. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1883-as verseknél!);

Közlések: Arad és Vidéke 1884. augusztus 22. 194. sz. 1. (*Nyári alkony* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: Arad és Vidéke-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: *fátylad' h. fátylát*; 2. vsz. 4. sor: *üdvemet h. üdvemet*; 3. vsz. 1. sor: *Mint az illat, rózsa illat*; 3. vsz. 4. sor: *A derűs egen*.

PROPRIA LAUS – [1885]

Közlések: OrszVil 1885. szeptember 12. 37. sz. 599.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (1884-es dátummal); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OrszVil-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.;

Magyarázat: *propia laus* (lat.) – öndicséret.

MENTSVÁR – [1884?]

Közlések: 1. Aradi Hírlap 1884. január 6. 5. sz. 1.; 2. HölgyekL 1884. június 8. 23. sz. 279. (*Ha nézem a világi rendet...* címmel); 3. Társalgó (Bp.–Székesfehérvár) 1885. jan. 4. 1. sz. 11. [A közlésre Ságvári György hívta föl a figyelmemet]; 4. VU 1889. február 17. 7. sz. 107.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az *Aradi Hírlap*-beli közlést jelzi, de tévesen január 16-ra datálja;

Szövegkritikai jegyzetek: Bakalovich Emma egyik leveléből úgy tűnik, hogy a vers már 1883-ban készen lehetett. Emma ugyanis ezt írta 1884. január 15-i levelében: „Az Aradi hírlapot nagyobb érdekléssel még a legdühösebb politikus sem olvashatja, mint én. A »Mentsvár« annyira megfelel ízlésemnek, a karácsonyi elmélkedés, jelenlegi hangulatomnak!” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 5. levél);

A kötet a vers 4. sorától hiányos, a Reviczky által javított és korrektúrázott kötetben nincs meg a 101–108. oldal. (Cs. T.);

1. Aradi Hírlap-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *rendült hitemben h. bús gerjelemben*; a 3. vsz. teljes egészében hiányzik; 4. vsz. 2. sor: *Mint ha egy ibolyát letépek*; 7. vsz. 1.

sor: *Lázás szívem mentsvára vagy te*; 8. vsz. 2. sor: *lekeddel h. lekeddel (!)*; 8. vsz. 4. sor: *Maradjak részed mindörökké!*;

2. HölgyekL-közlés: egybe-külön írásmódbeli, kiemelésbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *rendült hitemben h. bús gerjelemben*; a 3. vsz. teljes egészében hiányzik; 4. vsz. 2. sor: *Mint ha egy ibolyát letépek*; 4. vsz. 4. sor: *az h. ez*; 5. vsz. 4. sor: *egyre h. újra*; 6. vsz.

Lázás szívem ment vára vagy te.

Öledbe természet fogadj be

S ragyogva nézz rám kék egeddel,

Ha por leszek, többé nem ember.;

7. vsz. 4. sor: *Tied maradjak mindörökké!*;

3. Társalgó-közlés: központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *rendült hitemben h. bús gerjelemben*; 3. vsz. 2. sor: *Hitvány panasz többé ne érjen*; 8. vsz. 4. sor: *Maradjak részed mindörökké!*;

4. VU-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 8. vsz. 2. sor: *leheddel h. lekeddel*;

Magyarázat: Az *Aradi Hírlap*-közlés megjegyzése: „Olvasva lesz a Petőfi-társaság mai közülésén”.

VIKTOR KERESZTFIAMNAK – [1885]

Közlések: VU 1885. július 5. 27. sz. 431. (*Keresztfiamnak* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VU-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli, kiemelésbeli elt.; 3. vsz. 2. sor: *élet-keresztet h. élet-keservet*;

Magyarázat: Reviczky keresztfia Viktor, Komjáthy Jenőnek a házasságát követő évben, 1883-ban született első kisfia volt. A keresztapaságra való felkérést Reviczky egy olvashatatlan bélyegzőjű levelezőlapon fogadta el: „Édes Jenőm, Leveledet csak ma kaptam meg; Hogyne fogadnám el! Isten éltesse a kicsikét! Sok szerencsét hozzá! – üdvözl mindhármótokat RGyula.” (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 37. levél);

A Viktor név jelentése 'a győző'.

HALOTTAK NAPJÁN I–II. – [1884]

I. MOST KESEREGD KI BÁNATOD'...

II. EZ A HALÁL, A HERVADÁS HAVA...

Közlések: FL 1884. november 1. 257. sz. 1657. (*Holtak napján* címmel, csak a *Most keseregd ki bánatod'*... kezdetű vers közlése); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (I–II. alcímmel); Kor. 1902. (I–II. alcímmel); Kor. 1904. (I–II. alcímmel); Paku 1944. (I–II. alcímmel); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi, de nem jelzi, hogy csak az 1. vers szerepel itt;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: szakozási elt.; Magános h. *Magányos*.

DAL – [1887]

Közlések: 1. Függetlenség 1887. április 10. 98. sz. (1.) (*Dalok* címmel, a *Mikor még sirni tudtam...* kezdetű verssel); 2. Emléklap az EMKE 1888. augusztus hó 19-20-án Brassóban tartott közgyűlésére. 25.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Függetlenség*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Függetlenség-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.;

2. Emléklap-közlés: központosásbeli elt.;

Magyarázat: A 2. közlés adatát Urbán László gyűjtötte fel, nagyon köszönöm neki;

Fordítás: A verset Spóner Andor *Als ich noch Tränen hatte...* címmel fordította le. (*Jung Ungarn Heft* 6. 14. Juni 1911. 734–736.)

HERVADT VIRÁG... – [d. n.]

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (*Hervadt virág...* címmel); Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (1889? dátummal); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.

POZSONY. A POZSONYI ÚJ SZÍNHÁZ MEGNYITÁSA ALKALMÁBÓL. 1886. SZEPT. 22.

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/9. r., egy számozatlan lap, 10. r-v. (*A pozsonyi új színház megnyitása alkalmából* alcímmel, d. n., fekete tollas, a javítások ceruzával, agyonjavított kézirat, a 10.

lap versóján: „Légy híve rendületlenül hazádnak – Légy híve rendületlenül hazádnak, / Ha volna is kívüle más helyed. / Állítsd meg utjában, kik Bécsbe vágnak / Hazánk határán így tarts őrszemet.);

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (A pozsonyi új színház megnyitása alkalmából. 1886. szept. 22. alcímmel); Kor. 1902. (A pozsonyi új színház megnyitása alkalmából. 1886. szept. 22. alcímmel); Kor. 1902. (A pozsonyi új színház megnyitása alkalmából 1886. szept. 22. alcímmel); Paku 1944. (1886 szept. 22. alcímmel); NGB 1969. (a dátum nem szerepel az alcímben); NGB 1989. (a dátum nem szerepel az alcímben); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: központosításbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: szórendcsere; 1. vsz. 3. sor: (áth. ~~Mesolygó-múlt~~) (fölötte, áth. ~~kor~~) (alatta, áth. ~~Te-régi-kor~~) (áth. ~~felszállsz~~) (áth. ~~Felámadsz-régi-kor~~); Előttém állsz, forrongsz, zsibongva, tarkán; 1. vsz. 1. vsz. 4. sor: ~~És lelkem'~~ (áth. ~~et-Pozsony-felé~~) (fölötte) ~~falaid közé viszed~~; 1. vsz. 8. sor: Vratizslávtól h. Vratizslávtól; 2. vsz. 1. sor: (áth. ~~Egy-ezredév-repült-el-már-fölötted~~) (fölötte) Viharjait kiálltad ezer évnek; 2. vsz. 2. sor: ~~a szerencse~~ (áth. ~~változó~~) mily hamis; 2. vsz. 5. sor: (áth. ~~Csak-várad-romja~~); (fölötte) ~~De az a várrom s~~; 2. vsz. 7. sor: (áth. ~~Igy-mulnak-el-a-századok~~) (fölötte) Szívek kihűlnek, (áth. ~~megdőlnek~~) (betoldás, oldalra írva) ~~inganak~~ (a sor alatt áth. ~~Királyok---~~); 2. vsz. 8. sor alatt halvány, olvashatatlan sor; 3. vsz. 1. sor: Mikor (betoldás) földed még Nagy Lajos (áth. ~~járt-itt-e-földön~~) (áth. ~~székelte-tebenned~~) (oldalt) ~~tiporta~~; 3. vsz. 2. sor: (áth. ~~Nagy-híre-fényét-innen-hintve-szét~~) Királyok dísze, híres és dicső (a sor alatt egy olvashatatlan sor); 3. vsz. 3. sor: ~~S Mátyás a Bécs-verő~~ (áth. ~~édes-valóság~~) és innen osztja; 3. vsz. 5. sor: Pázmány h. Pázmány; 3. vsz. 6. sor: (áth. ~~Innen-hangoztató-aranysszavát~~) (fölötte, áth. ~~Itt-az-hallatta-eszme-záporát~~) (oldalt, áth. ~~itt-suhogtatta-bíborát~~) E domban itt lengette bíborát.; 3. vsz. 7. sor: Mikor még... feledés(áth. ~~nek-néma-fátyla~~) (alatta) ~~fátylát redje!~~...;

a számozatlan, 2. oldalon a 4. vsz. és a 7. vsz. 1–4. sora; 4. vsz. 2. sor: (áth. ~~Sarkantyúja-nem-peng~~) (fölötte, áth. ~~Kalpagja-már~~) (fölötte, szórendcsere) ~~már nem leng utczáidon~~; 7. vsz. 1. sor: ~~Lebegjen~~ (áth. ~~áldás~~); (áth. ~~mannyei~~) (fölötte) ~~rajtad~~ (betoldás) ~~jóteköny varázslat~~; 7. vsz. 2. sor: Az (áth. ~~szelíd~~) ~~múzsák~~ (betoldás) ~~új csarnokán~~; 7. vsz. 4. sor: (áth. ~~Legyen~~) ~~Hogy itt minden mai nyelv barbár~~, (áth. ~~nyomán~~) ~~pogány~~.; a 7. vsz. 4. sora után 4 később áth. sor:

(áth. ~~Varázslatod-hatalmad~~) (fölötte) ~~Költészet bűvhatalma hajsza végre~~

~~Mit ezer év~~ (áth. ~~megtenni-nem-tudott~~) (fölötte) ~~nem tett meg e napig~~;

~~Ajkára is, ne egyedül szívére~~

~~Legyen magyar a nép, mely itt lakik!~~;

A 10. oldal előlapján a 7. vsz. 5–8. sora, az 5. vsz. és a 6. vsz. 1–4., valamint 6–8. sora – ebben a sorrendben; 7. vsz. 5–8. sora előtt később áth. 2 sor:

(áth. ~~Óh-múlt,édes-bús~~) (fölötte) ~~Multad maradjon emlékekbe'gazdag~~

(áth. ~~Őrizték-a~~) (alatta) ~~Megőrzi magyar történelem~~ (alatta) ~~te fakasszad jelen~~; 7. vsz. 5. sor: (áth. ~~Elmém-egy-más-új-korba~~) (fölötte) ~~Lesz már idő, képzelmem~~;

5. vsz. 1. sor: ~~Rég volt...~~ (áth. ~~azóta-esendes-temető~~) (fölötte) ~~a temető minden göröngye~~; 5. vsz. 2. sor: (áth. ~~Halottakkal-benépesehetnek~~) (alatta) ~~És~~ (áth. ~~Házaid-fala~~); ~~Azóta, hejh, de sok halottra hullt~~ (fölötte áth. ~~ha-sokszor-megkeresnek~~); 5. vsz. 3. sor: a sor közepe alatt olvashatatlan írás, ~~S a szívnek vágya nem rezdül, se könnye~~; 5. vsz. 4. sor: ~~Úgy ér~~(betoldás)zi ~~hadd maradjon múlt a múlt~~; 5. vsz. 5. sor: ~~S a „moriatur” ...~~ (áth. ~~régen~~) (betoldás) ~~ám el hangzott~~; 5. vsz. 6. sor: a sor alatt olvashatatlan írás, ~~Hiszen szép volt a kardók villanása~~; 5. vsz. 7–8. sor: oldalt, a hely külön jelzése n., ~~Míg az idő csak egyre folydogálva~~,

~~Sok új törekvést, új eszmét hozott~~;

6. vsz. 1. sor: (áth.) (betoldás) ~~élni~~ (átírva az alatta lévő olvashatatlan sor) ~~kell a~~ (betoldás) ~~szép~~ (áth. ~~magyar~~) ~~hazáér'~~; 6. vsz. 2. sor: ~~Ez a~~ (áth. ~~szellem-hasznának-szép~~) (fölötte) ~~magyar faj küzdelmes~~; 6. vsz. 3. sor: (áth. ~~Pató-Pál-úr~~) (fölötte) ~~Óh, állj közénk te is, ki tenni~~ (áth. ~~egyre~~) ~~ráér~~; 6. vsz. 4. sor: (áth. ~~Téged-ne-látogasson-meg-soha~~) (alatta, áth. ~~Nálad-nem-lette-otthonát~~) (alatta) ~~Pató Pált úgy sem ismeréd soha~~.; 6. vsz. 4. sora után: (3, hullámvonallal áth. sor:

~~Büszkén mutatva Budapest felé!~~

~~Dörög-mit-kérek...vissza!~~

~~Ki-túlvágyik-e-kon-határain.);~~

6. vsz. 6–8. sor: ~~Állítsd meg utját~~(fölötte ~~ok~~)~~ban, ki~~(fölötte)~~k~~ ~~Bécsbe vágy~~(fölötte ~~nak~~)~~ik~~:

~~Imádság~~(fölötte ~~unk~~)~~ára tedd a Szózat-ot~~.

~~Hazádnak rendületlenül halálig~~;

A 10. oldal hátlapján a 6. vsz. 5–8. sora; 6. vsz. 8. sor: így állj őrszemet h. ~~ily fenti őrszemet~~;

Magyarázat: A városi új színház helyén évszázadokkal korábban a Duna folyt. A régi színházépületet Csáky György alkotta meg, s megnyitója 1776. november 9-én volt. Mária Terézia és családjának több tagja többször is meglátogatta. 1825-ig, tehát míg a koronázások itt zajlottak, a színház rendkívül sikeresen működött. Nagynevű színészek léptek föl benne, s számos darabot előbb tűztek műsorra, mint

a német színpadok. A pozsonyi színházi élet már a 18. század második felétől nagy hírnevet szerzett, majd fokozatosan vesztett népszerűségéből, s az utolsó évtizedekben már alig vegetált.

A régi színházat végül 1884-ben bontották le. Építéséhez nem kaptak országos segítséget, a pénzt a város saját erejéből adta össze, s a régi színházépület köveit beépítették az újba. Bár az építkezés a pozsonyi magyarosodási mozgalom csúcspontján kezdődött meg, még így is sokan voltak, akik takarékosági szempontokra hivatkozva támadták az építés tervét. A magyarosodási mozgalom hívei közül többen ostorozták a város lakosságát, hogy tegyenek eleget hazafias kötelezettségüknek azzal is, hogy eljárnak majd a színházi előadásokra.

Az új színház Fellner műépítész tervei szerint készült, 1200 személy fért el benne, négy emeleten. 52 páholyból a 3. emeletiek színészpáholyként működtek. Állandó magyar társulata nem lett a színháznak, mivel mint a *Vasárnapi Ujság* tudósítója írta: „Pozsony lakosságának nyelve még nem eléggé magyar arra nézve, hogy a magyar Tháliát élvezhetné. Magyarul érzésének kifejezésére azonban tünetőleg megragadta az alkalmat.” A megnyitót öt előadás után német társulat költözött be az épületbe.

A megnyitót – mivel tehát a pozsonyi színháznak nem volt magyar társulata – a Nemzeti Színház és az Operaház tagjainak közreműködésével nyitották meg. A bemutatót hosszas alkudozások előzték meg. Vita támadt azon, hogy a fővárosi színészek öt vagy nyolc előadást adjanak-e elő, végül öt előadásban egyeztek meg.

Az ünnepélyes bemutatót – melyen jelen volt Frigyes főherceg és neje, Izabella főhercegnő, Tisza Kálmán és Trefort Ágoston, Szilágyi János koronaőr, a vármegye országgyűlési képviselői, valamint gr. Keglevich István, a Nemzeti Színház és az Opera intendánsa és a művészvilág hajón érkező nevezetességei – Berlioz *Rákóczi-indulója* után Jókai *Lidérczfények* című prológusával nyitották meg. Az előhangot Nagy Imre szavalta el. Produkciója után négyszer tapsolták vissza, míg Jókai kilencszer köszöntötte meg az ovációt első emeleti páholyában. Miután a város ezüst koszorúval köszöntötte az író, megkezdődött a *Bánk bán* operaelőadása. A karmester maga Erkel Ferenc volt. A 11-kor végződő ünnepi előadás után a díszvendégek nagy lakomán vettek részt.

A következő napon Berczik Árpád *Bálskirálynő* című darabját és a *Coppélia* című baletet mutatták be. (VU 1886. augusztus 29. 35. sz. 569., VU 1866. szeptember 26. 39. sz. 623., 626., 632.);

A színház épületében ma a Szlovák Nemzeti Színház működik;

Sok régi emlékek, mint varázsütésre

A feledés sírjából felbukik; – Reviczky a pozsonyi Katolikus Főgimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait. (1865–1873 – pozsonyi éveiről bővebben elsősorban a Lajka-verseknél és *A pozsonyi ligetben* című versek magyarázatában. Ld. az *Iffuság* versei között!);

Vratizláv, Vratiszláv – Pozsony legrégebbi neve a szláv Vratislavia, másként Vratislaburgium, németül Bredslavaspurg = Pressburg. A név a Nagy-morva Birodalom idején keletkezett, s állítólag egy Vratiszláv nevű szláv-morva fejedelemtől kapta a nevét, akit Német Lajos keleti frank király 846-ban Dévény váránál kényszerített megadásra. 892-ben, miután a szövetségre lépő magyarok és Arnulf keleti frank király támadásai következtében Nagy-Morvaország szétesett, a magyarok elfoglalták a várost is. A város mai nevét Vratiszláv nevére kapta: Bratislava. S. Varga Pál a nevet máshoz köti és az utalást máskorra datálja;

Nagy Lajos – Anjou-király (1326–1382). Magyarországot európai nagyhatalommá tette;

Pázmán, főpapok virága – Pázmány Péter (1570–1639), az ellenreformáció harcosa az 1608-as pozsonyi országgyűlésen tiltakozott a jezsuiták száműzését kimondó határozat ellen;

Országgyűlés, koronázási pompa – A régebbi korokban különböző helyszíneken tartották az országgyűléseket. Az egyik kedvelt helyszín Pozsony volt, s itt zajlottak pl. a híres reformkori országgyűlések. 1867-től az országgyűléseket Buda-Pestre helyezték és ott állandósították.

A mohácsi csata után Székesfehérvár, az addigi koronázóváros is a törökök kezére került, ezért másik koronázási helyet kellett találni. A választás Pozsonyra esett. A Szent Márton-székesegyházban 1563 és 1830 között tizenkilencszer koronáztak királyt: tíz alkalommal a Habsburg-házból származó királyt, Mária Teréziát és nyolc királynét. A koronát a mindenkori hercegprímás helyezte a királyok és királynék fejére. A koronázási ünnepélyek idején hatalmas és pompázatos táncmulatságok, színielőadások, tűzijátékok zajlottak;

A kis domb is, királyi eskü dombja,

Eltűnt a föld színéről, mint a hó. – A várostörténeti összefoglalások szerint az 1563-ban emelt koronázási domb helyett 39 000 forintért 1775-ben készítettek újat. A Duna felé vezető Híd utca vezetett az új

koronázási dombtérre, amelyet 1873-ban hordtak el végleg. A megkoronázott királynak ezen a dombon kellett a négy világtáj felé egy-egy kardvágást tennie, amivel azt jelképezte, hogy megvédi az országot a bármerről is érkező ellenségtől;

moriamur (lat.) – 'Moriamur pro rege nostro Maria Theresia'! (lat.), magyarul: 'Haljunk meg királyunkért, Mária Teréziáért'!; A hagyomány szerint az 1741-iki pozsonyi országgyűlésen a tanácskozássra összegyűlt magyar nemesség a 'Damus vitam et sanguinem' felkiáltást állítólag ezzel folytatta, s így ajánlotta föl védelmét a királynőnek;

Ez a magyar faj küzdelmes kora.

Óh, állj közénk te is! – utalás a város erős magyarosodási mozgalmára és a kormányzat magyarosító törekvéseire. (Erről bővebben az *Utolsó vágó* című vers magyarázatában. Ld. az *Iffuságom versei között!*);

... *Ki tenni ráér,*

Pató Pált úgy sem ismeréd soha. – Petőfi Sándor semmittevő, mindent halogató vershőse (PSÖM II. 304–305.);

Légy híve rendületlenül hazádnak,

Ha volna is kívülé más helyed; – utalás Vörösmarty Mihály *Szózatának* soraira (VÖM II. *Kisebb költemények*. 210–211.);

Katona nyelvén – Az új színház nyitóelőadásán a *Bánk bán* operai feldolgozását játszották. Reviczky diákkorában pályadíjat nyert a darabról írt elemzésével. (Vö. a *Katona József. Emléktáblájának leleplezésére* című versnél, úgyszintén a *Magány* című kötet versei között!);

Szakirodalom: Samarjay Károly: *A pozsonyi Régi és Új Színház. Töredékek Pozsony múltja és jelenéből. Das alte und neue Theater in Pressburg. Fragmente aus der Vergangenheit und Gegenwart Pressburg's.* Pozsony–Pressburg, Wigand, 1886.; Štefan Holčík: *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830.* Bp., Európa, 1986.

A KENYÉR – [1885]

Közlések: OrszVil 1885. június 13. 24. sz. 390–391.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OrszVil-közlés: központosításbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, helyesírási elt.; 4. vsz. 7. sor: *harczra h. harczza*; 5. vsz. 1–2. sor:

Benned van szellem, tetterő még,

Sohase nyugvó Belzebub.;

A vers 8. soráig hiányos a Reviczky által javított és korrigált kötet. (Cs. T.);

Magyarázat: Az *OrszVil*-ban az illető szám vezető híre az Iparcsarnokban tartott országos kiállítás. A mi kiállításunk című rovatban Benedek Elek írása olvasható *Tej, vaj, sajt* címmel (390. o.), a következő lapokon Hidasi Pál *Miből élünk? I. Táplálkozás, élet* című cikke szerepel, melyben a búzáról, a kenyérről is szó esik. (394–395. o.) Így nagyon valószínű, hogy Reviczky megrendelésre írta a verset, esetleg a szerkesztő, Benedek Elek direkt a számba kérte el Reviczky versét;

Tantalusz – Alakjáról bővebben a *Magány* című vers magyarázataiban (ugyanezen című kötetben)!

*TÜNÖDVE KÉRDEZEM... I. – [1882]

Változat: *Tünődve kérdezem...II.* (ld. a *Magány* című kötet versei közt);

Közlés: Szabadság (Székesfehérvár) 1882. április 2. 27. sz. Mell. FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1881–82. (a Szabadság-közlés alapján, eddig: 1884);

Szakirodalom: Murányi Lajos: *Mikszáth- és Reviczky-írások, szövegvariánsok a székesfehérvári Szabadságban.* Fejér Megyei Könyvtár 1980. 2. sz. 42–45. (a dátumkor. innen)

TÜNÖDVE KÉRDEZEM... II. – [1883]

Változat: *Tünődve kérdezem... I.*, FSZ; Szabadság 1882. április 2. 27. sz. Mell.;

Közlések: 1. *Hölgyek Lapja* 1883. december 9. 49. sz. 381.; 2. *Aradi Hírlap* 1884. február 17. 40. sz. 1.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (1884-es dátummal); NGB 1969. (1884-es dátummal); NGB 1989. (1884-es dátummal); VP 1996. (1884-es dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Aradi Hírlap*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1883. (a *HölgyekL*-közlés alapján, eddig: 1884);

1. *HölgyekL*-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *A ki hibámat is megáldja?...;* 2. vsz. 3. sor: ezt is h. *őt is;* 4. vsz. 1. sor: *Késő! Szívem már letarolt réti!* 4. vsz. 3. sor: egy nyilvánvaló elírás: ha h. *fia;* 4. vsz. 3–4. sor:

Illatja haldokló sohajtás

S elfonnyad, mert le van kaszálnva.;

2. Aradi Hírlap-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *S amit hibáztam, megbocsátja?... h. A ki hibámat megbocsátja?...;* 4. vsz. 1. sor: *Vagy szívem immár h. Késő! szívem már letarolt réti!*

TANTALUSZ – [1887]

Közlések: MSzal 1887. VI. köt., március, 268.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *MSzal*-beli közlést jelzi, a címet helytelenül *Tantalus*nak jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: MSzal-közlés: helyesírási, kis-nagybetűs írásmódbeli, központozásbeli elt.;

Magyarázat: Tantalusz alakjáról bővebben a *Magány* című vers magyarázataiban (ugyanezen című kötetben)!

REZIGNÁCIÓ – [1885]

Közlések: Szemle 1885. január 1. 5. sz. 9.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*Reznáció* címmel); Komlós 1955. (*Reznáció* címmel); NGB 1969. (*Reznáció* címmel); NGB 1989. (*Reznáció* címmel); VP 1996. (*Reznáció* címmel);

AiKomlós-kronológiában szerepel, a *Szemle*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Szemle-közlés: központozásbeli, ékezetbeli elt.;

Magyarázat: *reznáció* – Bölcs belenyugvás, lemondás a vágyakról.

MULNAK HETEK... – [1885]

Kézirat: OSzK Fol. Hung. 1858/11. r. (fekete tintás);

Közlések: Arad és Vidéke 1885. május 19. 113. sz. (1.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969. (*Múlnak hetek...* címmel); NGB 1989. (*Múlnak hetek...* címmel); VP 1996. (*Múlnak hetek...* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Arad és Vidéke*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 3. vsz. 2. sor: *A szívem nem (áth. ébred fel) (alatta) mozdul meg csupán;*

Arad és Vidéke-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.

ÉNEKLŐ KOLDUS – [1885]

Közlések: MSzal 1885. IV. köt. november, 196. (*Éneklő koldús* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *MSzal*-beli közlést jelzi, felolvasta a Petőfi Társaságban szeptember 13-án;

Szövegkritikai jegyzetek: MSzal-közlés: központozásbeli, ékezetbeli elt.; 7. vsz. 2. sor: szomorúbb h. *nyomorúbb;*

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Singender Bettler* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 64–65.)

MI BAJ VAN A VILÁGON? – [d. n.]

Közlések: A Népszava Naptára az 1903. évre. 84.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: Népszava Naptára-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központozásbeli elt.;

Magyarázat: Korompay János érdekes szövegegyezésekre mutat rá a Reviczky által lefordított *L'Examen de minuit* című Baudelaire-vers bizonyos soraival, de úgy, hogy közben kimutatja, hogy Reviczky hogyan formálta önmagára és saját létértelmezésére Baudelaire poétikáját, s Baudelaire hatása nála elsősorban „nem utánzásra, hanem sokkal inkább szembenézésre utal.” (Ld. Korompay H. János: *Műfordítás és líraszemlélet. Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései*. Bp., 1988. 76–77.)

SEMPER IDEM I. – [1885/1889]

Változat: *Semper idem II.*, FSZ; MSzal 1885. III. köt., augusztus, 483. (*A kor védelme* címmel);

Közlések: Függelenség 1887. január 30. (*A kor védelme* címmel, a vers változatához képest az 5–9. vsz. hiányzik); **kötetközlések:** Magány 1889. (a vers változatához képest az 5–9. vsz. nem szerepel, VP

jegyzete jelzi a hiányt) FSZ; Kor. 1895. (a vers változatához képest az 5–9. vsz. nem szerepel); Kor. 1902. (a vers változatához képest az 5–9. vsz. nem szerepel); Kor. 1904. (a vers változatához képest az 5–9. vsz. nem szerepel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Függetlenség*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1885. (a *MSzal*-közlés alapján);

Függetlenség-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 5–9. vsz. hiányzik; 11. vsz. 2–3. sora fölcserélve; 12–13. vsz. fölcserélve;

Magyarázat: *Semper idem* (lat.) – mindig ugyanaz;

Homér – ld. a *Himnusz* című vers magyarázataiban;

Grécia – Görögország;

Aiszkülosz, Plató, Fídiász – Aischylos (lat. Aischylus), a három híres görög szomorújátékíró (525–456); Plato (Platon), a görög filozófiának egyik legnagyobb alakja (Kr. e. 427 –347); Pheidias (Phidias), ókori athéni szobrász (Kr. e. 500 körül);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon változatlan címmel fordította le, a 3 soros vsz.-okat 4 sorosokban adta vissza, valamint az 5–9. vsz. fordítása hiányzik, hiszen a *Magány* című kötetben és Koroda válogatásaiban is e vsz.-ok nélkül jelent meg a vers. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 85–86.)

SEMPER IDEM II. – [1885]

Változat: *Semper idem II.*, FSZ: *Magány* c. kötet, 119–120.;

Közlések: *MSzal* 1885. III. köt., augusztus, 483. (*A kor védelme* címmel) FSZ; **kötetközlések:** Paku 1944. (a helyéről kiemelve, *A kor védelme* cím alatt); Komlós 1955. (*A kor védelme* címmel); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996. (hibás jegyzete szerint *A kor ellen* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-közlés: központosásbeli, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: Felhőt h. *Foltot*; 2. vsz. 3. sor: más hajnal h. *új hajnal*; 3. vsz. 2. sor: *Aiszkülosz, Platón, Pheidiasz*, 6. vsz. 1. sor: *Prométheusz, Thészeusz-e*, 3. vsz. 2. sor: *Szókratész*; 7. vsz. 1. sor: *Héraklész*; 8. vsz. 2. sor: *Goethenél*; 9. vsz. 1. sor: *Michelangelo*; 11. vsz.

Hogy csupa törpe él veled,

S hogy holtak, csak te képzeled

A hősről, ó, képzelet!;

12. vsz. 2. sor: *Úgy h. Így* (kétszer);

Magyarázatok: Vö. a *Semper idem I.* jegyzeteivel is!;

Prométheusz, Thészeusz – Prométheusz alakjáról *Az utolsó költő I.* című vers magyarázataiban; Theseus, az ógörög mítosz alakja, athéni királyfi. Attika nemzeti hőse: megszabadította Attikát a maratoni bikától, a Minótaurosztól és véget vetett a szégyenletes véradónak, amelyet Athénnek Krétába kellett küldeni. A hagyomány szerint ő volt az, aki Attila lakóit egy álamná egyesítette;

Szókratész – Alakjáról bővebben *A bolondok házából* című vers magyarázataiban (ld. az *Ifjuságom* című kötet versei között!);

Héraklész, Herkules – Félisten. Bajelhárító és győzelemre vivő szerepet tulajdonítottak neki. Később a küzdelmi, így az olimpiai játékok alapítójaként szerepelt, emiatt a fürdőkben is mindenütt megtalálhatjuk a képét, s a gyógyító források istenül is tisztelték. Rengeteg hőstett és mitológiai kaland, monda fűződik nevéhez.

SZABADSÁG – [1886]

Kézirat: OSzK Fol. Hung. 1858/21 r. (csak az 1–2. vsz., fekete tintás);

Közlések: OrszVil 1887. január 15. 3. sz. 41.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1886., a magyarázat alapján (eddig: 1887);

OSzK-kézirat: központosásbeli, ékezetbeli elt. 2. vsz. 5. sor: *S ha egy* (áth. ~~hiányabbat~~) *gyámoltalanul leverve*;

OrszVil-közlés: központosásbeli, egybe-különírási, ékezetbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; 6. vsz. 1. sor: fölérd h. *felérő*; 6. vsz. 8. sor: Ledobva h. *Eldobva*;

Magyarázat: *A Pesti Hírlap* 1886. december 28-i száma adott hírt arról, hogy a Petőfi Társaság aznapi tagválasztó ülésén – többek között – elhangzott Reviczky Gyula verse, *A szabadságról* címmel. Mivel

ilyen című költeménye nem ismeretes, valamint a dátum is összeillik, bizonyosan erről a versről lehet szó. Mindezt megerősíti a *Pesti Hírlap* és a *Függetlenség* híradása, amelyben azt írják, hogy a Petőfi Társaság 1887. január 7-i díszülésén Reviczky művét Prém József olvasta föl (1887. január 7. 6. sz. 1.). Ebben a hírből a vers címe már helyesen szerepel;

nemtő – védőszellem.

VÉGZET – [1885]

Közlések: 1. Szemle 1885. július 10. 16. sz. 7.; 2. OrszVil 1885. november 1. 44. sz. 719. (*A végzet* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Szemle*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Szemle-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.; 3. vsz. 5–8. sor:

S szenvedni fogsz míg nem roskadsz a sírba...

A csillagokban ez vagyon megírva.

A boldogságról mondj le mindörökre:

Bánatra vagy teremtvé, nem gyönyörre.;

2. OrszVil-közlés: központosásbeli elt.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Verhängniss* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 11–12.)

HIÚ VÁGY – [1889]

Közlések: MSzal 1889. X. köt. január, 399. (*Híu vágy* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *MSzal*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: MSzal-közlés: központosásbeli, ékezetbeli, egybe-különírási elt.; 3. vsz. 4–6. sor: *Még egyszer... Ah, mit! Ifjú senki*

Se lesz megint, hiába festi

Haját, a szürkülőt;

Magyarázat: *Hová tűnt?... Merre lelhető fel*

A hó, a tavalyi?... – Villon Nagy Testamentumának szállóigévé vált sorainak parafrázisa. („Merre lelhető fel a hó, a tavalyi?”)

ÉLETHARMÓNIA – [1886]

Közlések: 1. VU 1886. május 9. 19. sz. 298.; 2. *Függetlenség* 1886. december 24. 355. sz. (1.) (*Őszhang* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *VU*- és a *Függetlenség*-beli közlést jelzi, de nem jelzi az eltérő címet;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. VU-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: *lányszemekre* h. *lángszemekre*; 3. vsz. 1. sor: *Innen* h. *Ezért*;

2. *Függetlenség*-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: *homokra* h. *a porba*; 2. vsz. 4. sor: *Kebelre* h. *S kebelre*; 3. vsz. 1. sor: *Ezért van az, hogy dalaimban*;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Lebens-Harmonie* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 16–17.)

AMIT A POHARAK BESZÉLNEK – [1885?]

Közlések: Pallas Nagy Képes Naptára az 1886. évre. Bp., 1885. 48.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezéséről nincs pontos adatunk, a naptárbeli közlés szerint datáltam;

Pallas-Naptár közlése: ékezetbeli, helyesírási elt.; 6. vsz. 5–6. sor:

Da ha borozó társaságnak

Pohár csendül, szebb zene;

Magyarázat:

Barátod is volt szebb időkbe’?

Rábiztad minden titkodat.

Karod, szived megnyílt előtte;

Ismerte minden álmodat.

*S kisült, hogy önző, irigy, álnok,
Örül, ha bajt okoz neked...* – Reviczky itt valószínűleg Gáspár Imrére gondolhatott. Vö. a *Papír-romok* című vers magyarázatával (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között)!

FUTÓ IDŐ... – [d. n.]

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.

SÓHAJ II. – [1885]

Kézirat: OSzK Kt. 1858/4. r. (csak a 4–6. vsz.);

Közlések: KépCsalL 1885. július 5. 41. sz. 643.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (*Sohaj* címmel, önkényesen besorolva az *Első szerelem-ciklusba*, IX. címmel); Kor. 1902. (*Sohaj* címmel, önkényesen besorolva az *Első szerelem-ciklusba*, IX. címmel); Kor. 1904. (*Sohaj* címmel, önkényesen besorolva az *Első szerelem-ciklusba*, IX. címmel); Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: központozásbeli, ékezetbeli elt.; 4. vsz.

(áth. ~~Csak tégedet nem érdekelnek,~~

~~Csak~~) (áth. ~~a te gyermeklány szerelmed'~~) (fölötte, áth. ~~hamuvá égett~~)

(áth. ~~Többé nem újul meg soha~~)

1 (áth. ~~Mit ér~~) (beszúrás) *a csengő* (betoldás) *bongó rímek árja*

(áth. ~~Téged nem érdekel, leányka~~)

2 (áth. ~~Tán el se~~(betoldás) ~~m-jut~~ (fölötte) ~~ér~~ (áth. ~~hozzád, leányka~~) (mellette) *Hiába száll hozzád, hiába!*

4 *Vízhangra nálad egy se lel,*

(áth. ~~Mert~~) 3 (áth. ~~vagy ha elér~~) (alatta) *Sok szép dalom nem érdekel;*

5. vsz. 1–2. sor: (áth. ~~Diesősség~~;) *S én vallom: szép versek mit érnek*

Ha (áth. ~~egy~~) (alatta) *az imádott* (áth. ~~lány~~) (fölötte) *nő szívének;*

5. vsz. 2–3. sor között: (áth. ~~Lángját se tudják szűteni~~);

6. vsz. 1. sor: (áth. ~~Óh, lennék~~) (fölötte, beszúrva) *Volnék;*

6. vsz. 2. sor: *Tudnék sikerrel hízelegni;*

6. vsz. 3–4. sor között: (áth. ~~S élném~~) (fölötte beszúrás, áth. ~~át kebleden ölelő karodban~~)

(áth. ~~Átélném, a mit daloltam!...~~

~~Zengném a~~ (fölötte) *Dalolnám* (alatta) ~~Folytatnám~~ (alatta) *Lelném meg ríméd', szerelem!;*

KépCsalL-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 4. vsz. 1–2. sor:

S a csengő-bongó rímek árja

Hiába száll hozzád, hiába!;

6. vsz. 2. sor: *Tudnék sikerrel hízelegni;*

Magyarázat: *Sohaj* címmel találtam egy másik, egészen különböző verset is (ld. a kötetben meg nem jelent, 1875-ös versek között);

Koroda Pál emlékei szerint ezt a verset Lajkához írta Reviczky. (*Reviczky Gyuláról*. MSzal 1889. XI. köt. 552–553.);

A kék ruhás lány – Utalás első szerelmére, Lajkára (A Lajka-szerelmről bővebben az *Iffuságom* című verseskötet cikluscíménél)!

*SOHAJ I. – [1875]

Közlés: Erdély 1875. 19. sz. FSZ;

Magyarázat: *Sohaj* címmel ismeretes egy másik, egészen különböző vers is (ld. a *Magány* című kötet versei között!);

INTÉS – [1887]

Közlések: PH 1887. december 25. 354. sz. (1.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: PH-közlés: ékezetbeli elt.; 4. vsz. 6. sor: ha volnál h. az, aki;

HARMINCZ ÉV – [1885]

Közlések: 1. MLap 1885. április 14. (csak az 5. vsz. 4–6. sorát és a 6. vsz. 5–6. sorát közli); 2. KépCsalL 1885. április 20. 31. sz. 483.; 3. Alföld 1889. január 29. 24. sz. (1.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*Harminc év* címmel); Komlós 1955. (*Harminc év* címmel); NGB 1969. (*Harminc év* címmel); NGB 1989. (*Harminc év* címmel); VP 1996. (*Harminc év* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *KépCsalL*-beli közlést jelzi;
Szövegkritikai jegyzetek: 1. MLap-közlés: 6. vsz. 6. sor: föld: h. földi;
 2. KépCsalL-közlés: ékezetbeli, központosásbeli, egybe-külön írásmódbeli, kis-nagybetűs, helyesírási elt.;
 3. Alföld-közlés: ékezetbeli, egybe-külön írásmódbeli, kis-nagybetűs, központosásbeli elt;
Magyarázat: A *KépCsalL*-közlése szerint a következő számban közlendő verset fölolvasták a Petőfi Társaság ülésén: „A Petőfi-társaság ápril havi felolvasó ülésének kiemelkedő részét Reviczky Gyula Harmincz év című költeménye képezte, melyet Szabó Endre olvasott fel igen nagy hatással.” (1885. április 19. 30. sz. 479.) A *MLap* közleményéből kiderül, hogy a felolvasás április 12-én, vasárnap 10 órakor az Akadémián volt az ülés;

Werther – Goethe hihetetlen hatású, szentimentális regényének főhőse, aki szerelmi bánatában öngyilkos lett.

SZERELMI MORÁL 1–3. [1886]

1. A VÁROSBAN ROSSZ EMBEREK...
2. AZT HITTEM, MÁR SZERETNI NEM FOGOK...
3. A SZERELEMNEK KATONÁI...

Közlések: KépCsalL 1886. május 9. 33. sz. 515. (*Szerelmi morál I–III.* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (I–III. alcímmel, a versek külön cím nélkül); Kor. 1902. (I–III. alcímmel, a versek külön cím nélkül); Kor. 1904. (I–III. alcímmel, a versek külön cím nélkül); Paku 1944. (I–III. alcímmel, a versek külön cím nélkül); NGB 1969. (a versek külön cím n.); NGB 1989. (a versek külön cím n.); VP 1996. (a versek külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *KépCsalL*-beli közlést jelzi, de nem jelzi, hogy mindhárom vers szerepel ott;

Szövegkritikai jegyzetek: KépCsalL-közlés: *A városban rossz emberek...* kezdetűben: központosásbeli elt.;

Azt hittem, már szeretni nem fogok... kezdetűben: ékezetbeli elt.;

A szerelemnek katonái... kezdetűben: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázatok: Reviczky e szerelméről és esetleges kapcsolatáról eddig egyáltalán nem tudott a szakirodalom. A vers megjelenésének és a kassai tartózkodás időpontjának közelsége, valamint Ries Hermina fennmaradt levelei valószínűsítik a kapcsolatukra vonatkozó feltételezést;

»Szerelmes vagy szivem, ne is tagadd,

Asszonyba, kit szeretni nem szabad. – Biztosan nem tudható, ki lehetett az a férjes asszony, aki megperzselt Reviczky szívét. Hajlok rá, hogy a titok nyitját a kassai Ries Herminánál keressém, akiről viszont alig tudunk valamit. Két fennmaradt leveléből mindenképpen az derül ki, hogy igen bensőséges viszonyban lehetett Reviczkyvel annak ott tartózkodása alatt. Hermina feltűnően tájékozott volt a kassai irodalmi közéletben. Úgy tűnik, Hermina írogatott is, s Reviczky esetleg később is segíthetett neki írásai közlésében. (Hermina egy *Ústökös*-beli és egy *Függetlenségbe* szánt írást is emleget.) Nem tudni, vajon csak barátság vagy több is lehetett köztük, a levelek hangneme inkább arra utal, hogy a nő jóval melegebben gondolt Reviczkyre, mint egy barátira szokás. „Nézek, bámulok a nagy semmisségbe szinte a szemem könnyezik bele, s írni – írni úgy, mint szeretnék, képtelen vagyok – és örülség lenne az.

Levele új világot tárt fel képzeletemben bár nem ismeretlent – megjelölte az odavezető utat, csak rá kell lépni, haladni rajta bátran kitartással, hogy eljuthassanak a magasba a csillagokhoz, oda, a maga otthonába – értem, követni akarom, de jaj – maga szól így hozzám, maga, holott tudja, hogy szava nekem nem pusztá szó! – vagy talán nem igaz. De elég volt betekintnem, hogy a »muzáj« se ragadhassa el tőlem soha.” – írta például a költőnek 1886. január 16-i levelében (OSzK Kt. Levelestár). A fennmaradt levelekből kiderül, hogy leveleiket általában titokban, konspirálva juttatták el egymásnak, s Reviczky kassai távozása Herminát igen megviselte.

A lány- (s nem asszony)név viszont elgondolkodtató, igaz, az írogató asszonyok közül sokan lánynéven közzölték írásait. Ries Hermin név alatt két kis kötetkét őriz a Széchényi Könyvtár, de mindkettő még a „Reviczky előtti” időkből íródott (*Adél*. Regény. Kassa, 1880.; *Víg beszélvények*. Kassa, 1884.). Hermina leveleiben minduntalan emleget egy 'Lajos'-t, akiről kiderül, hogy szintén barátságban lehetett Reviczkyvel, s el-eljárógatott vele iddogálni. Ez viszont egybevág a versből kiolvasható erkölcsi fenntartással: Reviczkynek egy jó barátja (esetleg szerkesztőségbeli munkatársa) felesége tetszetett; Valószínűleg Ries Herminához szól a *Késő* című vers is (ugyancsak a *Magány* című kötet versei között!); **Szakirodalom:** Császtvay Tünde: A „poézis hímpora” avagy a „meleg fürdő”. Reviczky Gyula poétikus szerelmei. *Bárka* 2003. 4. sz. 71–90.

LEHETNÉK MÉG EGYSZER HUSZ ÉVES! – [d. n.]

Közlések: ismeretlen eredetű újságkivágás, Reviczky kézírásos javításával: PIM Kt. Analekta V. 4735/53/4. (*Lehetnék még egyszer husz éves...* címmel, a 4. vsz. 6–8. sor hiányzik); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969. (*Lehetnék még egyszer húszéves* címmel); NGB 1989. (*Lehetnék még egyszer húszéves* címmel); VP 1996. (*Lehetnék még egyszer huszéves!* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: újságkivágat-közlés: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, központozásbeli, ékezetbeli elt. (Reviczky kézírásos javításai a nyomtatott szövegen); 3. vsz. 7. sor: Ki h. *És* (javítás Reviczky keze írásával); 4. vsz. 5. sor: Reviczky kézzel írt sorpótlása;

Magyarázat: *Dulcinea* – Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1616) *Don Quijote* című művében a főhős parasztlány kedvese, akit Don Quijote nemes hölgynek képzelt.

MIKOR MÉG SÍRNI TUDTAM... – [1887]

Közlések: Függetlenség 1887. április 10. 98. sz. (1.) (*Dalok* címmel, a *Dal* című verssel együtt); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*Mikor még sirni tudtam...* címmel); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Függetlenség*-beli közlést jelzi, de nem tünteti fel az eltérő címet); **Szövegkritikai jegyzetek:** Függetlenség-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: enyhít h. *áztat*;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Als ich noch weinen konnte* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 80.)

ÁPRIL – [1885]

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5123. (egy lapon *A halál előtt* és az *Imakönyvem* című versekkel, fekete tintás kézirat, az utolsó sorban ceruzás jav.);

Közlések: VU 1885. április 12. 15. sz. 235.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: 1–3. vsz.: központozásbeli, egybe-külön írásmódbeli elt.; 4. vsz. 3–4. sor: (áth. *S-melyre lába lép, a-rög Éltet ad virágnak.*)

Kék ibolya nő nyomán

S mosolyog a bánat.;

5. vsz. 1. sor: *A kinek* (áth. ~~számára van~~) *csak egy futó*; 5. vsz. 2. sor: (áth. ~~Mosolygása~~) *Mosolya jut*; 5. vsz. 3. sor: (áth. ~~Csak én nézem mesziről,~~) *Én sohajtok egyedül*; 5. vsz. 4. sor: szomorgok h. *nyomorgok*; 6. vsz. 1. sor: (áth. ~~Úgy vagyok veled, tavasz~~) (áth. ~~Úgy nézem a szép tavaszt~~) 6. vsz. 2. sor: (áth. ~~Mint a bús szerelmes~~) 6. vsz. 1–4. sor:

Úgy (áth. ~~jön nekem a tavasz,~~) *nézek rád, szép a tavasz,*

(áth. ~~Mint egy csalfa lányka a hűtlen csalfa~~) *Mint* (áth. *egy*) *a lány szemébe*

(áth. ~~A ki hűtlen?~~) *régen* (áth. ~~elhagyott~~)

(áth. ~~Mint egy lány, ki elhagyott,~~)

(áth. ~~A ki régen~~) *elhagyott,*

(áth. ~~S-most~~) *nem is vesz észre.*

(beszúrva, alulról) *Ki, mióta Nem lát, nem* (áth. ~~is~~) *vesz észre;*

VU-közlés: központozásbeli, ékezetbeli, egybe-külön írásmódbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: Ajakán h. *Ajkán*; 5. vsz. 4. sor: szomorgok h. *nyomorgok*; 6. vsz. 3. sor: *Ki, mióta h. A ki régen*; 6. vsz. 4. sor: *Nem lát, nem vesz észre h. S most nem is vesz észre.*

A CSAVARGÓ – [d. n.]

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.

A HALÁL ELŐTT – [1889]

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5123. (egy lapon az *Ápril* és az *Imakönyvem* című versekkel, lila tintás, erősen javított kézirat, a két utolsó sor, néhány javítás az utolsó vsz.-ban és az aláírás ceruzával);

Közlések: 1. VU 1889. július 21. 29. sz. 462.; 2. Képes Krónika 1929. 30. sz. július 28. 19.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (1889-es datálással); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: (áth. ~~Szerenese! rólad rég lemondam~~); 1. vsz. 4. sor: csak élek, élek h. *még mindig élek*; 3.

vsz. 4. sor: nincsen kilátás h. *nincs jobb kilátás*; 4. vsz. 1. sor: (áth. ~~Körötem~~) *Az élet összevisszasága*; 4. vsz. 4. sor: vessék h. *vetnék*; 5. vsz. 1. sor: Vagy rejtve h. *Elrejtve*; 6. vsz. 2. sor: *Sorsom* (áth. ~~Sz~~) (áth. ~~Étem~~) *borúján*; 6. vsz. 3. sor: (áth. ~~Álathas~~) *Hatalmas vágy tör át*; 6. vsz. 4. sor: *Hogy még* (jav. *Tovább*) *tovább* (áth. ~~kínledejem és~~) (aláírva) *küzdjek, reméljek*; 7. vsz. 3–4. sor keresztben a papíron:
Legyek a sír halottja inkább,
Mint megölője vagyaimnak;

1. VU-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.;

2. Képes Krónika-közlés: azonos FSZ;

Magyarázatok:

Nirvána – a fogalomról bővebben ld. a *Nirvána* című vers magyarázatait (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között!);

Nincsen remény, nincsen kilátás – Vö. az *Iffu pesszimistának* című vers magyarázataival (ugyancsak a *Magány* című kötet versei között!);

Szakirodalom: Balassa Imre: *Halhatatlan Magyar Írók. Negyven éve, hogy meghalt Reviczky Gyula*. Képes Krónika 1929. 30. sz. július 28. 18–19. (Az *Emma XXXV. [Én édes, elhervadt virágom]*, az *Imakönyvem, A halál előtt, a Számlálgom...* című versek közlése);

ISTEN – [1887]

Közlések: 1. Keresztény Magyarország 1887. július 3. 14. sz. 2.; 2. MSzemle 1889. február 17. 9. sz. 99.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Keresztény Magyarország-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.;

2. MSzemle-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: odatűzted h. *odatűződ*;

Magyarázat: *miriád*, miriád (gör.) – tízezer, később: rendkívül sok.

KÉSŐ BÁNAT – [1887]

Közlések: FL 1887. augusztus 14. 223. sz. 1641.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, központozásbeli, ékezetbeli elt.; 4. vsz. 3. sor: *Szelíd érzelmek otthona*; 6. vsz. 3. sor: meg újra h. *meg s újra*;

Magyarázatok: *A jó családot, kedves arcokat*

A kört, hol mindig nyájas szó fogadt – Reviczkynek a családot nagynénjéék, Boronkayék jelentették Léván. Nagynénjétől, Boronkay Ignácától két német nyelvű, míg unokahúgától öt magyar nyelvű levél maradt fenn. Mikor Reviczky 1874-ben Budapestre érkezett, s a legnagyobb nyomorban élt, nagynénjéék többször próbálták kiségeteni kisebb pénzösszegekkel és élelmiszersomagokkal. Antónia egyik legmeghatóbb levelében ezt írta neki 1874. december 12-én, amikor három hete kapott utolsó levelére választ: „... tartalma kimondhatatlan fájdalmassan hatott ránk, mert hasztalan várunk naponta újabb tudósítást tőled, pedig tudhatnád édes Gyulám hogy mennyire érdekel bennünket sorsod! ... Sokszor gondolkodom most arra hogy miért nem vagyok oly helyzetbe hogy segíthetnék, és ne kellene annyit küzdened!” [(OszK Kt. Levelestár);

proletár – A korban ‘nincstelen’, ‘munka nélküli’, sőt elsősorban ‘a társadalom ingyenélője’ értelemben, az elszegényedő középbirtokosságra alkalmazva használták. A maitól meglehetősen különböző szóhasználatra jó példa pl. Csiky Gergely nagy hatású társadalmi drámája, a *Proletárok*, amelyet 1879-es párizsi tanulmányútjáról megtérve írt. A darabot először 1880. január 23-án adták a Nemzeti Színházban (1885-ben utólagosan 200 aranyat nyert az Akadémia Karátsonyi-pályázatán);

A SZÍV – [1886]

Közlések: MSzal 1886. V. köt., július, 346.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*A szív* címmel); Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a MSzal-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: MSzal-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli elt.; 3. vsz. 3. sor: nyomorult h. *semmiség*; 3. vsz. 4. sor: *A mindenséget benned feltalálja*; 3. vsz. 6. sor: *S képmásává tesz, mind a te műved*.

IFJU PESSZIMISTÁNAK – [1886]

Kézirat: OSzK Kt. Levelestár (Reviczky Gyula – Justh Zsigmondnak, 1886. július 29/30.);

Közlések: 1. OrszVil 1886. augusztus 7. 32. sz. 510–511. (*Ifjú pesszimistának* címmel); 2. Arad és Vidéke 1886. augusztus 8.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (*Ifjú pesszimistának* címmel); NGB 1969. (*Ifjú pesszimistának* címmel); NGB 1989. (*Ifjú pesszimistának* címmel); VP 1996. (*Ifjú pesszimistának* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszV-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: levél-közlés: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, központosítás, ékezetbeli elt.; 5. vsz. 6. sor: csak hangulat h. *rosz hangulat*; 6. vsz. 3. sor: *És azt* (áth. *hítenek*) *szeretnék*; 6. vsz. 6. sor: (áth. *Is-örök*) *S az éj sötétje*; 7. vsz. 8. sor: *Hogy élni nemcsak a hasért lehet*; 8. vsz. 8. sor: önvétük h. *envétük*; 10. vsz. 2. sor: Penész h. *A dög*; 10. vsz. 2. sor: elüzi h. *pótolja*; 10. vsz. 3. sor: szemétől h. *szemétül*;

1. OrszVil-közlés: egybe-külön írásmódbeli, központosítás, ékezetbeli elt.; 6. vsz. 8. sor: szívvilág h. *szóvilág*; 7. vsz. 8. sor: *Hogy élni nemcsak a hasért lehet*; 8. vsz. 8. sor: önvétük h. *envétük*; 10. vsz. 2. sor: Penész h. *A dög*; 10. vsz. 2. sor: elüzi h. *pótolja*;

2. Arad és Vidéke-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: Kétkedve h. *Kételkedve*; 6. vsz. 8. sor: szívvilága h. *szóvilága*; 7. vsz. 8. sor: *Hogy élni nemcsak a hasért lehet*; 10. vsz. 2. sor: *A dög büztét pótolja rózsáillat*;

NGB-közlés: ékezetbeli elt.; 8. vsz. 8. sor: önvétük h. *envétük*; 9. vsz. 7. sor: Van h. *Vagy*;

Magyarázatok: Reviczky versének hangvételéhez mindenképp hozzájárulhatott a *Magány* című kötet körüli hercehurca;

A vers elkészültéről és közléséről így értesítette Justhot 1886. július 29/30-án: „Itt küldöm valahára azt az »Ifjú pesszimistának« szóló verset. Nem ís tudom, eltaláltam-e a hangot. Mínthá itt-ott sipítana! Az Ország-Világra sóztam rá; mert a »Kenyér« óta, mely szintén ott jelent meg, várnak hívóbb verset.” [(OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 8. levél) – *A kenyér* 1885. június 13-án jelent meg]; A versről az *Arad és Vidéke* szerkesztői üzenete a következőket írta: „Reviczky Gyula e sötéthangulatú, szép költeményét Justh Zsigmondhoz, Justh Gyula orsz. képviselő öccséhez intézte. A költeményt a szerző szívesességéből az Ország-Világ-val egyidejűleg közöljük.” (1886. augusztus 8.) Reviczky Justhnak írt levelében meglehetősen csodálkozott ezen: „Hiszen talán látta, hogy az Arad és vidéke, melynek az Ifjú pesszimistának című verset, a pesszimizmus *ellen* írottat átengedtem, azt *sötéthangulat*-nak nevezte.”

A pesszimizmusról és a magyar költők áldatlan sorsáról hosszabb polémia alakult ki a *Szemle* hasábjain. A vitát Reviczky *Nincsen remény* című nyílt levele, talán legismertebb prózai írása váltotta ki, amelyre több hozzászólás érkezett, majd a vitát Reviczky *Nincsen remény. Replika Veteránnak és az „egy előfizető”-nek* című állásfoglalása zárta le, amelynek fő megállapításai: „Mi magyarok sokkal kevesebben vagyunk; nem is lehet követelni, hogy írónk milliomosok legyenek, csak azt, hogy megélhessenek. [...] Nem, a középszerű írókat nem szabad lenézni; én csak azt a szerencsétlen tényt hangsúlyoztam, hogy kis népek nyomorult irodalmi viszonyai közt épen a legkiválóbb tehetségek nem bírnak kifejlődni és a középszerűségek kerekednek felül.” (*Szemle* 1885. április 17–, 11–14. sz.) Reviczky tehát a költő-zseni sorsa és a világ karaktere között keresett összefüggéseket, Bori Imre szerint: „... nem csupán korának viszonyaiból eredezteti a költő tragédiáját, hanem olyan történelmi adottságból is, amit a kis nép-nagy nép lehetőségei jelentenek.” (*Reviczky Gyula. Az elátkozott költő. Híd* 1982. I. 647–658.);

Ugyanebben a levélben egyébként Reviczky hosszabban taglalta ellenérzéseit a francia irodalommal és a modoros pesszimizmussal szemben is: „Nem szeretem a francia irodalmat egyáltalán, (kivéve persze a kiveendőket) de legkevésbé azt az u. n. modern ásitó, unatkozó poézist, mely most dívatját éli s önnél is fájdalommal tapasztaltam, hogy felette kultiválja. Ugy végelemzésben talán versem megírására is ez adott alkalmat. Ugy tűnnek fel nekem ezek a modern francia pesszimisták, mint az za ember, a ki már ebéd után van és sajtot eszik, kukaczos sajtot. Jólakott, kedélytelen szellemek. Ásitó, unalmas szintelen – fade egy világ, a hová bevezetnek. A legszebb melódia elveszti báját, mihelyt ők éneklik rekedt, venerikus hangjokon. S ha még volnának fájdalmaik, ha tudnának szenvedni! De csak ásitóznak, unatkoznak s a hisztériát, a raffinériát tartják érzékenységnek. Persze finom szövetűek, mint a brüsszeli csipke, csak hogy ezt az erősebb szenvedélyek széttépik. S milyen kicsinyek, milyen léhák, milyen kórház-szagúak, mikor a világrendet kritizálják! Az ember azt képzei, hogy megrühesedett s szinte vakaródzni kezd.

Hál’ isten én még egészséges vagyok s ez a pesszimizmus nem fér hozzám. Szenvadni, küzdeni tudok, de nyavalytörő sohasem leszek. Pedig de nagyon tudom, mit tesz az szenvedni! Minden fáját a fájdalomnak fenéig üritettem; épen azért küzdök ellene, mint a vízbe fúló, nehogy elveszek benne. Lássa, ez is mutatja, hogy nekem ís van pesszimizmusom. Persze nem olyan, a mely még szinte jól esik s majdnem hogy magunkra erőszakoljuk, tetszelgünk magunknak benne s büszkéek vagyunk rá. Micsoda pesszimizmus ez istenem! ... Értem azt a világbanatot, melyet a telhetetlenség okoz. De íme, ezt is az hozza létre, hogy az ember túlságosan akarna boldog lenni; föl akarná falni az egész világot, mint Faust

s mint neki, fülébe rikácsolják: „Entbehren musst du, musst entbehren.” Persze ezt Goethe mondja s nem holmi francia aprószent. ... Tehát épen az életlázból, a boldogság erős érzékéből fejlődik az észszerű s ha szabad így mondanom, egészséges világbanat. Hogy egészen közel maradjak, olvassa csak Vajdát. Micsoda tüdő! Ez még tudja a világba kiáltani fájdalmaít, nélkülözéseit s nem ásit, mint a kedves francziák. Igen, csakis őket szeretem, a szenvedő, síró, sötét szellemeket: Jóbot, Aíszküloszt, Szofokleszt, Dantét, Shakespearet. Ezeknek az éneke láva, melyet óriási szenvedély heve olvasztott meg s nem süppedő aszfalt, melynek megpuhítására elég egy meleg nyári nap. ... De el nem nyavalyásodni nagy fájdalmak között, szembe szállani velük: ez az, a mit a francziáknál nem találok. ... Levelében sokat találtam abból a képzelte, ifjúkori fájdalomból, melyen én is átestem, mikor még minden irritált. ... A normális, egészséges, ép testű, ép lelkű ember, hígyje el, nem lesz soha se pesszimista, se filozófus, se poéta, se semmiféle más megbélyegzettje a teremtésnek.” [A levélrészletek 1886. augusztus 12. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 9. levél) – a francia irodalomról még az *Éjféli számvetés* című vers magyarázataiban (ld. a műfordítások között!)];

Korompay H. János véleménye szerint a vers keletkezését nagymértékben inspirálta Justh Zsigmond 1886 júliusában írt *Szemle*-beli cikke, mely Bourget-ről és a pesszimizmusról szólt. (*Műfordítás és líraszemlélet. Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései*. Bp., 1988. 55.);

A pesszimizmus fogalmának értelmezéséhez, magyarázatához mindenképp ismerni kell Reviczkynek *A századunk pesszimizmusa* című írását is, amelyben – főként Schopenhauerre támaszkodva – élesen szétválasztja és elkülöníti egymástól a pesszimizmus és a világbanat fogalmát. [(*MSzal* 1884. I. köt. 362–368.)]

Érdekes adalék lehet, hogy a marosvásárhelyi *Erdély* hasábjain Felek József 1875 elején (amikor Reviczky is a lap külső munkatársa volt, sőt verse is jelent meg az adott számokban) már hosszú, több részes tanulmányt írt *A pesszimizmus bölcsészete* címmel, amelyben bemutatja Schopenhauer bölcsészeti tanait, viszonyát Kant filozófiai gondolkodásához, művészetfilozófiai ideáit (január 1., 7., 13. 1–3. sz.);

Justh-tal Reviczky elég későn ismerkedett meg, de nagyon közeli barátságot kötöttek, általa ismerte meg Justh közeli barátját, gróf Batthyány Gézá is. Érdekes, hogy ismeretségük alatt végig magázódtak. Justh az ő révén jutott publikálási lehetőséghez a *Szemle* hasábjain. Reviczky a kassai *Pannonia* című lapban is számított Justh írásaira, még ha kíméletlenül meg is bírálta nagy részüket, mint azt a Kassáról 1885. október 8-án küldött levelében írta: „Köszönöm továbbá szíves bizalmát, hogy regényével és verseivel megtisztelt. Megvallom azonban, némi zavarban vagyok. Ön feltétlenül őszinte véleményt kíván. Azt adtam volna a nélkül is épen ez hoz zavarba. Verseiben látok lelket, de még a forma híjával vannak. Hogy Lamartíne okoskodásával éljek, írhat ön még kítűnő verseket, mert a küldöttek nem középszerűek, hanem – nagyon rosszak. ...

Eddig jutva levelem olvasásában, képzelem hova kíván; de nem tehetek róla. Így írtam volna kérése nélkül is, hogy őszinte legyenek, először azért, mert olyan szerencsétlen természetem van, hogy irodalmi dolgokban nem bírok udvarias lenni és másodsor, mert kíváló tehetséget látok önben, mely, ha művelni fogja, okvetlenül kíváló munkákat fog produkálni. Hízelgek magamnak, hogy flyesmítkben meglehetősen éles szemem van s hogy önben se fogok csalódni. Van önben szellem, lélek, ízlés, világnézet, egyéniség... csak forma nincs még.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 4. levél);

Justh Zsigmond 1887. április 21-én a *Káprázatok* című elbeszéléskötetét (amelyet egyébként Gyulai Pálnak ajánlott) az „Ifju pesszimista” aláírással dedikálta Reviczkynek. (PIM V. 4735/48);

Reviczky halálakor Justh éppen élete nagy szerelmét élte át (Aggházy Károllyal), előtte Reviczky Arcóban tartózkodott, így az utolsó hónapokban nem találkoztak. Justh csak a költő halála után, augusztus 7-én kereste meg Korodát levélben, hogy közös barátjuk utolsó napjaira emlékezzenek: „E hó 17. vagy 18-án keresztülmegyek Pesten, nagyon szeretnék Önnel találkozni, hogy elveszett kedves barátunkról, Reviczky Gyuláról beszéljek egyet-mást; valakivel, ki utolsó napjaiban is oldalán volt.” (A levél közölve: *Justh Zsigmond naplója és levelei*. A leveleket vál., jegyz., s. a. rend. Kozocsa Sándor. Bp., 1977. 504.) Pár évvel később Justh *Egy elhunyt költőnkéről írván...* címmel emlékezett meg Reviczkyről. (*MSzal* 1891. XV. köt. 491–494.)

A teremtés kontármű, elhibázott – Utalás Madách Imre *Az ember tragédiája* című művének 1. felvonásában Lucifer szavaira (91–95.);

Timon – Emberglyűletéről híressé vált athéni férfi. Szókratész kortársa volt, fáradhatatlanul ostromozta korának erkölcsi romlottságát. Senkivel sem érintkezett, egy toronyszerű házban lakott, amelybe senki nem léphetett be. A komédiaírók kedvelt hőse lett, Shakespeare is egyik színművének hőségé tette;

Hagyd azt a tant, hogy az ember vadállat,

A töprengést a végokok felett

A kárhozottak bélyegzett fájának,

Kik születnek, hogy sírva éljenek. – A biológiai determinizmusról, a darwinizmus és a kiválasztódás tanáról bővebben a *Schopenhauer olvasása közben* című versben (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között!)

UGYANANNAK – [1886]

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996;

Magyarázatok: A verset szintén Justh Zsigmondnak írta Reviczky. A témáról bővebben az *Iffú pesszimistának* című vers magyarázataiban;

Taine, Hippolyte – francia filozófus, történész, irodalomtörténész (1828–1893), a pozitivizmus jelentős alakja. Justh bejáratos volt Taine párizsi szalonjába;

Fordítás: A vers francia fordításának két eltérő, gépiratos, indigós változatát a PIM Kézirattára őrzi, a Gara László-hagyatékban. A vers fordítója nem ismeretes. (*De moi – même* címmel – V. 3668/104/9, 11).

AZ ÚJ NYOLCZ BOLDOGSÁG – [1887]

Közlések: MSzal 1887. VII. köt. július, 379.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (*Az új nyolc boldogság* címmel); NGB 1969. (*Az új nyolc boldogság* címmel); NGB 1989. (*Az új nyolc boldogság* címmel); VP 1996. (*Az új nyolc boldogság* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a MSzal-beli közlést jelzi, de helytelenül 1887. októberre datálva;

Szövegkritikai jegyzetek: MSzal-közlés: központosásbeli elt.; 2. vsz. 3–4. sor:

A ki a sorssal szemben valmerő

S fölszínen úszik, mint tajtékozó hab.;

5. vsz. 1. sor: ki csak nősz', alszik és emészt h. ki csak tenyészt, alszik s emészt.

Magyarázat: *Ki megfogadja, hogy szemet szemér'* – Reviczky *Szanzára* című versét – halála után – több kötetben *Szemet szemért* címmel közölték;

Egy Rudnyánszkynek írt levelében beszámol róla, hogy „Irok most Jézus nyolcz boldogságáról egy essayt. (Ez az egész bibliának legfényesebb helye!” (1876. december 5-i levélben – *MSzemle* 1890. szeptember 15. 39. sz. 471.);

nyolc boldogság – utalás Jézus hegyi beszédében elhangzó, paradoxonokon alapuló tanítására a valódi boldogságról (Máté 5:3–12.);

És nem vesz ama küzdelembe' részt,

Mely új Bábel-toronyt építeni fárad. – utalás Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című versének 95–96. sorára („S ha összehordtunk minden kis követ, / Építsük egy újabb kor Bábelét,” – VÖM III. Bp., 1962. 101–104.)

*LEMONDÁS I. – [1879]

Változat: *Lemondás II.* (ld. a *Magány* című versek között!);

Közlés: CsalKör 1879. március 9. 10. sz. 221–222. (*Lemondás* címmel).

LEMONDÁS II. – [1886/1889]

Változat: *Lemondás I.*, FSZ: CsalKör 1879. március 9. 10. sz. 221–222. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1879-es versek között!);

Közlések: MSzal 1886. V. köt., április, 38. (*Lemondás* címmel); **kötetközlések:** Magány 1889. (*Lemondás* címmel) FSZ; Kor. 1895. (*Lemondás* címmel); Kor. 1902. (*Lemondás* címmel); Kor. 1904. (*Lemondás* címmel); Paku 1944. (*Lemondás* címmel); Komlós 1955. (*Lemondás* címmel, 1879., ill. 1886-os dátummal); NGB 1969. (*Lemondás* címmel, 1889-es dátummal); NGB 1989. (*Lemondás* címmel, 1889-es dátummal); VP 1996. *Lemondás* címmel, 1889-es dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, a CsalKör-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: MSzal-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 4. vsz. 4. sor: *Az életlarmát óhajtom*; 7. vsz. 3. sor: *eltemetnek h. eltemettek.*

SIROK KÖZÖTT I–II. – [1884]

I. SZERETEK ÉN BOLYONGANI...

II. A TEMETŐ CSENDES MAGÁNYA...

Változat: *Sírok között. Itt szoktam én bolyongani!*, FSZ: HölgyekL 1883. november 4. 44. sz. 521.;

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1370/3 r. (*Sírok között I–III.* címmel, *I. Szeretek én bolyongani...*, *II. Együtt küzdötték át az éltet...* [ld. az 1884-es versek között, *Sírok között...* kezdettel, a versek külön cím n.], *III. A temető csendes magánya* címmel, lila tintás kézirat, ceruzás javításokkal);

Közlések: VU 1884. augusztus 24. 34. sz. 534. (*I–III.* alcímmel, a versek külön cím n., a *II. Együtt küzdötték át az éltet...* kezdettel [ld. az 1884-es versek között, *Sírok között* címmel], a *III. A temető csendes magánya...* kezdettel); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969. (*Sírok között 1–2.* címmel); NGB 1989. (*Sírok között 1–2.* címmel); VP 1996. (*Sírok között 1–2.* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi, *de Sírok között I–III.* címmel;

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: *Szeretek én bolyongani...*: szakozásbeli, egybe-különírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 11–16. sor:

(áth. ~~Bolygok-s~~) (betoldás) Szoktam tünőd(áth. ~~öm~~)ni egyedül

A túlvilági lét felül.

S ha (áth. ~~fris-sir~~) (fölte) új sirdomb előtt (áth. ~~M~~)megállok (áth. egy),

(áth. ~~Melyet~~) (a szavak fölött sorszámozva, áth.) ~~Benőt~~(kieg.)~~ék-dusan~~-a virágok.

(áth. ~~S egy rózsá-bimbót tépve le,~~) (fölte) Melyet beszöttek a virágok,

(áth. ~~Kabátom-ékitem vele-~~)

Úgy érzem, holtakkal beszélek.;

S (áth. ~~magannak~~) méltázva egy rózsát letépek.;

PIM-kézirat: *A temető csendes magánya...* kezdetű versben: központosásbeli elt.; 5–6. sor: beszúrva, 6. sor: S az élettől kibékülök; 8. sor után:

(áth. ~~Az élettől kibékülök~~

~~Szívemben bús magányt nem érzek~~);

10. sor: (az 1–2. szó felcserélése jelezve) B(átúrva)békén Viseld fájdalmadat; 11. sor: (áth. ~~Úgy~~) Be gyógyul mindnyájunk sebe.;

VU-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.

*SÍROK KÖZÖTT. ITT SZOKTAM ÉN BOLYONGANI! – [1883]

Változat: *Sírok között I–II.*, FSZ: *Magány* című kötet;

Közlés: HölgyekL 1883. november 4. 44. sz. 521. FSZ.

SÍROK KÖZÖTT. EGYÜTT KÜZDÖTTÉK ÁT AZ ÉLTET... – [1884]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1370/1–10. (lila tintás, ceruzás javítással, egy papíron a hasonló című, a *Magány* című kötetben megjelent versekkel, római számmal jelölve, beékelődve a két *Magány* kötetbeli vers közé, a *II.* helyen) FSZ;

Közlések: VU 1884. augusztus 24. 34. sz. 534. (*I–III.* alcímmel, a versek külön cím n., a *II. Együtt küzdötték át az éltet...* kezdettel, a másik két verset ld. a *Magány* kötetbeli versek között, *Sírok között* címmel); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Sírok között* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Sírok között* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Sírok között* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a Szemle-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: 3. vsz. 1. sor: (áth. ~~Hiúk-vagytok-ti-is~~);

VU-közlés: helyesírási, központosásbeli, ékezetbeli elt.;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.

A KÉT NEM – [1886?]

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelez, de az adott helyen a *Tavaszh-vágy* című vers található.

LEVÉL EGY BARÁTOMHOZ – (1885)

Közlések: KépCsall 1885. január 11. 16. sz. 243.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (*1885* címmel); Kor. 1902. (*1885* címmel); Kor. 1904. (*1885* alcímmel); Paku 1944. (*1885* alcímmel); Komlós 1955. (alcím n.); NGB 1969. (alcím n.); NGB 1989. (alcím n.); VP 1996. (alcím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, a KépCsall-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: KépCsall-közlés: helyesírási, kis-nagybetűs írásmód, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: Verseny elől, én barátom h. *Versengés elől barátom*; 7. vsz. 1. sor: ringyó h. *asszony*; 7. vsz. 5–6. sor:

És a költészet divatja

Rég lejárt, csak a bolondok; 10. vsz. 2. sor: mi bennem ég, viharzik h. *szívemben viharzik*;

Magyarázat: A verset Reviczky Komjáthy Jenőnek írta. Mint az eddigi magyarázatokból is kiderülhetett, Komjáthy Reviczky talán legbensőbb barátja lett. Koroda szerint: „a hű tanítvány rajongásával csüggett Reviczkyn.” Reviczky egyébként nem tartotta igazán tehetséges költőnek barátját, viszont nyomban fölfedezte Komjáthy filozofikus hajlamát, és zseniális esszéistának (amit mai értelemben inkább filozófusnak mondanánk) ítélte. Egy dátum nélküli, valószínűleg 1876 végén született levelében még így mismásolt: „Verseit átolvastam, de nem mondhatok róluk ítéletet. A szőlővirágából még nem jósolhatjuk meg, milyen lesz a bor. Butaság, valakinek jövőt jósolgatni. Legyen mindenki maga magának a jósa. Annyit azonban mondhatok, hogy versei tehetségre mutatnak. Ezzel persze nincs sok mondva, s ha van Önben egy kis ambíció, maga se lesz vele megelégedve.” De 1877 áprilisában már nyíltabban fogalmazott: „Ön forrong, édes barátom, nekem tetszik az Ön új verseinek hangja, de a versek nem jók; erő[lte]tettek s nincs bennük közvetlenség! ... Ismétlem, Önnek az esztétikához (vagy kritikához) is van tehetsége.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzése szerinti 10., 2. levelek);

Barátságuk kezdetéről bővebben az *Árva fiú II.* című vers magyarázataiban (ld. a kötetben meg nem jelent, 1875-ös versek között)!

A HALÁLHOZ – [1887]

Közlések: 1. FL 1887. március 13. 71. sz. 513.; 2. VU 1889. június 21. 29. sz. 462.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, központozásbeli elt.;

VU-közlés: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központozásbeli elt.;

Magyarázat: A *Pesti Hírlap* 1887. március 13-i számában hírt adott arról, hogy az írók és a művészek körében „ma tartották az utolsó társas-estélyt, amelyre úgy tagok, mint vendégek szép számmal jelentek meg. A mai estély a költőké volt, s csupa új eredeti dolgok kerültek bemutatásra.” Bemutatták Ábrányi Emil: *Lepke az aszfalton*, Endrődi Sándor: *A szárazmalmi ló*, Szabó Endre: *Bordal* című művét, Kordin Mariska néhány magyar népdalt énekelt. „Tömösváry Lajos Reviczky *Halál* című költeményét mutatta be, Faludi Temérdek három humoros versét deklamálta.” (71. sz. 6.);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *An den Tod* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 20–21.)

KÉSŐ – [1887?]

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Magyarázat: A vers talányos címzettjének kérdéséhez ld. a *Szerelmi morál* 1–3. vers magyarázatait (ugyancsak a *Magány* című kötet versei között)!

FÉRFIKOR – [1884]

Közlések: OrszVil 1884. október 18. 42. sz. 673.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszV-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OrszVil-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 3. vsz. 4. sor: jössz h. *jössz*; 8. vsz. 2. sor: nyugalma h. *vég napja*; 8. vsz. 3–4. sor:

Azért, a míg van rá idő:

Ábrándok, álmok. Adieu!;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Mannesalter* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 14–15.)

TAVASZ-VÁGY – [1886]

Közlések: FL 1886. március 21. 80. sz. 577.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969. (*Tavaszhány* címmel); NGB 1989. (*Tavaszhány* címmel); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: Messze még a tavaszig? h. *Messze van még tavaszig?*; 3. vsz. 4. sor: lejjen h. *lásson*;
Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Frühlings-Sehnsucht* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 33.)

MAGDOLNA – [1886]

Közlések: Függelenség 1886. április 25. 115. sz. (2.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Függelenség*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Függelenség-közlés: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 11. sor: reményrül h. *reményről*; 2. vsz. 17. sor: *Még jó, ha ránczos nem lesz homlokod*; 2. vsz. 22. sor: utálatot h. *gyalázatot*;

VP-kiadás: szakozási elt.;

Magyarázat: *Magdolna* – Jézus Krisztus idejében élt Palesztinában. A galileai Magdalából származott. Tulajdonképpen neve Mária, akit «bűnös nő»-ként ismertek. Mikor hallotta Jézus hírért, felkereste, hogy hallja, mit tanít, s meg is tért. Jézus lábaihoz borult, könnyeivel áztatta, majd drága, illatos olajjal megkent, s hajával törölte meg. Később visszavonulva bűnbánó életet élt;

S a porból, hova röpke gerjedelme

Tiporta, isten karja fölemelte. – vö. János 8, 3–11;

Midőn Jézus, kinek selyem hajával

Lábát törölgeté... – vö. János, 12, 3; Lukács 7, 38;

Hirdetni a világnak ő ment

A Megváltó feltámadását; – vö. Máté 28, 1; Márk 16, 1–9; Lukács 24, 10; János 20, 1–18.

ALTATÓ – [1884]

Közlés: 1. VU 1884. december 14. 50. sz. 798.; 2. Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1885. november 1. 44. sz.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (1885-ös dátummal); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *VU*-beli közlést jelöli;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

1. VU-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *Tedd nyugodttá éjszakámat*; 4. vsz. 3. sor: Szerelemrül h. *Szerelemről*; 5. vsz. 2. sor: Földj be h. *S földj be*;

2. A Nógrádi Lapok-közlés: szerk. megj.: „Mutató szerzőnek a »Magányból« című verskötetéből, mely december elején fog megjelenni. Előfizetési pénzek vagy megrendelések 2 frtjával a szerző nevére, Kassára küldendők.” A kötet végül csak 1889-ben látott napvilágot. (Ld. a *Magány* című kötet jegyzeteit az első vers előtt!);

Magyarázatok: Bori Imre szerint Reviczky álomfelfogása Schopenhauertől ered, hiszen „ő beszélt az »egyéni életnek az álommal való elismert hasonlóságáról.« (A látszólagos szándékosság az egyén sorsában) tanítva, hogy az »előre megállapított összhang erejénél fogva mindenki mégis csak azt álmódja, ami neki, tulajdon metafizikai irányításához képest megfelelő, és minden élet-álom oly művésziesen fonódik egymásba, hogy mindenki azt kapja, ami neki használ.« De gondolhatunk a buddhista tanításra is, amelyben élesen elkülönül az álom az emlékezettől. Abban az álom jelenidejű, s ha álom nélküli álmódásról van szó, akkor az a tökéletes békességet és boldogságot adja, hiszen az érzékszervek ilyenkor nem közvetítenek »üzeneteket«, a »diszkurzív gondolkodás« is eltűnik.” (A *költészet témája: a filozófia*. (Reviczky Gyula) *Híd* 1982. I. 703–716.);

Vö. még Bárd Miklós: *Élet-álom* című versével! (1898. – *A századforduló költészete*. Bp., 1998. 210.);

Komlós Aladár szerint a sorok erős Novalis-hatást mutatnak [„*Die Welt wird Traum, der Traum wird Welt.*” (Reviczky Gyula. 84.)];

Álom, álom, édes álom!

[...]

Éltem álom, álmom élet! – Vö. Vörösmarty Mihálynak a *Helvila halálán* című vers (1826. január 2. – VÖM I. 106.) szakaszkezdő soraival, valamint *A szép virág* című vers 1. vsz.-ának utolsó sorával (1826. – VÖM I. 107.). Nem kizárható, hogy Reviczkyre hatással lehetett Pedro Calderón de la Barca ismert művének címe, *Az élet álom* (*La vida es sueño*) is. A 17. századi darab az agnoszticizmus klasszikus műve, a világ és a valóság megismerhetetlenségéről, érthetlenségéről szól és az egyéni lélek mélységeit mutatja be. Egyik főszereplője, Segismundo több, évszázadokra híressé és közismertté vált

monológjai az élet megérthetlenségét taglalják. (pl. 2. felv.: „Álom ez? Való dolog? / Álomban vagyok, s nem ébren?” kezdettel; 2. felv. zárószavai: „Mi az élet? Örület. / Mi az élet? Hangulat. / Látszat, árnyék, kábulat, / Legfőbb jói: semmiségek, / Mert álom a teljes élet, / Holmi álom csak!” – Ford. Jékely Zoltán. Calderón drámáját – többek között – Reviczky kedvenc műveinek: Goethe *Faustjának*, Byron *Káinjának* és Madách *Tragédiájának* előzményeként is említik;

Te kábíts el mákonyoddal – mákony az ópium magyar neve.

UTRA KÉSZEN I–III. – [1887]

I. AKÁRHOGY KÜZDÖK ELLENED...

II. UTAM' NEM JELZI SEMMI TETT...

III. MIKOR A TERMÉSZET SZÜZ-HAMVAS ARCA...

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 3524/157. (Lengyel M.-né gyűjt.);

Közlések: OrszVil 1887. december 24. 52. sz. 838. (*Útra készen. I–III.* címmel); **kötetközlések**: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (*Útra készen. I–III.* címmel); Kor. 1902. (*Útra készen. I–III.* címmel); Kor. 1904. (*Útra készen. I–III.* címmel); Paku 1944. (*Útra készen. I–III.* címmel, a versek külön cím n., a 3. vers *Mikor a természet szűz-hamvas arca...* kezdettel); Komlós 1955. (*Útra készen I–II.* címmel, *I. Akárhogy küzdök ellened...*, *Mikor a természet szűz-hamvas arca...* kezdettel, a versek külön cím n.); NGB 1969. (*Útra készen I–3.* címmel, a versek külön cím n., a 3. vers *Mikor a természet szűz-hamvas arca...* kezdettel, az 1. vers versszakai felcserélve: 3-4-1-2 sorrendben, így az 1. vers *Menjünk tehát! Készen vagyunk...* kezdettel); NGB 1989. (*Útra készen I–3.* címmel, a versek külön cím n., a 3. vers *Mikor a természet szűz-hamvas arca...* kezdettel, az 1. vers versszakai felcserélve: 3-4-1-2 sorrendben, így az 1. vers *Menjünk tehát! Készen vagyunk...* kezdettel); VP 1996. (*I–3.* alcímmel, a vers elején a vsz.-ok sorrendje: 3. 4. 1. 2. az 1. 2. 3. 4. helyett);

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi (*Utrakészen* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; *Utam' nem jelzi semmi tett...* kezdetű versben: kiemeléssbeli elt., 2. vsz. 2. sor: enmagam' h. magam';

OrszVil-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: Justh Zsigmond Párizsból hosszabb, lelkendező levélben írt a versről Reviczkynek 1888. február 10-én: „Igen-igen sajnáltam, hogy nem búcsúzhattam el öntől, kerestem kétszer is, de mindig hiába. Pedig annál inkább szerettem volna látni, mert meg akartam mondani, hogy a V. V. [helyesen: O. V. – Cs. T.] karácsonyi számában közölt verseit elragadóknak találtam s hogy P[etőfi] „Szeptember végén”-je mellé sorozom: az abszolút becsű magyar költemények közé.

A versek elragadtak, de nem szerzőjük.

Ezt, ezt ilyen meggyőződött hangon, így énekelni meg! De hát ki hitette el ezt önnel? Azért, hogy az ember náthás, köhög, azért még – nem szabad barátait elszomorítani. Egy este cigányokat hallgatva olvastam e verseket, higgye el, hogy a hideg végigfutott a hátamon, s egy percre megakadt a szívverésem ott a mellény alatt. Alig eszméltem. Az egyike volt az életemben észlelt legerősebb művészi hatásoknak.” (A teljes levél megjelent: *Justh Zsigmond naplója és levelei*. S. a. rend., vál., jegyz. Kozocsa Sándor. Bp., 1977. 480–481., 8. levél. A jegyzetekben Kozocsa ékezetbeli, központosásbeli és helyesírási eltérésekkel közölte mindhárom verset.);

Justh Zsigmond naplójában a következőket jegyezte le: „Este Schärffenberg grfnénál, átfordítom Jean de Néthy-nek Reviczky gyönyörű versét, amely az O. V. karácsonyi számában jelent meg, őt is elragadják e gyönyörű kétségbeesett s kétségbeesítő dalok.” (166.) Koroda szerint a kis ciklust Jeanne de Néthy, Justh Zsigmond egyik közeli barátnője később lefordította franciára [(*MSzal* 1889. XI. köt. 564.). Justh Zsigmond – többek között – a *Magyar Szalon* 1888. IX. kötetében *Egy párisi irodalmi salon* című cikkében írt hosszabban író-ny. barátjáról. – A fordítást nem találtam meg.];

... *nem jobb-e inni Léthe habját* – Léthe (gör.) az ógörög mitológiában egy forrás neve, amelyből a halottak vagy az újjászületésre szántak szellemi feledést ittak. Hesiodosz meg is személyesítette mint Erisz leányát.

MARGITNAK – [1888]

Közlések: FL 1888. július 22. 202. sz. 1481. (*Régi emlékek* címmel); **kötetközlések**: Magány 1889. FSZ (*M...nak* címmel); Kor. 1895. (*M...nak* címmel); Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944. (*M...nak* címmel); NGB 1969. (*M...nak* címmel); NGB 1989. (*M...nak* címmel); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, *Régi emlékek (M-nak)* címmel jelzi az FL-beli közlést;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: Felidézem h. Érzem, érzem.; 5. vsz. 2. sor: a h. e; 6. vsz. 1. sor: érzek h. érek; 6. vsz. 4. sor: borulása h. változása;

Magyarázatok: A vers Liphay Margitnak szól. Koroda Miklós regénye, *A világ csak hangulat* szerint a verset már az első budapesti út előtt, tehát 1874 nyarán írta Reviczky, amikor a rokonságbeli Liphay Kornélék Budapestről Ujfalura látogattak nyaralni. Margit a leányuk volt;

Több sugara volt a napnak

Akkor még e bolygón – vö. az *Utolsó költő II.* című vers azon jegyzeteivel, amelyek Madách Imre *Az ember tragédiája* című művével (ld. a *Magány* című kötet versei között!).

BETEGEN – [1888]

Közlések: FL 1888. március 11. 71. sz. 515.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi, *Betegségben* címmel és a kezdősorral, de nem azonos az azon a címen ismert verssel;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 5. vsz. 4. sor: *Tűrni s istent imádni megtanít*;

VP-kiadás: 1. vsz. 2. sor: Gyakorlom h. *Elértem*; 1. vsz. 4. sor: Nem táplálnak h. *nem izgatnak*.

KÉTFÉLE SZÁMÍTÁS – [1888]

Közlések: PH 1888. augusztus 26. 236. sz. (1.); **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989. (*Kétféle számítás* címmel); VP 1996. (*Kétféle számítás* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: PH-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.

VÁLASZ EGY LEVÉLRE – [1888]

Közlések: FL 1888. január 29. 29. sz. 207.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: FL-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: ismerkedénk h. *ösmerkedénk*; 4. vsz. 3. sor: Keresse h. *Tán föltalálja*; 4. vsz. 4. sor: *Keresse ott, vagy bárhol, csak ne nálam*; 5. vsz. 4. sor: De h. *Csak*;

Magyarázat: Reviczkyt a 80-as évektől gyakran keresték meg ismeretlen, ábrándos lelkű rajongók. A PIM Kézirattárában több neki szóló levél maradt meg – mutatványul néhány részlet:

Egy szerény költői levél R. Gyulához, C. V. *poste restante*

Ah mily szent öröm! Fölleltelek végre

...

Oda menekvél Arco lány ölére,
Az Istennek e megáldott földére,
Hol enyhe szellők lengenek körül,
Midőn enyelegve csókolják arcodat,
Lágyan suttozva szerelmi dalokat,
Szépet, jót, minek lelked ugy örül:

...

Nem kelt viszhangot szivednek mélyében,
Amit leirok, mit hűn érezek...”

...

Hőn üdvözöllek kedves ismeretlen,
Vonzódom hozzád, bár nem mondom neved!
Nem mondhatom, mert sosem láttalak.
A lelkem rokon ábrándos lelkeddel,
Érzésem rokon bűd- szenvedésseddel,
Látni, ismerni hőn óhajtalak. (Analekta V. 4735/59.);

vis-à-vis (fr.) – szemközti személy.

ÁMOR HITVALLÁSA – [1888]

Közlések: 1. OrszVil 1888. december 15. 51. sz. 818.; 2. Debreczen 1889. március 6. 46. sz. (cím n.); 3. Szabadság (Esztergom) 1901. október 2. 79. sz. 2.; **kötetközlések:** *Magány* 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. OrszVil-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.;
 2. Debreczen-közlés: ékezetbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: Fojts vissza h. *Folyts vissza*;
 3. Szab-közlés: ékezetbeli, helyesírási, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: Kőkeblet h. *Kőkebleket*;
Magyarázat: *Ámor* – a szerelem istene a római mitológiában.

ARCÓBAN. 1888. MÁRCZIUS 14.

Közlések: PH 1888. április 1. 92. sz. (1.) (alcím n.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904. (1888 márczius 14. alcímmel); Paku 1944. (1888 március 14. alcímmel); NGB 1969. (alcím n.); NGB 1989. (alcím n.); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: PH-közlés: helyesírási, ékezetbeli elt.;

Magyarázat: 1888 februárjában, majd 1889. március 1-jén [pl. a Justh Zsigmondnak február 28-án írt leveléből lehet tudni] Reviczky a dél-tiroli Arcóba utazott súlyosbodó tüdőbaját kezeltetni. Már 1888-ban a *Magány* című kötetből befolyt pénzből akart újra Arcóba utazni, amit orvosa, dr. Krick Árpád is ajánlott neki. Mivel a kötet még nem jelent meg, költségeit végül az írói segélyegylet és Légrády Károly meg Bródy Zsigmond fedezték: 100 forintot kapott a segélyegylettől, a kiadótól pedig két havi előleget kapott. 1888-ban közel két hónapot töltött ott, s állapota feltűnően javult. A PH 1888. február 21-i számában adta hírül, hogy a költő „megrendült egészsége helyreállítására huzamosabb időre *Arcoba* utazott.” [Vö. pl. *Arcói csendélet* című tárcájával (PH 1888. február 21.)];

Itt gyógyult barátja, Iványi Ödön is, aki az aradi *Alföld* című, mérsékelt ellenzéki újság szerkesztője volt. Iványi *Levelek Arcóból* és *Juvenál* címmel többször tudósított az arcói betegek életéről. Barátai tiszteletére az *Ország-Világban* egy „Reviczky-számot állítottak össze, amelyben Ambrus Zoltán Május álnév alatt azt írta róla: „...talán szabad kifejeznem azt az impressziómat, hogy abban a generációban, melyhez a ma 25–40 éves emberek tartoznak, csak egy igazi lyrikust látok: Reviczky Gyulát.” A cikkben Ambrus külön ügyelt rá, hogy utaljon Reviczky legjellemzőbb vonásaira és kedves elméletére, mely szerint a műfajok értéke különböző, s függ az életkortól, valamint kedvenc íróira és – főként – francia költőitársaira, akikkel – Ambrus szerint – hasonló művészi magaslaton áll. (*OrszVil* 1888. március 24. 13. sz. 193.) – A beteg költőnek ajánlott szám keletkezéséről megemlékezett Benedek Elek is (*Pallas Nagy Képes Naptára*. Szerk. Benedek Elek. 1890. 77–79.);

Reviczky pár nappal később így köszönte meg a megemlékezést: „Kedves Zoltán! Addig is míg Budapesten újra kezét szoríthatunk, fogadd arisztokratikus szép czikkedért és a nékem vele járó reklámért a távolból futólagos köszönetemet. Nem szólva a rám vonatkozó passzusokról, az általános részek magasan fölötte állnak a mostani kőrözdő kritikának, s a bevezetés valóságos apotheózis a igazi lírának.” (*Ambrus Zoltán levelezése*. S. a. r. Fallenbüchl Zoltán. Bp., 1963. 56.);

Barátságukról még *Az oázis panasza* című versek (ld. az *Iffjúságom* című kötetben) utalásaiban, valamint az *Édes napok* (ld. a kötetben meg nem jelent, 1889-es verseknél) című vers magyarázataiban!

Vö. a *Halál előtt* című versének magyarázataival is (ld. a *Magány* című kötet versei között!);

1888. április 24-én azonban már biztosan hazaérkezett, mert a Műcsarnok kiállításáról írt tárcát *A műcsarnokból* címmel, amelyből egyértelműen kiderül, hogy személyesen is részt vett az eseményen. Arcóban rendezte véglegesen sajtó alá végre a *Magány* című kötetét is;

Második arcói tartózkodása 1889. március 1-jén kezdődött, a kúra alatt azonban ezúttal nem érzett javulást, sőt – a legenda szerint – névnapja előtti este, április 11-én annyira rosszul érezte magát, hogy váratlanul hazautazott. Tamás Ernő szerint azonban csak április végén, nagyon betegen indult haza. (PH 1928. december 30.) Mindenesetre olyannyira rosszul lehetett, hogy – számvetésszerűen – kedves és elhanyagolt rokonait és ismerőseit is végigvette, s levélben kereste meg őket [Boronyai Teréz unokahúgának pl. tíz évi hallgatás után új verseskötetét küldte meg, mint az kiderült Teréz 1889. március 24-én kelt leveléből. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 4. levél.) De üzent pl. régi barátjának, kávéházi cimborájának, Gozdsu Eleknek is. Ebből derül ki például, hogy: „Én itt most az olasz nyelv tanulására adtam fejemet és eddig mindennap nagy pontossággal lelkiismeretességgel végeztem az előre kitűzött lecke-mennyiséggel.” – OSzK Kt. Levelestár, a Gozsdunak írt levél megjelent: Engel Károly: *Gozdsu Elek irodalmi levelezéséből*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közöny 1966. 331–334.];

A HALÁL – [d. n.]

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5118. (*Halál* címmel, fekete tintás kézírás, 5. vsz. ceruzás kézírás, végig tintás javítás);

Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: ékezetbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: (áth. *Egy-pe*) (áth. *Parányi*);

3. vsz. 3. sortól: *S* (áth. „~~meghalt~~, „~~új könyvet írt vagy „jubilált~~”;) (áth. ~~az~~, ~~hogy~~ „~~ma kedd van~~”) *Magát siratná* (áth. ~~csak~~), *siratva* (áth. ~~ő~~) *meg*.
 (áth. *Egy hangon ejti az egész világot*.) (áth. *Egész világ egy hangon ejti ki*.) *Egy év vagy* (áth. *tán egy hét*) *annyi sem s utána megy*.
 (áth. *Halál, mindnyájunk végső célja vagy*.)
 (áth. *Ha kérdik, ez vagy az hogy s mint vagy*) (áth. *mit esinél*)
 (áth. ~~És rá a~~) *S a* (áth. *válasz-rá*) *felelet: lakása sírhalom*.
 (áth. *Ma esütör*) (áth. *Péntek lesz holnap, tegnap szerda volt*.)
 (áth. *Csak*) (áth. *Esetleg az csak hogy*) (áth. *élünk*) (áth. *születtünk és vagyunk*
Szükséges és biztos, hogy meghalunk.)
 (áth. *A születés*)
 3. *Egész éltünk esetlegek sora*
 4 *Csak a halál nem váratlan soha*.
 1. *Szerencse, balsors meglepő lehet*.
 (áth. *Éltünk esetleges*
Életpályánkra (áth. *A földi pályán*) véletlen vezet.
 2. *A síron innen*
 (áth. *Ki tudja azt*;) (áth. *hogy*) (áth. *mi lesz a*) (betoldás: *Mi a bölcsőben siró*) *csecsemő?*
A Sors (áth. *üldözőtte*) (áth. *labdája*) *árvája vagy* (áth. *ilágverő*) *kegyencze ő?*
Bölcső a kezdet és a vég a sír,
 (áth. *Egyet mindenki biztos eltalál*.)
 4. *Hogy* (betoldás: *minden*) *élet* (áth. *ének*) *vége a halál*.
 Reviczky Gyula
 2. (áth. *A bölcsőben hogy*) *Hogy bölcsőjében mily jövő pihen,*
 1. *A kisédről nem tudja senkisé.*
 3. *Egyet mégis mindenki eltalál,*
 (áth. *Hogy közös jövő, úgy hívják hogy: halál*)

ALÁZAT – [1888]

Közlés: MSzemle 1888. dec. 2. 1. sz. 3.;
Kötetközlések: Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
Szövegkritikai jegyzetek: MSzemle-közlés: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.;
Magyarázat: *Kincs, hír, gyönyör...* – rájátszás Vörösmarty Mihály *A merengőhöz* című versének 14. sorára.

ÁGYBAN – [1888?]

Közlések: Pallas Nagy Képes Naptára az 1889. évre. Bp., 1888. 100.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (1889? dátummal); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezéséről nincs pontos adatunk, a naptárbeli közlés szerint datáltam;
 Pallas-Naptár közlése: ékezetbeli elt.;
Magyarázat: A vers nagyon esetlegesen párhuzamba vonható Petőfi egy korai versével, *Az órágyhoz* cíművel. A feltételezést némileg az is erősítheti, hogy a kötetben a Petőfi-verscímre játszó, *Szeptember végén* című vers követi.

SZEPTEMBER VÉGÉN – [1888]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1370/1 r. (sárga lapon, fekete tintás kézirat);
Közlések: FL 1888. szeptember 23. 1927.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
 A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;
Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *a légben*, (áth. *a szélben*) *szerte a fákrul*.;
 FL-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, központosásbeli elt.;
Szövegkritikai jegyzetek: A cím rájátszás Petőfi verscímére. (PSÖM II. Bp., 1951. 275–276.)

HANGULAT – [1888]

Közlések: PH 1888. augusztus 12. 223. sz. (1.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: PH-közlés: ékezetbeli elt.;

Magyarázat: *pazér* – Czuczor–Fogarasi szótára szerint a 'pazér', 'pazérol' szó a pazar, pazarol szó alakváltozata. A kifejezést Arany János is használja a *Hiú sovárgás* című versének 17. sorában („a természet oly pazér” – AJÖM I. 173–174.)

UJ ÉLET – [1888]

Közlések: OrszVil 1888. március 24. 13. sz. 194.; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955. (*Új élet* címmel); NGB 1969. (*Új élet* címmel); NGB 1989. (*Új élet* címmel); VP 1996. (*Új élet* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: OrszVil-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: Reviczky a verset Arcóban írta, ahová 1888 februárjában utazott tüdőbaját kezeltetni. Az arcói kezelés gyors javulását eredményezett – a vers hangulata és bizakodó hangja is ezt támasztja alá; Reviczky egy levele szerint a verset elküldte a *Magyar Bazárnak*. Ott azonban nem találtam. Reviczky ugyanis a vers megjelenéséről érdeklődött Korodától 1888. március 20-i levelében, első arcói tartózkodása idején: „Együttal írd meg, (ha gyorsan válaszolsz) jött-e versem [...] a »M. Bazár.«-ban (Uj élet) ...” Elképzelhető azonban, hogy Reviczky összekeverte az újságokat, hiszen egy másik, ott nem talált versét meg az *Ország-Világban* kerestette. (OSzK Kt. Levelestár, a kézirattári számozás szerinti 39. levél);

Ki síromat mint Lázár elhagyom – Lázár Mária testvére volt. Jézus távollétében megbetegedett és meghalt, de Jézus – halála után négy nappal – a már oszladozó testet feltámasztotta halottaiból. (János 11, 1–45) Hat nappal a húsvéti ünnepek előtt sokan csak azért mentek ki Betániába, hogy hallhassák a csodatévő Jézust, és hogy láthassák a feltámasztott Lázárt. A főtanács erre elhatározta, hogy megölik Jézust és Lázárt is. A Lázár név jelentése: 'isten segített'.

SZÍNHÁZBAN – [1887/1888]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1370/2 r. (sárga lapon, fekete tintás kézirat);

Közlések: 1. PH 1888. november 11. 312. sz. (1.); 2. Alföld 1888. november 16. 265. sz. (1.); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; NGB 1969. (*Színházban* címmel); NGB 1989. (*Színházban* címmel); VP 1996. (*Színházban* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: kiemelésbeli, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: (áth. *Az*); 3. vsz. 1. sor: Életet? ... h. *életet vagy*; 3. vsz. 5. sor: Desdemóna h. *Dezdemona*; 4. vsz. 1. sor: mór h. *férj*; 4. vsz. 2. sor: tépdelik h. *tépdesik*; 5. vsz. 4. sor: Gondatlan h. *A lelkes*; 8. vsz. 4. sor: *A (áth. ~~szenge~~) lelkes ifjuság*;

1. PH-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

2. Alföld-közlés: kiemelésbeli, ékezetbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: szemét h. *szemeit*; tépdelik h. *tépdesik*;

VP-kiadás: kiemelésbeli, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; tépdesik h. *tépdelik*;

Magyarázat: Verdi *Otello* című dalművének bemutatója – Radó Antal fordításában – 1887. december 8-án volt az Operaházban, a bemutatót követően egy hónap alatt nyolcszor adták. A műnek 1887-es milánói előadása után ez volt az első külföldi előadása. 1888-ban nem adták az operát.

PÁN HALÁLA – [1889]

Közlések: 1. MSzal 1889. X. köt. február, 495–496.; 2. MSzemle 1889. február 3. 7. sz. 74.; 3. PH 1889. június 20. 168. sz. 1–2.; 4. Alföld 1889. június 22. 142. sz. (1.) (átvéve a *Magány* című kötetből); **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895.; Kor. 1902.; Kor. 1904.; Paku 1944.; Komlós 1955.; NGB 1969.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a MSzal-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. MSzal-közlés: szakozási, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 12. vsz. 1. sor: családja h. *uralma*; 12. vsz. 4. sor: Kora lejárt h. *Ideje mult*; 12. vsz. 5–8. sor: a sorok felcserélve:

Az erdő hallgató, szelid magánya

A búsulóknak lesz vigasztalása.

Édes gyönyör leszen hullatni könnyet.

A szenvedők birják eztán a földet;

12. vsz. 10. sor: Golgotán h. *Golgothán*;

2. MSzemle-közlés: szakozási, központosásbeli, ékezetbeli elt.

3. PH-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

4. Alföld-közlés: központosásbeli és ékezetbeli eltérésekkel azonos a PH-közléssel;

Magyarázatok: A verset 1889. január 6-án olvasta fel a Petőfi Társaság ülésén. A vers nagy sikert aratott;

A PH-beli és az ezt átvevő *Alföld*-közlés a következő – szinte szó szerint megegyező – megcsillagozott szerkesztői megjegyzéssel jelent meg: „A mindnyájunk őszinte sajnálatára súlyos betegen fekvő jeles költő egyik legremekőbb alkotását mutatjuk be itt olvasóinknak; azt a költeményét, mely előbb Dóczy Lajost, utóbb Falk Miksát lelkesítette föl annyira, hogy egymással versenyezve siettek azt – a legkitünőbb fordításban – a német világirodalom terén is ősmertté tenni. A költeményt szerzőjének »Magány« cím alatt ez idén megjelent verskötetéből vesszük át.” – A PH szerkesztői megjegyzése valamivel hosszabb, így fejeződik be: „... célunk lévén, azt a legszélesebb körökben megismertetni”;

A vers a korban hihetetlen népszerű lett, amiben nem kevés szerepe lehetett Jászai Marinak, aki számos helyen szavalta el az országban. A versre Mihailovich Ödön zeneköltő és zongoraművész, a Zeneakadémia igazgatója írt 1898-ban a *Pán halála* címmel szimfonikus költeményt. Mihailovich irodalmi érdeklődése közismert volt, 1893-ban adták elő *Toldy* című operáját, melynek szövegét Arany János után Csiky Gergely és Ábrányi Emil írta. Szoros baráti viszonyban állt Wagnerrel és Liszttel. Elképzelhető, hogy Reviczky versére Justh és Jászai hívták föl a figyelmét, hiszen mindkettejüknek jó barátja volt;

A későbbiekben Klebelsberg Kuno kultuszminiszter kedvelt képzőművésze, Dudits Andor illusztrálta a verset;

Pán (gör.) – a nyájak, pásztorok védelmezője, kecskelábú istene. Hermész fia, a hétágú síp „feltalálója”;

Zefir (gör.) – a tavaszi és a nyugati gyenge, üdítő szellő neve;

hiblájai méz – Szicíliaiban a Hibla hegyén gyűjtött méz, a „mel Hybleum” különlegességét az adta, hogy a virágport az ezen a területen található sok ajakas növényből gyűjtötték a méhek. Az ajakas növények többnyire illatozó füvek vagy félcserjék, sok faja orvosság, más részük konyhakerti fűszer (majoránna, kakukkfű, zsálya, izsóp, levendula, borsika, menta) vagy jószagú kerti virág (rozmaring, bazsalikom);

Lezbia, *Leszbia* – Catullus (i. e. 87–57) szerelme, kihez számos verset írt. Eredetileg Clodiának hívták. Előkelő, szellemes és csábító, de gonosz és meglehetősen szabados természetű asszonynak tartották. Már az ókorban azonosították Cicero Pro Caeliojának hírhedt Clodiájával, Q. Metellus Celer patrícius feleségével, de az azonosság nem egészen bizonyos. S. Varga Pál szerint a név utalhat a lesboszi Szapphóra is;

»Lezbia, csókolj! éljen az élet!

Éljen a kedvnek mánora, gőze,» – rájátszás Catullus 5. (*Csak éljünk és szeressünk*) és 7. (*Hány csókot?*) carmenjére. A költészetben sokszor felhasznált motívum Petőfi [*Így ni, látod...*] című versében is fellelhető. A motívumegyeztetést a Petőfi kritikai kiadás (PSÖM 2. köt. S. a. r. Kiss József – Ratzky Rita – Szabó G. Zoltán. Bp., 1983. 17.) nem említi, de a klasszika-filológia régóta tud róla (*Catullus versei*. Ford., bev., jegyz. Csengeri János. Bp., 1901. 101.);

Koczitusz, *Kókitosz* (gör.) – az alvilág egyik folyója;

Nincs zene, bor, lány, hol Koczitusz foly! – rájátszás Catullus 3. carmenjére, ahol szintén említődik az alvilág;

caecubumi [bor]– Caecubum posványos síkság Latiumban, a Fundi tó mellett. Híres volt bora, a Vinum caecubum, Horatius és Martialis kedvelt itala;

Tiberiust, a császárt így köszöntve – utalás Jézus halálának idejére, 33-ra;

cordaxot lejtének – görög és római pajzán, szemérmetlen tánc;

Etólia (gör. Aitólia) – görög hegyvidék. Az étól-szövetség a lamiai háború idején, 322-ben alakult meg. Az étól-szövetség állandó harcban állt az acháj-szövetséggel és a makedónokkal. A termophülei vereség, azaz 191 után a rómaiak föltétlen hódolatot követeltek a békét kereső étóloktól, mire ezek kétségbeesett küzdelemre szánták el magukat. 189-ben az étól-szövetség fölbomlott. A harmadik macedón háborúhoz kapcsolódó étól-mozgalmakat a rómaiak 167-ben vérbe fojtották, majd a terület

hamarosan elnéptelenedett, s kifosztva jelentéktelenségbe süllyedt;

Melissza, melissa (gör.) – női név, illetve citrom-, illetve fűszeres illatú, fanyar ízű füvek neve, ilyen pl. a méhfű (*Melissa officinalis*). Több fajtájából idegnyugtató teát vagy orvosságot készítettek;

Palodesz – kikötő neve a görög Paxos szigetén, 15 km-nyire Korfu déli végétől; a sziget hegyeit olajligetek takarják, s innen származik a Jóni-szigetek legjobb olaja;

hétcsövű fuvola – pánsíp;

nimfák (gör.) – a vizek, erdők női szellemei, a természet szépségének és termékenységének megtestesítői;

szatírok (gör.) – a görög mitológiában másodrangú istenségek, akik Dionüszosz kíséretéhez tartoztak; vannak közöttük erdei, hegyi és vízi szellemek is. Hesziodosz „gonosz, semmirekellő” természetűnek tartja őket. Mint hosszúfülű és lófarkú démonok nem tesznek egyebet, minthogy buja vágyaikkal üldözik a nőnemű istenségeket, elsősorban a nimfákat és bacchánsnőket;

szilvánok, Silvanus – őslatin istenség, eredetileg az erdők védője, később a szántás, a mezei termés, a nyájak és a gulyák védője; a szilvánuszok az erdők és a határok istenei;

najádok – nimfák a görög mitológiában, a források nemtői;

Az erdő hallgatója, szelíd magánya – az istenek megszüntek azzal, hogy Jézus megváltotta a világot;

Golgotha (héber gulgóleth, az arám gulgálta görögös alakja), Golgota – alacsony domb, Jézus keresztre feszítésének színhelye. A domb Jézus korában Jeruzsálem északnyugati kőfalán kívül, a város tözomszédságában volt;

Az ég alján, a földdel összefolyva

Feltűnik a kereszt. – Kerényi Ferenc lektori véleményében figyelmeztetett, hogy Madách *Az ember tragédiájának* hatodik, római színének végefelé – szinte szó szerint visszaköszönve – látható ez a kép. A szakirodalom ezt a nyilvánvaló magyarázatot és párhuzamot eddig még egyáltalán nem vette észre.

A tragédia illető helye:

ÁDÁM

„És önmagamban is. Mi kár, hogy úgy van!

Elveszni nyomorultan, kisszerűen,
S szenvedni addig. Óh, ha él az Isten,
(Letérdel, s kezét égnek emeli.)

(1340. sor) Ha gondja van ránk, és hatalma rajtunk,
Új népet hozzon s új eszmét a világra,

Amazt, a korcsba jobb vért önteni,
Ezt, a nemesnek hogy köre legyen
Magasra törni. Érzem, elkopott mind,

(1345. sor) Mi a miénk volt — s újat létrehozni
Erőnk kevés. Hallgass meg, Istenem.

(Az égen glóriában a kereszt feltűnik. A hegyek megöl égő városok pírja látszik. A csúcsokról félvad csapatok szállnak alá. Távolról áhítatos himnusz hallik.)

LUCIFER (magában)

E látvány kissé borzogatja hátam,
De nem emberrel kell-e küzdenem?
Mit én nem bírok, ő teszi helyettem.

(1350. sor) Hasonló tréfát már gyakorta láttam.

A glória ha lassan elveszett,
Még megmarad a vérengző kereszt. [A kiemelések tőlem – Cs. T.]

(A vers antik utalásainak megfejtésében és értelmezésében Takács László volt segítségemre);

Fordítás: Falk Miksa fordítása *Der Tod des Pan* címmel, a *Pester Lloyd* 1889. április 21-i számában jelent meg *F.* aláírással (110. sz. 3.). Ezt az átültetést vette át és közölte a *Jung Ungarn* című lap is (Heft 7. 15. Juli 1911. 851–854.);

Dóczi fordítása a *Neues Pester Journal* 1889. február 21-i számában látott napvilágot (Szerkesztőségi bevezető: *Ein ungarischer Lyriker* címmel, azt követően a fordítás *Der Tod des Pan* cím alatt. – 52. sz.); **Szakirodalom:** A vers értelmezéséről és forrásairól kisebb könyvtárnyi írás született, időszakonként pedig parázs viták lángoltak fel körülötte. Az első közleményt Gyulai Ágost *A nagy Pán legendája* címmel jelentette meg a *Magyar Szemle* 1898. április 17-i, 16. számában, amelyben Plutarkhoszt nevezte meg Reviczky fő forrásául (182–183. old.);

A *Budapesti Szemle* 1902. decemberi füzetében – Czöbel Minka *Kakukfüvek* című kötetéről szólván – viszont az a vélemény kapott hangot, hogy Reviczky Gyula ama költeményében: „tulajdonkép Heine egyik prózai művének egy pár lapját foglalta versebe” (-o. szignóval, 312. sz. 470–475.);

Tóth Béla ezt a vádat több orgánumban is visszaütötte (*PH* 1903. január 21. 21. sz. 7–8., *BpSz* 1903. 313. sz. 155–156.), s azt állította, hogy: „Pán halálának forrása Plutarchos. Deák fordításainak legtöbbszörében megvan a *De oraculorum defectu* című kis értekezésének vége felé [V. köt. 17. fej., *Moralia* gyűjt. – Cs. T.] az ismeretes anekdota, vagy ha jobban tetszik: legenda.... Imhol a sokat emlegetett hely... [saját fordításában]: »... Ő, Epitherses, beszéli, hogy egyszer Itália felé vitorlázott egy drága portékával megrakott és utasokkal teli hajón. Este, az Echinades szigetek körül, ellállott a szél; a hajó ettől fogva bizonytalan irányban ment és Paxos felé közeledett. Az utasok többnyire ébren voltak; sokan, vacsora után lévén az idő, poharaztak. Egyszerre Paxos szigetéről egy hang hallatszott; harsányan kiáltotta: Thamous! Ezen igen elálméklodtak mindenek. Ez a Thamous, egyiptomi születésű ember, ugyanis révkalauz volt; de a hajón lévők közül csak igen kevesen ismerték név szerint. A hang még egyszer hívta; nem felelt; harmadszor azonban figyelmezni kezdett. Ekkor a kiáltó, még erősebb hangon, azt mondta: Mihelyt Palodesba érkezel, add hírl, hogy a nagy Pán meghalt. Epitherses beszéli, hogy mindenek megfélemlettek és tanácsot tartottak: engedelmeskedjenek-e a parancsolatnak vagy sem? Thamous ekkor azt mondta, hogy ha szél kerekedik, nem fog szólni; de ha csendes, jó idő marad, hírl adj, a mit hallott. Szél nélkül, csendes vizen érkeztek Palodesba; s ekkor Thamous a hajó farában a száraz földnek fordult és kikiáltotta, hogy a nagy Pán meghalt. Alig mondta ezt, nagy jajgatás hallatszott; nemcsak egy hangé, hanem sokaké; és mivel számosan voltak ottan, a hír gyorsan terjedt el Rómában; és Thamoust Tiberius császár elébe hívták. A császár hitelt adott beszédének és tudakozódott: ki az a nagy Pán? Az udvarbeli tudósok azt felelték: nem lehet más, mint Mercurius és Penelope fia.«

Eddig az alkalmasint apokryph Plutarchos. A legrosszabb esetben is vagy ezer esztendővel vénebb Heine Henriknél, meg amaz ismeretlen német költőnél [valószínűleg Hermann Lingg-re utalt Tóth – Cs. T.], de még Reviczky Gyulánál is. Ha a Reviczky Gyula verse plágium, akkor plágium a Shakespeare Coriolanusa is; de plágium a Heine prózája és ama német költő rímes műve is.” Tóth Béla valóban jó viszonyban volt Reviczkyvel, de arról egyetlen szót sem írt, hogy a Plutarchos-féle forrás volt-e Reviczky kezében, netán ő adta-e oda neki, fordítását megmutatta-e barátjának, beszéltek-e erről a kérdésről stb. Úgy tűnik, Reviczky forrásáról csak elképzelései vannak, nem igazi élményei, s csak a plágium vádja böszítette fel, s azt utasította vissza;

A *Budapesti Szemle*ben ugyanitt az -o szignójú hozzászóló – akinek elküldték Tóth Béla nyílt válaszlevelét – enyhítette a plágium vádját: „...csak mellékesen említettem meg Reviczky Gyula *Pán halála* című költeményét is, de nem mondtam róla azt, hogy plágium. Ha annak tartom, bizonyára kimondom; csak tárgya és felfogása forrására akartam utalni.” A szerző megerősítette, hogy Reviczky Heine-hatásra írta versét, s szerinte Reviczky közvetlen forrása Heine *Über Ludwig Börne* című műve volt, amelyben Heine is idézte a Plutarchos-mondát. (*BpSz* 1903. január, 157.);

A nyílt levelek a hozzászólások egész áradatát indították el. Márton Jenő az 1903-as *Egyetemes Philologiai Közlönyben* megjelent cikkében a plágium-vád ellen azt hozta föl, hogy a Pán-legenda egyiptomi eredetű, s Herodotosztól tudjuk, hogy az egyiptomi Chnum vagy Mendes istenséget már a régi időkben is azonosították a görög Pánnal, emellett utalt a mítosz krisztianizált változatának forrására, Eusebiosra is. Emellett újabb lehetséges forrásokat vonultatott fel: Hermann Lingg 1866–1868-ban megjelent *Die Völkerwanderung* című eposzát (I. ének, 51–54. vsz.) és Adolf Pichler *Neue Marksteine* című verskötetében az 1885-ös *Der Tod des grossen Pan* című feldolgozását említette. [(*EPhK* 1903. 268–269.) – Való igaz, hogy Reviczky barátainak írt korai leveleiben – általában felsorolásokban – többször előfordul Lingg neve, de Linggnél Thamus neve és Palodesz hegyfoka egyáltalán nem szerepel, tehát innen nem vehette őket. – Cs. T.);

Gulyás Pál Jouffret *La mort de Pan* művére emlékeztetett (*EPhK* 1903. 524–527.);

Gyulai Ágost újra hozzászólott a vitához, s közölte a motívum egy francia feldolgozásának fordítását: Armand Silvestre *Pán halála* című versét (*EPhK* 1903. 525–527.);

Még ugyanebben az évben Gábor Andor és Gálos Rezső szóltak hozzá a témához (*EPhK* 1903. 898–899., 897.), majd Gyulai Ágost és Gábor Andor néhány év múlva újra visszatértek a témára, újabb költeményt említve, mely a Pán halálának motívumát dolgozta fel: Paul Arène *En mer* című művére emlékeztettek. (*EPhK* 1908. 408.);

1909-ben Elek Oszkár szolt hozzá a témához, s a felmerült források egymás közötti hatását vizsgálta, valamint a vers Tiberiusz-mozzanatát Eusebiosig, Krisztus és a Pán egyidejű halálának motívumát pedig Dionüsziosz Areopagiteszig vezette vissza. A Pán-monda újabb francia feldolgozását említette, s azt állította, hogy Jouffret és Arène költeményei a Racine-kortárs Bernard Fontenelle *Histoire des oracles* című alkotásának és Van Dale műveinek közvetítésével Plutarkhoszra és Eusebiosra mennek vissza. Reviczky verse viszont szerinte is egyértelműen Heine-hatást mutat, de a kereszt megjelenésének képét ő Turgenyev-hatásnak, a *Költemények prózában* egyes motívumainak (pl. *A nymphák* című rajznak tulajdonította (EPhK 1909. 204–206.);

Két évvel később Binder Jenő melegítette föl újra a témát, két értekezésben foglalta össze a mítosz értelmezésének középs- és újkori történetét, s Németh György szerint azt állította, hogy „1534-ig, Bigotius művének megjelenéséig Pán mint pogány démon vagy ördög szerepelt, akinek Krisztus számolta fel az uralmát. Bigotius viszont visszatért a Pán = 'minden', 'teljes' értelmezéséhez, s így Krisztussal azonosította a keckelábú istent, halálát pedig a Megváltó halálaként fogta föl.” Bemutatta a Tammuz- és az Adonisz-kultusz (a tavasz istene) összefüggéseit, valamint Schiller *Die Götter Griechenlands* című költeményének hatását a francia parnasszistáknál vélte felfedezni, s szerinte Turgenyev francia parnasszista barátai közvetítésével innen vette a Pán-motívumot a már említett művében. Heine hatása viszont Mereskovszkij (*Juliánus apostata*) és Czöbel Minka (*Maja* című 1893-as kötetében: pl. *Még él; Kakukfüvek* című, 1901-es kötetében: pl. *Gombák menete, Opálok* című, 1903-as kötetében: pl. *Ki jönni fog még, Egymást értik, Pán könyve*), valamint Reviczky (*Pán halála*) esetében nyilvánvaló, jelezve, hogy Reviczkynél a Turgenyev-hatás sem elhanyagolható. Végigsorolva a szakírók eddigi példáit (Lingg, Pichler, Fontenelle) azt állította, hogy átolvasva Dionüsziosz Areopagitát, nyomát sem találta benne a Pán-motívumnak, míg eddig mindenkinek elkerülte a figyelmét egy Rabelais-megfelelés (*Pantagruel IV. könyve, XXVIII. fej.*). Megemlítette még, hogy Komjáthy Jenőnél is előkerült a motívum *A haldokló nyár* című költeményében. Összefoglalásképpen pedig visszautasította a Eusebios-féle keresztényiesített változatot. (EPhK 1911. 305–313., 779–781.);

A vita ezen vonulatát 1916-ban Gálos Rezső írása zárta, aki úgy vélte, hogy Pán a tél és a tavasz váltakozását jelképező, az eredendően meghaló és továbbélő autochton görög isten volt, s kultushelye valóban Paxoson volt (EPhK 1916. 260–263.);

A modernebb elemzések közül a vers forrásának kérdését taglalja Németh György, aki végigtekintve a Pán-értelmezések során (hiányoktól nem mentes bibliográfiával, amelyben azonban szerepel még A. Nodnagel: *Pan ist tot!* és H. Stadelmann: *Pan ist tot!* eddig nem emlegetett műve) – az Adonisz-Tammúz megfeleltetés alapján Adonisz-Tammúz kultuszára vezette vissza a történetet, s azt igyekezett kimutatni, hogy az egész Pán-legenda egy tévedésen alapult. Végös megállapítása szerint „... a felhozott 19. sz.-i párhuzamok bizonyítják, hogy fölösleges Reviczky versét Heine pamfletjére visszavezetni, mert nem elég, hogy a költő is olvashatta görögül vagy latinul Plutarchos művét, de a motívum szinte közhelyszerűen ismétlődött a kor kisebb-nagyobb alkotóinál. Tehát elvileg ugyan bármely 1889 előtt megjelent mű hathatott Reviczkyre, gyakorlatilag azonban korélményről van szó, amelyben a Pán-mítosz – Mezei József megfogalmazása szerint – »egy lélektani állapot, lelki magatartás szimbolikája.«” (It 1982. 164–171.);

A téma irodalmi megjelenéséről bővebben írt Jürgen Wertheimer, amelyben röviden Reviczkyról is szó esett. (*»Es lebt der grosse Pan«*. *Literarische Wandlungen eines mythologischen Themas. Neohelicon* 1976. 1–2. sz. 315–329.);

Legutóbb Grüll Tibor elemezte a verset, a Plutarchos-hatás mellett nyilvánvaló Heine-hatású elemeket mutatott ki, s az égen megjelenő keresztmotívum forrásának ő is Turgenyevnek *A nimfák* című prózakölteményét tartotta, mindamelllett, hogy emlékeztet rá, ugyanez a jelenet található meg Nagy Konstantin legendás álmában is. Úgy vélte, Schillernek a *Görögország istenei* című költeményével van szoros kapcsolatban a vers. Valójában azonban az izgatta, hogy miként alakult Reviczky görögség-szemlélete, s úgy találta, hogy Reviczky nem volt képes túllépni „a klasszicizmus által dogmákká merevített antikvitás-elképzelések”-en, mivel „nem tudott kiszakadni a dzsentri-arisztokrácia konvencionális, dogmatikusan katolikus értékrendjéből.” Erre szerinte majd csak Nietzsche és Ady lesz képes (ItK 1987/88. 1–2. sz. 121–129.);

A dologhoz talán annyi fűzhető hozzá, hogy Reviczky bizonyosan ismerte Turgenyevnek az *Égő hajó a tengeren* című írását, melyben a keresztmotívum szintén fölmerül, hiszen az *Aradi Hírlapban* 1884 februárjában (tehát amikor Reviczky még a lapnál dolgozott) publikálták a művet. Véleményem szerint nem zárható ki a *Faust II.* részében szereplő Pán-jelenet hatása sem, hiszen tudjuk, hogy Reviczky szinte bibliájaként tartotta számon Goethe főművét;

Reviczky versének gyűjtőhatásáról Király Erzsébet írt kimunkált tanulmányt, amelyben Csók István 1898-ban megkezdett képéről igyekszik bebizonyítani, hogy a *Szabadíts meg a gonosztól* című kép ihletője valószínűleg Reviczky költeménye volt. A kép egyetlen egyszer szerepelt a nyilvánosság előtt a Műcsarnok 1899/1900. évi téli kiállításán. Csók a képet „egyetlen figurális darab [Vénusz alakja]

kivételével – hamarosan széthasogatta.” [Király Erzsébet még a megjelenés előtt rendelkezésemre bocsátotta írását, amelyet így is köszönök neki; az írás azóta megjelent. (A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1997–2001. Bp., 2002. 223–240.))]

AZ UTOLSÓ KÖLTŐ II. LÁTOMÁNY – [1889]

Változat: *Utolsó költő I.* FSZ: Irodalomtörténet 1944. 89–94.;

Közlések: Alföld 1889. február 12. 35. sz. (1.) FSZ; **kötetközlések:** Magány 1889. FSZ; Kor. 1895. (Az *utolsó költő. Látomány* címmel); Kor. 1902. (Az *utolsó költő. Látomány* címmel); Kor. 1904. (Az *utolsó költő. Látomány* címmel); Paku 1944. (Az *utolsó költő. Látomány* címmel, adja a vers kéziratot változatát is, kiemelve az áth. részeket); Komlós 1955. (Az *utolsó költő. Látomány* címmel); NGB 1969. (Az *utolsó költő. Látomány* címmel); NGB 1989. (Az *utolsó költő. Látomány* címmel); VP 1996. (VP az itteni közlésből adja a jegyz.-ben a másik verziót is, azt írja, a kézirat elveszett);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Alföld*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Alföld-közlés: szakozási, kiemelésbeli, ékezetbeli elt.; 2. vsz. 17. sor: Buddha h. *Budda*; 3. vsz. 15. sor: bölcsesség h. *bölcseesség*;

VP-kiadás: kiemelésbeli, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli, szakozási elt.; 2. vsz. 31. sor: Koriolán h. *Coriolán*; 3. vsz. 15. sor: bölcsesség h. *bölcseesség*; végig óh h. ó; 6. vsz. 8. sor: Ahazvér h. *Ahasvér*;

Magyarázatok: Komlós Aladár a verset Anastasius Grün *Der letzte Dichter* című versével rokonítja (*Gesammelte Werke*. I. 181–183.);

Kozocsa Sándor szerint: „... hangulatában Hölderlin költészetének, Byron *Darkness*ének, Az ember tragédiájának és a *Vanitatum Vanitas*nak sugalló hatását érezni, de határozott teremtképzelet és költői alakítóképeség nyomait is;

nárdusz-illat – Ld. a *Salamon király álma* magyarázataiban (ugyancsak a *Magány* című kötet versei között!);

Hideg van, hó van – Vörösmarty *Előszó* című versének „Most tél van és csend és hó és halál” sorának megidézése;

Nincs több erő a földben, Anteusz – Antaiosz (lat. Anteusz) lfbai óriás isten, a Gaia földanya és Poszeidón tengeristen fia. A hozzá vetődő idegeneket birokra kényszerítette, s miután legyőzte, megölte őket, s koponyáikat felaggatta Poszeidón templomában. Senki sem győzhette le, mert anyjától, a földtől, mindig új erőt merített. Héraklész csak úgy tudta legyőzni, hogy felemelte a földről s addig szorongatta, amíg meg nem halt;

A végítélet szörnyű harsonája

Az isteneket holtakúl találja. – Vö. a *Pán halála* című versének utolsó előtti vsz.-ának képével (ld. a *Magány* című kötet versei között!);

Jehova, Buddha, Alláh nagy nevének – Az Isten héber neve, a buddhizmus próféta-alapítójának neve, valamint a mohamedán isten neve [Jehováról bővebben a *Jehova* című vers jegyzeteiben (ld. a kötetben meg nem jelent, 1887-es verseknél!)];

Prométeusz, lelánczott istenember – Prométheusz (gör., 'előrelátó'), az egyik titán. Atlasz, Menoitiosz és Epimetheusz testvére. Hesziódosz szerint a titánok legyőzése után Zeusz az olimpuszi istenek nevében a halandóktól áldozatokat követelt. Prométheusz az emberek megbízottjaként becsapta Zeuszt, aki büntetésből elvette az emberektől a tüzet. Prométheusz visszalopta, mire Zeusz Pandorát küldte az emberekre, Prométheuszt pedig egy sziklához láncoltatta, és ott egy keselyű mindaddig marcangolta egyre kiújuló máját, amíg Heraklész le nem lötte a keselyűt. A mondát Aiszkülosz – évszázadokkal később pedig – Goethe és Herder is földolgozta;

Nézd a világot: megfagyásnak indul – Utalás Madách Imre *Az ember tragédiája* című művének XIV. (eszkimó) színére. A *Tragédia* ősbemutatója a Nemzeti Színházban 1883. szeptember 21-én volt, a *Vasárnapi Ujság* szeptember 23-án *Az Ember tragédiája és költője* címmel hosszú írást közölt az íróról és Gyulai 1880-as Madách-kiadásáról;

Epikúr, mézes ajku bölcselő – Epikürosz, görög bölcselő, filozófus (Kr. e. 341–270). Iskolájában vidám, jó hangulat uralkodott, elutasítottak minden durvaságot. Az akkori görögországi politikai viharok és zavaros állapotok közepette iskolája a boldogok szigetének tűnt, ahol azt tanították, hogy az élvezet

főcélja az életnek. Mikor Epikúrosz meghalt, nyaralóját s kertjét barátainak hagyományozta, akik minden hó 20-án összegyűltek ott, s vidám ünnepet ültek. Filozófiáját három részre osztotta: logikára, fizikára és etikára, melyben az etika kapta a legnagyobb szerepet. Bölcséletének legfőbb célja gondolkodás útján boldogságot adni az embernek, de egoizmusának rendszerében kimutatta, hogy erény nélkül nincsen boldogság;

Mit ér a tudomány, óh Faust, mit ér! – Híres német bűvész, már életében mondai alakká vált. Állítólag kezdetleges természettudományi kísérleteinek lett áldozata. A feldolgozásokban eladta lelkét az ördögnek. Reviczkyre nyilvánvalóan Goethe főműve tette a legnagyobb hatást;

Koriolán, hajolni nem bíró – Shakespeare tragédiájának főhőse. A darabot Petőfi Sándor is lefordította. Coriolanusz (Koriolanusz) Marcus hadvezér (i. e. 5. sz.) római patrícius családból származott, már ifjúként kitűnt bátorságával, büszkeségével és a néppel szembeni kíméletlenségével. Melléknevét onnan kapta, hogy főként neki volt köszönhető, hogy Rómának sikerült elfoglalnia a volszk Corioli várost. Később azonban mivel a népgyűlés elítélte, bosszúvágyból az ellenséghez állt, s a volszk sereg élén Róma ellen indult. Útjukban könyörtelenül elpusztították a plebejusok birtokait, míg a patríciusokéit bántatlanul hagyták. A római nép elégedetlensége már annyira fokozódott, hogy mire Coriolanusz a volszk seregekkel Róma alá ért, a szenátus kénytelen volt vele alkudozásba bocsátkozni. A szenátorok küldöttsége azonban éppúgy, mint a papoké, eredménytelenül tért vissza, Coriolanusz ugyanis a béke feltételül azt szabta, hogy Róma a volszkoktól elvett területeket adja vissza. Végül a római nők, élükön Coriolanusz anyjával és feleségével, Volumniával mentek Coriolanusz táborába. Az anyai kérés végül megtörte a fiút, aki e szavakkal adta meg a jelt a visszavonulásra: „Rómát megmentetted anyám, de elvesztetted fiadat”;

Ma már nincs nyers tömeg, csak eszkimó. – Utalás Madách Imre *Az ember tragédiája* XIV. színének következő soraira: „Szomszédimat, igaz, / Agyonverém már mind, de hasztalan, / Mindég kerülnek újak; s oly kevés / A fókafaj. – Ha Isten vagy, tegyed, / Könyörgök, hogy kevesb ember legyen, / S több foka.”;

Heloïse – Utalás Abelard és Heloïse szerelmének hihetetlen kalandos történetére, melyet többen feldolgoztak a világirodalomban. Abelard a 12. század tudományos és teológiai mozgalmainak egyik legnagyobb alakja. 38 évesen vállalta el Fulbert párizsi kanonok gyönyörűséges és okos unokahúgának, Heloïse-nek a tanítását. Szenvedélyes szerelmemre lobbantak egymás iránt. Mire a dolog kiderült, s Abelardot elűzték, már késő volt, gyermekük született. Titkos házasságot kötöttek, gyermekük meghalt. Mikor Heloïse-t Abelard az argenteuili zárdába küldte, Fulbert bérenceivel kiheréltette Abelard-t. Abelard ezután a Szent Dénes bencés kolostorba vonult, Heloïse pedig az argenteuili zárdában apácává lett. Sok kaland után a clugny-i apátsághoz tartozó Szent Marcell perjelségbe költözött, ahol magányban, elmélkedve élt haláláig. A clugny-i apát Heloïse kérelmére holttestét elküldette neki, s mikor 22 év múlva, 1164-ben Heloïse is meghalt, kérésére egymás mellé temették őket, hogy legalább halálukban ne választhassák el többé őket egymástól. 1808-ban holttestüket a párizsi nemzeti emlékek múzeumába szállították, 1828-tól pedig a Pere la Chaise temetőben nyugsznak. Az örök és elválaszthatatlan szerelem jelképeivé váltak.

Könnyen lehet azonban, hogy Reviczky itt J. J. Rousseau 1759-ben írott, *Nouvelle Heloïse* című, hihetetlen hatású mintaregényévé vált művére utal (ennek ihletője is Abelard és Heloïse szerelmi története volt), amely a szenvedélyes szerelmet, a varázslatos természetet glorifikálja. 1882-ben Mihalkovics Árpád fordította le magyarra [(Pécs, 1882.)] – A fordítás megjelenéséről beszámolt pl. a *VU* (október 25. 43. sz. 695.) – Reviczky egyébként 1875-ben *Rousseau mint zenész* címmel írt az íróról. (Újld 1875. április 23.);

A regényhősökre, akiket a romlott világ tett tönkre – mint szimbólumokra – *Találkozások. Budapesti életkép* című művében utalt Vajda János is (229. sor – VJÖM III. Bp., 1977. 196.);

Don Juan – Alakjáról bővebben a *Don Juan a másvilágon* című versében (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között!);

Kizökkent a világ, jó Hamletem,

De helyre már nem tolhatod te sem. – A *Hamlet*ből való záró idézetet Reviczky az alábbi kontextusban felhasználta a *Századunk pesszimizmusa* című írásában is: „Egészen talán nem is fognak vele soha tisztába jönni, mint azzal se, gyávaság-e az öngyilkosság, jogosult-e a halálbüntetés vagy sem. Mert vannak a világbanatos kedélyek is, akiknek gyötrelmét vágyaik telhetetlensége, végtelen önzésük okozza. Ezeknek legkiválóbb képviselője Hamlet, e nagyzó, kielégíthetetlen lélek, aki magát a világ központjának képzei, a

világrend minden mozzanatát magára vonhatkoztatja s azt akarja, hogy az egész természet őt szolgálja, szeszélyeihez, hangulatának folytonos hullámzásához alkalmazkodjék”;

Költője a pokolnak és halálnak,

Oh, Dante, borzasztóbb ez, mint te láttad! – Utalás Dante fő művének, az *Isteni színjáték*nak az 1., a *Pokol* című részére, amelyet 1878-ban Angyal János, 1885-ben Szász Károly fordított le (a híradás az első fordításról: *FL* 1878. augusztus 18. 190. sz., a másodikról: *VU* 1885. szeptember 27. 39. sz. 632.);

S te, ki a végső éjt megálmodád,

Byron, már én megértem alkonyát. – Utalás Byron *Sötétség* című versére, amelyben a világ pusztulásának víziója jelenik meg és főművére, a *Don Juan*ra, Don Juan lelke ugyanis – elkövetett bűneiért – a pokolra jut. Don Juan alakjáról bővebben a *Don Juan a másvilágon* című vers magyarázataiban (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Vagy kéjmámor közt tántorogni sírba – A danse macabre, azaz a haláltánc ábrázolása a művészetek egyik őstoposzává vált. Eredetéről annyit tudunk, hogy a 14. századtól – főleg a pestisjárványok pusztítása idején – a halál mindenhatóságára emlékeztettek. A halál hatalmát általában úgy ábrázolták, hogy a csontváz, mely hol meztelenül, hol ruhába öltöztetve váratlanul jelenik meg, s a földi halandókat vidám tánc, lakoma közepette találja, s mintegy fölkeri őket az utolsó táncra. A kifejezés valószínűsíthetően a Chorea Machabaeorum elnevezésből származik [chorea – a. m. vitustánc – Cs. T.], amely eredetileg dramatizált költemény volt, s a halál és az egyes szerepelők közötti párbeszédekben mutatta be a halál hatalmát az emberiség fölött. A versben a haláltánc-motívumra való utalást a *Hamlet* sírásó-jelenete követi;

És lepke módra élte át nyarát

[...]

Úgy halt meg, mint a lepke, mint a rózsza – A romantika és a biedermeier rózsamotívumának 19. századvégi felerősödő és erotizálódó divatjáról és okairól bővebben írtam *A hím veréb és a pillangó. Az akadémikus és az erotikus irodalom tusája a 19. század utolsó harmadában* című tanulmányomban (*Holmi* 2003. április, 477–493. és *Klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok*. Szeged, 2003. 399–426.);

Kihűlt a föld – a sor megismétlődik egy korábbi, az *Én édes elhervadt virágom* című versében;

Érdekes képzettársításokat rejt a vers, de különösen a 4. vsz. összevetése *Az ember tragédiája* XII. (falanszter) színének következő soraival: „Négyezred év után a nap kihűl, / Növényeket nem szül többé a föld”;

kegyes Nirvána – a fogalomról bővebben ld. a *Nirvána* című vers magyarázatait (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!)

Salamon undora – Reviczky valószínűleg arra utal, hogy Salamon, Izrael és Juda királya (Kr. e. kb. 955–915 között uralkodott), a *Szentírás* egyik könyvének, az *Énekek énekének* feltételezett írója – bizonyos értelmezések szerint – könyvét a hellenisztikus korszak feslett erkölcein felháborodva írta meg, s művében ennek ellentétéként kívánta Sulamita pásztorleány tiszta és hű szerelmét dicsőíteni;

Jób istenátká – alakjáról bővebben a *Sátán II.* magyarázataiban (ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között!);

Jeremiás jajgatása – zsidó próféta Kr. e. 629–570 között. Jeremiás siralmi (*Síralmak könyve*) a *Szentírás*ban levő bús énekek gyűjteménye, amely az öt tekercs között foglal helyet. A hagyomány Jeremiásnak tulajdonítja, de valószínűleg több szerzőtől származik. Az énekekben a zsidó népnek Jeruzsálem pusztulása fölött való gyászán siránkozik, mivel királya, Jójákim és tanácsadói az egyiptomiaknál kerestek segítséget a babilóniai hatalommal szemben, s csak Jeremiás látta, hogy Judára ebből mekkora veszedelmek következhetnek. A monda szerint Egyiptomban lakó honfitársai agyonkövezték;

Bábel zavart nyelve – Bábel tornyát Móz. I. k. 11. fejezetének elbeszélése szerint Noé utódai, akik még egy nyelvet beszéltek, Sineár földjére mentek, hogy ott egy várost és egy olyan tornyot építsenek, amelynek csúcsa az égig ér. Az isten azonban megbüntette elbizakodottságukat, összezavarta nyelvüket, így nem értették meg egymást, s szétszéledtek a Földön. A történet arra a kérdésre próbált választ találni

először, miért és honnan vannak a különböző nyelvek, honnan erednek a nemzetek sajátosságai. Reviczky idejében a német szakirodalom kedvvel vizsgálta a kérdést, amit az *Ótestamentum* modern kiadásának megjelenése is elősegített. Leghíresebb képviselőjük a világhírnevet szerzett német orientalista Dillmann volt, aki szintén részt vett az *Ótestamentum* kiadásában (megj.: 1883. – értelmezése Uő: *Die Genesis*. Leipzig, 1886.)

Szanzára – A fogalomról bővebben a *Szanzára* című vers magyarázataiban (ld. a kötetben meg nem jelent, 1885-ös verseknél!);

Ahazvér – Ahasvérusról és a motívumról bővebben *A bolondok házából* című vers magyarázataiban (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között!);

Ld. *Utolsó költő I.* jegyzeteit és magyarázatait is!;

Fordítás: A verset Vészi József fordította le németre. (A német fordítást még nem sikerült megtalálnom.);

Szakirodalom: Kozocsa Sándor: *Reviczky „Az utolsó költő”-jének első kidolgozása. It 1944. 89–94.* (a versnek két, teljesen különböző változata van.)

AZ UTOLSÓ KÖLTŐ I. – (1882)

Változat: *Utolsó költő I.* (ld. a *Magány* című kötet versei között);

Közlések: Irodalomtörténet 1944. 89–94. (a kézirat lelőhelye ismeretlen, 6 negyedíves papíron, lila tintás kézirat, ceruzás jav. és kiegészítések) FSZ; **kötetközlések:** Paku 1944. (d. n., adja a vers másik változatát is); VP 1996. (VP a jegyzetekben adja ezt a másik verziót is, azt írja, a kézirat elveszett, így a Paku-kiadásból vette át);

dátumkor.: 1883. (a Függelenség 1883. május 26. 55. sz.-ának közlése alapján);

Szövegkritikai jegyzetek: Kozocsa nem árulta el a kézirat lelőhelyét. Ma ez a kézirat nem ismert. Ez a változat 219, a javított és a kihúzott sorokkal együtt pedig 280 sorból áll, mely tehát az ismert versvariánstól 61 sorban tér el. A publikált variáns viszont csak 180 sor;

Javítások: 12. sor fölött (áth. *Ajkáru!*) (áth. *árad*) (áth. *ömlik-szózatossz-beszéd*); 17. sor fölött (áth. *Hő vágynak, lángoló-eszmék mit érnek?...*) (alatta, áth. *Mint izzó vágynak-eszmék, hevülések*); 18. sor fölött (áth. *Kis része tűz kíváncsossá tenéked*); 19. sor fölött (áth. *A nap nagy jégdarab, bús szürke fénnnyel*); 20. sor fölött (áth. *Aludni készülsz, föld, közelg az éjjel*); 24. sor fölött (áth. *Hódító hadvezér, világverő*); 28. sor fölött (áth. *Korok születtek, tiúntek szakadatlan*); 28. sor: *Születtek* (áth. *és*) meg; 30. sor fölött (áth. *Erköcsöket, ruhát egykép eseréltek*); 38. sor fölött (áth. *Tudása szörnyű kín e zűrzavarban*); 39. sor fölött (áth. *És a jövő sejtelve a halálnak*); 45. sor fölött (áth. *Csak egy világos, vén föld, a valóság*); 51. sor fölött (áth. *Próféta hangja, kérész-zümmögése*); 63. sor fölött (áth. *S az eredmény, hogy*); 64. sor fölött (áth. *Csak egy nem változott*); 65. sor fölött (áth. *Az volt a böles, az tudat mi az élet*); 66. sor fölött (áth. *Ki nem hajszolt hatalmat, hírt, csak életet*); 70. sor fölött (áth. *Ki meleg ajkakon vallott szerelmet*); 73. sor fölött (áth. *S távol nyíllót elérni sose vágyott*); 74. sor fölött (áth. *Az szívta csak a legtöbb része illatát*); 76. sor fölött (áth. *S midőn a tájat őszi szél belengé*); 77. sor fölött (áth. *Némán lehullt a hervadt rózsza mellé*); 92. sor fölött (áth. *Se trubadúrok ábrándos seregét*); 93. sor fölött (áth. *Vágytam a mesés virágok illatát*); 100. sor fölött (áth. *Epikur, bölese elmosott időnek*); 101. sor fölött (áth. *Az élet üdvé, mondd, hogy fejthető meg?*); 102. sor fölött (áth. *S te istenember*); 103–104. sor között (áth. *Azért rendült a föld meg, hogy kimúltál. / A föld nem ad erőt már Anteusz. / Erőt a föld nem ad már Anteusz / Szemöldököd már nem rémit Zeusz*); 106. sor fölött (áth. *Jehóva, Buddha, Alá és Zeusz*); 109. sor fölött (áth. *Mind, mind*); 110. sor fölött (áth. *Hol már a végítélet harsonája*); 111. sor fölött (áth. *S az isteneket mind holtakul találja*); 112. sor fölött (áth. *Erény és bűn, örültség s bölesesség*); 114. sor: *ah* (áth. *egy*) minden; 119. sor fölött (áth. *Csak hiába vagy, lángod kialudván*); 122. sor fölött (áth. *Óh, mert ha kihaltván itt nemsokára minden*); 134. sor fölött (áth. *Ki kérdi, ez vagy az erény tiport-e*); 137. sor: *társa*, (áth. *kéj*) *üdv-e*; 144–145. sor között (áth. *Óh, jaj nekem, ki most mindezt belátom / Quijote mit küzdesz embertársidér?*); 150. sor fölött (áth. *Már nem szalad esőkolni és ölelni*); 152. sor fölött (áth. *Quijote, megveszett emberbarát*); 159. sor fölött (áth. *Költője a pokol borzalmainak*); 162. sor fölött (áth. *Kizökkent az idő, jó Hamletem*); 164. sor fölött (áth. *Óh, jaj nekem, ki most mindezt belátom*); 165. sor fölött (áth. *A legutolsó költő a világon!*); 167. sor fölött (áth. *Midőn a gömb kin is volt, édes is*); 170. sor fölött (áth. *Pedig rájok még a jövő mosolygott*); 173–174. sor között (áth. *Ebéd után volt, a világ emésztett, nemzedékek*) (alatta, áth. *Ebéd után volt, az újabb emésztett nemzedékek*) (alatta, áth. *Emésztették*); 175. sor fölött (áth. *Ebéd után volt, a világ*); 176. sor: *közelg e* (áth. *föld*) *vén gömb*; 183. sor fölött (áth. *Napok voltak, most kialudt világok*); 193. sor fölött (áth. *Együtt halok a haldokló világgal!*); 198. sor fölött (áth. *Az eszme nem fog vinni több csatákat*); 202. sor fölött (áth. *Itt zúg, üvöltöz mindnek forgatagja*); (alatta, áth. *Itt zúg, üvöltöz kinya forgatagja*); 206. sor fölött (áth.

Bábel zavart nyelvét, titánok estét); 207. sor: *zaját*, (áth. *örök*) *zugását*; 212. sor fölött (áth. *Csak a te lelked víg, öröm napod*); 213. sor fölött (áth. *Közelg*);

VP-kiadás: szakozási, helyesírási, egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; a 9. sor hiányzik; végig: óh h. ó; 54. sor: szemében h. *szemétem* – eszerint emendáltam az It-szöveget; 60. sor: időhöz h. *időkhöz*; 82. sor: nárdusszal h. *nárdussal*; 86–87. sor hiányzott; 96. sor: Prométeusz h. *Prométheusz*; 98. sor: Olimpust h. *Olimprul*; 106. sor: Allá h. *Alláh*; 108. sor: földről h. *földrül*; 115. sor: nem lesz, mert tönkre megy h. *nem lesz majd s tönkre megy*; 125. sor: ha h. *hogya*; 132. sor: im ez h. *ez*; 154. sor: Koriolán h. *Coriolan*; 176. sor: De most közelg e vén gömb h. *De már közelg a vén gömb*; 210. sor: Ahazvér h. *Ahasvér*; 218. sor: fejed h. *fejd*;

Magyarázat: A vers 1882. augusztus 3-án már bizonyosan készült, hiszen Reviczky egy Korodának írt levelében a következőről számolt be: „Én most egy 2-300 soros vers írásába kezdtem. Azt hiszem, legkülönb versem lesz. Címe Az utolsó ember s a Pet. társ. jövő nagygyűlésén fogom felolvasni.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 31. levél);

A vers felolvasásáról adott hírt a *Nemzeti Újság* 1883. május 26-i száma, amelyben a Petőfi Társaság május 26–27-i pozsonyi kirándulásáról és gyűléséről tudósítottak. A vers egy változata tehát nyilván már 1883-ban készen volt; logikusan ez az eddig nem publikált változat lehetett a Pozsonyban elhangzó variáns. A hírekből nem derült ki, hogy Reviczky személyesen is részt vett-e a kiránduláson vagy költeményét valaki más olvasta fel. A társaság tiszteletére 25-én este színházi díszelőadást tartottak, Jókai *Hős Pálfi* című darabját és Vahot *Tündérlak Magyarhonban* (egyes híradások szerint: „férczművet”) adták. A felolvasások másnap 10-kor kezdődtek, az 5. napirendi pontban hangzott el Reviczky költeménye. 26-án délután néppünepélyt, este pedig táncmulatságot szerveztek a fővárosi írók tiszteletére. (*Függetlenség* 1883. május 26. 55. sz., *Nemzeti Újság* 1883. május 19. 48. sz. 5. és május 27. 56. sz.);

Ld. *Utolsó költő II.* jegyzeteit és magyarázatait is!

Szakirodalom: Kozocsa Sándor: *Reviczky „Az utolsó költő”-jének első kidolgozása. Irodalomtörténet* 1944. 89–94. (híradás arról, hogy a versnek két, teljesen különböző változata van); is.

KÖTETBEN MEG NEM JELENT VERSEI

A kötetben meg nem jelent verseket kronologikus beosztásban, évenként közlöm. Egy éven belül először azok a versek következnek, amelyeknek ismert a keletkezési (vagy legtöbbszor a megjelenési) dátuma, ezután pedig a címek abc-rendjében következnek a pontosabb dátum nélküli költemények, függetlenül attól, hogy az illető évbe való sorolásuk biztos-e, vagy csak valamely feltételezés szerint sorolódna oda. A versváltozatok esetében – hogy a változatok egymás mellé kerüljenek és könnyen összehasonlíthatóak legyenek – némileg el kellett térnem ettől a kronologikus rendtől, s a legkorábbi változat után – a főszövegben beljebb szedve – következnek a variánsok.

A dátum nélküli versek esetében csupán a Koroda-kiadások hagyományát vettem tekintetbe, s csak az ő időbeli besorolását fogadtam el, mivel a hagyaték az ő kezébe került, valamint – barátságuk okán – sok személyes emlék alapján gazdagíthatta és datálhatta az adatokat. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a tőle származó adatok esetében is mindig fenntartásokkal kell élni, s adatait az előkerülő forrásokkal folyamatosan össze kell vetni, hiszen több esetből nyilvánvalónak látszik, hogy Koroda korántsem mindig járt el filológusi műgonddal, olyannyira, hogy többször saját feje szerint alakított is Reviczky szövegén. Így abban az esetben, ha megeltem olyan, még Reviczky életében megjelent versközlést, amely a Koroda-féle kiadásokban más idő is pontra volt datálva, az általam talált közlés időpontját tekintettem erősebb érvnek, s eszerint soroltam be a verset. Ráadásul főszövegnek is általában inkább az ismert vagy a most előkerülő folyóiratközlést vettem, hiszen ezek bizonyosan Reviczky-kéziratok alapján jelentek meg; a szövegkiadó Koroda vitathatatlan dilettantizmusából (és a korabeli szövegkiadói gyakorlatból) fakadó minden egyes felfedezett hiba, illetve akaratlagos szövegromlása pedig újra és újra csak megerősítette ezt a döntésemet. Ebből is kitűnik, hogy a kötetbe be nem válogatott versek esetében mennyire fontos volt a kb. 250 folyóirat átnézése, hiszen jóformán minden újságbéli publikáció új főszöveggé lépett elő (természetesen a nyilvánvaló hibákat vagy versmérték-problémákat emendálva). A versek szövegét az eddig kötetben meg nem jelent verseknél – ellentétben a Reviczky szerkesztette kötetekben megjelent versekkel – minden esetben összevettem (és az eltéréseket regisztráltam) az S. Varga Pál-féle kiadás szövegével, mivel egyrészt ez volt a legutolsó és a legteljesebb Reviczky-verskiadás, másrészt ez nagyrészt összegezte és tükrözte az eddigi kötetkiadások szöveg-hagyományát is.

Közlések: 1. Méh (Pozsony) 1871. március 31. 74. sz. 863–864. FSZ;

2. Aradi Közlöny 1891. december 25. 304. sz. 1.;

Szövegkritikai jegyzetek: Aradi Közlöny-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 11–12. vsz. Kuthen h. *Kuthén*; 13. vsz. 2. és 4. sor: Mint h. *Mily*;

Márki átírása szinte minden interpunkciós jelet megváltoztatott és néhol a verselésbe is belenyúlt, a verslábakat mindenhol hibásra cserélte;

Magyarázat: 1891-ben Márki Sándor visszaemlékezése szerint – az aradi kormánypárti lap szerkesztésének átvételét intézve – Reviczky náluk töltötte 1883 karácsonyestjét. [Erről bővebben a *Mentsvár* című vers magyarázataiban (ld. a *Magány* című kötet versei között)!];

A *Méh* című diákújság jegyzete: „A pozsonyi kir. kath. főgymnasium Önképzőkörében első díjra érdemesített ballada.” A lap szerkesztője Márki Sándor volt, aki már Pozsonyba érkezése előtt is (összesen hat évig) szerkesztette a hasonló című, kézzel írt újságot. (A kézirásos lap a szegedi egyetem kéziratárchájában található, az MS 230/1 sz. jelzeten. A lap végigolvasását Monok István tette lehetővé, őszintén köszönöm neki.);

Az 1871-es pozsonyi önképzőköri pályázatról Márki a következőket írta: a pályázat határideje 1871. március 10-én járt le. Az 1–1 arany pályadíjat március 18-án, a Barton József kir. tanácsos és főigazgató nevenapjára rendezett iskolai ünnepélyen osztották ki. Hatan kaptak kitüntetést, négyen prózai munkáért, versért pedig Reviczky Gyula és Márki Sándor. A legfiatalabb Reviczky volt közöttük, aki akkor volt VI. osztályos tanuló, de az első díj mégis az övé lett;

Márki naplójában pár helyen emlegette Reviczkyt, néhol igen lesajnálóan nyilatkozott róla, és azt állította, hogy szinte nem is ismerte: pl. 1873. november 1-jén: „Reviczky Gyula Garam-Ujfaluról ... felszólít, hogy lépjek vele levelezési viszonyba. Félvállról eddig is ösmertük egymást Pozsonyban.”

December 28-án pedig: „Írtam két »aprószen«-nek: Reviczkynek, Gáspárnak.” Bár gimnazistaként és fiatal egyetemistaként Márki főleg Gáspár Imrével volt jó kapcsolatban, de Reviczkyvel is többször váltott levelet, s egy fennmaradt Reviczky-levelelől is úgy tűnik – bár naplójában ennek ellentétét állította –, hogy inkább ő forszírozta Reviczkyvel a barátságot, Reviczky pedig húzódozott tőle. Reviczky – első Budapestre érkezése után – szinte rögtön találkozott Márkival. Márki így írt róla naplójában: „jún. 5. Találkoztam Reviczky Gyulával, kit még Pozsonyból ismerek. Az, ami mindenki: jogász és poéta.”

Reviczky 1873. december 31-i levelében elűjságotla Korodának, hogy: „Márki Sándor újévtől kezdve »Irodalmi Értesítő« cím alatt egy kis könyvészeti lapot fog szerkeszteni.

Én is az előfizetők egyik gyűjtője vagyok. – Előfizethetnél rá. Jó lap lesz s olcsó. – Ird meg határozatodat s én megírom a föltételeket jövő levelemben. –” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 3. levél). A lap – Márki naplója szerint – valóban december 31-én jelent meg: „... az »Irod. Értesítő« ma került ki a nyomdából. Az egészet én magam alakítottam ki”;

Kuthen – kun fejedelem, aki Batu kán támadása elől Magyarországra menekült, s Béla – bízva abban, hogy ellenségei támadásainál majd segítségére lesz, egész népével szívesen befogadott. A tatárok támadásakor arra a hírré, hogy Vácot a kunok előcsapata gyújtotta föl, a magyarok a fogságban tartott Kuthent egész családjával együtt felkoncolták. Amikor a kunok megtudták vezérük meggyilkoltatásának hírét, ahelyett, hogy a király zászlaja alá álltak volna, egy részük egyesült a tatárokkal, más részük kivándorolt Bulgária területére;

Szakirodalom: Dr. Márki Sándor: *Reviczky első sikere*. Aradi Közlöny 1891. december 25. 304. sz. 1.

*KÖNNYŰ ÉS NEHÉZ

Közlés: Méh (Pozsony) 1871. május 31. 963. FSZ.

ÁLOM

Közlések: OrszVil 1892. december 24. 52. sz. 844. FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-közlést adja, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: kis-nagybetűs írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. és 4. sor: Oh h. *Ó*;

Magyarázat: A verset Reviczky VI. osztályos tanulóként írta;

Szakirodalom: Gáspár Imre: *Reviczky mint kezdő poéta*. *Kiadatlan versek*. OrszVil 1892. december 24. 844–845.; A Koroda-kiadásokból hiányzó vers leltőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.

EMLÉKKÖNYVBE. B. A. UNOKATESTVÉREMNEK

Közlések: OrszVil 1892. december 24. 52. sz. 844. **FSZ; kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-közlést adja, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: Oh h. Ó;

Magyarázat: A verset Reviczky VI. osztályos tanulóként Boronkay Antóniához írta;

Szakirodalom: Gáspár Imre: *Reviczky mint kezdő poéta. Kiadatlan versek.* OrszVil 1892. december 24. 844–845.; A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve.* It 1955. 192–199.

HOZZÁ

Közlések: OrszVil 1892. december 24. 52. sz. 844. **FSZ; kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-közlést adja, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1871. (az *OrszVil*-közlés alapján);

VP-kiadás: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 3. sor: Oh h. Ó;

Magyarázat: A verset Reviczky VI. osztályos tanulóként írta. Később elküldte Gáspár Imrének, aki Hajnikon kelt, 1872. november 25-i levelében a következőt írta a versről: „Hibája Önnek a gyakorlatlanság, – bár igen Kazinczi-korabeli, de jó gondolattal bíró vers a *Hozzá* című. Ismétlem: a kifejezések gyakorlatlansága hátráltatja az epigrammai él, 's az ellentétek kidomborodását.” (OSzK Kt. Levelestár);

Szakirodalom: Gáspár Imre: *Reviczky mint kezdő poéta. Kiadatlan versek.* OrszVil 1892. december 24. 844–845.; A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve.* It 1955. 192–199.

PANASZ

Közlések: OrszVil 1892. december 24. 52. sz. 844. **FSZ; kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-közlést adja, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központozásbeli elt.;

Magyarázat: A verset Reviczky VI. osztályos tanulóként írta;

Szakirodalom: Gáspár Imre: *Reviczky mint kezdő poéta. Kiadatlan versek.* OrszVil 1892. december 24. 844–845.; A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve.* It 1955. 192–199.

TUDÁS

Közlések: OrszVil 1892. december 24. 52. sz. 844. **FSZ; kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-közlést adja, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: ékezetbeli elt.;

Magyarázat: A verset Reviczky VI. osztályos tanulóként írta;

Szakirodalom: Gáspár Imre: *Reviczky mint kezdő poéta. Kiadatlan versek.* OrszVil 1892. december 24. 844–845.; A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve.* It 1955. 192–199.

1872

ELBÚCSÚZOTT...

Közlések: OrszVil 1892. december 24. 52. sz. 845. **FSZ; kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996. (*Elbúcsúzott...* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-közlést adja, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1872. augusztus (az *OrszVil*-közlés datálása alapján);

VP-kiadás: ékezetbeli, központozásbeli elt.;

Szakirodalom: Gáspár Imre: *Reviczky mint kezdő poéta. Kiadatlan versek.* OrszVil 1892. december 24. 844–845.; A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve.* It 1955. 192–199.

TÜNÖDÉS

Közlések: OrszVil 1892. december 24. 52. sz. 844. **FSZ; kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-közlést adja, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1872. augusztus (az *OrszVil*-közlés datálása alapján); VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; végig: oh h. ó; 2. vsz. 3. sor: ábrándképzetitől h. *ábrándképzetitől*; 2. vsz. 6. sor: né'kül h. *ne'kül*; 3. vsz. 4. sor: lövel h. *lövell*; **Szakirodalom:** Gáspár Imre: *Reviczky mint kezdő poéta. Kiadatlan versek. OrszVil* 1892. december 24. 844–845.; A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.

BÚM

Közlések: *OrszVil* 1892. december 24. 52. sz. 845. **FSZ**; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-közlést adja, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1872. szeptember (az *OrszVil*-közlés datálása alapján);

OrszVil-közlés: egy nyilvánvaló elírási hibát javítottam: 2. vsz. 1. sor: patinál h. *patinál*;

VP-kiadás: központosásbeli, ékezetbeli elt.; 3. vsz. 2. sor: csereg h. *cserg*; 2. vsz. 1. sor: Lám, szomorúfűz; 4. vsz. 1. sor: Oh h. Ó; 4. vsz. 6. sor: nefelejtssereg h. *nefelejcsereg*;

Szakirodalom: Gáspár Imre: *Reviczky mint kezdő poéta. Kiadatlan versek. OrszVil* 1892. december 24. 844–845.; A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.

1873

*BORÚS NAPON SZÜLETTETEK...

Kézirat: Levélben (*Temetői hangok I–III.* címmel, a *III.* versként) **FSZ**;

Közlés: *OrszVil* 1893. január 1. 1. sz. 6. (*III.* alcímmel, Reviczky – Gáspár Imrének, Léva, 1873. augusztus 8. – *Temetői hangok I–III.* címmel és alcímmel);

Szövegkritikai jegyzetek: *OrszVil*-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: Vö. A „*Semmiség dalai*”-ból című verssel.

*KACZÉR S HIÚ, AMÍG VALÁL...

Változat: *Nagyuri sir* (A „*Semmiség dalaiból*” II. darabja), **FSZ**; Erdély 1874. július 2. 27. sz. 213.;

Kézirat: Levélben (*Temetői hangok I–III.* címmel, a *II.* versként) **FSZ**;

Közlés: *OrszVil* 1893. január 1. 1. sz. 6. (*II. Pazér s hiú, a míg valál...* kezdettel, Reviczky – Gáspár Imrének, Léva, 1873. augusztus 8. – *Temetői hangok I–III.* címmel és alcímmel);

Szövegkritikai jegyzetek: *OrszVil*-közlés: szakozásbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: *Pazér s hiú, amíg valál*; 2. vsz. 2. sor: verd h. *vesd*; 2. vsz. 3. sor: szétomol h. *szétoszol*;

Magyarázat: *pazér* – Czuczor–Fogarasi szótára szerint a a 'pazér', 'pazérol' szó a pazar, pazarol szó származéka.

A „SEMMISÉG DALAI”-BÓL. I–III.

Kézirat: Levélben [Reviczky – Gáspár Imrének, Léva, 1873. augusztus 8. – *Temetői hangok I–III.* címmel és alcímmel, de a *II.* alatt egy új változat *Kaczér s hiú...* kezdettel, a *III.* alatt egy másik vers található *Borús napon születtek...* kezdettel (PIM Kt. V. 4657/81/1–2. Benedek Elek-hagyaték] I. **FSZ**;

Közlések: 1. Erdély 1874. július 2. 27. sz. 213. (*Reviczky Gyula* név alatt) *II–III.* **FSZ**; 2. It 1933. 139. (csak a harmadik vers, a *Sírázó dala* című vers közlése, a *Temetőn* és a *Nagyuri sir* csak említve);

kötetközlések: Paku 1944. (*I–III.* alcímmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (A „*semmiség dalai*”-ból címmel, 1874-es dátummal); NGB 1989. (A *semmiség dalaiból* címmel, 1874-es dátummal); VP. 1996. (a versek külön címmel, 1–3. alcímmel, 2. *Nagyuri sir*, *Sírázó dala* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az Erdély-beli közlés jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1873., eddig 1874. (a Gáspár-levél alapján);

Magyarázat: A verseket vagy a háromból valamelyiket ismerte Koroda Pál is, mivel d. n. levelében ezt írta Reviczkynek: „Az a »hozzám« csak többet ér a temetői hangoknál!” (OSzK Kt. Levelestár, a ktári számozás szerinti 33. levél.) Egy másik d. n. levelében pedig: „Verselésed annyira tökéletes már, hogy nincs tárgy, melyet szép alakba ne tudnál önteni. Hát még ha ily szép alapgondolatot választasz, mint a »Sirásó dalá«-é! Ez a legjobb költemény, melyet eddig tőled olvastam.” (OSzK Kt. Levelestár, a ktári számozás szerinti 25. levél);

I. TEMETŐN

Szövegkritikai jegyzetek: a Gáspárnak írt levélben küldött kéziratot vettem a **FSZ**-nek;

Erdély-közlés: a vers alatt 1873-as dátum; ékezetbeli, központosásbeli kül.; 1. vsz. 2. sor: tanyájukon h. *tanyájukon*;

OrszVil-közlés: szakozásbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

VP-közlés: ékezetbeli, központozásbeli kül.; 1. vsz. 1. sor: Alusznak-é h. *Alusznak-e*; 1. vsz. 2. sor: tanyájukon h. *tanyájokon*;

II. NAGYURI SIR

Változat: *Kaczér s hiú, amíg valdál...* kezdettel, **FSZ:** Gáspárnak írt levélben (szintén az 1873-as versek között)!

Szövegkritikai jegyzetek: Erdély-közlés: a vers alatt 1873-as dátum;

VP-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: verd fel h. *verd föl*;

III. SIRÁSÓ DALA

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Erdély-közlés: a vers alatt 1873-as dátum; egy nyilvánvaló elírást javítottam: 5. vsz. 1. sor: koldusasszony h. *kuldusasszony*;

2. It-közlés: helyesírási, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt., 1. vsz. 4. sor: alunni Te h. *aludni te*; 2. vsz. 1. sor: nem h. *se*; 3. vsz.:

Körülted sok nagyúr is

Rothad, mind csupa por,

Ki megmorgott, ha jöttél,

A kőszívű zord;

4. vsz. szellem úton h. *szellemutakon*;

VP-közlés: egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt., 1. vsz. 4. sor: aludni h. *alunni*; 2. vsz. 1. sor: se h. *nem*; 3. vsz.:

Gavallér és a koldus

Itt együvé kerül,

Nem hajt el már a fösvény

Durván, kegyetlenül; 4. vsz. 3. sor: kér majd fogvaczogva h. *kér: a gúnyt, az átkot*; 5. vsz. 3. sor: *Felejtsd a múltat; engedd*; 5. vsz. 4. sor: Nyugonni h. *Nyugodni*; 5. vsz. 1. sor: A sírásónak h. *S a sírásónak*;

Szakirodalom: Kristóf György: *Reviczky Gyula pályakezdése. It* 1933. 131–142.

LAJKA NEVENAPJÁN

Közlések: 1. Erdély 1873. december 11. 50. sz. 420. (*Revicky* aláírással) **FSZ;** 2. It 1933. 137.; **kötetközlések:** Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, *Lajka nevenapjára* címmel, az Erdély-beli közlés jelezve;

Szövegkritikai jegyzetek: It-közlés: helyesírási, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, központozásbeli, ékezetbeli elt.; 4. vsz. 4. sor: Pajkoskodott h. *Pajkoskodik*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: ... és h. *Én*; 4. vsz. 1. sor: S kacsódon h. *Kacsódon*; 4. vsz. 4. sor: Pajkoskodott h. *Pajkoskodik*; 5. vsz. 2. sor: Ábrándozék h. *Ábrándozik*;

Magyarázat: A vers Jaross Lajkának szól. A Lajka-szerelemről bővebben az *Első szerelem* cikluscím alatti magyarázatokban (ld. az *Iffuságom* című kötetben)!

A versre az *A kit a Pegazus megrugott*-rovatban *Lajka nevenapjára* címmel gúnyvers született, a következő megjegyzéssel: „Megjelent a kobar journalisták, bukott geniek, félreismert lángelmék, hóbortos holdvilágfalók, nyakravalótlan borzas diák legények, ügyefogyott borbély tanoncok, Sréter Kálmánok [Termékeny balassagyarmati fűzfapoéta], józantalan kántor-poéták asylumában az »Erdély« című szépirodalmi nyomtatott papiros f. évi december 11-ki számában, ilyenképpen:

... *Csak tartlak átkarolva*

Ölemben c s a k fejed,

S te rám borulva sugod:

»Örökre c s a k tied!«

S c s a k nézem órahosszat

A piczi kis kezét;

Tudom c s a k boldogithat,

Vagy koldussá tehet.

S te szótlanul megértesz

C s a k nyujtod arczodat,

S pirulva c s a k viszonzod

A kövér csókokat. (c s a kokat?)

*S kacsódon mátká gyürü
C s a k ragyog fényesen
S aztán a tarka képzet
C s a k játszott velem.*

*Ó fájdalmas valóság!
Ábrándozék hived!...*

Ébred s c s a k könyezve bugja:

»Örökre c s a k tied!« (Üstökös 1873. december 20. 51. sz. 604.);

A vers szerzőjében Reviczky Ágai Adolfot sejtette, mint az a Korodának 1874. január 25-i leveléből kiderül: „Agai magánboszúból caríkirozott. Gáspár közölte akarta az ő (Ágai) lapjában a pellengérezett versét. De nem lett közölve. Ezalatt hozta az »Erdély« s a t.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 4. levél);

A gúnyversnek azért van nagy jelentősége, mert Koroda Pál – barátjának egy levele kapcsán – később ezt a gúnyverset okolta azért, hogy Reviczky fiatalon inkább a német költőséget akarta választani, s ez a vélekedés évtizedekig elfogadottá vált a szakirodalomban. Reviczky 1873. december 31-i levelében értetlenkedett Korodának írt levelében: „Hol van »Lajka nevenapja«-ban a sok *csak* és *kövé* *csók* (!)? – A költemény úgy, amint »Erdély«-ben megjelent szebb. – És előbb nagyon szép költemény volt? – Biz’ az akkor nagyon silány volt, s mégis most is ros. – Gépi munka volt az! – Különben már bucsút mondtam a magyar költészetnek. *Polyglott* költő nem ér semmit. Német költő lettem. – [...] – És micsoda jegyzetekkel s micsoda helyen jelent meg költeményem? Kérlek írd meg, mert épen az 50[.] szám vagy a postán veszett el, vagy el nem küldetett (hogy megjelent Gáspár által tudom.) Aztán »Erdély« már egészen respektábilis ujság. Veteránok is írnak belé, mint Szász Károly, Losonczy László, Medgyes Lajos, Mentovich F[erenc], Tolnai Lajos. – Ha ezek írhatnak, mért nem egy kezdő?” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 3. levél);

A német és a magyar költőlet közötti választásról bővebben a *Német nyelvű versek és töredékes versek* című fejezet kopfjában!;

Szakirodalom: Kristóf György: *Reviczky Gyula pályakezdése*. It 1933. 131–142.; A versről bővebben írtam: Császtvay Tünde: *Julius (von?) Reviczky vagy Reviczky Gyula? A Noch einmal újrászületése*. In: *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Bp., Magvető, 1999. 555–573.

1874

*AZ X-BŐL

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/53/5 r-v. FSZ;

Közlés: MSzemle 1891. június 7. 23. sz. 267.;

Szövegkritikai jegyzetek: MSzemle-közlés: szakozási, központosásbeli, helyesírási, egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli elt.; 3. sor: reád h. *rád*; 5., 6., 29., 30. sor: súgd h. *zúgd*; 11. sor: ebapákon h. *ebapádon*; 16. sor: S ha h. *Ha*;

Magyarázat: Koroda MSzemle-beli emlékezéséből kiderül, hogy a verstöredék egy tervezett költői beszély része lett volna: Egy másik költői beszélybe is belefogott. Hogy mily bizarr akart ez lenni, mutatja e töredék”;

1874. március 18-i, Korodának küldött levélből kiderül, hogy a levél versküldeményét kiemelték a levélből. A Reviczky kézirat-hagyatékot Koroda Pál vagy fia, Koroda Miklós – nem túl logikus alapon – kettébontotta, így lehetséges, hogy a levélben küldött vers különkerült. (A levél: OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári jelzés szerinti 15. levél, a versmelléklet kiemelve: PIM Kt. Analekta V. 4735/53/5 r-v.);

Érdekes, hogy Reviczky fiatalkori írásaiban a cz-s helyett a c-s írásmódot használta. Egészen addig, amíg pár évvel később, 1877-ben két barátja: Komjáthy Jenő és Dengi János között elvi vita nem kerekedett a kérdéssről. Reviczky egyértelműen Komjáthy álláspontját fogadta el, aki a cz-s írásmód mellett érvelt. Ekkortól Reviczky következetesen és tudatosan a cz-s írásmód szerint írt egész életében. (Bővebben erről ld. a **Jegyzetek** kopfjában!)

MI LENGI...? AHOGY ERDÉLYI MOST ÍRNÁ

Közlések: Üstökös 1874. július 18. 29. sz. 342. (Aszfalt álnéven, az utolsó verssor megcsillagozott megj.: „Ez a világ legszebb refrainje.”) FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az Üstökös-közlés jelölve mint ami kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt., 3. vsz. 4. sor: *Mely megy vasútra, parádéra*;

Magyarázat: A vers Erdélyi János *Dalünnepen* című versének paródiája, melynek kezdősora: *Mi zengi túl a' bérczeket...*;

1874. augusztus 8-án Reviczky még valószínűleg Garam-Újfalun tartózkodott, s még nem indult el meghódítani Budapestet, hiszen a neki szóló *Üstökös*-beli szerkesztői üzenetet még ide címezték, igaz, hogy arról is érdeklődnek, „Hová küldjük?”;

Reviczky egyik első biográfusa, Paulovics István szerint az álnév alatt megjelent vers szerzője Reviczky, s a versben Erdélyi János egyik költeményét parodizálja. (Paulovics István: *Reviczky Gyula*. Bp., Franklin-Társulat, 1910. 40.) Az adatot megerősíti, hogy Gáspár Imrének a következőket írta egy 1874-es levelében: „Aztán belekezdtem novellába, szindarabba s megint elcsaptam szépecskén s mindezt iszonyú unalomból; s hogy végre kiadjam mérgemet, az *Üstökös*be irogatok holmi Erdélyi-féle paródiákat” (*Debreczeni Ellenőr* 1894. november 23. 273. sz.);

Érdekes, hogy a verset *Was tönet?* címmel Reviczky lefordította németre is (ld. a Műfordítások című fejezetben!);

A versre egyébként válasz is született: az *Üstökös* 1874. augusztus 22-i számában (34. sz. 396.) Szuronyné aláírással jelent meg a *Viszhang a „Mi lengi...?”-féle versre* című költemény. (A cím alatt utalásképpen szerepel az *Üstökös* 29. számának jelzése.);

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.

EPIGON

Kéziratok: K¹ MTAKKt. K 513/445/a 1. r. [a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísértőlevél dátuma: 1875. december 7., Mottó: „*Én a kifáradt küzdelemnek / Hanyatló korszakán merengek, / Szemem alátekint... / Arany János*” (A mottó Arany János *A dalnok búja* című versének utolsó vsz-ából az 1–3. sor)]; K² OSzK Kt. Analekta 5130/2. r. [a hátoldalon a *Vadnay Károlynak* című vers, alul, a lap alján kéziratos rájegyzés: Ezen két vers nincs az összes versek közt Komjáthy Vidor (Koroda Pál, Athenaeum 1895. 1909. XII/18)]; K³ OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/20. r. (fekete tollas tisztázat, alul, a vers után: „Fővárosi Lapok”, „Erdély”, „Veszprém”, „Babérok”) alul, a vers alatt (G-Ujfalu, 1874.), a lapon még a *Messiasvárók* című vers) FSZ;

Közlések: 1. FL 1874. augusztus 5. 177. sz. 773.; 2. Erdély 1876. január 28. 4. sz. 25. (*Epigón* címmel, Arany János-mottóval: *Én a kifáradt küzdelemnek / Hanyatló korszakán merengek, / Szemem alátekint*. [Arany János: *A dalnok búja*, utolsó vsz. 1–3. sora, 1851.]); 3. Veszprém 1876. január 30. 5. sz. (1.) (megjegyzés: „Mutatvány amaz irodalmi anthológiából, mely Gáspár Imre t. munkatársunk szerkesztésében közelebb megjelenend.”); **kötetközlések:** Babérok. Magyar költészeti gyűjtemény. Szerk. Gáspár Imre. 1877. 241. (Gáspár Imre jegyz: „Az újkori költő csüggedése, ki többé nem látja, hogy az Ossián, Byron, Lenau s Petőfi által dalolt nagy érzelmek megértetnének. A költeményen bizonyos mély, tartalmas alapú hang vonul át, satyrája pedig átértett fájdalommal párosul.”); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (1875-ös dátummal); NGB 1989. (1875-ös dátummal); VP 1996. (1875-ös dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA (I.)-kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: Garamújfalu 1874. (OSzK-kézirat alapján, eddig: 1875.);

A kézirat cím melletti bejegyzéseiből nyilvánvalóvá válik (mindegyik közlés helye föl van tüntetve), hogy a variánsok közül az OSzK-beli Fol. Hung. 1858/20. jelzetű vers az utolsónak leírt változat, ezért lett az a FSZ;

K¹ MTA-kézirat: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: szerelemről h. *szerelemről*; 1. vsz. 2. sor: *Szeretetről dallani*; 1. vsz. 8. sor: vész h. *vers*; 2. vsz. 1. sor: *A mit Ossján álmodik most*; 5. vsz. 5. sor: Gyöngeségemet h. *Törpeségemet*;

K² OSzK, Analekta-kézirat: kiemelésbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 8. sor: vers h. *vész*; 2. vsz. 1. sor: *Mit Ossján álmodik most*; 3. vsz. 3. sor: beh h. *mi*; 3. vsz. gyanít h. *gyanítá*; 3. vsz. 7–8. sor:

Panaszolni bánatunkat,

Amit senki meg nem ért!; 5. vsz. 4. sor: *Kapzsi nyegleség 's a bűn*; 5. vsz. 7. sor: Visszahívjam h. *Visszahívjam*; a 6. vsz. hiányzik;

K³ OSzK, Fol. Hung.-kézirat: (1. sor fölött, áth. *Szeretlemről, szeretetről*); 1. vsz. 2. sor: *Szeretetről*(áth., majd az áth. törölve) *dallani*. (fölötte áth. *Nem tudott az*); 4. vsz. 7. sor: (áth. *Csak poéta sem*) (a szórendcsere jelölve) *Csak poéta érti búdat*; 4. vsz. 8. sor: (áth. *S sem*) *S nem*; 5. vsz. 5. sor: (áth. *Törpeségemet*) *Gyöngeségemet*; 6. vsz. 1. sor: (áth. *Lelkem*) (fölötte áth. *Az eszmék*) (mellette, beszúrva, áth. *Vágyak*) (a szórendcsere jelölve) *Lelkem ör(jav. j)ias viharja*;

1. FL-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: *A mit Ossján álmodik most*; 2. vsz. 2. sor: Ezeréves h. *Ezredéves*; 2. vsz. 7. sor: Nagy Széchenyi h. *Széchenyink*; 3. vsz. 3. sor: beh h. *mi*; 3. vsz. 6. sor: éjjelezni h. *éjelezni*; 3. vsz. 7–8. sor:

Panaszolni bánatunkat

Amit senki meg nem ért;

5. vsz. 4. sor: *Kapzsi nyegleség s a bűn*; 6. vsz. 4–8. sor:

Miljó tévedt bűnét.

Nem a szeretet sugára

Bolygó epigon dalom,

De a bánat, a lemondás,

A bocsánat, a száanalom;

2. Erdély-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: *A mit Ósszán álmodik most;*

3. Veszprém-közlés: négy nyilvánvaló elírási hibát javítottam: 1. vsz. 8. sor: vers h. *vész*; 2. vsz. 6. sor: Petőfy h. *Petőfti*; 3. vsz. 6. sor: rímekért h. *rémekért*; 4. vsz. 4. sor: neked h. *nézed*; 5. vsz. 5. sor: *Törpeségemet daloljam?*;

Babérok-közlés: 6. vsz. 5–8. sor:

Nem a szeretet sugára

Bolygó epigon-dalom,

De a bánat, a lemondás,

A bocsánat, száanalom!;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: dallani h. *hallani*; 2. vsz. 1. sor: *Amit Osszián álmodik most*; 2. vsz. 2. sor: Ezer éves h. *Ezredéves*; 2. vsz. 2. sor: lent h. *bent*; 3. vsz. 3. sor: beh h. *mily*; 3. vsz. 7–8. sor:

Panaszolni bánatunkat,

Amit senki meg nem ért;

5. vsz. 4. sor: *Kapzsi nyegleség s a bűn*; 6. vsz. 4. sor: Annyi h. *Milljó*;

Magyarázat: Reviczky saját verséről egy 1874-es, dátum nélküli, Gáspárnak írt levelében a következőképpen vélekedett: „Az »Epigon«-ban meglehet, hogy van érzés, de engem egyáltalán ki nem elégít; látszik, hogy csak játékból irtam. Olyan, hogy azt mondják rá: közölhető, legjobb esetben egy-két napig tetszik s azzal vége. – Szerző megírta, de kötetbe föl nem veszi. – Nem tudósítana kérem, megemlítette-e az omnipotens *Figyelő* s ha igen, mit szól hozzá?” (*Debreczeni Ellenőr* 1894. november 23. 273. sz.);

Vö. Reviczky Gyula dátum nélküli (szerintem 1876 végén írt), Komjáthy Jenőnek írt levelével: „Silányság az mind, amit én eddig összeírtam. Kár ebből ítélgetni. – Hol volt az Ön ízlése, mikor a »Ne sirj«-t olvasta? – Hisz az rettentő versezet! Egy jól kifeszített hólyagon hatalmasan lehet dobolni, de belül üres, mint az a vers. – Ezt, Epigont, »Őszi dalt irok«-ot s a többi e fajtájú versemet soha se veszem föl kötetembe. –” (OSzK Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 10. levél)

Egy másik, 1876. december 19-én, Dentán kelt levelében pedig: Nagyon sajnálom, hogy (csak nem Gáspár után?) oly középszerű versemet nevezi genialisnak, minő az »Epigon.« Gáspár dicsér a »Babérok«-ban s az »Új nemzedék«-ben és roszt verseimet mutatja be, mintha az volna szándéka, hogy dicsértei indokolatlanoknak látszassanak. Az ő anthológiáiból üres, középszerű poétának látszom s azóta majdnem haragszom, ha valaki az oly Epigon féle versemet dicséri.” Az 1874-es levélbeni vélekedés ismeretében egyáltalán nem csoda, ha Reviczky háborgott azon, hogy Gáspár éppen ezt a versét válogatta be antológiáiba, amelyet ő valóban nem válogatott be egyik kötetébe sem. (OSzK Kt. Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 15. levél);

A versről Rudnyánszky ezt írta Reviczkynek: „»Epigon«-nak nem vagyok barátja, azért elfogulatlanul szólva mégse tagadhatom el, hogy első olvasásra megismerni rajta a »Sátán« költőjének kezét.” (Özdöge 1876. augusztus 7. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratirattári rájegyzés szerinti 1. levél);

Állítólag Reviczky ezt a versét is elküldte Vadnainak, aki gúnyos megjegyzés kíséretében utasította vissza közlését. Vadnaival való összeveszéséről bővebben ld. a *Sátán II.* magyarázataiban (ld. az *Iffjúságom* című kötet versei között!);

saison – szezon, időszak;

Ossián nem álmodik már – Ossián alakjáról bővebben az *Arany János halálára* című vers magyarázataiban (ld. az *Iffjúságom* című kötet versei között!);

S amiért Lenau megőrült – Nicolaus Lenau (1802–1850) magyarországi születésű osztrák költő. 1844-ben elméje elborult, a döblingi szanatóriumban lett öngyilkos, ahová később Széchenyi is került. A romantika egyik legnevesebb alakja, akinek a magyar irodalomban hihetetlen hatása volt. Reviczky is fordított tőle. Reviczky élete utolsó éveiben egyre inkább megkedvelte, Korodát Arcból értesítette, hogy Lenau költészetét egyre magasabbra értékeli;

nagy Széchenyi csüggedése – utalás Széchenyi István betegségére és lelki-szellemi összeomlására, mely miatt a 1848. szeptember 4-én a döblingi elmegyógyintézetbe került, ahol aztán haláláig élt. 1848 március 1-jétől, mikor naplójába bejegyezte: „Mundus se expediet” Széchenyi hihetetlen lelki gyötrődéseken ment keresztül. Innentől állandósult folytonos tépelődése a haza és a birodalom sorsán. Széchenyi távlati célja az volt, hogy a Magyarországnak védeltséget biztosító Habsburg-monarchiát fenntartsa és stabilizálja. Emiatt óvta az országot a forradalomtól, illetve annak következményeitől, még ha az az általa is óhajtott polgári átalakulás programját valósította is meg. Naplója szerint egyre kevésbé tudott szabadulni a nemzethalál víziójától;

Timon, *Timon* – ld. az *Iffju pesszimistának* című vers magyarázataiban (a *Magány* című kötet versei között);

Byron kinja, bűsz siráma – Byron világvége-víziójáról bővebben *Az utolsó költő II. Látomány* című versének magyarázatában (ld. a *Magány* című kötet versei között)!

Sárba hurczolt Heine mindent,

Ami jó, szép, tiszta, szent – utalás arra, hogy Heinrich Heine (1797–1856) későromantikus költészetében ironiájával relativizált minden romantikus eszményt. Hatása óriási volt a magyar irodalomban. Leghíresebb műve, a *Dalok könyve* versei a magyar újromantikus lírikusok irányutatója lett. Reviczky több verset fordított belőle.

GÁSPÁR IMRÉHEZ. G[ARAM]UJFALU, 1874. SEPT.

Közlések: 1. Erdély 1874. november 26. 48. sz. 385. FSZ; 2. It 1933. 138.; **kötetközlések:** Paku 1944. (*Garamújfalú, 1874. szept.* alcímmel, tévesen az Erdély 1874. 221. oldalán jelzi a megjelenést); NGB 1969. (alcím n.); NGB 1989. (alcím n.); VP 1996. (*Gáspár Imréhez. Garamújfalú, 1874. szept.* címmel); Komlós-kronológiában szerepel, az Erdély-beli közlést jelzi, de csak 1874. novemberi datálással; **Szövegkritikai jegyzetek:** 1. Erdély-közlés: Rev. nevével *-os megj.: „A »FL« s több szépirodalmi lapban találkozánk már fiatal mts-unk nevével, kit G[áspár]. I[mre]. t. mts-unk serkentett leginkább azon tevékenységre, melyet fellépése óta kifejt. A budapesti nemes ifjúság munkakedvelő tagja legyen üdvözölve általunk. Szerk.”;

2. It-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: Magányombul h. *Magányomból*; 4. vsz. 1. sor: mily közönyös h. *mily könnyű*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: Magányombul h. *Magányomból*; 4. vsz. 1. sor: mily közönyös h. *milyen szörnyű*;

Magyarázat: Gáspár Imréhez (1854–1910) való viszonyáról bővebben ld. az *Iffjúságom* című kötetének bevezető magyarázatában és számos vers (pl. *Árva fiú I.*, *Papír-romok* stb.) jegyzetében;

Szakirodalom: Kristóf György: *Reviczky Gyula pályakezdése. It 1933. 131–142.*

ŐSZI DALT ÍROK

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 3–4. r. [a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7., Tompa Mihály-mottóval: *A hires költő annyi mint a csirke, / És szól ki vékonyan, ki vastagon!* (A Tompa-vers címe: *Elmélkedés egy levél felett*)];

Közlések: 1. FL 1874. október 14. 234. sz. 1019.; 2. Temesi Lapok 1876. szeptember 21. 217. sz. (1.); **kötetközlések:** Új nemzedék. 1877. 212–214. FSZ; Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt, 1874-es dátummal); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Őszi dalt írok* címmel, 1875-ös dátummal); NGB 1989. (*Őszi dalt írok* címmel, 1875-ös dátummal); VP 1996. (*Őszi dalt írok* címmel, 1875-ös dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1874., eddig 1875. (az FL-közlés alapján);

Azért választottam főszövegül az *Új nemzedék*-beli közlést, mert ez az utolsónak tűnő változat Reviczky életében és a kéziratos változattól eléggé különbözik;

MTA-kézirat: kiemelésbeli, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: lilimot h. *liljomot*; 1. vsz. 2. sor: a csillagot, meg holdsugárt h. *S a csillagot, a holdsugárt*; 1. vsz. 4. sor: hervadásról h. *hervadásról*; 2. vsz. 5. sor: Súják h. *Bugják*; 3. vsz. 6. sor: A halál h. *S a halál*; 3. vsz. 7. sor: Óh h. *Ó*; 4. vsz. 1. sor: Sokan h. *Mások*; 4. vsz. 2. sor: -- *Nálok fogy a legtöbb papír!*; 4. vsz. 5. sor: *Azok, miként geniek epések*; 4. vsz. 7. sor: *fejük epésebb h. fejük sötétebb*; 5. vsz. 2. sor: Unalmas h. *S unalmas*; 5. vsz. 3. sor: *Rőfszámra mérhető a jajja*; 6. vsz. 2. sor: *Egymásra mind irigykedik*; 7. vsz. 2. sor: *őszről szól h. őszről zeng*; 7. vsz. 7. sor: *vár nem sokára h. már nemsokára*; 7. vsz. 8. sor: *Én addig h. Mert addig*; minden vsz. utolsó sora: *most egy h. mostan*;

1. FL-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosítási elt.; 1. vsz. 2. sor: a csillagot, meg holdsugárt h. *a csillagot, a holdsugárt*; 2. vsz. 5. sor: Sűgják h. *Bugják*; 3. vsz. 6. sor: A halál h. *S a halál*; 4. vsz. 7. sor: fejöek epésebb h. *fejöek sötétebb*; 5. vsz. 2. sor: Unalmas h. *S unalmas*; 5. vsz. 3. sor: *Két-három röfre nyúl a jajja*; 5. vsz. 4. sor: *Es hangja pátosz, örülés*; 6. vsz. 5. sor: lenézi h. *bírálja*; 7. vsz. 2. sor: szöl h. *zeng*; 7. vsz. 8. sor: *En addig h. Mert addig*; minden vsz. utolsó sora: most egy h. *mostan*;

2. Temesi Lapok-közlés: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosítási elt.; 1. vsz. 1. sor: lilíomót h. *lilíomót*; 1. vsz. 2. sor: a csillagot, meg holdsugárt h. *a csillagot, a holdsugárt*; 1. vsz. 4. sor: hervadásról h. *hervadásrul*; 1. vsz. 5. sor: saisonja h. *ivadja*; 1. vsz. 6–7. sor:

(*Elárulom, habár titok.*)

– *Fészket a gólya cserbenhagyja*; 1. vsz. 8. sor: *Tehát én őszí dalt írok*; 2. vsz. 1. sor: hiszen h. *mikor*; 2. vsz. 2. sor: *Mindenki hízik bánatán*; 2. vsz. 4. sor: *A hány hervadt levél a fán*; 2. vsz. 5. sor: Sűgják h. *Bugják*; 2. vsz. 5. sor: keservök h. *keservük*; 2. vsz. 7. sor: *Kaczagva is zokogni elvük...*; 2., 3., 4., 5., 6., 7. vsz. 8. sor: most egy h. *mostan*; 3. vsz. 2. sor: *Sebaj, hogy nem is élt soha*; 3. vsz. 6. sor: A halál h. *S a halál*; 4. vsz. 1–2. sor:

Hát még akik filozofálnak!...

Ezeknek kell csak sok papír!; 4. vsz. 5. sor: *Mások, miként zsenik epések*; 4. vsz. 7. sor: Szívöknél h. *Szívüknel*; 4. vsz. 7. sor: fejöek epésebb h. *fejöek sötétebb*; 5. vsz. 2. sor: Unalmas h. *S unalmas*; 5. vsz. 3. sor: *Röfszámra mérhető a jajja*; 5. vsz. 6. sor: *Petőfit bántja vajmi sok*; 6. vsz. 2. sor: *Egymásra mind irigykedik*; 7. vsz. 7. sor: vár h. *már*; 7. vsz. 8. sor: *En addig őszí dalt írok*;

VP-kiadás: helyesírási, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosítási elt.; 1. vsz. 1. sor: lilíomót h. *lilíomót*; 1. vsz. 2. sor: a csillagot, meg holdsugárt h. *a csillagot, a holdsugárt*; 1. vsz. 4. sor: hervadásról h. *hervadásrul*; 1. vsz. 5. sor: saisonja h. *szezonja*; 1. vsz. 6–7. sor:

Tudják ezt a redaktorok.

Most őszí vers jön épp kapóra;

2. vsz. 3. sor: poétáskodás h. *borzas óriás*; 2. vsz. 5. sor: Sűgják h. *Bugják*; 2. vsz. 7. sor: *Jajgatni (rosz rimekben!) elvük...*; 3. vsz. 3. sor: *Es h. De*; 3. vsz. 6–7. sor:

(*Sírok-ra rímelik: sírok.*)

Ha kellenének a halálnak...;

4. vsz. 1. sor: *Hát még akik filozofálnak!*; 4. vsz. 5. sor: geniek h. *zsenik*; 4. vsz. 7. sor: fejöek epésebb h. *fejöek sötétebb*; 5. vsz. 2. sor: Unalmas h. *S unalmas*; 5. vsz. 3–4. sor:

Röfszámra mérhető a jajja,

Es hangja pátosz, örülés;

5. vsz. 5. sor: Heinéra hoz blamaget h. *Heinére hoz blamázt*; 5. vsz. 6. sor: *Petőfit bántja vajmi sok*; 6. vsz. 2. sor: *Egymásra mind irigykedik*; 6. vsz. 4. sor: *Es "elvan nyomva" mindegyik*; 7. vsz. 2. sor: szöl h. *zeng*; 7. vsz. 4. sor: refraint h. *refrént*; 7. vsz. 7. sor: tavasz vár h. *tavasz már*; 7. vsz. 8. sor: *En addig h. Mert addig*; minden vsz. utolsó sora: most egy h. *mostan*;

Magyarázat: Reviczky Gyula dátum nélküli (szerintem 1876 végén írt) levelében írta Komjáthy Jenőnek: „Silányság az mind, amit én eddig összeírtam. Kár ebből ítélni. – Hol volt az Ön ízlése, mikor a »Ne sirj«-t olvasta? – Hisz az rettentő versezet! Egy jól kifeszített hólyagon hatalmasan lehet dobolni, de belül üres, mint az a vers. – Ezt, Epigont, »Őszí dalt írok«-ot s a többi e fajtájú versemet soha se veszem föl kötetembe. –” (OSzK Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 10. levél)

A *Figyelő* lapszemléjében, amelyben Szana Tamás szerkesztő idézte az 5. versszakot is, így írtak a versről: „Szinte csodálatos, hogy ily viszonyok közt lábra nem kap a költészetben az ő n g u n y, ami legalább a kritikának dolgát könnyítené meg. A Fővárosi lapok 234. számában olvastam egy ilyirányú verset, melyben Reviczky Gyula szatirizálja a modern költői tehetlenséget! ... hanem figyelmeztetjük a szerzőt, hogy ha az ifjú irodalomnak csak az „akadémia bírálása” volna a gyengéje, azért inkább dicséretet, mint szatírárt érdemelne. Különben is ő a „magyar költészet, e kopár fa, bus hervadásán sir”, s ebbe a kifordított elegiába nem illik a más térre csapó tendencia.” (1874. 514.);

A versben említett alakokat érdekes összevetni az *Epigon* című versben előforduló nevekkel: Reviczky itt is említi Timont, Byront, Heinét és Petőfit. (Hiányzik Lenau, Ossian és Széchenyi neve.) A névsor híven mutatja a fiatal Reviczky legkedvesebb kiválasztottjait, költőit, akiket – különösen munkásságának első évtizedében – igyekezett úgy kiválasztani, hogy ne csak költészetük, poétai teljesítményük lehessen számára mérvadó, de életük, sorsuk párhuzamaiban is ráismerhessen önmagára. Reviczkynek ez a példakeresése különös fontossággal bírt, hiszen egyrészt tökéletes árvasága miatt saját környezetében nem talált magának sem társakat, sem támaszt adó példákat. Másrészt pokoli szegénysége miatt nem tudott egyetemre járni, igazi autodidaktaként képezte magát, s felfokozott bizonyításvágyát egész életében nem sikerült leküzdenie;

redaktor – szerkesztő;

AZ ÁRVA – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya szerint soroltam ide;

VP-kiadás: központosásbeli elt.; 5. vsz. 4. sor: Járt h. Járt; 6. vsz. 2. sor: két h. két;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Der Waise* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 63.)

BÁBEL

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 12. r. (a vers alá írva: 1874., a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.) FSZ;

Közlések: Nagyvárad 1875. szeptember 4. 202. sz. (1.); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az MTA-kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1874., eddig d. n. (az MTA-kézirat dátuma alapján);

Nagyvárad-közlés: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: Te h. Egy; 1. vsz. 5–7. sor:

A szerelemnek nincs itt már bűbája,

Jelentőségét elveszté a menny.

Nem lehet ott az érzelem hazája;

2. vsz. 1. sor: *Rajongó voltam s azt hittem sokáig;* 2. vsz. 2. sor: égi h. büszke; 2. vsz. 4. sor: *S hogy ott nagy tettek a jutalom;* 2. vsz. 8. sor: Arisztides h. Arisztidész; 3. vsz. 1–2. sor:

Mért nem maradtam a pór nép körében;

Ugy most nem látnám ezt a Sodomát;

3. vsz. 3. sor: ezrek h. ezek; 4. vsz. 4. sor: *De nem kaczagom, mert nem érthetem.*; 4. vsz. 6. sor: vágyom h. tudnék; 5. vsz. 2–4. sor:

És nyomorultnak érzem magam.

Szivemben a vihar harangja kondul,

Lelkemnek óriási bűja van.

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: Te h. Egy; 1. vsz. 5. sor: *A szerelemnek nincs itt már bűbája;* 3. vsz. 3. sor: ezrek h. ezek;

Magyarázat: *pantheon* (gör.) – az istenek és a hősök közös tiszteletére emelt templom, emlékhely;

Aristides, Arisztidesz, Arisztidész (i. e. 540 k.–468) – athéni hadvezér, 'az igazságos' jelzőt ragasztották nevéhez feddhetetlensége miatt;

Brutus, Marcus Iunius (i. e. 80 k.–42) – római államférfi, a Julius Caesar elleni összeesküvés egyik vezetője;

Cornelia – Faustus Cornelius Sulla (i. e. 138–78) római hadvezér kétes erkölcsű ikertestvére;

Szodoma – ld. a *Tulélek én minden csalódást* című versek magyarázataiban (az *Iffuságom* kötet versei között!);

Sámson – A Bibliában Izrael vezére az i. e. 12. században. Az Úr arra választotta ki, hogy népét megszabadítsa a filiszteusoktól. A legenda szerint ereje a hajában, illetve abban volt, hogy soha nem vágja le haját. Szerelme, a filiszteus Delila kicsalta belőle titkát, s így sikerült őt legyőzni (*Bírák könyve* 14–16).

CSÁB – [?]

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5112. (fekete tintás) FSZ;

Kötetközlések: Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat, a későbbi kötetek 1874-es versnek vették, de bármiféle indoklás nélkül;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: Higyj h. Higyj.

ISTEN – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* címmel) FSZ; Kor. 1904. (*Gyermekversek* címmel); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya szerint soroltam ide;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: óh h. ó.

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Gott* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 27.)

[PALINDROMON – [?]

Magyarázat: Az eddigi kötetekben külön versként közölt verset nem vettem föl, mert az először Paku Imre által ezen a címen közölt vers megegyezik a *Tristia* című vers 1. vsz.-ával;

palindromon (gör.) – olyan szőrejtvény, amelynek visszafelé olvasva is van értelme vagy ugyanazt jelenti.]

1874–1875

*BETEG DALOK 1–6. – [1874/1875]

Kézirat: Levélben [Reviczky – Koroda Pálnak, h. és d. n., OSzK Kt. Levelestár] FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: a 3. vers számjelzése átjavítva: a 2. h. 3.; 5. vers 1. vsz. 4. sora: (átírva: Csá h.) *Bámultalak*;

Magyarázat: Reviczky levelében egy felsorolásban említette a vers címét, s jelezte, hogy a *Magyar Bazárban* fog megjelenni. A lapban nem találtam a verseket.

CSEVEGÉSEK 1–4.

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt, az 1. vers *Gyűlöltem embert és világot...kezdettel*; 2. *Nem az irigység szól belőlem... kezdettel*); NGB 1969. (az 1. vers *Gyűlöltem embert és világot...*, a 2. vers *Nem az irigység szól belőlem... kezdettel*); NGB 1989. (*Csevegések 1–3.* címmel, a 4. vers jelölése eltűnt, így a 3. és a 4. vers egybemosódott, az 1. *Gyűlöltem embert és világot...*, a 2. *Nem az irigység szól belőlem... kezdettel*); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, de csak az MTA-kéziratot jelzi;

Magyarázat: A Reviczky halála utáni szövegkiadási hagyomány miatt hagytam egy közös cím alatt a verseket. Nincs rá adat, mi alapján került egy közös cím alá a négy vers, hiszen együtt nem jelentek meg sehol Reviczky életében. Tulajdonképpen négy különböző versként vettem föl, hiszen a főszövegek közlése is eltérő szempontok alapján volt lehetséges;

1. GYŰLÖLTEM EMBERT ÉS VILÁGOT... – [1874]

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 2. r. (1874-es dátummal, a 2. *Nem az irigység szól belőlem... kezdetű* verssel együtt, a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.) FSZ;

Közlések: 1. ÚjId 1875. március 6. 10. sz. 110. (I–II. alcímmel, a versek külön cím n.); 2. MSzemle 1891. június 21. 290.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1874. (eddig 1875., az MTA-kézirat alapján);

1. ÚjId-közlés: helyesírási, központosásbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: S szivében h. *Szivében*;

2. MSzemle-közlés: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: vitytam h. *vittam*; 2. vsz. 1. sor: képes h. *tudhat*;

VP- kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1.vsz. 4. sor: látván h. *lárva*; 2. vsz. 4. sor: *Dala bocsánat, béke szója*.

2. NEM AZ IRIGYSÉG SZÓL BELŐLEM... – [1874]

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 2. r. (1874-es dátummal, az 1. *Gyűlöltem embert és világot... kezdetű* verssel együtt, a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.) FSZ;

Közlések: ÚjId 1875. március 6. 10. sz. 110. (I–II. alcímmel, a versek külön cím n.);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1874. (eddig 1875., az MTA-kézirat alapján);

ÚjId-közlés: központosásbeli elt.;

VP- kiadás: helyesírási, központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: legyen h. *légyen*; 2. vsz. 2. sor: S ne h. *Ne*.

3. NEM IS VOLT MÉG VALAMI RÉGEN... – [1875]

Közlések: Divat-Nef 1875. december 19. 42. sz. 331. (*Csevegések I–II.* címmel, II. a *Zeneszót hoz a kósza szellő...* kezdetű vers) FSZ;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Divat-Nef*-beli közlés jelezve, Komlós – helytelenül – úgy tünteti föl, mintha kötetben addig nem jelent volna meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-közlés: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: se h. *sem*; 1. vsz. 3. sor: *Veled sétáltam kint*; 1. vsz. 4. sor: Otthon meg h. *És rólad*; 2. vsz. 3. sor: S ez h. *Ez*; 3. vsz. 1. sor: számítottam h. *vártam, hittem*; 3. vsz. 2. sor: *Mikor, ha majd nagyok leszünk*; 3. vsz. 3. sor: Hogy majd h. *Téged*; 3. vsz. 4. sor: *S a pap előtt megesküszünk*; 4. vsz. 1. sor: *Elváltunk, s röpke év után már*; 5. vsz. 1. sor: *Megnyugszom íme, bárha sírva*;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.

4. KÉRLEK, NE ZENGJETEK, POÉTÁK... – [1874]

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 9. r. (1874-es dátummal, az *Ideális perczek* 5. címmel és alcímmel, együtt 4 verssel: *Szívemből téptem ezt a dalt, Szép s ifju volt..., Tudnék bár..., Zeneszót hoz a kósza szellő...* kezdetűekkel, a versek külön cím n., a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérlőlevél dátuma: 1875. december 7.) FSZ;

Közlés: Esztergom 1875. szeptember 12. 37. sz. 1. (*Kérlek...* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1874. (eddig 1875., az MTA-kézirat alapján);

Esztergom-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

VP-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: higgyetek h. *higgyetek*; 2. vsz. 4. sor: *Nem érti a ti könnyeteket!*;

Magyarázat: A Vadnaival való vita állítólag ezen a versen, illetve annak visszaküldésén robbant ki. Vö. a *Sátán II.* című vers magyarázataival (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között)! Koroda a vers kapcsán a következőképp emlékezett: „... e 10 soros kis versnek egész története van. ... E verset Reviczky a »Fővárosi Lapok«-ba küldte be, melynek szerkesztője őt, mikor »A humor pszichológiája« című tanulmánya megjelent, buzditó levélben kereste fel. De úgy látszik, kedvező véleménye Reviczkyról nagyot változott, mikor látta rajta, hogy a nyomor mennyire szalonképtelenné tette őt. Gunyos szerkesztői üzenettel utasította vissza. Erre Reviczky nagyon felháborodott és azt írta neki, hogy tíz év múlva majd más modorban fog róla nyilatkozni, ha addig nem ismerkedik meg valamely kétségbeesett pillanatban egy kis puskaporral. Erre Vadnai sietett vele minden összeköttetést megszakítani.” (*Magyar Szemle* 1891. 2. sz. 299.);

Diákkorában Koroda egy d. n., de kikövetkeztethetően Reviczkynek az 1874. február 16-i levelére válaszolva ezt írta a versről: „A csevegésekből 1, bár a 2ik strófa megjárja, rossz, a 2 szelleműs, a 3 igen szép. Legjobb magyar verseidhez számítanám.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári jelzés szerinti 24. levél);

Gáspár 1876. augusztus 9-i, Hajnikon kelt levelében reagált a versre: „»Csevegés« szép; hatott rám is, mint Dengire. Itt kezdődik a hivatás, sok szerencsét.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári jelzés szerinti 34. levél.)

1875

*MEA CULPA I.

Változatok: A. *Mea culpa! II.*, FSZ: MTAKKt. K 513/445/a 15. r.; B. *Mea culpa III.*, FSZ: Délibáb 1877. június 15. 11. sz. 84–85. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1877-es verseknél); C. *Mea culpa IV.*, FSZ: Kor. 1902.;

Kézirat: OSzK Analekta 5130. r. (a verzón az *Árva fiú* és *Az Ideális perczekből* című versek, fekete tintával, a lap alján rájegyzés: „Ily című vers nincs felvéve a Koroda Pál-féle összes költemények közé (Athenaeum, 1895.) Komjáthy Vidor 1909. XII/18.”) FSZ;

Közlés: Divat-Nef 1875. május 30. 13. sz. 97.;

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Divat-Nef-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: jajdul h. *jajdult*; 3. vsz. 4. sor: naplopó leszek h. *naplopó legyek*; 3. vsz. 5. sor: esti imára h. *estimára*;

Magyarázat: *Mea culpa* (lat.) – 'Az én bűnöm'. A katolikus liturgia része. („Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa.”)

*MEA CULPA! II.

Változatok: A. *Mea culpa I.*, FSZ: OSzK Analekta 5130. r.; B. *Mea culpa III.*, FSZ: Délibáb 1877. június 15. 11. sz. 84–85. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1877-es verseknél); C. *Mea culpa IV.*, FSZ: Kor. 1902.;

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 15. r. (a vers alatt az 1875-ös évszám, a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya és főleg a versváltozatok ideje szerint soroltam ide;

MTA-kézirat: 1. vsz. 4. sorban egy nyilvánvaló elírást javítottam: *Én* vagy h. *Én vagyok*.

*MEA CULPA III. – [1877]

Változatok: A. *Mea culpa I.*, FSZ: OSzK Analekta 5130. r.; B. *Mea culpa! II.*, FSZ: MTAKKt. K. 513/445/a 15. r.; C. *Mea culpa IV.*, FSZ: Kor. 1902.;

Közlések: 1. Délibáb 1877. június 15. 11. sz. 84–85. FSZ; 2. OrszVil 1890. január 4. 1. sz. 3. (*Mea culpa!* címmel, *A költő kézirati hagyatékából* alcímmel);

Szövegkritikai jegyzetek: OrszVil-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: hiába h. *hijába*; 1. vsz. 2. sor: szemembe h. *a szemembe*; 1. vsz. 5. sor: mely h. *ha*; minden vsz. 7. sor: fájdalomból h. *fájdalombul*; 3. vsz. 5. sor: Szeretetért h. *Szeretetér'*; 4. vsz. 3–4. sor: *De részemet a kínból is kivettem*;

Hibáimmal fölér a bánatom;

4. vsz. 5. sor: mégsem h. *meg sem*; 4. vsz. 7. sor: *Csupán a jókat áldja meg a végzet*.

*MEA CULPA! IV. – [d. n.]

Változatok: A. *Mea culpa I.*, FSZ: OSzK Analekta 5130. r.; B. *Mea culpa! II.*, FSZ: MTAKKt. K. 513/445/a 15. r.; C. *Mea culpa III.*, FSZ: Délibáb 1877. június 15. 11. sz. 84–85. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1877-es verseknél);

Kötetközlések: Kor. 1902. (*Mea culpa* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Paku 1944. (*Mea culpa* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Mea culpa* címmel); NGB 1989. (*Mea culpa* címmel); VP 1996. (*Mea culpa* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat. Az átdolgozás ideje ismeretlen, a vers I. és II. változata 1875-ös;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; a négy ismert vsz.-ból csak két vsz. közölve.

EGY FIÚNAK

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 3. r. (a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.);

Közlések: 1. Esztergom 1875. június 27. 26. sz.; 2. Veszprém 1876. december 17. 51. sz. 1. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1875. (eddig: 1876.; az MTA-kézirat alapján), a kéziratbeli változaton Reviczky – bizonyíthatóan később – sokat változtatott, ezért nem azt tekintettem FSZ-nek;

MTA-kézirat: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: megismítani h. *megsimítni*; 2. vsz. 1. sor: homlokomról h. *homlokomról*; 2. vsz. 2. sor: Simítsd el ezt a h. *Úzd el a lomha*; 3. vsz. 3. sor: törött h. *roncsolt*; 3. vsz. 4. sor: kétkedés h. *józenság*; 4. vsz. 1. sor: bizalom h. *munkakedv*; 5. vsz. 2–4. sor: *S jegyezd még intő szavam*;

Hogy mint engem ne tépjen önvád.

Becsüld meg ifjuságodat;

1. Esztergom-közlés: központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *Hadd megismítani szőghajad*; 2. vsz. 2. sor: *Úzd el a lomha felleget*; 3., 4. vsz. Tiéd h. *Tied*; 3. vsz. 3. sor: roncsolt h. *törött*; 3. vsz. 4. sor: józenság h. *kétkedés*; 4. vsz. 1. sor: *Tiéd az élet, a jövőndő*; 4. vsz. 2. sor: még h. *míg*; 4. vsz. 3. sor: *Tiéd a munkakedv, kitartás*; 5. vsz. 2–4. sor:

S jegyezd meg intő szavam

Hogy mint engem, ne tépjen önvád

Becsüld meg ifjuságodat;

VP-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: S hadd megismítani h. *Hagy megismítni*; 2. vsz. 1. sor: homlokomról h. *homlokomról*; 2. vsz. 2. sor: Simítsd el ezt a h. *Úzd el a lomha*; 3–4. vsz. végig: *Tied* h. *Tiéd*; 3. vsz. 3. sor: törött h. *roncsolt*; 3. vsz. 4. sor: kétkedés h. *józenság*; 4. vsz. 1. sor: bizalom h. *munkakedv*; 5. vsz. 3–4. sor:

*S míg hallgatom vidám regédet,
Majd addig én is álmodom.*

ELŐRE TUDTAM...

Közlések: CsalKör 1875. július 25. 30. sz. 701. (*Ideális perczek II.* cím alatt) FSZ; **kötetközlések:** VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 5. sor: és h. s.

FALUSI DAL

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 3. r. (a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérlével dátuma: 1875. december 7.) FSZ;

Közlések: Hasznos Mulattató 1875. augusztus 20. 6. köt. 21. füz. 3.; **kötetközlések:** Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1875. (eddig pontos d. n., az MTA-kézirat alapján);

Hasznos Mulattató-közlés: központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *S vig társaságban éldelünk*; 3. vsz. 5. sor: el nem lobog h. *végsőt lobog*; 5. vsz. 5. sor: De nem lehet boldogtalan h. *Az nem boldogtalan*;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *S a pihenés öröm nekünk*; 3. vsz. 3. sor: meséz h. *mesél*; az utolsó vsz. hiányzik;

Szakirodalom: Vajthó László: *Reviczky Gyula levele Arany Jánoshoz és huszonegy, mutatónba küldött verse. ItK* 1938. 177–183.

*EGY FIATAL LEÁNYNAK

Közlések: Esztergom 1875. szeptember 5. 36. sz. 2. (a vers alatt: „1875. sept. 2.”) FSZ.

*BEH FURCSA... I.

Változat: *Beh furcsa II.*, FSZ: Kor 1902.;

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 13–14. r. (a vers alatt az 1875-ös évszám, a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérlével dátuma: 1875. december 7.) FSZ;

Közlések: Divat-Nef 1875. szeptember 19. 29. sz. 226.;

Szövegkritikai jegyzetek: MTA-kézirat: minden vsz. 1. sor: (áth. ~~én-költő~~) (fölötte) *poéta*; 4. vsz. 4. sor: (áth. ~~Mint egy pár léha irigyem~~) (alatta) *Mint nyomtatásban a nevem*;

Divat-Nef-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; minden vsz. 1. sor: *poéta* h. *én költő*; 1. vsz. 3. sor: *Teéretted egykor a jövőről*; 1. vsz. 5. sor: *álmaimnak* h. *vágyaimnak*; 2. vsz. 3. sor: *látod* h. *már*; 2. vsz. 4. sor: És most az emlék h. *Egy rövid emlék lett*; 3. vsz. 8. sor: *hiában él* h. *hiába él*; 4. vsz. 3. sor: *dicsőségből* h. *dicsőségből*; 4. vsz. 4. sor: *Mint cifra nyomtatott nevem*; 4. vsz. 8. sor: *Eljősz-e h. Eljön-é*.

BEH FURCSA... II. – [?]

Változat: *Beh furcsa I.*, FSZ: MTAKKt. K 513/445/a 13–14. r.;

Kötetközlések: Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *Beh furcsa...* címmel) FSZ; Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *Beh furcsa...* címmel); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *Beh furcsa...* címmel); NGB 1969. (*Beh furcsa...* címmel); NGB 1989. (*Beh furcsa...* címmel); VP 1996. (*Beh furcsa...* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi, *Be furcsa* címmel;

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya és a versváltozat szerint soroltam ide;

VP-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.

MESSIÁSVÁRÓK

Változat: *Ne sírj, ne sírj...* címmel, FSZ: ÚjId 1876. július 15. 29. sz. 339. (ld. a kötetben meg nem jelent, 1876-os versek között);

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/20. r-v. (a vers alatt: Denta 1875.) „Uj idők”, fekete tintás, a lap rectóján az *Epigon* című vers) FSZ;

Kötetközlés: VP 1996. jegyzeteiben (a vers a jegyzetekben közölve, Denta, 1875. dátummal, a *Ne sírj, ne sírj...* című versváltozat pedig a főszövegben);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1875. (az OSzK-kézirat szerint, eddig: 1877.);

VP-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: ily h. *oly*; 2. vsz. 1. sor: bánatos h. *bánatot*; 2. vsz. 2. sor: lány h. *láng*; 3. vsz. 2. sor: Számomra h. *Számunkra*; 4. vsz. 1. sor: nem h. *sem*; 6. vsz. 1. sor: Nem látod azt a h. *Nem látod-e a*;

Magyarázat: A kéziratban szereplő *ÚjId*-hivatkozás a *Ne sírj, ne sírj...* című vers publikációja;

Reviczky ezt írta Korodának a versről: „Mindenekelőtt tudnod kell, hogy azt egy szakácsnéhoz ... írtam. – (1875. december 10. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 16. levél);

Komjáthy Jenőnek egy dátum nélküli, szerintem 1876 végén írt levelében pedig ezt írta a versről: „Silányság az mind, amit én eddig összeírtam. Kár ebből ítélgetni. – Hol volt az Ön ízlése, mikor a »Ne sírj«-t olvasta? – Hisz az rettentő versezet! Egy jól kifeszített hólyagon hatalmasan lehet dobolni, de belül üres, mint az a vers. – Ezt, Epigont, »Őszi dalt írok«-ot s a többi e fajtájú versemet soha se veszem föl kötetembe. –” (OSzK Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 10. levél);

1877. április 18-i, Dentán kelt, Korodának írt levelében újra említette a verset: „Ezen túl pedig csak azon verseimet bocsátom nyilvánosság elé, melyekkel én magam vagyok megelégedve! Bírálókkal nem törődöm. Milyen kómius lett volna, ha mások bírálatai után akartam volna verseimet kiválogatni! (Te p. magasztaltad a »Messiásvárók«-at!” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 23. levél.)

NE SIRJ, NE SIRJ... – [1876]

Változat: *Messiásvárók*, FSZ: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/20. r. [a kéziratban Reviczky jelezte az *ÚjId*-közlést (ld. a kötetben meg nem jelent, 1875-ös versek között)];

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5131. (Komjáthy Vidor hagyatékából, fekete tintával, a hátoldalon piros tintával: „1895. évi (Athenaeum) összes kiadásában II. kötet 123. lapon felvéve”) FSZ;

Közlések: *ÚjId* 1876. július 15. 29. sz. 339.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *Ne sírj, ne sírj...* címmel); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *Ne sírj, ne sírj...* címmel); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Ne sírj, ne sírj...* címmel); NGB 1989. (*Ne sírj, ne sírj...* címmel); VP 1996. (*Ne sírj, ne sírj...* címmel, 1877-es dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *ÚjId*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1876., az *ÚjId*-közlés szerint (eddig: 1877.);

OSzK-kézirat: az 1. vsz. 3. sorában Reviczky a kéziratban a 'kacagd' szót *c*-vel, s nem *cz*-vel írta. Emiatt az 1876-os datálás kétségesé válik, hiszen Reviczky csak egészen korai verseiben használta az egyszerűbb betűalakot;

ÚjId-közlés: ékezetbeli, központosásbeli, kiemelésbeli, helyesírási elt.; 1. vsz. 5. sor: menny h. *szenny*; 3. vsz. 4. sor: el is veszik h. *is elveszik*;

VP-közlés: helyesírási, ékezetbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: Oh h. *Ó*; 2. vsz. 5. sor: Viseld h. *S viseld*; 3. vsz. 3. sor: *Kik szívedet kifosztogatták*;

Magyarázat: Vö. Reviczky Gyula dátum nélküli levele Komjáthy Jenőnek: „Silányság az mind, amit én eddig összeírtam. Kár ebből ítélgetni. – Hol volt az Ön ízlése, mikor a »Ne sírj«-t olvasta? – Hisz az rettentő versezet! Egy jól kifeszített hólyagon hatalmasan lehet dobolni, de belül üres, mint az a vers. – Ezt, Epigont, »Őszi dalt írok«-ot s a többi e fajtájú versemet soha se veszem föl kötetembe. –” (OSzK Levelestár, az irattári rájegyzés szerinti 10. levél);

Reviczky a verset megküldte Emmának, majd évekkel később – nyilván összeállítandó kötete számára – visszakérhette tőle, mint az Emmának egy 1880. november 6-án kelt leveléből kiderül: „A kívánt költeményt melléklek, a »Ne sírj« és »Heine«-ből című versek megvannak? A többit, melyet említ, se nem bírom, se nem ismerem. ... Ez egyszer én pirongatom rendetlen barátomat, ki verseit csak úgy szétszórja, mintha értéktelen papír volna, javuljon e tekintetben. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 4. levél.)

*TONCSINAK I.

Változat: *Toncsinak II.*, FSZ: A Hét 1892. május 9. 19. sz. 293–294.;

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/38/1. v. (fekete tollas tisztázat, de a kézírásról nem dönthető el egyértelműen, a fiatal Reviczkyé-e vagy Koroda másolata; a 4 oldalas lapon az 1. lapon: *Du bist wie eine Blume* című, eddig kiadatlan Heine-vers fordítása, a 3. lapon: *Őszkor* című Lenau-vers fordítása, a 4. lapon: *Herbst* című, eddig kiadatlan vers) FSZ;

Magyarázat: A vers 1875 decemberében már bizonyosan készen volt, hiszen Reviczky Dentán, 1875. december 10-i levelében megígérte Korodának, hogy a következő levelében elküldi: „Jövő levelemben négy nagy versemet küldöm: Toncsinak, Koroda Palínak, Örök béke és Hiába, mindhiába!” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 16. levél);

A verset Boronkay Antóniának, egyik unokatestvérének írta Reviczky;

Vö. még a *Meiner Cousine* című, német nyelvű versével!

*TONCSINAK II. – [?]

Változat: *Toncsinak I.*, FSZ: PIM Kt. Analekta V. 4735/38/1.;

Közlés: A Hét 1892. május 9. 19. sz. 293–294. (a cím alatt: „Reviczky Gyula kiadatlan költeménye”) FSZ;

Magyarázat: A vers dátumára nem találtam adatot, a versváltozat datálása alapján soroltam ide;

Ld. a *Toncsinak I.* című vers magyarázatait!

A HÁRSFA REGÉJE

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 10. r. (a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.) FSZ;

Közlések: 1. Esztergom 1876. január 2. 1. sz. 1.; 2. Lányok Lapja 1876. február 29. 4. sz. 89–90.; **kötetközlések:** Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1875. (eddig d. n., az MTA-kézirat dátuma alapján);

MTA-kézirat: 2. vsz. 1. sor: (áth. ~~Villám~~);

1. Esztergom-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: Tavaszkor h. *S tavaszkor*; 3. vsz. 2. sor: Új ünneplő ruhám h. *Zöld ruhám*; 4. vsz. 3. sor: fogám fel h. *fogám föl*; 4. vsz. 4. sor: fejök h. *fejük*; 5. vsz. 1–2. sor:

És vége! Oda minden;

Lomb, árny, levél s virág;

2. LányokL-közlés: központosásbeli elt.; 5. vsz. 1–2. sor:

Végem van! Oda minden;

Az árny, a lomb s virág!

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: Küzdöttem h. *Küszködtem*; 3. vsz. 3. sor: S lakom táját h. *És földemet benötte*; 5. vsz. 1–2. sor:

És vége! Oda minden;

Árny s lomb s virág!; 7. vsz. 3. sor: Gondolkodik, s h. *Gondolkodik, nem érti*;

5. vsz. 3. sor: egy rossz h. *fejzés*; 7. vsz. 3. sor: Gondolkodik, s nem h. *Hallgatja, de nem*;

Magyarázat: Reviczky Dentáról írt, 1876. január 28-án kelt, Korodának írt levelében említette a verset: „Mit olvastál tőlem az utóbbi időkben? – Ideális perczek, (D-Nef.) Hársfa regéje (Esztergom és Vácvidék) úgyhíszem ismeretlenek előtted.” (Denta, 1876. január 28. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 26. levél);

AZ ÚJ NÉPKÖLTŐK – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat. Csak a Koroda-kiadások hagyománya szerint soroltam ide;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: *Legyen lebujban a tanyátok*; 2. vsz. 8. sor: Ugy h. *Így*;

Magyarázat: A vers címetzettjeiről nem sokat tudni. Az időbeli egybeesés, a vers indulatos hangja és néhány homályos utalás miatt elképzelhető azonban, hogy a költemény kiváltó oka a Dobos Gábor nevű rablóvezér körüli, óriási sajtófelhajtással járó akkori ügy és annak két ponyvafeldolgozása lehetett. Dobos igazi kalandor volt, négy nyelven beszélt, életútja bűncselekmények sorozata. 1868-ban Nagyváradon elfogták, három hónap múlva azonban elengedték, s a halálbüntetés alól felmentették, arra hivatkozva, hogy tévedésből börtönözték be, és a szóban forgó ügyben ártatlan. 1875-ben a sajtó megint felkapta Dobos nevét, mivel a zsvány fejére 600 forint jutalmat tűztek ki újabb bűncselekményei miatt. Előbb két cinkosát, majd őt magát is sikerült kézre keríteni. Bartalits Imre még a rabló elfogása előtt kiadta a *Dobos Gábor Biharmegye réme, hires rablóvezér* című ponyvafüzetét. Nem sokkal később pedig egy némileg átdolgozott kiadását *Dobos Gábor, hírhedt rablóvezér és a két czinkostársa elfogatása* címmel, miután két társa után Dobost is elkapták. A második ponyvafüzetbe – a még nagyobb szenzációkeltés miatt – több oldalas Arany-plagizációt iktatott be a szerző. Dobos Gábor legnevezetesebb cselekedete a bűnügyi történetben az Arany János *Toldija* IX. énekéből való, a ponyvaszerző a bikát megfélemező jelenetet emelte át a *Toldi*-ból. (A ponyvaszöveget – benne a 88 sor *Toldi*-plágiumot – közli: Békés István: *Magyar ponyva pitaval a XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig*. Bp., 1966. 337–340.) Elképzelhető, hogy Reviczkyt ez az Arany művészetét megcsúfoló dolog idegesíthette föl;

Gyalázza meg káromkodástok

A költészetnek templomát. – esetleges utalás Arany Jánosra. Reviczky véleménye szerint ő volt a magyar költészet legnagyobb alakja.

JUVENTUS VENTUS! / AZ IFJUSÁG

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a 7. r. (*Juventus ventus!* címmel, a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérlével dátuma: 1875. december 7.) FSZ;

Közlések: MoNv 1876. január 9. 2. sz. 27.; **kötetközlések:** Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Az ifjúság* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Az ifjúság* címmel); NGB 1989. (*Az ifjúság* címmel); VP 1996.;

A Komlós-bibliográfiában szerepel, *Juventus ventus* címen, ott az MTA-kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1875. (eddig d. n., az MTA-kézirat dátumozása alapján);

MTA-kézirat: 4. vsz. 3. sor: (áth. ~~És annyi búban, annyi~~) *S akármé ért; semmi bajban;*

MoNv-közlés: központozásbeli, ékezetbeli, szórendi elt.; 2. vsz. 1. sor: *Míg h. Ha;* 2. vsz. 2. sor: *Akkor vagyok legboldogabb;* 4. vsz. 2. sor: *ad h. ad;* 4. vsz. 3–4. sor:

És annyi búban, annyi bajban

Könyezve is boldog marad;

7. vsz. 2. sor: *lakosul h. lakóul;* 7. vsz. 3. sor: *Amelytől h. A melytől;*

VP-kiadás: központozásbeli, ékezetbeli, szórendi kül.; 1. vsz. 2. sor: *bánattul h. bánattól;* 7. vsz. 3. sor: *Amelytől h. A melytől;*

Magyarázat: A vershelyzet és -hangulat távolról Petőfi *Ifjúság* című versére emlékeztet (PSÖM 4. Bp., 2003. 48–49.);

Juventus ventus (lat.) – 'Fiatalság bolondság.'

KARÁCSONY – [?]

Közlések: OrszVil 1894. december 24. 52. sz. 863. (*A költő irodalmi hagyatékából* alcímmel) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt);

Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, csak az MTA-kéziratot jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat, a Koroda-kiadások hagyománya szerint soroltam ide;

VP-kiadás: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.

POTYA-NÓTA. ÉNEKLIK A SZERKESZTŐK – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Potya nóta* címmel); NGB 1989. (*Potya nóta* címmel); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya szerint soroltam ide;

VP-kiadás: ékezetbeli, egybe-külön írásmódbeli, központozásbeli elt.; *Protegált h. Protezsált.*

RÓZSA LEVELE A NEVELŐBŐL – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya szerint soroltam ide;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központozásbeli elt.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Rosa's Brief aus dem Pensionate* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 61–62.)

*SIRASSATOK... – [?]

Közlés: Az »Athenaeum« Petőfi Naptára az 1900-diki közönséges évre. 1899. 52. (*Reviczky Gyula kiadatlan költeménye húsz éves korából* alcímmel) FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs semmilyen adat. A naptárbeli közlés alcímének utalása miatt soroltam ide;

Megjegyzés: A versközlés adatát Urbán László bocsátotta rendelkezésemre.

TUDNÉK BÁR IRNI SZENVEDÉLYYEL...

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a (*Ideális perczek* 4. címmel és alcímmel, együtt 4 verssel: *Szivemből téptem ezt a dalt, Szép s ifju volt..., Zeneszót hoz a kósza szellő..., Kérlek, ne zengjetek...* kezdetűekkel; a versek külön cím n., a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.) FSZ;

Közlések: Esztergom 1875. április 18. 16. sz. 1. (*Tudnék bár...* címmel); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Emmához VIII.*, külön cím n., *Tudnék bár írni szenvedélylyel...* kezdettel, nem tartozik össze a *Válás után I.* verssel); Kor. 1902. (*Emmához VIII.* címmel, külön cím n., *Tudnék bár írni szenvedélylyel...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Emmához VIII.* címmel, külön cím n., *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Emmához VIII.* címmel, külön cím n., *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (önhatalmúlag összevonva a *Válás után III.* című verssel); NGB 1989. (önhatalmúlag összevonva a *Válás után III.* című verssel); VP 1996. (önhatalmúlag összevonva a a *Válás után III.* című verssel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1875., az MTA-kézirat alapján (eddig 1878.);

Esztergom-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: ezt a vágyat h. *tiszta vágyat*; 3. vsz. 3. sor: beszéljen lábaidnál h. *beszéljek angyalokkal*; 3. vsz. 4. sor: *Igy megalázva, vétkezen*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: Ezt a h. *E szent* h.; 1. vsz. 3. sor: azt a h. *tiszta*; 2. vsz. 1. sor: indulással h. *indulattal*; 2. vsz. 2. sor: bünt és h. *hosszu*; 3. vsz. 3–4. sor:

Mit is beszéljek angyalokkal

Így megalázva, vétkezen!...

TUDNÉK BÁR IRNI SZENVEDÉLLYEL...

Kézirat: MTAKKt. K 513/445/a (*Ideális perczek* 4. címmel és alcímmel, együtt 4 verssel: *Szívemből téptem ezt a dalt, Szép s ifjú volt... Zeneszót hoz a kósza szellő... Kérlek, ne zengjetek...* kezdetűekkel; a versek külön cím n., a tisztázat valószínű ideje: 1875. november vége – december eleje, a kísérőlevél dátuma: 1875. december 7.) **FSZ**;

Közlések: Esztergom 1875. április 18. 16. sz. 1. (*Tudnék bár...* címmel); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Emmához VIII.*, külön cím n., *Tudnék bár írni szenvedélytel...* kezdettel, nem tartozik össze a *Válás után I.* verssel); Kor. 1902. (*Emmához VIII.* címmel, külön cím n., *Tudnék bár írni szenvedélytel...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Emmához VIII.* címmel, külön cím n., *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Emmához VIII.* címmel, külön cím n., *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (önhatalmúlag összevonva a *Válás után III.* című verssel); NGB 1989. (önhatalmúlag összevonva a *Válás után III.* című verssel); VP 1996. (önhatalmúlag összevonva a *Válás után III.* című verssel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1875., az MTA-kézirat alapján (eddig 1878.);

Esztergom-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: ezt a vágyat h. *tiszta vágyat*; 3. vsz. 3. sor: beszéljen lábaidnál h. *beszéljek angyalokkal*; 3. vsz. 4. sor: *Igy megalázva, vétkezen*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: Ezt a h. *E szent* h.; 1. vsz. 3. sor: azt a h. *tiszta*; 2. vsz. 1. sor: indulással h. *indulattal*; 2. vsz. 2. sor: bünt és h. *hosszu*; 3. vsz. 3–4. sor:

Mit is beszéljek angyalokkal

Igy megalázva, vétkezen!...

1876

*NÉMA VÁD I.

Változatok: *Néma vád II.*, **FSZ**: Kor. 1902.;

Közlés: CsalKör 1876. február 6. 6. sz. 125. **FSZ**;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *CsalKör*-beli közlést jelzi;

Magyarázat: A vers nagyon tetszett Rudnyánszky Gyulának. Reviczky viszont nem tarthatott sokat a vers felől, hiszen egy 1876. július 28-i válaszelevelében a következőket írta: „Csak nem a »Családi Kör«-ben olvasta »Néma vád« című silányságomat; melyet régen valamikor küldtem e lapnak, s most valamikor került volna nyilvánosság elé? Igazán röstellném! Kérem tudósítson erről, Isten Önnel!” *MSzemle* 1889. 39. sz. 470.)

NÉMA VÁD II. – [?]

Változatok: *Néma vád I.*, **FSZ**: CsalKör 1876. február 6. 6. sz. 125.;

Kötetközlések: Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt) **FSZ**; Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya és az *I.* versváltozat ismert közlési dátuma szerint soroltam ide, bár az átdolgozás ideje ismeretlen;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.

BÓLOGAT AZ...

Közlések: 1. Esztergom 1876. február 20. 8. sz. **FSZ**; 2. Cseléd Ujság 1905. április 16. 17. sz. 5.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt, 1872-es dátummal); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A verset Koroda bármiféle indoklás nélkül 1872-re datálta. Stíluskritikai okok miatt ez elfogadható lenne, de mivel ezt más adat nem támasztotta alá, a folyóiratközlés szerint az 1876-os versek közé soroltam át;

2. CselU-közlés: ékezetbeli, helyesírási, központosásbeli elt.;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Sie nicket mir zu* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 44–45.)

*EGY SZERKESZTŐNEK I.

Változat: Egy szerkesztőnek II. címmel, FSZ: Kor. 1895.;

Kéziratok: K¹ OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/17. v. (fekete tintás, a levéltáros a számozást a lap rossz felére ütötte, ez a hátoldalon van, ceruzával a cím mellett: 1876., alul, a vers után zárójelben: (Denta, 1876 febr.) mellette: „Figyelő”, az előlapon: *Ideális perczek 6. Tavaszodik már az idő*); K² OSzK Kt. Analekta 5130/2. v. [Vadnay Károlynak címmel, az előlapon az *Epigon* című vers, alul, kéziratos rájegyzés a lap alján: „Ezen két vers nincs az összes versek közt (Koroda Pál, Athenaeum 1895. Komjáthy Vidor 1909. XII/18.)” FSZ;

Közlés: Figyelő 1876. február 27. 9. sz. 106. (szerk. [Ábrányi Emil] megj.: „Kedves Reviczky! nem Vadnay Károlynak szól ez a vers?”);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Figyelő*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumpontosítás.: Denta 1876. február (az OSzK-kézirat és a *Figyelő*-közlés alapján) FSZ-nek azért az OSzK Analekta-beli verziót vettem, mert ezt a változatot Komjáthynek küldte el, s tudjuk, hogy Komjáthyval csak 1876 december közepétől levelezett [erről bővebben az *Árva fiú II.* című vers magyarázataiban (ld. a kötetben meg nem jelent, 1875-ös verseknél!)]]. Ennek a változatnak tehát mindenképp későbbinek kell lennie;

K¹ OSzK Fol. Hung.-kézirat: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: (áth. ~~Az én utam hegyen halad.~~) (fölötte) *Magamra tűztem kínomat*; 2. vsz. 7. sor: (áth. ~~Jól szállsz~~) (fölötte, beszúrva) *Bravó!*; 2. vsz. 7. sor: (áth. ~~sashoz~~) (mellette olvashatatlan szó); 3. vsz.

Ó, boldog ember, a ki, mint Ön

Saláta, zöldség közt legel.

De nekem lassan kell kötözni

A koszorút ösvényemen

Csak az a baj, hogy mit a zöldség

Között (áth. ~~meg-is~~) penészedik.

(áth. ~~Még~~) *Én késve bár eljuthatok még*

Felhőkbe nyúló bércekig;

4. vsz. 8. sor: (áth. ~~évid~~) (fölötte, beszúrva) *apró*;

K² OSzK Analekta-közlés: egy nyilvánvaló hibát javítottam, 3. vsz. 5. sor: nézi h. *nézni*;

Figyelő-közlés: kiemelésbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; végig: Pletykázni h. *Pletykálni*;

Magyarázat: A verset Vadnai Károlyhoz, az *FL* szerkesztőjéhez (1832–1902) írta. Vadnaival való összeveszéséről bővebben ld. a *Sátán II.* magyarázataiban (ld. az *Ifjuságom* című kötet versei között!);

ignorál (lat.) – mellőz, semmibe vesz, nem vesz figyelembe;

eo ipso (lat.) – 'eleve', 'önmagában';

summa critica – VP szerint ez ironikus utalás Aquinói Szent Tamás fő művére, a *Summa Theologiae*-re (*A teológia foglalatja*);

malícia (lat.) – rosszmájúág, rosszindulat.

EGY SZERKESZTŐNEK II. – [?]

Változat: Egy szerkesztőnek I. címmel, FSZ: OSzK Kt. Analekta 5130/2. v.;

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt)

FSZ; Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya és az I. versváltozat ismert dátuma szerint soroltam ide, bár az átdolgozás ideje ismeretlen;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 5. sor: külömbet h. *különbet*.

EGY KIS LEÁNYNAK

Közlések: CsalKör 1876. március 19. 12. sz. 269. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969. (1875-ös dátummal); NGB 1989. (1875-ös dátummal); VP 1996. (*Egy kis lánynak* címmel, 1875-ös dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *CsalKör*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1876., eddig: 1875., de azt más adat nem erősítette meg;

VP-közlés: kiemelésbeli, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 4–5. sor:

S könnyeidnek nincsen ára;

Délszak égető sugára;

3. vsz. 4. sor: *Mire teljes lesz a rózsa;* 3. vsz. 7. sor: *Nyári naptul majd ha látod.*

*KÉTSÉGEK I-IV.

I. RAGYOG A CSILLAG...

II. MELLETTE OLYAN ÁBRÁNDOS VAGYOK...

III. MONDÁM, A DICSŐSÉG NEM ÜDVEZIT...

IV. A GÚNY ERŐLTETETT; A VERS HIDEG...

Közlés: Veszprém 1876. május 14. 20. sz. [2.] FSZ;

Magyarázatok: A versek nyilvánvalóan Emmához szólnak, mégis a II. vers erősen emlékeztet a *Szép volt és ifju...* kezdetű vers 1. vsz.-ára, amely azonban Lajka emlékére íródott;

Koroda egy visszaemlékezésében idézte Reviczkynek egy 1876-os levélrészletét, amelyben említette a verset, a címet azonban helytelenül öt másik vers gyűjtőcímeként oldotta föl: „Másnap direkt evégett, hogy nekem ne kellessen írnia, bejött Dentára s a szakácsné által nyitott couvertében czím és minden más nélkül küldte be a kért iratokat. Ezt a sértést végleges szakításnak vettem, ekkor írtam a »Kétségek«et.” (1876. november 8. – *MSzemle* 1891. 26. sz. 302. – A levél eredetije egyébként megvan, ebből újra kiderül, hogy Koroda mennyire megbízhatatlan szövegkiadó volt, hiszen szavakat hagyott ki, a központosítást szinte alig vette figyelembe, jelzés nélkül modernizálta a szöveget stb. – OSzK Kt. Levelestár, a kézirattári rájegyzés szerinti 19. levél);

Szakirodalom: Reviczky és íróbarátainak (elsősorban Prém Józsefnek) veszprémi lapszerkesztői „kiruccanásáról” bővebben írtam az *Éhes költő a 'Veszprém'-mel álmodik. Egy lapkísérlet az 1870-es évek közepén* című írásomban (*Iskolakultúra* 2000. 6–7. sz. 49–56.).

MAGÁNYOS KERESZT

Közlések: 1. *Lányok Lapja* 1876. június 15. 11. füz. 59. (*Magános kereszt* címmel); 2. *Polgártárs* 1877. december 30. 27. sz. (Revicki Gyula aláírással) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *LányokL*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. *LányokL*-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: sziklacsúcs h. *sziklaormon*; 2. vsz. 2. sor: S szívét h. *Szívét*.

LEPKESZÁRNYAK. I-II.

I. HOGY NYOMORULT VAGYOK, NEM ÉRZEM...

II. SZIVEMNEK KÖNNYŰ LEPKEFODRÁT...

Változat: *Mécsvilágok I. Tanitsatok meg sirni engem...* és *III. Én is virágok közt születtem...* kezdettel, FSZ: Erdély 1876. június 24. 25. sz. 206.;

Közlések: CsalKör 1876. június 18. 25. sz. 581. (*I-II.* alcímmel, külön cím n.) FSZ; **kötetközlés:** VP. 1996. (*I-2.* alcímmel);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: I. *Hogy nyomorult vagyok...* kezdetűben: központosításbeli elt., 1. vsz. 2. sor: többé h. *többet*; 2. vsz. 4. sor: Fátyolt von h. *Fátyolt nem von*;

II. *Szivemnek könnyű lepkefodrát...* kezdetűben: helyesírási elt.

*MÉCSVILÁGOK I-IV.

I. TANITSATOK MEG SIRNI ENDEM...

II. MINT FORRÓ NYÁRI ÉJSZAKÁKON...

III. ÉN IS VIRÁGOK KÖZT SZÜLETTEM...

IV. LASSACSKÁN ELKÖZELG AZ ÉJFÉL...

Változat: az I. és a III. vers változata a *Lepkeszárnyak I-II.*, FSZ: CsalKör 1876. június 18. 25. sz. 581.;

Közlés: Erdély 1876. június 24. 25. sz. 206. FSZ.

DALAIM – [1876/1883]

Közlések: 1. CsalKör 1876. november 19. 47. sz. 1108. (*Ideális perczek* címmel, csak az 1., 2. és 5. vsz. közlése); 2. *Délibáb* 1877. április 6. 1. sz. 7. (*Felhőtlen...* címmel, megj.: az „*Ideális perczek*”-ből alcímmel); 3. *Hölgyek Lapja* 1883. június 3. 22. sz. 257. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena*

cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (1878-as dátummal); NGB 1989. (1878-as dátummal); VP 1996. (1878-as dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *CsalKör*-beli közlést jelzi. (*Ideális percek. Felhőtlen messzeségből* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1876., a *CsalKör*-közlés alapján (eddig 1877.);

1. *CsalKör*-közlés: központosásbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: *A tiszta, fényes ég*;

2. Délibáb-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: édes hangok h. *ez édeshangok*; 3. vsz. 4. sor: *Kigyógyul a szived*; 4. vsz. 1. sor: S mennék h. *Mennék*; 4. vsz. 1. sor: az édes h. *az égi*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: S édes hangok h. *S az édes hangok*; 3. vsz. 4. sor: bús szived h. *a szived*;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Meine Lieder* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 32.)

EMLÉKEK. 1–4. – [?]

1. KÉT-HÁROM ÉV UTÁN REÁD TALÁLTAM...
2. TALÁLKOZUNK MEGINT AZ UTCÁN...
3. EGYSZER-KÉTSZER LÁTTALAK CSAK ESTE...
4. UGY KERÜLÖK MINDEN ROKONT, BARÁTOT...

Kötetközlések: Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (a 2. vers Találkozunk megint az utcán címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (a 2. vers Találkozunk megint az utcán..., a 4. vers Úgy kerülök minden rokont, barátot... kezdettel); NGB 1989. (a 2. vers Találkozunk megint az utcán címmel, a 4. vers Úgy kerülök minden rokont, barátot kezdettel); VP 1996. (a 2. vers Találkozunk megint az utcán címmel, a 4. vers Úgy kerülök minden rokont, barátot kezdettel);

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya alapján soroltam ide;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 4. vers, 3. sor: Oh h. Ó;

Magyarázat: Ugyanezzel a címmel létezik egy 1887-es vers is!

1877

NEM ÉRTEM SZÍVEDET...

Közlések: *CsalKör* 1877. január 28. 4. sz. 76. (*Ideális percek I–II.* címmel, *II. Zeneszót hoz...* című verssel együtt) FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969. (*Nem értem szívedet...* címmel); NGB 1989. (*Nem értem szívedet...* címmel); VP 1996. (*Nem értem szívedet...* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a közlés helyének a *Koszoru* 1877. január 28-át jelzi, de ott nem található. A dátum egyezése miatt valószínű, hogy Komlós összekeverte a lapok nevét;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-közlés: helyesírási, egybe-különírási kül., ékezetbeli elt.; 3. vsz. 2. sor: sem h. *nem*;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers téves lelőhelyét (két különböző cím alatt is) közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.

SZENVEDSZ? BETEG VAGY?

Közlések: MSzemle 1892. augusztus 28. 35. sz. 415. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Emmához I.* címmel, *Szenvedsz? beteg vagy?*... kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Emmához I.* címmel, *Szenvedsz? beteg vagy?*... kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Emmához I.* címmel, *Szenvedsz? beteg vagy?*... kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996. (1878-as dátummal);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1877. március 13., a MSzemle-közlés alapján (eddig: 1878.);

MSzemle-közlés: 5. vsz. 4. sor: egy nyilvánvaló elírást javítottam: Mosolyva h. *Mosolygva*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: Ó h. Ó;

Szakirodalom: Gáspár Imre: *Emlékek. Győry Vilmos és Reviczky Gyula hagyatékából*. MSzemle 1892. 35. sz. augusztus 28. 414–415.

VÉGSŐ SZAKOK. EGY CZIKLUSHOZ. 1–3.

1. LEJÁTSZVA IMMÁR A BOHÓZAT...
2. HITVÁNY DARAB VOLT...
3. ÉS IRHATNÉK MÉG, GÚNYOSABBAN

Közlések: Délibáb 1877. június 1. 9. sz. 66. (Pál Imre álnév alatt, megj.: kedveltebb munkatársaink egyikének álneve; a 3. számú vers a lapban két vsz.-os: a VP-közlésekben külön számozva – 3. és 4.

alcímmel – és szétválasztva, a vers 4. darabja az *Iffuságom* kötetben, *Végső szakok* 4. cím alatt) FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969. (*Végső 1–4.* címmel, Egy ciklushoz alcímmel, a 3. vers két vsz-a kettéválasztva és külön beszámozva); NGB 1989. (Egy ciklushoz alcímmel); VP 1996. (*Végső szakok 1–4.* címmel, a 3. vers két vsz-a kettéválasztva és külön beszámozva); A Komlós-kronológiában szerepel, a *Déliab*-beli közlést jelzi, kötetben addig nem jelent meg; **Szövegkritikai jegyzetek:** VP-kiadás: szakozási, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; **Szakirodalom:** A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.

EGY BÁLKIRÁLYNÉNÁK

Változat: Egy bálkirálynőnek, FSZ: Függetlenség 1886. február 14. 45. sz. (2.); **Kézirat:** OSzK Kt. Analekta 5114. (lila tintás tisztázat) FSZ; **Közlések:** Délibáb 1877. június 29. 13. sz. 97.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *Egy bálkirálynőnek* címmel); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *Egy bálkirálynőnek* címmel); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *Egy bálkirálynőnek* címmel); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.; A Komlós-kronológiában szerepel, a *Déliab*-beli közlést jelzi, de hibásan május 29-re datálja; **Szövegkritikai jegyzetek:** Délibáb-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: Alig nőtt ki még h. *Alig nőtt még ki*; 2. vsz. 1. sor: Kipirult h. *Kip'rult*; 3. vsz. 3. sor: suttojják h. *mormogják*; 5. vsz. 3. sor: szomjazón h. *szomjasan*; 6. vsz. 1. sor: magát h. *mások*; VP-kiadás: helyesírási, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; **Magyarázat:** A vers nyilvánvalóan magán viseli Gáspár Imre hasonló című, 1872-ben megjelent, első verseskötetének hatását. Reviczkyék baráti köre fiatal korában többször kipróbálta, hogy – amolyan ki nem mondott költői versenyként (nyilvánvalóan Petőfi példájára) – ugyanazt a témát verselte meg.

*EGY BÁLKIRÁLYNŐNEK – [1886]

Változat: *Egy bálkirálynénak*, FSZ: OSzK Kt. Analekta 5114. (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között!); **Közlés:** Függetlenség 1886. február 14. 45. sz. (2.) FSZ; **Magyarázat:** Érthetetlen, hogy Reviczky miért vette elő majd egy évtizeddel korábbi versét. Az időpont viszont egybeesik azzal, amikor Reviczky Kassán töltött egy negyedévet, s ott megismerkedett és közeli barátságba került Ries Herminával. Elképzelhető, hogy a dolog összefüggésben lehetett ezzel a dologgal, s esetleg egy közös béli élményükre utal. [Ries Herminával való feltételezett kapcsolatáról bővebben a *Szerelmi morál* című vers magyarázataiban (ld. a *Magány* című kötet versei között!); Vö. az *Egy bálkirálynénak* című vers magyarázatával!

A MAMA SZÓLT... / ETIKETT – [1877/1888]

Közlések: 1. Röpke Ivek 1877. augusztus 2. 9. sz. 34. (*A mama szólt...* címmel, Pál Imre álnév alatt, csak az 1–3. vsz. közlése); 2. Alföld 1888. augusztus 5. 1818. sz. (1.) (*Etikett* címmel) FSZ; 3. MSzemle 1892. augusztus 28. 35. sz. 415. (*A mama szólt...* címmel, Pál Imre álnév alatt, csak az 1–2. vsz. közölve); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Emmához III.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Emmához III.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Emmához III.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Emmához III.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*A mama szólt* címmel); NGB 1989. (*A mama szólt* címmel); VP 1996. (*A mama szólt* címmel); **Szövegkritikai jegyzetek:** dátumkorr.: 1877/1883. (eddig d. n., a Röpke Ivek-közlés alapján); 1. Röpke Ivek-közlés: központosásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: rája h. *szája*; 2. vsz. 4. sor: *Nincs semmi kifogása rajt'*; 3. vsz. 1. sor: *Kövessed hűn az ő parancsát*; 3. vsz. 2. sor: *Szeress, hahogy megengedi*; 3. vsz. 4. sor: *Halj meg, ha úgy tetszik neki*; 3. MSzemle-közlés: központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: hidd el h. *látod*; 2. vsz.: *S a jó tanács nem volt hiába*; *Most már megnyílt a két szemed*, *S járt utakon veled haladnak*, *A lumpok és filiszterek*; VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: rája h. *szája*; 2. vsz. 4. sor: *Nincs semmi kifogása rajt'*; 3. vsz. 1. sor: *Kövessed hűn az ő parancsát*;

Magyarázat: Gáspár Imre a verset mint Reviczky ifjúkori versét közli. A *Röpke Ivek*-közlés alátámasztja ezt. (Gáspár Imre: *Emlékek. Győry Vilmos és Reviczky Gyula hagyatékából*. Közölve: *MSzemle* 1892. augusztus 28. 35. sz. 415.) Nem lehet tudni, Reviczky vajon miért vette elő újra egy régi versét és az sem világos, miért álnév alatt közölte.

A PLETYKA BÁNT?... / ETIKETT – [1877/1884]

Közlések: 1. CsalKör 1877. augusztus 26. 34. sz. 799. (*Etiquette* címen); 2. Koszoru 1884. augusztus 17. 33. sz. 517. (*A pletyka bánt?...* címmel) **FSZ**; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Emmához I. A pletyka bánt?...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Emmához IV. A pletyka bánt?...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Emmához IV. A pletyka bánt?...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Emmához IV. A pletyka bánt?...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (1884-es dátummal); NGB 1989. (1884-es dátummal); VP 1996. (1877-es dátummal);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Koszoru*-beli közlést jelzi, a címtérítés miatt – helytelenül – úgy véli, hogy kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: CsalKör-közlés: központozásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 2. sor és 3. vsz. 3. sor: etikettet h. *etiquettet*; 1. vsz. 3. sor: leszek h. *legyek*; 2. vsz. 2. sor: Bár h. *S bár*; 2. vsz. 4. sor: *De báb, de gép bizonyra nem lesznek!*;

VP-közlés: egybe-külön írásmódbeli, központozásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: imhát h. *ím hát*; 1. vsz. 3. sor: És h. *Ēn*; 1. vsz. 3. sor: leszek h. *legyek*.

*AZ ÉLETBŐL I. – [1877/1880]

Közlések: 1. Lányok Lapja 1877. október 7. 19. füz. 123.; 2. Hasznos Mulattató 1880. II. köt. 8. sz. 45. **FSZ**;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *LányokL*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: LányokL-közlés: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: gólyák h. *fecskek*; 7. vsz. 4. sor: Ujonszülött h. *Ujdonszülött*; 8. vsz. 1. sor: térdre h. *térdére*.

AZ ÉLETBŐL II. – [?]

Kötetközlések: Költők Lugasa 133–134. **FSZ**; Kor. 1902. (*Az életből* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Az életből* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Az életből* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt, 1877-es dátummal); NGB 1969. (*Az életből* címmel, 1877-es dátummal); NGB 1989. (*Az életből* címmel, 1877-es dátummal); VP 1996. (*Az életből* címmel, 1877-es dátummal);

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének és átdolgozásának dátumára vonatkozóan nincs pontos adat. A Koroda-kiadások hagyománya és a versváltozat dátuma alapján hagytam itt;

VP-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 6. vsz. 1. sor: térdére hull és h. *térdére hull le*.

ŐSZI REMÉNY

Közlések: Hasznos Mulattató 1877. október 28. 20. füz. 33.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1877. (eddig 1879.);

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, központozásbeli, ékezetbeli elt.

MÁR SZÁZSZOR IS...

Közlések: Délibáb 1877. november 2. 31. sz. 242. **FSZ**; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi, de hibásan október 26-ra datálja, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: azonos **FSZ**;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét (két eltérő cím alatt is) közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.

BARABÁS MIKLÓSHOZ – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. Könnyen elképzelhető viszont, hogy a vers 1877 végén született, amikor Barabás ötvenéves művészi jubileumát ünnepelték. A művészt december 3-án délután 4-kor kereste föl egy küldöttség Múzeum utcai lakásán. Pulszky Ferenc a Képzőművészeti Társulat és az Országos Képzőművészeti Tanács nevében köszöntötte a művészt, majd felolvasta Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter üdvözlő levelét. Ezután Hatala Péter szól az Írói és Művészi Kör nevében, majd gr. Nemes Nándor a művész szülőhelyének, Háromszéknek az üdvözlését adta át. Telepi Károly a művészársak és a tanítványok nevében szól, ezután Ráth György mint a Képzőművészeti Társaság bizottsági elnöke felkérte a művészt, hogy készítse el arcképét a Múcsarnok terme számára. Végül Pállik Béla meghívta a tiszteletére rendezett másnap esti lakomára a Hungária éttermébe, ahová 150 – főként író és művész – vendég volt hivatalos. (Az esten részt vett gr. Lónyay Menyhért, Türr tábornok, Kammermayer polgármester, Szász Károly mint miniszteri tanácsos, Barabás lánya, Maszák Hugóné, Pulszky Polixénia.) A keletkezési időt megerősíti, hogy Koroda is erre az évre datálta a verset;

Kor. 1895-kiadás: 1., 2. vsz. 1. sor: bándd h. bánd;

VP-kiadás: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 5. vsz. 6. sor: Van-e h. Van-é; 6. vsz. 6. sor: *Kinek hazája nem a nagyvilág;*

Magyarázat: A vers közvetetten árulkodik Reviczkynek a – máshol nemigen megvallott – '48-as érzelmeiről, valamint a reformkor iránti megbecsüléséről és nosztalgiájáról. Ez azért különösen érdekes, mert eddig a szakirodalomban '48-hoz való viszonyáról jóformán semmit nem jegyeztek föl. (Vö. a töredékekben közölt egyes részletekkel, melyek – Kossuth alakjának kapcsán – ugyanezt támasztják alá!);

Barabás Miklós (1810–1898) – a magyar biedermeier és történelmi festészet egyik legjelentősebb alakja. Ő volt az egyike, aki a modern kori történelmi arcképfestészetet megteremtette Magyarországon. Az ő nevéhez fűződik az első magyar műegylet megalapítása is. Az MTA tagja. 1877-ben nagy ünnepségekkel köszöntötték 50 éves művészi évfordulóján;

Boldognak mondalak, mert láthatád

Széchenyi, Vörösmarty korszakát.

S megértél többet is, nagyobbat is még!

Midőn a zászlót lobogtatva vitték

S felzúgott győzedelmes harci ének – utalás a reformkorra és a 48-as forradalomra és szabadságharcra. Barabás 1835 – azaz külföldi tanulmányútja – után, Pestre visszatérve Szemere Miklós segítségével megismerkedett a közélet számos kitűnőségével. Barabás (kb. 5000 alkotása között) egyébként lefestette Vörösmarty Mihályt és Széchenyi István grófot, s barátságban volt Petőfivel is;

Megfestéd korod arcképcsarnokát – Barabás hihetetlen termékenyséű művészként korának szinte minden hírességéről készített képet, a század első felének alig volt olyan nevezetesebb embere, akit le ne festett volna. Leginkább az írókat és a színészeket szerette megörökíteni, gyakran egész alakosan, színpadi jelmezben. Petőfi legjobb és legismertebb arcképeit is ő alkotta meg 1845-ben. Ma kb. 3500 művéről van adatunk;

Nyakadba nem vevéd a nagy világot.

Itthon maradtál zajtalan', szerényen – Barabás Miklós 1840-ben véglegesen Pesten telepedett le, pedig számos európai híresség próbálta saját országába csábítani (az egyik legkomolyabb ajánlatot pl. Szentpétervárról, a cári udvartól kapta);

A magyar úgy ismer, mint hű fiát,

Kinek hazája nem volt a világ. – utalás Vörösmarty Szózata 7. versszakának kezdősorára (VÖM 2. Kisebb költemények. Bp., 1960. 210–211.).

CSALÁDI FÉSZEK – [?]

Közlések: Jó Pajtás 1917. december 9. 49. sz. 772. (csak a 2. vsz. 1–4. sor közlése); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Töredékek* cikluscím alatt, a *Szeptember verses regényből* című mű 4. részleteként); Paku 1944. (*Töredékek* cikluscím alatt) FSZ; NGB 1969. (1877-es dátummal); NGB 1989. (1877-es dátummal); VP 1996. (1877-es dátummal);

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének és átdolgozásának dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat, csak a Koroda-kiadások besorolása szerint hagytam itt. Koroda vélekedésén kívül

nincs adat arról, hogy ez a *Szeptember* részlete lenne. Nem találtam útmutatót arra, hogy Németh G. Béla mi alapján datálta 1877-re a verset;

Jó Pajtás-közlés: azonos FSZ;

VP-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: míg h. *amíg*;

Magyarázat: Az újságban megjelent versrészletet Benedek Elek adta ki képes gyermeklapjában *Aranykalászkok* közös cím alatt, párban Vajda János egy versével. A Vajda-vers: az 1887-es *Segítség* című:

Mit a szegénynek a dúsgazdagok

Vetnek, megírják a napilapok,

Oszt másnap az egészet feledik.

Mit koldus a másik koldusnak ad,

Isten könyvébe írva a falat,

És ott marad, a végítéletig.

LÁZBAN – [?]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/37. r.-v. (fekete tintás) FSZ;

Kötetközlés: VP 1996. (1877-es dátummal);

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének és átdolgozásának dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. VP a verset indoklás nélkül az 1877-es versek között közölte;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 7. sor: lég h. *kép*; 2. vsz. 2. sor: vázain h. *vádjain*; 3. vsz. 7. sor: kérem h. *kérdem*; 4. vsz. 4. sor: hymnus h. *himnusz*; 5. vsz. 3. sor: lehervadt h. *lehervad*; 6. vsz. 2. sor: *apokalypsis* h. *apokalipszis*; 6. vsz. 5. sor: földült h. *földült*.

1878

VILÁGBÁNAT. KOMOLYAN IS LEHET VENNI

Közlések: Üstökös 1878. január 27. 1015. sz. 41. (*Komolyan is lehet venni* alcímmel) FSZ;

kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt);

Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.;

NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Üstökös*-közlést jelzi. A Rev.-regiszterben is szerepel;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: ajkaimra h. *ajakamra*; 6. vsz. 7. sor: Óh h. *Ó*.

Magyarázat: *mencsikoff* – Mensikov (Mencsikov) orosz herceg, kormányzó és tábornagról (1672–1729) elnevezett meleg kabát; Mensikov Nagy Péter cár szolgálatában a sztrelecek összeesküvésének fölfedezésével alapozta meg befolyását. 1713-ban az orosz sereg élén elfoglalta Stettint, amelyet azonban a cár akarata ellenére, pénzért visszaadott Poroszsországnak. Emiatt és roppant kapzsisága miatt a cár haditörvényszék elé állította, mely egyhangúlag halálra ítélte ugyan, de végül a cár megkegyelmezett neki. Fiatal korától viszonya volt a később cárnőként trónra lépett Katalinnal, akit 1725-ben Mensikov segítsége emelt a trónra. A cárnő halála után (1727.) ő vette át a kiskorú cár helyett a hatalmat. II. Péter cár rokonai befolyására azonban váratlanul elfogatta, s Szibériába száműzte.

MIRZA SCHAFFYNAK

Közlések: Pozsonyvidéki Lapok 1878. január 29. 24. sz. 1. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Mirza*

Saffinak címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt, 1878-as dátummal); Kor. 1902. (*Mirza Saffinak*

címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Mirza Saffinak* címmel, *Paralipomena* cikluscím

alatt); Paku 1944. (*Mirza Saffinak* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Mirza Saffinak*

címmel); NGB 1989. (*Mirza Saffinak* címmel); VP 1996. (*Mirza Saffinak* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Pozsonyvidéki Lapok*-közlést jelzi. A Rev.-regiszterben is szerepel;

Szövegkritikai jegyzetek: Pozsonyvidéki Lapok-közlés: egy nyilvánvaló hibát javítottam: 2. vsz. 6. sor: hazátlan zárva h. *hazátlan árva*;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: *Naptól védett a pálma árnya*; 3. vsz. 5. sor: *Mondd: diadalt a bűn nem űlhet*; 3. vsz. 7. sor: *Az emberek jók, egyszerűek*; 4. vsz. 1. sor: menjünk h. *menjek*; 5. vsz. 4–8. sor:

Volt őseinknek is hazája.

A nap amint ragyogva feljő,

Mutassa őket büszke ménen,

S lelkünk körül lebegjen az a szellő,

Mely porukat szétszórta régen;

Magyarázat: A vers nyilvánvalóan alkalomra született, mivel a *Pozsonyvidéki Lapok* következő száma beszámolt arról, hogyan folyt le Bodenstedt pozsonyi látogatása: „Rendkívüli vonzalmának s nemzetünk iránti szeretetének leghűebb kifejezését azáltal adta Bodenstedt, hogy meglátogatta Pestet és Pozsonyt is útjába ejtette. Mi természetesebb tehát, hogy számtalan tisztelői, kiket halhatatlan művei által szerzett, itt Pozsonyban is illően akarták megünnepelni azon epochális körülményt, hogy a lantos költőt körünkben láthatják és hallhatják. Ezen megünnepelés méltó kifejezését lelé a tegnap tiszteletére rendezett banketben.” (Janus: *Bodenstedt-lakoma. Pozsonyvidéki Lapok* 1878. január 30. 25. sz.) A részletes beszámoló alapján biztosan tudjuk, hogy Reviczky nem vett részt az ünnepélyes fogadáson, hiszen akkor a részletező beszámoló biztosan megemlíttette volna;

Mirza Schaffy, Mirza Saffi – kezdetben keleti eredetű, perzsa szerzőnek gondolták, de valójában Friedrich Bodenstedt (1818–1892), német költő és irodalomtörténész alkotta meg dalait, melyek *Lieder des Mirza-Schaffy* címmel Berlinben jelentek meg 1850-ben. A költemények pillanatok alatt hihetetlen sikert értek el, szinte minden nyelvre lefordították, s óriási hatással voltak az európai költőkre. Az első költeményekben a versek főként a bort és a szerelmet dicsőítik, míg a következő Mirza Schaffy-kötetben (*Aus dem Nachlass des Mirza-Schaffy*) már mélyebb, filozofikusabb versek szerepelnek. Lehetséges, hogy Reviczky kezdetben Petőfi német kiadása miatt figyelt föl Bodenstedtre, hiszen ő írta az 1858-as lipcsei Petőfi-kötet bevezetőjét. De Arany János is fordított tőle több verset, még abban a hitben, hogy valódi perzsa költő műveit fordítja. Bérczy Károly Bodenstedt német fordításából ismerte meg Puskin *Anyegin*-jét, s a mű kedvéért tanult meg oroszul. A magyar fordítással 1866-ban lett készen. A *VU* 1877. október 21-i, 42. számában adott hírt arról, hogy Sziklai János fordításában megjelent Mirza Schaffy összes költeménye. Korabeli folyóiratokban dalaiból az új nemzedék költőnemzedékének szinte minden tagja fordított;

Zuleikha, *Zulejka* – Hafiz *Díván* című verseskötetnek nőalakja;

Bülbül szerelmes szavára – A perzsa 'bulbul', azaz 'fülemüle' szó törökös kiejtése. A bülbül a szerelmes jelképe a perzsa és a török költészetben, ahol a bülbül szerelme a rózsá;

Hafiz felhőtlen honába – Utalás Háfiz Semsz eddin Mohammed 14. századi perzsa költőre. Kezdetben teológiával és jogtudománnyal foglalkozott, majd a mohamedán hittudományt olyannyira elsajátította, hogy megszerezte a kitüntető 'háfiz' címet. Később misztikus vallási rajongás kerítette hatalmába, egy dervisekből álló társulathoz szegődött, és a Korán ismeretét tanította. Verseiben költői tehetségének nagyságát rajongó hitével kapcsolta össze. A keleti világhoz vonzódó romantikus, majd az újromantikus költők körében rendkívüli népszerűsége tett szert. Legjobbnak tartott európai kiadása 1857–1861-ben, majd 1863-ban Lipcsében jelent meg, három + egy kötetben. Magyarra először Fábíán Gábor fordította (*Hafiz persa költő dívánjából ghazellák s töredékek*, 1824.). Reviczky kortársai közül a 70-es évektől Erődi Béla fordította verseit perzsából;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *An Mirza Schaffi* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 57–58.)

DON QUIJOTE

Közlések: FL 1878. február 8. 32. sz. 153. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *FL*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: Békére h. *Babér*ra;

Magyarázat: *Don Quijote* – Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1616) *Don Quijote* című művének címszereplője. A fiatal Reviczky egyik kedvenc regényhőse. Levelezésében gyakran emlegette, s humorfilozófiájában is példaként hivatkozott rá.

*VÁLÁS UTÁN I.

Változat: A. *Válás után II.*, FSZ: *Hölgyek*L 1878. szeptember 15. 37. sz. 437.; B. *Válás után III.*, FSZ: Kor. 1895.;

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/1. r. (lila tintával frott kézirat, fekete tollas javítás, az utolsó sor javítás piros ceruzával) FSZ;

Közlések: BpBazar 1878. február 15. 4. sz. Mell. 1. (*Válás után* címmel); VP (a jegyzetekben helytelen jelzettel közli a változatot a 4. vsz.-tól, a főszövegben pedig a *Válás után III.* szövegét adja);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *BpBazár*-beli közlést jelzi. A Rev.-regiszterben is szerepel a *BpBazár*-beli közlés;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: 1. vsz. 1. sor: (áth. ~~kinzött~~) (fölötte) *gyötört*; 4. vsz. sor. 1. sor: *Ha* (áth. ~~meghalnának mind az emberek~~) (fölötte) *együtt volnék mindenütt veled*; 4. vsz. 3. sor: *S* (áth. ~~éledbe~~) (alatta) *válladra*; 5. vsz. 3. sor: (áth. ~~magány~~) (fölötte) *derü*; 5. vsz. 4. sor: (áth. ~~még én is talán~~) *végzetlenül*; 8. vsz. 3. sor: (áth. ~~Menj máshoz és feledj el engemet~~) (fölötte) *Légy boldog, sorsod bárhová vezet*; 8. vsz. 4. sor: a szórendcsere jelölve: *S legyen örökre áldva a neved! h. S áld(áth. ~~va~~)ott legyen örökre a neved!*;

BpBazár-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 4. sor: *Enüdvemről h. Énüdve mről*; 6. vsz. 2. sor: sem h. *nem*;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 8. vsz. 4. sor: *Legyen örökre áldva a neved!*

*VÁLÁS UTÁN II.

Változat: A. *Válás után I.*, FSZ: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/1. r.; B. *Válás után III.*, FSZ: Kor. 1895.;

Közlés: *Hölgyek Lapja* 1878. szeptember 15. 37. sz. 437. FSZ;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *HölgyekL*-beli közlést jelzi.

VÁLÁS UTÁN III. – [?]

Változat: A. *Válás után I.*, FSZ: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/1. r. (csak az 1. vers közlése e cím alatt); B. *Válás után II.*, FSZ: *HölgyekL* 1878. 37. sz. szeptember 15. 437. (csak az 1. vers közlése e cím alatt);

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Emmához VII. Válás után* címmel, *Míg láttalak, gyötört a szerelem...* kezdettel) FSZ; Kor. 1902. (*Emmához VII. és Emmához VIII.* címmel, *Míg láttalak, gyötört a szerelem...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Emmához VII.* címmel, *Míg láttalak, gyötört a szerelem...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Emmához VII.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (önhatalmúlag összevonva a *Tudnék bár írni szenvedéllyel...* kezdetű verssel); NGB 1989. (önhatalmúlag összevonva a *Tudnék bár írni szenvedéllyel...* kezdetű verssel); VP 1996. (magyarázat nélkül összevonva a *Tudnék bár írni szenvedéllyel...* kezdetű verssel, adja a jegyzetekben adja a *Válás után II.* változatot is);

Szövegkritikai jegyzetek: A Koroda-kiadások hagyománya és a két versváltozat dátuma alapján hagytam itt;

A *Tudnék bár írni szenvedéllyel...* kezdetű verset, melyet a Németh G. Béla és az S. Varga Pál szerkesztette kötetek ezzel a verssel együtt hoztak, külön versként közlöm;

VP-kiadás: egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 4. vsz. 4. sor: *Sohse h. Sose*; végig: *oh h. ó*.

ÖREG EMBER TAVASZA

Közlések: *Hasznos Mulattató* 1878. április 14. II. köt. 7. füz. 14. FSZ; **kötetközlések:** Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Hasznos Mulattató*-beli közlést jelzi, de rosszul, mert az 1877. 2. számra datálja;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.

FELTÁMADÁS

Közlések: *Lányok Lapja* 1878. április 21. II. köt. 8. füz. 148. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *LányokL*-beli közlést jelzi, de csak a lapszám megadásával;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: *Fakadnak már a virágok*; 3. vsz. 6. sor: *Új virág h. Új világ*;

Magyarázat: A vers hűsvétra készült.

SZABADBAN

Közlések: *Délibáb* 1878. június 14. 24. sz. 278–279. FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi mint kötetben addig meg nem jelentet;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; végig: *oh h. ó*;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét helytelen évszámmal (1877.) közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.

*ARATÁS

Közlések: 1. Lányok Lapja 1878. június 20. 12. füzet 185. FSZ (Komjáthy Jenő neve alatt); 2. Hasznos Mulattató 1878. II. július 4. 13. füz. 9.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944.;

Magyarázat: A szakirodalom vélekedése időről-időre változott abban a kérdésben, vajon Reviczkyé vagy Komjáthy Jenőé ez a vers. Ez egyáltalán nem véletlen, hiszen a költemény a *Lányok Lapjában* Komjáthy neve alatt jelent meg. Komjáthy kéziratos hagyatékából azonban egyértelműen kiderül, hogy a verset Reviczky költötte, mivel a vers ismeretlen eredetű kivágatára Komjáthy kézzel ugyanúgy a vers alá írta Reviczky Gyula nevét, ahogy más közlemények alá a sajátját. (OSzK Kt. Fol. Hung. 1863/127. Zsengék);

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Hasznos Mulattató-közlés: helyesírási elt.; 2. vsz. 2–4. sor:

És a kévét kötik össze,

Izzad mind, de egy se bánja

Sárga kalászt egybehánva.

ERDEI DAL

Közlések: Hasznos Mulattató 1878. július 14. III. köt. 13. füz. 4. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Hasznos Mulattató*-beli közlést jelzi, de rosszul, 3. számként tünteti föl;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: központosásbeli elt.; 3. vsz. 4. sor: Ugy nézek az égre h. *S felnézek az égre*; 3. vsz. 7. sor: *Szép világ te, jó napot!*;

Magyarázat: Pósa Lajos – egy frissen megjelent könyvének recenziójára kérve A *Honnál* dolgozó Reviczkyt – azt írta a versről: „Az »Erdei dal« tetszik nagyon. Egy gyermektől már szavalni is hallottam.” (PIM Kt. Analekta V. 1340.)

ARANY JÁNOSNAK. VÁLASZUL „KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET” CZÍMŰ VERSÉRE

Közlések: Párisi Lapok 1878. július 20. 3. sz. 1. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Válaszul „Kozmopolita költészet” című versére* alcímmel); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Válaszul „Kozmopolita költészet” című versére* alcímmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Komlós 1955. (*Válaszul a „Kozmopolita költészet” című versére* alcímmel); NGB 1969. (*Válaszul „Kozmopolita költészet” című versére* alcímmel); NGB 1989. (*Válaszul „Kozmopolita költészet” című versére* alcímmel); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Párisi Lapok*-beli közlést jelzi, pontos d. n., azt írja – helytelenül –, hogy a lap hazai könyvtárainkban nem található. Az OSzK-ban azonban fellelhető a kiadvány;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt., 4. vsz. 4. sor: *Küszködő h. Küzködő*; 4. vsz. 8. sor: *kozmpolita h. kozmpolita*; 5. vsz. 3. sor: *korcsa* helyett: *koncza*; 6. vsz. 4. sor: *föl h. fel*; 7. vsz. 2. sor: *sohsem h. sosem*;

Magyarázat: Reviczkynek ez a verse, melyet nem válogatott be egyik kötetébe sem, ráadásul egy olyan alkalmi kiadványban látott napvilágot, amely egy-két számban jelent meg az 1878-as párizsi világiállítás alkalmából, mégis az egyik legismertebb verse lett. A versről számos értelmezés és magyarázat született, hangnemek általában mentegető, de leginkább elítélő, s rendszerint Reviczky valamiféle szégyellnivaló kisiklásának, Arannyal szembeni igazságtalan és elhamarkodott támadásnak vagy árulásnak tüntetik föl. Mivel a kérdés tárgyalása hosszabb értekezést igényel, hiszen a korszak irodalmi alapkérdésévé nőtt, itt csak néhány – eddig kevésbé tárgyalt – momentumot és magyarázó körülményt említünk.

A vers az 1878-as berlini kongresszus és a párizsi világiállítás egybeeső idején íródott. Akkor tehát, amikor az európai nagyhatalmak a világpolitikai helyzetéről vitatkoztak, s mondták ki ítéletüket Európa jövőjének sorsáról, miközben Párizsban milliók csodálták meg a nemzetek eszmei, szellemi és anyagi, konzumális és művészeti termékeinek pompás vásárát. Kérdés, vajon nem ezt a nemzetek teremtette technikai, szellemi csodát féltette-e Reviczky az egyre nyíltabban fenyegető balkáni háborús veszélytől és pusztulástól.

A szakirodalmat sokat foglalkoztatta, miért válaszolt Reviczky jóformán egy évvel később Arany 1877. augusztus 8-án írt versére. Arany verse azonban elkészülte után csak jóval később, a *Fővárosi Lapok*

1878. május 28-i, 148. számában jelent meg. Reviczky tehát a megjelenést követően nagyon hamar megírta válaszát.

A KOZMOPOLITA-VITA

Elkerülhetetlen arra utalni, hogy a vers szorosan kapcsolódik a 60-as évek közepétől zajló irodalmi korszak legalapvetőbb kérdéséhez, a kozmopolita vitához. Magyarországon a kiegyezés korszakának egyik irodalmi alapkérdése az volt, hogy egy fiatal írónemzedék hogyan próbálja megtalálni helyét az irodalmi közéletben, s az Akadémia köré csoportosuló, szűk körű, arisztokratikus szellemi elit hogyan igyekszik őket az irodalmi élet egyre szélesebb körű piacáról kiszorítani. Ez a kör zászlóul ugyan Arany János nevét használta, de a 70-es évek elejétől egyre nyilvánvalóbban Gyulai Pált tekintette vezetőjének, aki ízlésbeli, esztétikai, elvi álláspontját megdönthetetlennek feltüntetve egyre inkább úgy érezte, hogy neki van egyedül joga ítélni és dönteni arról: ki, mivel és milyen módon kerülhet be a magyar irodalomba. Gyulai köre magát – a beteg és a hivataloktól, posztoktól egyre inkább menekülő – Arany Jánost is valamiféle szellemi kalodában tartva, nemegyszer szellemi és mindennapi hatalmát féltve lépett fel a feltörekvő új nemzedék tagjai ellen, miközben az akkoriban az irodalomra fordítható állami pénzek és lehetőségek nagy része fölött rendelkezett (pl. az egyetemi állásokról, a kiosztható pályadíjakról, a nyomtatandó kiadványokról stb. ők döntöttek. – Csak néhány példát említve: Gyulai akadályozta meg, hogy a nagy tehetségnek tartott Márki Sándor budapesti állást kapjon, ő próbálta elvenni Petelei István kedvét a további novellaírástól, ő nem engedte Reviczky verseskötetének kiadását, ő üzte külföldre az újromantikus drámaírókat stb.)

Gyulai az egzisztenciális kérdéseken túl ugyanilyen vehemenciával próbálta megakadályozni a szerinte káros irodalmi irányzatok terjedését: nekitámadt az újromantikával kísérletező költőnemzedéknek (Zilahy Károly, Bajza Jenő), megfeddte a dezillúziós verses regényeket író „fiúk” nemzedékét (Arany László, Toldy István, Asbóth János), a népnemzeti irányt erőltetve mintegy tudomást sem mutatott venni az újromantikus költőnemzedékről, s kiutasította őket a magyar irodalomból, nekitámadt Vajda Jánosnak és különösen Jókai Mórnak. Arany János életművéből az epikus műveket tekintette a túlszárnyalhatatlan alkotásoknak, s a kései lírai művekkel jóformán semmit nem törődött.

A vitát tulajdonképpen nem is Arany János kezdte. A kérdést már jóval korábban egy fiatal költő- és írócsoportosulás igyekezett feszegetni, akik a kozmopolitizmus és a nemzeti jelleg kérdésének összekapcsolódására keresték a választ. A *Figyelő* című újság például már a 70-es évek elejétől – szerkesztője Szana Tamás, korrektora pedig Reviczky Gyula volt – folyamatosan napirenden tartotta és boncolgatta a kérdést. A korai időszakban, azaz a 70-es évek elején legvehemensebben Endrődi Sándor, a költőnemzedék egyik legtehetségesebb tagja – poétikai és létértelmezési ellenvetésekkel – tiltakozott az akadémikus irodalom és a népnemzeti irány erőszakosan követelt nemzeti tematikája és eszközrendszere ellen (pl. *Egyéni nézetek. Figyelő* 1872. június 23. 25. sz. 289–191., június 30. 26. sz. 301–303.). Több év telt el, amíg az akadémikus irodalom egyáltalán meghallotta és válaszra méltatta a fiatal nemzedék ellenvetéseit és valamiképpen értékelte új törekvéseiket. A vitában sokan fölszóaltak; a rendkívül vegyes összetételű és sok más kérdésben egyet nem értő „kozmpolita irány” tagjai között találni – Reviczky és Endrődi mellett – pl. György Aladárt, Mikszáth Kálmánt, Palágyi Menyhértet, Rudnyánszky Gyulát, Komjáthy Jenőt, Kiss Józsefet, Szana Tamást, Benedek Aladárt stb.

Bár a kozmopolita-vita a bölcsője számos, máig ható és bomlasztó irodalmi jelenségnek, minősítésével óvatosan és körültekintően szabad csak bánni. Az eredetileg egy irodalmi irányzatra alkalmazott irányzat ügye ugyanis az évek során több aktuálpolitikai kérdéskörrel is össze-összekapcsolódott, de legalábbis érintkezett, mint ahogy a 70-es évek közepén még a nem magyar (főként osztrák és cseh) származású, a Bach-korszakban idetelepített hivatalnokgárda utálatából eredeztethető idegengyűlölettel, majd a Magyarországra folyamatosan beáramló zsidó bevándorlással és a már itt élő – elsősorban német és zsidó – lakosság asszimilációjával vagy a kormányzat magyarosító törekvéseinek esetenként túlhajtott értelmezésével. A 19. század végéhez közeledve a kozmopolitizmus fogalma egy sor – máig ható – érzelmi, politikai, sőt nacionalista mellékzöngével telítődött és torzult. Akik ma a népnemzeti-kozmpolita, a városi-vidéki, az asszimiláns-magyar irodalmi táborok ellentétének kialakulását itt sejtik, sokban igazuk van, de soha nem szabad elfelejteni, hogy az új nemzedék költői mennyire sok irányból érkeztek: milyen változatos társadalmi, szellemi, politikai érzelmű és vallási hovatartozású tagokból toborzódtak. Egyik vezető alakjuk, Reviczky például vívódó katolikus, törvénytelen és még nem is adoptált nemesi származású emberként a 80-as évektől erőteljesen az antiszemita és a nemesi igényeket előtérbe állító politikai irányzatok felé fordult, miközben ugyanebben az időszakban – szellemi proletárként – fel-feltűntek versei a korabeli munkásnaplók és szocialista lapok hasábjain is. (Bővebben erről a kötetben meg nem jelent, 1885/1888-as versek között található *Az önzés* című, eddig ismeretlen versének magyarázataiban!) Gáspár Imre, egy elszegényedett középbirtokos család gyermeke a 70-es évek végétől a szocialista tanok felé tájékozódott, s ő fordította le a *Munkás-Marseillest* magyarra. Rudnyánszky Gyula, mélyen hívő katolikusként írt lángoló hazafias verseket s több, tüzes hangú – ma szinte ismeretlen – támadást intézett a kozmopolita-vitában az amúgy nagyra becsült Arany

s főleg az akadémikus irodalmi irányzat ellen. Mikszáth – aki fiatalon talán a legsúlyosabb vádakkal támadta Gyulaiék körét és talán a legcsípősebb hangon szólt róla sokszor – a század végére megbocsátott az addigra már hatalmát veszített Gyulainak, és többször szót emelt az irodalmi kozmopolitizmus veszélyei ellen.

Az elhamarkodott és leegyszerűsítő címkézéstől óv és a rendkívül szövevényes kapcsolathálózatra utal az is, hogy az 1890-es évektől az akadémikus irodalom legnagyobb ellenlábásává Kiss József (és a körötte csoportosuló *A Hét* köre) vált, akinek apja még bevándorolt zsidó falusi boltos volt. De ugyanehhez az ellenzéki írócsoportosuláshoz tartozott pl. a két Palágyi-testvér is, akik közül Menyhért – Madách Aladár barátja – kifejezetten az ezoterizmus és a miszticizmus felé fordult, Lajos írásai pedig sokszor nem nélkülözték a nacionalista túlzásokat sem;

Arany verse mögött amúgy már a kortársak is Gyulai hatását sejtették. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy először Gyulai Pál intézett támadást a fiatal költők ellen az *Újabb költői beszéleink* című írásában, majd erre következett 1877 augusztusában Arany versének megírása. (*Budapesti Szemle* 1877. 15. köt. 203–212.);

Reviczky egyébként a rajongásig szerette és elismerte Arany János költészetét (ráadásul Arany költészetének éppen azokat a részeit értékelte a legtöbbre, amelyeket a mai szakirodalom is), valószínűleg azonban személyes sértettsége is közrejátszott a vers megírásában. 1875 végén ugyanis elküldte 21 versét Aranynek, aki válasza sem méltatta. Ezt különösen a szívére vette, hiszen nem sokkal később a nála fiatalabb és kevésbé tehetséges barátjának, Koroda Pálnak Arany viszont válaszolt, miután Koroda elküldte neki *A túlvilág komédiája* című költeményének részletét. Könnyen elképzelhető azonban, hogy – ellentétben a Korodáéval – Reviczky küldeménye nem is került Arany szeme elé, aki ekkor már csak napi egy-két órát olvashatott, s olvasmányait fia, Arany László, de még inkább Gyulai Pál veséző szeme válogatta ki számára. (Koroda és Arany levélváltásáról: Kozocsa Sándor: *Arany és Koroda Pál*. It 1939. 49.);

Reviczky és Gyulai kapcsolatáról még annyi tudható, hogy Reviczky 1877 márciusában levélben megkereste Gyulait is, hogy lapjában közölje le *Az ambízióról* című írását. Gyulai azonban – nem pusztán Reviczky személyének szóló, nem titkolt ellenszenvvel – visszautasította a közlést, arra hivatkozva, hogy még el sem olvasta a küldött írást: „Őn a múlt hó 21-ről hozzám írt levelében panaszkodik, hogy a Budapesti Szemle nem igen nyit tért az ifju Magyarország dolgozataink s egyszersmind felajánlja nekem »Az ambízióról« című essayét.

Nem tudom, mit ért ön az ifju Magyarország alatt, de ha fiatal írókat ért, a B. Szemle soha sem tekintett arra, idős-e valaki vagy fiatal s örömet nyitott tért minden oly jobb dolgozatnak, amelyet fiatal író írt, annnyival inkább mert a jobb dolgozatoknak épen nincs bővében. Én öntől is szívesen fogadok el dolgozatot, de hogy ezt vagy amazt elfogadom-e, azt előre sem önnek, se másnak nem irhatom. Előbb el kell olvasnom a dolgozatot. Annyit előre is megmondhatok, hogy oly essayket fogadok el legörömbesteb, a melyek a tudomány vagy irodalom újabb fejleményeivel foglalkoznak s mint az angol vagy francia szemlék czikkei néhány újabb könyvet vesznek kiinduló pontul.” (1877. április 12. – OSzK Kt. Levelestár) Nyilvánvaló, hogy Reviczky válaszversének megírásában a Gyulai levele keltette megaláztatás is közrejátszott;

A kérdéshez szorosan kapcsolódhat Reviczky vélekedése a nemzeti jellemről, amelyről főként csak áttételesen tudhatunk. Mindenesetre versének keletkezése egybeesik legmeghatározóbb Schopenhauer-élményeinek idejével, így elfogadhatónak látszik az a feltételezés, hogy hatottak rá Schopenhauer ilyen irányú vélekedései. A *Parerga und Paralipomena* (amelyről tudjuk, hogy Reviczky többször is olvasta) egy helyén például a következőket írta: „A büszkeség legolcsóbb fajtája a nemzeti büszkeség. Aki ugyanis ebben szenved, az önmagáról menten elárulja azt, hogy semmi olyas személyes jótulajdonsága nincs, amivel büszkélkedhessék, különben nem nyulna olyas valamihez, amiben annyi millió emberrel kell osztozkodnia. Aki számos személyi kiválósággal van felruházva, saját nemzeti hibáit inkább felismeri, mert azokat mindig szeme előtt látja. Viszont minden szánandó balga, akinek semmi sincs a világon, amire büszke lehetne, mint utolsó eszközhöz, a nemzethez folyamodik, amelynek tagja s aztán azzal kérkedik: az illetőnek ez nagyon jól esik s hálából, nemzete hibáinak és ostobaságainak legerősebb védelmezőjévé csap fel. ... „Egyébiránt az egyéniség messze túlszárnyalja a nemzetiességet és egy bizonyos embernél az előbbi mindenkor ezerszer annyi méltánylást érdemel, mint az utóbbi. – A nemzeti jellemről, minthogy az a tömegre vonatkozik, becsületes módon nem sok dicséretet lehet felhozni. Inkább azt mondhatjuk, hogy az emberi korlátoltság, roszaság és visszaság minden országban más-más alakban nyilvánul és ezeket nevezik *nemzeti jellemnek*. Ha az egyiktől megcsömörlünk, a másikat dicsérjük, amíg ezzel is úgy járunk. Minden egyes nemzet kicsúfolja a másikat s mindegyiknek igaza van.” (Schopenhauer: *Életbölcsség. Aforizmák*. Ford. dr. Kelen Ferenc. Bp., 1906. IV. Az ember szerepéről fej., 53–54.);

A vers értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges még ismerni Reviczky korabeli, *Jogosult-e a kozmopolita-költészet?* című írását is, melyet bizonyosan Mikszáth Kálmán segítségével helyezett el egy liberális szegedi lapban (*SzegN* 1878. november 30. 106. sz.), valamint a kérdésnek egy évekkel később újragondolt változatát, mely *Kozmopolitikus irány a költészetben* címmel a *Szemlében* jelent meg (1885. augusztus 10. 18. sz. 3–4.). A tanulmányban Reviczky kijelentette: „A költő a népének megfelelő nemzeti zománcztól, a legigazabb lokalfarbe-től nem menekülhet. Más kérdés, vajon a nemzeti életet vagy történelmet választja-e tárgyául. ... Azt a nézetet, hogy világköltőt csak nagy népek produkáljanak, a kisebbek poézisében pedig csak *nemzetiességet* keressünk, még a nagy Aranytól sem fogadhatom el. ... A legnagyobb költők a legnemzetiebbek, de egyúttal a legemberibbek, legáltalánosabbak.”

Reviczkyt a kérdés újragondolására valószínűleg az 1884-es választások körüli események készítették, amikor jó néhány belpolitikai kérdésre választ kellett találnia (Vö. a *Politikus nemzet* és *Az önzés* című versek magyarázataival – ld. a kötetben meg nem jelent, 1883/1884-es versek, illetve az 1885–1888-as versek között!);

Áldom én is azt a bölcsőt,

»Mely magyarrá ringatott«. – idézet Arany János *Kozmopolita költészet* című verséből (28–29. sor, AJÖM I. köt. 34 7–348.)

Áldom én is azt a sorsot,

Mely szívembe dalt adott.

A dicső szellem világát

Áldom mindenek felett,

S dallom, ami bennem eszme,

Dallom, amit érezek. – A vers 1. vsz.-a tulajdonképpen az 1846-os Petőfi-vers, az *Átok és áldás* ellenversének is vélhető (PSÖM II. köt. 44.). A motívum variánsa előfordul a *Magyar lány* című versében is (ld. a kötetben meg nem jelent, 1884/1885-ös versek között!);

Bolond Istók – Arany János elbeszélő költeménye (AJÖM III. köt. Bp., 1952. 133–198.);

Harpagon – Molière *A fősvényének főszereplője*;

Alceste – Molière *A mizantrópjának főszereplője*;

Dalok korcsa – Arany *Kozmopolita költészet* című versének 55. sora;

Nép után nép küzd a létért,

Eltűnnek a nemzetek, – az utalás kapcsolatba hozható Darwinnak a létharcról, a kiválasztódásról és a fajok keletkezéséről szóló elméletével (bővebben erről a *Schopenhauer olvasása közben* című vers magyarázataiban), illetve Herder híres jóslatával;

»Mind tükör volt egymagából

Tűnt nekem föl nép s haza!« – szó szerinti idézet Arany *Kozmopolita költészet* című verséből, 39–40. sor;

»*Két világ csodája*« – átvétel Arany János verséből. Az idézőjeles verssornak külön története van. A *Revue des deux Mondes* című lap egyik kritikusa, Saint-René Taillandier a lap 1860. szeptember 1-jei kritikájában keményen megbíráltta Arany realizmusát, s kifogásolta, hogy ő – Garayval és Petőfivel ellentétben – nem a nemzet múltjának tragikus eseményeit és hősiességét állítja költészete középpontjába. Tóth Béla (*Arany párizsi censored. Széphalom* 1929.) és Kasza Györgyi (*Arany János és a francia irodalom* Pécs, 1941. 60–61.) szerint a „két világ” a *Revue des deux Mondes* címére vonatkozik.

EGYEDÜL

Közlések: 1. *CsalKör* 1878. augusztus 4. 31. sz. 726.; 2. *Hölgyek Lapja* 1879. december 14. 50. sz. 595. FSZ; 3. *MSzemle* 1894. augusztus 12. 32. sz. 374.; *kötetközlések*: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.; A Komlós-kronológiában szerepel, a *CsalKör*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. CsalKör-közlés: helyesírási, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 3. sor: megpanaszlok h. *megpanaszlott*;
3. MSzemle-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; a vsz.-ok felcserélve: 2-3-1. vsz.; 2. vsz. 5. sor: *Szivem e hangtól sose menekül*; 3. vsz. 4. sor: *S kérdelem: nincs hát sehol tanyám?*;
VP-kiadás: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 5. sor: *Szivem e hangtól sose menekül*; 3. vsz. 4. sor: *S kérdelem: nincs hát sehol tanyám?*;
Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Allein* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 76–77.)

AZ EGYETLENHEZ

Közlések: Csöndes Órák 1878. augusztus 8. 22. sz. 283. FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
A Komlós-kronológiában szerepel, a *Csöndes Órák*-beli közlést jelzi, de 1877-re datálva, helytelenül 1877. augusztus 1-jét jelzi megjelenésnek, kötetben addig nem jelent meg;
Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 4. vsz. 3. sor: *mosolyja h. mosolya*;
Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét helytelen évszámmal (1877.) közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.

A NAGY TEMETÉS – [1878/1881]

Közlések: 1. Hasznos Mulattató 1878. augusztus 11. 15. füz. 71–72.; 2. Lányok Lapja 1881. augusztus 21. 16. füz. 247. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
A Komlós-kronológiában szerepel, a *Hasznos Mulattató*-beli közlést jelzi, de rosszul, 3. számként;
Szövegkritikai jegyzetek: 1. Hasznos Mulattató-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 9. vsz. 1. sor: *A szép hölgy néma, szomorú*; 9. vsz. 2. sor: *Miként h. Amiként*;
VP-kiadás: kiemelésbeli, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 8. vsz. 3. sor: *Szemébe h. Szemében*; 9. vsz. 1. sor: *Feledni szélvész, zúzmarát*; 15. vsz. 1. sor: *Szent asszony, hálás nemzeted*;
Magyarázat: A vers nyilvánvalóan megrendelésre készült, hiszen a július 14-i, 13. füzetben Dolinay Gyula *Három nagy nőalak* című cikkének az egyik hősnője a versben megidézett Kanizsai Dorottya volt;

czondra – a szövöszékről lekerült nyers posztó, átvitt értelemben rongyos, szegény öltözképet is jelent;

Kanizsai Dorottya – Két egymást követő nádor, azaz Geréb Péter, majd Perényi Imre felesége. Második özvegyesége idején következett be a mohácsi vész. A csata után a csatamezőn heverő holttesteket a saját pénzén felfogadott 400 emberrel önmaga temettette el. Érdekes egybeesés, hogy a család ekkoriban a tudományos közélet érdeklődésébe került, hiszen Károlyi Árpád az 1870-es évektől dolgozott Kanizsai Orsolya és Nádasdy Tamás nádor levelezésének kiadásán. Reviczkyék köre is értesülhetett a készülők munkáról, mivel a társaságukba járt a fiatal Thallóczy Lajos is, aki közelebbi kapcsolatban állt Károlyival.

SZENT ISTVÁN NAPJÁN I–III. – [?]

I. HATALMAS, BÖLCS, ELŐRELÁTÓ...

II. MAGYAROK ELSŐ SZENT KIRÁLYA...

III. DICSŐSÉGES SZENT JOBB KÉZ...

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt, a versek külön cím n.); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt, a versek külön cím n.); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt, a versek külön cím n.); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt, a versek külön cím n.); NGB 1969. (1–3. alcímmel); NGB 1989. (1–3. alcímmel); VP 1996. (1–3. alcímmel);
Szövegkritikai jegyzetek: A versek keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya alapján hagytam itt. A feltételezett dátumot némileg kérdésessé teszi a magyarázatokban szereplő Benczúr-festmény(ek)hez való kötése. A versek valószínűleg alkalomra, az augusztus 20-i Szent István napi ünnepélyek és körmenet előtt íródhattak;
VP-kiadás: helyesírási, kiemelésbeli, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.; a *Hatalmas, bölcs, előrelátó...* kezdetű versben: 1. vsz. 6. sor: *szülhetnek csak századok h. szülnek hosszú századok*; a

Magyarok első szent királya... kezdetű versben: 3. vsz. 1. sor: fenragyog h. *fenn ragyog*; 4. vsz. 3. sor: óh h. *ó*; a *Dicsőséges szent jobb kéz...* kezdetű versben: 2. vsz. 2. sor: Küzködőnek h. *Küszködőnek*.

Magyarázat: A *Hatalmas, bölcs, előrelátó...* kezdetű versben:

Török félhold, tatár s a német

Hiába vívták ekkorig:

A vésszel mindig szembe nézett,

Mohácstól le Világosig. – Reviczky németellenes érzése kétszeresen is tetten érhető a német ellenséges seregekre és a magyar forradalom leverését jelképező világosi fegyverletételre való utalásában;

Hatalmát a rég' vert magyarnak

Majd nem gyöngíti belviszály, – utalás a Monarchián és az országon belüli közjogi, belpolitikai és nemzeti ellentétekre;

S a magyarok fölkent királya

Magyar király leszen megint! – A verssor nyilvánvalóan árulkodik Reviczkynek a Ferenc Józseffel, az osztrák császárral és magyar királlyal szembeni ellenérzésére, ugyanakkor egyértelmű odavágás is: Reviczky nyíltan megfogalmazza vágyát, hogy Magyarországnak ismét nemzeti, azaz magyar nemzetiségű uralkodója legyen. A verssor azért igen érdekes, mert az uralkodóról való vélekedéséről egyébként szinte semmit nem tudunk. Elképzelhető viszont, hogy a Ferenc Józseffel szembeni ellenérzései és ellenzéki, 48-as érzelmei kialakulásában szerepet játszott pl. kedves gimnáziumi tanárának, Kolmár Józsefnek, Petőfi egykori diáktárásának vagy éppen magának Petőfinek, s némiképp Aranynek a hatása.

Tulajdonképpen ez az egyetlen igazán megfontolandó érv amelle, hogy a vers keletkezése esetleg összefüggésben lehet Benczúr Gyula *Szent István keresztelése* (később: *Vajk megkeresztelése*) című festményével, illetve festményvariációival. Benczúr az 1869-es történeti festménypályázatra benyújtott kidolgozott vázlattal 1870-ben, a kész képpel pedig 1875-re készült el, majd 1880-ban a festmény tusváltozatával. A többféle kompozícióban, felfogásban megfestett alkotásról akkoriban nagyon sok szó esett a sajtóban, és a kortársak többsége úgy vélekedett, hogy a képváltozatok egy része egyértelmű Monarchia-, illetve osztrákellenes tendenciát éreztet. A festmény eleinte még a pályázati címét – *Szent István keresztelése* – viselte. 1878-ban jelenik meg először a „Vajk – Szt. István király – megkeresztelése” címváltozat.

Könnyen lehetséges azonban az is, hogy a vers mégis inkább egy évvel később, 1879-ben íródott, annak apropójaként, hogy a királyi pár ezüstkodalmáról szinte minden héten lelkendező és magasztaló híradások jelentek meg;

Vö. még a *Himnusz* című versének magyarázatával!

A Dicsőséges szent jobb kéz... kezdetű versben:

Dicsőséges szent jobb kéz, – Szent István magyar király épségben maradt jobb keze. A Hartvig-legenda szerint a szentté avatáskor Szent László emeltette ki Szent István tetemét a székesfehérvári sírból, ahol 45 évig pihent. A sírban épségben találták meg a nagy király jobb keze fejét. A török uralom alatt az ereklye először Boszniába, majd a ragúzai dominikánusok kolostorába került. 1771-ben Mária Terézia előbb Schönbrunnba vitette, majd Budán helyeztette el. Az augusztus 20-i Szent István napi körmenetet, amelyen ünnepélyesen körülhordozzák a Szent Jobbot, ebben az időben a budai várban tartották.

A NEMZETI KASZINÓNAK. MIDŐN EGY FIATAL SZINÉSZ SZÁMÁRA 1000 FRTOT GYÜJTÖTT

Közlések: Délibáb 1878. augusztus 23. 403. **FSZ;** **kötetközlések:** Kor. 1895. (*midőn egy fiatal színész tanulmányútjára gyűjtést rendezett* alcímmel); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *A nemzeti kaszinónak midőn Gyenes László tanulmányútjára gyűjtést rendezett* alcímmel); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *A Nemzeti kaszinónak midőn Gyenes László tanulmányútjára gyűjtést rendezett* alcímmel); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt, *midőn Gyenes László tanulmányútjára gyűjtést rendezett* alcímmel); NGB 1969. (*midőn Gyenes László tanulmányútjára gyűjtést rendezett* alcímmel); NGB 1989. (*midőn Gyenes László tanulmányútjára gyűjtést rendezett* alcímmel); VP 1996. (*midőn Gyenes László tanulmányútjára gyűjtést rendezett* alcímmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Délibáb*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Délibáb-közlés: egy nyilvánvaló elírási hibát javítottam: 6. vsz. 2. sor: zemzet h. *nemzet*;

VP-közlés: egybe-külön írásmódbeli, kiemelésbeli, ékezetbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: feltűnő h. *feltörő*;

Magyarázat: Az alcímben szereplő *Gyenes László* (1857–1924) 1878-ban végezte el a színiakadémiát, s rövid nagyváradi tartózkodás után Párizsba utazott tanulmányútra, amely költségekhez egy gyűjtéssel összeszedett összeggel segítették barátai. 1879–1882 között Kolozsvárott játszott, 1882-től pedig a

Nemzeti Színház tagja lett. Reviczky figyelmét és gondoskodását nyilván különösen az élesztette föl, hogy Gyenes főként intrikus szerepeket kapott, s ő volt Reviczky kedvenc hőseinek megformálójja: ő játszotta például Lucifert Az ember tragédiája ősbemutatóján, Mefisztót Goethe Faustjában és Jagót Shakespeare Othellójában.

BÉKE-GONDOLATOK – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt, 1878. augusztus alcímmel) FSZ; Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Béke gondolatok* címmel); NGB 1989. (*Békegondolatok* címmel); VP 1996. (*Békegondolatok* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs pontosabb adat, így az első Koroda-kiadás alcíme alapján és a vers történeti utalásai miatt soroltam át az 1878-as versek közé (eddig 1880-ra datálva);

VP-kiadás: egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, helyesírási, központosásbeli, ékezetbeli elt.;

Magyarázatok: A vers valószínűleg az 1878. július 29-én megkezdődött boszniai okkupáció kapcsán született. A balkán-kérdésről bővebben az ugyancsak 1878-as *A jegesmedve* című költemény magyarázataiban!

AZT IRTA, HOGY TÖBBÉ NEM ÍRHA...

Közlések: Mező-Tur 1878. szeptember 15. 20. sz. 2. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Emmához V.* címmel, *Azt írta, hogy többé nem írhat...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Emmához V.* címmel, *Azt írta, hogy többé nem írhat...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Emmához V.* címmel, *Azt írta, hogy többé nem írhat...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Emmához V.* címmel, *Azt írta, hogy többé nem írhat...* kezdettel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Azt írta, hogy többé...* címmel); NGB 1989.; VP 1996. (*Azt írta, hogy többé...* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a Mező-Tur-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: Ő h. Őn.

IFJUSÁG ÉS SZERELEM...

Közlések: FL 1878. szeptember 18. 214. sz. 1037. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Ifjúság és szerelem* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Ifjúság és szerelem* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Ifjúság és szerelem* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Ifjúság és szerelem* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989. (*Ifjúság és szerelem* címmel); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1878., a Komjáthynek írt levél és az útmutatása alapján fellelt folyóiratközlés nyomán (eddig d. n.);

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: Örömekben h. Örömkben; 1. vsz. 4. sor: hiába h. hiába; 3. vsz. 3–6. sor:

Mert a sorssal kapni hajba

Bosszualtan' nem lehet.

De hiába sújt a bánat!

Csupa játék csak sebem;

4. vsz. 7. sor: Oh h. Ó;

Magyarázat: A verset Reviczky említi Komjáthynek Budapesten, 1878. szeptember 23-án írt levelezőlapján: „Ifjúság és szerelem megjelent a F.[ővárosi] L.[apok]-ban...”, amelyről bővebben ld. még a *Himnusz* című vers jegyzeteit. (Ld. az *Ifjúságom* című kötet versei között; a leveleket ld. OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 14. levél.);

BISMARCK FÉLELME

Közlések: Üstökös 1878. szeptember 22. 1049. sz. 446. (Gamin álnév alatt) FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az Üstökös-beli közlést jelzi, de helytelen dátummal, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: A Komlós-kronológiában helytelenül 1877-re van datálva az Üstökös-közlés;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: Korodától tudjuk, hogy a Gamin álnév mögött Reviczky rejtőzött. Dengi János rosszállását fejezte ki az *Egy gamin poétának* című versében, mely az Üstökös 1878. november 3-i számában jelent meg (1055. sz. 522–523.). Első sorai így hangoznak:

*Olvastam versedet s nevettem
Pajzán könnyelműségeden...
Hanem, hogy ez uton haladjál,
Fiacskám, azt nem engedem.
Könnyelműséggel mitsem érsz el,
Megrontja ez az életet...
Ha megbomoltál, térj eszedre...*

S ne írj több ilyen verseket! – Dengi levélben is megírta Reviczkynek, hogy mennyire nem tetszik neki Reviczky újfajta lírai próbálkozása: „Ez a vers itt felelet két gamin-versedre [A másik *A jegesmedve* című – Cs. T.], melynek egyike már jött az »Üstökös«-ben s másikat, mielőtt ott jönne nekem elküldted. Nem vagyok kibékülve veled, bárhogyan is, változtass állapotodon. Ne mondd, hogy nem lehet; csak akarj s lehet lesz! Tudod, mit mond az öreg Jankó bácsi? »Akarat, s az előbb vagy utóbb diadalmat arat.« Gondold meg, mi lesz a vége e csatangelésnek. Az írói pálya még ha jó viszonyban is volnál a szerkesztőkkel s írótársaidal, mainap nagyon háladatlan s csak érte élni: nem fizeti ki magát. Benedektől úgy tudom, hogy tanári pályán voltál; lásd, ... s ezt játszva elvégezhetnéd s aztán volna pályád czimed etc. Megköszönöm én azt a dalt, melyet éhesen dalol el a madár!” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 8. levél);

Bismarck, Otto von (1815–1898) – Német politikus, kancellár, a „Vaskancellár”;

Nobiling – Karl Nobiling (1848–1878 szeptember 10.) 1878. június 2-án az Unter den Linden egyik házából rálőtt az ott elkocsizó I. Vilmos német császárra. A császár megsérült, mire az anarchista merénylet önmaga ellen fordította fegyverét, s több hónapos haldoklás után szenvedett ki. Tettével az új Németország és Bismarcknak a szocialistákkal szembeni intézkedései ellen tiltakozott. A dátumból látszik, hogy Reviczky Nobiling halála kapcsán írta meg a verset.

Az ügy háttérében a következő események húzódtak: az 1870–71-es német–francia háborút követően, melynek következtében Franciaországnak le kellett mondania Elzászról és Lotaringia német lakosú részéről, valamint hadisarcként három részletben 5 milliárd frankot kellett fizetnie Németországnak, Bismarck kancellár nekifogott rendet tenni az országban. A közös győzelem után a német tartományok nagy része belépett az Észak-német Szövetségbe, amelyet 1870. december 9-én Német Birodalom névre változtattak, Vilmos pedig fölvette a német császári címet. Bismarck a birodalmi gyűléseken sorra megpróbálta áterőltetni akaratát a haderőt illető és a hadügyi kérdésekben, s megindította az ún. kultúrharcot a katolikus egyházi hatalom ellen. A harc tulajdonképpen az állam és az egyház jogköre és hatalma fölötti pozíciókért folyt, s Bismarck kíméletlenül végrehajtotta tervezett lépéseit, amivel magára haragította az egyházi hatalmakat. A következő óriási összetűzés a haderő-létszám körül robbant ki, majd ezt követte az igazságügyi reformok körüli hatalmas vita, melynek átverése után Bismarck a német vasutak államosítását kívánta megvalósítani, de végül ez mégsem sikerült neki. Nagyon rossz hangulatot keltett az is, hogy a frankfurti béke értelmében Elzász és Lotaringia lakói közül azok, akik az új német kormányt nem kívánták elfogadni, egy kitűzött határnapon belül eladhatták birtokaikat és Franciaországba költözhettek. Kiderült, hogy nagyon sokan, különösen a katonaköteles ifjak nagy többsége kivándorolt, amit egyáltalán nem lehetett csodálni, hiszen a területen szinte ostromállapot uralkodott, s mindenféle próbálkozás ellenére a 80-as évekig nemigen csillapultak ott a kedélyek.

A birodalmi gyűlésen csak a konzervatívok és a centrum egy része helyeselte Bismarcknak mindig az adott helyzethez igazodó, gyakran változó és mindig csak a saját akaratát keresztülvinni akaró politikáját, amelyért bármiféle fondorlatra kapható volt. A Bismarckot eddig mindig támogató nemzeti liberális párt és a kancellár közötti ellentétet végül egyrészt a védvámpolitikai kérdés, másrészt a szocialisták ellen indított harc mérgeztette el végérvényesen, ráadásul az 1877-es választásokon a nemzeti szabadelvűek annyi mandátumot veszítettek, hogy Bismarcknak más támaszt kellett keresnie, így abban reménykedett, hogy a konzervatívokból és esetleg a centumból alakít új többséget.

A politikai pártviszonyok átalakulása miatt Bismarck feladta az eddig vallott szabad kereskedelem elvét, s most a védvám-politika bevezetése mellett állt ki: visszavonta az ipari és a kereskedelmi vállalatoknak eddig kiosztogatott kedvezményeket, a külföldről behozott árukat magasabb vámmal terhelte, sőt a sör, a kávé, a szesz és dohány megadóztatását is javasolta. A nemzeti szabadelvűek azonban – az ellenzékkel együtt szavazva – megakadályozták az új adók bevezetését.

Az egyre veszélyesebbnek tartott szocialista-kérdést pedig úgy szerette volna megoldani, hogy a birodalmi gyűlésen fokozott, rendőri erővel folyó, erőszakos fellépésre kért engedélyt ellenük. A szabadelvű és a klerikális párt azonban vonakodott ekkora hatalmat adni Bismarck kezébe, s ellenállt. 1878. június 2-án, a Nobiling-féle merénylet ürügyén Bismarck feloszlatta a birodalmi gyűlést és a választókhoz fordult.

Külpolitikáját tekintve – egy esetleges későbbi, Franciaország elleni újabb háború lehetőségét tartva szem előtt – szövetségest keresett, s úgy gondolta, az Osztrák–Magyar Monarchiával köt szorosabb politikai egyezséget. Oroszországgal szembeni barátsága miatt azonban Magyarországon nagyon népszerűtlen volt (az 1849-es események és a pánszláv veszélytől való tartás miatt), s a közvélemény ellenszenvé különösen fölerősödött iránta az 1877–78-as orosz–török háború kapcsán. Bismarck egyébként 1879 augusztusában járt Budapesten;

Gastein – Egy völgy és három nevezetes kis fürdőváros elnevezése Salzburg osztrák tartományban. Valószínűleg itt Badgasteinre utalt Reviczky, mely kedvelt császári és királyi üdülőhely volt, és itt írták alá 1865-ben az Ausztria és a Poroszország közötti egyezményt is, mely Schleswig-Holstein fennhatósága fölött rendelkezett;

Verschwörer (n.) – összeesküvő;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét helytelen évszámmal (1877.) közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. Irodalomtörténet* 1955. 192–199.

EGY MENYASSZONYNAK

Közlések: A Család Lapja 1878. szeptember 22. 12. sz. 180. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *CsalL*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: főköttövel h. *főkötödöt*; 3. vsz. 1. sor: *És azután mást szerettem*; 5. vsz. 4. sor: Akit h. *Melyet*;

Magyarázat: Nem lehet tudni, ki a vers címzettje;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Einer Braut* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 46–47.)

ÜRES IMMÁR A FECSKE-FÉSZEK...

Közlések: 1. Hasznos Mulattató 1878. szeptember 22. 18. füz. 177. (*Üres immár a fecske-fészek...* címmel); 2. Lányok Lapja 1881. szeptember 4. 17. füz. 265. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Az üres fecske-fészek* címmel, *Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Az üres fecskefészek* címmel, *Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Az üres fecskefészek* címmel, *Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Az üres fecskefészek* címmel, *Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Az üres fecskefészek* címmel); NGB 1989. (*Az üres fecskefészek* címmel); VP 1996. (*Az üres fecskefészek* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Hasznos Mulattató*-beli közlést jelezte, de rosszul, 3. számként tüntette föl;

Szövegkritikai jegyzetek: Hasznos Mulattató-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 4. vsz. 1. sor: Átszáll h. *Átszállnak*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 4. vsz. 1. sor: Átszáll h. *Átszállnak*; 5. vsz. 1. sor: veréblakóktul h. *veréblakóktól*;

Magyarázat: A vers nyilvánvalóan megrendelésre született, mivel a vers után következő oldalon hosszabb cikk jelent meg *A veréb és a fecske életéből*. (*Pár adat még az állatok okosságáról*) címmel;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Das leere Swalben-Nest* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 38–39.)

A JEGESMEDVE

Közlések: *Üstökös* 1878. szeptember 29. 1050. sz. 458. (Gamin álnév alatt) FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Üstökös*-beli közlést jelzi, de – helytelenül – szeptember 22-i dátummal, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli elt.; 7. vsz. 2. sor: Más az h. *Más*;

Magyarázat: Korodától tudjuk, hogy a Gamin álnév mögött Reviczky rejtőzött. Dengi János rosszállását fejezte ki az *Egy gamin poétának* című versében, mely az *Üstökös* 1878. november 3-i számában jelent meg (1055. sz. 522–523.) – A vers kezdetét és a hozzákötődő megjegyzéseket ld. a *Bismarck félelme* című vers magyarázataiban! [A 'gamin' szó korabeli jelentését pontosan megadja A *gamin* című írás ismeretlen szerzője: „Bizonyára hallottak önök a párizsi gaminról, melynek halvány

másolatai a mi utcáinkon lábatlankodó, s a nemes lábtűművészetnek leendő »bacca laureatusai«: a cipészinasok, pardon! tanoncok.” (*KépCsall* 1881. január 2. 14. sz. 218–219.));
A vers a balkáni helyzet következtében kialakult európai külpolitikai válság kapcsán íródott. Az orosz–török háború fölerősítette a Balkán újrafelosztásának kérdésén összeütköző európai hatalmak ellentéteit. 1877. április 24-én Oroszország hadat üzent Törökországnak, s román segítséggel legyőzték a törököket. A Sant Stefanó-i békében az oroszok rákényszerítették akarukat a Török Birodalomra: Románia, Szerbia és Montenegró függetlenséget kapott, valamint megalakították a Nagy Bolgár Fejedelemséget. A szláv és főként az orosz befolyás terjeszkedését azonban sem Anglia, sem a Monarchia nem volt hajlandó elfogadni. 1878-ban a berlini kongresszuson – gróf Andrássy Gyula vezetése alatt – a nagyhatalmak megfosztották Oroszországot a győzelmi sarc egy részétől: Bulgária területét pl. jóval kisebbre kanyarították, Szerbia területét nagyobbra szabták, Boszniát és Hercegovinát pedig a Monarchia okkupálta 1878 júliusától;
Vö. még a *Vakulj magyar!* című vers magyarázataival (ld. az 1883-as versek között)!

a jegesmedve s az oroszlán – A korabeli karikatúra-irodalomban a medve Oroszország, az oroszlán Anglia szimbóluma volt. (Vö. pl. *A britt oroszlán és az északi medve* aláírási karikatúrát az *Üstökös* 1878. január 6. 1012. számában);

kancsuka (török) – Lengyel átvétel a 'kanczug' szóból, amely eredetileg a török 'kamcsi'-ből ered. Magyarul bőrostort, nyeregszíjat jelent, azaz rövid, vastag szíjakból font korbácsot. A bőrkorbáccsal való kancsuka-büntetést főként Oroszországban alkalmazták, 1895-ben II. Miklós orosz cár törölte el;
Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét helytelen évszámmal (1877.) közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. Irodalomtörténet* 1955. 192–199.

A MUNKA NÉPE – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya alapján hagytam itt;
VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 4. vsz. 3. sor: csatáknak h. csatának;

Magyarország nem volt, hanem lészen – Eredeti formájában Széchenyi István *Hitel* (1830) című könyvének zárómondata, így hangzik: „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretem hinni: – lesz!” Széchenyi szállóigévé vált mondanéja már a korabeli napi sajtóban minduntalan előfordult és hosszú pályafutást tett meg, hiszen a két háború közötti irredenta mozgalom is kedvvel alkalmazta jelszavaként (sőt, sokan úgy gondolják, hogy akkor született). Reviczky más versében is idézte, a *Prológ* című versének (ld. az 1885-ös versek között) zárósora szintén ez. A korban Privigyei Pál írt hasonló címmel regényt, melyből a *Gyöngyös* című lap is közölt részleteket abban az időben, amikor Reviczky is publikált a lapban. (1879. november 2.)

ESIK, ESIK... – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat, csak a Koroda-kiadások besorolása szerint hagytam itt;
VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.;
Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Es regnet* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 36.)

HÁBORUS HIREK – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Háborus hírek* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Háborus hírek* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Háborus hírek* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Háborus hírek* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Komlós 1955. (*Háborus hírek* címmel, d. n.); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat, csak a Koroda-kiadások besorolása szerint hagytam itt;

VP-közlés: egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosításbeli elt.;

Magyarázat: Mivel a vers születésének idejét pontosan nem tudjuk, csak sejthető, hogy a *Bismarck félelme* és *A jegesmedve* című versek magyarázatában adott világpolitikai események kapcsán írta.

HIMNUSZ – [?]

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5120. (fekete tollas, erősen javított kézirat, hátoldalán idegen kéz írásával: „kiadva M Salon XV. 1891. 348 l.”) **FSZ**;

Közlések: MSzal 1891. július, XV. köt. 348. (*Reviczky Gyula hátrahagyott kiadatlan költeménye* alcímmel); **kötetközlések:** Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya alapján hagytam itt;

OSzK-kézirat: 3. vsz. 1. sor: a békecsend szó fölött: *olajág*; 3. vsz. 2. sor: a sor mögé írva egy másik verzió, de áth. nincs egyik sem: *Lengjen a hazán. /Lengje bé hazánk/*; 3–4. sor mellé írva, de áth. nincs semmi: *Dobogjon fel a magyar*; 3. vsz. 4. sor: *A király* (fölötte, áth. ~~Fettein~~); 4. vsz. 2–3. sor mellé írva, de áth. nincs: *Boldog is megint*; 4. vsz. 3. sor: *Régi és tünt* szavak alatt olvashatatlan szavak; 5. vsz. 1. sor mellé írva, de áth. nincs semmi: *Azt hírdesse mind*; 5. vsz. 2. sor: *Árnyékozd* (felette áth. *Lengjed*); 5. vsz. 4. sor: (áth. ~~Kölesé~~) *Öntsd belé erő* (áth. ~~td~~); 6. vsz. 1. sor: *ember ajkára* (fölötte, áth. nincs semmi) *fel a*; 6. vsz. 2. sor: *Százados* (áth.) ~~Fel az~~ *ősvizsály*; 6. vsz. 4. sor alatt: *Egy* (áth. *egy*) *lélek, egy sír kiáltja hangosan*;

MSzal-közlés: helyesírási, kiemelésbeli, szakozási, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: *Ádriáig h. Adriáig*;

VP-közlés: egybe-külön írásmódbeli, kiemelésbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: *Ádriáig h. Adriáig*; 3. vsz. 2. sor: *Lengjen h. Legyen*;

Magyarázat: *Csak egy óhaj, egy kívánság, egy ima:*

Éljen a király! – Az első látásra királydicsőítőnek tűnő vers alaposabb elemzése alapján könnyen kideríthető, hogy a dolog éppen visszájára fordul, hiszen – a Habsburg-császár ellenében – végig a magyar s a magyar nyelvű király glorifikálása olvasható ki belőle;

Vö. még a *Szent István napján. I. Hatalmas, bölcs, előrelátó...* kezdetű vers magyarázatával!

Reviczky említett egy *Himnusz* című verset az egyik Komjáthynek írt levelezőlapján (1878. szeptember 23.), de az – a szövegkörnyezetből kikövetkeztetve – valószínűleg az *Iffuságom* című kötet hasonló című versére vonatkozik.

SZERESD HAZÁDAT! – [?]

Közlések: Az »Athenaeum« Petőfi Naptára az 1903-diki közönséges évre. Bp., 1902. 33.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt) **FSZ**; Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya alapján hagytam itt;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosításbeli elt.; végig: *ó h. ó*; 5. vsz. hát h. *fel*;

Magyarázat: A vers számos sora rájátszás Vörösmarty *Szózatának* soraira és Kölcsey Ferenc *Himnuszának* egyes képeire. Mivel minden páratlan sor nyolcas jambus, még hangzásában is erősen idézi a *Szózatot* (VÖM II. köt. Bp., 1960. 210–211.);

A verset ajánlatos egymás mellett olvasni az *Arany Jánosnak. Válaszul „Kosmopolita költészet”* című versére című költeménnyel;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Liebe dein Vaterland* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 9–10.)

1878–1879

*A MEGSZOKÁSNAK RABJA LETTEM... – [1878–1879?]

Közlés: Csokonai Lapok 1904. február 1. 3. füz. 7. (szerk. megj.: „Reviczky Gyula hozzám írt régi (1878–1879-iki) levelei közt találtam ezt a költeményt, mely nincs benne az elhunyt költő verskötetében s eddig még egyáltalán nem jelent meg. Pályánk elején sűrűn leveleztünk, bölcselmi, széptudományi kérdéseket intéztünk egymáshoz és gyakran küldöttük el egymásnak újabb verseinket. Reviczkynek ezt a teljesen ismeretlen költeményét is egy ilyen levelében találtam meg irataim közt.”)

Magyarázat: A szerkesztő Rudnyánszky Gyula, akivel Reviczky valóban nagyon jó viszonyban volt a hetvenes években. Levelezésük néhány darabja az OSzK Kézirattárában található (Levelestár).

A SZERELEM ÁRVÁJA

Közlések: 1. Gyöngyös 1879. július 10. 15. sz. 2.; 2. Szarvasi Ujság 1879. július 20. 29. sz. 226. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Szarvasi Ujság*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Gyöngyös-közlés: egybe-különírásbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: ha nincsen h. *egy sincsen*; 2. vsz. 4. sor: rám h. *reám*; 3. vsz. 4. sor: Gondoltam h. *Gondolom*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.;

1. vsz. 1. sor: Szeretköznek h. *Szeretkeznek*; 2. vsz. 3. sor: ha nincsen h. *egy sincsen*; 3. vsz. 4. sor: Gondoltam h. *Gondolom*;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Verwaist in der Liebe* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 48–49.)

HULL A VIRÁG...

Közlések: MNépvilág 1879. szeptember 7. 23. sz. 11. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A korábbi kiadások az 1876-os versek közé sorolta, de én meggyőzőbbnek érzem az 1879-es megjelenés szerint besorolni;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: Ha van olyan tulajdonság, amelyet mindenképp Reviczky jellegzetes vonásának szoktak tartani, az az, hogy költészetének semmilyen kapcsolata nincs a népköltészethez. Ezzel szemben több verse kifejezetten a népdalokat idéző műdal. Kétségtelen, hogy ezek a versek általában megrendelésre készültek vagy pedig – mint ez is – olyan olvasóközönségnek szóltak, akik kifejezetten a népies műdalt igényelték.

Meglepőbb viszont, hogy Reviczkyt már gimnazista korától roppantul érdekelte a nyelvészet, s mint *A költő világa* című vers magyarázataiból már kiderült, állandó levelezője volt a *Magyar Nyelvőr*nek. A *Nyelvőr*hez való kötődését nyilván még szorosabbra fűzte Tóth Bélával való barátsága, aki a *Nyelvőr* munkatársa volt. Kéziratok töredékei arról árulkodnak, hogy szabályos gyűjtőmunkát végzett pl. a regionális tájszavak körében s alkalomadtán fel is használt belőlük műveiben (pl. pazér, csimaz stb.), és hosszú listában gyűjtötte ki a neki tetsző kifejezéseket, szólásokat (PIM Kt. Analekta V. 4735/28/5; V. 4735/53/9; 4735/55/22; V. 4735/55/31), két sűrűn írt oldalon a népszokásokat és az álomfejtéseket (PIM Kt. Analekta V. 4735/55/46), a népdalrészleteket (PIM Kt. Analekta V. 4735/38/5). Ez utóbbiból az is kiderül, hogy a 70-es évek vége felé is érdeklődött a téma iránt, s a *Nyelvőr* korábbi évfolyamaiból is visszamenőleg tallózott, hiszen annak a papírnak a hátoldalán, amelyre 1873-as *Nyelvőr*-beli cikkeket jegyzetelt, egy 1878. június 22-i komlókerti meghívó van;

Egy tépett papírfecni árulkodik arról, hogy a *Vadrózsák* című népdalgyűjteményt jól ismerte és ki is jegyzetelte: pl. „Nincsen hibám, nincsen nagyobb, / Csak annyi, hogy szegény vagyok.” ... „A refráin, hogy mindíg a fő képet ismétli. Vadrózsákban: ha meghalok, meghalok, / E'temetnek a papok.” (PIM Kt. Analekta V. 4735/55/8 v.);

A *Feljött már az est-hajnali csillag*... kezdetű verset – alatta „Népdal. Nyelvőr 1872.” megjegyzéssel – kiírta magának. (PIM Kt. Analekta V. 4735/55/8 r.);

Emellett láthatóan szívesen fordított népdalt vagy egyszerűbb műdalt is (Petőfi: *Auf der Donau*, Arany: *Lied*);

Egy 1874-es, Gáspár Imrének írt levelében a következőket írta: „... aztán irogatok holmi nyelvészeti pedantériákat...”;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Die Blume fällt* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 47–48.)

A BOLDOGSÁG IZGALMA... – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A Koroda-kiadások hagyománya alapján hagytam itt;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt. *S nem ismernek, kik boldogok.!!*

IRÓNIA – [?]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/36. v. (a rectón a *Ki érti meg?* című vers, fekete tintás) **FSZ**;
Kötetközlések: NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
A Komlós-kronológiában szerepel, az OSzK-beli kéziratot jelzi, kötetben addig nem jelent meg;
Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya miatt hagytam itt;
VP-kiadás: egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, kiemelésbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: Gyávát h. *Gyáva*; 3. vsz. 4. sor: Még h. *Míg*; 5. vsz. 2. sor: vés h. *vét*; 6. vsz. 3. sor ha dúlt: h. *s odut*; 6. vsz. 4. sor: Világuk h. *Világnak*;
Magyarázat: *fikér* – a szó értelmezésében nem vagyok biztos, de valószínűnek látszik, hogy a latin 'figo' szótól alapján a magyar 'fik' szógyökből származhat, amelyből a becsmélő 'fikás', 'fikarc' szavakat képezték. A Czuczor–Fogarasi szótár szerint lehetséges, hogy az osztrák német 'ficken' szóból jön, és a magyarban ebből származik a fikom-adta/fékomadta káromkodás is. Valószínű, hogy a rokon hangzású 'bök' szóval hasonló értelme lehetett.

JELSZÓ – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt) **FSZ**; Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya miatt hagytam itt;
VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli elt.; 6. vsz. 1. sor: enmagának h. *önmagának*;
Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Wahlspruch* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 89–90.)

KI ÉRTI MEG? – [?]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/36 r. (a versón az *Irónia* című vers, fekete tollas) **FSZ**;
Kötetközlések: NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
A Komlós-kronológiában szerepel, az OSzK-beli kéziratot jelzi, kötetben addig nem jelent meg;
Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya miatt hagytam itt;
VP-kiadás: helyesírási, kiemelésbeli, egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, helyesírási, központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: vajjon h. *vajon*; 2. vsz. 8. sor: vancorog h. *vánszorog*; 3. vsz. 1. sor: jó h. *jó*; 3. vsz. 5. sor: bűv, ölö h. *bűn-ölő*; 5. vsz. 8. sor: regélt h. *segélt*;
Magyarázat: *ripők* – A Czuczor–Fogarasi-szótár szerint: „darabos erkölcsű, pórias magaviseletű ficsúr, úrias betyár, ki jobb házból való ugyan, de mind külső viseletében, mind erkölcsében inkább a pórnépet utánozza.” (*A magyar nyelv szótára*. 5. köt. 1870. 562.)

KLÁRI NÉNI – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt) **FSZ**; Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya miatt hagytam itt;
VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli, helyesírási elt.

1880

ÁLDOZÓ KIS LÁNY

Közlések: Lányok Lapja 1880. május 2. 9. füz. 137. **FSZ**; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Áldozó kislány* címmel, 1876-os dátummal); NGB 1989. (*Áldozó kislány* címmel, 1876-os dátummal); VP 1996. (*Áldozó kislány* címmel, 1876-os dátummal);
Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadásoktól kezdve a vers születési idejét 1876-ra tették. A hagyománynál azonban erősebbnek éreztem az ismert lapközlés adatának erejét. A vers ugyanis alkalmi, megrendelt vers, amelyet ötösével vásárolt föl Dolinay Gyula, a szerkesztő. [Erről bővebben a *Tavaszkodik...* című vers magyarázataiban (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között!)] Nehezen elképzelhető, hogy Reviczky ezt a gyenge, alkalmi versét – az addig feltételezett 1876 után – évekkel később újra elővette és közlésre adta volna oda;

VP-közlés: helyesírási, központosásbeli elt.; 3. vsz. 3. sor: Oh h. Ó; 4. vsz. 3. sor: áhitattal illeti h. áhitattal ihleti;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Die Confirmandin* címmel fordította le, lábjegyzetben feltüntetve az eredeti címet. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 59–60.)

CSAK LŐJETEK, CSAK VÍVJATOK!

Közlések: Üstökös 1880. május 2. 1133. sz. 205. FSZ; **kötetközlések:** Kor 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Komlós 1955.; NGB 1969. (*Csak löjetek, csak vívjatok!* címmel); NGB 1989. (*Csak löjetek, csak vívjatok!* címmel); VP 1996. (*Csak löjetek, csak vívjatok!* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az Üstökös-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Üstökös-közlés: egy nyilvánvaló elírást javítottam: 3. vsz. 8. sor: ballet h. rulett;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: Ha pajtások h. *Ha jó pajtások*; 2. vsz. 4. sor: veszekesznek (!) h. *verekszenek*;

Magyarázat: *Olyan fán úgy se lesz gyümölcs,*

»Amelynek nincs virága.« – utalás Petőfi *A magyar ifjakhoz* című versének kezdősoraira (PSÖM II. 154–155.);

Nem lehet tudni, pontosan milyen esemény – nyilvánvalóan egy párbaj – áll a vers megírásának hátterében, de tény, hogy a 80-as években igen megsűrűsödött az ún. „becsületbeli ügyek” párbajjal való elintézése. Elképzelhető, hogy a hatalmas vihart kavart Verhovay Gyula – b. Majthényi Izidor-féle párbaj volt a vers megírásának hátterében. Január 10-én pisztolypárbajban súlyosan megsebesült az akkor 32 éves Verhovay, aki Cegléd városának volt országgyűlési képviselője. Több napig élet-halál között lebegett, de végül maradandóbb következménye nem lett a lövésnek. Verhovay neve az 1870-es évek közepétől lett széles körben ismertté, amikor az ellenzéki *Egyetértés* munkatársa lett. A török háború elleni tüntetések idején Verhovay vezető szerepet játszott a népgyűléseken, lázítás vádjával le is fogták. A per Verhovay lapjában, a *Függetlenség*ben megjelent, különösen éles cikk (*A frakkos banda*) miatt robbant ki, amelyben a lap a felszámolás alá eső Kisbirtokok Földhitelintézet vezetőit (benne néhány Nemzeti Kaszinó-beli tagot is) támadta. Mivel az intézet bukott elnöke, Festetich Pál gróf nem tartózkodott Magyarországon, a Nemzeti Kaszinó három tagja elvonult a lap szerkesztőségébe, hogy felelősségre vonják a cikk szerzőjét. Verhovay a cikk semmilyen állítását nem kívánta visszavonni. Erre Majthényi báró – aki egyébként sem rokonságban, sem barátságban nem állt Festetich-hel, jellemtelen rágalmazás vádjával – párbajra hívta ki az újság vezetőjét. (*Magyar párbaj*. Bp., 2002. 279–280.);

Fordítás: Eddig nem volt ismeretes, hogy a verset még ugyanebben az évben, május 2-án lefordította Kertbeny Károly *Schießt auf, schlagt auf mir* címmel. Kertbeny Budán, 1880. május 5-i kelt, német nyelvű leveléből – mely Koroda Pál és Reviczky Gyula hagyatékában maradt fenn, de nem tudni, pontosan kinek is írta – kiderül, hogy Kertbeny egyrészt átdolgozásnak („nachzudichten”) tekintette a fordítást, hogy a német olvasó ne érezze fordításnak, és a lipcsei *Gartenlaubénak* kívánta elküldeni, remélve, hogy ott majd meg is jelenik. [A lipcsei lapot még nem volt módom áttanulmányozni. A nehezen olvasható, gót betűs írás megfejtésében Németh S. Katalin és Ujváry Gábor volt segítségemre. (PIM Kt. V. 4735/58/1–3.)]

MÁJUS. FÉNYNEK, MELEGNEK ÚJULÁSA VAN...

Közlések: Üstökös 1880. május 9. 1134. sz. 219. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az Üstökös-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: szakozásbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli, szakozási elt.; 1. vsz. 4. sor: *Hogy e szép földön még körütekintsen*; 1. vsz. 8. sor: S mikor a békák brekekéznek h. *Mikor a békák brekkekéznek*; 2. vsz. 8. sor: brekekéznek h. *brekkekéznek*;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Mai* címmel fordította le, a versszakok elkülönítése nélkül, az eredetihez képest 6 sorral bővebben. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 35.)

UTI EMLÉK – [?]

Közlések: Esztergomi Közlöny 1880. június 6. 23. sz. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt, 1880. dátummal); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904.

(*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Úti emlék* címmel); NGB 1989. (*Úti emlék* címmel); VP 1996. (*Úti emlék* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: A dátumra vonatkozóan nincs pontosabb adat. A 20. századi Koroda-kiadások az 1875-ös versekhez sorolták. Erősebbnek tűnik azonban az a tény, hogy az ugyanezt a történetet feldolgozó elbeszélés megjelenési ideje 1876. Az 1. Koroda-kiadás évszáma és a folyóirat-kiadás alapján azonban a legvalószínűbbnek az 1880-as keletkezés tűnik;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 5. vsz. 4. sor: szívembe h. *szívemben*;

Magyarázat: A dunai hajókalandot, mikor is Pestről Esztergomba utazott, és egy müncheni lánnyal – udvarlás közben – a poétaságról beszélgetett, Reviczky egy elbeszélésében bővebben is megírta. Vö. *An der tiefen, blauen Donau!* című írásával (Ld. *Figyelő* 1876. március 5. 10. sz. 117–119.);

Nehezen dönthető el, hogy a vers megírása a téma prózai feldolgozásához vagy a folyóiratközlés idejéhez esik-e közel. Az utóbbi lehetőséget erősíti az a tény, hogy 1880. június 6-án az frói kör Esztergomba kirándult. A Karl Ludwig nevű hajó ¼ 7-kor indult Budapestről a Rákóczi-induló hangjaira. A kiránduláson Reviczky Gyula is részt vett. Elképzelhető, hogy az Esztergomba kiránduló Reviczky felidézte pár évvel korábbi esztergomi hajókirándulásának emlékét, s az alkalomra született versét az *Esztergomi Közlönynek* ajánlotta föl, ami a verset a kirándulás utáni napon már meg is jelentette. (A kirándulásról híradást adott pl. a *Pesti Napló* 1880. június 7. 143. sz. 1.);

A kirándulás alkalmából kiadott *Uti lapu* című lapban jelent meg Reviczky *Tanács* című verse (ld. az *Ifjúságom* költeményei között!);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Reise-Erinnerung* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 42.)

NYÁR

Közlések: Hasznos Mulattató 1880. III. köt. 13. sz. 3. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969. (1877-es dátummal); NGB 1989. (1877-es dátummal); VP 1996. (1877-es dátummal);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1880., eddig: 1877. A kötetközlésen kívül nem szól más adat az 1877-es keletkezés mellett, így erősebb érvnek éreztem az ismert megjelenés szerint besorolni a verset. A folyóiraton nem szerepel a kiadás dátuma, így csak a nyári megjelenésben lehetünk biztosak;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.; 4. vsz. 1. sor: Csak h. *De*.

KENYÉRPOÉZIS

Közlések: 1. Üstökös 1880. szeptember 19. 1153. sz. 455–456. FSZ; 2. Csarnok 1880. szeptember 22. 36. sz. 284. (szerkesztői megj.: „Az Üstökös legújabb számából!); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, tévesen A Hon-beli közlésnek jelzi. A dátum egyezése miatt valószínűleg összekeverte a két lap nevét;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: beh szörnyű átkod h. *szörnyű az átkod*; 2. vsz. 2. sor: ossiani h. *ossziáni*; 2. vsz. 6. sor: *Az éhség s bágyaszt, mint hasis*; 2. vsz. 8. sor: máрма h. *máma*; 4. vsz. 7. sor: találván h. *találva*; 5. vsz. felcserélve a 7-kel; 5. vsz. 2. sor: üdvözítő h. *üdvözítő*; 6. vsz. 8. sor: ettől h. *ettől*; 7. vsz. 1. sor: Maeczenás h. *mecénás*; 7. vsz. 5. sor: legyen h. *légyen*; végig: Óh h. *ó*;

Magyarázat: *csimaz*, *csimasz* – egyes vidékeken (főleg az erdélyi részeken) a cserebogár pajorját jelenti. (Kecskemét környékén a meztelen verébfiókat értik e kifejezés alatt, Somogyban pedig a poloskát nevezik így.)

TÉLEN...

Közlések: Lányok Lapja 1880. december 19. 24. füz. 373. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Téli* címmel, *Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1880., eddig: 1878. A kötetközlésen kívül nem szól más adat az 1878-as keletkezés mellett, így erősebb érvnek éreztem az ismert megjelenés szerint besorolni a verset;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: mult h. *szép*; 3. vsz. 1. sor: Óh h. *Ó*.

HALÁSZAT – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya miatt hagytam itt;

VP-kiadás: 1. vsz. 1. sor: érkezett h. *kicsuszott*; 1. vsz. 3. sor. *Sebaj! A szépet, a nagyot*;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Der Fischfang* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 45.)

MÁJUS. AZ IFJUSÁG BÁJOS VIDÉKE... – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Az ifjúság bájos vidéke... kezdettel*); NGB 1989. (*Az ifjúság bájos vidéke... kezdettel*); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat. A Koroda-kiadások hagyománya miatt hagytam itt;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.

1881

IBOLYÁT ÁRULÓ LEÁNY

Közlések: Lányok Lapja 1881. február 20. 4. füz. 60–61. (képpel illusztrálva) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969. (1877-es dátummal); NGB 1989. (1877-es dátummal); VP 1996. (1877-es dátummal);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1881., eddig: 1877. A kötetközlésen kívül nem szól más adat az 1877-es keletkezés mellett, így hitelesebbnek éreztem az ismert közlés ideje szerint besorolni a verset;

VP-kiadás: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: Kipirosul h. *Kipirul a*; 7. vsz. 1. sor: illatából h. *illatáért*; 8. vsz. 2. sor: *Bús szemébe szárad*;

Magyarázat: Az anyja orvosságára gyűjtő, virágot áruló lány alakja és témája a korabeli vulgárköltészet visszatérő témája. Érdekességgént említhető, hogy – mint a kiszolgáltatottság jelképe – több munkásnaplóban is feltűnt alakja (pl. *Kis virágárus leány*. *Magyar Munkás Napló* 1888. 35.);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Das Veilchen-Mädchen* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 60–61.)

LENGE SZELLŐ SIMOGATJA...

Közlések: OrszVil 1881. április 16. XV. füz.352. (képpel) FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996. (*Lenge szellő simogatja... címmel*);

A Komlós-kronológiában addig meg nem jelent, ismeretlen versként említi, *Gyenge szellő simogatja...* címmel;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: ékezetbeli elt.;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét (helytelen címmel) közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. *Irodalomtörténet* 1955. 192–199.

MŰVÉSZET – [1881/1887]

Közlések: 1. Kornélia (Máramaros-sziget). Ünnepi lap Szerdahelyiné Prielle Kornélia asszony negyven éves jubileumára. 1881. július 9. 7.; 2. PH 1887. november 24. 323. sz. 5. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Művészet* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Művészet* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Művészet* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Kornélia-közlés: kiemeléssbeli, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 9. sor: S ha h. *S e*; 2. vsz. 9. sor: ihletik h. *ihleti*;

VP-közlés: kiemeléssbeli, helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 9–10. sor: felcserélve; 2. vsz. 10. sor: szórja h. *szívja*;

Magyarázat: Bár Reviczky a verset 1881-ben írta meg Prielle Kornélia negyven éves színészi jubileumára, 1887-ben, amikor Foltényiné Szabó Amália színészi pályafutásának ötven éves jubileumát tervezték december 1-jén Debrecenben, az újság közölte, hogy Prielle Kornélia hogyan emlegetett föl egy humoros történetet a színésznőt üdvözlő levelében. Reviczky ennek kapcsán adta közre ismét a verset, nem említve, hogy a költemény valójában Prielle Kornélia tiszteletére íródott. („Reviczky Gyula

lapunk belmunkatársa pedig a következő hangulatos költeménnyel adózik az ünnepeltnek." – [t. i. most: Foltényinének – Cs. T.]

APRÓ DALOK I–III.

I. ELÉG HÁLÁT NEKED...

II. NEHÉZ NAPOKBAN LÁTLAK UJRA...

III. ÚGY VAN! SZERETTEM MÁR ELŐTTED...

Közlések: KépCsalL 1881. augusztus 21. 47. sz. 739. (a versek külön cím n.) **FSZ; kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996. (*Nehéz napokban látlak újra...* kezdettel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *KépCsalL*-beli közlést jelzi, kötetben addig nem jelent meg (a 3. verset *Mi van, szerettem címen* említi);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: *Elég hálát neked...* kezdetű versben: helyesírási, központosásbeli elt.; *Nehéz napokban látlak újra...* kezdetű versben: ékezetbeli, központosásbeli elt.; *Úgy van! Szerettem már előtted...* kezdetű versben: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: Mint s h. *Mint a*;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó versek lelőhelyét közölte (a III. vers címét helytelenül) Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.

FORDULJATOK MIND ELLENEM...

Közlések: Szabadság (Szfejérvár) 1881. szeptember 1. 1. sz. 2. **FSZ; kötetközlések:** Kor. 1895. (*Heliofókok* 2. címmel, önkényesen összevonva a *Napgyűlölők* című verssel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Heliofókok* 2. címmel, önkényesen összevonva a *Napgyűlölők* című verssel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Heliofókok* 2. címmel, önkényesen összevonva a *Napgyűlölők* című verssel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Heliofókok* 2. címmel, önkényesen összevonva a *Napgyűlölők* című verssel); NGB 1969. (*Heliofókok* 2. címmel, önkényesen összevonva a *Napgyűlölők* című verssel); NGB 1989. (*Heliofókok* 2. címmel, önkényesen összevonva a *Napgyűlölők* című verssel); VP 1996. (*Heliofókok* 2. címmel, önkényesen összevonva a *Napgyűlölők* című verssel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1881., a lapközlés alapján (eddig 1886-ra datálva);

VP-közlés: helyesírási, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 4. sor: farizeus arcok h. *farizeusarcok*;

Magyarázat: A *Napgyűlölők* című verset ld. az 1886-os versek között!;

Szakirodalom: Tóth István: *A székesfehérvári Szabadság első tárcája: Reviczky Gyula verse. Fejér Megyei Könyvtáros* 1973. 4. sz. 37–38.; Murányi Lajos: *Mikszáth- és Reviczky-írások, szövegvariánsok a székesfehérvári Szabadságban. Fejér Megyei Könyvtáros* 1980. 2. sz. 42–45. (a folyóiratközlés adata innen)

CSORBA ZSÓFI

Közlések: 1. Pécsi Figyelő 1881. október 29. **FSZ; 2. ItK** 1960. 240–244.; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1881., eddig. 1883.;

2. ItK-közlés: helyesírási, központosásbeli, ékezetbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: mivel té h. *müveltél*; 6. vsz. 2. sor: megapolja h. *megápolja*; 8. vsz. 3. sor: S szeretődöt h. *Szeretődét*; VP-kiadás: helyesírási, központosásbeli, ékezetbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: mivel té h. *müveltél*; 8. vsz. 3. sor: S szeretődöt h. *Szeretődét*;

Magyarázat: Vö. Mikszáth Kálmán *Bede Anna tartozása* című, 1883-as novellájával, amely tulajdonképpen ugyanezt a témát dolgozta föl;

Szakirodalom: Kolta Ferenc: *Reviczky Gyula néhány elfelejtett írása. ItK* 1960. 240–244. (a Pécsi Figyelő-közlés innen)

KANÁRI SÍRJA

Közlések: Lányok Lapja 1881. november 6. 21. sz. 325. **FSZ; kötetközlések:** Kor. 1895. (*A kanári sírja* címmel, *Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*A kanári sírja* címmel, *Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*A kanári sírja* címmel, *Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*A kanári sírja* címmel, *Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969. (*A kanári sírja* címmel); NGB 1989. (*A kanári sírja* címmel); VP 1996. (*A kanári sírja* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1881., eddig: 1878; A kötetközlésen kívül nem szól más adat az 1878-as keletkezés mellett, így erősebbnek éreztem az ismert megjelenés szerint besorolni a verset;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: vitték temetőbe h. *vitte gyászfogat ki*; 1. vsz. 4. sor: néma h. *kedves*; az 5. és a 6. vsz. fölcserélve; 5. vsz. 3–4. sor:

Ibolyák nyílnak ott ki,
E kis madárszemek.

1882

EDELÉNY, A HOLTIG HŰ SZERETŐ. IGAZ HISTÓRIA HÁROM ÉNEKBEN

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 2773. 1–16. fol. r. (szedőpéldány, tisztázat néhány javítással) FSZ;
Kötetközlések: Edelény, a holtig hű szerető. Igaz história három énekben. 3 képpel. Rajzolta Feszty Árpád. (Jó könyvek a magyar nép számára.) Bp., 1883.; Paku 1944.; VP 1996.;
Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1882., eddig: 1883. (a kiadás éve miatt);
PIM-kézirat: 1. ének, alcím: *hog* (áth. *szerelmes*) *a kibe szerelmes*; 20. sor: (áth. *mint volt régen, már ma!*) (fölte) *hajdanába'*; 31. sor: (*ebből* jav.) *Ebből*; 37. sor: (áth. *Tetszett neki szörnyen*) (fölte) *Kedvelte, becézte*; 38. sor: (áth. *használó*) *nem* (áth. *is volt*) (fölte) *látott*; 39. sor: *De* (ő jav.) *ő is* (áth. *egy érezte, mozdul*) (fölte) *megrezent, vagy a*; 61. sor: törölt szövegi vessző; 72. sor: *de* (áth. *nem*) (fölte, áth. *nines*) (alatta) *nem neki szánva*; 73. sor: *se volt más* (áth. *morálja*) (fölte) *szokása*; 75–78. sor: a sorok megváltozott sorrendje a bal oldalon beszámozva, a kézirat sorainak sorrendje eredetileg: 77–78–75–76; 77. sor: (áth. *Most érezte még csak Edelény*), *Csak ne tudta volna, csak azt ne*; 84. sor: (áth. *Követ által László egy nap azt izente*) (alatta) *Egy napon Lászlótól* (áth. *követ*) (fölte) *hírnök jö* (jav. #n); 86. sor: *Edelény olvas* (jav. s) *va* (áth. *s-elsápadva*) (fölte) *sápadozva szédül*; 90. sor: *Ilona* (áth. *leányom*) (fölte) *hercegnő*; 2. ének, 95. sor: (áth. *Egyszer látta csak, de*) (fölte) *Hogy először látta, rögtön*; 97. sor: (áth. *A lánynak is tetszett, mit az apja látva*) (fölte) *Ilonának sem volt semmi kifogása*; 98. sor: (áth. *Dömet-Honával*) (fölte) *Hát biz' őket László*; 113. sor: *És amikor* (áth. *aztán-be*) *végre*; 124. sor: *Gyásznapokra* (áth. *ébredt*) (alatta) *viradt*; 125. sor: *mit mondasz az* (áth. *levél*) (fölte) *írás*; 126. sor: *Csöpp hija* (áth. r) (fölte) *bizony, hogy* (áth. *meg-nem-símitotta-a-szél*) (fölte) *rá nem jött a rívás*; 127. sor: „*Lagzijára?*” (áth. *Ejha! S-gúnyosan-nevetett*) (alatta) *s fogta gúnyos nevetésre*; 130. sor: (áth. *Vagy*) *És ha*; 131. sor: (áth. *Aztán-te*) *Azután*; 136. sor: *papnak* (áth. *és-a-tudomány-nak*) (fölte) *s a kapufélfának*; 140. sor: *A sok embert látva*, (áth. *rosszat*) (fölte) *nem jót sejt*; 141. sor: *A tömeg* (áth. *től-hagyja-magát-ő-is-vonni*) (fölte) *után megy ő is taláalomra*; 144. sor: *Szemébe'* (áth. *nem-könnyel, de-már-mosolygással*) (fölte) *már újra szűzi mosolyával*; 146. sor: (áth. *Ah-ajás*) *Szíves*; 149. sor: (áth. *Mifalatt*) (fölte) *Amíg ott* (áth. *an-igy áll* (áth. *en*), *mínt*; 158. sor: *Szegény* (áth. *Bús*) *Edelény* (áth. *ünk*) *is*; 159. sor: (áth. *Egész* *hossz*) *az egész*; 164. sor: *fogadta*, (áth. *hej-de*) *trakta*; 179. sor: *volt* (áth. *a-mulatás-nak*) (fölte) *az áldomás-nak*; 194. sor: *A* (áth. *Egy*) *szellő*; 201. sor: *ma* (áth. *siró*) (fölte) *rívó*; 225. sor: *ezzel* (áth. *en*) *odavágja*; 3. ének, 238. sor: (áth. *Ejha*) *Dehogy* (áth. *van*) (fölte) *is van!* (áth. *Lehet-nagy*) (fölte) *Bármily a szív*; 261. sor: *se volt* (áth. *efféle*) (fölte) *heverő lusta*; 268. sor: *László* (áth. *a-nép-öröme*) (fölte) *vette át kezébe*; 274. sor: *Edelény is* (áth. *imm-lassan*) (fölte) *immár vígaszát*; 283. sor: *kormány* (áth. *Honát*) (fölte) *özvegyét*; 292. sor: *épen* (áth. *Lászlónál*) (fölte) *az udvarnál jára*; 294. sor: (áth. *Meghalt? Hál-istennek! Minek is*) *tagadnám*; 295. sor: *Mínt* (áth. *egy*) *mennyei*; 303. sor: *Majd* (áth. *rendet*) *csinál ő rendet*; 310. sor: (áth. *Alig-hogy*) (fölte) *Amídon*; 323. sor: (áth. *Horvát-ruhát vásárlt*) (fölte) *Álruhát vásárolt*; 331. sor: *Merre* (áth. *visz*) (fölte) *van*; 337. sor: (áth. *Első-pi*) *Edelényt*; 351. sor: *Bár* (áth. *De*); 354. sor: *Az* (áth. *a*) *ajtóküszöbre*; 357. sor: *Egyszerre* (áth. *nagy*) (fölte) *imetten zajl* (áth. *a*) (áth. *ébredt*) *hall közelében*; 359. sor: *király*, (áth. *a-mily*) *vagy nem igaz*; 365. sor: *Vagy* (áth. *sététebb*) (fölte) *még rondább*; 389. sor: (áth. *Ez*) *Ezzel*; 393. sor: *Mosolyog*. (áth. *Elakad*); 402. sor: *maga is*; (beszúrva) *ott*;

VP-kiadás: szakozási, helyesírási, egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 20. sor: *mint volt hajdanába'* h. *mint volt régen, már ma!*; 62. sor: *kutya* h. *helyre*; 63. sor: *Könyvhöz* h. *Könyvhöz*; 68. sor: *futára* h. *futása*; 69. sor: *Ablakából* h. *Ablakából*; 78. sor: *S hogy* h. *Hogy*; 80. sor: *bevagott* h. *beváltott*; 2. ének, 109–110. sor hiányzik; 119–120. sor hiányzik; 148. sor: *Edelényünk* h. *Edelénynek*; 189. sor: *firtatja* h. *biztatja*; 256–261. sor hiányzik; 316–317. sor hiányzik; 338. sor: *zengzetébül* h. *zengzetéről*; 345. sor: *holtak* h. *haltak*; 383. sor: *S mikor asszony lettél, még ezerszer jobban*;

Magyarázat: A külön füzetben megjelent művet Reviczky jó barátja, pozsonyi iskolatársa, Feszty Árpád illusztrálta, aki akkor már elég jó nevű és sikeres művész volt (3 képpel). Valószínűleg később általa ismerte meg és barátkozott össze Justh Zsigmonddal, Feszty legjobb barátjával is;

Komjáthynak Reviczky beszámolt a mű készültéről: „Én most a ponyvára (Jó könyvek) írtam egy verses elbeszélést, Edelény, a holtig hű szerető. Ha megjelenik olvasd el; mert azt hiszem sikerült s azok közt a füzetek közt egy sem áll akkora irodalmi nívóan” (1882. október 28. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 24. levél);

Gyulai Pál a *Jó könyvekről* írva Reviczky művét summásan a következőképpen értékelte: „Íme az egész költői beszélynek alig van valami bonyodalma, inkább külső események sorozata, mint küzdelem szülte fejlődés... Ily sovány és érdektelen mesét csak az előadással lehetett volna valamennyire érdekessé

tenni, de Reviczky sehogy sem tudta eltalálni a rege hangját, elbeszélése kellemetlen, verselése gyöngé, népiessége affectált.” (474.);

A *Jó könyvek a magyar nép számára* című, rövid életű vállalkozás népnevelő ponyvasorozatként indult, s végül is egy korai kísérlet volt az állami kultuszkormányzati pénzek megcsapolására akkor, amikor a kultuszkormányzat még nem rendelkezett koncepciózus művészet- és tudománypártolással. Ez az államilag szubvencionált, közvetlenül Trefort Ágoston kultuszminister közbenjárására elindított és rendkívüli honoráriumot fizető ponyvasorozat – mely az igazi ponyva lélekmételyező hatását akarta volna mérsékelni – bár célját nem igazán érte el, valójában azért volt igazán izgalmas, mert a Jókai nevét zászlajára tűző kiadványsorozat a kornak azon íróit, költőit és festőit terelte össze, akiket egyébként (legalábbis ekkor még) az akadémikus irodalom nem fogadott be. A füzeteket – többek között – maga Jókai, Vajda János, Mikszáth Kálmán, Reviczky Gyula, P. Szathmáry Károly, Rudnyánszky Gyula írta, illusztráló metszeteinek rajzolóit pedig ott találjuk Feszty Árpádot és Mednyánszky Lászlót is.

A sorozat elindításának ügye azonban sokkal fontosabb ügyekre irányította rá a figyelmet. Egyrészt az egyik állomása volt a kiegyezés kora után megfundálandó intézményes és állami művészetpártolás kiépítésének, másrészt rávilágított a korszak jó néhány irodalompolitikai problémájára. Itt csak felsorolásszerűen említem a legfontosabbak kérdéseket: a magyar írók megélhetési gondjai, a kapitalizálódó sajtópiac kialakulása, a tömegirodalom helyzete, a szerzői jogszabályozás kérdése, az irodalmi szalonélet átalakulása, a kávéház-irodalom szerepe, az írói-művészi érdekkörök egymásnak feszülése, az akadémikus irodalom és az új frónemzedék párharca stb.;

Szent László – Magyarország királya (1077–1095);

Salamon király – I. András fia, Magyarország királya (1064–1074). Szent László unokatestvére. Lászlóval és másik unokatestvérével, Gézával szövetkezve visszaverték a besenyők támadását, de később szembefordultak egymással, Salamon seregeit megverték, s Salamont kényszerítették a trónról való lemondásra;

Salamon királyt ő vitte Visegrádra,

A nehéz fogságba, Salamon tornyába. – Szent László 1080-ban 1083-ig az ellene lázadó Salamont a visegrádi vár tornyába záratta;

Meghalt Zvojnimir a horvát fejedelem,

S mivelhogy utódja nem született neki,

Az ország kormánya özvegyét illeti. – Zvojnimir horvát király 1087-ben halt meg. Felesége Ilona, Szent László nővére. A király halála után Szent László elfoglalta Zágrábot;

szófia – pletyka;

zsívió, zsvio (horvát, szerb) – 'éljen!'

Szakirodalom: [Gyulai Pál] - i.: *Jó könyvek a magyar nép számára.* (9–15.) *Kiadják a Révai testvérek.* Buda-Pest, 1883. BpSz 1883. 35. sz. 472–476; *A sorozatról bővebben:* Császtvay Tünde: *A halottak nem kérdeznak vissza? In: Kegyelet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok. Szerkesztette: Kalla Zsuzsa.* Bp., PIM 1997. 60–68.; *A sorozatnak a civil-, az intézményes- és az állami művészetpártolás kialakulásában játszott szerepéről:* Császtvay Tünde: *Laczikonyha, kothurnus, tülök. Nemzet- és lélekműködő műpártolás-próbálkozások a 19. század végi Magyarországon. In: Mednyánszky László. (1852–1919) Kiállítási katalógus.* Bp., 2003. 89–100.

1883

FAKÓ POÉTA

Közlések: Üstökös 1883. január 14. 2. sz. 10. (aláírás nélkül) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az Üstökös-beli közlést jelzi, aláírás n., szerinte 1882-es;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt., 1. vsz. 4. sor: dörgölődni h. *dörgölődni*;

Magyarázat: A verset Reviczky, barátai emlékei szerint, Jókai ellen írta, mivel Jókai Rudolf trónörökös előtt – akivel együtt szerkesztették az 1880-ban megindított *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és*

képben című kiadványsorozatot – megalázkodva fakó poétának nevezte önmagát. Reviczky és Jókai kapcsolatáról Farkas Gyula írt összefoglaló tanulmányt, amelyben végigtekinti és idézi Reviczky baráti levelezésének idevonatkozó részleteit is (*Jókai és Reviczky. Debreceni Szemle* 1927. 519–522). Paulovits, Reviczky biográfusa, majd hatására Komlós Aladár azt állította, hogy Jókai e vers miatt, bosszúból bocsátotta el Reviczkyt *A Hon* szerkesztőségéből. Farkas véleménye szerint ennek nincs alapja. Reviczky maga sem gondolta, hogy emiatt történt volna a dolog: *A Hon* és az *Ellenőr* 1882-es összeolvadásakor csak három vezércikkíró tartottak meg *A Hon* szerkesztőségéből, Reviczkynek pl. tudósítói (egyéb emlékezések szerint valami hivatali) állást ajánlottak, s miután nem fogadta el, augusztus utolsó napjaiban háromhavi fizetését kapta meg végkielégítésül. (Reviczky néhány barátja is ekkor került hivatalba, pl. György Aladár a Statisztikai Hivatal székébe.) 1882. június 29-én Reviczky arról tudósította Komjáthyt, hogy: „Én már csak egyik lábammal vagyok a Honban; de erről majd bővebben.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 23. levél.)

Korodának pedig a következőképpen mesélte el a dolgot: „Talán hallottad, hogy a Hon és Ellenőr már szeptember elsején fuzionálnak. A Hon munkatársai, a három vezércikkíró kivételével elcsapatnak és az Ellenőr zsídai (öt darab) áthoznak. Engem is meg akartak tartani, de leszállított fizetéssel és országgyűlést akartak velem csináltatni. – Persze nem veszttem meg, hogy elfogadjam. Kíváncsi vagyok most, kíneveznek-e valahová, vagy mft csinálnak velem. Legjobban szeretnék 3–4 havi abfertigungot s akkor azt’ mennék más laphoz. Mert annyi hely van, hogy válogatni lehet bennük.” (1882. augusztus 3. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 31. levél.)

A bosszú-elméletnek az is ellentmondani látszik, hogy 1882-ben és a rákövetkező egy-két évben Reviczky több olyan vállalkozásba is bekertült, amelyben Jókai Mór vezető szerepet játszott: a kultuszárca finanszírozásával létrehívott és igen magas honoráriumot fizető *Jó könyvek a magyar nép számára* című „minőségi ponyvasorozatba” az *Edelény, a holtig hű szerető* című írását adta. Közelebbi személyes kapcsolatuk viszont mégsem lehetett, annak dacára sem, hogy Reviczky Jókai lapjában dolgozott. Mikszáth is úgy emlékezett, hogy Jókai általában nemigen barátkozott lapjainak munkatársaival. Mindenesetre egyre eltérőbb politikai nézeteik eleve eltávolíthatták őket egymástól.

Tudjuk viszont, hogy a Petőfi Társaság május 6–7-i debreceni díszünnepélyén mindketten részt vettek, együtt utaztak le vonattal, vettek részt a fogadásokon, a városi ünnepélyeken, a nagyerdei kiránduláson, a diákok esti fáklyásmenetes ünneplésében stb. (*A Petőfi-Társaság Debrecenben. Koszoru* 1882. VII. 537–555.) Később Kassán akadtak össze, amikor 1885 szeptemberében Reviczky az ellenzéki (német nyelvű) *Pannonia* szerkesztőjeként érkezett a városba, ahol Jókai volt a kormánypárti képviselő. Az itt töltött hónapok alatt Reviczky cikkeiben többször támadta Jókait. (*Humoristische Politik.* 1885. szeptember 23.; *Jókai's Glück und Ende.* 1885.) Engesztelhetetlenségét nem igen enyhítette az sem, hogy élete utolsó éveiben – valószínűleg közös barátjuk, Feszty Árpád közreműködésével – összeharagkozott Justh Zsigmonddal, aki olyan kiváló viszonyban volt Fesztyvel és magával Jókaival is, hogy a 80-as években Budapestre érkezve általában náluk szállt meg;

Jókaival kapcsolatos véleményéről ld. még a *Nősülő barátomnak* című vers magyarázatait az *Ifjuságom* című kötet versei között!

Fakó költő, nem velszi bárd,

Egy kézzorítás kell neked csak,

S kiáltod: Éljen Eduárd! – utalás Arany János versére, *A walesi bárdokra* és a vers refrénjére (AJÖM I. 272–275.).

A HALOTT GYŰRŰJE

Közlések: *Hölgyek Lapja* 1883. január 21. 3. sz. 29. FSZ; *kötetközlések*: Kor. 1895. (*A halott gyűrűje* címmel; *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*A halott gyűrűje* címmel; *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1883., a folyóiratközlés alapján (eddig 1884.);

HölgyekL-közlés: egy nyilvánvaló elírási hibát javítottam: 7. vsz. 3. sor: bilincse h. *kilincse*;

VP-kiadás: egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: világtól h. *világtul*; 3. vsz. 1. sor:

Május volt, langyos kikelet;

A lány sohajtott, könnyezett,

S midőn az ősz közelgett:

A nyirkos szél anyjának is

Átjárta húsát, csontjait,

Az özvegy is beteg lett.

4. vsz. 6. sor: törődne h. *gondolna*; 6. vsz. 3. sor: nyakamban h. *nyakunkon*; 6. vsz. 6. sor: *Megszánja szép orczádér’*; 7. vsz. 1. sor: *Lakuk kis pincelyuk, setét.*; 7. vsz. 2. sor: már h. *S már*;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Der Ring des Verstorbenen* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 68–69.)

A HALÁL ÖNKÉNYTESEI

Közlések: 1. Üstökös 1883. június 17. 24. sz. 2. FSZ; 2. It 1955. 192–199.; **kötetközlések:** Komlós 1955. 1885-ös dátummal); NGB 1969. (*A halál önkéntesei* címmel); NGB 1989. (*A halál önkéntesei* címmel); VP 1996. (*A halál önkéntesei* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az Üstökös-beli közlést jelzi, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: 2. It-közlés: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 4. vsz. 4. sor: *Minőt még ember egy se látott*;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; végig: önkényt, önkényes h. *önként, önkéntes*; 4. vsz. 6. sor: vihart lehet h. *vihar lehet*;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét és a vers szövegét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.

MAGYAR VIRTUS – [1883/1889]

Változat: *Vakulj magyar!* címmel, FSZ: Üstökös 1883. szeptember 2. 35. sz. 2.;

Közlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt);

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan csak a változat idejét ismerjük;

Magyarázat: Ld. a *Vakulj magyar!* magyarázatait!

VAKULJ MAGYAR! A HORVÁT ZENEBONÁRA

Változat: *Magyar virtus* címmel, FSZ: Kor. 1895.;

Közlések: Üstökös 1883. szeptember 2. 35. sz. 2.; **kötetközlések:** NGB 1969. (*Vakulj, magyar* címmel); NGB 1989. (*Vakulj, magyar* címmel); VP 1996. (*Vakulj, magyar* címmel, a Paku-kiadásra hivatkozva a jegyzetekben jelzi, hogy a versnek létezik egy címváltozata);

A Komlós-kronológiában szerepel, az Üstökös-beli közlést jelzi, addigi megjelenését nem ismeri, nyilván az eltérő cím miatt;

Szövegkritikai jegyzetek: Üstökös-közlés: két nyilvánvaló elírási hibát javítottam: *helpusztulsz* h. *elpusztulsz*; 3. vsz. 3. sor: *kardod* h. *karod*;

VP-kiadás: egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *de h. te*; 2. vsz. 5. sor: *Óh h. Ó*;

Magyarázat: Koroda már az 1895-ös kiadásában elhagyta a vers alcímét. Ezért aztán eddig nem sok esélye volt, hogy érteni lehessen, minek kapcsán született a vers. Az Üstökös-közlésben most újra megtalált alcím azonban árulkodik a költemény születésének körülményeiről. A *Nemzeti Ujság* 1883. augusztus 17-i száma a következőképp számolt be az esetről: „Zágrábban tegnap gyalázatos merényletet követtek el Magyarország ellen. Letépték, sárba taposták címerét, meggyalázták a nyelvét. A horvátok hozzájuk méltó módon adtak kifejezést Magyarország iránti ellenszenvüknek. ... Még élénk emlékezetünkben van a legujabb horvát kiegyezés előtti idő, mikor Lónyaynak vaskeze súlyosodott szomszédainkra. ... Megtanulhattuk, hogy a horvátok akkor is szidnak bennünket, ha keményen, hozzájuk illően bánunk velük, meg akkor is, ha ha engedelkenyek vagyunk irányukban.” (*Őrjöngő horvátok*. 138. sz. 2.) Az esetet követően Zágrábban azonnal zendülések kezdődtek (*Zendülés Zágrábban*. augusztus 17. 138. sz. 6–7., 139. sz. 6., augusztus 19. 140. sz. 7., augusztus 22. 142. sz. 7., 143. sz. 7. stb.), augusztus 18-án „Szapáry pénzügyminiszter a belügyminiszterrel egyetértőleg szigorú utasítást küldött a zágrábi pénzügyigazgatóságnak a magyar címér kifüggesztésére és a magyar nyelv használatára vonatkozólag, s egyuttal intézkedett a belügyminiszter az iránt is, hogy a demonstrációk ismétlődése esetére a legszigorúbban fenyítsék meg a féktelenkedőket és minden áron tiszteletet szerezzenek a magyar nyelvnek és címernek.”

A dologról azt kell tudni, hogy a hadakozás valójában Fiume birtoklásáért, áttételesen pedig a Balkán újrafelosztásáért szólt. Az indulatok a fiumei regnikoláris bizottság május 22-én kezdődő tárgyalásai kapcsán szabadultak el, ahol a horvát tagok arra készültek, hogy Horvátország részére reklamálják Fiumét és ezt törvénybe is iktassák. Az indulatok ezután sem csillapodtak, s már túlléptek a területi határokon. Augusztus 25-én például a budapesti Népszínházban horvátellenes tüntetés robbant ki, mikor a rendkívül népszerű dalos színész, Solymosy a *Koldusiák* című operettben az 5. ráadásra ezt a rögtönzött átköltött szövegű kuplét kezdte énekelni: *Zágráb megint protestál / A horvát tót ágost áll / Követ, sarat ragadnak, / Láttára a magyarnak / A címere leverve, / Nem kell neki a nyelve / De kell a milliója / Hol a spongya?* (145. sz. 6.)

Augusztus 27-én Tisza miniszterelnök fölmentette Pejacsevich László bánt, aki 1880. február 24-től töltötte be ezt a tiszteket. Augusztus 29-én az újságban a következő hírt adták közre: „Félve, remegve írjuk a következő sorokat. ... Tisza Kálmán a multheti bécsi koronatanácsban azt ajánlotta a királynak, hogy tekintettel a horvátok elégedetlenségére és a mindinkább elharapózó zavargásokra, adassék Fiume a horvátoknak bizonyos engedmények árán... A koronatanács végül abban állapodott meg, hogy mihelyt a kedélyek lecsillapulnak és a magyar címerek Horvátországban bizonyos ünnepélyességgel kifüggesztetnek, Fiume át fog adni a horvátoknak és a horvát közigazgatásnak. ... Ha igaznak bizonyulna az, a mit írtunk, úgy ismertetni fogjuk kötelességünket és meggyőződésünk egész erejével, a férfias bátorság tüzével fogunk küzdeni Magyarországnak ezen megrablása ellen, mert vegyenek el tőlünk bármit, dobáljanak sárral, tiporjanak le bennünket, mi mindent eltűrünk, de Fiumét, Magyarország gyöngyét, életerét nem adjuk oda semmi áron.” (149. sz. 2.);

Az eset kapcsán – áttételesen – azonban nyilvánvalóan arról volt szó, hogy Reviczky elsősorban Magyarországot (kisebb mértékben pedig a Monarchiát) féltette az európai pozíciógyengüléstől, s a nagyhatalmi (főleg az orosz) erőszak-politika ellen radikálisabb magyar fellépést sürgetett. Külügyi kérdésekben egyre inkább úgy tűnik, hogy Reviczky elfogadta gr. Andrássy Gyula alapvetően oroszellenes indíttatású politikáját, de a pánszláv fenyegetettségtől való félelmét mindenképp osztotta, ha a túlzott németbarátságtól tartott is. Barátai visszaemlékezése szerint Reviczky őszintén becsülte Andrássyt, s ezt társaságban többször is kifejtette. [Elképzelhető, hogy Reviczky a szerzője annak az aláírás nélküli cikknek, amely Andrássyt dicsérve külpolitikáját elemzi, s amelynek végső konklúziója az, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában tulajdonképpen egyetlen igaz nemzet létezik: a magyar. (Egy spanyol író Andrássy grófról. 1884. március 19. 66. sz.);]

Reviczky politikai nézeteiről egyébként ritkán nyilatkozott. Koroda emlékei szerint azonban: „Egyszer mosolyogva mondta nekem, hogy »pechünk« van, vagy Andrássy Gyula vagy Apponyi Albert miniszterelnöksége alatt kellett volna fellépniünk. ... Andrássy Gyulának volt érzéke a poézis iránt, az ő kormányzata idejében teljesen érvényesült minden igaz tehetség. Meglátod, Apponyi alatt is így lesz. De Tiszában ennek az érzéknek egy paránya sincs. Egy más alkalommal Apponyi kormányképességéről vitatkozott nagyban egy társaság. Ő nem igen szólt közbe, de mikor egyedül maradtunk, felkiáltott: »Hogy Apponyinak nincs programja!« Nevetséges! Hát nem elég program, hogy ő megszünteti a barbárok uralmát Magyarországon. Mert örök igazság az, amit Göthe mondott, hogy »ki a költészet hangját meg nem érti, akárki és mi legyen, barbar az.« (MSzal 1889. XI. köt. 563.);

A címadó jelszót egyébként – látszólag egészen más kontextusban – Reviczky *A magyar írók* című cikkében is említette, amikor a magyar írókat az orosz írókkal állította párba, s kijelentette, hogy mindkét íróársadalom fejlődő műveltségi szinten áll, csak az oroszokat ismerik, míg a magyarokat nem: „A mi íróinkat nem ismeri a külföld; hiába áztatjuk magunkat a „vakulj magyar” jelszóval! Egy-két leghirnevesebb írónk, költőnk neve elkerülhet Németországba, de tovább aligha. Ne árnítsuk magunkat!” (Aradi Hírlap 1884. március 2. 52. sz. 2.);

A „Vakulj magyar!” jelszó az antiszemita párt rövid életű röpiratában is nemzetféltő gondolatokat implikált, hiszen a lapban rendszeresen jelent meg hasonló című cikk. (pl. Titus: *Vakulj magyar! Valami a nálunk dívó zsidóságról*. 12 röpirat 1882. február 15. V. füz. 6–9.; *Örülj Israel! Vakulj magyar, vakulj!* 12 röpirat 1883. május 15.);

Reviczky a *Jókai's Glück und Ende* című – a sajtó elleni kirohanással záruló – cikkében szintén ezzel a szólással fejezte be cikkét: „Den ungarischen Blättern gefällt aber die Wahrheit nicht und schon hört man einzeln entrückete Stimmen über die Unverschämtheit der wiener Preßbuben. ... Vakulj magyar!” (Pannonia 1885. október 14. 117. sz.);

Nagyon érdekes, hogy évtizedekkel később Szemere Miklós, akinek legkedvesebb fölfedezettje volt Reviczky egyik legközelebbi barátja, Szabó Endre, egyik művének elején ezt írta: „Csak a név legyen finoman magyarosítva, csak legyen valamelyes szokásos olcsó szemfényvesztő külső formula, vakulj magyar! és meg vagy mentve, óh, Hunnia!” (Szemere Miklós: *Magyar versenyügy és a főváros*. Bp., 1909. 4.) Mindebből arra következtethetünk, hogy a korban adott helyzetekben a „vakulj magyar!” amolyan bevett „magyarmentő” kiszólás lehetett, s a dolog közelebb látszik vinni Reviczky nemzetféltő gondolatainak kialakulásához, illetve hatástörténeti kialakulásához is. (Ehhez ld. bővebben az *Eszter legendája* című, 1885-ös vers magyarázatait!);

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.

SZEGED

Kézirat: Szegedi Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény, 1220/2003. (lila tintás kézirat, a cím fekete tintával) FSZ;

Közlések: 1. A feltámadt Szeged. 1883. október 14. (*Alkotás és Rombolás* címmel); 2. SzegNapló 1883. október 18. (*Alkotás és rombolás* címmel); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt);

Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: kézirat-közlés: 6. sor: (áth. ~~Mivel s dolgos~~) *Magyar, mivel s munkás néppé tegyed!*;

1. A felt. Szeged-közlés: azonos FSZ;

2. SzegNapló-közlés: központosásbeli elt.;

VP-kiadás: központosásbeli elt.;

Magyarázat: Amíg elő nem került az 1. közlés, addig – az újsággözlés ellenére – sem lehetett egészen biztosan tudni, hogy a verset 1879-ben vagy 1883-ban írta-e Reviczky, mivelhogy éppúgy írhatta volna 1879-ben, amikor márciusban Szegedet soha nem látott nagyságú árvíz öntötte el (a *Magyarország és a Nagyvilág* például március 16-án adott hírt először a Tisza pusztításáról (*Árvíz Szegeden.* 11. sz. 173.)). A lapok folyamatosan tudósítottak a károkról (*Szeged pusztulása.* március 23. 12. sz., *A szegedi rémnapok* március 30. 13. sz.).

A 1. közlés alapján azonban egészen bizonyossá vált, hogy csak 1883-ban született meg a költemény, amikor Szeged újjáépítéséért országos mozgalmat hirdettek (a *Nemzeti Ujság* pl. 1883. július 27-én és augusztus 19-én *Szeged ünnepe* címmel írt az ügyről). Az esemény kapcsán október 14–16 között a király is látogatást tett Szegeden. Az alkalomra egy hírességeket felvonultató kiadvány készült, melynek alcíme: „Kiadatott Ő felsége a király látogatása alkalmával.” [Pl. a *Vasárnapi Ujság* 1883. október 14-i számában *Szeged újjáépítése* címmel adott híradást a szegedi árvírről és a király látogatásáról. (41. sz. 657–663.)] Hozzá kell tenni, hogy Szeged újjáépítésének ügye korántsem volt felhőtlen. Az ellenzéki lapokban éveken át számos bírálat és panasz jelent meg arról, hogy az újjáépítés fejtellenül, szervezetlenül folyik és hogy a kényszerű építkezések, valamint a könnyen adott hitelek pillanatok alatt fizetéképtelenné tették a korábban jómódú lakosokat, s ezzel a problémával a kormány nem tud megküzdeni, a lakosság körében pedig ijesztő méreteket ölt a kivándorlás;

Reviczky az alkalmi lapszámba írta meg versét, amelyben verset írt még – többek között – Dalmady Győző, ifj. Ábrányi Kornél, Dóczi Lajos, Hegedűs Sándor, Kiss József, Pósa Lajos, Bartók Lajos, Komócsy József, és üdvözlő sorokat küldött Tisza Kálmán, Tisza Lajos, Enyedi Lukács, Jókai Mór, Pulszky Polyxéna, György Aladár, Herman Ottó, Törs Kálmán, Urváry Lajos, Kazár Emil, Frankenburg Adolf, Vadnay Károly, Sziklay János, Győry Vilmos, Neugebauer László, Beksics Gusztáv, Visi Imre, Kürthy Emil, Neményi Ambrus, Borostyáni Nándor, Kenedi Géza, Kelemen Mór, Hoitsy Pál, Liszt Ferenc pedig egy dallamot juttatott el a kiadványba;

2004 elején Lengyel András értesített arról, hogy a szegedi Móra Ferenc Múzeum 2003 végén aukción megvásárolta a vers addig lappangó kéziratát, mely Vasberényi Géza gyűjteményéből került elő, s a múzeum anyagába a 1220/2003. gy. sz. alatt került be. Mivel Lengyel András a kézirat másolatát is csatolta, az utolsó pillanatban a főszöveget a kézirat szerint javítottam. Öszintén köszönöm neki;

A feltámadt Szeged című alkalmi kiadványbeli közlésre Urbán László hívta föl a figyelmemet;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *An Szegedin!* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 91.);

Szakirodalom: Nacsády József: *Reviczky és a Szegedi Napló.* It 1960. 198–200. (a szegedi közlés adata innen)

ZENGŐ DALOKBÓL – [?]

Kötetközlések: NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a Költők Lugasa-beli közlést jelzi, de a kötetben ez a vers nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.

1883–1884

EGY DIVATOS LIRIKUSRA I–III.

I. NAGYOBB VAGY TERMETEDNÉL...

Változat: *Egy divatos lírikusra II.*, FSZ: Üstökös 1883. november 4. 44. sz. 2.;

II. KÜZD AZ IDEÁL, S GYŐZ AZ EGYSZEREGY...

Magyarázat: *Merkur*, Mercurius – a római mitológiában a görög Hermész latin neve. A mítosz szerint bölcsőjéből kilépve az erdőben bolyongva egy teknősbéka teknője és a ráfeszített állatbél segítségével feltalálta a lantot;

III. MIT KINOSAN, VAJÚDVA ZENGESZ...

Közlés: Üstökös 1884. szeptember 28. 39. sz. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Egy divatos lírikusra. I–III.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Egy divatos lírikusra. I–III.* címmel,

Paralipomena cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Egy divatos lírikusra. I–III.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Egy divatos lírikusra. I–III.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Üstökös*-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1884., a folyóiratközlés alapján (eddig: 1883.);

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.;

Magyarázat: S. Varga Pál szerint a versek címzettje Kiss József, de indoklását nem adta. A versek főcíme valószínűleg a BpSz cikke nyomán keletkezhetett, melyben az első oldalon végig az irodalmi divatról elmélkedett az *m. p.* szignójú cikkíró: „Mint sok egyébben, az irodalmi ízlésben s jelesen a költészetben is vannak időnként divatok. ... Nehezebb azonban magyarázatát adni annak a szeszélynek, mikor az irodalmi divat valamely kevéssé jelentékeny művet vagy író, azt sem tudni miért, egyszer csak fölkap, egekig magasztal, betölti vele a napi lapok olcsó hasábjait, »noch nie dagewesen«-t kiált s oly lármát üt vele, hogy a közönség egy része végre elhiszi, hogy »csakugyan van benne valami!«” (*Kiss József költeményei. 1868–1881. Bp., 1882. BpSz 1882. 72. köt. 318–331.*);

A második és a harmadik vers születésében könnyen lehetséges, hogy része volt Szana Tamás *Kiss József* című írásának. Reviczkyt nyilván az bosszantotta föl, hogy Szana oldalakon át feltűnően dicsérő szavakkal illette a költőt: „Költeményeinek első kiadását a szó szoros értelmében elkapdosták, s a magyar közönség arra a tudatra ébredt, hogy Kiss Józsefben egy új költője született.” (*MSzal* 1884. 159–166.) Reviczky különösen fájlalhatta, hogy a cikkben Szana hosszan taglalta Kiss József óriási sikerét a közönség körében, miközben ő képtelen volt kiadni egyetlen verseskötetét is. Az is irigykedésre adhatott okot, hogy a Toldy Ferenc felfedezte Kiss József hihetetlen sikert ért el a Kisfaludy Társaság felolvasóülésén is, tehát ott, amelynek közelébe sem engedték az új nemzedék tagjait. Maga a cikk egyébként nem volt túlzottan hízelgő és elismerő hangvételű;

Kiss Józseffel Reviczky mindazonáltal nem a legközelebbi, de azért baráti viszonyban volt. Költészetéről azonban többször tett gúnyos megjegyzéseket. Egy 1875-ös, Korodának írt levelében a következőket írta: „Kiss József vesztett előttem, mikor kötetből olvastam verseit. Ő, kit te nagy lírikusnak tartasz, szűkkörű, langyos érzelmű, idillikus lelkű poéta, de nincsenek meg benne a nagyszabású tehetségek ismérvei.” (*MSzemle* 1891. 27. sz. 314.)

*EGY DIVATOS LÍRIKUSRA / B.

Változat: *Egy divatos lírikusra*, FSZ: Kor. 1895.;

Közlések: *Üstökös* 1883. november 4. 44. sz. 2. (*Egy divatos lírikusra* címmel, de csak a *Nagyobb vagy terjedelmű... kezdetű vers*) FSZ.

1884

SZERETLEK, MINT EGY ELHAGYOTTAT...

Közlések: 1. Aradi Hírlap 1884. március 21. 68. sz. 1. (*A Perdita ciklushoz* címmel) FSZ; 2. A Hét 1890. január 19. 3. sz. 38. (*Perdita I–II.* címmel és alcímmel, a versek külön cím n., a *II. Beteg vagy, azt mondod nekem...* kezdetű verssel); **kötetközlések:** Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Perdita. IX.*, külön cím n.); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Perdita. VIII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Perdita II.*, külön cím n.); Komlós 1955. (*Perdita II.* címmel, külön cím n., 1884-es dátummal); NGB 1969. (*Perdita 2.*, külön cím n.); NGB 1989. (*Perdita 2.*, külön cím n.); VP 1996. (*Perdita 2.*, külön cím n.); A Komlós-kronológiában szerepel *Perdita II.* címmel, nem jelzi, mely versről van pontosan szó, az *AradiH*-beli közlést adja;

Szövegkritikai jegyzetek: 2. A Hét-közlés: központosításbeli, ékezetbeli elt.; 4. vsz. 3. sor: *Egyszerre tűrhetőbb a sorsom*;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 4. vsz. 3. sor: *Egyszerre tűrhetőbb a sorsom*;

Magyarázat: A Hét-közlés szerkesztői megjegyzését, mely a *Magány* című kötet Kisfaludy Társaságbeli bírálatáról szól, teljes terjedelmében lásd a *Magány* című kötet kopfjában!

POLITIKUS NEMZET

Közlések: 1. Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1884. május 11. 19. sz. FSZ; 2. Magyar Szemle 1890. október 5. 40. sz. 473. (szerk. megj.: Kiadatlan költemény az elhunyt költő irodalmi hagyatékából); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Komlós 1955. (d. n.); NGB 1969. (1881-es dátummal); NGB 1989. (1881-es dátummal); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: MSzemle-közlés: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, központosításbeli, kiemelésbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 8. sor: szünetlen h. *szüntelen*; 2. vsz. 3. sor: így h. *úgy*; 2. vsz. 10. sor: még rútabb h. *legrútabb*; 2. vsz. 19. sor: *Ha népgyűlésben tudsz szónokolni* (kiemelés), 3. vsz. 5–16. sor: hiányzik;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, helyesírási, központosásbeli elt.; végig: óh h. ó; 1. vsz. 8. sor: szüntelen h. *szünetlen*; 2. vsz. 21. sor: erőtelen h. *erőtlen*; 3. vsz. 6. sor: egész életét h. *minden idejér*; 3. vsz. 11. sor: hol h. *ahol*;

Magyarázat: Németh G. Béla 1881-re datálta a verset, holott a vers aktuálpolitikai utalásaiból nyilvánvaló, hogy 1882 előtt nem szülehetett. A legvalószínűbbnek az 1883. vagy az 1884. év első negyedét tekinthetjük, hiszen a választások 1884 tavaszától zajlottak;

S ha nagykoru vagy és ki van fizetve

Adód, bizton bejutsz a parlamentbe – utalás a kor választójogi törvényének kitételeire, amely meghatározta a képviselő-választói jogosultságot. Nem lehet tudni, vajon Reviczky jogosult volt-e bármikor is képviselői választásokra. Mivel állandó lakása szinte soha nem volt és adóterhei bizonyosan nem érték el a törvény által megkívánt mértéket, először úgy tűnt, hogy neve semmiképp nem kerülhetett föl a választásra jogosultak listájára. Mivel azonban a törvény a művészeknek is biztosította a választójogot, csak azt kellett kideríteni, vajon mi alapján lehetett igazolást kapni a „művészlét”-ről. Kerényi Ferenc vélekedése szerint valamely művészeket tömörítő szervezet, kör tagsága adhatott erről bizonyosságot. Könnyen lehetséges tehát, hogy Reviczky éppen a választójog elnyerése miatt fizette pont az 1884-es választások (januárban volt a megyei tisztújítás, a követválasztások pedig június közepén zajlottak) előtti, illetve a választójegyzék elkészülte körüli hónapokban a hírlapírók nyugdíjintézetének tagsági díját, s éppen ezért őrizte meg az ekkori nyugtákat gondosan összegyűjtve és lefűzve (1883. február–július). [A Falk Miksa elnöklete alatt működő magyar hírlapírók nyugdíjintézetének húszéves fennállására a *Magyar Szalon* az 1901/1902. évi, XXXV/2. számának szerző nélküli nyitócikke emlékezett vissza.] Az, hogy Reviczky éppen ekkortájt érezte volna szükségét annak, hogy leadja voksát valamely párt vagy képviselője mellett, egyáltalán nem lenne meglepő, hiszen ekkorra mérgesedett el jó néhány sorsfordító kül- és belpolitikai ügy (pl. a balkáni és a világpolitikai helyzet, valamint a galíciai zsidó bevándorlás keltette indulatok, a Schulverein- és a magyarosítás ügye stb.). Ezekről a kérdésekről Reviczky több versében kifejtette vagy csak jelezte véleményét, de az mindenképp látható, hogy politikai érdeklődése élénkebb lett. (PIM Kt. Analekta V. 4735/60/2); Erről bővebben pl. az *Eszter legendája* című vers magyarázatait! (Ld. a kötetben meg nem jelent, 1885-ös versek között.);

Az ekkoriban érvényben lévő törvény alapvetően az 1848. V. és az 1874. XXXIII tc. alapján állampolgársághoz, nemhez, korhoz, magánjogi függetlenséghez és szigorúan megszabott kvalifikációhoz (vagyon és jövedelembeli, szellemi műveltségi, esetleg származásban is) volt kötve. A törvény szerint országgyűlési képviselőt választani jogosultak az állam azon polgárai, a nők kivételével, akik 20. életévüket betöltötték, „sem atyai vagy gyámi, sem gazdai hatalom alatt nem állnak, ha szabad királyi és rendezett tanácsú városokban kizárólagos tulajdonul vagy hitvesükkel, illetve kiskorú gyermekeikkel együtt olyan házat bírnak, mely adó alá eső három lakrészt foglal magában vagy oly földet, amely 16 frt tiszta jövedelem után van földadóval megróva”, valamint „akik legalább 105 frtnyi jövedelem után (házból, földbirtokból, tőkéből, mint kereskedők szabad királyi és rendezett tanácsú városokban, mint kézművesek stb.) vannak államadóval megróva; továbbá kis- és nagyközségekben a kézművesek, ha legalább egy segéd után adóznak; valamint az állami, törvényhatósági és községi tisztviselők, ha legalább 500 frtnyi, vagy magántisztviselők és egyéb bérvviszonyban állók, ha legalább 700 frtnyi jövedelem után (fizetés, nyugdíj stb.) vannak állami adóval megróva. Jövedelemre való tekintet nélkül választók: a magyar tudományos akadémia tagjai, tanárok, akadémiai művészek, tudósok, ügyvédek, közjegyzők, mérnökök, sebészek, gyógyszerészek, okleveles gazdák, erdészek, bányászok, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők, iskolai tanítók, okleveles kisdédvók ama kerületben, amelyben laknak. De a lelkészeknél és segédlelkészeknél megkívántatik, hogy hivatalos alkalmazásban legyenek; a tanároknál, tanítóknál, kisdédvóknál, községi jegyzőknél, hogy állásukra a törvény értelmében kinevezettek, választattak vagy hivatalukban megerősítettek legyenek.

Vége választói joggal bírnak még azok is, akik a régi jog alapján, mint nemesek, 1848–72-ig valamely választói névjegyzékbe fölvétettek.

Választói jogot azonban nem gyakorolhatnak, ha különben képesítve volnának is reá: a tényleges állományban szolgáló katonák, a pénzügy-, adó- és vámország legénysége, a csendőrök, az állami törvényhatósági és községi rendőrség legénysége; továbbá akik büntett vagy vétség miatt szabadságvesztésre ítéltettek, a büntetés tartalma alatt, akik büntett v. vétség miatt vizsgálati fogságban vannak; akik választói jogaik felfüggesztésére ítéltettek, a megszabott időtartam alatt; a vagyonbukottak a csőd tartama alatt.

Vége választói jogot még az sem gyakorolhat, aki a választó kerületben fizetendő egyenes adóját kellő időre ki nem fizette. A választásra jogosultakról állandó névjegyzék vezetetik, amely évenként kiigazítás alá kerül és tényleg választói joggal azok bírnak, kik a választás évére szóló névjegyzékbe fölvétettek.

Országgyűlési képviselővé pedig az választható, aki életének 24-ik évét betöltötte és választó. De ez általános szabály alól több kivétel is van. Így képviselővé az nem választható, aki a magyar nyelvet annyira nem bírja, hogy az országgyűlés magyar nyelvű tanácskozásában részt vehessen. Továbbá vannak a képviselőséggel összeférhetetlen állások is. Így a bírák, ügyészség tagjai, az állami számszék elnöke és hivatalnokai, a m. leszámítoló és kereskedelmi bank igazgató tanácsának tagjai nem lehetnek képviselők, valamint az országgyűlési képviselő nem viselhet olyan hivatalt, mely a korona, kormány és közegeinek kinevezésétől függ, fizetéssel v. díjjal jár. Kivételnek azonban a miniszterek, minden minisztérium egy-egy államtitkára, a budapesti országos intézmények igazgatói; a fővárosi közmunkatanács elnöke és kinevezett tagjai, a budapesti tudományos egyetem és műegyetem tanárai, a közoktatási és egészségügyi tanács tagjai, végre a biztosok, kiküldöttek, ha kiküldetésük egy évnél tovább nem tart és a képviselőház a távozásra az engedélyt megadta. A képviselőséggel össze nem férő állást foglalnak el: a törvényhatósági és községi tisztviselők, ide értve a polgári iskolák tanárait, az elemi, felsőbb községi, népiskolák tanítóit; a szerzetesrendek tagjai, a premonstreiek, ciszterciák, bencések és kegyesrendiek kivételével. Országgyűlési képviselő nem lehet a korona kegydíjasa; a kormánnyal szerződési viszonyban álló vállalkozó, az ily vállalat tisztviselője, amennyiben a vállalat nyereséggel vagy veszteséggel van egybekötve; továbbá a kormánnyal szerződés alapján tartós üzleti viszonyban levő pénzintézet elnöke, igazgatósági tagja és egyéb hivatalnok, a magyar földhitelintézet igazgatóságának kivételével; valamint az állam által segélyezett vasút és csatorna engedélyese, igazgatósági tagja és egyéb hivatalnok, míg az építés be nem fejeztetett, az elszámolás meg nem történt. Képviselővé nem választható, aki az 1874. XXXIII. t.-c. hatályba lépte óta lopás, rablás, gyújtogatás, gyilkosság, csalás, okmányhamisítás, hamis eskü, hamis bukás miatt jogérvényes bírói ítélettel elmarasztaltatott; továbbá nem választható a honosított állampolgár, a honosítás idejétől 10 évig, valamint az sem, akinek mandátuma, mert kellő időben be nem mutatta, megsemmisítettett, ettől számítva három évig. Végre a képviselőséggel össze nem férő helyzetbe jut az, aki ellen jogérvényesen csőd nyitattott.

A főrendiház tagjai jelenleg, akik örökös jogon hivatal és méltóság, kinevezés vagy választás alapján bírnak ott üléssel és szavazati joggal. Örökös jogon tagjai a felséges uralkodóház teljes korú főhercegei; valamint a magyar főrendiházban jogosult hercegi, grófi és bárói családok 24 évet betöltött nagykorú férfitagjai, kik egyedül vagy feleségeik, illetve kiskorú gyermekeik vagyonát is oda számítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak tulajdonosai, haszonélvezői v. hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó-kataszter alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztályadójaival legalább 3000 frtot tesz. Viselt méltóság vagy hivatal alapján, annak tartamára a főrendiház tagjai az ország zászlósa, a pozsonyi gróf, a két koronaőr, a fiumei kormányzó, a királyi Kúria elnöke és másodelnöke, a budapesti királyi tábla elnöke; továbbá a magyar szent korona országainak latin és görög szertartású róm. kat. egyháznagyjai, a görög keleti egyház főpapjai, az evang. református és az ágostai evang. egyháznak hivatalban legidősebb három-három püspöke és három-három világi főtisztviselője, az unitárius egyház hivatalban idősebb egyik elnöke, azaz vagy püspöke vagy főgondnoka. Élethossziglan tagjai, akiket a király a magyar állampolgárok közül kinevez; de a kinevezettek száma évenként ötnél, összesen pedig ötvennél nagyobb nem lehet. Ugyancsak életfogytiglan tagok még azok is, kiket a régi szervezetű (1885 előtt) főrendiház tagjai azon igazolt tagok közül, kik az új főrendiházban tagsági joggal többé nem bírnak, ilyenekül megválasztottak; ezek száma szintén ötven és ha egyszer tagsági joguk megszűnik, helyük többé be nem tölthető. Végre a főrendiháznak tagjai a horvát-szlavon országgyűlés által választott három képviselő.”

Egy szózatot költőből így lehet

Nagy némaságú hallgató követ.

S a császárnak ellenállni nem tudott

Petőfi sem, de ő csak megbukott. – utalás Petőfi 1848-as szabadszállási választási kudarcára;

Üdv hát neked, Szalonta hős fia,

Ki, midőn a hálás pátria

Jött megkínálni biztos kerülettel,

Szöktél előre azt felelve: Nem kell! – utalás Arany Jánosra, aki egész életében nem fogadott el országgyűlési képviselői helyet;

S kisül, hogy csak Pató Pál ur fia, – utalás Petőfi Sándor *Pató Pál úr* című versére. (PSÖM II. Bp., 1951. 304–305.);

Vagy »ama bizonyos csizmadia.« – utalás az *Üstökös Ama bizonyos csizmadia és felesége kérdései és feleletei rovatára*, amely alapján a csizmadia a politikai analfabéta jelképévé vált;

Schulverein – 'iskolaegyesület'. Olyan egyesületek neve, amelyek iskolák és rokon intézmények felállítását, támogatását, így a nemzetiség és a közművelődés ápolását tűzték ki feladatuk. A német-osztrákok – az 1880-ban megszülető osztrák tagegyesület mintájára – megalapították az Allgemeinen deutschen Schulvereint (azaz az Általános Német Iskolaegyesületet), amelynek székhelye Berlinben volt. Az egyesület céljával azt tűzte ki, hogy a német birodalom határain kívül lakó németek hovatartozását megtartsa, és mindent megtegyen annak érdekében, hogy megmaradjanak németeknek vagy éppen újra azokká lehessenek. E célból iskolákat, könyvtárakat állítottak föl, könyvek és német tanítók útján próbálták felkelteni a németiséghez való tartozás érzését. Évekig tartó sajtó- és röpiratkampányt indítottak – mint állították – a magyar kormány asszimiláló törekvései ellen. A tusakodásnak több, nagy port kavart felvonásáról adtak hírt a lapok, a kezdőlépésnek pedig az 1880-ban zajló, a német színház játékedvényének ügye számított, amikor is a színházról megvonták a játékjogot. Az egyesületnek 1883 végén 76 helységben működött csoportja és 9016 tagja volt. Reviczky itt arra utal, hogy főként az erdélyi területen működő Schulverein-egyesületek hihetetlen vehemenciával támadták a magyar kormány nemzetiségpolitikáját, s azzal vádolták a magyar politikai vezetést, hogy erőszakos magyarosítási mozgalmukkal igyekeznek őket ellehetetleníteni. A hisztériusságot és egyes területeken a hecckampányt sem nélkülöző – főként Erdélyből irányított és tüzelt – mozgalom végül odáig ment, hogy Tiszának Bismarckkal kellett tárgyalnia az ügyről, és igazolnia, hogy Magyarországnak nincs szándékában az erőnek erejével való magyarosítás. A magyar álláspont legfőbb képviselője Neményi Ambrus újságíró lett, aki higgadtabb hangú írásaiban próbálta meg feltárni és tisztázni a Schulverein-ügy mögött húzódó politikai tendenciákat, sőt egyes üzenetekre is fényt derített. (*Hungaricae Res*, a Berlinben 3 kiadást megért *Das moderne Ungarn*, a lipcsei kiadású *Die Verstaatlichung der Eisenbahnen in Ungarn*). Mivel írásait átvették az angol, a német, a francia és az amerikai szaklapok is, többek között neki köszönhető, hogy az európai közvélemény előtt a magyar kormány politikáját nagyrészt sikerült tisztázni a vádak alól; Vö. a Német nyelvű versek és a töredékes versek című fejezetcím kopfjának egyes részeivel és *Az önzés* című, eddig ismeretlen versének magyarázataival (ld. a kötetben meg nem jelent, 1885–1888-ös verseknél)!

horvát-ügy – ld. a *Vakulj magyar!* és *A jegesmedve* című versek magyarázatait!

Eszlár – utalás a tiszaezlári pörre, melyet 1883 nyarán emeltek több ortodox zsidó ellen, akiket azzal vádoltak, hogy a keresztény szűz lányt, Solymosi Esztert rituális célból – áldozatnak szánva – 1882. április 1-jén megölték. A vádlottakat a nyíregyházi törvényszék 1883. augusztus 3-án felmentette. A tárgyalás hatalmas vihart kavart bel- és külföldön egyaránt. Az esetet követően országsszerte zavargások törtek ki és zsidóüldözések indultak. Az országot hónapokig lázban tartó esemény tulajdonképpen a Galícia irányából nagy tömegű zsidó bevándorlások s az azt követően meginduló antiszemita mozgalmak keltette indulatok összeütkezésének gyújtópontja lett;

[Évtizedekkel később Krúdy Gyula is megírta a per történetét *A tiszaezlári Solymosi Eszter* című munkájában. A művet – a kézirat összevetésével és az eddigi hiányok pótlásával – Fábri Anna adta ki 2003. végén.]

VALLOMÁSOK I–IV.

Közlések: Szemle 1884. május 21. 21. sz. 3. (a versek külön cím n.) **FSZ**; **kötetközlések:** a kötetekben csak a *Nők szemei, hogyha szépek...* kezdetű vers közlése;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Szemle*-beli közlést jelzi, kötetben addig nem szerepelt;

*I. SERÉNY A VÁGYBAN...

*II. MINT AZ ÉHES KOLDUS-EMBER...

Magyarázat: *Éhen hal, de lopni nem mer.* – Petőfi Sándor *Nemzeti dal*ának elferdített sora (PSÖM III. köt. 37–38. – 3. vsz. 2. sor: *Ki most, ha kell, halni nem mer*);

III. NŐK SZEMEI, HOGYHA SZÉPEK...

Kötetközlések: NGB 1969. (*Nők szemei, hogyha szépek...* címmel); NGB 1989. (*Nők szemei, hogyha szépek...* címmel); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: központozásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: Ó h. Óh; utolsó vsz-a: a *Heinével, ha kell...* kezdetű vers 2. vsz-a: központozásbeli elt., 1. sor: sincs h. nincs;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers leőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.;

*IV. HEINÉVEL, HA KELL...

BETEG VAGY, AZT MONDOD NEKEM...

Közlések: 1. MSzal 1884. július, I. köt. 292. (*A Perdita-czyklushoz I–IV.* címmel, *III.*, a versek külön cím n.) FSZ; 2. A Hét 1890. január 19. 3. sz. 38. (*Perdita I–II.* címmel és alcímmel, a versek külön cím n., az *I. Szeretlek, mint egy elhagyottat...* kezdetű verssel); **kötetközlések:** Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Perdita. XI.*, külön cím n.); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Perdita. XII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Perdita. XII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Perdita V.*, külön cím n.); Komlós 1955. (*Perdita V.*, külön cím n., 1884-es dátummal); NGB 1969. (*Perdita 5.*, külön cím n.); NGB 1989. (*Perdita 5.*, külön cím n.); VP 1996. (*Perdita 5.*, külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel a MSzal-közlés;

Szövegkritikai jegyzetek: A Hét-közlés: ékezetbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: kis betegem h. *bús gyermekem*; 1. vsz. 3. sor: irgalombul h. *irgalomból*; 2. vsz. 3. sor: utólján h. *útóján*; 3. vsz. 4. sor: a világon h. *e világon*;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: kis betegem h. *bús gyermekem*; 1. vsz. 3. sor: irgalombul h. *irgalomból*; 2. vsz. 3. sor: utólján h. *útóján*; 3. vsz. 4. sor: a világon h. *e világon*;

Magyarázat: A Hét-közlés szerkesztői megjegyzését, mely a *Magány* című kötet Kisfaludy Társaságbeli bírálatáról szól, teljes terjedelmében lásd a *Magány* című kötet kopfjában!

FOGY A SUGÁR...

Közlések: MSzal 1884. július, I. köt. 292. (*A Perdita-czyklushoz I–IV.* címmel, *IV.*, a versek külön cím n.) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Perdita. IX.*, külön cím n.); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Perdita. X.*, külön cím n.); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Perdita. X.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Perdita III.*, külön cím n.); NGB 1969. (*Perdita 3.*, külön cím n.); NGB 1989. (*Perdita 3.*, külön cím n.); VP 1996. (*Perdita 3.*, külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel a MSzal-közlés;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.

HA DURVA MÓDON SÉRTELEK...

Közlések: MSzal 1884. július, I. köt. 292. (*A Perdita-czyklushoz I–IV.* címmel, *I.* alcímmel, a versek külön cím n.) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Perdita. VIII.*, külön cím n.); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Perdita VIII.*, külön cím n.); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Perdita. VIII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Perdita I.*, külön cím n.); NGB 1969. (*Perdita I.*, külön cím n.); NGB 1989. (*Perdita I.*, külön cím n.); VP 1996. (*Perdita I.*, külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel a MSzal-közlés;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási elt.; 1. vsz. 4. sor: *Ha fáj szivednek: még nagyobb*; 3. vsz.: *Kaczagj, ha durva szó gyaláz.*

Hogy' illenék hozzád a gyász!

Oly nőnél, mint te vagy, szegény,

Gúny, hogyha könny csillog szemén.

RAJTA, RAJTA! ÉLD VILÁGOD!...

Közlések: MSzal 1884. július, I. köt. 292. (*A Perdita-czyklushoz I–IV.* címmel, *II.*, a versek külön cím n.) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (önkéntesen besorolva, *Perdita. X.*, külön cím n.); Kor. 1902. (önkéntesen besorolva, *Perdita. XI.*, külön cím n.); Kor. 1904. (önkéntesen besorolva, *Perdita. VIII.*, külön cím n.); Paku 1944. (*Perdita IV.*, külön cím n.); NGB 1969. (*Perdita 4.*, külön cím n.); NGB 1989. (*Perdita 4.*, külön cím n.); VP 1996. (*Perdita 4.*, külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel a MSzal-közlés;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: központosásbeli elt.

AZ ERDŐ HERVADÁSA

Közlések: 1. Arad és Vidéke 1884. december 11. 287. sz. (1.); 2. Alföld 1888. október 9. 233. sz. (1.) FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Alföld*-beli közlést jelzi, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. Arad és Vidéke-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers 2. lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.

A SZÚNYOG – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (A szúnyog címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (A szúnyog címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (A szúnyog címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (A szúnyog címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (A szúnyog címmel); NGB 1989. (A szúnyog címmel); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat, csak a Koroda-kiadások besorolása szerint hagytam itt;

VP-kiadás: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.

SZERETEM A MAGÁNYT... – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat, csak a Koroda-kiadások besorolása szerint hagytam itt;

VP-kiadás: központosásbeli elt.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Ich liebe die Einsamkeit* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 74.)

1885

PROLÓG. SZAVALTÁK A KÖNYVKERESKEDŐ SEGÉDEK „CSAK SZOROSAN” EGYLETÉNEK JANUÁR 5-IKI ESTÉLYÉN

Közlések: 1. Üstökös 1885. január 11. 2. sz. 9. FSZ; 2. Irodalomtörténet 1955. 192–199.; 3. MKönyvszemle 1961. 178–179.; **kötetközlések:** Komlós 1955.; NGB 1969. (a máshol a vers alatt álló megjegyzés alcímként, a cím alatt); NGB 1989. (a megj. alcímként); VP 1996. (*Szavalták a könyvkereskedő-segédek „Csak szorosan” egyletének jan. 5-i estélyén* alcímmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az Üstökös-beli közlést jelzi, addig kötetben nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: 2. It-közlés: A *könyvkereskedő-segédek „Csak szorosan” egyletének jan. 5-i estélyére* alcímmel; egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: Kik h. Ki; 3. vsz. 8. sor: Tanum h. *Tanu*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 8. sor: a kort ma élvezik csupán a léhák h. *a kort ma nem élvezik, csak a léhák*; 2. vsz. 6. sor: S írónak h. *S az írónak*; 4. vsz. 2. sor: Siket h. *Siket*; 6. vsz. 3. sor: Higyjétek h. *Higgyétek*;

Magyarázat: Az egyesület tevékenységéről a megalakulás után 25 évvel Sennowitz Adolf írt összefoglaló könyvecskét. Ebből kiderül, hogy az egyesület célja a könyvkereskedő „segédek között való kartársias élet előmozdítása és a hazai könyvkereskedők, de különösen a segédek érdekének képviselése” volt. Az egyesület Tettey Nándor alapította 1873-ban, a tagok névsorában szerepelt Deutsch Zsigmond [ő volt éveken át a pályakezdő Kiss József munkaadója – Cs. T.], Kókai Lajos, Aigner Lajos, Grimm Gusztáv, Wolfner József, Fulda Alajos stb. Az egyesület életében több válságos időszak is következett, hol belső érdekharok, fondorlatos tusakodások miatt vált ki a tagság egy része (1874), hol eltűnt egyleti pénzek miatt (1881) kellett teljesen új vezetőséget választani. 1883-tól Gombássy Imre, majd Horovitz Lajos elnöksége alatt végre nyugodtabb időszak köszöntött be a társaság életébe, s egy-két precedens értékű érdekképviselési ügy sikeres lebonyolításával a közvélemény is kezdte megismerni tevékenységüket. 1882-től Aigner Károly javaslatára felolvasóüléseket is tartottak. 1884-ben a társaság Aigner Lajost tiszteletbeli taggá választotta. Bár semmi adatot nem találtam rá, mégis elképzelhetőnek tartom, hogy a társaságra Aigner közvetítésével figyelhetett föl Reviczky. Ez azért lehet valószínű, mert a bált követő, január 25-i közgyűlésen jelentették be, hogy a továbbiakban évi négy pályázatot hirdetnek meg, amelyre a kiírás szerint olyan pályamunkákat várnak, amely „fokozza a könyvkereskedő-segédek szellemi tehetségét” és ezáltal javítható „anyagi helyzetük” is. A pályázat tervéről nyilvánvalóan tudott a tiszteletbeli taggá választott Aigner, s tőle értesülhetett a dologról Reviczky is. A pályázat ügye ugyanis túlmutat önmagán.

Hiszen a vers az egyesület január 5-i bálja alkalmából született ugyan, de valószínű, hogy valójában a 80-as évek elején kezdődő és majd két évtizedig folyó ún. ponyva-vitával állhatott kapcsolatban, amelynek fő tétele abban állt, hogyan szervezhető meg a jól működő, a résztvevőket eltartó magyar könyvpiac. Mind az írók, mind a könyv- és lapkiadók, valamint a nyomdák, mind a könyvterjesztők és a könyvforgalmazók tele voltak sérelemmel, s minden fél megpróbálta a saját érdekeit mind jobban érvényesíteni a hihetetlen gyorsan fejlődő és formálódó könyvkiadási- és eltartó forgalmazási piacon. A magyar írók legnagyobb sérelme az volt, hogy könyveik bevételeiből nem tudtak megélni. Legtöbbjük napi robotot vállalt valamelyik rövidebb-hosszabb életű lapnál, amelyből alig-alig tudott eltengődni valahogy, viszont ideje nemigen maradt mellette a komoly alkotásra. Kényszerűségből sokan

bértollnokként ponyvasorozatok vagy méltatlan színvonalú műveket voltak kénytelenek gyártani. A számos felvetődő probléma talán legfontosabbika a szerzői jog szabályozásának kérdése volt, melynek törvénytervezetét és törvénybe iktatását a magyar írók alkották meg és erőltették ki. [A szerzői jog szabályozásának ügye éveken át rendkívül izgatta a pályája kezdetén álló, Reviczkyvel egy társaságba járó Mikszáth Kálmánt is. A kérdés aktualitását éppen az adhatta, hogy pontosan ez időben zajlottak a szerzői jog szabályozása törvényi tervezetének munkálatai és elfogadtatásának kísérletei. Emellett ekkoriban születtek egy kultuszminisztériumi pénzből finanszírozott, P. Szathmáry Károly felügyelte ún. „népnevelő ponyvasorozat”, amelybe Reviczky is dolgozott. De a kérdést bővebben taglalta *Nincsen remény. Replika Veteránnak és az „egy előfizető”-nek* című írásában is, mely egy hosszabb vitasorozat része volt (MSzemle 1885. június 10. 14. sz. 2–3. – Vö. még 1885. 11., 12., 23. sz.);

A vitához egyébként rengetegen szoltak hozzá. A magyar írók érdekeit – meglepő módon, hisz ő mint hihetetlen népszerű és jól kereső író szorult rá talán a legkevésbé – leginkább Jókai Mór hangoztatta, s számos (általában meg nem valósuló) ötletet talált ki az írói érdekképviselőt érvényesítésére, ezek között több szolt írói érdekképviselői egyletek, szervezetek, társaskörök, szalonok stb. létrehozásáról, de ezek valódi siker nélkül zárultak. (A kérdéssel még ld. az *Edelény, a holtig hű szerető és a Fakó poéta* című versek magyarázatát!);

posztkiszli – Valószínűleg a 'Postkiste', 'Postkistchen' (postaláda, postaládikó) szó elferdített változata;

Megértek-e míveltebb kort amannál,

Midőn magyar háznál az asztalon

Könyv nem volt látható, kivéve – naptár? – még a 19. század második felében is a lakosság nagy részének háztartásában a Biblián kívül nemegyszer csak kalendáriumot lehetett találni;

Aranyt, Petőfit, Katonát, Keményt, – a névsorban Reviczky kedvenc íróit-költőit sorolja. Némileg meglepő Kemény Zsigmond (1814–1875) neve, akit – egyéb írásaiban – Reviczky alig említ;

Katona József – alakjáról és Reviczky Katona-élményéről bővebben a *Katona József emléktáblájának leleplezésére* című vers magyarázataiban (ld. a *Magány* versei között);

Azt mondta egy magyar, a legnagyobb:

Ha Magyarország nem volt is, de lesz még! – Széchenyi István *Hitel-béli*, szállóigévé lett mondatáról bővebben a *Munka népe* című versének (ld. az 1878-as versek között!) magyarázataiban;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét és a vers szövegét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. Irodalomtörténet* 1955. 192–199.; Pár évvel később – erről nem tudva – Csatai Endre mint ismeretlen verset közölte: *Reviczky Gyula ismeretlen verse a könyvterjesztésről. MKSz* 1961. 178–179.; A Csak szorosan című egyesületről: Sennowitz Adolf: *A „Csak szorosan” budapesti könyvkereskedő segédek egyesületnek története az egyesület 25 éves fennállása alkalmából.* Bp., 1898.

MAGYAR LÁNY

Közlések: *Lányok Lapja* 1885. január 11. 1. sz. 1. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosításbeli elt.; 5. vsz. 4. sor: *Ily nőt más föld, mint a magyar, nem terem;*

Magyarázat: A vers keletkezéséről semmi pontosat nem tudunk. A folyóiratbeli megjelenés helye alapján két eshetőség képzelhető el. Vagy az történt, hogy a vers jóval korábbi keletkezésű, de Dolinay Gyula, a lap szerkesztője csak később vette elő asztalfiókjából, mint arra tudunk más példát.

Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy Reviczky tényleg 1884 végén – 1885 legelején írta meg a verset. Ennek megerősítéseképpen említhető meg, hogy ekkor már készülhetett az 1885. augusztus 10-én a *Szemle*-ben megjelent cikkének megírására, amely *Kozmopolitikus irány a költészetben* címmel jelent meg, s a kozmopolita-vita egyik mérföldkövének számított. A téma újragondolásának hátterében az 1884-es választások sejthetőek, amelynek során Reviczky számos alapvető belpolitikai kérdés végiggondolásra kényszerült: így pl. az általa totális csődnek értékelt pártpolitikai csatározások következményeivel, az antiszemitizmus jövőjével, a nemzetmentő arisztokrata újkonzervatív törekvések kérdéseivel kellett szembenéznie. [Vö. a *Politikus nemzet* című vers magyarázataival – ld. a kötetben meg nem jelent, 1884-es versek között! – A pártosodó antiszemita mozgalommal való kapcsolatáról bővebben ld. még az *Eszter legendája* (szintén az 1885-ös versek között) és *Az önzés* című, eddig

ismeretlen, kötetben meg nem jelent, 1885–1888-as vers jegyzeteit!] Tudjuk, hogy Reviczky nagyobb tanulmányait hosszabb ideig írta, nem ritka, hogy hónapokig készült rá. A versnek a kozmopolitavítához való kapcsolódásáról árulkodik a vers első szakasza, mely kapcsolódási pontokat mutat az *Arany Jánosnak. Válaszul »Kozmopolita költészet«* című versére 1. versszakával. (Ld. a kötetben meg nem jelent, 1878-as versek között!) A motívum egyébként – pontosan fordított előjellel – megjelenik még Petőfi *Átok és áldás* című versében is. (PSÖM 4. köt. Bp., 134–135.)

HOGYHA VÁRSZ MÉG...

Közlések: 1. Arad és Vidéke 1885. január 31. 25. sz. (1.); 2. Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1885. szeptember 13. 37. sz.; 3. Sopron 1888. október 24. 85. sz. 2. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Emmához VI.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Emmához VI.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Emmához VI.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Emmához VI.* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Komlós-kronológiában szerepel, az Arad és Vidéke-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Hosszas örlődés után – az ultima manus elve alapján – a *Sopron*-közlést vettem FSZ-nek;

1. Arad és Vidéke-közlés: helyesírási, központosásbeli elt.;

2. Nógrádi Lapok-közlés: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.;

Szakirodalom: Csatkai Endre: *Reviczky Gyula és Sopron. Soproni Szemle* 1962. 65–68.

ESZTER LEGENDÁJA

Közlések: MLap 1885. április 5. 22. sz. Mell. 9. FSZ; **kötetközlés:** VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *MLap*-béli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 3. vsz. 2. sor: oly h. *olyan*; 3. vsz. 4. sor: jóknak h. *jónak*;

Magyarázat: A vers keletkezésének hátterét itt csak röviden elemezve: Reviczky a 80-as évektől erőteljesen az antiszemita mozgalmak felé közeledett. Függetlenségi párti, illetve Apponyi Albert elképzeléseinek konzervatív irányából érkezve, az 1884-es választások előtt kialakult világ- és belpolitikai válságjelenségek (a balkáni helyzet teljes elmergesedése, a nagyarányú galíciai bevándorlás és az attól való vélt vagy valós következmények és félelmek, a Schulverein-ügy stb.) olyannyira nyomasztották, hogy úgy tűnik, már csak valamely radikálisabb irányzat fellépésében bízott. (Választójogának érvényesítéséről bővebben a *Politikus nemzet* című versének magyarázataiban, a kötetben meg nem jelent, 1883-as versek között.)

Az antiszemita irányzathoz való vonzódásának igen sokrétű oka lehetett; ebben magánéleti okok éppúgy közrejátszhattak, mint elvi, ideológiai és vallási indokok. Reviczkynek ekkoriban zajlott le az a pere, amelyben megpróbálta visszaszerezni nevelőnője után maradt utolsó birtokát, melyet – Reviczky szerint – némi cselvetéssel egy zsidó ember kaparintott meg. [A per királyi ítéltáblai ügyiratszám: 35.725/P. 1886. – a dologról bővebben Koroda Pál hagyatékában: PIM Kt. Analekta V. 4735/55/2];

A dolog meglehetősen hosszan húzódott, ugyanis Reviczky csak az 1880-as évek első harmadának végén gondolkozhatott egyáltalán a per megindításán. Pedig már 1873. augusztus 8-án ezt írta Gáspárnak levelében: „A Trencsén melletti Bobrovnik jószág, mely a végrendelet szerint engem illetett volna meg, hogy hogy nem: zsidók kezére került, az én drágálatos mostohám garázdálkodásai folytán.”

Ez időben Reviczky tulajdonképpen a megélhetését is a nemesi érdekképviselőt felvállaló, valamint az antiszemita érzelmű lapoknak köszönhetette, hiszen csak ezekben kapott munkatársi állást (*Szemle, Magyar Lap, Függetlenség*). A magyar antiszemita párt vezetőjét, Istóczy Győzöt – barátai és néhány fennmaradt visszaemlékezés szerint – Reviczky nemigen kedvelte, de közeli barátságban volt Clair Vilmos Emillel, aki ma már leginkább *Párbaj-Codex*-éről ismert [Új kiadásához Ságvári György írt alapos, érthető elemzést. Bp., Osiris, 2002.] és Kreith Bélával, valamint az antiszemita párt tagjai közül Verhovay Gyulával és Szalay Károllyal. [Kisfaludy Atala férje – Reviczky ismerte és többször elismerőleg emlegette Atala művészetét. (Vö. PIM Kt. Analekta V. 4735/55/35.)] Hozzá kell tenni, hogy sokszor az antiszemitizmustól sem idegenkedő arisztokrata körökkel Justh Zsigmondon keresztül ismerkedett meg s barátkozott össze. Justh legközelebbi barátainak egyike volt például gróf Batthyány Géza, aki jó barátságban állt Zichy Nándor gróffal, aki egy új típusú konzervatív mozgalommal próbálkozott; a politikai katolicizmus s egy Katholikus Néppárt megteremtésén fáradozott.

Ideológiai szempontból azonban Reviczky – a fiatalkori Schopenhauer-hatást sem feledve és azt beolvastva – alapvetően nyilván egyetértett Istóczy azon nézetével, amelyet Gyurgyák János úgy fogalmazott meg, hogy Istóczy [és szerintem vele együtt Reviczky is – Cs. T.] „mindenekelőtt a *hagyományos Magyarország megszűnésétől* félt. Attól tartott ugyanis – s ebben követője volt a századvég romantikus nacionalizmusának –, hogy a magyar nemzet elveszíti uralmát vérrel és karddal

szerzett országa fölött.” (Gyurgyák, i. m. 323.) Renczy valószínűleg az antiszemita párt azon félelmeit is mélyen osztotta, amely „a birtokos osztályt és a hagyományos értelmiséget is féltette a pusztulástól.” (Gyurgyák, i. m. 324.)

Renczy korábbi, ún. szatirikus verseiből láthatjuk, hogy mennyire tartott a pánszláv veszélytől, s ehhez az is hozzátartozott, hogy osztotta azt a félelmet is, amellyel az újabbnál újabb orosz zsidópogromokat figyelte a magyar közvélemény. Ez ugyanis azt a rettegést állandósította, hogy egymillió galíciai zsidó bevándorló indulhat meg Magyarország felé. A pánszláv veszélytől való félelem tehát mindinkább összefonódott a pánjudaizmus fenyegetettségének érzésével. Mindebben tehát elsősorban a nemzeti önvédelem féltését érzékelhetjük. (Ez viszont elengedhetetlenné teszi ezzel a kérdéssel is összevetni, újragondolni és árnyalni pl. a kozmopolitizmus, a városi, majd a budapesti, még később pedig a zsidó irodalomnak nevezett kérdéskört.)

Renczy nemzetféltő attitűdjének kialakulásában esetleg szerepet játszhatott Szemere Miklós is, aki egyik legjobb barátjának, Szabó Endrének volt kedves mentora. Gyurgyák megfogalmazása szerint Szemere „ekkor még kedélyes, úri antiszemitizmusa” azt jelentette, hogy „ötöle távol áll mindenfajta gyűlölködés, így az antiszemitizmus is, tollát nem ez vezeti, hanem a jogos önvédelem és a hazafiúi kötelesség, s félti Magyarországot a judaizmus uralmától, mert abban ... nincs meg a méltányos igazság...” (Gyurgyák, i. m. 371.)

Mindemelett nyilván vallási szempontok is közrejátszhattak Renczy gondolkodásának alakulásában, különösen a nemrég lezajlott tiszaezlári ügy után, amelyben Bary József vizsgálóbíró a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosság elméletét vallotta. Renczy egyébként Jehovát – Krisztussal szemben – azért tartotta gonosz istennek, mert – szerinte – nem képes a megbocsátásra és az irgalomra.

Hogy – a Gyurgyák János által olyannyira plasztikusan bemutatott elemzés Renczyre is mennyire illett – s őt is főként elvi megfontolások s leginkább nemzetféltő érzések vezethették, az is mutatja, hogy magánéletében ezek a szempontok nem játszottak szerepet, legközelebbi barátai közül is többen voltak zsidó származásúak: a legnagyobb élő művészek egyikének egész életében Dóczi Lajost tartotta, költői levélben akart előtte tisztelegni (a vers töredékét ld. a *Töredékek* fejezetben). Kiss Józseffel – bár eleinte nem tartotta valami jó költőnek, később azonban ítélete kedvezőbb lett róla – élete végéig jóban, ha nem is a legközelebbi barátságban volt, Milkó Izidort különösen kedvelte stb.

Renczy jellemét és habitusát ismerve kizártnak vélem azt a felmerülő lehetőséget, hogy pusztán „megrendelésre”, pénzért vagy a fizetségért születtek volna meg ezek a költeményei. Komolyabb tartalmú, véleményének és felfogásának ellentmondó verset semmi esetre sem írt volna csupán az anyagi okokra hivatkozva vagy az egzisztenciális megélhetés nyomására;

Vö. a *Zsidók, keresztelkedjete ki!* című vers magyarázataival!;

Először is vérét vették szegény

Eszternek vad lelkű pogányok; – utalás az 1883-ban folyó tiszaezlári vérvád-pörre, amelyben Solymosi Eszter rituális meggyilkolásával vádoltak meg egy zsidó közösséget. Bővebben erről a *Politikus nemzet* magyarázataiban (ld. az 1884-es versek között);

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Renczy Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.; A megírás idejének lenyomatát is alaposan magán viseli Kubinszky Judit: *Politikai antiszemitizmus Magyarországon. 1875–1890.* című kötete (Bp., 1976.); A kérdés nagyon árnyalt és finom elemzését adta Gyurgyák János kitűnő könyvében, *A zsidókérdés Magyarországon* (Bp., 2001.) című kötetében, amelynek roppant alapos bibliográfiája és jegyzetapparátusa is útmutatóul szolgálhat a kérdés vizsgálatához. (A magyarázatban Gyurgyák János könyvét mint i. m.-et jelöltem.)

ZSIDÓK, KERESZTELKEDJETE KI!

Közlések: 1. MLap 1885. április 12. 28. sz. 1.; 2. Szemle 1885. június 10. mutatványszám, 10. FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a MLap-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. MLap-közlés: kiemelésszerű, központosításbeli, ékezetbeli elt.; 3. vsz. 7. sor: Mondhatja-e h. *Mondhatja-é*; 4. vsz. 7. sor: *Ahazvér akkor fog pihenni...*;

VP-kiadás: egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 1. sor és 4. vsz. 2., 7. sor: *Ahazvér* h. *Ahasvér*; 3. vsz. 6. sor: véle h. *vele*; 3. vsz. 7. sor: Mondhatja-e h. *Mondhatja-é*; 4. vsz. 7. sor: *Ahazvér akkor fog pihenni...*;

Magyarázat: Gyurgyák János elemzéséből kiderül, hogy az antiszemita mozgalmon belül is két irányzat viaskodott egymással, az egyik (Istóczy vezetésével) a zsidóemancipáció visszavonását követelte, míg a másik, melyhez Verhovay Gyula is sorolta magát, a zsidóságot szerette volna megreformálni és beolvasztani a magyar nemzetbe. (Gyurgyák, i. m. 346.) A vers megírásában –

Schopenhauer hatása mellett – valószínűleg a (Reviczky által is elfogadott) Verhovay vallotta nézetnek is lehetett szerepe;

Vö. még az *Eszter legendája* című vers magyarázataival!

A vers értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges ismerni a *Szemle* 1885. június 10-i mutatószámában aláírás nélkül – valószínűleg Reviczky szerzőségű – megjelent cikkét: *Schopenhauer a zsidókról*, mely a Schopenhauer-hatás összetevőit világítja meg. (A cikk még egyszer megjelent: 1885. június 25. 15. sz. 2–4, 6.);

Ahazvér, Ahasvér, Ahasverus – a bolygó zsidó. Mondai alak. A monda szerint vagy Pilatus ajtónállója, vagy jeruzsálemi csizmadia, aki nem engedte meg, hogy Krisztus vállán a kereszttel az ő ajtaja előtt megpihenjen, mikor a Golgotára ment. Ezért Krisztus állítólag megátkozta, hogy ő se pihenessen meg, hanem bolyongjon mindaddig, amíg a Megváltó vissza nem tér. Alakjáról bővebben *A bolondok házából* című vers magyarázataiban (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között);

ghetto (ol.) – zsidónegyed, zsidók által lakott városrész;

Tilthatja-e a nem zsidóval

Jót tenni, véle lakni, enni?... – Utalás a vegyes házasság ügyére, azaz a keresztény és a nem keresztény házaspárok közötti házassági jog szabályozására, mely a korszak egyik lüktető kérdésévé vált. Az 1880-as évek elején eredménytelen kísérlet történt arra, hogy a különböző felekezetek közötti házassági jogot törvénybe iktassák, de ez végül csak több mint tíz évvel később, 1894-ben sikerült (XXXI. tc.). Csak ekkor mondták ki, hogy a házassági jogot valláskülönbség nélkül egyformán szabályozzák az állampolgároknak nézve, azaz a házaspárok közti valláskülönbséget semmiféle vonatkozásban nem tekintik házassági akadállyal.

A felekezeti alapon való házasságról szóló törvény módosításának ügye a 80-as évektől azért került különösen előtérbe, mert a zsidó bevándorlások miatt megnőtt a zsidó és a nem zsidó felek közötti házasságkötési szándék mértéke. Egészen addig egyébként a törvény értelmében zsidók és keresztények Magyarországon nem köthettek egymással házasságot, sőt magyar állampolgárok külföldön kötött, az ottani szabályoknak megfelelően létrejött házasságát sem ismerték el nálunk törvényes házasságnak. [Ezt a tilalmat (az egyházjogok rendelkezéseitől eltekintve) Szent László I. k. 10. fejezetére vezették vissza, amely megtiltotta a zsidóknak a keresztényekkel való házasodást.] 1881. március 22-én Pauler Tivadar igazságügyminiszter egy törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé, amely szerint a keresztények és az izraeliták közötti polgári házasságot engedélyezték volna. A képviselőház meg is szavazta a tervezetet, de a főrendiházban két ízben is megbukott az előterjesztés, így törvény erejére akkor még nem emelkedhetett. – A *MLap* 1885. március 26-i számában egyébként hosszú cikk tárgyalta a katolikusok és a zsidók közötti házasság kérdését;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelıhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai mőve. It* 1955. 192–199.

A LENGYELEKHEZ. MIDŐN AZ 1885-KI ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁST MEGLÁTOGATTÁK

Kötetközlések: Kor 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Midőn az 1885-ki budapesti országos kiállítást meglátogatták* alcímmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Midőn az 1885-ki budapesti országos kiállítást meglátogatták* alcímmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Komlós 1955. (*Midőn az 1885-ki budapesti országos kiállítást meglátogatták* alcímmel); NGB 1969. (*Midőn az 1885-ki budapesti országos kiállítást meglátogatták* alcímmel); NGB 1989. (*Midőn az 1885-ki budapesti országos kiállítást meglátogatták* alcímmel); VP. 1996. (*Midőn az 1885-ki budapesti országos kiállítást meglátogatták* alcímmel);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 5. vsz. 1. sor: Koszciuszkó h. *Kos'ciuszkó*;

A vers keletkezéséhez köthető esemény időpontjának ismeretéből tudható, hogy a vers május 2-a előtt született;

Magyarázat: A korabeli lapok tudósítása szerint 1885. május 2-án a magyar ipari és mezőgazdasági termékeket bemutató kiállítás nyílt Budapesten. Reviczky erre az alkalomra írta a verset, de azt nem tudni, hogy felkérésre született-e a költemény, s ha igen, akkor milyen körülmények között és miért éppen őt kérték föl megírására. Valószínűbbnek tartom azonban, hogy Reviczky jó alkalomnak találhatta a lengyelek látogatását annak kifejtésére, mennyire elítéli az orosz elnyomókat s általában a nemzeti államok függetlenségének megakadályozóit; a versből is egyértelműen kiderül erős Habsburg-ellenessége. A vers egyes sorai (pl. *Mint Izraelnek, úgy se lőn a veszted...*) arra utalnak, hogy a Galícia felől bevándorló és Nyugat-Európa felé továbbvándorló zsidók ügye különösen felfokozhatta a „lengyel-kérdés” iránti érdeklődését.

Mindenesetre Magyarország híres volt lengyelszeretetről, amit alapvetően a közös oroszellenesség indokolt. Ezt erősítette tovább a lengyel szabadságharcosok részvétele a magyar szabadságharcban (Bem, Dembinszky stb.). Lengyelország egyébként ebben az időszakban tulajdonképpen nem létezett: az európai hatalmak több részre szakítva többször felszabdalták és felosztották egymás között területét. A legnehezebb helyzet az Oroszországhoz csatolt részekben volt, itt ugyanis mindent megtettek annak érdekében, hogy a lengyelek elfelejtsék nemzeti hovatartozásukat, nyelvüket és vallásukat: a lengyel nyelv használatát nemcsak a hivatalokban, hanem nyilvános helyeken is szigorúan tiltották, a katolikus iskolákat a görög papság felügyeletére bízták és valamennyi középiskolában orosz lett a tanítás nyelve, karhatalommal terjesztették a görög ortodox vallást. A lengyel közigazgatási ügyek intézését a szentpétervári államtanács egyik alosztályára testálták, a varsói államtanácsot pedig feloszlatták. 1869. január 1-jétől bevezették az orosz naptárt. 1883-ban egy különösen kíméletlen kormányzó, Gurko tábornok került hatalomra, s irtóhadjáratot indított a lengyel nemzetiség ellen. Az 1884-ben leleplezett összeesküvés vezetői közül többen lefejeztetett, a többit Szibériába zsuppoltatta. 1885 januárjában rendeletet adott ki, mely szerint lengyel ember nem vásárolhatott földet és házat a tíz nyugati orosz tartományban. 1885 tavaszán pedig az általános iskolákban is bevezették az orosz tannyelvűséget;

Kosciusko népe – Tadeus, Kosciuszko (1746–1817), a lengyel köztársaság egyik legnagyobb hőse, aki a legelső fölkelést szervezte a felosztott Lengyelország felszabadítására. Kitűnő katonai volt, 1777-ben Washington hadsegédékeként Észak-Amerika szolgálatába lépett. 1786-ban tért vissza hazájába, ahol a lengyel hadsereg megszervezése volt a feladata. 1792-ben legendás harcot vívott a majd ötszörös orosz túlerővel szemben a körülsáncolt Dubienkánál. Lengyelország második felosztása után Lipcsében élt, de a lengyel forradalom hírére azonnal hazautazott és a felkelő csapatok élére állt, hogy csapataival kivívja Lengyelország szabadságát. Több mint fél évig harcolt a felkelők élén az oroszok ellen számos legendás csatát és ütközetet nyerve. A végső ütközetet – mely Lengyelország önállóságának megsemmisítését is szimbolizálta – végül Maciejowice mellett vívta meg, ahol háromszor sikerült visszavernie az oroszokat, de a negyedik összecsapásnál megsebesült, leesett lováról s az ellenség kezébe került. Nevéhez nemcsak győztes csaták, de az államhatalom megszilárdítása is kötődik: rendezte a pénzügyeket, az igazságszolgáltatási eljárást, megszüntette a jobbágyságot és visszaadta a nemzeti gyűlésnek a legfőbb hatalmat.

Az orosz fogságból kikerülve Angliába, Amerikába, majd Franciaországba költözött. Mikor Napóleon 1806-ban vissza akarta szerezni Lengyelország önállóságát, Kosciuszko már nem vállalta a segédkezést, mivel tartotta magát I. Pál cárnak tett ígéretéhez, mely szerint nem fog többé Oroszország ellen harcolni. 1816-ban Solothurnban telepedett le, de egy év múlva lóbalesetben meghalt. Holttestét I. Sándor rendeletére Krakkóba szállították, s a régi királyok sírboltjába temették;

Hiába hurcolnak Szibériába – Utalás arra, hogy Gurko kormányzó az 1884-ben leleplezett lengyel összeesküvés vezetői közül többen lefejeztetett, a többit pedig Szibériába küldte;

kasszandrai jóslat – baljóslat, szerencsétlenség előhírnöke; Kasszandra az *Iliász* jövőbe látó királylánya, akinek rémisztő jóslatait – míg be nem teljesültek – senki nem hitte el;

Finis Poloniae! (lat.) – Vége Lengyelországnak! Állítólag (a *Südpreußische Zeitung* 1794. október 25-i száma szerint) Kosciuszko kiáltott így fel, mikor 1794. október 10-én megsebesült a Maciejowice melletti csatában és az ellenség elfogta. Kosciuszko egy későbbi, 1803. november 12-én kelt levelében, melyet Ségur francia történészhez írt, cáfolta a neki tulajdonított mende-mondát.

SZÉP ASSZONYOK

Kézirat: PIM Kt. V. 1370/9 r. (fekete tintás kézirat);

Közlések: 1. Pikáns Lapok 1885. május 31. 22. sz. 2. (*Mutatvány „Szeptember” című verses regényből* alcímmel) FSZ; 2. MSzal 1889. XII. köt. 283.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Töredékek cikluscím* alatt, a *Szeptember verses regényből* című mű 5. részeként); Kor. 1902. (*Töredékek cikluscím* alatt); Paku 1944. (*Töredékek cikluscím* alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: Hosszas gondolkodás után – az ismert kézirat ellenében – mégis a *Pikáns Lapok*-közlést vettem főszövegnek, mivel a javítások alapján úgy ítélt meg, hogy a folyóiratközlés kimunkáltabb változat;

PIM-kézirat: szakozásbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *Gyöngék vagyunk mindannyian.*; 1. vsz. 4. sor után:

(áth. *S-a szép nő helyzet vajmi*

A szép asszonyt esábitja); 1. vsz. 5. sor: *A leg(átjav. szebb)jobb* (áth. *asszony*) *nő* *erénye* *véges.*; 1. vsz. 7. sor: *Hizeleg* (szócsere jelölése) *száz ajak(a)* *neki*; 2. vsz. 2. sor: (áth. *Ki-öt*) (áth. *A ki-ohajtja-öt*

~~magának~~) (betoldás jelölése, áth. ~~Kit~~) A ~~kit~~ a mit önzés vezet; 2. vsz. 8. sor: Az (áth. ~~kétkedés~~) édes bünt folytatja mind;

2. MSzal-közlés: központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *Ugyancsak ritka egy dolog*; 1. vsz. 4. sor: *Éheznek mind az asszonyok*; 1. vsz. 7. sor: *Ha hízeleg száz ajk neki...*; 2. vsz. 8. sor: *Belé bukik a bűnbe mind!...*; VP-kiadás: kiemelésbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *Ugyancsak ritka egy dolog*; 1. vsz. 4. sor: *Éheznek mind az asszonyok*; 1. vsz. 7. sor: *Hízeleg h. Ha hízelg*; 1. vsz. 7. sor: *ajak h. ajk*; 2. vsz. 8. sor: *Belémerül h. Belébukik*;

Magyarázat: Koroda szerint a vers a *Szeptember* című verses regény részlete. Bővebben erről ld. a vers magyarázatait a *Töredékek* című fejezetben;

BUDAPEST

Közlések: 1. VU 1885. szeptember 13. 37. sz. 590. FSZ; 2. It 1955. 192–199.; 3. Budapest 1967. június 6.; **kötetközlések:** Komlós 1955. (1886-os dátummal); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi, lapszám n., addig kötetben nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: 2. It-közlés: ékezetbeli elt.; 1. vsz. 9. sor: papagájnak h. *papagálynak*; 2. vsz. 18. sor: Tanum h. *Tanú*;

3. Budapest-közlés: szakozási, helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 12. sor: csörtet h. *törter*;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: Ily h. *Ilyen*; 2. vsz. 3. sor: a fáradt, a vén h. *a fáradt, vén*; 2. vsz. 19. sor: ezután h. *eztán*;

Magyarázat: A vers azt a látszatot kelti (főleg a Budapestet köszöntő sor és az újvilággal való párhuzam), mintha Reviczky hosszabb távollét után, megtérve a vidéki életből köszöntené újra a fővárost. A folyóirat-megjelenés időpontjából azonban könnyen lehetséges, hogy a dolog éppen fordítva történt. 1884 tavasza (május 9. – amikor visszaérkezett Aradról) és 1885 ősze (azaz 1885. szeptember 14–15.) között Reviczky ugyanis bizonyosan Budapesten tartózkodott, tehát nemigen írhatott érkezése örömeire verset Budapesthez, mivel el sem utazott. Vagy hónapokkal korábbi, tehát az Aradról való visszaérkezéskor, tavasszal készült a vers, vagy másik magyarázatot kell keresnünk. Ha arra gondolunk, hogy Reviczky versét ebben az időben már örömmel és várakoztatás nélkül közölték a lapok, sokkal inkább elképzelhető, hogy nem a fővárosba való megérkezését ünnepelte a költeménnyel, hanem éppen a hosszabb kassai tartózkodásra készülve, az utolsó budapesti napokban búcsúverset írt hozzá. Ez annál is inkább lehetséges, mert az aradi kaland nem sikerült valami jól, Reviczky szinte minden ismerőseinek csak panaszkodott ottani munkájáról és a vidéki élet kisszerűségéről. A vidéki, kisvárosi élet tehát nemigen vonzhatta újra, s csak a megélhetés kényszere szoríthatta a kassai német nyelvű *Pannonia* című lap szerkesztői székének elfogadására. (Aradi tartózkodásáról bővebben a *Mentsvár* és az *Utóhangok 1–2.*, kassai tartózkodásáról szintén az *Utóhangok 1–2.* és a *Szerelmi morál 1–3.* című verseiben. Ld. a *Magány* című kötet versei között!);

Még inkább lehetséges azonban, hogy a vers végül is alkalmi vers: a rendkívüli látogatottságú és roppant sikeres országos kiállítás kapcsán íródott. A kiállítást május 2-án nyitották meg, s a kiállítás bemutatása és az ottani események hónapokig az újságok vezető híreként jöttek. Abban a számban, amelyben a vers megjelent, hírt adtak arról, hogy „A kiállítás látogatása most érte el tetőpontját.”;

Columbus földjéről csudákat

Hoznak hírül az agg világnak – érdekes egybeesés, hogy a *Vasárnapi Ujságnak* néhány számmal korábbi, hosszabb, képpel illusztrált cikkében Kolumbusz Kristóf felfedezéseiről volt szó (*Kolumbusz tojása*. VU 1885. augusztus 2. 31. sz. 495–496.);

Pacifik, Pacific – Az Északi Egyesült Államokat kelet–nyugati irányban átszelő vasútvonal neve;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét és a vers szövegét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.;

A Budapest 1967. június 6-i számában Kunszery Gyula – erről a közlésről nem tudva – a verset mint ismeretlen Reviczky-verset publikálta. A közleményre Kerényi Ferenc hívta föl a figyelmemet.

HERNYÓ ÉS A RÓZSA. A „PIKÁNS NAPTÁR”-BÓL

Közlések: Pikáns Lapok 1885. október 25. 43. sz. 2. FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Pikáns Naptár*-beli közlést jelzi, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: A naptár mára már nem található, de a főlapnak a kiadandó naptárról szóló mutatóványában szerepel Reviczky verse;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: *Hordd el magad, ó, mert utállak*;

Magyarázat: A romantika és a biedermeier rózsamotívumának 19. századvégi felerősödő és erotizálódó divatjáról és okairól bővebben: *A hím veréb és a pillangó. Az akadémikus és az erotikus irodalom tusája a 19. század utolsó harmadában* című tanulmányomban (Holmi 2003. április, 477–493., és *Klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok*. Szeged, 2003. 399–426.);

A NAP DICSÉRETE – [?]

Közlések: MSzal 1889. XII. köt. 282. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Töredékek* cikluscím alatt, a *Szeptember verses regényből* című vers 2. darabjaként); Kor. 1902. (*Töredékek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Töredékek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers születésének dátumáról annyit tudunk, hogy Koroda a verset a *Szeptember* című verses regénytöredék részeként közölte; a datálást tehát a *Szeptember* írásának idejéhez igazítottam;

VP-kiadás: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 8. sor: óh h. ó;

Magyarázat: Koroda szerint a vers a *Szeptember* című verses regény részlete. Bővebben erről ld. a vers magyarázatait a *Töredékek* című fejezetben;

Ragyogó nyár, sugárvilágod

Pajkos tündérek évszaka.

Te hímezel sok fényes álmod

Rejtelmes nyári éjszaka.

Oberont és Titániát

Üdvözlí a tündérvilág. – Utalás William Shakespeare (1564–1616) *Szentivánéji álom* című művére és szereplőire, a tündérkirályra és a tündérkirálynéra.

AZ AKKOR VOLT! – [?]

Közlések: A Hét 1894. május 13. 19. sz. 289. (*Az akkor volt!* címmel, az utolsó vsz. hiányzik, szerk. megj.: „A költő kiadatlan hagyatékából”); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat, csak a Koroda-kiadások besorolása szerint hagytam itt. Nem lehet tudni, vajon az utolsó vsz. honnan kerülhetett elő a folyóiratbeli és az első Koroda-féle kötetközlés között. Mivel a Koroda-féle szöveg a teljesebb, ezért azt választottam főszövegül;

A Hét-közlés: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; végig: Az akkor volt... h. Az akkor volt!; 3. vsz. 3. sor: Az akkor volt s a régi üdv h. Az akkor volt! A régi üdv;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 3. sor: A régi üdv h. s a régi üdv;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Das war damals* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 79.)

AZ ÉLET – [?]

Közlések: MSzal 1889. XII. köt. 279–283. FSZ; **Kötetközlések:** Paku 1944. (*Minő egyoldalú az élet!*... kezdettel, *Töredékek* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers születésének dátumáról annyit tudunk, hogy Koroda a verset a *Szeptember* című verses regénytöredék részeként közölte; a datálást tehát a *Szeptember* írásának idejéhez igazítottam. Az NGB-kiadások 1874-re datálták, de nincs semmilyen indoklás, hogy mi alapján;

VP-kiadás: szakozásbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: Koroda szerint a vers a *Szeptember* című verses regény részlete. Bővebben erről ld. a vers magyarázatait a *Töredékek* című fejezetben;

Létezik egy másik vers is ugyanezen címmel (ld. az 1888-as versek között)!

AZ ERDŐ – [?]

Közlések: 1. MSzal 1889. XII. köt. 282–283. FSZ; 2. Pécs 1891. június 27. 34. sz. (*-os szerk. megj.: „A korán elhunyt jeles költőnek egy kiadatlan közleménye, melyet dr. Koroda Pál úr szivességéből közlünk.”); 3. ItK 1960. 240–244.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Töredékek* cikluscím alatt, a *Szeptember verses regényből* című vers 3. darabjaként); Kor. 1902. (*Töredékek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (NGB megjegyzése szerint a verset Korodától kapták, tehát valószínűleg kéziratból szedhették ki. Megfejtethetlen, hogy a Korodától kapott Pécs-kézirat a 4 évvel későbbi Koroda-féle kiadásban publikált változattól hogyan tér el mégis számos helyen és több sorral.

Remélhetően ez nem annak a pletykának szolgált megerősítést, hogy Koroda alkalmanként belebelenyúlt Reviczky szövegébe); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers születésének dátumáról annyit tudunk, hogy Koroda a verset a *Szeptember* című verses regénytörredék részeként közölte; a datálást tehát a *Szeptember* írásának idejéhez igazítottam. Az NGB-kiadások 1875-re datálták, de nincs semmilyen indoklás, hogy mi alapján;

2. Pécs-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 4–6. sor:

Te híven őrzéd titkomat.

Fájd szívem lázas verését

Kárörvendőn ki nem beszéltek;

1. vsz. 5. sor: rejtett h. *titkos*; 2. vsz. 7. sor: se h. *sem*; 3. vsz. 1. sor: Szellőtől h. *Szellőtül*;

3. ItK-közlés: helyesírási, központosásbeli elt.; 2. vsz. 5. sor: Oh h. *Ó*; 2. vsz. 6. sor: e zengő h. *a zengő*;

VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: *Szívemnek titkos gerjedését*; 2. vsz. 5. sor: Oh h. *Ó*;

Magyarázat: Koroda szerint a vers a *Szeptember* című verses regény részlete. Bővebben erről ld. a vers magyarázatait a *Törredékek* című fejezetben;

Szakirodalom: Kolta Ferenc: *Reviczky Gyula néhány elfelejtett írása. ItK* 1960. 240–244. (a Pécs-közlés adata innen).

PARAZITA-ÉNEK – [?]

Közlések: MSzal 1894. XXI. köt. 797. (szerk. megj.: „Reviczky Gyula kiadatlan költeménye) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: Ugyan a MSzal-közlés is Reviczky halála utáni, mégis ezt választottam főszövegnek, mert feltételeztem, hogy valamilyen kéziratból szedhették ki a verset. A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat, csak a Koroda-kiadások besorolása szerint hagytam itt;

MSzal-közlés: 2. vsz. 2. sor: Évoé h. *Éroé*;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz.

3. sor: Bacchus h. *Bakchusz*; 4. vsz. 6. sor: Lukulluszok h. *Lucillusok*;

Magyarázat: A vers hangulatára magyarázatul szolgálhat a *Prológ* című vers magyarázataiban említett ún. ponyva-vita;

Anakreón – görög költő (i. e. 572–487). Csak néhány verse maradt fönt, amelyben főként a szerelemről dalolt könnyed, játékos formában;

Hafiz – alakjáról bővebben a *Mirza Schaffynak* című vers magyarázataiban (ld. az 1878-as versek között);

Bacchus, Bakchos, Dionysos – a római boristen;

... *jó, ha nem rovásra!* – hitelre. A mondás onnan származik, hogy a kocsmáros törzsvevői tartozását táblán vezette, s nevük mellé annyi rovást húzott, amennyit fogyasztottak;

Lukullusz, Lucullus, Lucius Licinius – római hadvezér (Kr. e. 114 k. – Kr. e. 57. k.). A harmadik mithridatesi háború után – ellenségei áskálódásai miatt – hadvezérségét elvesztve Rómában még megtartotta diadalmenetét, majd visszavonult a közügyektől és vagyonából fényűzően élt. Villái híresek voltak pazar pompájukról és kényelmükről, hihetetlen gazdagságú lakomái közmondásosakká lettek;

Évoé – ujjongó kiáltás Dionüszosz isten ünnepén.

1886

BUDAPESTEN

Közlések: 1. OrszVil 1886. február 20. 8. sz. 118. FSZ; 2. MSzemle 1892. január 3. 1. sz. 1.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: 2. MSzemle-közlés: központosításbeli elt.; 3. vsz. 4. sor: *Lustán fekszik jóllakottan*; 5. vsz. 3., 4. sor: Még h. *Míg*; 6. vsz. 3. sor: se varázs h. *nincs varázs*;
 VP-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 3. vsz. 3. sor: *S nem, ahol, mint boa*; 4. vsz. 4. sor: itt h. *ott*; 5. vsz. 3., 4. sor: Még h. *Míg*; 6. vsz. 3. sor: *Nincs megnyugvás, nincs varázs*;
Magyarázat: Reviczky a pár hónapos kassai tartózkodásáról visszatérve írta a fővárost köszöntő verset; Később, már az Üllői úti klinikáról levélben arra kérte Benedek Eleket, az akkori főszerkesztőt, hogy küldje el neki a verset, mely az *Ország-Világ* 1886-i évfolyamában jött: „Legyen szives ezt a kis verset a redakcióban valakivel leiratni és nevemre elküldeni. Megjegyzem, hogy most az üllői úti klinikán fekszem, Benczúr Dénes osztályában.” (1889. június 15. – PIM Analekta V. 3524/42.);
Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *In Budapest* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 91–92.)

*PETŐFI SZOBRA ELŐTT I. – [?]

Változat: *Petőfi szobra előtt II.*, FSZ: VU 1886. március 13. 11. sz. 170.;
Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/31-32-33. r. (lila tintás kézirat, a 31. folián az 1–6. vsz. tisztázva, a 32. folián a 11–12. vsz. erősen javítva, a 33. folián az 1–3. vsz. erősen javítva) (áth. Jelige: *Egész világ immár az ő hona*) FSZ;
Kiadás: VP (a jegyzetekben közli, de csak a 2. és a 4–5. vsz.-ot);
Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezéséről nincs pontosabb adatunk, de valószínű, hogy a vers arra az alkalomra született, hogy 1886. május 2-án az Írók és a Művészek Társaságának egy kb. 70 fős csoportja ellátogatott Kiskörösrre és Szabadkára. Kiskörösrön megtekintették a költő szülőházát, a helyi vendéglőben pedig hangversenyen vettek részt. A híradás nem említette ugyan cím szerint, de megjegyezte, hogy felolvasták itt Reviczky egy versét is. (VU 1886. május 9. 19. sz. 309.);
 OSzK-kézirat, 31. fol.: 1. vsz. 7. sor: (áth. ~~emléket~~) *dalokar*; 11. vsz. 3. sor: A (áth. *jó*) *magyar nemes* (áth. ~~renyhén, kevélyen~~) (fölötte) *ősi renyhességben*; 11. vsz. 6. sor: (áth. ~~A szép magyar hódit és~~) *Árpád apánk szép nyelve felvirágozik*; 12. vsz. 4. sor: (áth. ~~meg~~) (fölötte) *nyugodtan*; 12. vsz. 5. sor: (áth. ~~A béke~~) (alatta) *Malasztos béke-kor*; (alatta, áth. ~~Szép hazában~~); 12. vsz. 9. sor: (beszúrás, alatta) *Testvéri nép közt* (jav.) *e* (áth. ~~nép~~) *hazá(jav., átírva ban)n*;
 33. fol.: központosításbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *mint* (áth. ~~más~~) *a holtakat*; 1. vsz. 3. sor: *Fuvó paripák által eltiporva*; 1. vsz. 4. sor: *Vesztél* (beszúrás)-e, (áth. ~~a~~)*vagy*; 1. vsz. 8. sor: *mint* (áth. ~~a boldog~~) (alatta) *egy régi isten!*; 2. vsz. 5. sor: (beszámozva, eredetileg a 6. sor után, áth. ~~A dalnok, ki hazája fénye lett~~) *Petőfi a világ költője lett*; 2. vsz. 6. sor: (beszámozva, eredetileg az 5. sor előtt, áth. ~~Nem könnyet kíván, hanem ünnepet~~) *Ne sírjatok hát, lelkesedjetek*; 2. vsz. 7. sor: *Nevét* (áth. ~~ad~~) *átadja*; 2. vsz. 8. sor: (felcserélve) *az élők irigyeljék*; 3. vsz. a sorok eredeti sorrendje: 3-1-4-2, beszámozva; 3. vsz. 1. sor: (áth. ~~És abban~~) (alatta) *Nem zengett* (áth. ~~legszebb dalu kobzán~~) (alatta) *szebb dal magyar ifju kobzán*; 3. vsz. 2. sor: (áth. ~~Óh, még ki volt, szent lánggal tele~~) *Hőbb* (alatta, áth. ~~Szívet szent~~) *lángolás szívet nem tölte be*; 3. vsz. 3. sor: (áth. ~~Ifjan körítte~~) (fölötte, beszúrva) *Kard volt kezében. homloká(jav. ra)n borostyán*; (alatta, áth. ~~Egy levele se hullt máig se le~~) (alatta) *Szívet szent lángolás töltötte be*; 3. vsz. 5. sor: (áth. ~~Csatába~~) (alatta, beszúrva) *A vérmézőn hullt el*; (áth. ~~mert~~) *mert így kívánta*; 3. vsz. 6. sor: (áth. ~~Az~~) *Ő és az ég, a dalnokok barátja*; 3. vsz. 7. sor: (áth. ~~Világ szabadságért esett el ő~~) (alatta, áth. ~~A har~~) *Nemtő vezette*; 3. vsz. 8. sor: *Hogy dicsősége százszoros legyen*; 3. vsz. 9. sor: *Mer ragyogása, fénye így nagyobb*;
 VP-kiadás: kis-nagybetűs írásmódbeli, központosításbeli elt.; 2. vsz. 6. sor: *lelkesedjetek h. lelkendezetek*; 5. vsz. 1. sor: *Óh h. Ó*.

PETŐFI SZOBRA ELŐTT II.

Változat: *Petőfi szobra előtt II.*, FSZ: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/31-32-33. r.;
Közlések: 1. VU 1886. március 13. 11. sz. 170. FSZ; 2. Irodalomtörténet 1955. 192–199.;
kötetközlések: NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;
 A Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi mint addig kötetben meg nem jelentet, de helytelenül március 14-re datálja;
Szövegkritikai jegyzetek: 2. It-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.;
 VP-kiadás: kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, központosításbeli elt.; 5. vsz. 1. sor: *Óh h. Ó*;
Magyarázat: Egészen bizonyosan a vershez kapcsolódik [*A költészet a szívbe lopva...*] kezdetű verstörődék (ld. *A magyar nyelvű töredékes versek* című fejezetben!);

Emléke ércznél, márványnál szilárdabb – Utalás Horatius szállóigévé vált verssorára: „Áll ércnél maradandóbb művem.” („*Ex egi monumentum aere perennius*”) (*Énekek* 3. könyv: 30. *Melpomenéhez* – *Carminum libertius*: XXX. *Ad Melpomenen*);

Hogy százados balsors nem ölte meg – áthallás Kölcsey Himnuszának 5. sorára;

Mert meg nem fogyva számban és erőben

Él a magyar még, bízik a jövőben! – utalás Vörösmarty Szózatának 6. vsz-beli soraira (VMÖM II. Kisebb költemények. 210–211.);

Ki elhulltál a hősi harcz alatt – utalás Vörösmarty Szózatának 5. vsz-beli 3. sorára (VMÖM II. Kisebb költemények. 210–211.);

Pató Pál úr munkához lát serényen; – utalás Petőfi hasonló című versére (PSÖM II. 304–305.);

A magyar nemes ősi renyhességben

Nem mondja már: »Paraszté a dolog!« – utalás Petőfi *A magyar nemes* című versének sorára (PSÖM 4. köt. Bp., 2003. 10.);

Uj élet forrong ott a Tisza hátán – utalás Petőfi *A Tisza* című versére (PSÖM II. Bp., 1951. 151–152.);

Az ősök kardját rozsda verje ki. – rájátszás Petőfi *A magyar nemes* című versének kezdősoraira (PSÖM 4. köt. 10.);

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét és a vers szövegét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It 1955. 192–199.*

NAPGYÜLÖLŐK / MI FÉNYES, MINT A NYÁRI ÉG...

Közlések: Üstökös 1886. március 21. 12. sz. 7. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Heliofókok* 2. címmel, önkényesen összevonva a *Forduljatok mind ellenem...* című verssel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Heliofókok* 1. címmel, önkényesen összevonva a *Forduljatok mind ellenem...* című verssel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Heliofókok* 1. címmel, önkényesen összevonva a *Forduljatok mind ellenem...* című verssel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Heliofókok* 1. címmel, önkényesen összevonva a *Forduljatok mind ellenem...* című verssel); NGB 1969. (*Heliofókok* 1. címmel, önkényesen összevonva a *Forduljatok mind ellenem...* című verssel); NGB 1989. (*Heliofókok* 1. címmel, önkényesen összevonva a *Forduljatok mind ellenem...* című verssel); VP 1996. (*Heliofókok* 1. címmel, önkényesen összevonva a *Forduljatok mind ellenem...* című verssel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az Üstökös-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: Óh h. Ó;

Magyarázat: A *Forduljatok mind ellenem...* című verset ld. az 1881-es versek között;

heliofób (gör.) – naptól féltő ember.

1887

*MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKÉN I.

Változat: *Márczius tizenötödikén II.*, FSZ: Kor. 1895.;

Közlés: PH 1887. március 16. 74. sz. 5. (valójában cím n.) FSZ;

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi helytelen, március 15-i dátummal;

Magyarázat: A versközlés egy cikk keretében jelent meg, amely az egyetemisták március tizenötödiki ünnepségről adott hírt: „Az egyetem-téren, mint az ünnepély színhelyén, nagy tömeg hullámozott fel s alá, várva az ünnepély kezdetét. Az egyetem-téren levő házak nemzeti színű lobogókkal s szőnyegekkel voltak diszítve... Az ünnepély a »Talpra magyar« élénklésével vette kezdetét, melyet az egyetemi ifjakkól alakult dalárda adott elő. Ezután pedig Kerekes Ernő bölcsészethallgató szavalt el nagy hévvel Reviczky Gyulának ez alkalomra írt szép költeményét... Hosszantartó, lelkes éljenzés hangzott fel az alkalmi költemény elszavalása után.” (*Márczius 15. A fővárosban.* PH 1887. március 16. 5.);

Komlós Aladár szerint a vers néhány részletét meg kellett változtatnia a pesti egyetemi ifjúság kérésére, mivel túl ostorozónak tartották.

MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKÉN II.

Változat: *Márczius tizenötödikén I.*, FSZ: PH 1887. március 16. 74. sz. 5.;

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1735/53/13 (csak a 3. vsz. 4. sorától a vers végéig);

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Márczius tizenötödikén* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Komlós 1955. (*Márczius tizenötödikén* címmel); NGB 1969. (*Márczius*

tizenötödikén címmel); NGB 1989. (*Március tizenötödikén* címmel); VP 1996. (*Március tizenötödikén* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: ékezetbeli elt.; 4. vsz. 1. sor: *Ezért* (áth. *fektettél*) (felette) *lökkel hát annyit hősi sirba*, 5. vsz. 5. sor: *Őt kérjük*, (áth. *küldjön*) (felette) *adjon még egy csoda-kardot*; VP-kiadás: kiemelésszerű, helyesírási, egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 3. vsz. 4. sor: *rablánczít h. rablánczát*; 4. vsz. 2. sor: *óh h. ó*; 5. vsz. 3. sor: *Álmodjuk h. Álmodjunk*;

Magyarázat: Ld. a *Márczius tizenötödikén I.* magyarázatait!

*JEHOVA

Közlés: Keresztény Magyarország 1887. április 3. 1. sz. 1. FSZ;

Magyarázat: Bármennyire ingoványos talajra jutunk is, úgy tűnik, Reviczky esetében is egyre inkább szembe kell nézni az 1880-as évek Magyarországnak és önnön antiszemita irányultságú érzelmeivel is, miközben nem szabad elfelejteni, hogy a 19. századvégi antiszemita mozgalmak nem magyarázhatók a 20. század szomorú történelmi eseményei felől. Anélkül, hogy akár csak vázlatszerűen is kitérhetnénk azokra a korabeli politikai, szociológiai, gazdaságtörténeti kérdésekre, amelyek magyarázatul szolgálhatnak a korszak antiszemita jelenségeire, itt csak a *Keresztény Magyarország* mutatványszámának Clair Vilmos – akivel Reviczky baráti kapcsolatban állt – által írt szerkesztői programcikkéből idézem – mutatványul – a következőket: Lapunk célja „küzdelem a keresztény vallás-erkölcsök, a keresztény társadalom és a keresztény tőke érdekében, hogy megvalósíthassuk életcélunkat, a keresztény Magyarországot ..., mivel a keresztény tőke századok óta fájdalmasan nyög a zsidó tőke alatt. – Össze kell tartanunk, hogy fellépjünk a zsidó tőke ellen”;

Reviczkynek magának is volt egy kellemetlen családi ügye, amelyben úgy gondolta, hogy családi örökségének utolsó darabját egy zsidó ember szerezte meg. Mindemellett számos zsidó barátja volt. Erről bővebben ld. az *Eszter legendája* című vers magyarázataiban! (ld. a kötetben meg nem jelent, 1885-ös verseknél);

A vers szinte bizonyosan válasz Kiss Józsefnek a *Jehova* című, kilenc részből álló versére, mely a *Magyar Salon* 1887. januári számában jelent meg (354–365.), s nyíltan árulkodik Reviczkynek a zsidó vallással szembeni nézeteiről, ellenérzéseiről;

A verset Ságvári György történész találta a Clair Vilmos műveinek kiadása kapcsán készülő, átfogó tanulmánya írásakor, s ő hívta föl rá a figyelmemet. Segítségét rendkívül köszönöm;

Jehova – A héber isten egyik neve, tulajdonképpen Adónáj, jelentése: 'Úr'. A zsidók már a második templom korától az Adonáj nevet ejtették ki mindenütt, ahol a szentírásban a négybetűs istennév, az JHVH szerepel. A négybetűs istennevet valószínűleg Jahvének kell olvasni, ami annyit jelent: 'a teremtető', 'a létesítő'. (A négybetűs szót egyébként az Adónáj vagy az Előhim szó magánhangzóival kell kiegészíteni, s ezért – helytelenül – Jehovának is olvasták, s ez a név terjedt el azután a köznyelvben.)

PIROS PÜNKÖSD

Közlések: Keresztény Magyarország 1887. május 20. 9. sz. 1. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Pünkösöd* cím alatt, *Gyermekversek* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Pünkösöd* cím alatt, *Gyermekversek* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1904. (*Pünkösöd* cím alatt, *Pünkösöd* cím alatt, *Gyermekversek* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Pünkösöd* cím alatt, *Gyermekversek* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Pünkösöd* cím alatt); NGB 1989. (*Pünkösöd* cím alatt); VP 1996. (*Pünkösöd* cím alatt);

Szövegkritikai jegyzetek: A Koroda-kiadások hagyománya alapján a kötetkiadások az 1876-os versek közé sorolták, de én meggyőzőbbnek éreztem a megjelenés alapján besorolni;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: *Hirdetve h. Hirdeté.*

EMLÉKEK

Közlések: MSzal 1887. október, 79. FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a MSzal-beli közlést jelzi, de 1888. augusztus datálással;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, központosításbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: *óh h. ó*;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét tévesen közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve* című írásában (*Irodalomtörténet* 1955. 192–199.);

Magyarázat: Ugyanezzel a címmel létezik egy 1876-hoz beosztott vers is!

*AGGLEGENY KARÁCSONYA I. – [1887]

Változat: *Agglegény karácsonya II.*, FSZ: PH 1888. december 25. 355. sz. 1. (a kötetben meg nem jelent, 1888-as verseknél);

Közlés: Keresztény Magyarország 1887. december 25. 39. sz. FSZ;

AGGLEGÉNY KARÁCSONYA II.

Változat: *Agglegény karácsonya I.*, FSZ: Keresztény Magyarország 1887. december 25. (a kötetben meg nem jelent, 1887-es verseknél);

Közlések: PH 1888. december 25. 355. sz. 1. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Agglegény karácsonya* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Agglegény karácsonya* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Agglegény karácsonya* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Agglegény karácsonya* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Agglegény karácsonya* címmel); NGB 1989. (*Agglegény karácsonya* címmel); VP 1996. (*Agglegény karácsonya* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 5. sor: Őh h. Ó;

Magyarázat: Az agglegény-versek divatja nagy volt ebben az időszakban, az egyedülálló férfiak általában csúfolódó, ironikus hangon számoltak be egyedüllétükről – és szerencséjükről. (pl. Pap Zoltán: *Az agglegény sóhaja*. MSzal 1885. III. köt. 333.; Darmay Viktor: *Agglegény töprengései. Ujabb költeményei*. Bp., 1877. 21–23., Kaposy István: *Egy agglegény monológja. Nógrádi Lapok* 1880. május 30. 22. sz. stb.);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Das Weihnachtsfest eines Junggesellen* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 80–82.)

1888

ÁGYBAN, PÁRNÁK KÖZT HALNI MEG. ARCO, MÁRCZ. 24.

Kézirat: A Hét 1890. I. január 5. 1. sz. 4. (*Reviczky Gyula hagyatékából* alcímmel, a vers kéziratának fényképe) FSZ;

Közlések: Alföld 1888. április 1. (húsvéti) 78. sz. II. Mell.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*A halál előtt* cikluscím alatt, *Arco, 1889. március 24.* alcímmel); Paku 1944. (*A halál előtt* cikluscím alatt, *Arco, 1889. március 24.* alcímmel); NGB 1969. (alcím n., *Utolsó versek* cikluscím alatt); NGB 1989. (alcím n., *Utolsó versek* cikluscím alatt); VP 1996. (*Hátrahagyott versek* cikluscím alatt);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1888., az Alföld-közlés alapján, eddig 1889-re datálták;

A Hét-kézirat: 1. vsz. 3–4. sor:

2/ *Mint* (áth. ~~vértanú~~) *elhunyt a harczmezőn*

1 (áth. *Hő-kívánsága*) *S mit úgy ohajtott*, (áth. ~~meghallgatva~~) *teljesítve lőn*;

2. vsz. 3. sor: *De* (áth. ~~a~~) *nem okoz* (áth. ~~itt gondot~~) (áth. ~~bántalmat~~) *félelmet senkinek*;

2. vsz. 4. sor: (áth. *Hogy*) (áth. ~~é~~) *Ágyban, párnák közt* (áth. ~~fog~~) *halni meg*.

4. vsz. *Mit bánja ő*, (áth. ~~hadá~~) *ha részenként hal is meg*

(áth. ~~Érezve~~) *Érezze elhalását minden iznek,*

Fogyjon ki lassan, mint a mécs világa;

(áth. ~~Csak hogy jó-későn~~) (áth. ~~s-akkor~~) *jó sokára*

(áth. ~~Csak azt kívánja~~;) *későn,*

Egyet kíván csak;

Alföld-közlés: szakozási, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: A vers címe rájátszás Petőfi Sándor *Egy gondolat bánt engemet* című versének 2. sorára (PSÖM 4. köt. Bp., 2003. 230–231.);

Arcóti tartózkodásáról és egészségi állapotáról több levélben is beszámolt Korodának. 1889. március 19-én: „Állapot: tartósan kielégítő.” 24-én pedig: „Sajátságos nyomasztó érzések, balsejtelmek fognak el néha; olyan lagymatagságot érzek magamban, hogy néha szinte vágyódom jó nagy – szomorúságra. Egészségi állapotom is ingadozó. Hol azt hiszem: jelentékeny javulás; hol pedig: hanyatlás, visszaesés. De sok jel arra mutat, hogy tavaly jobbat tett Arco. Ha bélhurutomtól nem tudok szabadulni, nem ér semmit az egész kúra. Pedig így lesz.” (A levelek lelőhelye: OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 41. levél.);

És a hazautazása előtti utolsó levelében: „Hallgatásom épen nem azt jelentette, hogy jól érzem magam’: ellenkezőleg, ez ídén csekély jó hatását érzem Arcónak. Minden bajom teljes... (1889. április 14. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 42. levél.);

A KÉT LÚD. MESE

Közlések: Keresztény Magyarország 1888. április 1. 14. sz. 2. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1888., eddig 1885-re datálták a kiadások, melynek okát nem tudtam megfejtetni;

VP-kiadás: szakozásbeli, helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: magyarázgatták h. magyarázgaták; 1. vsz. 10. sor: az ősz s másutt h. az ősz, másutt; 1. vsz. 16. sor: nő h. cső; 2. vsz. 7. sor: De én, bár harcz, veszély minden napom; 2. vsz. 9. sor: nő h. cső; 2. vsz. 10. sor: rabságba h. gyávaságban;

Magyarázat: Az amúgy ártatlannak tűnő és erős Petőfi-hatást mutató, illetve a *Farkasok dalát* (PSÖM II. Bp., 1951. 141.) vulgarizáló vers értelmezésének az ad némi „pikantériát”, hogy Reviczky egy antiszemita érzelmű lapnak írta s éppen április 1-jén, azaz a bolondok napján jelent meg. A liba, a lúd emlegetése ekkoriban kimondatlanul is gyakorta utalt – a zsidók kedvelt ételének jelentésátvitelével – magukra a zsidókra;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Zwei Gänse* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 66–67.)

VIRÁGOK

Közlések: PH 1888. június 19. 169. sz. 5. FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.

MEDDŐ VILÁG

Közlések: VU 1888. szeptember 16. 38. sz. 618. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a VU-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Unfruchtbare (!) Welt* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 78–79.)

EGY KÖNYVRE, MELY AZ ŐRÜLT, A GONOSZTEVŐ ÉS A LÁNGÉSZ KÖZT ROKONSÁGOT BIZONYÍTGAT

Közlések: OrszVil 1888. október 6. 41. sz. 643. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*mely az örült, a gonosztevő és a lángész közt rokonságot bizonyítgat* alcímmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az OrszVil-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ki-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: talányit h. talányát; 6. vsz. 1. sor: emmagával h. önmagával;

Magyarázat: A vers Cesare Lombroso *Lángelme és örültség* (*Genio e follia*) – esetleg a *L'uomo di genio* (1888) – című műve 1888-as kiadására született. A könyvről a *Vasárnapi Ujság* január 29-én közölt ismertetést: „Lambroso [!] olasz tanár érdekes könyvet írt, melyben az ember legkiválóbb tehetségeinek rokonságát az örültséggel teszi vizsgálat tárgyává, s számtalan példa által igyekszik kimutatni azok összefüggését.” (1888. január 29. 5. sz. 80.);

A kérdés azonban ennél bizonyosan jóval bonyolultabb, mivel összefügg az újromantikus korszak egyik legfontosabb művészeti-filozófiai kérdésével, az ún. „zsenikérdéssel”, amely Reviczkyt egész életében izgatta. A 19. század második felének központi kérdésévé vált, hogy valamiképpen meghatározható-e, ki a lángelme, s milyen ismérvek alapján lehet a zseniséget meghatározni. Az esztéták, a filozófusok és az irodalmárok egy csoportja a zsenikérdést összekapcsolta az antropológiával, a frenológiával és a darwinista alapokon álló determinizmustannal. A tárgykörrel kisebb könyvtárnyi irodalom született, Reviczky fennmaradt feljegyzéseiben sokuk neve, illetve művének címe szerepel, különösen az ún. „pozitív iskola” – köztük korukban neves filozófusok, esztéták, irodalmárok, orvosok, zoológusok sora – alakjainak és műveinek neve. Reviczky jegyzeteiben szerepel pl. Jürgen Bona Meyer: *Genie un Talent* (1879) című munkája. Az újkantiánus és Schopenhauer eszméit valló Meyer, a bonni egyetem filozófiatanára ekkoriban jelentette meg egyik fő művét, a *Probleme der Lebensweisheit* címmel (Berlin 1887). Reviczky olvasmánylistáiban ugyanígy megtalálható pl. Spurzheim neve (Nero kapcsán) vagy

Hagen: *Über die Verwandtschaft des Genies und Irnsins* című alkotása (1877). A kérdés nagyon gazdag irodalmából Reviczky sokat olvasott és ki is jegyzetelt jó néhány gondolatot (PIM Kt. Analekta V. 4735/55/52., V. 4735/55/53. stb.).

Reviczkyt már fiatal korában is roppantul izgatta a zseni-téma, levelezésében állandó és visszatérő problémaként foglalkozott vele. A fiataalkori, felületesebbnek tűnő véleményalkotásához képest a vers már a témában való mélyebb olvasottságáról tanúskodik. Itt Reviczky élesen elkülöníti egymástól a zseniség és az örültség ismérveit és hosszabban elemzi eltérő jellemzőiket;

Reviczky érdeklődését árnyalhatta az a személyes vonatkozású tény is, hogy – többek között – Lombroso véleménye szerint is nagyon gyakran fordul elő, hogy a „lángelmű emberek rokonságában sok az örült, buta vagy idegbajos,” s több példa támasztja alá, hogy gyakran gyenge elméjű vagy örült anyának születik lángész gyereke. Az egyik leghíresebb alakként Byron példáját emlegették, akinek anyja gyenge elméjű, apja pedig „határozott jellemű”, kicsapongó ember volt. Köztudomású, hogy Reviczky – akinek egyik kedvence Byron volt – igazi anyjáról is feljegyezték: magába zárkózó, furcsa teremtmény, később pedig falu bolondjaként bolyongott a környéken; apja vérbeli, vagyonát két kézzel elszóró katonaember volt;

Vö. még *A bolondok házából* és a *Schopenhauer olvasása közben* című versek magyarázatainak illető részeivel – ld. az *Ifjuságom* című kötet versei között!);

göreb – 'retorta', főleg lepárlásra és hevítésre használt, hosszú, hajlított nyakú, kör formájú edény mára elfeledett neve.

* SZOMORÚ KARÁCSONY – [d. n.]

Közlés: 1. MSzemle 1890. december 21. 51. sz. 607. (szerk. megj.: Kiadatlan költemény az elhunyt költő irodalmi hagyatékából); 2. Osváth Gedeon: R. Gy. Kolozsvár 1905. 30–31.;

Hivatkozás: A vers címének említése a MSzemle 1894. november 18-i számában (46. sz. 55.);

Szövegkritikai jegyzet: A vers valószínűleg Reviczky utolsó karácsonyán, 1888 telén született, amikor Reviczky már nagyon beteg volt;

Osváth-közlés: ékezetbeli, központosásbeli, szakozásbeli elt.; 2. vsz. 3. sor: sülyed h. *sülled*.; 4. vsz. 1. sor: megkap h. *meglep*.

ARANY JÁNOS. IRODALMI HAGYATÉKÁNAK MEGJELENÉSE ALKALMÁBÓL – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs pontos adat, csak a Koroda-kiadások besorolása szerint hagytam itt. Bizonyossággal mégsem tudni, hogy a vers éppen ebben az évben született volna, hiszen Arany hátrahagyott iratainak kiadása több éven keresztül készült;

VP-kiadás: egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 4. vsz. 1. sor: Oh h. *Ó*;

Magyarázat: A vers az *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 1–4. köt.* kiadása és megjelenése kapcsán született, melyet Arany László szerkesztett (Bp., 1887–1889.), csak épp a vers megírásának pontos dátumát nem tudjuk;

Végre megleléd a »független nyugalmat« – utalás Arany János *Epilogus* című verse 12. vsz-ának kezdősorára;

Csaba, Bolond Istók és a Toldi-hármas, – utalás Arany műcímeire;

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *An Arany János* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 51–52.)

AZ ÉLET – [?]

Kötetközlések: Kor. 1902. (*Hej, de furcsán vagyunk az élettel!... kezdettel, Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1904. (*Hej, de furcsán vagyunk az élettel!... kezdettel, Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Hej, de furcsán vagyunk az élettel!... kezdettel, Paralipomena* cikluscím alatt); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének és átdolgozásának dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat, csak a Koroda-kiadások besorolása szerint hagytam itt;

VP-kiadás: ékezetbeli elt.;

Magyarázat: Létezik egy másik vers is ugyanezen cím alatt (ld. az 1874-es versek között)!

SEGÉLYZETT KÖLTŐ

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Segélyzett költő* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt) FSZ; Kor. 1902. (*Segélyzett költő* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Segélyzett költő* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Paralipomena* cikluscím alatt); Komlós 1955.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének és átdolgozásának dátumára vonatkozóan ugyan nincs semmilyen adat, de a Vajda által kapott segély ideje megerősíti a keletkezés idejét;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli elt.;

Magyarázat: A vers címzettje Vajda János, aki – íróársai közbenjárására – 1888 végén 1000 Ft segélyt kapott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól. A díj közvetlen kérelmezésének előzménye az volt, hogy Vajda 1888 novemberében állítólag eltörte a karját. E hírre (a nem akadémikus) írók egy csoportja pénzbeli támogatást járt ki számára Csáky miniszternél. A versből egyértelműen kiderül, hogy Reviczky biztosan értesült egyik jó barátjától, Palágyi Lajostól, miszerint Vajda levélben kereste és kérte meg őt, próbálja megakadályozni, hogy legalább a magyar nyelvű lapok ne adják közre az évdíjról szóló hírt. Vajda ugyanis ezt mindenképpen valamiféle alamizsnának érezhette. [„Kedves áldott jó kolléga, tisztelt barátom! Írtózat! Most olvasom a Lloyd esti lapjában, hogy Csáky mit rendelt számomra és a Lloyd még megjegyzi, hogy ezentul fényesebben fogok élni. Az égre kérem, jöjjön ha lehet egy percre hozzám, közölni szeretném, mit lehetne tenni a legszörnyűbb merénylet következményei ellen – hogy legalább a többi magyar lap, ne adná...” – Vajda János levele Palágyi Lajoshoz. Libanon, 1937. – A nyugdíj összegéről és odaítéléséről bővebben ld. *Egyetértés* 1888. december 23.; Az évdíj kijárásáról, a körötte támadt bonyodalmakról bővebben ld. VJÖM II. 217–218.];

Reviczky személyesen ismerte Vajdát, többször ültek egy kávéházi társaságban, de – mint az Vajdára amúgy is jellemző volt – vele sem volt közelebbi barátságban. Visszaemlékezések szerint 1889 áprilisában – nem sokkal azelőtt, hogy Reviczky végleg kórházba került volna – az utcán futottak össze, amint Reviczky Sebők Zsigmonddal igyekezett valahová. Sebők visszaemlékezése szerint roppant kínosan érezte magát, amikor – oldalán a halálos beteg Reviczkyvel – Vajda hosszan és elhaló hangon ecsetelte, hogy ő nemsokára kiköltözik a temetőbe.

Reviczky egyébként sokra becsülte Vajda munkásságát, s pontosan érzékelte, hogy Vajda a Gyulaiék által elhallgatásra ítélt újromantikus lírikusok első nemzedékének óriási alakja. Vajda 1881-es Aigner-féle *Összes költeményei* 1–2. kapcsán Reviczky rávilágított, hogy Gyulaiék hogyan próbálták semmibe venni a különc és magányos költőfejedelmet: „Gyulai Pál magát nagy lírikusnak tartja, legutóbb nagyobbak Tóth Kálmánál, a »bősz poétánál« és Vajda Jánosnál, akiről orrfintorgatással szokott beszélni... Még mindannyian emlékezhetünk a Budapesti Szemle kritikájára Endrődi Sándor verseiről. Vajda János összes költeményeit ugyanez az akadémiai folyóirat ép most hallgatja agyon...” (*Gyulai Pál lírája. A Hon* 1881. december 25.);

Töredékes feljegyzései között fennmaradt egy lap, amelyre Vajda-idézeteket gyűjtött ki magának (PIM Kt. Analekta V. 4735/38/27);

Fordítás: A verset Dr. Naschér Simon *Subventionirter Dichter* címmel fordította le. (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula*. Leipzig, 1896. 83–84.)

1889

ÉDES NAPOK. I–II. FEBRUÁR 17–18.

Magyarázat: Koroda ezen gyűjtőcím alatt 3 verset közölt: az *Uj nap ragyog fel életemre...*, a *Mint a madár, röppensz be hozzám...*, a *Napos meleg, szép téli nap...* kezdetűeket. Mivel a három verset Reviczky soha nem közölte együtt, a *Napos meleg, szép téli nap...* kezdetűt külön versként vettem föl; A „Hátrahagyott versek” cikluscím Koroda Pál elnevezése, a Paku-kiadásban ugyanezeket a verseket A *halál előtt* cikluscím alatt találjuk. Egyik ciklus-besorolást sem vettem át;

A vers Jászai Marihoz, a nemzet tragikájához szól;

Jászai Mari Reviczky Gyulához írt 9 levelét az OSzK Kézirattárának Levelestárában őrzik, Kozocsa Sándor – meglehetősen hibásan – 1937-ben publikálta őket;

Szakirodalom: Reviczky és Jászai Mari szerelméről ld. bővebben: S. L.: *Művészi hagyatékok és emlékek*. (Világ 1910. december 25. 232. sz. 103–105.); Tamás Ernő: *Jászai Mari ismeretlen levelei Reviczky Gyulához. A „fakó fülemile” és a színpadi királynő – Reviczky Gyula utolsó szerelme*. (PH 1933. július 16. 159. sz. 8.); Megyery Ella: *Stuart Mária sárga ruhája. Reviczky Gyula halálának ötvenedik évfordulójára*. (PH 1939. július 11. 15.); Kozocsa Sándor: *Reviczky Gyula és Jászai Mari. ItK* 1937. 70–79.; Császtvay Tünde: *Játék a tűzzel*. (Száz rejtély a magyar irodalomból. Bp., 1996. 130–131.); Császtvay Tünde: *A „poézis hímpora” avagy a „meleg fürdő”*. Reviczky Gyula poétikus szerelmei. Bárka 2003. 4. sz. 71–90.

I. UJ NAP RAGYOG FEL ÉLETEMRE...

II. MINT EGY MADÁR RÖPPENSZ BE HOZZÁM...

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/22. (II. *Uj nap ragyog fel életemre...* alcímmel, február 17-i dátummal, egy lapon a III. *Mint egy madár röppensz be hozzám...* kezdetű verssel, február 18-i dátummal, lila tintás) FSZ;

Közlések: OrszVil 1889. március 9. 11. sz. 162. (csak az I–II. közlése, a két vers külön dátummal); **kötetközlések:** Kor 1895. (A *halál előtt* cikluscím alatt, I–III. alcímmel, I. *Uj nap ragyog fel életemre...* és a II. *Mint a madár, röppensz be hozzám...*, kezdettel, a *Napos, meleg, szép téli nap...* kezdetű verssel együtt, a versek külön cím n.); Kor. 1902. (A *halál előtt* cikluscím alatt, I–III. alcímmel, I. *Uj nap ragyog fel életemre...* és a II. *Mint a madár, röppensz be hozzám...*, kezdettel, a versek külön cím n., a *Napos meleg, szép téli nap...* kezdetű verssel együtt); Kor. 1904. (A *halál előtt* cikluscím alatt, I–III. 1889 február 17. alcímmel, a versek külön cím n., I. *Uj nap ragyog fel életemre...* és a II. *Mint a madár, röppensz be hozzám...*, kezdettel, a *Napos meleg, szép téli nap...* kezdetű verssel együtt); Paku 1944. (A *halál előtt* cikluscím alatt, I–III. alcímmel, I. *Uj nap ragyog fel életemre...* és a II. *Mint a madár, röppensz be hozzám...*, kezdettel, a versek külön cím n., a *Napos meleg, szép téli nap...* kezdetű verssel együtt); Komlós 1955. (*Édes napok I–II.* címmel, csak az első két vers közlése, *Uj nap ragyog fel életemre...* és *Mint a madár, röppensz be hozzám...* kezdettel); NGB 1969. (*Mint a madár, röppensz be hozzám...* és *Uj nap ragyog fel életemre...* kezdettel, a versek külön cím n., alcím n., *Utolsó versek* cikluscím alatt, a *Napos meleg, szép téli nap...* kezdetű verssel együtt); NGB 1989. (*Mint a madár, röppensz be hozzám...* és *Uj nap ragyog fel életemre...* kezdettel, a versek külön cím n., alcím n., *Utolsó versek* cikluscím alatt, a *Napos meleg, szép téli nap...* kezdetű verssel együtt); VP 1996. (I. *Uj nap ragyog fel életemre...* kezdettel, és 2. *Mint a madár, röppensz be hozzám...*, a versek külön cím n., *Hátrahagyott versek* cikluscím alatt, a 3. *Napos meleg, szép téli nap...* kezdetű verssel együtt);

Szövegkritikai jegyzetek: Az *Uj nap alatt...* kezdetű vers datálása: február 17., a *Mint egy madár...* kezdetű február 18-i dátumozással;

OSzK-kézirat: *Uj nap alatt...* kezdetű versben: 1. vsz. 4. sor: (áth.) (~~Ölető~~) Csókodtul; 2. vsz. 1. sor: (áth.) (~~Oh~~) (áth.) (~~Teremtő Istenem, hagyj~~) (fölötte) *Úristen, hagyj*; (áth.) (~~még~~) (fölötte) *sokáig élnem!*; 2. vsz. 2. sor: (áth.) (~~Hiányos, esonka-vón'-az-élttem,~~) *Hírdessem édes dal-zenében*; 3. vsz. 2. sor: (áth.) (~~Hej-háttra van~~) *Óh hátra van a* (fölötte, áth. ~~hosszu~~) *hosszu nyár.*; 3. vsz. 4. sor: *Szegény* (áth.) (~~képe~~) *fakó*;

Mint egy madár... kezdetű versben: 1. vsz. 4. sor: (áth.) (~~szeress,~~) *szeress*; 2. vsz. 2. sor: *Melletted* (áth.) ~~újra-élni-vágyom!~~ (mellette, áth.) (~~van-esak~~) (fölötte) *jön meg* (alatta) *gyógyulásom.*; 2. vsz. 3. sor: (áth.) (~~Ragyogj-napom, s-te-ég-nevess!~~) *Mind a te csoda-műved ez.*; 2. vsz. 4. sor: (áth.) (~~Virágom, madaram, szeress!~~) *Óh,* (áth.) (~~esak~~) (alatta) *hát szeress, szeress, szeress!*; 3. vsz. 2. sor: *dalaimnak* (fölötte, áth.) (~~nyilnak~~); 3. vsz. 4. sor: (áth.) (~~Oh~~) (áth.) (~~Csak-et-ne-hagyj,~~) (alatta) *Azt zengi, hogy*;

Orsz-Vil-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: Mikor h. *Midőn*;

VP-kiadás: *Uj nap alatt...* kezdetű versben: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: életvágya h. *életvágyra*; 2. vsz. 4. sor: Mikor h. *Midőn*; 3. vsz. 2. sor: Óh h. *Ó*;

Mint egy madár... kezdetű versben: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: Mint egy madár h. *Mint a madár*; 2. vsz. 1. sor: nyomorúságom h. *szomorúságom*; óh h. végig: *ó*;

NAPOS, MELEG, SZÉP TÉLI NAP...– [?]

Kötetközlések: Kor 1895. (A *halál előtt* cikluscím alatt, I–III. alcímmel, az *Uj nap ragyog fel...* és a *Mint a madár...* kezdetű versekkel együtt, a versek külön cím n.) FSZ; Kor. 1902. (A *halál előtt* cikluscím alatt, I–III. alcímmel, a versek külön cím n., az *Uj nap ragyog fel...* és a *Mint a madár...* kezdetű versekkel együtt); Kor. 1904. (A *halál előtt* cikluscím alatt, I–III. 1889 február 17. alcímmel, a versek külön cím n., az *Uj nap ragyog fel...* és a *Mint a madár...* kezdetű versekkel együtt); Paku 1944. (A *halál előtt* cikluscím alatt, I–III. alcímmel, a versek külön cím n., az *Uj nap ragyog fel...* és a *Mint a madár...* kezdetű versekkel együtt); NGB 1969. (a versek külön cím n., alcím n., *Utolsó versek* cikluscím alatt, az *Uj nap ragyog fel...* és a *Mint a madár...* kezdetű versekkel együtt); NGB 1989. (a versek külön cím n., alcím n., *Utolsó versek* cikluscím alatt, az *Uj nap ragyog fel...* és a *Mint a madár...* kezdetű versekkel együtt); VP 1996. (*Napos meleg, szép téli nap...* kezdettel, a versek külön cím n., *Hátrahagyott versek* cikluscím alatt, az *Uj nap ragyog fel...* és a *Mint a madár...* kezdetű versekkel együtt);

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének és átdolgozásának dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat, csak a Koroda-kiadások besorolása alapján hagytam itt;

VP-kiadás: szakozásbeli, központosításbeli elt.

REZEDÁNAK

Közlések: FL 1889. március 17. 75. sz. 549. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Paku 1944. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Komlós 1955.; NGB 1969. (*Utolsó versek* cikluscím alatt); NGB 1989. (*Utolsó versek* cikluscím alatt); VP 1996. (*Hátrahagyott versek* cikluscím alatt);

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: *Aztán kihül, kihál a tájék*; 5. vsz. 1. sor: Oh h. Ó;

Magyarázatok: A vers utolsó vsz.-át idézi az a híradás, amely arról számol be, hogy Koroda Pál halála után a családtól a Magyar Nemzeti Múzeum megszerezte Reviczky Gyula több mint 500 darabból álló kéziratos hagyatékát (*Őserő* 1936. 3. sz. 17.);

Te itt maradsz s elképzelem,

Más fog nyugodni kebleden; – A Petőfi Szeptember végén hangulatát idéző verssorok igaznak bizonyultak, nem sokkal Reviczky halála után Jászait már a fiatal Szomory Dezső oldalán találjuk. (Erről bővebben Császtvay Tünde: *Játék a tűzzel. (Száz rejtély a magyar irodalomból.* Bp., 1996. 130–131.)

BÜNHÖDÉS

Közlések: 1. PH 1889. április 21. 110. sz. (1.) FSZ; 2. Alföld 1889. április 25. 95. sz. (1.); **kötetközlések:** Kor. 1859. (*Bűnhődés* címmel, *A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Paku 1944. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Komlós 1955. (*Bűnhődés* címmel); NGB 1969. (*Utolsó versek* cikluscím alatt); NGB 1989. (*Utolsó versek* cikluscím alatt); VP 1996. (*Hátrahagyott versek* cikluscím alatt);

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Az Alföld egy-két nap késéssel rendszeresen vett át a PH-ból anyagokat, így FSZ-nek a PH-szöveget vettem, már csak azért is, mert a PH betűkészlete bővebb volt, mint az Alföldé; 2. Alföld-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor és 4. vsz. 1. sor: Oh h. Ó; 2. vsz. 4. sor: összeégetém h. összeperzselém.

SZERETLEK-É?

Közlések: 1. Alföld 1889. április 21. 93. sz. Mell.; 2. MSzal 1889. XI. köt., augusztus, 545. (pontos dátummal, megj.: R. Gy. hátrahagyott kiadatlan verse) FSZ; 3. Salon-naptár 1890. Bp. 1889. 60. (szerk. megj. „A korán elhunyt ifjú költő e költeményét a »Salon-Naptár« részére írta”); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Szeretlek-e?* címmel, *A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Szeretlek-e?* címmel, *A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Szeretlek-e?* címmel, *A halál előtt* cikluscím alatt); Paku 1944. (*Szeretlek-e?* címmel, *A halál előtt* cikluscím alatt); NGB 1969. (*Szeretlek-e?* címmel, *Utolsó versek* cikluscím alatt); NGB 1989. (*Szeretlek-e?* címmel, *Utolsó versek* cikluscím alatt); VP 1996. (*Szeretlek-e?* címmel, *Hátrahagyott versek* cikluscím alatt);

A KOMLÓS-KRONOLÓGIÁBAN SZEREPEL, A MSZAL-BELI KÖZLÉST JELZI;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkorr.: 1889. február (a MSzal-közlése alapján, a MSzal-közlésből kiderül, hogy a verset a hátrahagyott kéziratból szedték ki);

1. Alföld-közlés: központosásbeli elt.; 1. vsz. 2. sor: *Ha lángoló szerelmemet*; 1. vsz. 3. sor: *Szememből ki nem olvasod!*; 2. vsz. 1. sor: *De üdvöm, édes angyalom*; 2. vsz. 3. sor: *Ki nem h. S üdvöm*;

3. Salon-naptár közlése: központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: *Szememből h. Szememből*; 2. vsz. 1. sor: *szivembe' h. szivemben*;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: *szivemben h. szivembe'*; 3. vsz. 1. sor: Oh h. Ó.

ÉGESS EL!

Közlések: 1. MSzal 1889. XI. köt. április, 31. FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Paku 1944. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Komlós 1955.; NGB 1969. (*Utolsó versek* cikluscím alatt); NGB 1989. (*Utolsó versek* cikluscím alatt); VP 1996. (*Hátrahagyott versek* cikluscím alatt);

A Komlós-kronológiában szerepel, a MSzal-beli közlést jelzi, 1889. áprilisi datálással;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: kis-nagybetűs írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 4. vsz. 2. sor: *csendes h. csöndes*; 4. vsz. 3. sor: *pihegve h. pihenve*;

Fordítás: A vers francia fordításának több verziója és azok indigós és javított változatai szerepelnek a Gara László-hagyatékban, a PIM Kézirattárában, Michel Manoll fordításában, *Brûle moi!* címmel. (Analekta V. 3668/104/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7);

Szakirodalom: Tamás Ernő: *Jászai Mari ismeretlen levelei Reviczky Gyulához. A „fakó fülemile” és a színpadi királynő – Reviczky Gyula utolsó szerelme.* (PH 1933. július 16. 159. sz. 8.)

RÓZSÁK – [?]

Kötetközlések: Kor. 1895. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*A halál előtt* cikluscím alatt) FSZ; Paku 1944. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Komlós 1955.; NGB 1969. (*Utolsó versek* cikluscím alatt); NGB 1989. (*Utolsó versek* cikluscím alatt); VP 1996. (*Hátrahagyott versek* cikluscím alatt);

Szövegkritikai jegyzetek: A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan nincs semmilyen adat, csak a Koroda-kiadások besorolása alapján hagytam itt;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 3. sor: legyen h. *legyen*; 4. vsz. 4. sor: kétszer: Oh h. Ó;

Magyarázat: Palágyi Lajos *Reviczky rózsái* című írásában így emlékezett a rózsák rejtélyéről: mikor Reviczky halála előtt pár nappal Inczédy Lászlóval meglátogatták a költőt az Üllői úti klinikán, az büszkén mutatta a kapott rózsákat. Palágyi meg volt győződve, hogy a virágot Jászai Mari, Reviczky utolsó szerelme vagy egy ismert írónő (valószínűleg Nogáll Jankára gondolt) küldte. Évekkel később viszont egy vidéki fölolvásóesten kiderült, hogy a rózsák küldője egy poétikus lelkű vidéki hölgy. „Budapestre érve, egy polgári társaságban elbeszéltem fölfedezésemet. Meglepetésemre egy ősz hajú úr tiltakozott állításom ellen.

– Önt félrevezették – mondotta. Az a rózsaküldemény nem is jöhetett a vidékről, hisz budapesti postán adták fel, küldője nem más, mint az én feleségem, aki akkor menyasszonyom volt, s maga beszélte el nekem, mit küldött Reviczkynek...” ... „Késégek fogtak el s mikor nem nagy idő múlva néhány régi író társam körébe jutottam, elbeszéltem nekik a vitás esetet. De mit kellett hallanom! Kiderült, hogy mindegyik tud a Reviczky rózsás hölgyéről, de mindegyik másnak ismeri.” (*Új Idők* 1923. I. 189.) – Koroda Pál például saját testvérének tulajdonította a rózsák küldését (*MSzal* 1889. XI. köt. 564.); *Reviczky rózsaszerezetéről* szól még egy önéletrajzi írásában. [ld. a Falun I–III. című vers magyarázataiban. (az Ifjúságom című kötet versei között)]

SZÁMLÁLGATOM...

Közlések: 1. VU 1889. június 23. 25. sz. 394–395. (*Számlálgatom...* címmel); 2. PH 1889. június 23. 171. sz. (1.) (*Számlálgatom...* címmel) FSZ; 3. Alföld 1889. június 25. 144. sz. (1.) (*Számlálgatom...* címmel); 4. Képes Krónika 1929. 30. sz. július 28. 19.; **kötetközlések:** 1895. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Paku 1944. (*A halál előtt* cikluscím alatt); Komlós 1955. (*Számlálgatom* címmel); NGB 1969. (*Utolsó versek* cikluscím alatt); NGB 1989. (*Utolsó versek* cikluscím alatt); VP 1996. (*Hátrahagyott versek* cikluscím alatt);

A Komlós-kronológiában szerepel, a PH-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Az *Alföld* egy-két nap késéssel rendszeresen vett át a PH-ból anyagokat, így FSZ-nek a PH-szöveget vettem, már csak azért is, mert a PH betűkészlete bővebb volt, mint az *Alföldé*. Az egyidejű VU és a PH versszöveg-változata között az döntött, hogy Reviczky kéziratát valószínűleg saját lapja kapta meg;

1. VU-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

3. Alföld-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; (A verset Reviczky halálakor a lap még egyszer lehozta a július 13. 159. számban.);

4. Képes Krónika-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; végig a versben: Oh h. Ó;

Fordítások: A verset többen is lefordították; Dr. Naschér Simon *Ich rechne* címmel, az ötsoros vsz.-okat hat sorban fordította le, a 3. vsz. fordítását elhagyta (*Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula.* Leipzig, 1896. 19.), Spóner Andor pedig *Es zählt sich arg* címmel adta a vers német változatát. (*Jung Ungarn* Heft 6. 14. Juni 1911. 734–736.);

Szakirodalom: Balassa Imre: *Halhatatlan magyar írók. Negyven éve, hogy meghalt Reviczky Gyula.* *Képes Krónika* 1929. 30. sz. július 28. 18–19. (Az *Emma XXXV. [Én édes, elhervadt virágom]*, az *Imakönyvem, A halál előtt, a Számlálgatom...* című versek közlése).

BETEG VAGYOK... – [?]

Kézirat: MSzal 1889. XI. köt. 552–553. (a vers kéziratának fényképe) FSZ;

Közlések: 1. MSzemle 1889. augusztus 11. 34. sz. 399.; 2. Pallas Nagy Képes Naptára az 1890. évre. Bp., 1889. 79.; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Beteg vagyok. Hattyúdal* címmel, *A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Beteg vagyok. Hattyúdal* címmel, *A halál előtt* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Beteg vagyok. Hattyúdal* címmel, *A halál előtt* cikluscím alatt); Paku 1944. (*A halál előtt* cikluscím alatt);

NGB 1969. (*Beteg vagyok... Hattyúdal* címmel és alcímmel, *Utolsó versek* cikluscím alatt); NGB 1989. (*Beteg vagyok... Hattyúdal* címmel és alcímmel, *Utolsó versek* cikluscím alatt); VP 1996. (*Hátrahagyott versek* cikluscím alatt);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *MSzal*-beli közlést jelzi, de 1889. decemberre datálja;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. *MSzemle*-közlés: kiemeléssbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

2. *Pallas*-naptár közlése: ékezetbeli, kiemeléssbeli, központosásbeli elt.;

VP-kiadás: kiemeléssbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 3. sor: Oh h. Ó;

Magyarázat: Koroda Pál szerint ez volt Reviczky utolsó verse (*MSzal* 1889. XI. köt. 552–553.) A Benedek Elek szerkesztésében megjelent *Pallas Nagy Képes Naptára az 1890. évre* Reviczkyről szóló közleménye megerősíti ezt, hiszen Benedek Elek is mint a költő utolsó versét adta közre. Tamás Ernő szerint a költemény négy nappal halála előtt született. (*Egy halhatatlan költő napjai a Pesti Hírlapnál. Reviczky Gyula utolsó évei. PH* 1928. december 30.)

DATÁLHATATLAN, KÖTETBEN MEG NEM JELENT VERSEK

*ABLAKOMRA RÁHAJLIK A SZOMORUFÜZ LOMBJA

Közlés: Petrozsény és Vidéke 1908. január 12. 2. sz. 3. FSZ;

Magyarázat: Nem ez az egyetlen verse Reviczkynek, amelynek ismeretében megdőlni látszik az a szakirodalmi vélekedés, amely szerint „Az 1870-as években fellépő lírikusok közül Reviczky Gyula távolodott el legjobban a népies-nemzeti iránytól. [...] nemcsak nyelvében óvakodott a népiességtől, hanem verselésében is.” (Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés*. 7. köt. Bp. 1934. 503.) Néhány újonnan előkerült verséből nyilvánvaló, hogy a fiatal Reviczky próbálkozásokat tett a magyaros és a népdalokra emlékeztető tárgyú és verselésű költészet terén.

A vers lelőhelyét Urbán László gyűjtésében találtam, adatait nagyon köszönöm;

*ELHERVAD AZ A FÜ

Közlés: Petrozsény és Vidéke 1908. január 12. 2. sz. 3. FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. vsz. 2. sor: babája h. *babaja*;

Magyarázat: Vö. az *Ablakomra ráhajlik a szomorúfüz lombja* című vers magyarázatával!

A vers lelőhelyét Urbán László gyűjtésében találtam, adatait nagyon köszönöm;

*ENYÉSZET

Közlés: Ujság (Kolozsvar) 1904. január 10. 10. sz. 3. FSZ;

Magyarázat: A vers lelőhelyét Urbán László gyűjtésében találtam, adatait nagyon köszönöm.

*HANGULAT

Közlés: Petrozsény és Vidéke 1908. január 12. 2. sz. 3. FSZ;

Magyarázat: A vers lelőhelyét Urbán László gyűjtésében találtam, adatait nagyon köszönöm;

A versben jelzett kihagyás vagy törés az eredeti közlemény jelzése;

*AZ ÖNZÉS – [?]

Közlés: Magyar Munkás Naptár 1902. (R. Gy. aláírással) FSZ;

Magyarázat: Itt csak egészen vázlatosan említhető a vershez kapcsolódó korabeli történeti-belpolitikai helyzet: az 1880-as évekre egyre több szociális kérdéssel és problémával volt kénytelen szembenézni az ország. A felmerülő kérdésekre minden párt igyekezett érvényes válaszokat megfogalmazni. A formálódó Antiszemita Párt – a korabeli szerveződő munkásmozgalmi törekvésekkel egy időben – az elsők között próbálta eszméi elfogadtatására a szociális gondok okozta elégedetlenségeket is felhasználni. Szabó Dániel szerint: „Az 1880-as években a kormánynak egy addig nem tapasztalt jelenséggel is meg kellett küzdenie. A legtöbb európai államhoz hasonlóan kialakult Magyarországon is az antiszemita mozgalom. Támogatói mindenekelőtt azon személyek és rétegek voltak, akik a polgárosodás veszteségeinek érezték magukat. ... Az Istóczy Győző és Verhovay Gyula által vezetett Antiszemita Párt kimondottan zsidóellenes követeléseit a kistulajdonosok és részben a munkások szociális követeléseivel próbálta ötvözni.” (*Magyar Kódex*. 5. köt. 29.) Reviczky a 80-as években az antiszemita párt irányába próbált tájékozódni, leginkább talán azért, mert véleménye szerint csak valami radikális irányzat lehetett volna képes a súlyosbódó belpolitikai problémákra kivezető utat mutatni; Emellett azonban meg kell említeni azt is, hogy irodalomelméleti síkon a szociális nyomorúságot bemutató naturalizmust mélyen elfűtölte. A legtöbbet erről a kérdéstről kései jó barátjával, Justh Zsigmonddal vitázott, aki viszont erősen érdeklődött a naturalizmus egyes irányzatai iránt. Kassáról, 1885. október 8-án pl. azt írta Justhnak: „Hiába védelmezi Ön Zolát. Én százszor és ezerszer azt mondom nem. Azt mondja, az igazság meggyőző. De ez nem igazság.”

Itt csak utalni lehet arra, hogy a naturalizmus teljes elutasításában erősen hatottak Reviczkyre Schopenhauer nézetei, s a naturalizmus elleni vélekedésének kiindulópontjaként is az ő tanítását választotta: „Minden szenvedésének az a kútfeje, hogy az idealításokban nem talál élvezetet és mindenkor realitásokra szorul, hogy az unalomtól megmenekülhessen. Ezek ugyanis részint csakhamar ki vannak merítve és akkor nemhogy szórakoztatnának, hanem inkább kifárasztanak, részint pedig mindenféle bajt idéznek elő. Az idealítások ellenben ki nem meríthetők, ártatlanok és ártalmatlanok.” (Életbölcselem. Aforizmak. Írta Schopenhauer. Ford. Kelen Ferenc dr. Bp., 1906.);

A verset Vörös Boldizsár történész találta és hívta föl rá a figyelmemet. Lett Miklós, többek között a *Magyar Munkás Naptár* repertóriumának összeállítója, az R. Gy. aláírást egyértelműen Reviczky Gyulával azonosította.

*SANSARA – [?]

Változat: *Szemet szemért!* címmel, FSZ: MSzal 1889. XII. köt., október, 65.;

Kézirat: OSzK Fol. Hung. 1858/19. r. (az utolsó vsz. hiányzik, lila tintás) FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1889., a versváltozat datálása szerint soroltam ide;

OSzK-kézirat: 2. vsz. 1. sor: (áth. ~~elnézést~~) gyakorló; 2. vsz. 2. sor: (áth. ~~Ki ellened bánatomat el~~) (fölte) *Hajtsd vissza a* (átírva) *feléd* (fölte) *dobott követ*; 2. vsz. 3. sor: (áth. ~~Az ember szíve~~) (fölte) *A szív a*; 3. vsz. 1. sor: (áth. ~~azért~~) (átírva) *holig*; 3. vsz. 2. sor: (áth. ~~Küzdés a lét. Az állatoknak~~) (alatta) *Ki bírja leteperni ellenét*. (mellette, áth. ~~Küzdés élet-e lét~~); 3. vsz. 3. sor: Nem (jav.) *S nem*; 3. vsz. 4. sor: (áth. ~~Ki nem kíméli ellenét~~) (alatta) *Mert ökölharcz e lét*; 4. vsz. 1. sor: Az (áth. ~~istenverte~~) *Égiek kaczagva nézik*; 2. sor: *Az elbukót kaczagva nézik* (mellette) *gunnyal tetézik*; 4. vsz. 4. sor: (fölte, áth. ~~S-mindig~~); 4. vsz. 4. sor alatt: *Az elbukót kaczagva nézik / A* (áth. ~~néma~~) (alatta) *hideg és részvétlen égiek*; 5. vsz. előtt: *1./* 5. vsz. 1. sor: (alatta, áth. ~~Szidat, gyűlötek, megkínóztak~~); 5. vsz. 4. sor: *Csapásait* (jav.) *Csapásit*; 5. vsz. 4. sor: (áth. ~~panasz~~) *védelem*; 6. vsz. előtt: *2./*; a vsz. csak 3 soros; 7. vsz. 1. sor: (áth. ~~Féreg-se~~) *Nem vész el*;

Magyarázat: Mezei József szerint – a Nirvánával együtt – a költő szimbolizálódó „fogalma”, amely Reviczky költészetében már elveszti filozófiai és vagy vallási jelentését, s „új tartalmi mázt” kap, a költő „saját költői világának jelképévé” alakítja. (*Reviczky irányai. Híd* 1982. II. 1023–1033.);

Sansara, *Szanzára* – a buddhista vallási-mitológiai elképzelésekben a létezészt jelenti, amely elkerülhetetlenül összefonódik a szenvedéssel és az élőlények újjászületésével. Elérésére csak az ember képes.

SZEMET SZEMÉRT!

Változat: *Sansara* címmel, FSZ: OSzK Fol. Hung. 1858/19. r.;

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5125. (ismeretlen eredetű újságkivágat, a kivágás jobb felső sarkában fekete tintás kézírással: „Nincs felvéve az összes versek közé (Atheneum, 1895.) Komjáthy Vidor 1909. XII. 19.”;

Közlések: MSzal 1889. XII. köt., október, 65. (megj.: az elhunyt költő kiadatlan műve) FSZ; **köteközlések:** Kor. 1895. (*Szanzara* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1902. (*Szanzara* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Kor. 1904. (*Szanzara* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Paku 1944. (a vers két változatát közli, *Szanzara* és *Szemet szemért* címmel, *Paralipomena* cikluscím alatt); Komlós 1955. (*Szemet szemért* címmel, d. n.); NGB 1969. (*Szanzara* címmel); NGB 1989. (*Szanzara* címmel); VP 1996. (*Szanzara* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1889., eddig 1885-re datálták, de ennek indokát nem ismerem; ismeretlen újságközlés: központozásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: ne'kül h. *nélkül*; 2. vsz. 2. sor: ömlő h. *omló*; 2. vsz. 4. sor: ellenesét h. *ellenséget*; 5. vsz. 2. sor: szelid h. *hallgató*; 6. vsz. 4. sor: üldözzed üldöződ h. *jelmondatod legyen*;

Paku1-közlés (*Szanzara* címmel): ékezetbeli, központozásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: ömlő h. *omló*; 2. vsz. 4. sor: *Gyűlölni ellenséget emberibb*; 3. vsz. 2. sor: legyen h. *légyen*; 3. vsz. 4. sor: *Aki nem gyűlöl, az nem is szeret*; 5. vsz. 2. sor: szelid h. *kopott*; 6. vsz. 2. sor: *Ki néked is barátod és megért*; 6. vsz. 4. sor: *S jelmondatod legyen. Szemet szemért!*;

Paku2-közlés (*Szemet szemért!* címmel): egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: ne'kül h. *nélkül*; 2. vsz. 2. sor: ömlő h. *omló*; 2. vsz. 4. sor: ellenesét h. *ellenséget*; 3. vsz. 4. sor: gyűlöl az h. *gyűlöl*; 4. vsz. 2. sor: *Hajtsd vissza h. Hajtsd vissza*; 5. vsz. 2. sor: *Mínthogy megszánjon hallgató erény*; 6. vsz. 4. sor: *S jelmondatod legyen. Szemet szemért!*;

VP-kiadás: ékezetbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: ne'kül h. *nélkül*; 2. vsz. 1. sor: Oh h. *Ó*; 2. vsz. 2. sor: ömlő h. *omló*; 2. vsz. 4. sor: ellenesét h. *ellenséget*; 3. vsz. 1. sor: *Aki nem gyűlöl, az nem is szeret*; 5. vsz. 2. sor: szelid h. *kopott*; 6. vsz. 2. sor: *Ki néked is barátod és megért*; 6. vsz. 4. sor: *S jelmondatod legyen. Szemet szemért!*;

Magyarázat: Lásd a *Sansara* című változat magyarázatait!

NÉMET NYELVŰ VERSEI ÉS NÉMET TÖREDÉKES VERSEI

Ebbe a fejezetbe kerültek Reviczky németül írott versei és verstöredékei, kronologikus sorrendben. Egy éven belül a költemények a versek megírása, illetve megjelenési sorrendje szerint, abc-rendben következnek, ahol pedig ez nem deríthető ki, a datálható verseket követően szerepelnek, abc-rendben.

Reviczky német verseit eddig nem közölték, mert elveszettnek gondolták azokat, aki pedig tudott meglétükről, egyéb indoklás alapján tekintett el közlésüktől. „Német nyelvű verseit nem közöljük. Részint azért, mert e sorozat újabb kori költőinknek eddig csak magyar nyelvű szövegeit vette föl. Részint pedig azért, mert e német nyelvű versek, melyek nagyobb részt Reviczky ifjú éveiből valók, többségükben a kezdetlegest is alig haladják meg a nyelvi-művészi színvonal tekintetében. Nem vettük föl magyarról németre való fordításait sem. Ezek közül egyik-másik ugyan művészi színvonal tekintetében jobbnak látszik eredeti német verseinél, de a mértéket ezek is alig ütik meg” – áll Németh G. Béla Reviczky-kiadásának utószavában. (*Reviczky Gyula vegyes költői és prózai művek*. 2. köt. 505.) A kiadástörténet részletesebb elemzését (benne a német nyelvű versek publikálásának elhagyását) ld. a bevezető tanulmányban;

A német verseket és töredékes költeményeket végül is azért nem soroltam be a magyar nyelvű versek közé, mert tervei szerint Reviczky is külön kötetben kívánta azokat megjelentetni. A német nyelvű kötet anyaga csak töredékesen, de német nyelvű verseskötetének tervezett tartalomjegyzéke fennmaradt egy d. n., 1874-es, Korodának írt levelében. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 47. levél.) A német nyelvű verseknél és a csak címről ismert versek fejezetben mindenhol jelöltem, ha a vers szerepelt ebben a tervezetben;

A kéziratot, eddig meg nem jelent versek olvasatát Németh S. Katalin, Zakar Péter és Ujváry Gábor javította végig és több – általam megoldani nem tudott – kifejezést ők fejtettek meg.

A versek magyar nyelvű értelmezésében és fordításában Kékesi Katalin volt segítségemre.

Schein Gábor a *Herbst* című vers műfordítását kifejezetten a kötet számára alkotta meg. Segítségüket nem győzöm eléggé köszönni;

A NÉMET VERSEK MEGJELENÉSI HELYEI

A mai ismeretek szerint Reviczky német versei életében négy sajtóorgánumban jelentek meg: a temesvári, német nyelvű *Sonntags-Blatt* (később: *Sonntags-Blätter*), az osztrák *Dichterstimmen aus Ö[Oe]sterreich-Ungarn*, egyetlen alkalommal a budapesti akadémikus irodalom idegen nyelvű orgánumban, az *Ungerische Revue*-ben és a kassai német nyelvű *Pannonia* lapjain.

A *Sonntags-Blatt* című temesvári irodalmi hetilap egész hosszú ideig élő lap volt (1870–1887), s kizárólag német nyelvű szépirodalmat hozott. Reviczky először 1875 decemberében publikált a lapban, tehát szinte azonnal felvette a kapcsolatot az újsággal, amint novemberben Dentára érkezett nevelőnek. Ebből úgy tűnik fel, hogy a német költőségről ekkor még semmiképpen nem mondott le.

Az osztrák *Dichterstimmen* viszont csupán két évet élt meg, s feladatának érezte, hogy az összmonarchia területéről szemlézzen a cseh, a szlovák, a román, a horvát stb. szépirodalomból és irodalmi életük híreiből. Gyakran mindkét nyelven, azaz az eredeti és a német fordításban is adták a közölt verseket.

1878-ban a *Dichterstimmen*-ben megjelent az a hír, hogy Reviczky művei a rendkívül nagy nevű, 1832-ben alapított berlini *Magazin für die Literatur des Auslandes* lapjain is napvilágot láttak. A nekrológok és az emlékezők (pl. Milkó Izidor) sora gyakran felemlgette ezt a dicsőséget, de az igazság az, hogy Reviczkytól sem eredeti, sem fordítás nem jelent meg a folyóiratban. A Reviczky-műveket már Farkas Gyula sem találta, de 2002-ben – baráti szívességből – Szilágyi Márton újra kontrollálta s megerősítette, hogy nem található Reviczky-vers a lapban. A folyóiratban a magyar irodalmi ügyekről korábban főleg Kertbeny Károly, az 1870-es évek közepétől pedig Láng Lajos tudósított: Mint a *Figyelő* kishíre írta: „Cikkében, mely a külföld számára jól van írva, röviden kiterjeszkedik mind tudományos, mint (!) szépirodalmi mozgalmainkra; bemutatja jelesebb termékeinket, folyóiratainkat, lapjainkat stb. és előnyösen említi fel mindazon törekvéseinket, melyeket Kertbeny, a magyar irodalom egyedüli ismertetője nagy Németországon, sohasem szokott számba venni, midőn a »Magazin« hasábjain irodalmunkról beszél »európai színvonalról«. Láng igen jó szolgálatot tesz nekünk a külföldön...” (*Figyelő* 1874. február 22. 8. sz. 72.) Farkas Gyula mutatta ki, hogy Reviczky éppen akkor került volna kapcsolatba a folyóirat szerkesztőségével, amikor 1880-ban a német színház játékedényének megvonását követően óriási indulatok feszültek egymásnak: a magyarországi németiség erőszakos magyarosítással vádolta a magyar kormányt. Az adok-kapokba a berlini folyóirat is bekapcsolódott, mikor egy névtelen szerzőjük cikkben (*Deutschenhetze in Ungarn*) nemcsak a magyar kormány politikai lépései ellen emelte föl a szavát, de jó időre egyben a magyar irodalmat is negligálta. (Gyula von Farkas: *Reviczky's deutsche Dichtungen. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des ungarischen*

Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Berlin–Leipzig, 1927. 7–8. – Vö. a *Politikus nemzet* című vers ide vonatkozó magyarázataival – ld. a kötetben meg nem jelent, 1883-as versek között!); Az *Ungerische Revue*-be, az akadémia idegen nyelvű, elegáns kiállítású kiadványának oldalaira tulajdonképpen Arany János juttatta be, mivel itt közölték Reviczkynek az *Ágnes asszony* című Aranyballada német fordítását. Úgy látszik tehát, hogy az akadémiai körökben Arany személye és műve – legalábbis erre a rövid kitérőre – erősebb érvek mutatkoztak, mint a Reviczky munkáival szembeni – ki nem mondott, de azért érvényesített – bojkott.

A negyedik orgánus, ahol Reviczky német nyelvű versei megjelentek, a kassai *Pannonia* volt, ahová Reviczky felelős szerkesztőnek érkezett 1885. szeptember közepén, bár neve először szeptember 4-én jelent meg a lapban egy Endrődi-versfordítás alatt. Szeptember 11-i levelében jelentette be ugyanis Justhnak, hogy: „A kassai útra való készülődések minden érkezésemet elrabolják. N. b. csak 14–15-én utazom s akkor mielőbb értesitem.” (OSzK Kt. Levelestár) A kassai tartózkodás azonban csak pár hónapig tartott, 1886 elején Reviczky már újra Budapesten volt.

1873

*HERBST I. – [1873]

Változat: *Herbst II.*, **FSZ:** *Pannonia* 1885. október 2. 112. sz.;

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/38/1. (fekete tollas tisztázat, de az iskolás szépírásról nem dönthető el egyértelműen, a fiatal Reviczkyé-e vagy Koroda másolata; a 4 oldalas lapon az 1. lapon: *Du bist wie eine Blume* című, Heine-vers eddig kiadatlan fordítása, a 2. lapon: a *Toncsinak* című, eddig kiadatlan vers, a 3. lapon: az *Őszkor* című Lenau-vers fordítása) **FSZ;**

Közlések: 1. *Dichter-Stimmen aus Oesterreich–Ungarn* 1878. 2–3. sz. 21.;

Szövegkritikai jegyzet: a keletkezés dátumát Reviczky a *Pannonia*-közlés alá írta;

PIM-kézirat: 2. vsz. 1. sor: *Sie welken auch!* (áth. ~~was weinst du Herz?~~) (ceruzás jav. fölötte) *rieflichen auch*;

Dichter-Stimmen-közlés: központosásbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli, kiemelésbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: *Zur Erde rauschend gefallen*; 2. vsz. 1. sor: *Sie welken auch! was weinst du Herz?*;

Magyarázat: Koroda ismerte a verset, hiszen egy keltezetlen válaszlevelében felsorolta a Reviczky által elküldött verseket. A listában szerepel ez a verscím is. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 29. levél);

Schein Gábor műfordítása (a verset a *Dichter-Stimmen*-közlés alapján fordította magyarra 1999-ben):

Ősz

Nézd a kertet, hervadt, borús,

Nehéz köd ül ágain,

Egy száraz levél épp lehull,

Őszre jár, már hullna mind.

S hulltukon most is sír a szív.

Ó drága ifjú álom,

Elmúlt a kedv, a vágy, a szín,

Halk szél neszez az ágon.

*HERBST II. – [1873]

Változat: *Herbst I.*, **FSZ:** PIM Kt. Analekta V. 4735/38/1.;

Közlések: *Pannonia* 1885. október 2. 112. sz. **FSZ;**

Magyarázat: A vers változatát a *Dichter-Stimmen* folyóiratközlés alapján Schein Gábor fordította magyarra, ld. az 1873-as *Herbst I.* jegyzeteiben!

*STAMMBUCHBLÄTTER – [1873]

Szövegkritikai jegyzet: A datálást az életrajzi események ismeretében végeztem el;

Magyarázat: A versből ma csak 2 sort ismerünk;

Reviczky keltezetlen, 1874 május-júniusában írott levelében írta Korodának: „Szerelmes vagyok ísmét! Szerelmes fülig s képzelem, hogy szeretve is vagyok (meddig? arra gondolni se merek.) – Különös! Mielőtt tudtam, hogy ő létezik e világon, megírtam keresztnévét egyik gyöngébb versemben (*Stammbuchblätter*) s azt hogy – a mí valóban – kacér. Csakhogy ő naív-kacér. Babonáim közé tartozik, hogy a költő jós (vates.)” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 47. sz. levél). Ugyanebből a levélből tudjuk, hogy Reviczky a verset beválogatta volna leendő német nyelvű verskötetébe;

Koroda későbbi válaszlevelében említette a verset: „Biz az a »Stammbuchblätter« gyönyörű költemény. Különösen az a strófa: Der letzte Blatt war angeschaut (Ha nem korrekten idézek, onnan következtesd, hogy verseidet mind kívülről (Vutki szerint betéve) tudom, s nem keresgélek)” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 17. levél);

Koroda egy másik, keltezetlen válaszlevelében is felsorolta a Reviczky által elküldött verseket. A listában szerepel ez a verscím is. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 29. levél);

Egy keltezetlen levelében Koroda visszaküldte a kapott verset Reviczkynek: „Itt küldöm Stammbuchblätter [!], Noch einmal, Ihr Tage című verseidet. »Würmer kleine Welt«et nem küldted el, csak egyszer futólagosan olvastad el.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 47. levél) –

A vers azonban mára elveszett;

Reviczky Bezech Bertával való kapcsolatáról bővebben a *Noch einmal* című vers magyarázataiban!

A két sor nyersfordítása:

A gyönyörű fiatal Berta figyel

Odakinn a hűvös estében.

1874

*AUF DIE ALTEN TAGE I–II. – [1874]

Kézirat: Levélben, 1874. január 25. (Reviczky – Korodának, Garam-ujfalu, OSzK Kt. Levelestár) **FSZ;**
Magyarázat: Reviczky a következő kéréssel küldte el Korodának a verset: „Kóstolora még egy pár német versemet. – Kritikáid kérlek írd meg, mi az első kettőnek tartalmasságában. – Az elsőnél lélektanilag is –”;

Koroda egy keltezetlen válaszlevelében felsorolta a Reviczky által neki elküldött verseket. A listában szerepel ez a verscím is. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 29. levél) Egy másik levelében pedig azt írta: „»Auf die alten Tage« oly nehezen érthető, mint a Gáspár némely verse. Ha nem tévedek, tartalma ez: „A vén Koldusasszony megismeri egy aggban volt kedvesét, s midőn ez az oltárhoz akarja vezetni, meghal. A kidolgozás nagyszerű. Egészen olyan hangulat, mint Heine Romanzerójában.” [Utalás Heine 1851-es kötetére, a *Románcok könyvére*, melyben a halállal való viaskodás az egyik alapotívum.]

Reviczky a verset beválogatta volna leendő német nyelvű verskötetébe. (Ld. Reviczky d. n., 1874-es, Korodának írt levelét, melyben megadta a beválogatandó költemények listáját. OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 47. levél);

A nem teljesen érthető s – főleg a második vers esetében – némileg zavaros értelmű vers nyersfordítása:

A RÉGI NAPOKRA

Egy beteges némbor

Morzsolja a húsvéti rózsafüzért

Rettenetes nevetéssel,

Körülötte ragyog a reggel.

Ünnepélyes nyüszítő hangokkal

Zeng az Agnus Dei.

A nevető asszony

Dühösen szorítja ökölbe kezét.

Mutatja fekete fogait,

Sovány, ijedt arcát,

Aszott kezével fenyeget

A cikázó reggeli fényben.

Tekintete egy aggastyánéval találkozik,

Hosszasan nézi,

Majd csendesén tovább megy

S egy sarokban hangosan zokog.

II.

A szalmán a tekintet üveges

És az arc oly sápadt,

A vén szajha hétrét görnyedve

Elhagyja a kórházat.

Ma hozták be
Menyasszonyi pompával
Félmeztelen [...]vel
Férje mellé zuhan.

A vőlegény türelmetlenül
Teszi a szépet a nőcskének,
Mit suttog neki oly halkán?
Ő pedig elnyúl s meghal.
(A versek nyersfordítását Kékesi Katalin adta.)

Agnus Dei (lat.) – Isten báránya. Krisztust hívta így Keresztelő Szent János (I, 29). A katolikus liturgiában a miséző pap az áldozás előtt mellét verve háromszor ismétli. Zenés miséknél a kar által énekeltetett 6. részlet szavai is ezek.

*(AUS) „NAMENLOSE LIEDER” 1–2.

Közlés: Sonntags-Blätter 1877. augusztus 5. 32. sz. 128. (1874. alcímmel, Gyula von Reviczky aláírással) **FSZ**;

Szövegkritikai jegyzet: A február körüli datálást a versciklus többi darabjának dátuma szerint következtettem ki (vö. a *Namenlose lieder* 4–5. datálásával!);

Magyarázat: Reviczky a *Namenlose Lieder*-ciklust beaválogatta volna leendő német nyelvű verskötetébe. (Ld. Reviczky d. n., 1874-es, Korodának írt levelét, melyben megadta a beaválogatandó költemények listáját. OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári bejegyzés szerinti 47. levél);

Koroda tehát ismerte a verset, egy keltezetlen válaszlevelében fel is sorolta a Reviczky által elküldött verseket, s a listában szerepel ez a verscím is. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 29. levél.)

Egy másik levelében pedig hosszan elemezte a ciklus verseit, s ez alapján alkothatunk némi képet az egész ciklusról: „Eleinte azt hittem a [Nam. Lieder] ciklusa nevét onnan nyerte, mert határozatlan, homályos érzelmeket ábrázol, melyekről magad sem vagy tisztába, tehát, nem tudok nekik nevet adni s visszapillantásod egykori érzelmeidre (de hangulatod szerint majd fájó, majd nevető) változó érzelmek az emberiség iránt – szóval lelki forrongásod képezik a forrást, melyből kiindulnak.

Azonban most látom, te olyanokat is felvettél közéjük, melyek a többivel semmiféle összeköttetésben sem állanak, s csak azért vannak itt, mert nem tudtál nekik címet adni. (L. 12. 21, melyekről akkor leszek bátor írni, ha kicsit felvilágosítasz, hogy mit akarsz velük kifejezni.)

Mint említém, a többinek a lelki forrongás képezi forrását, s ezt látni is valamennyire, s bár hangulatuk s tárgyuk különböző individualitásnak bélyege mindegyikén megtalálható.

Vannak, melyekben könnyes szemmel tekintesz a multra. Bevallod, hogy lelked még mindig szeret annak képivel foglalkozni, s hogy még szeretsz. Igen szépek e nemben a 8. 9. Keserű ábrándok. A kedélyre valamennyi közt leginkább hatnak, Gáspáron nem csudálkozhatom ezért. Megjárja még a 6. is, melyben az egészet szép álomnak tekinted, de még fájlalod ébredésedet.

Vannak, melyekben szemed még könnyes marad, de tagadod, hogy azért mert őt vesztetted el, de mert állítod, azért mert ő szeretni tudott, (2) s mintegy eltaszítod képét magadtul, kimondván, hogy sohasem akarod látni. Ezek a gyengébbekhez tartoznak, kivált a 3-ik, melyben alig van gondolatod.

Fájdalmaid érzéketlenségbe, könnyeid gúnykacajba kezdenek átmenni. A 11ben szerelmed egész keserősége ki van fejezve, de erre épen az képesített, hogy uralkodni tudtál magadon. A fájdalom oly mély, oly igazi, hogy a benne rejlő íszonyú daemoniságot is szép, magas lélekből folyónak tekintjük. Erre ráillik amit egy másikban mondtál ki: Und wer mein Lied durchfühlet .. stb. A javítás által igen sokat nyert. (És így küldöd el annak a pápaszemes, bizonyára türelmetlen öregúrnak a költeményeidet?) [az utalás Anastasius Grünre vonatkozik – Cs. T.] Majd a 16-ban hazudságnak nevezed azt, amit szerelmedben szentnek, igaznak tartottál – s ez egykor istenített nőnek azt mondd, hogy muzikáztassa magát s főzzön... Ugy! Ugy! Te meg nem örültél miattam Opheliácskám, nincs szükséged a kolostorra – menj csak a konyhába – főzz! Ez nekem nagyon tetszik, talán mert saját érzelmemet találok benne lefestve.

Ebben már mintegy dicsekszel azzal – hogy ő oly különös módon szeretett tégedet. – s ezen még kacagsz is (A ringyót megsirattad – igazságosság!) Az előbbiben ugyazért [!], hogy ő szeretett, sírtál!

A 11ben felsőfokra hágsz. Kívánod, nemcsak hogy halljon [!] meg (ámbar ez az íszonyú önzés is csak fájdalmadnak bocsájtható meg – de ha te másokra kisebb önzés miatt „persiflage”-kat írsz, nevetséges) de legyen meggyalázva, hogy bebizonyíthasd szerelmedet. Köszönöm én az ilyen magas szerelmet! Ráfogod, hogy érzéki szerelmet érzed, s a többivel homlokegyenest ellenkező alakban fested. Ez a te dicső önzéstelenség! Különben is erőltetett, kiálthatatlan, utálatos vers. Csak az első szakasz szép.

Vannak, melyek a világ iránti érzelmeidet fejezik ki. Az elsőrül fölös volna többet mondanom annál, hogy lelki forrongásod (ha szabad ami [!] vén jó Kölcseynek szavait használni) raphaeli lélekkel való festése.

A (15) közönséges, kopott eszméjével a társasághoz való viszonyodat akarná ecsetelni. Csak az emberszeretet (másik erényed, mellyel dicsékszel, ellen bizonyítasz, midőn nyilván kimondod: Ich hass das Leben und die Menschen.

A 20ik hasonlatát azonban remekül vitted keresztül. Csak ne volna reminiscencia Petőfi ismert soraira! Némelyikben (4. 13) csak egy ügyesen átvillanó gondolat iparkodik hatni. Sikerült mindkettő. Én nagyon szeretem az ilyeneket, Heinében, Petőfiben (Emlékezet...) néha oly sokáig elmerengtem hasonlóknak felett!

Vannak (ezek gyengék) melyek költészetedre vonatkoznak. Az egyikben (15) kimondod, hogy nem világfájdalmat zengez, a másikban hogy azt (Ich säng der Menschen Elend) kimondod, hogy gúnyosan kacagsz minden felett, s mégis kívánod, hogy a kedélyre, szívre hasson, majd szörnyű fájdalomról beszélsz (19), majd azt mondod, hogy semmi felett nem tudsz búsulni (18), az egyikben szörnyűlködni [felette] (14) afelett, hogy meg kell a világot vetned, máshol kineveted hibáidat (18) Ha az egyik egészen ki nem zárna a másikat (azt mondanám, s ha a ciklus az volna, aminek előbb tartottam, hogy forrongásodat festik – így képtelenségek.

Aztán ha másokat mít önösöknek nevezesz, mert a világtul elvágynak, te aki mocsárnak nevezed, kimondod hogy gyűlölöd, mi vagy? – A 17 semmi.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 51., datálatlan levél);

Kékesi Katalin nyersfordítása:

A NÉVTELEN DALOKBÓL

1.

A régi szerelem csilingel, énekel

Ismét a lelkemben.

Lágy melódiai azonban

Hangosabbak, mint a régi dalok.

Oly régi, mint az emlékezet,

Mely lehűti a forró szenvedést,

Oly régi, mint az a földi lény

Aki először érzett szerelmet.

2.

Percei vannak mindenkinek,

Mert könnyörgi a halált.

Az örület gúnyos nevetéssel

Járja át a lelkét.

Percei vannak mindenkinek,

Mivel álmában tűnődik

Míg csak a forró könnycsepp

Arcán le nem pereg;

A 2. vers műfordítását *Hogy elmulásra vágyunk...* címmel Feleki Sándor adta (MSzal 1890/91. XV. 351.):

Hogy elmulásra vágyunk,

Van olyan pillanat.

Az örület szívünkben

Sötét vetést arat.

Hogy álmatag tépelődünk,

Van olyan pillanat,

Míg forró köny lecsordul

A szempillák alatt;

Feleki fordítását vö. az *Álvers* című fejezetben az Ady Endre emlegette [Nyári estén] Reviczky-verssel!

Kézirat: Levélben, 1874. február 16. (Reviczky – Korodának, Garam-ujfalu, OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 5. levél) **FSZ**;

Magyarázat: Reviczky a következő megjegyzéssel küldte el Korodának a verset: „Itt köldök még két költeményt a készülő cyclusból.”;

Reviczky a verset beválogatta volna leendő német nyelvű verskötetébe. A vers címéhez egy megjegyzést illesztett: „Ez is oly különös jóshang.” (Ld. Reviczky d. n., 1874-es, Korodának írt levelét, melyben megadta a beválogatandó költemények listáját. OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 47. levél);

Reviczky a 4. verset „Wozu denn...” cím alatt említette. (Ld. Reviczky d. n., 1874-es, Korodának írt levelét, melyben megadta a beválogatandó költemények listáját. OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári bejegyzés szerinti 47. levél) A 4. verset Koroda is felsorolja Reviczkynek szóló válaszlevelében, igaz, helytelen címmel („Wozu doch eine Blonde Lieben” [!]) említi. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 17. levél);

Az 5. verset – Korodával együtt – *Du stehst* címmel emlegették. A verset Koroda is felsorolja Reviczkynek szóló válaszlevelében. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 17. levél.) Egy másik, keltezetlen válaszlevelében is felsorolta a Reviczky által elküldött verseket. A listában szerepel ez a verscím is. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 29. levél);

Kékesi Katalin nyersfordítása:

NÉVTELEN DALOK

4.

Ugyan minek is szeretni szőkét?

Angyalfejre emlékeztetőt,

A koromfekete pokoli szerelem

Csak feketét kíván szeretni.

5.

Állsz a nyitott ablaknál,

Felnézel a hullámok után,

Én a Duna-parton állok

És felnézek reád.

Belevetem magam a hullámokba

– Tovasodornak.

Szerelmem kialszik

A nyugalom hús kikötőjében.

*NAMENLOSE LIEDER 17.

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/53/5 r. **FSZ**;

Szövegkritikai jegyzet: A február körüli datálást a versciklus többi darabjának dátuma szerint következtettem ki (vö. a *Namenlose lieder* 4–5. datálásával!);

Magyarázat: 1874. március 18-i, Korodának küldött leveléből kiderül, hogy ekkorra már 17 darabja kész volt a tervezett ciklusnak: „Mellékelem *Namenlose Lieder* 17 versét, melyről Gáspár oly túlmagasztalólag beszél. Többet aztán nem küldök. A benyomás teljesebb lesz, ha vácációban az egész füzet költeményt egyszerre fogod olvasni. Tán már ősszel kiadom.” (A levél: OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári jelzés szerinti 15. levél, a versmelléklet kiemelve: PIM Kt. Analekta V. 4735/53/5 r.) A Reviczky kézirat-hagyatékot Koroda Pál vagy fia, Koroda Miklós – nem túl logikus alapon – kettébontotta, így lehetséges, hogy a levélben küldött vers különkerült;

Reviczky a verset beválogatta volna leendő német nyelvű verskötetébe. (Ld. Reviczky d. n., 1874-es, Korodának írt levelét, melyben megadta a beválogatandó költemények listáját. OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 47. levél);

A vers tetszett Korodának, mint az egy d. n., Reviczkynek szóló leveléből kiderül: „Az, amelyik »Namenlose Lieder«-eid közt nekem az »In meinem Kopfe« után legjobban tetszett, mondhatom »elbolondított«, az a: Wer wollt’ immer von Lieber singen?” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 17. levél.) Lehetséges, hogy Reviczky időközben átszámozta a verseket, hiszen a ciklus 1–2. darabjánál idézett levélben Koroda a 17. versről csak annyit jegyzett meg: „A 17 semmi.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 51. levél);

A versnek két magyar fordítása is ismert: 1. MSzal 1890/91. XV. 351. (*Sok fájdó gondolat kereng...* címmel); 2. MSzemle 1896. január 5. 1. sz. 4. (*A névtelen dalokból 17. címmel*). A MSzal-on-ban Feleki Sándor fordításában olvasható, a MSzemle-beli fordítójának neve ismeretlen, de valószínű, hogy Gáspár

Imre, Reviczky fiatalkori költőbarátja a szerzője, mivel a közleményben csakis egészen korai, fiatalkori versek szerepelnek (amikor közeli barátságban álltak), köztük egy Reviczky német műfordításában megjelent Gáspár-vers is. Ezt a feltételezést erősíti, hogy a cikk előtt is egy Gáspár Imre-vers áll;

1. A Feleki-féle fordítás:

*Sok fájó gondolat kereng
Agyamban egyre-másra.
Költsek vagy tán ne költsek-é?...
Nincsen megnyugovása.*

*Töprengék embercél felett
S elejtem tollam' némán
Majd, mint próféta tombolnék
A nagy világ-kathédrán.*

*Harczólnék, mint egy új titán
Démonhatalmak ellen.
Úgy érzem, átsírt éjszakán
Kaczag egy éji szellem.*

*Egy új Ahasvér szellemem,
Nyugalmam nem találom.
Homályos zűrzavar gyötör
Ha rám is jó az álom.*

*De ím csendül a vészharang,
Míg vad vihar tanyáza.
A Múza az, a szende szép
Csengő hangján szólíta ép
Oltárihoz fohászra;*

2. MSzemle-fordítás:

*Főmben vadul kóvályganak
Bizarr, fájdalmas eszmék,
S töprenkedem, hogy költeni
Szeretnék... nem szeretnék...*

*Borongok a létcél fölött
S megfejthetlen mered rám,
Magaslanék prófétaként
A nagy világ-katedrán.*

*Vagy küzdenék mint új titán
Egy démoni világgal.
Majd szellemek kacagnak ott
Az átsírt éjjen által.*

*Lelkem, mint új Ahasverus,
Nyugtót nem lelve téved,
Sötét káosz kínoz, midőn
Ismét álomra térek.*

*De vészharang kondul, a míg
Üvöltnék künn a vészek...
Költészet, fényes, tiszta, int
Imázni térjek be megint
A csodatévő képhez!*

Kézirat: Levélben, 1874. március 31. (Reviczky – Korodának, Garam-ujfalu, OSzK Kt. Levelestár) FSZ;

Magyarázat: Reviczky a verstöredéket elküldte Korodának: „Most még valamit Byronról. I) Ő épügy kigúnyolt minden szent érzelmet (sőt titániasabb módon) mint Heine, s nem hitt, de mi több, nem is epedett egy más, tisztább világért. II) Hősei mind nyomorultak, bűnösök, kik saját lelkületet viselik, s ezért Byron mindenütt par excellence lírikus marad. – III.) (törlés) Nem tettet embergyűlöletet, mintha csak ő maga emlekednék[!] fela[!] piszkon. – Ő maga magáról époly megvetőleg szól s a Childe Harold V. énekében, maga mondja, hogy ő ez a rakoncátlan ember. – IV.) Don Juan és Beppo két műve, melyekben nem találjuk Byron szellemét s mely teljesen elüt a többitől. Ezekből nemis(!) lehet itélni; bennök [a] nagy költő frivol. –

Ha ezeket nem tudtad, újra ismétlem, hogy nem értetted Byront! – April 19én lesz ötven éve, hogy meghalt. – Egy pár sort itt idézek az általam irt Apotheozisából e napnak s halottjának. – ” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 7. levél);

A vers néhány sorát idézte Korompay János, mikor Reviczky satanisztikus verseinek esetleges Baudelaire-hatásáról értekezett. A vers átírásának eltérései: 1. sor: schluckzend h. *schluchzend*; 8. sor: Und ihr Dämone, war er auch ja held! ... h. *Und ihr Dämone, war es auch ja (so?) hold!* (Bp., 1988. 73–74.);

Kékesi Katalin nyersfordítása:

APOTEÓZIS

Énekel és elcsukló hangon remeg minden hatalom

Sűrű éjbe burkolódzik a kitágult világ.

Ama fő körül, mintha megvetné,

Fényes glória sugárkoszorúja világít.

Ó hallgassátok énekét az első gyilkosságról,

A bűnös szerelemről, Manfred és Harold

Gyertek trónjához, koboldok,

És ti démonok, hisz ő is hősiess volt!...

Álmukban epigonok hallgatják majd,

És fényes lesz nekik a gyötrelmes éjszaka,

Kinéznek, a homályos zugokba,

Ahol csak táncolnak, sírnak, nevetnek.

És Ahasver megpihen a rohanásban,

Enyhet talál a könnyekben.

Ebbe a tükröbe néz a zabolátlan, a kéjsóvár,

És fájdalmában keresi a megtisztulást.

Manfred – Byron drámai költeménye (1817.);

Harold – Byron *Childe Harold's Pilgrimage* című költői naplója.

MEINER COUSINE

Kézirat: Levélben, 1874. április 17. (Reviczky – Korodának, Garam-ujfalu, OSzK Kt. Levelestár, 8. levél) FSZ;

Magyarázat: Reviczky a verset a következő megjegyzéssel küldte el Korodának: „Meiner Cousine kifejezi röviden egész világnézetemet. A kedves, jó Toncsikához van írva. – ” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 8. levél.) Koroda visszaírva Reviczkynek hosszabban kifejthette véleményét a versről. A levél 5–6. oldala mára elveszett, így csak töredékesen ismerhetjük meg Koroda véleményét: „»Meiner Cousine« annyira szívemhez nőtt, hogy objektív ítéletet nem vagyok képes róla mondani. Csak annyit, hogy nagyon tetszett! Csakhogy ebben te is más világot [...] (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 51. levél);

A vers címzettje tehát Boronkay Antónia. Alakjáról bővebben a *Falun I–III.* (ld. az *Iffuságom* kötet versei között) és a *Toncsinak I.* (a kötetben meg nem jelent, 1875-ös versek között) című versek magyarázataiban;

Reviczky ezt a német versét beválogatta volna leendő német nyelvű verskötetébe. (Ld. Reviczky d. n., 1874-es, Korodának írt levelét, melyben megadta a beválogatandó költemények listáját. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 47. levél);

A nagy lelki tusáról árulkodó vers nyersfordítása:

UNOKANŐVÉREMNEK

Igen, te olyan nemes vagy, tele hatalmas képzelettel,
 Ami nekünk túl sok, mit az élet ér.
 Ez minden nagy léleknek intelem,
 Melyet csak a túl hangos hóvihar rombol.
 Szeretni ott akar, hol ridegséget talál,
 És pimasz gúnyt, és sekélyes enyelgést.
 Keresi azt a szálát, mely összeköti a szíveket,
 De tudja jól, mi a rabszolgalánc,
 Te álmodozó e fényes napokon,
 Nem találsz szerelmet és elragadtatást.
 Már sötétek, bolondosak [...],
 Mint valaha Homérosz, Ossian és Nibelung...

Óh, ez a mi időnk volt.
 Várjuk az új Don Quijote-t.
 Az égben öntelt lények lakoznak,
 Már nem a Krisztusisten uralkodik és irányít.
 Egy új mítosz, Jézus és az Övéi,
 A biblia csak egy jelentősebb Homérosz...
 Óh hagyd a könnyeket, hagyd a hamis sírást,
 A világ menetét úgysem tartóztathatod fel.

A z évezredek az örökös csüggedésről beszélnek,
 Hallgasd meg meséjüket és nem csüggedsz.
 A fájdalomat oly örökségként hordozd,
 Amelyért itt e Földön nem jár elismerés.

Csak büszkén rejtsd el a kint oly mélyen,
 Mit csak hasonló szív tud megtalálni.
 Ami után az ember léte óta fut,
 Nem talál könnyre, panaszra.
 (A verset Kékesi Katalin fordította magyarra.)

Ossian – alakjáról ld. az Arany János halálára című vers magyarázataiban (a *Magány* versei között);

Nibelung – német népeposz. A germán mitológia bizonyos részeit Wagner dolgozta fel operáiban.

*NOCH EINMAL

Kézirat: K¹ Levélben (Reviczky – Koroda Pálnak, 1874. május datálású levélhez csatolva, OSzK Kt. Levelestár); K² Levélben (Koroda – Reviczkynek, d. n. – a vers Koroda kéziratos másolatában, OSzK Kt. Levelestár, a rectón a *Halottak estéjén* című vers kézírata);

Kötetközlések: 1. VP 1996. (1. vsz. 3–4. sor közlése); 2. Császtvay Tünde: *Julius (von?) Reviczky*. 563–564. FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: Mivel a Reviczky által leírt változatból kitépődött egy darab, a Koroda-másolatból pótoltam az utolsó négy sort – emiatt a saját közlésemet vettem főszövegnek. Ebben az esetben kivételesen csak a 2 szövegvariáns kompilálásával lehetett visszaállítani a teljes szöveget;

K¹ Reviczky-kézirat: 5. vsz. 5. sortól (a lap aljának letépődése miatt) – 5. vsz. 5. sor: *Führt mich noch einmal, süsse*; 5. vsz. 6. sor: *Ver... zen uns're*; 5. vsz. 7. sor: *ie*; 7–8. sor: hiányzik;

K² Koroda-másolat: 2. vsz. 4. sor: *Noch war die Welt der Träume mein*; 5. vsz. 2. sor: *Jaja! h. Jajaj!*;

1. VP-kiadás: központozásbeli elt., 1. vsz. 3. sor: *So hör' doch h. So nimm jetzt*;

Magyarázat: Reviczky a verset Bezegh Bertának, Gáspár Imre unokatestvérének írta. 1874 kora nyarán, két évi sűrű levelezés után személyesen is ellátogatott Gáspár Imre hajniki kastélyába. Gáspár Imre akkoriban nagyon ígéretes fiatal költőnek számított, már vékony kis verseskötete is jelent meg. Reviczkyvel még Pozsonyból, a Katolikus Főgimnázium irodalmi önképzőkörből ismerték egymást hírből, de csak az iskolai tanulmányaik befejeztével kerültek szorosabb barátságba, amikor Gáspár levélben kereste meg Reviczkyt. Gáspár, a nagy szervező, egyre sűrűsödő levelezésükben arról igyekezett meggyőzni fiatal költőtársát, hogy az új költőnemzedéknek egymással összefogva kell fellépni a magyar irodalom színpadára. Leveleiben valóságos stilisztikai, poétikai és kritikai kurzust tartott Reviczkynek, s egyre nyilvánvalóbban a fiatal költőnemzedék vezetőjeként kívánt megjelenni.

Az első személyesebb találkozás azonban nem különösebben tett jót a barátságnak, mégis Reviczky számára vitathatatlanul komoly hozadékkal is járt.

Egy keltezetlen levelében Koroda visszaküldte a kapott verset Reviczkynek: „Itt küldöm Stambuchblätter [!], Noch einmal, Ihr Tage című verseidet. »Würmer kleine Welt«et nem küldted el, csak egyszer futólagosan olvastad el.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 47. levél);

A vers magyar fordítását Feleki Sándor *Csak egyszer még* címmel adta (MSzal 1890/91. XV. 350–351. – a 3. vsz. fordítása hiányzik):

*Ha már nem is kellek tenéked,
Ha hidegen is hagy nevem,
Hallgass mégis búcsuszavamra,
Csak egyszer még s többé so'sem.
Csak egyszer még bár lelkem hallana,
Szerelmünk elhalt édes dallama!
E végső hang is halkán elpihen
S gúnykép cseng vissza szíved mélyiben.*

*Egyetlen és első szerelmem,
Te tiszta, hű, szeplőtelen,
Vétek nem lakta még a szíved
S álomvilág játszott velem.
Csak egyszer még bár lelkem hallana,
Szerelmünk elhalt édes dallama!
E végső hang is halkán elpihen
S gúnykép cseng vissza szíved mélyiben.*

[a 3. vsz. hiányzik]

*Isten veled! A szív, e gyermek,
Szeretkezést megún hamar.
Hervadni fog szép kedves arcod,
Körül ha zár a férfi-kar.
Csak egyszer még bár lelkem hallana,
Szerelmünk elhalt édes dallama!
E végső hang is halkán elpihen
S gúnykép cseng vissza szíved mélyiben.*

*Emlékszel akkor én reám is?
Meglátom és meghallgatom azt.
Büszkélkedsz majd, dalom ha terjed
És nékem hírnevet fakaszt.
Csak egyszer még bár lelkem hallana,
Szerelmünk elhalt édes dallama!
E végső hang is halkán elpihen
S gúnykép cseng vissza szíved mélyiben.;
VP a vers 2 sorát közli, a jegyzetekben a két sor prózai fordítását adja;*

noch einmal (n.) – még egyszer;

Szakirodalom: A versről bővebben írtam: Császtvay Tünde: *Julius (von?) Reviczky vagy Reviczky Gyula? A Noch einmal újraszületése.* In: *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére.* Bp., Magvető, 1999. 555–573. és A „poézis hímpora” avagy a „meleg fürdő”. *Reviczky Gyula poétikus szerelmei* című tanulmányomban. *Bárka* 2003. 4. sz. 71–90.; Feleki Sándor: *Reviczky Gyula német versei.* MSzal 1890/91. XV. 349–351.

*APRILWOLKEN – [1874 k.]

Kézirat: Levélben, d. n. (Reviczky – Korodának, OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 47. levél) FSZ;

Magyarázat: Koroda ismerte a verset, hiszen egy keltezetlen válaszlevelében felsorolta a Reviczky által elküldött verseket. A listában szerepel ez a verscím is. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 29. levél);

Kékesi Katalin nyersfordítása:

ÁPRILISI FELHŐK

Óh, minden tavaszi nap

Tűnőben, mint a kikelet,

Akkor éneklek régi panaszm,

Miért is vagyok oly boldogtalan.

***IHR TAGE – [1874 k.]**

Kézirat: Levélben, d. n. (Koroda kézírásával, Koroda Pál – Reviczkynek, OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 47. levél);

Magyarázat: A verset Koroda felsorolja egy Reviczkynek szóló válaszlevelében (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 17. levél), majd egy keltezetlen levelében visszaküldte a kapott verset Reviczkynek: „Itt küldöm Stambuchblätter [!], Noch einmal, Ihr Tage című verseidet. »Würmer kleine Welt«et nem küldted el, csak egyszer futólagosan olvastad el.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 47. levél);

Reviczky a verset beválogatta volna leendő német nyelvű verskötetébe. (Ld. Reviczky d. n., 1874-es, Korodának írt levelét, melyben megadta a beválogatandó költemények listáját. OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 47. levél);

Kékesi Katalin nyersfordítása:

NAPJAITOK

Az egykori gyönyör napjai

Szürke ködfelhőben,

Ó, az első ifjúkori szerelem,

Néked ajánlom fájdalmamat.

Nem azért, mert elvesztettem,

Akit oly hűn szerettem,

Nem azért, mert drága apja

A hideg sírban nyugszik,

Nem ez az, ami nekem, szegénynek

Mélyen szívemből fakad,

Csak azért sírok, miért is

Mert szeretni engem! –

***MISERA PLEBS – [1874 k.]**

Kézirat: Levélben, Reviczky egy dátum nélküli, Korodának írt levelében idézett a versből: „Aprilwolken, Nebelstreife, Misera plebs egész cyclusok, s a melyekből csak itt ott néhány sor jó. p.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári ráírás szerinti 47. levél) **FSZ**;

Magyarázat:

A versrészlet Kékesi Katalin nyersfordításában:

Amíg szíved nem változik,

Míg tudod, mi a szerelem,

Magasztos költői ariszok szólnak:

Óh bűnös lélek, mily szép is vagy;

arsis, arsis(z), arszisz (gör.) – a rövid szótag, illetve a hangsúlyos rész a klasszikus verslábakban, a zenében az ütem hangsúlyos része.

***SELBSTMÖRDER – [1874]**

Közlések: 1. Sonntags-Blätter 1876. december 17. 204. (1874. alcímmel) **FSZ**; 2. MSzal 1889. augusztus, 557–558. (az 1. és a 4. vsz. közlése); **kötetközlések:** Paulovics István: *Reviczky Gyula*. Bp., 1910. 61.; Komlós: *Reviczky Gyula*. Bp., 1955. 18. (csak a 4. vsz. közlése); VP 1996. (jegyz.: a verset Paulovics István: *Reviczky Gyula* című, 1910-es monográfiájából vette át);

Szövegkritikai jegyzetek: 2. MSzal-közlés: 1. vsz. 1. sor: nicht h. *ich*; 4. vsz. 3. sor: Will helyett *muß*, 4. vsz. 4. sor: will helyett: *soll*;

Paulovics-közlés: központozásbeli, kis-nagybetűs frászmódbeli elt.; a 2. és a 3. vsz. között:

Als Jüngling soll ich sterben!

Dies sei mein letzter Tag.

Die Träum' nun hohle Scherben...

Ade! du Lebensplag'.; 3. vsz. 3. sor: gehen h. *gehn*; 3. vsz. 4. sor: soll h. *will*;

Komlós-monográfiában: 4. vsz. 2. sor: Brod h. *Brot*; 4. vsz. 4. sor: will h. *soll*;

VP-közlés: 1. vsz. 1. sor: nicht h. *ich*; 1. vsz. 2. sor: thränenlose h. *tränenlose*; 4. vsz. 3. sor: Will helyett *muß*, 4. vsz. 4. sor: will helyett: *soll*; 5. vsz. 1. sor: thust h. *tust*; 5. vsz. 2. sor: Thräne h. *Träne*; 5. vsz. 4. sor: *So kommst du auch zu mir*;

Magyarázat: Koroda MSzal-beli emlékezése szerint Gáspár Imre lefordította a verset magyarra. (Gáspár fordítását köteteiben nem találtam.) Koroda azt állítja, hogy a verset első budapesti feljövetele utáni nyomorának idején írta Reviczky, amikor se állást, se szállást, se rendes ruhát, sem élelmet nem tudott szerezni: „Ez volt életének egyetlen időpontja, melyben az öngyilkosság eszméjével foglalkozott és ennek egy német nyelven írt versében adott kifejezést”;

Feleki Sándor Reviczky halála után a vers két szakaszát lefordította magyarra, cím nélkül; 1. vsz.:

A könytelen fájdalmat

Nem tűrhetem, elég!

Hadd jöjjön – megkísértem –

A mit kíván az Ég.

4. vsz.: *Nincsen kunyhó lakásom*

S kenyér, melyből egyem.

Alvóra hazatérek:

Álmod halál legyen. (MSzal 1890/91. XV. 351.);

VP a vers prózai fordítását adta a jegyzetekben (ld. 315–316.)

1875

*DAS SCHÖNSTE LIED – [d. n.]

Kézirat: Levélben, 1875. január 7. (Reviczky – Korodának, Garam-ujfalu, OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 13. levél) FSZ;

Kékesi Katalin nyersfordítása:

A LEGSZEBB DAL

Ismerek egy dalt, oly édesen cseng,

Csak úgy reszket az ereken át.

Gyengéddé és jóvá teszi az embereket,

Akik viaskodnak a sorssal,

Ez a szerelem legszebb dala!

Kegyes álmokba ringat,

Elűzi a nehéz gondokat,

S ha félelemmel teli a ma,

Akkor vidám holnapról dalol.

A szerelem legszebb dala!

A borús tekintetet csodás

Módon felvidítja.

Gyakran volt vigasztalóm,

Nekem, a hazátlan árvának

A szerelem legszebb dala!

Óh, majd ha – gondolom, hamarosan –

Szűk koporsómban fekszem,

Nem dicsőség és pompa kísér engem

Nyugovóra, csak az a dal,

A szerelem legszebb dala!

TEMPI PASSATI!

Közlések: 1. Sonntags-Blätter 1876. május 14. 20. sz. 80. (*Tempi passati! (1875)* címmel, Revitzky Gyula aláírással, szerk. megj.: „Aus einem im Herbste d. J. zu erscheinenden »Magyarenpoesie«

betitelt Banden, der meist Uebersetzungen magyarischer Gedichte enthalten wird und den, unserem und auch weiterem Leserkreise rühmlich bekannten vaterländischen Literaten Revitzky Gyula zum Verfasser hat." Revitzky Gyula aláírásával); 2. Dichter-Stimmen 1877. 3. sz. 35. (*Tempi pasati!* címmel, Gyula von Reviczky, Denta aláírásával); 3. Pannonia 1885. szeptember 25. 109. sz. FSZ; **kötetközlések:** Paku (megj.: „Reviczky Gyula németül néhány verset írt, közülük mutatónak adunk egyet, a többi nyelve és versezete kezdetleges és zavaros.”); VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, de a közleményt Komlós valószínűleg nem olvashatta, mivel a Dengi-féle fordítást úgy jelzi, mintha az Rev.-vers lenne. Feltünteteti viszont a német változat *Pannonia*-beli közlését;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1875., a *Sonntags-Blätter*- és a *Pannonia*-közlésben Reviczky megadta a keletkezés dátumát; eddig 1874-re datálták, amelynek indokára nem találtam bizonyítékot;

1. Sonntags-Blätter-közlés: központosásbeli, kis-nagybetűs, helyesírási elt.; végig: Oh h. O; 1. vsz. 5–6. sor:

In Träumereien schwelgten wir

Glücksel'ge Naaren beide; 2. vsz. 1. sor: *Ich war ein trotziger Student*; 2. vsz. 2. sor: Poeten h. *Poëten*; 2. vsz. 3. sor: *Stürme h. Qualen*; 3. vsz. 3. sor: *Wut h. Wuth*; 3. vsz. 5. sor: *Du ihm »bon soir!« h. Du ihm erst: b o n s o i r!*; 4. vsz. 4. sor: *Still und vergnügt ein Weilchen*; 5. vsz. 1. sor: *Nun, heisst es, wurden wir gescheidt*;

2. Dichter-Stimmen-közlés: központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: *zählten h. zälten*; 1. vsz. 6. sor: *Narren h. Närrchen*; 2. vsz. 1. sor: *Ich war ein trotziger Student*; 2. vsz. 3. sor: *Stürme h. Qualen*; 2. vsz. 5. sor: *ich damals es gewußt*; 3. vsz. 3. sor: *Ward h. Werd'*; 3. vsz. 5. sor: *Und riefest du ihm erst »bon soir!«*; 4. vsz. 1. sor: *wol h. wohl*; 4. vsz. 1. sor: *spaß'ge h. harge*; 4. vsz. 5. sor: *Geckenrock h. Geckenvolk*; 5. vsz. 1. sor: *beide h. groß*; 5. vsz. 4. sor: *Schafsgesichter h. Schafsgeschichter*;

VP-kiadás: központosásbeli, kis-nagybetűs írásmódbeli elt.; *dran h. végig: d'ran*; 1. vsz. 2. sor: *Und hattest h. Und du hattest*; 1. vsz. 6. sor: *Narren h. Närrchen*; 2. vsz. 1. sor: *Ich war ein trotziger Student*; 2. vsz. 3. sor: *Stürme h. Qualen*; 2. vsz. 5. sor: *ich damals es gewußt*; 3. vsz. 3. sor: *Ward h. Werd'*; 3. vsz. 5. sor: *Und riefest du ihm erst »bon soir!«*; 4. vsz. 1. sor: *wol h. wohl*; 4. vsz. 1. sor: *svaß'ge h. spaß'ge*; 5. vsz. 1. sor: *beide h. groß*; 5. vsz. 4. sor: *Schafsgesichter h. Schafsgeschichter*;

Magyarázat: Reviczky a verset beválogatta volna leendő német nyelvű verskötetébe. (Ld. Reviczky d. n., 1874-es, Korodának írt levelét, melyben megadta a beválogatandó költemények listáját. OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 47. levél);

A vers címzettje Jaross Lajka, Reviczky első, diákkori szerelme. Kapcsolatukról bővebben az *Ifjuságom* című kötet *Első szerelem* fejezetének kopfjában;

Koroda szerint a verset Reviczky elküldte Anastasius Grünnek és Rudolf Gottschalnak (Koroda Pál: *Reviczky Gyuláról. MSzal* 1889. XI. köt. 551.). A verset Reviczky tényleg megküldte Korodának, hiszen egy d. n., 1875-ös vagy 1876-os levelében azt válaszolta neki: „A »Kurze blauen Kleider« szép. Kívüle csak a Nam. Lied. kezdőversét s »Du stehst beim offnem Fenster«t, »Tempi passatit« [!] venném fel közös cím alatt »N. L.« A temetést rémítő meggondolatlanság volna bevenned.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 23. levél);

A verset Reviczky elküldte Komjáthy Jenőnek is: „Német verseim közül csak kettő tetszik nekem. Amelyiket Gáspár lefordított magyarra s az ide mellékelt »Tempi passati«. A többi csak kísérlet.” A vers kézírata ma már nincs a levél mellett [1877. július 25. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 9. sz. levél] – A Gáspár által lefordított vers valószínűleg a *Selbstmörder*, mivel arról Koroda tudni vélte, hogy Gáspár lefordította magyarra.];

Dengi János fordítása a *Délibáb* 1877. szeptember 7-i, 23. számának 178–179. oldalán jelent meg *Tempi passati* címmel. Dengi Reviczkynek szóló, 1877. szeptember 14-i leveléből kiderül, hogy Reviczkynek nemigen tetszhetett a fordítás: „Bocsáss meg, hogy úgy tönkretettem a »Tempi passati«-t; de lásd, én a németet csak könyvből tanultam annyira mennyire s meglehetősen fáradságomba kerül egy gyöngye fordítás is. Ird meg, mi nem tetszik benne, azaz, hogy mi tetszik?” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 6. levél);

Reviczky halála után német nyelvű verseiből Feleki Sándor többet lefordított, köztük ezt a verset is, cím nélkül, *Égkek szemű gyermek valál...* kezdettel. A szövegből egyértelmű, hogy Feleki a *Pannonia* közlése alapján magyarította a verset (az utolsó vsz. magyar fordítása hiányzik; *MSzal* 1890/1891. XV. 350.);

Égkek szemű gyermek valál

S hajad szőkébe tévedt.

Alig számláltunk összesen

Mindketten harmincz évet.

A két bohót körülvevé

Álomvilág, a csába;
Alig gondoltál erre még
A kék, rövid ruhába'!

Utánozám a »vad zsenit«.
És adtam a poétát.
Szívem' az édes szerelem
Először járta még át.
Ha tudtam vón, hogy válni kell,
Szerelmem szép világa!
Alig gondoltál erre még
A kék, rövid ruhába'!

A guvernánst s a haute-volée-t
Gyűlöltem szörnyűképen,
S ha egy suhancz megszólított
Dühtől sápadt a képem.
S ha válaszoltál: »bon soir«!
Irigykedém, én kába!
Alig gondoltál erre még
A kék, rövid ruhába'.

Tudod, mily furcsa sorsa van
A kék kis ibolyának?
Pár órán nyílik illatoz.
Tavasza ha újra támad.
Ficsur kabátján fonnyad el
Aztán a rét virága.
Alig gondoltál erre még
A kék, rövid ruhába'.

[az 5. vsz. fordítása hiányzik – A VP-kiadás a vers prózai fordítását adta a jegyzetekben (315.). Könnyű elérhetősége miatt ezt itt nem idézem];
Reviczky jó barátja, Szabó Endre – nyilvánvalóan Reviczky költeményének hatására és hangulatát idézve, de – a helyzet komikumát is megmutatva *Tempi passati* címmel írt verset, mely a *MSzal* 1887. novemberi számában látott napvilágot (147.);

tempi passati (lat.) – 'elmúlt idők';

gouvernante (fr.) – 'nevelőnő';

haute-volée (fr.) – 'felső tízezer';

bon soir (fr.) – 'jó estét'.

MŰFORDÍTÁSAI

Ebbe a fejezetbe kerültek azok a fordítások, amelyeket Reviczky magyarról németre, illetve németről magyarra fordított, beleértve a töredékesen fennmaradt alkotásokat is. A versek kronologikus sorrendben, ha datálásuk bizonytalan, a dátumhoz köthet versek mögött, abc-rendben következnek;

Vajthó László szerint Reviczky „kényes, válogatós fordító volt, mérőben lírai tolmács. ... Szépség és hűség kettős elve vezeti, s ha törésre kerül a dolog, inkább a szóbeli hűségből enged.” Reviczky valóban nagyon szabadon értelmezte a műfordítást, néha kész művészet volt megtalálni az eredeti verset. Ez azonban korántsem magyarázható azzal, hogy Reviczkynek beletört volna a fordításba a bicskája vagy hogy nem rendelkezett megfelelő poétikai, nyelvi, ritmikai stb. ismeretekkel. Sokkal inkább elvi okokat kell keresnünk mögötte.

A magyarról németre való fordításait Reviczky főként két lapban publikálta: egyrészt a Heinrich Penn szerkesztette, bécsi kiadású *Dichter-Stimmen aus Oesterreich-Ungarn* című irodalmi lap 1877–1878-as számaiban, másrészt a kassai német nyelvű *Pannonia* 1885–1886-os lapszámaiban, amikor elvállalta az újság szerkesztését.

Vajthó László *Reviczky Gyula* című könyvének egy lábjegyzetében felsorolja azoknak a magyar költőknek a nevét, akiktől Reviczky fordítani akart műfordítás-kötetében: „Az »Ältere und neuere Dichter« ciklusban ezek szerepeltek volna: Arany, Bajza, Berzsenyi, Dalmady, Eötvös, Erdélyi János, Jámor Pál, Kerényi, Kölcsey, Petőfi, Sárosi Gyula, Tolnai Lajos, Tompa, Tóth Kálmán, Vajda János, Vörösmarty, Zalár. A »Jungmagyaren« ciklusban: Ábrányi Emil, Ábrányi Kornél, Andrassy Béla, a fiatalon elhunyt költő (akit egy időben Aranyon kívül az egyetlen nagy magyar humoristának tart); Benedek Aladár, Endrődi Sándor, Gáspár Imre, Kiss József, Zilahy Imre.” (135.) Sok minden arra utal, hogy Vajthónál nyilvánvalóan lehettek mára már ismeretlen Reviczky-kéziratok;

REVICZKY VERSEINEK FORDÍTÁSKÖTETE

1896-ban – az 1895-ös Koroda-kötetből válogatva – Dr. Naschér Simon professzor egész kötetnyi Reviczky-verset fordított le németre, s a Lampel-cég lipcsei fiáléjában jelentette meg *Auswahl von Gedichten, nach dem ungarischen Texte des Dichters Reviczky Gyula, in metrischer deutscher Übertragung und mit einer Einleitung versehen. Aus dem Anlasse der Feier tausendjähriger Stiftung des ungar. Staates veröffentlicht* címmel. Naschér Simon 1841. március 16-án Liptószentmiklóson született, a bajai gimnáziumban tanult, ahol Kolmár József tanítványa volt, ahogy később Reviczkynek is Pozsonyban. Naschér ezután tanári oklevelet szerzett, rabbi lett, s 1866-tól a berlini zsidó hitközség rabbija és hitszónoka. A kész fordításokat – mint írja – megmutatta Kolmárnak is. Egyébként meglehetősen szabad fordítását adta a Reviczky-verseknek, többször eltért az eredeti versszakok és sorok számától, a metrumtól, s előfordult, hogy egyes versszakok német fordítását teljesen elhagyta. A kötet bevezetőjében ő maga is kijelentette, hogy: „Bei der Übersetzung habe ich mich vom Geiste und nicht vom Buchstaben der Dichtung leiten lassen. Meine Verse sind überwiegend in Trochäen, zuweilen in Jamben und nicht selten in Daktylen gehalten und bewegen sich insgesamt innerhalb dem Texte entsprechend gegliederter Reim-Strophen.” (5.) Reviczky verseinek szépségére egy kedves bajai barátja, Rudolf Drescher hívta föl a figyelmét, s ebben megerősítette Kolmár József is. Választásában nem mindig fedezhető fel biztos irodalmi ítélőkészség, hiszen egészen gyenge verseket is kijelölt a fordításra s meglehetősen sok olyan verset is lefordított, amelyet Reviczky nem válogatott be két kötetébe; fordításainak nagy része meglehetősen alacsony színvonalú és értékű (Farkas Gyula szerint: „leider schlechter”). Elképzelhető, hogy Naschér a Koroda-kötetből megismerhető „ismeretlen Reviczky” bemutatásának igénye is vezette, de bevezetőjében ezt nem állította. Többször is említette viszont, hogy fordítói tollát a hazaszeretet erősítése, az ezeréves államiság, a birodalom és a német-magyar barátság glorifikálásának vágya vezette. A kötetet – saját szavai szerint – „kleine Milleniums-Gabé”-nak szánta. A fordításkötet a budapesti könyvtárakban nem található. (Bécsi jelzete: ÖNB 90226 A). A Naschér-fordításokat mindenhol feltüntettem az illető vers jegyzeteiben;

Reviczky magánlevelezéséből kiderül, hogy a ma ismerteknél többet és más szerzőktől is fordított. Koroda Reviczkynek írt leveleiből kitűnik például, hogy létezett valamely Saphir- és Juvenalis-fordítása is, amely máig lappang vagy örökre elveszett. (Koroda Pál – Reviczky Gyulának, OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 22. levél).

MAGYAR NYELVŰ FORDÍTÁSAI

*JÖJJ TE TÜNDÉR... Friedrich Schiller – [1869–1870 k.]

Közlés: MSzal 1889. XI. köt. 551. FSZ;

Magyarázat: Az eredeti vers címe: *Der Jüngling am Bache*; a Koroda által említett négy sor a 4. vsz. 1–4. sora; Petőfi Sándor a verset *Iffjú a pataknál* címmel, előtte pedig már Szemere Pál is lefordította; Koroda szerint ez volt Reviczky első verskísérlete: „... 1871 augusztusában a szünidőre hozzánk jött Garam-Ujfalura. Volt már nálunk többször is, hisz a szünidőt minden évben vagy Léván vagy Ujfalun töltötte, de az előző nyarak gyermekes játékokkal teltek el, bár emlékszem, hogy – a negyedik osztály után – elszavalta nekem *legelső verses kísérletét*, Schiller egy versének fordítását; egy strófa, melyre különösen büszke volt, így hangzott...”;

Hivatkozás: Koroda Pál: *Reviczky Gyuláról*. MSzal 1889. XI. köt. 551.;

TÜNDÉR-KIRÁLY. Johann Wolfgang Goethe – [1873]

Változat: *A Rémkirály*, FSZ: Reviczky levele Márki Sándornak (Garam-Ujfalu, 1873. november 25.), MTAKKt. Márki Sándor-hagyaték, VII. doboz;

Közlések: Erdély 1873. október 2. 40. sz. 341. (Reviczky Gyula aláírással, *-gal jelzett szerkesztői megj.: „Goethe: »Erlkönig«-je fordítását a Fővárosi Lapok idei évfolyamának 45. és 146. számaiból (Gegus Gusztáv és Szász Béla fordításában) jelen fordítással összehasonlítva, csak gratulálhatunk derék munkatársunknak, kinek az átültetés így kitűnően sikerült. Szerk.” FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969. (*A Tündérkirály* címmel); NGB 1989. (*A Tündérkirály* címmel); VP 1996. (*A Tündérkirály* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az Erdély-beli közlést jelzi mint kötetben addig meg nem jelentet;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 4. vsz. 2. sor: tünde-király h. *tündérkirály*; az utolsó vsz. hiányzik;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Erlkönig* (1782);

A vers utolsó vsz-a hiányzik a kötetközlésekből, de az Erdély-közlésben megvan – pótoltam;

A *Pozsonyvidéki Lapok* október 13-án a következő hírt közölte: „Reviczky Gyula, mult évben a kir. gymnasiumban volt 8. osztályos tanuló, ki az ott létező önképzőkörben is háromszor nyert pályadíjat irodalmi dolgozataiért, mint örömmel látjuk az »Erdély« című s más irodalmi lapokban gyakran fellép munkálataival. Legújában Goethe »Erlkönig«-jét fordította sikeresen. Szolgálgának e tehetséges ifjunak e sorok buzdításul;

A vers említett fordításainak lelőhelye: Gegus Gusztáv (*FL* 1873. február 23. 45. sz.) és Szász Béla *A törpe király* címmel (*FL* 1873. június 27. 146. sz.);

A verset bizonyosan ismerte Koroda Pál is, mivel egy keltezetlen, de még pozsonyi diákkori éveiben a következőket írta Reviczkynek: „Göthe fordításod szép, de nekem az Erlkönig s a „pap családja” is jobban tetszik. Nem egészen áll az, hogy csak nagy költőket tudsz fordítani.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 22. levél);

Ld. a *Rémkirály* magyarázatait is;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.

***A RÉMKIRÁLY.** Johann Wolfgang Goethe – [1873]

Változat: *Tündér-király*, FSZ: Erdély 1873. október 2. 40. sz. 341.;

Kézirat: Levélben, Reviczky Márki Sándornak (Garam-Ujfalu, 1873. november 25.), MTAKKt. Márki Sándor-hagyaték, VII. doboz FSZ;

Közlések: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1961–1962. 181–182.;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers datálását a fordításváltozat dátuma szerint határoztam meg;

MTA-kézirat: 3. vsz. 2. sor: játszatozunk h. *játszadozunk*;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Erlkönig* (1782);

Reviczky 1873. november 25-i levelében elküldte a verset Márki Sándornak. Márki naplójában úgy emlékezett, hogy Reviczky ajánlotta föl neki, tartsák a kapcsolatot, s ő hogyan próbálta finoman visszautasítani a felkínálkozást. Ezzel szemben a fennmaradt Reviczky-levélből nagyon úgy tűnik, hogy ha volt is erőltetett ajánlat, az nem feltétlen Reviczkytól indult: „Örömmel fogadnám el a baráti levelezést illető ajánlatát, ha azon kérdés nem várna megoldásra, vajon mi kik alig néhányszor beszéltünk egymással, hol találhatjuk meg most mindjárt az összekötő kapcsot? A bizalom ugyebár nem egyszerre, hanem más tárgyak által közvetítve szokott jönni? Valjon miről írjunk elválasztottságunkban? [...] Mit kellene Önnek tehát, inkább elfogadná, mint ajánlatomat? Higgye meg, az ily levelezésnél a baráti kapocs de fog hiányozni. –

Ön, ha nem csalódom kiválóan tehetséges műfordító, s minthogy én is fordítgatok hébe-hóba, szíves bírálata bizonyára hasznomra válhatnék. – [...]

Hogy bizalmam jelét adjam, itt küldöm szíves bírálatára „Erlkönig” fordítását” (Reviczky – Márki Sándornak, OSzK Kt. Levelestár);

Márki válasza pedig nyilvánvalóan elég szíves lehetett, mivel Reviczky 1873. december 31-én kelt levelében már arról tudósította Korodát: „Márki Sándor újévtől kezdve »Irodalmi Értesítő« cím alatt

egy kis könyvészeti lapot fog szerkeszteni. Én is az előfizetők egyik gyűjtője vagyok. – Előfizethetnél rá. Jó lap lesz s olcsó.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári jelzés szerinti 3. levél); Márkival való kapcsolatáról ld. még a *Mentsvár* (a *Magány* című kötet versei között) és a *IV. Béla* (az 1871-es versek között) című versek magyarázatát!; Ld. a *Tündér-herceg* magyarázatait is;

Erlkönig – téves német kifejezés az elfek királyának megjelölésére, amelyet Herder (Erlkönigs Tochter) a dán 'ellerkonge' (vagyis 'elverkonge', azaz az elfek királya) félreértésével alkotott. Goethe *Erlkönig* című balladájával a kifejezés elterjedt a köztudatban. Magyarra Törpe-, Rémm- vagy Villi-királyra fordították a címet. A szó etimológiájának az égerfához (die Erle) szintén semmi köze nincs, bár úgy látszik, hogy Goethe gondolhatott rá, mert a verset eredetileg A *halásznő* daljátékába szötte bele, ahol a szín magas égerfák alatti folyó partján van. Az *Elfenliedchen* (1780) című dalában is az égerfákkal hozta kapcsolatba az elfeket.

A KEVLAARI BUCSU. Heinrich Heine – [1873]

Közlések: Erdély 1873. október 16. 42. sz. 335. FSZ; kötetközlések: NGB 1969. (d. n.); NGB 1989.; VP 1996. (A *kevlari búcsú* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Erdély*-beli közlést adja, addig kötetben nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 7. sor: Holt h. *Hol*; 1. vsz. 9. sor: fíjam h. *fiam*, 1. vsz. 13. sor: Lobognak a tarka h. *Lobognak tarka*; 4. vsz. 20. sor: fájdalmira h. *fájdalmimra*;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Die Wallfahrt nach Kevlaar*. 1823–1824. (A *Dalok könyve Hazatérés* című ciklusának záróverse.) Reviczky sem a 4 soros szakbeosztást nem tartotta be, sem a vers részeit elválasztó sorszámokat nem jelezte. Ma a vers Tandori Dezső fordításában olvasható magyarul a Heine-kötetekben;

Gáspár Imre biztosan ismerte a fordítást, hiszen é. n. október 22-i levelében emlegeti: „A »Kevlaari búcsú« – 3-4 hibás szak kivételével – újra haladásra mutat.” A fordítást említette még egy másik, d. n. levelében is. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 48. és 53. levél);

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét (A *kevlári búcsú* címmel) közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.

RÓZSI. Német ballada – [1873]

Közlések: Erdély 1873. november 6. 45. sz. 381. (A vers alatt: „Léva”) FSZ; kötetközlések: NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *Erdély*-beli közlést adja, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: kiemelésszerű, ékezetbeli, központosításbeli elt.; 4. vsz. 1. sor: óh h. *ó*;

Magyarázat: Az eredeti verset nem találtam meg;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve*. It 1955. 192–199.

LENÓRA. Gottfried August Bürger – [1874]

Közlések: Reform 1874. július 16. 193. sz. (*Bürger balladája* alcímmel) FSZ; kötetközlések: Kor. 1895.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Reform*-közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás (alapvetően a Paku-kiadás alapján): helyesírási, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosításbeli elt.; végig: óh h. *ó*; 1. vsz. 2. sor: álombul h. *álomból*; 1. vsz. 3. sor: „Holt vagy-e, Vilmos, hűtlen-é?”; a vsz.-ok sorrendje eltérő: 2. vsz. a 8. vsz. helyén; 2. vsz. 5. sor: Harsány h. *S harsány*; 2. vsz. 7. sor: tűzvén h. *tűzve*; 3. vsz. 3. sor: elejbe h. *mind*; 3. vsz. 4. sor: *Egymásnak integetnek*; 4. vsz. 6. sor: szakgatta h. *tépdeste*; 6. vsz. 7. sor: Ez a haszna h. *Ez haszna*; 8. vsz. 7. sor: lelke a más világon h. *lelke más világon*; 8. vsz. 8. sor: *Nyugalmat sose várjon*; 9. vsz. 3. sor: se ég h. *sem ég*; 13. vsz. kün megy h. *Künn nagy*; 14. vsz. 2. sor: *Alszol-é, vagy virasztasz?*; 14. vsz. 4. sor: siratsz-e h. *siratgatsz*; 1. sor: sügni h. *zúgni*; 17. vsz. 1. sor: mért föld h. *mért föld*; 17. vsz. 8. sor: *S ketten nászágyba' hálunk*; 18. vsz. 2. sor: ágyad vetve h. *ágyad ebbe*; 18. vsz. 5. sortól hiányzik az eredeti szöveg, a 18. vsz. 5–8. sor: valójában a 19. vsz. 5–8. sora; 20–23. vsz. hiányzik; 24. vsz. 3. sor: *És balra, jobb- s meg' balra tűnt*; 25. vsz. 4. sor: *Egy nép, mint árny inogva*; 26. vsz. 2. sor: sügva h. *zúgva*; 29. vsz. 5. sor: nyikorogv h. *nyirkogva*; 30. vsz. 7. sor: homokórával h. *porond órával*; 32. vsz. 8. sor: *Hallgassa lelked' Isten!*;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Lenore* (1773);

Koroda – helytelenül – Reviczky első nyomtatásban megjelent műveként emlegeti (MSzal 1889. XI. köt. 555.). A tévedés hátterében valószínűleg az a levél áll, amelyet Reviczky Gáspárnak küldött 1873. augusztus 8-án, még Léváról, amelyben arról érdeklődik: „Kérem véleményét afelől is, mely lapba lehetne a Lenóra beküldhető, s kívánságára forduló postával elküldhetném”; Egy dátum nélküli, 1874-es levelében pedig utalt a vers átdolgozására is: „Lenóra fordításomat olvasta, úgy amint az átjavítva a *Reform*-ban jött!” (Debreczeni Ellenőr 1894. november 23. 273. sz.);

Bürger (1747–1794) német költő. A magyar irodalomban nagy hatása volt balladáinak, melyeket a német és az angol népi epika ihletett. *Lenore* című művének hatása kimutatható Kölcsey és Arany balladaköltészetén is. Az 1870-es évektől Bürger hatása újra felerősödött a magyar irodalomban. Például 1874-ben Aigner Lajos a *Figyelőben* Bürger forrásairól írt hosszú cikket, felsorolta az eddig fölmerült lehetséges forrásokat (angol, illetve német ballada, szolgálólány éneke), s megemlítette, hogy a ballada története kísértetiesen emlékeztet *A holt völgyén* című magyar mesére, melynek – pl. Arany László és Gyulai Pál népköltési gyűjteményében – több változata is létezik. Aigner – egy német kritikussal vitázva – azt állította, hogy egyes nemzetek népköltészetének motívumai folyamatosan átöröklődnek és kölcsönöznek, bár ezenközben minden nemzet kicsit magához is hasonítja azt, de ennek ellenére ilyen esetekben plágiumról nem lehet beszélni (568–570.);

A verset többen is lefordították a korban, pl. Heinrich Gusztáv (*FL* 1878. július 30. 181. sz.).

A PAP CSALÁDJA. Heinrich Heine – [1875]

Közlések: ÚjId 1875. június 12. 24. sz. (*Heine-ből* címmel) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az ÚjId-közlést adja (*A halvány, ősz holdas...* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: *A temetőn magában*; 2. vsz. 3. sor: *Öregebb lánya álmos*; 4. vsz. 1. sor: *Tévedsz h. Hiszen*; 4. vsz. 1. sor: *felel h. felelt*; 4. vsz. 4. sor: *Apátok odalett*; 5. vsz. 1. sor: *S az öregebb lány ásít*; 5. vsz. 4. sor: *Tudom, ő megsegít!*; 7. vsz. 1. sor: *S a bibliával anyja*;

Magyarázat: A versnek eredetileg nincs címe, kezdősora: *Der bleiche herbstliche Halbmond...* 1823–1824. (*A Dalok könyve Hazatérés* című ciklusának 28. verse);

A verset bizonyosan ismerte Koroda Pál, mivel egy keltezetlen, de még pozsonyi diákkori éveiben a következőket írta Reviczkynek: „Göthe fordításod szép, de nekem az Erlkönig s a »pap családja« is jobban tetszik. Nem egészen áll az, hogy csak nagy költőket tudsz fordítani.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 22. levél);

Reviczky egy d. n. levelében figyelmeztette Korodát a versre: „Figyelmeztetlek már megjelent, vagy legközelebb közlendő dolgaimra: Kártyán minap’, Forgácsok (Erdély) Pap családja (Nógr lap.) Örök szerelem (Nef.) Stigmatizált szűz, 2. epigr. (Üstökös) Egy (Ref.) Beteg dalok (Magyar bazár.) sat.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 45. levél) – A *Nógrádi Lapok* közleményét nem találtam meg;

Reviczky a verset megküldte Emmának, majd évekkel később – nyilván összeállítandó kötete számára – visszakérhette tőle, mint az Emmának egy 1880. november 6-án kelt leveléből kiderül: „A kívánt költeményt melléklek, a »Ne sírj« és »Heine«-ből című versek megvannak? A többi, melyet említ, se nem bírom, se nem ismerem. ... Ez egyszer én pirongatom rendetlen barátomat, ki verseit csak úgy szétszórja, mintha értéktelen papír volna, javuljon e tekintetben. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 4. levél.)

EGY ELMARADT KÖNYÜTŐL... Heinrich Heine – [1875]

Közlések: ÚjId 1875. augusztus 28. 35. sz. 414. FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969. (*Egy elmaradt könnyűtől* címmel); NGB 1989. (*Egy elmaradt könnyűtől* címmel); VP 1996. (*Egy elmaradt könnyűtől* címmel);

Komlós-kronológiában szerepel, az ÚjId-közlést adja, a címben: *könnyűtől*, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: *napokból h. napakból*;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Was will die einsame Träne...* (*A Dalok könyvéből*). Hajnal Anna *Mit akar ez a magános...* címmel fordította le a verset;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét (*Egy elmaradt könnyűtől* címmel) közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.

SZÁRAZ LEVÉL A KÖNYVBEN. Anastasius Grün – [1876]

Közlések: 1. Veszprém 1876. szeptember 24. 39. sz. (1.) FSZ; 2. MoNv 1876. szeptember 24. 39. sz. 607.; 3. Esztergom 1876. szeptember 24. 39. sz.; 4. Erdély 1876. szeptember 23. 38. sz. 313. (megj.: „A

jeles költő legelső buzdítóim egyike volt. Kegyeletemet rovom le e kis fordítás által.” Átvétel a *Szünórától*; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, csak a *MoNv*-közlést adja mint kötetben addig meg nem jelentet, de helytelenül, szeptember 26-i dátummal;

Szövegkritikai jegyzetek: Mivel a *MoNv* betűkészletéből több hosszú magánhangzó hiányzott, az *Erdély* pedig szekunder forrásból jutott a vershez, a *Veszprém*-közlést vettem főszövegnek;

2. *MoNv*-közlés: ékezetbeli elt.;

3. Esztergom-közlés: ékezetbeli elt.; 2. vsz. 4. sor: e levélre h. a levélre;

4. *Erdély*-közlés: ékezetbeli elt.;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Das Blatt im Buche*;

A *Szünóra* című újság a Rácz Mihály szerkesztésében Nagyváradon indult. Egyes közlések azt írják, hogy a lap be sem indult, ez azonban nem igaz, mert Márki Sándor naplójában így emlékezett róla: „»Szünóra« címmel Rácz Miska Váradon szépirod., társad. és ismeretterjesztő lapot indított meg, melynek munkatársai közt ismerős neveket talállok. Én is csináltam neki most egy verset, Gáspárhoz intézve, a melyben ezt megszólom, hogy engem nem vállalt el barátjának.” [(1876. július 21.) – Az OSzK-ban ez időszakban három, rövid életű lapot találtam e címmel, de egyik sem azonos a keresettel.]; Anastasius Grün, azaz Anton Alexander Graf von Auersperg (1806–1876) osztrák költő. 1876 szeptemberében hunyt el. Álnévét a Metternich-érában vette föl, mert liberális elvei miatt ellentétbe került a Metternich-rendszerrel. Költészetében keveredik az osztrák barokk hagyománya, valamint a népköltészet hatása és a politikai tematikájú versek. A *MoNv* a költő nekrológja mellett verseiből egy egész oldalnyi fordítást közölt; Csukási József fordításában két hosszabb (*A gyűrű, A híd*), Reviczkytól ez a rövid költemény jelent meg;

Reviczky életében igen fontos szerepet játszott Grün, hiszen neki küldte el fiatalkori német nyelvű verseit. Választásában – Grün komoly tekintélyén és az osztrák irodalomban való hatalmán kívül – nyilván közrejátszott, hogy Grün első versgyűjteménye, a *Blätter der Liebe* egyértelműen Heine *Buch der Liebe* hatása alapján és modorában készült;

A verset a korszakban mások is lefordították. Vö. Illésy György fordításával: *A száraz levél a könyvben* címmel (*Képcsall* 1882. július 23. 43. sz.);

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers téves lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It* 1955. 192–199.

CSÖNDESEN LÉGY! Ida Baronin Reinsberg-Düringsfeld – [1878]

Közlések: 1. BpBazár 1878. július 1. 13. sz. 98.; 2. Békésmegyei Híradó 1879. október 5. 28. sz. (2.) **FSZ**; **kötetközlések:** Kor. 1895.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1878.;

BpBazár-közlés: helyesírás, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: *Érzelmid' soha el ne áruld.*; 1. vsz. 4. sor: *Szived üdvét, avagy keservét?*; 2. vsz. 1. sor: *Fájdalmidban h. Fájdalmadban*; 2. vsz. 2. sor: *Örülni h. S örülni*; 2. vsz. 3. sor: *Nyisd h. Nyissd*; 3. vsz. 1. sor: *Nap, ég, virág, előbb megértik*;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: *Érzelmid' soha el ne áruld.*; 2. vsz. 1. sor: *Fájdalmidban h. Fájdalmadban*; 3. vsz. 1. sor: *Nap, ég, virág, előbb megértik*;

Magyarázat: Ida Düringsfeld (1815–1876) ma már szinte ismeretlen német költő- és író. Főleg népszerű regényeket írt, de néhány verseskötetet is publikált;

Az eredeti verset nem találtam meg.

***[DU BIST WIE EINE BLUME.]** Heinrich Heine – [1878?]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/38/1. (fekete tollas tisztázat, de a kalligrafikus kézírásról nem dönthető el egyértelműen, a fiatal Reviczkyé-e vagy Koroda másolata; a 4 oldalas lapon az 2. lapon: *Toncsinak* című, eddig kiadatlan vers fordítása, a 3. lapon: az *Őszkor* című Lenau-vers fordítása, a 4. lapon: a *Herbst* című, eddig kiadatlan vers);

Kiadás: A kéziraton a vers alatt szerepel a *Szünóra* című lap neve, amelyben megjelent. A lap ma nem található meg budapesti közgyűjteményekben. (A *Szünóráról* bővebben a *Száraz levél a könyvben* című vers magyarázataiban!);

Magyarázat: A kézirat 4. oldalán szereplő vers lelőhelye alapján azonosítottam be az 1878-as évszámot, de könnyen elképzelhető, hogy a vers évekkel korábbi, hiszen unokatestvérével, Boronkay Antóniával 1873–1874-ben volt közelebbi kapcsolatban;

A vers kézirátán nem szerepel a vers magyarra fordított címe, csak a német. Elek István *Mint a virág, olyan vagy...* címmel adta fordítását. A verset Szász Károly is lefordította magyarra;

A verset Reviczky 1873. december 18-án, Gáspár Imrénének írt levelében említette: „A »Trost in Thränen«-re vonatkozólag Vilmar így szól: »Es werden Jahrhunderte vergehn, bis dies Lied erreicht,

geschweige denn übertroffen wird.« Hasonlólag Scherr és Lemcke is e hármat állítja fel mintadaloknak: »Trost in Thränen«, »Füllest wieder Busch und Thal« (Göthe) és »Du bist wie eine Blume«. Csodálom, hogy ön aránylag oly kevésre tartja. Én megvallom, tiz oly költeményért sem adom, minő »Der Jüngling am Bache« (mert ehhez hasonlítható legjobban.) Ily egyszerű versben annyi bájt és klasszicitást kifejezni csak Göthének adatott.» (Gáspár Imre: *Emlékek. Győry Vilmos és Reviczky Gyula hagyatékából.* MSzemle 1892. augusztus 28. 35. sz. 415.);

A verset Gáspár is említette egy levelezőlapján: „Du bist wie eine Blume...» szépen van fordítva. (Gáspár Imre – Reviczky Gyulának, Hajnik, 1876. augusztus 26. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 37. levél);

*EMMÁNAK I. Friedrich Schiller – [1878?]

Változat: *Emmának II.*, FSZ: Csöndes Órák 1878. október 15–22. 31–32. sz. 413.;

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/55/22 v. FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: A verset a versváltozat dátuma alapján tettem ide;

PIM-kézirat; 1. vsz. 5. sor: (a ceruzás írás tollal átírva) ~~De mint az ég esillaga~~; 1. vsz. 6. sor: (a ceruzás írás tollal átírva) ~~Csak sötét éjet várom~~; 2. vsz. 5. sor: (a ceruzás írás tollal átírva) ~~De~~ (fölírva) ~~Óh~~; 2. vsz. 5–6. sor között: (áth.) ~~S nem törődöl énvelem~~; 3. vsz. 1–2. sor: (áth.) ~~Emma! múlt lehet-e~~; 3. vsz. 2–3. sor között: (áth.) ~~A mi már a múlt idők világa / A szerelem, óh, az-e?~~; 3. vsz. 5. sor: (áth.) ~~hiszta~~-h. égi; 3. vsz. 6. sor alatt: (áth.) ~~Kihül-e mit földi láng~~;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *An Emma* (1797). Reviczky töredékes feljegyzéseiben az egyik papírlapon saját keze írásával egymás mellett szerepel a német vers és az erősen javított fordítás;

EMMÁNAK II. Friedrich Schiller – [1878]

Változat: *Emmának I.*, FSZ: PIM Kt. Analekta V. 4735/55/22 v.;

Közlések: Csöndes Órák 1878. október 15–22. 31–32. sz. 413. FSZ; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Csöndes Órák*-közlést adja mint kötetben addig meg nem jelentet;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli elt.; 3. vsz. 4–5. sor: oh h. ó;

Magyarázat: Ld. az *Emmának I.* jegyzeteit is!;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve.* It 1955. 192–199.

ŐSZKOR. Nikolaus Lenau – [1878]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/38/1. v. (fekete tollas tisztázat, de a kézírásról nem dönthető el egyértelműen, a fiatal Reviczkyé-e vagy Koroda másolata; a 4 oldalas lapon az 1. lapon: a *Du bist wie eine Blume* című, Heine-vers eddig kiadatlan fordítása, a 2. lapon: a *Toncsinak* című, eddig kiadatlan vers, a 4. lapon: a *Herbst* című, eddig kiadatlan vers) FSZ;

Közlések: Csöndes Órák 1878. szeptember 1. 25. sz. 335.; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Csöndes Órák*-közlést adja mint kötetben addig meg nem jelentet;

Szövegkritikai jegyzetek: Csöndes Órák-közlés: ékezetbeli, központosításbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: S daltól h. S a daltól;

VP-kiadás: ékezetbeli, központosításbeli elt.;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Herbst* 1833. (uezen cikluscím alatt). In: *Nicolaus Lenau's Sämtliche Werke*. Bd. 1. Hrsg. Anastasius Grün. Stuttgart, 1874. 41–42.;

Reviczky a 80-as években különösen megkedvelte Lenau költészetét. 1888. március 20-án Arcóból azt írta Korodának: „Gyakori olvasmányom itt Lenau. Mégis csak ő e század legnagyobb német lírikusa. Kítűnő a formában, gazdag képekben, színekben és hangulatokban, változatos és termékeny. Igazán nagy kár, hogy nem született harmincz évvel később, mert akkor már magyarul írt volna a »Bud. Szemle« most kifejtene, mennyivel jobb költő Lévy József.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 39. levél);

A verset lefordította Reviczky barátja, Dengi János is (*Erdély* 1875. október 8. 41. sz. 326. szerk. megj.: „átvétel a *Szatmár* című lapból”);

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve.* It 1955. 192–199.

*PERDITA. AZ ÉN HÁZAM A TE HÁZAD... – Ferdinand Dranmor – [1879]

Közlés: Családi Kör 1879. május 11. 19. sz. 437.

Megjegyzés: Az eredeti verset nem találtam meg.

MENNÉK ALUDNI MÁR... – Ferdinand Dranmor – [1879]

Közlések: 1. Hölgyek Lapja 1879. augusztus 3. 31. sz. 365. (Ferdinand Dranmor írói név alatt) **FSZ**; 2. A Hét 1894. november 11. 45. sz. 711. (*Mennék aludni már...* kezdettel, Dramuor írói név alatt); **kötetközlések:** Kor. 1895.; Paku 1944.; NGB 1969. (1877-es dátummal); NGB 1989. (1877-es dátummal); VP 1996. (1877-es dátummal);

Szövegkritikai jegyzetek: dátumkor.: 1879., a *HölgyekL*-közlés alapján, eddig: 1877.;

2. A Hét-közlés: helyesírási, központosásbeli elt.; 1. vsz. 7. sor: éjre vál' h. éjre vált; 2. vsz. 1–2. sor:

Ó drága gondolat,

Ami volt feledni!;

2. vsz. 4. sor: Harmat közé h. Zöld fű közé;

VP-kiadás: helyesírási, központosásbeli elt.; 1. vsz. 7. sor: vál' h. vált; 2. vsz. 1. sor: Ó, drága gondolat,

2. vsz. 4. sor: Zöld fű közé temetni; 3. vsz. 1. sor: Remény és vágy között;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Ich möchte schlafen gehen...*;

A Ferdinand Dranmor (máshol: Dranmor) írói nevét Ludwig Ferdinand von Schmid (1823–1888) svájci német költő vette föl. 1843–1887 között az Osztrák–Magyar Monarchia főkonzulja volt Rio de Janeiróban. Reviczky azért figyelhetett föl rá, mert Dranmorra erősen hatottak Schopenhauer tanai. Gyűjteményes kötete *Gesammelte Dichtungen* címmel 1873-ban jelent meg.

GYÖNYÖRŰ MÁJUSBAN. Heinrich Heine – [1879]

Közlések: Erdélyi Figyelő 1879. szeptember 28. 4. sz. 28. (*Heine dalaiból I–II.* címmel, a *Mért oly sápadt a rózsá ma...* kezdetű verssel, a versek külön cím n.) **FSZ**; **kötetközlések:** Paku 1944. (az Erdélyi Figyelő-közlés adata innen); NGB 1969. (*Gyönyörű májusban* címmel); NGB 1989. (*Gyönyörű májusban* címmel); VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: központosásbeli elt.;

Magyarázat: A Heine vers eredeti címe: *Im wunderschönen Monat Mai* (A Dalok könyve Lírai közbjáték című ciklusának darabja);

A verset Schumann megzenésítette;

Szakirodalom: Kristóf György: *Reviczky Gyula pályakezdéséhez. It* 1933. 131–142.

MÉRT OLY SÁPADT... Heinrich Heine – [1879]

Közlések: Erdélyi Figyelő 1879. szeptember 28. 4. sz. 28. (*Heine dalaiból* címmel, a *Gyönyörű májusban...* kezdetű verssel, a versek külön cím n.) **FSZ**; **kötetközlések:** Kor. 1895.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 1. sor: oly kedvtelen h. olyan kedvtelen; 2. vsz. 4. sor: egy h. a; végig: Ó h. Ó;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Warum sind denn die Rosen...*;

Szakirodalom: Kristóf György: *Reviczky Gyula pályakezdéséhez. It* 1933. 131–142.

CSAK EGYSZER LÁTTALAK. Edgar Allan Poe – [1880]

Közlések: FL 1880. november 7. 256. sz. 1267. **FSZ**; **kötetközlések:** Költők Lugasa 189–191.; Kor. 1895.; Paku 1944.; NGB 1969. (*Helénához* címmel); NGB 1989. (*Helénához* címmel); VP 1996. (*Helénához* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *FL*-közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: szakozási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 11–14. sor hiányzik; 2. vsz. 2. sor: nevén h. néven; 2. vsz. 20. sor: Ó h. Ó; 3. vsz. 15. sor: e h. a;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *To Helen* (1848);

A szakirodalomban eltérő felfogások uralkodnak, vajon ki a vers címzettje. Az egyik vélekedés szerint a egyik iskolatársa édesanyjának emlékére írta, a másik szerint a külön költőnőhöz, Sarah Helen Power Whitmanhez, akit Poe eljegyzett, miután elvesztette feleségét. A cím a személyes élményen túl azonban általános jelentésben mindenképpen utal Zeusz lányára, Szép Helénára.

ISTEN VELED! Adalbert Chamisso – [1881]

Közlések: FL 1881. január 27. 21. sz. 105. **FSZ**; **kötetközlések:** NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, de helytelen: február 6-i dátummal, az *FL*-közlést jelzi mint kötetben addig meg nem jelentet;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, központosásbeli elt.;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Lebe wohl* (1826) (*Chamissos Werke*. Hrsg. Oskar F. Walzel. Stuttgart, 1842. 89.);

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It 1955. 192–199.*

*BONCOURT VÁRA. Adalbert Chamisso – [1881]

Közlések: 1. VU 1881. február 6. 6. sz. 82. **FSZ;** 2. Filológiai Közlöny 1962. 1. sz. 152.;

Szövegkritikai jegyzetek: Filológiai Közlöny-közlés: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 9. vsz. 3. sor: Bebolyongtam h. *Bebolyongva*;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Das Schloss Boncourt* (1827) (*Chamissos Werke*. Hrsg. Oskar F. Walzel. Stuttgart, 1842. 58.);

A vár a visszavonhatatlanul elmúlt és idilli gyermekkor szimbólumává vált az irodalomban;

Az ismeretlen verset Kunszery Gyula már 1962-ben publikálta a *Filológiai Közlönyben* (1. sz. 151–153.), ennek ellenére nem került be a későbbi kiadásokba. Kunszery bemutatja, hogy Reviczky nem tartotta magát az eredeti vers formájához és verseléséhez sem: „Az eredeti vers melankolikus, elégikus hangulatot szuggeráló anapestusokkal váltakozó jambikus lejtése teljesen elvész a fordítás pattogó magyaros ritmusában. Az eredeti vers szívhez szóló elrövedező, elmélázó öreges hangulatából a fordítás úgyszólván semmit sem tud érzékeltetni ... Mert ne feledjük, hogy az eredetit egy fáradt öreg ember írta, a fordítás pedig egy elkeseredettségében is magabiztos, ambíciózus fiatal ember műve” – magyarázta Kunszery;

Adalbert von Chamisso (1781–1839) német író, költő. Családja a francia forradalom elől menekült Németországba. Leghíresebb műve a *Peter Schlemihls wundersame Gedichte* című lélektani regénye (1834), amelyben az író az ifjúságára tekint vissza;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. It 1955. 192–199.*

ISTEN HA VOLNÉK ÉN. René-Francois-Armand Sully-Prudhomme – [1882]

Közlések: FL 1882. október 6. 229. sz. 1419. **FSZ;** **kötetközlések:** Kor. 1895.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *FL*-közlést adja;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 3. sor: sose h. *sohse*; 2. vsz. 3. sor: dolog h. *munka*; 2. vsz. 4. sor: *Ha isten volnék én*;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Si j'étais Dieu*. In: *Poésies de Sully Prudhomme. Stances et poèmes*. (1865–1866) című, 1882-es kötetében, a *Stances* ciklusban (104.);

Sully-Prudhomme (1839–1907) a Victor Hugo nyomán indult parnasszista iskola tagja. Poézisét történelem- és természetbölcséleti gondolatok ihlették. *Les solitudes* című, 1869-ben megjelent kötetének versei a szív magányáról szólnak;

Nem lehet biztosan tudni, de elképzelhető, hogy erről a versről van szó az 1885. szeptember 11-i Justhnak szóló levelében: „S még valamire kérném a Szemle nevében. Reklámot csinálna vele a Szemlének, ha rendelkezésére bocsátaná azt a verset, melyet Sully Prudhomme irt emlékkönyvébe. Én szívesen lefordítanám.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 3. levél.) Az viszont bizonyosnak látszik, hogy a vers Justh közvetítésén keresztül jutott hozzá.

„SAVONAROLÁ”-BÓL. Nikolaus Lenau – [1882]

Közlések: Szabadság 1882. június 18. (Székesfehérvár) **FSZ;** **kötetközlések:** Kor. 1895. („Savonarolá”-ból címmel); Paku 1944. („Szavonarolá”-ból címmel); NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: 1882., mivel a folyóiratközlés eddig nem volt ismert, a versfordítás eddig d. n. szerepelt a kötetekben;

Szabadság-közlés: 2. vsz. 2. sor: mind h. javítottam: *mint*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 2. vsz. 2. sor: küszködve h. *küzködve*; 2. vsz. 3. sor: mint h. *mind*;

Magyarázat: A mű eredeti címe: *Savonarola*. (1873.) (*Lenaus Sämtliche Werke*. Bd. 2. Hrsg. Anastasius Grün. Stuttgart, 1881. 199–328.);

A szakirodalom nem szól róla, hogy Reviczky nem összefüggő részletet fordított le a hosszú versből, hanem kiragadott versszakokat helyezett egymás mögé, ráadásul előfordult, hogy az eredeti műben elfoglalt helyükhöz képest sorrendjük föl is cserélődött. Emellett annyira szabadon fordította a részletek nagy részét, hogy egyes esetekben alig lehetett nyomára akadni az illető passzusoknak. (A részletek eredeti helye: 1. vsz.: 9., *Die Antwort* című fejezet, 237. old. 3. vsz.; 2. vsz.: 9., *Die Antwort* című fejezet, 236. old. 1. vsz.; 3. vsz. *Die Antwort* című fejezet, 230. old. 2. vsz.; 4–5. vsz. *Die Antwort* című fejezet, 233. vsz. 1–2. vsz.; 6–8. vsz.: *Die Tortur* című fejezet, 305–306. old. 2., 1–2. vsz.;

Szakirodalom: Murányi Lajos: *Mikszáth- és Reviczky-írárok, szövegvariánsok a székesfehérvári Szabadságban*. Fejér Megyei Könyvtáros 1980. 2. sz. 42–45.

A TÁVOLBA. 1–2. Nikolaus Lenau – [1883]

1. TÁVOL, IDEGEN HELYEN...

2. SIETŐS ÉS HERVATAG...

Közlések: FL 1883. szeptember 28. 227. sz. 1443. **FSZ**; **kötetközlések:** Kor. 1895. (*A távolba* címmel, a versek külön cím n.); Paku (*I–II.* alcímmel, a versek külön cím n.); NGB 1969. (*Távolban* címmel, *1–2.* alcímmel, a versek külön cím n.); NGB 1989. (*Távolban* címmel, *1–2.* alcímmel, a versek külön cím n.); VP 1996. (*Távolban* címmel, *1–2.* alcímmel, a versek külön cím n.);

A Komlós-kronológiában szerepel, az FL-közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: *Távol, idegen helyen...* kezdetűben: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 3. vsz. 1. sor: *Öh h. Ó*; *Sietős és hervatag...* kezdetű versben: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli elt.;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *An die Entfernte* (1837) (*a Liebesklänge* – 'Szerelmi hangok' című ciklusban – *Nicolaus Lenaus Sämtliche Werke*. Bd. 1. Hrsg. Anastasius Grün. Stuttgart, 1874. 189–190.)

*PEPITÁHOZ. Alfred Musset – [1884]

Közlés: Aradi Hírlap 1884. február 12. 35. sz. **FSZ**;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *A Pépa*. (1831) (*Oeuvres de Alfred de Musset*. Paris, 1867. 41.); A verset ma Sárközi György fordításában ismerjük;

Musset a francia romantika lírikusa. Élete és munkássága is nagyon izgalmasan folyt. Híres volt beteges érzékenységről; hallucinációk és víziók gyötörték, nyughatatlan életében sehol nem találta helyét. Regényes és viharos szerelem fűzte George Sand-hoz. Fiatalon féktelen életmódot vitt, az itálnak és a szerelemnek élt. Reviczkyt figyelmét különösen felkelthette alakja, hiszen a romantikus Musset vívta az egyik leghevesebb harcot a francia klasszikus költészet híveivel; az Arsenál írói kör tagja s jó barátja volt Reviczky nagy kedvencének, Victor Hugónak. Nagy érdemeket szerzett a klasszikus francia nyelv- és formanyelv megújításában és az érzelmi-hangulati feszültség megverselésében. Bizonyos, hogy Reviczky nem franciából, hanem németből fordította.

BÜRGER EPIGRAMMAIBÓL. 1–6. Gottfried August Bürger – [1885]

1. HA RÁGALOM MEGCSPIDESETT...

2. RAJONGÓK A MONARCHIÁÉRT...

3. VAN A VILÁGON SOK SZAMÁR...

4. HOL NEM LÁTNÍ SZENDESÉGET...

5. PANASZ KEL ÍGY MEG ÚGY GYAKORTA...

6. AMIG VAN EGY ÉP TAGJA...

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/42. r-v. (a versek sorrendje beszámozva: 2-1-3-5-4-6) **FSZ**;

Közlések: Pikáns Lapok 1885. november 15. 46. sz. 2. (*1–4.* alcímmel az 1., a 3., az 5. és a 6. vers, a versek külön cím n.); **kötetközlések:** Kor. 1895. (*Bürger epigrammaiból 1–4.* címmel, a 2. és a 4. vers hiányzik, így 1. *Ha rágalom megcsipdesett...*, 2. *Van a világon sok számár...*, 3. *Panasz kel így meg úgy gyakorta...*, 4. *Amig van egy ép tagja...* kezdettel, a versek külön cím n.); Paku 1944. (*Bürger epigrammaiból 1–4.* címmel, a 2. és a 4. vers hiányzik, így 1. *Ha rágalom megcsipdesett...*, 2. *Van a világon sok számár...*, 3. *Panasz kel így meg úgy gyakorta...*, 4. *Amig van egy ép tagja...* kezdettel, a versek külön cím n.); NGB 1969. (*Bürger epigrammaiból 1–4.* címmel, a 2. és a 4. vers hiányzik, így 1. *Ha rágalom megcsipdesett...*, 2. *Van a világon sok számár...*, 3. *Panasz kel így meg úgy gyakorta...*, 4. *Amig van egy ép tagja...* kezdettel, a versek külön cím n.); NGB 1989. (*Bürger epigrammaiból 1–4.* címmel, a 2. és a 4. vers hiányzik, így 1. *Ha rágalom megcsipdesett...*, 2. *Van a világon sok számár...*, 3. *Panasz kel így meg úgy gyakorta...*, 4. *Amig van egy ép tagja...* kezdettel, a versek külön cím n.); VP 1996. (*Bürger epigrammaiból 1–6.* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: 1.: 1. sor: (áth. ~~Ki~~) (fölötte) *Ha*; 3. sor: (áth. ~~Olyan~~) (beszúrás oldalt) *Az a*; 4. sor: *Melye*(jav. *tn*);

3.: 4. sor: (áth. ~~Miért nem látom át~~) (alatta) *Mi* (áth. ~~jussom~~) (beszúrva oldal) *joggal nem tudom*;

5.: 1. sor: (áth. ~~Igy úgy panaszkodnak~~) (fölötte) *Panasz kel így meg úgy gyakorta*; 2. sor: (áth. ~~A felfuvalkodott~~) (fölötte) *Fenhéjázó, gőgös nagyokra*; (alatta, áth. ~~A gőgösen járó~~); 3. sor: (áth. ~~Letennék~~) (beszúrva, oldalt) *Alábbszállítnák űk e büszkeséget*; 4. sor: (áth. ~~Ha~~) (beszúrás, alatta) *Mihelyt ti nem csúsznátok*;

VP-kiadás: 1.: ékezetbeli, központosásbeli elt.; 1. vsz. 4. sor: legizesebb h. *legédesebb*;

2.: helyesírási elt.; 1. sor: monarchiáért h. *monarchiáért*;

- 3.: helyesírási, ékezetbeli, egybe-külön írásmódbeli elt.;
- 4.: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli;
- 5.: ékezetbeli, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási elt.;
- Amig van egy ép tagja...* kezdetűben: központosásbeli elt.; 6. sor: életét h. *életét*;
- Magyarázat:** A versek eredeti címe: 1. *Trost* 1785. (Vigas),
2. *Vorschlag zur Güte* 1792. (Javaslat jóságra),
3. *Die Esel und die Nachtigallen* 1789. (A szamarak és a csalogányok),
4. *Reiz und Schönheit* 1792. (Báj és szépség),
5. *Mittel gegen den Hochmut der Größen* 1787. (A nagyok gőgje elleni eszköz),
6. *Mannstrotz* 1787. (Férfidac).

ÉJFÉLI SZÁMVETÉS. Charles Baudelaire – [1886]

Közlések: Arad és Vidéke 1886. szeptember 16. 211. sz. (1.) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895.; Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

AfKomlós-kronológiában szerepel, az *Arad és Vidéke*-közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: Arad és Vidéke-közlés: a lap betűkészletéből hiányzott az *í*, *ú* és *ű*, így több helyen – a verselés miatt – javítottam a rövid ékezeteket;

VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *L' Examen de Minuit* (A Romlás virágai 1863-as kiadásában);

Reviczky Gyula volt Baudelaire első magyar fordítója. Az úttörő-pozícióról Reviczky is tudott, hiszen az *Arad és Vidéke*-beli fordításhoz a következő jegyzetet fűzte: „Baudelaire, akinek tudtommal még eddig nem akadt magyar fordítója, a *lírikusok Zolája*. Hires kötete, melynek címe *A gonosz virágai*, 1857-ben jelent meg. Zola feltűnte óta sokat emlegetett, nagy népszerűségű lantos, kinél cinikusabb pesszimizmussal még alig szólalt meg lantos. R. Gy.”

(A pesszimizmussal kapcsolatosan az 1886. augusztus 12-én Justh-nak írt leveléből még több részletet ld. az *Ifjú pesszimistának* című versének magyarázataiban!);

Korompay H. János szerint Baudelaire közvetítésében Reviczky barátai, Justh Zsigmond, Gozdsu Elek, Ambrus Zoltán játszottak közre. (Korompay, 61–62.) Koroda Reviczky kávéházi baráti körei kapcsán úgy emlékezett, hogy: „A másik a Kammon-társaság, mely később a Hungáriába költözött át. Ehhez Ambrus Zoltán és Justh Zsigmond vonzották Reviczkyt. Nem ragadt rá tőlük a »modernizmus« és egyéb izmusok láza, mely akkor kezdett dühöngeni; de szívesen beszélt velük Flaubert-ről, Stendhal-ról, Leconte de Lisle-ről, főképp Baudelaire-ről, kit fordítani is kezdett.” (*Reviczky Gyula összes költeményei*. Bev. Bp., 1902. 33.);

Korompay kiemeli, hogy: „Reviczky láthatólag kevésbé fogékony ez ironikus jelentésréteg iránt, s így fordítása a vershelyzet konvencionálisabb mozzanatainak hangsúlyozása felé tolódik el. Ez líratörténetileg visszalépést jelent: visszalépést az ambivalens, összetett líraiságtól egy leegyszerűsítő, egyneműsítő értelmezéséhez.

Hasonló tendencia nyilvánul meg az olyan etikai kategóriák esetében is, mint a *jó* vagy a *bűn*. Ilyen polarizált értékszembesítésről Baudeleire-nél nincsen szó, sőt egész verseskötete ellentmond ennek, az esztétikai és etikai szintet minden előzménytől eltérően ötvöző *Les Fleurs du Mal* cím jegyében.” (Korompay, 65.) – Úgy vélem, Reviczky pontosan a „jó” és a „bűn” egymás ellen feszülő kategóriája, azaz önnön etikai rendszere kulcsfogalmainak felfedezése miatt fogott a Baudeleire-vers fordításához; arról lehet tehát szó, hogy a fordítói alázatosságot, ügyességet és ötletességet háttérbe szorította az, hogy saját etikai kérdésfeltevéseire találjon választ vagy megerősítést. Korompay is úgy véli, hogy „Reviczky tehát – új műalkotást teremtve – *átértelmezi* Baudelaire-t, mégpedig oly módon, hogy a mű különböző szintjein megnyilvánuló különbségek egymást felerősítve határozzák meg a vers jelentésének átalakulását: az eredetitől eltérően feltűnnek az erkölcsi világrend, az objektív etikai normarendszer és a hozzájuk viszonyuló ember konfliktusai.” (Korompay, 68.);

Korompay szerint nem igazán bizonyíthatóak azok a vélekedések, melyek szerint Reviczkyre már e fordítása előtt hatott volna Baudelaire költészete (pl. 1870-es évekbeli satanisztikus, illetve perdita-versei esetében);

A francia irodalommal kapcsolatos felfogásáról Reviczky hosszabban írt Justh Zsigmondnak 1886. augusztus 12-i levelében: „Arra kérem, hagyja már azokat a francziákat s vegye elő az angolokat, németeket, spanyolokat, oroszokat. Ezeknél még talál természetes affektusokat, egészséges arczszínt, napsugarat, humort. S milyen szemfényvesztők azok a gallusok! Jelentéktelen ötletekből, ezer év óta elcsépelet frázisokból világnézetet, filozófiai rendszert, költői iskolát csinálnak! S milyen szárazok, milyen kedélytelenek! Igazán büszke vagyok rá, hogy nem kellene... Hanem, úgy látszik, hódítanak mindenfelé, a mi aztán szomorú következtetésekkel birhat. Mert hogy ez nem költészet, hogy nagy költő ebből a talajból sohasem fog születni, az egészen bizonyos. De hiszen nem muszáj. Lehet, hogy egy

kornak végén vagyunk ismét s a poézis, isten tudja hány századra eltűnik a föld kerekességéről. Így volt ez a római birodalom hanyatlásakor is.” (Reviczky – Justh Zsigmondnak, OSzK Kt. Levelestár, !!); Ugyanerről a témáról fennmaradt Reviczkynek egy töredékes följegyzése is: „Az orosz nagy regényírók megindítanak, ezért helyezem a franciák fölé

A franciák legalább komoly művé- [...]

Zoláig; Zola már elfajzás.” (PIM Kt. Analekta V. 4735/55/49 v.);

Szakirodalom: Korompay H. János a *Műfordítás és líraszemlélet. Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései* című könyvében a III. fejezet első részében kimerítően elemzi Reviczky Baudelaire-élményét, Baudelaire-utalásait és versfordításának körülményeit és sajátosságait. (Bp., 1988. 49–77.)

SPLEEN. Paul Bourget – [1886]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/38–39. (a 38. lapon magyarul, a 39. lapon Reviczky kézírásával franciául leírva) FSZ;

Közlések: 1. OrszVil 1886. szeptember 25. 39. sz. 622.; 2. Alföld 1888. május 20. 118. sz. (1.); **kötetközlések:** Külföldi Iant. 2. köt. 1888.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszVil*-közlést jelzi, kötetben addig nem jelent meg;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: 2. vsz. 2. sor: *ünnepe* (áth. *a-meselye*) (fölötte) *a kedves*; a 39. oldalon, a francia szövegben, az 1. és a 2. vsz. között: *Minden valót utálni kénytelen*;

1. OrszVil-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.;

2. Alföld-közlés: ékezetbeli (a lap betűkészletéből hiányzott az *i* és az *ü*); központosásbeli elt.;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Spleen* (1875);

Paul Bourget (1852–1935) francia író, költő, esztéta. Bár főleg sikeres regényíróként ismert, de a 70-es években megjelent verseskötetei a francia líra modernizálásában játszottak fontos szerepet. Fiatalon Taine materialista determinizmusának hatására szembefordult Zola és a naturalizmus eszméivel, mivel úgy érezte, az irodalomból nem lehet kiűzni a lélektant. Legfőbb elve az lett, hogy meg kell teremteni „az erkölcs világának egységét”. Reviczky figyelmét nyilván Zola-ellenessége keltette föl, s munkásságát Justh Zsigmond és Ambrus Zoltán közvetítésével ismerhette meg, akiknek művészetére erős hatást gyakorolt. Bourget összes műveit Tóth Béla, Reviczky jó barátja fordította le s kezdte publikálni 1893-ban;

Szakirodalom: A Koroda-kiadásokból hiányzó vers lelőhelyét közölte Komlós Aladár: *Reviczky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve. Irodalomtörténet* 1955. 192–199.

DALOK A NÁDASBÓL I–V. Nikolaus Lenau – [1888]

I. ALKONYODIK ODA ÁLTAL...

II. FELLEG GYŰL AZ ALKONY-ÉGEN...

III. LOPVA BOLYGOK ESTE VÉGIG...

IV. ESTHAJNAL. A NAP...

V. MÉLA HOLDFÉNY LEJTI TÁNCZÁT...

Közlések: OrszVil 1888. május 19. 21. sz. 322. (a versek külön cím n.) FSZ; **kötetközlések:** Kor. 1895. (a versek külön cím n., I. *Alkonyodik oda által...*; II. *Felleg gyűl az alkony-égen...* kezdettel); Paku 1944. (a versek külön cím n.); NGB 1969. (1–5. alcímmel, a versek külön cím n.); NGB 1989. (1–5. alcímmel, a versek külön cím n.); VP 1996. (1–5. alcímmel, *Alkonyodik odaáltal, Felleg gyűl az alkonyégen...* kezdettel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az *OrszV*-közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-közlés: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; *Alkonyodik oda-által...* kezdetűben: 1. vsz. 3. sor: lombos h. lomha;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Schilflieder* (1832 – a *Sehnsucht* – ‘Vágyódás’ című ciklusban). (Nikolaus Lenaus *Sämtliche Werke*. 1. Bd. Hrsg. Anastasius Grün. Stuttgart, 1874. 14–15.) A versek külön cím n. 1. *Drüben geht dir Sonne scheiden...*, 2. *Trübe wird's, die Wolken jagen...*, 3. *Auf geheimem Waldespfade*, 4. *Sonnenuntergang...*, 5. *Auf dem Teich, dem regungslosen*.

A KÖNYV VIGASZA. Johann Wolfgang Goethe – [d. n.]

Kötetközlések: Kor. 1895. FSZ; Paku 1944. (A *könny vigasza* címmel); NGB 1969. (A *könny vigasza* címmel); NGB 1989. (A *könny vigasza* címmel); VP 1996. (A *könny vigasza* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; végig: 6h h. ó;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Trost in Tränen* (1803).

NÉZD A FOLYÓT. Nikolaus Lenau – [d. n.]

Kézirat: OSzK Kt. Analekta 5129. v. (A cím alatt: „Lenau”. A név mellett *-os megj.: „a nagy lírikus hatyudala”, fekete tintás, a *Mi lenne, hogyha összejönnénk...* kezdetű verssel egy lapon) FSZ;

Kötetközlések: Kor. 1895. (*Lenau hattyudala* címmel); Paku 1944.; NGB 1969.; NGB 1989.; VP 1996.;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: 2. vsz. 2. sor: (áth. *Könnyebb lesz elviselned*) (alatta, áth. *Hija annak*) (a sor mellett, egymás alatt *tűr/ni* (alatta) *híjja néked* (alatta) *tűr/rom*) (a verssorok alatt) *Ez lesz könnyebbülésed*; 3. vsz. 1. sor: (beszúrva) *Óh* (jav. *N*)nézzed; 3. vsz. 4. sor: (áth. *A hullámot s a multat*); (áth. *A-mult*) (alatta) *Multad, mint alkonyult nap*;

VP-kiadás: egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; végig: óh h. ó; 1. vsz. 1–2. sor: *Ha eltűnik léted java,*

Nem térhet vissza többé; 1. vsz. 3. sor: csak h. *hol*; 1. vsz. 4. sor: *Tolul s merül örökké*; 3. vsz. 3. sor: rajtok h. *rajtuk*;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Blick in den Strom* (1844) '*Pillantás a folyóba*'. Lenau két utolsó költeményének egyike, mely úgy maradt fenn, hogy Karl Schurz, Lenau sógora 1844 szeptemberében meglátogatta az akkor már a winnendeni tébolydában élő költőt, aki elszavalta neki két versét, ez volt az egyik. Schurz szerint, aki később életrajzot is írt Lenauról, úgy emlékezett, hogy Lenau a vers keletkezéséről a következőket mesélte: „egy robogó vonaton írta, amikor elméje már elborulóban volt, s úgy akart meggyőződni arról vajjon épeszü-e, hogy verset költött.”

UTSZÉLI ERDŐ. Nikolaus Lenau – [d. n.]

Kötetközlések: Kor. 1895. FSZ; Paku 1944. (*Útszéli erdő* címmel); NGB 1969. (*Útszéli erdő* címmel); NGB 1989. (*Útszéli erdő* címmel); VP 1996. (*Útszéli erdő* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli elt.;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Ein offner Wald* 1844. a (*Gedichte* című fejezetben – *Nicolaus Lenaus Sämtliche Werke*. Bd. 2. Stuttgart, 1874. 337.)

NÉMET NYELVŰ FORDÍTÁSAI

***WANDERLIED I.** Gáspár Imre – [1873]

Változat: *Wanderlied II.*, FSZ: Dichter-Stimmen 1878. 6–7. sz. 46. (*Zwei Lieder* címmel, a *Hier saßen wir* című verssel együtt közölve);

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1370/10. v. (A lap rectóján és a versón az *An meinem Namenstag* című Gáspár Imre-vers német nyelvű fordítása) FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: A vers születését az 1873. december 12-i levél alapján lehetett megállapítani;

2. vsz. 2. sor: *seine*(áth. *m*)r; 3. vsz. 3. sor: (áth. *Die*);

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Vándor-dalok* címmel megjelent a *Gáspár Imre költeményei* című kötetben (Bp., 1876. 124.), annak 2. darabja: *Vándorbot van kezemben...* (Elérhetősége miatt itt nem közlöm.);

A verset Gáspár Bezegh Bertának, unokatestvérének ajánlotta, akivel Reviczkynek egy hajniki tartózkodása alkalmával rövid szerelmi kalandja volt és verset is írt hozzá. (Vö. a *Noch einmal* című vers magyarázataival);

A fordítás nem tetszett Gáspárnak: „Az én »Vándordalom« sem igen sikerült. »Die Hand mein«, ... »jetzund« (jaj!), 's a metr. hibák mutatják hogy erőltetett. Az utolsó strophá azonban szebb az eredetinel.” (Hajnik, 1873. december 12. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 7. levél);

Reviczky 1873. december 18-i levelében azt válaszolta Gáspárnak: „A »vándordal« fordítására azt mondja, hogy a metrum hibás. Nem hinném. Talán mert anapestusok vannak benne, mint azt jambussal keverve s legujabb lírikusok. – persze nem Göthe, Schiller, hanem egy Heine, Lenau – használják?” (Gáspár Imre: *Emlékek. Győry Vilmos és Reviczky Gyula hagyatékából*. MSzemle 1892. augusztus 28. 35. sz. 415.)

***WANDERLIED II.** Gáspár Imre – [1878]

Változat: *Wanderlied I.*, FSZ: PIM Kt. Analekta V. 1370/10. v. (A lap rectóján és a versón az *An meinem Namenstag* című Gáspár Imre-vers német nyelvű fordítása) – ld. az 1873-as verseknél;

Közlés: Dichter-Stimmen 1878. 6–7. sz. 46. (*Zwei Lieder* címmel, a *Hier saßen wir* című verssel együtt közölve);

Magyarázat: A versről ld. a *Wanderlied I.* jegyzeteit!

***FRAU AGNES I.** Arany János – [1874]

Változat: *Frau Agnes II.*, FSZ: Pannonia 1885. szeptember 30. 111. sz.;

Kézirat: Levélben, 1874. december 12. (1–10., 12–19. 25–26. vsz.; Reviczky Gyula – Koroda Pálnak, OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 12. levél) FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: 2. vsz. 2. sor: *reibst du*, (áth. *zeige*) *sage*; Reviczky az 1. vsz.-on kívül sehol nem írta ki a visszatérő 5. sort;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Ágnes asszony*. (AJÖM I. 213–216.; 130 sor, 26 vsz.);

Reviczky 1874. december 12-én Budapestről kelt levelében tudatja arról, hogy fordítja a verset: „Steinacker anthológiája már megjelent. [...] Évek mulva én is kiadhatnék ilyen gyűjteményt, mert neki fogtam a fordításoknak s Aranynak akarok mindenekelőtt satísfactiót szolgáltatni. – Most Agnes asszonyt fordítom, s küldöm bírálat végett az eddig elkészült versszakokat.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 12. levél);

Reviczky elemző tanulmányt is írt a műről, mely az *Erdély* 1875. 17–18. számában jelent meg (130–131.);

A vers Neugebauer László fordításában is ismeretes – mint arról a *VU* egy tudósításából is értesülünk, amely hír arról szólt, hogy Lewinsky hatalmas sikert aratva olvasta föl Arany *Ágnes asszony*ának német fordítását, valamint Kiss József *Ágota kisasszony* című alkotását. (*VU* 1882. január 10. 7. sz. 47.)

Reviczky egy másik, Korodának írt levelében utalt arra, hogy szerinte Kiss József *Ágota kisasszony* című balladája, mely ismertté tette a nevét, Arany balladájának hatására keletkezett. Az *Ágota kisasszony*t egyébként Lewinsky olvasta föl hatalmas sikerrel a Petőfi Társaságban 1882. január 17-én. Arany hatása a Kiss József-versre a kortársak között egyébként gyakori beszédtema volt;

Arany műve feltűnően izgatta a felvidéki írókört, fordítását láthatóan komoly irodalmi tevékenységnek-erőpróbnak ítélték. Rudnyánszky Gyula 1876. május 16-án, Gáspár Imrénék írt levelében vallotta meg, hogy az *Ágnes asszony*t fordítja angolra, pedig alig tudja a nyelvet. A levél hűen tanúskodik a fiatal írókör Arany-szemléletéről: „Arany Jánost, a szépség emberét, a mi büszkeségünket, ismerni, tanulván tisztelni s irigyelni fogja tőlünk Milton nemzete. (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 1. levél);

Vö. a *Frau Agnes II.* jegyzeteivel is!

*FRAU AGNES II. Arany János – [1875]

Közlések: 1. Sonntags-Blätter 1875. december 12. 50. sz. 197–198. (Belletristische Beilage zur „Neuen Temesvarer Zeitung” (Julius Revitzky névvel, szerk. megj.: „Wir glauben, unseren, der ungarischen Sprache nicht mächtigen Lesern einen Dienst zu erweisen, wenn wir dieselben mit einer der schönsten Balladen der ungarischen Dichtung in einer so gelungenen Übersetzung, wie es die vorliegende ist, bekannt machen.”); 2. Ungarische Revue 1881. 7–8. sz. 683–686.; 3. Pannonia 1885. szeptember 30. 111. sz. FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. SonntagsBl.-közlés: központosásbeli, kis-nagybetűs, helyesírási elt.; 1. vsz. 1. sor: *Jung Frau Agnes hastig – eilig*; 2. vsz. 4. sor: *Was da pickt am Linnenzeuge*; 3. vsz. 1. sor: *Nachbars Frauen kommen eilig*; 4. vsz. 3. sor: »Ah, mein Schatz, kann ja nicht gehen«; 12. vsz. 2–4. sor: *Der deinen Gemahl erschlagen.*

Lebenslänglich musst du büßen

Deine Mitschuld, 's böse Wagen;

14. vsz. 3. sor: *Sie bleibt hier durch's ganze Leben*; 15. vsz. 2–4. sor:

Mit erbleichten, nassen Wangen

Gleicht sie einer Lilie, an der

Schwere, helle Tropfen hangen;

17. vsz. 3. sor: *Makel h. Mackel*; 20. vsz. 1–2. sor:

Und auf's neue wascht [!] Frau Agnes

Jenes Leintuch in der Quelle;

21. vsz. 2. sor: *d'ran h. mehr zu*; 26. vsz. 1. sor: *Alte Lumpen wascht [!] Frau Agnes*;

2. UngRev.-közlés: központosásbeli, helyesírási elt.; 2. vsz. 1. sor: *neungier h. nengier* [!];

Magyarázat: Az *FL* 1881. szeptember 14-i számában híradás jelent meg arról, hogy Reviczky fordítása megjelent a Hunfalvy Pál szerkesztésében megjelenő *Ungarische Revue* című német lap 1881. július–augusztusi számában;

A szakirodalom eddig nem ismerte ezt a fordítást. A Hunfalvy Pál szerkesztette havilap pedig éppen azért jött létre, hogy az idegen nyelvű, külföldi közönségnek bemutassa a magyar irodalmat. Reviczky és az akadémikus irodalom harcok ellenállása ugyan csöppet sem enyhült a megjelenés idején, de valószínűleg Arany neve és a lefordított vers fontossága ebben az esetben nagyobb súlyt kapott, mint a Reviczky kirekesztését érvényesítő gyakorlat;

Ld. a *Frau Agnes II.* jegyzeteit is!

*AN MEINEM NAMENSTAG. (AM 5 NOVEMBER). Gáspár Imre – [1876]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 1370/10. v. (A lap rectóján és a versón a *Wanderlied* című Gáspár Imre-vers német nyelvű fordítása) FSZ;

Közlés: Sonntags-Blätter 1876. március 12. 11. sz. 44. (*An meinem Namenstage* címmel, Reviczki Gyula néven);

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: a 3. vsz. az 5–6. vsz. között, de Reviczky jelölte a szükséges cserét; 3. vsz. 7. sor: *ich* (áth. ~~weiss~~) *hör'*; 4. vsz. 3. sor: (alatta, átírva ~~Ich~~) *In*; 4. vsz. 3. sor: (alatta olv.) *heilen meine*; (fölül beszúrva) *alte*; 4. vsz. 4. sor: (áth. ~~Die Lieb-verjüngen meinen Lebenskauf~~) (fölötte) *Er gibt, Er gibt, die ew'ge Jugend in den Kauf*;

Sonntags-Blätter-közlés: központosásbeli elt., 1. vsz. 1–2. sor:

Leer ist das kleine Haus, das ich bewohne;

Es flog die Liebe aus dem alten Nest.; 1. vsz. 5. sor: *Die Thür geht auf... sie treten auf die Schwelle...*; 2. vsz. 2. sor: *Heut' kracht er, wie aus namenlosem Schmerz*; 2. vsz. 4. sor: *alte Lied, den frohen Scherz h. frohe Lied, den alten Scherz*; 2. vsz. 6. sor: *noch h. stets*; 3. vsz. 2. sor: *meinem Auge h. meinen Augen*; 3. vsz. 6. sor: *Sang' h. Sag'*; 3. vsz. 7. sor: *Mein Herz schreit auf; nichts hör' ich mehr von Allem*; 4. vsz. 3. sor: *In seinen Armen gibt es keine Schmerzen*; 4. vsz. 4. sor: *die h. mir*; 5. vsz. 5. sor: *Nun les' ich ihn und folge meinem Drange*; 5. vsz. 7. sor: *verstöhnet h. versöhnet*;

Magyarázat: Reviczky levelében visszakérte Gáspártól a neki küldött német nyelvű verseket, ezek között maradt meg e két vers kézirata is;

Gáspár egy Reviczky halála utáni közleményében említette, hogy a német fordítás megjelent a *Sonntags Blatt* című lapban;

A vers eredeti címe: *Névnapomra*. (November 5.). A vers megtalálható például a *Gáspár Imre válogatott költeményei* című kötetben, ahol a vers alatt a következő megjegyzés szerepelt: „Reviczky Gyulának, ki e' verset szépen fordította németre.” (Bp., 1876. 129–131.) A vers *Névnapomon*. November 5. címmel magyarul először a *Regélő* 1875. január 31-i számában jelent meg (70–71.):

Kicsiny szobámban most a néma csend ül,

Föl nem deriti már a szeretet,

Künn a harangszó lágyan újra csendül,

De nem jelent vig, kedves ünnepet!

Ők nyitják ajtóm... várom, de hijába!

Csak egy-egy árnyék reszket a falon,

Kacagva bérepül a szél szobámba...

Oly boldog voltam egykor e napon!

*A kerek asztal oly nyájas volt hajdan,
Recsegve hallat ma fájó nyögést,
Ráhajtom én főm, s egy nehéz sohajban
Keresem a vidám dalt, nevetést!
Gyöngéd virágok, illatos csokorba',
Ott álltak a jó öreg asztalon...
Sokan szerettek, s itt öleltek sorba...
Oly boldog voltam egykor e napon.*

*És nyájas körben ülök én középen,
Szememben az öröm könye ragyog,
Ajkin köszöntő, és virág kezében,...
A kis családnak öröme vagyok!
Forró imádság száll a mennybe értem,
Dal, rege minden ajkon ... hallgatom!
S feljajdul a szív, nem hallom, nem értem!
Oly boldog voltam egykor e napon!*

*Álmodom ismét... eljön a dicsőség,
Könyvébe írja, látom, nevemet,
Boldog vagyok, fogadom ölelését,
Szerelem lakja ifju szívemet!
Főm hajtom újra jó atyám kezére,
Jutalmul az ő áldását kapom...
S elvisz az emlék csöndes sirkövére...
Oly boldog voltam egykor e napon!*

Előttek egy könyv, reszkető kezével
Atyám ráírta régen nevemet;
»Mulass« a nagy költőnek énekével,
S ha dalnok léssz, dalolj ily éneket!
És a nagy költő mély bubánatával,
Öszhangzik nevem az első lapon...
De kárpótolva ő dicső dalával!
Oly boldog voltam egykor e napon!

Oh keljetekek mind, Ti jószágos árnyak,
Névnapiját üli a ki fönnmaradt,
Oh adjatok a nagy betegnek szárnyat,
Egy kis helyet a szemfedő alatt!
Üzenjetekek egy szót a másvilágról...
– Bus őszi szél zugását hallgatom,
Reszkető árnyak intenek a falról...
Oly boldog voltam egykor e napon!

***AUF DER DONAU I. Petőfi Sándor – [1876]**

Változat: *Auf der Donau I.* FSZ: Pannonia 1885. szeptember 23. 108. sz.;

Közlés: 1. Sonntags-Blätter 1876. április 9. 15. sz. 60. FSZ; 2. Vajthó László: *Reviczky Gyula*. 1939. 135.;

Szövegkritikai jegyzetek: Vajthó-közlés: szakozásbeli, központozásbeli elt., 1. sor: Fluth h. *Flut*; 2.

sor: Wuth h. *Wut*; 4. sor: noch h. *je*; 6. sor: *So ist die Wunde bald auf's neue gut*;

Magyarázat: Ebből a közlésből is nyilvánvalónak látszik, hogy Vajthó egy mára már nem ismert kéziratból közölhette a verset, hiszen a korabeli folyóiratközlésről láthatóan nem volt tudomása. Hogy a kezébe kerülő kéziratok sorsa mi lett, sajnos nem tudni;

Az 1842-es vers eredeti címe: *A Dunán*. (PSÖM 1. 56.). A *Dichter-Stimmen* egymás mellett közölte Petőfi versét magyarul és Reviczky német fordítását;

Aigner Lajos 1879. április 18-i levelében azzal a kéréssel kereste meg Reviczkyt, hogy: „Tisztelt uram! Petőfi összes költeményeinek német fordítását adnám ki, felkérem kegyedet is, kiről tudom, hogy fordítással foglalkozott, hogy Petőfi-fordításait rendelkezésemre bocsátani sziveskedjék.” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 5. levél);

A verset hasonló címmel Dux Adolf is lefordította (Toldy Ferenc közlésében megjelent: *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1847. május 9.), valamint Kakujay Károly is közreadta a vers német változatát (*UngRev* 1884. 4. sz. 295).

***AUF DER DONAU II. Petőfi Sándor – [1877]**

Változat: *Auf der Donau II.* FSZ: Sonntags-Blätter 1876. április 9. 15. sz. 60.;

Közlés: 1. *Dichter-Stimmen* 1877. 5. sz. 67.; 2. Pannonia 1885. szeptember 23. 108. sz. FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: 1. *Dichter-Stimmen*-közlés: azonos FSZ;

Magyarázat: Ld. az *Auf der Donau I.* magyarázatát!;

***HAST IHN SCHON VERGESSEN?... / FÄLLT DIR DER TANZ EIN?... Endrődi Sándor – [1877]**

Közlés: *Dichter-Stimmen* 1877. 4. sz. 44. (*Fällt dir der Tanz ein?...* címmel); Pannonia 1885. szeptember 4. 101. sz. 1. (*Hast ihn schon vergessen?...* címmel, Alexander v. Endrődy név alatt) FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: *Dichter-Stimmen*-közlés: központozásbeli elt.; 1. vsz.:

Fällt dir der Tanz ein

Unter den Linden?...

Der Mond hat beschienen

All' deine Sünden; a 2. és a 3. vsz. felcserélve; 4. vsz. 1. sor: Er h. *Es*; 5. vsz. 2. sor: Gluth h. *Glut*; 5. vsz. 3. sor: *Er hört's, wie Herr Satan*;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Emlékszel a tánczra...* A *Dichter-Stimmen* egymás mellett közölte a magyar verset és Reviczky német fordítását. Endrődi verse megjelent *Költeményei 1867–1901*. című kötetében, ezért itt nem közlöm (Bp., Singer és Wolfner, 208.);

Dengi János a következőt írta Reviczkynek a fordításról: „Endrődi-fordításod csinos; nem tudtál szebb darabot választani; nekem az nem tetszik.” (Debrecen, 1877. szeptember 14. – OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 6. levél)

***VOM LANDJUNKER. Gáspár Imre – [1877]**

Közlés: Sonntags-Blätter 1877. szeptember 30. 40. sz. 160. (Gyula von Reviczky aláírással, szerk. megj.: „Aus dem Cyclus: »Adrienne dalai«. (Adrienne's Lieder.)” FSZ;
Magyarázat: A vers megjelent a *Gáspár Imre válogatott költeményei* című kötetben (Bp., 1876. 89–90.), az *Adrienne dalai ... 1875.* című ciklus 4. darabjaként, így itt nem közlöm.
A versfüzért Gáspár Beöthy Sárika kisasszonynak ajánlotta.

***HIER SAßEN WIR. Gáspár Imre – [1878]**

Közlés: 1. Dichter-Stimmer 1878. 6–7. sz. 46. (*Zwei Lieder* címmel, a *Wanderlied* című verssel együtt közölve) FSZ; 2. MSzemle 1896. január 5. 1. sz. 4–5.;

Szövegkritikai jegyzetek: MSzemle-közlés: kis-nagybetűs, központozásbeli elt., 1. vsz. 2. sor: *Ich lauscht' auf meines Vaters knie*; 1. vsz. 3. sor: *Haine h. Heine*; 1. vsz. 4. sor: *Auf süsse Frühlings Melodie*; 2. vsz. 1. sor: *Die Vöglein sangen mir vom Lenze*; 2. vsz. 2. sor: *Auf eine wunderbare weis*; 2. vsz. 4. sor: *Klang's h. Sang's*; 3. vsz. 1. sor: *Vom h. Vom*; 3. vsz. 3. sor: *Zum Grab' des guten Alten wanket*;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Ide kijártunk...*, *Ősszel* címmel megjelent a *Gáspár Imre költeményei* című kötetben. Az 1872-ben született Gáspár Imre-vers megjegyzése: „Reviczky Gyulának, ki e' dalt szépen fordította németre.” (Bp., 1876. 93–94.) Gáspár a *Sírhánál* című verssel párosítva *Atyám emlékének* címmel is kiadta a verset (*Gáspár Imre válogatott költeményei*. Bp., 1876. 93–94.), a kötetben pedig feltüntette, hogy a költemény a *Fővárosi Lapok*ban és az *Erdélyben* is napvilágot látott. Reviczky azonban bizonyosan nem folyóiratból és nem kötetből ismerte és fordította le a verset, hiszen hagyatékában fennmaradt a neki küldött versek Gáspár kézírásával leírt példánya. A lapon *Atyám emlékének*. 1. *Ősszel*, 2. *Sírhánál* című versek (PIM Kt. Analekta V. 4735/38/11 r-v.);

A rendkívül hibás német versközlés elgondolkodtatja az embert, vajon Gáspár mennyire tudhatott németül, ha rendszeresen még a főneveket sem ismerte fel, legalábbis nem írta nagybetűvel, néhol pedig egyszerű szavakat is félreolvasott.

***LIED. Arany János – [1878]**

Közlések: 1. Dichter-Stimmer 1878. 14–15. sz. 114.; 2. Pannonia 1885. szeptember 27. 110. sz. FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: Dichter-Stimmen-közlés: egybe-külön írásmódbeli, központozásbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: *Horch! wie süß die Geige tönet!*; 1. vsz. 2. sor: *Wie sie jubelt, wie sie stöhnet!*;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *A hegedű száraz fája* (1856. november), *Népdalok* fejezetcím alatt (AJÖM I. 265.);

Vö. Reviczky *Hull a virág...* című versének magyarázataival (ld. az 1979-es versek között!), amelyben Reviczkynek a népköltészethez való viszonyáról van szó.

***VERZAGUNG. Andrassy Béla – [1878 k.]**

Közlés: Pannonia 1885. október 11. 116. sz. FSZ;

Magyarázat: A vers eredeti címe: *Csüggedés dala*. Az eredeti vers mára elveszett, ezért Kéksei Katalin németből fordította vissza;

Andrassy Béla Gáspár Imre barátja volt. Nagyon fiatalon hunyt el. Ismerősei rendkívüli költői tehetségnek tartották. Egyetlen, 1870-es kicsiny verseskötetében (*Andrassy Béla költeményei*. Nyíregyháza, 1870.) nem szerepel ez a vers. Az eredeti költeményt Reviczky bizonyosan Gáspártól kapta, mivel Andrassy költői hagyatéka Gáspárhoz került, aki évekig adogatott ki volt barátja verseiből. Levelezésükben számtalanszor került elő Andrassy neve, Reviczky többször kérte verseit Gáspártól.

Koroda úgy emlékezett, hogy Reviczky „Andrassy Béláról azt hitte, hogy ha meg nem hal, Arany óta a magyar irodalom legnagyobb költőjévé fejlődött volna.” Koroda szerint Andrassy Béla a mi irodalmi szövetségünkhöz tartozott, bár más, mint Gáspár Imrén kívül, ki levelezett vele, közülünk nem ismerte őt. Költeményei egy még ki nem forrott, de a legbecsesebb szellemi kincsekben dúsgazdag tehetségre vallanak, leveleiből pedig, melyek világnézetét és törekvéseit fejezik ki, mint Reviczky Gyula is írta, kirítt a zsenie. Egyes kifejezéseit Reviczky Gyula átvitte a közhasználatba is, pl. az át nem érzett, csak képzelt hangulatokat kifejező költeményekről e találó elnevezést: »csinálmány« (*MSzemle* 1891. 24. sz. 280.);

Andrassyt ismerte Márki Sándor is, erről bővebben az *Oáz panasza* című vers jegyzeteiben (ld. az *Iffuságom* című kötet versei között!)

CSÜGGEDES

*Oh örök álom, zárd le szemeimet
A piaci kiabálás maradjon meghallatlan'
És meglátatlan legyen a tömeg
Melyet hitvány önzés kábít el.*

Testvérárnyék, meghitt lelkek,
Ti szelíd, kedves angyalkák,
Oh, gyertek betegágyamhoz!
Csöpögtessetek balzsamot szívembe.

Oh gyertek betegágyamhoz
Fáradtan, csüggedten várok Rátok.
Emberi szem nem lát Benneteket,
Hagyjátok el az árnyékvilágot.

Oh, tudjátok, hogy tördelte
Anyánk drága kezeit!
Mennyi könnyet hullatott
Apró halotti ingetekre.

És hogy zokogott a halotti ravatalnál
Még az erős apa is,
Amint kedves angyali ábrázatotok
Örökre eltűnt előlünk.

Sírotokhoz érkezve,
Hogy hajtottuk meg fáradt fejünket
Annak nehéz sejtésével, hogy
Veletek minden vigaszt elrabolt tőlünk a föld.

Oh örökálom, csukd be szemeimet!
Engem nem hagyhatnak el,
Ha rólatok álmodom, kedves lelkek,
Hallom suhogni szárnyaitokat!

***IM VAÁLER WALDE. János Vajda – [1885]**

Közlések: Pannonia 1885. szeptember 18. 106. sz. 1. FSZ; **kötetközlés:** Komlós: Reviczky Gyula. Bp., 1955. 96. (csak az 5–6. vsz. közlése); VP 1996. (*Im Waaler Walde* címmel, csak az 5–6. vsz. közlése);

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Pannonia*-közlést adja;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: központosításbeli elt.; 6. vsz. 1. sor: Wolbestattet h. Wohlbestattet; 6. vsz. 1. sor: wolgeborgen h. wohlgeborgen; 6. vsz. 3. sor, thuen h. tuen;

Magyarázat: Az 1875-ös Vajda-vers címe: *A vadli erdőben*. (VJÖM II. Kisebb költemények. 1861–1897. Bp., 1969. 30.);

Reviczky valószínűleg a *Költők lugasa* (1883) című versantológiából ismerte a verset, ráadásul a *Magyar Szalon* 1884. augusztusi számában barátja, Koroda Pál lelkesedett róla – mintegy fordítás után kiáltva: „Akik ismerik a budhaizmus nagy hatását korunkra, mely a schopenhaueri 'Verneinung des Willens' tanában átszűrődve a legmagasabb világnézetet képezi, mélyen fájlalhatják, hogy költőnket, aki világeszméket fejezett ki, nem ismeri a külföld.” (Koroda Pál: *Vajda János*. 370–371.);

Vajda és Reviczky kapcsolatáról bővebben a *Segélyezett költő* című vers jegyzeteiben (ld. a kötetben meg nem jelent, 1888-as versek között!)

***WAS TÖNET? Erdélyi János – [1874?]**

Közlés: MSzemle 1896. január 5. 1. sz. 4. FSZ;

Magyarázat: A vers Erdélyi János *Dalünnepen* című versének fordítása, melynek kezdősora: *Mi zengi túl a' bérczeket...* Reviczky egyébként az *Üstökösbe* megírta a vers paródiáját is (Vö. a *Mi lengi...? Ahogy Erdélyi most írná* című vers magyarázataival! – ld. a kötetben meg nem jelent, 1874-es verseknél!);

A vers datálását egy 1874. november 17-én kelt Gáspár Imre-levél hivatkozás alapján kockáztattam meg: „Erdélyi fordítása igen szép...” (OSzK Kt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 17. levél)

MAGYAR NYELVŰ TÖREDÉKES VERSEI

Ebbe a fejezetbe azok a magyar nyelvű versrészletek kerültek kronologikus (egy éven belül pedig abc-) sorrendben, amelyek nyilvánvalóan versnek látszanak, bizonyíthatóan töredékesen maradtak fenn, és legalább két soruk ismert. Terjedelmüket tekintve meglehetősen különbségek vannak közöttük. A német nyelvű töredékes költemények a német nyelvű versek fejezetébe kerültek, a töredékes műfordításokat pedig a műfordításokhoz soroltam. A datálhatatlan keletkezésű versek a dátum szerint meghatározható versek után következnek, abc-rendben;

A meglehetősen sok, kisebb terjedelmű töredéket tartalmazó versek esetében (pl. a *Szerелеm* című verses regény) – amennyiben létezik folyóiratbeli lelőhely – a későbbi kötetes kiadások közül szövegkritikai összevetést csak a VP-kiadással tettem;

Természetesen nem szabad elfeledni, könnyen lehetséges, hogy – a legkitartóbb keresés és összehasonlítás mellett is – az itt említett versek valamely más cím alatt vagy némi javítást követően az ismert versek valamelyikével vagy azok egy részével azonosak;

E fejezethez szorosan kapcsolódnak a *Reviczky töredékes feljegyzései* című fejezet darabjai – az ott szereplő részletek tulajdonképpen itt is szerepelhetnének. Szétválasztásuk mellett leginkább két praktikus indok szól: egyrészt azok a töredékek roppant sok javítást tartalmaznak, így közlésük egyszerűbbnek látszott az ott választott mód szerint, másrészt az ott közölt darabok nyilvánvalóan egy-egy hosszabbra tervezett mű vázlatai.

*MIKOR VELED TALÁLKOZOM... – [1873]

Közlés: MSzal 1889. XI. köt. 551. FSZ;

Magyarázat: Koroda idézi a verset egy visszaemlékező cikkében: „Azonban barátságunk csak akkor kezdődött, mikor elbeszélte, hogy ez az álmodott tündér mikép jelent meg előtte a pozsonyi sétatéren rövid kék ruhában.... Megmutatta verseit is, melyek száma Ujfaluban is egyre szaporodott. Nem állhatom meg, hogy mutatoul egy strófát ne idézzek belőlük...”

*[A CZIM SÖTÉT MEG A HISTÓRIA...] – [1874]

Közlések: MSzemle 1891. június 7. 23. sz. 267.

Magyarázat: A verstöredéket Koroda Pál adta közre, s elmesélte, hogy Reviczky levélben bejelentette neki, hogy német költő lesz. „Természetes, hogy ez csak pillanatnyi fellobbanás volt, már következő napon egy magyar költői elbeszélésbe kezdett, melynek előhangja nagyon jellemzi e korszakbeli forrongó eszmevilágát.” (Koroda Pál: *Reviczky Gyula életrajzához*. 266–267.) Az OSzK-ban és a PIM-ben található hagyatékban és levelezésanyagban nem szerepel ez a verstöredék.

*HALOTTAK ESTÉJÉN – [1874]

Kézirat: Levélben (Reviczky – Koroda Pálnak, 1874. május datálású levélhez csatolva, OSzK Kt. Levelestár, a versón a *Noch einmal* című vers kézirata);

PRAELUDIUM – [1875]

Közlések: Erdély 1875. december 17. 51. sz. 405. (*Egy költői regényből* címmel, szerkesztői megj.: „Ez csak bevezetése a tehetséges fiatal költő egy munkában levő költői regényének, melynek ügyes technikája, mesterkéletlen irálya, könnyű kezelése egyiránt t. munkatársunk hivatottságáról tanuskodik. A fővárosi és vidéki lapokban – s köztük lapunkban is – már is sok szép művével találkozánk t. munkatársunknak s remélhetőleg ezután is fogunk találkozni. Szerk.”) FSZ; kötetközlések: Kor. 1895. (*Egy költői regényből* címmel. *Praeludium. L. Epilog X. lap* alcímmel); Kor. 1902. (*Töredékek* cikluscím alatt, megj.: „A költő arról a »kék ruhás leányról«, kit az *Első szerelem* című ciklus énekel meg, költői regényt is akart írni, de csak az előhangjával készült el.”); Paku 1944. (*Töredékek* cikluscím alatt, a Kor. 1902. megjegyzésének közlése); VP 1996. (*Pelúdium* címmel);

A Komlós-kronológiában szerepel, az Erdély-beli közlést jelzi;

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: kiemelésbeli, helyesírási, egybe-külön, kis-nagybetűs írásmódbeli, központozásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 1. sor: s h. és; 1. vsz. 6. sor: mind h. mint; 3. vsz. 6. sor: testben h. testbe; 4. vsz. 1. sor: szerelemről h. szerelemről; 4. vsz. 7. sor: legyen h. légyen; 5. vsz. 7. sor: ajkomon h. ajkamon; 6. vsz. 5. sor: Ő is javíthatatlan, régi fajta; 7. vsz. 3. sor: belőle h. belőle; 7. vsz. 7. sor: egymást s szótlantul h. egymást s szótlantul; 9. vsz. 6. sor: mezitlábos h. mezitlábos;

Magyarázat: Koroda visszaemlékezése szerint a költői regényt Jaross Lajkának, első szerelmének írta volna Reviczky, de csak az előhang készült el belőle. (Lajkáról bővebben az *Ifjúságom* kötet *Első szerelem* című ciklusának magyarázatában!);

*HA VELED BOLDOG NEM LEHETTEM... – [1876]

Kézirat: Reviczky 1876. november 8-án, Dentán kelt levelében írta Korodának: „Nos, vajon módomban áll-e boldognak lenni. – Ma írtam egy versben:

Ha veled boldog nem lehettem, inkább,

Ezerszer inkább kárhozott legyek.

S az ís leszek.”;

Magyarázat: A két sort az ismert Reviczky-versekben nem találtam.

*ROMOK – [1877 k.]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/54/9;

Magyarázat: Reviczky egy 1877-es levelében említette a verses regény készülő tervét Komjáthy Jenőnek: „Mit csinál Gáspár? Erővel ki akarja nyomtatni német fordításaimat. Persze nem kell; 78 előtt nem adok ki semmit, s akkor is (ha sikerül a pályázat) [a *Jobáb* című darabról van szó, amelytől hatalmas sikert remél. Bővebben erről *A bolondok házából* című vers magyarázataiban, az *Ifjuságom* című kötet versei között! – Cs. T.] legelőször is verseimet s utánok a regényt. A verses regény tervezett mottói és két sora maradt fenn. (PIM Kt. Analekta V. 4735/54/9)

SZEPTEMBER – [1885]

Szövegkritikai jegyzetek: a kéziratokból és saját emlékeiből Koroda megpróbálta összeállítani a verses regénynek tervezett mű darabjait. A darabok tervezett sorrendjét (kivéve a magától értetődő előszót) nem ismerjük. A mű darabjait Koroda vélekedése és utalásai szerint daraboltam fel a megtalált kéziratok és első közlések részletei alapján. Tudjuk, hogy néhány vers – melyet a verses regénybe szánt Reviczky – külön versként megjelent ugyanebben az évben. Ezek a következők: **Magány, ridegség bús avarja...* (MSzal 1889. XII. 283.), **Jó magyarom...* (MSzal 1889. XII. 283.), *A nap dicsérete* (ld. külön versként, az 1885-ös versek között!), *Az élet* (ld. külön versként, az 1885-ös versek között!), *Az erdő* (ld. külön versként, az 1885-ös versek között!), *Szép asszonyok* (ld. külön versként, az 1885-ös versek között!);

Magyarázat: Az OSzK Kézirtatárában Reviczky prózai dolgozatai között fennmaradt egy kéziratos feljegyzése, amelyben egy rezümészzerű összefoglalás olvasható a tervezett történetről. (Analekta 5124.) Koroda a megírt részletekből és Reviczky meséléséből megpróbálta összeállítani a költői elbeszélés meséjét és tartalmát (MSzal 1889. XII. köt. 279–283.; Kor. 1895. XXXI–XXXIV.; Kor. 1902. 382–390.);

1. RÉSZLET

*ELŐHANG. I. A BOLDOGTALAN CZIMŰ VERSES REGÉNYHEZ

Változat: *Előhang II.*, FSZ: KépCsal 1885. február 22. 22. sz. 339.; **B.** *Előhang III.*, FSZ: MSzal 1889. XII. 279–290.;

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. I. 1858/28. r-v., 29. r. (a mű 8 versszakát + 2 sort tartalmazza) FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK Fol. Hung. I.-kézirat: 2. vsz. 1. sor: *Elszáll*(betoldás) *ott az idő* (alatta, áth. ~~a dőre kor~~) *felettem*; 2. vsz. 2. sor: (áth. *S*) *V*(jav. **)* *irágod* (áth. ~~meddő volt~~) (oldalt, beszúrva) *mind lehullt*; 2. vsz. 5–6. sor: (áth. ~~Volt kor, midőn könnyért esengtem / S a fájdalomban kéjelegtem~~); 2. vsz. 5–6. jav. sor: (oldalt, beszúrva); 2. vsz. 7. sor: *Örül*, (áth. *e*); 3. vsz. 2. sor: *A* (áth. ~~kiny~~) *kín*; 3. vsz. 3. sor: (áth. ~~Kihavadtát~~) (oldalt, beszúrva) *Hová levél*; 3. vsz. 4. sor: (áth. ~~S te is~~) (alul, beszúrva) *S* *hová*; 3. vsz. 8. sor: (áth. ~~S h~~) *Husz éves*; 4. vsz. 1. sor: (áth. ~~Meg emlegetlek vánszerogva~~) (fölötte) *Síratlak csöndesen zokogva*; 5. vsz. 1. sor: (áth. ~~Hallgasson hát a régi ének~~) (fölötte) *S énekbe kezdenék, de félek*; 5. vsz. 2. sor: (áth. ~~Már~~) (fölötte, beszúrás) *Mert más kor* (áth. ~~nak~~) *napja sütt*; 5. vsz. 3. sor: *Ma* (áth. ~~jön~~) (fölötte) *másnak*; 5. vsz. 5. sor: *Illatja van ma a penésznek*, (fölötte) *Helyébe most a próza lépett*; 5. vsz. 8. sor: (beszúrás) *Arany csatorna-légy*: (áth. ~~vagyok~~) *Nana*; 6. vsz. 5. sor: *E* (áth. ~~festett~~) *romlott*, (áth. ~~nem igaz~~) (fölötte, áth. ~~kiélt~~) (fölötte) *lejárt világba*; 6. vsz. 7. sor: (áth. ~~Alfonz uré most az~~) (fölül, beszúrva) *Hanyatlik ember és*; 6. vsz. 8. sor: (áth. ~~Jó, hogyha még csak Desgrieux~~) (fölötte) *A hős ma Alfonz, Desgrieux*; 7. vsz. 3. sor: (áth. ~~És Zola mester~~) (fölötte) *S rohadt erkölcsök*; 7. vsz. 5. sor: (áth. ~~S ha a többség kiáltja: éljen~~); 7. vsz. 6. sor: (áth. ~~Mert~~) (alatta) *És népszerű* (áth. ~~csak az lehet~~) *lesz, hirhedett*; 7. vsz. 8. sor: (alul, beszúrva) *Mihelyt* (áth. ~~A kis~~); 8. vsz. 3. sor: (áth. ~~Lly~~) *Lloyd*; 8. vsz. 4–6. sor: (áth. ~~Dalodra, úgy látszik, siket, / Hiába, nines természetbe' / Hiába írsz, mert~~) (oldalt, beszúrva) *Akárhogy jajgatok*;

Pindár, Pindarosz – Reviczky feljegyzései között szerepel Thébé és Pindarosz mondája (PIM Kt. Analekta V. 4735/55/4);

Ovid – Ovidius;

Horácz – Horátius;

Nana – Zola címadó prostituált regényszereplője;

Alfonz – valószínűleg ifj. Dumas vígjátékának címszereplője. Az Alfonz úr című darabot (1874. áprilisi bemutatója után) 1885 júliusában újra adta a Nemzeti színház;

Desgrieux, Des Grieux – Prévost: Manon Lescaut című regényének egyik főszereplője.

ELŐHANG. II.

Változat: A. *Előhang I.*, FSZ: OSzK Kt. Fol. Hung. I. 1858/28. r-v., 29. r.; B. *Előhang III.*, FSZ: MSzal 1889. XII. 279–290.;

Közlések: KépCsalL 1885. február 22. 22. sz. 339. (*Előhang. A Szeptember című regényhez; a mű 11 vsz.-át tartalmazza*) FSZ; **kötetközlés:** VP 1996. (*A Szeptember című verses regény elejeként közölve, folyamatos folytatása: Egy jó barátom volt...*);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, egybe-külön írásmódbeli, ékezetbeli, központozásbeli elt.; óh h. végig ó; 2. vsz. 1. sor: Elszállott h. *Elszállt*; 2. vsz. 2. sor: El a virágtalan h. *El egy virágtalan*; 6. vsz. 6. sor: Nyavalygás h. *Nyavalygás*; 7. vsz. 7. sor: hirhedett h. *hirdetett*; 10. vsz. 4. sor: *Nótám nem röpke, szaggatott.*

*ELŐHANG III.

Változat: A. *Előhang I.*, FSZ: OSzK Kt. Fol. Hung. I. 1858/28. r-v., 29. r.; B. *Előhang II.*, FSZ: KépCsalL 1885. február 22. 22. sz. 339.;

Közlés: MSzal 1889. XII. 279–281. (folyamatos folytatása: *Egy jó barátom volt...*) FSZ;

Magyarázat: Érthetetlen, hogy Koroda honnan vehette a teljesen eltérő változatot, amelyből egyetlen részlet sem azonos az ismert kéziratokkal és közlésekkel;

2. RÉSZLET

EGY JÓ BARÁTOM VOLT...

Közlések: MSzal 1889. XII. 281–282. (folyamatos folytatása: *Hőst, mint ez itt...*) FSZ; **kötetközlések:** VP 1996. (folyamatos folytatása: *Hőst, mint ez itt...*);

Szövegkritikai jegyzetek: MSzal-közlés: 1. vsz. 5. sor: kedvesének h. *kedvezének.*

3. RÉSZLET

*HÖST, MINT EZ ITT... I.

Változat: *Hőst, mint ez itt... II.*, FSZ: MSzal 1889. XII. 281–282.;

Közlések: Függelenség 1886. december 25. 356. sz. (*Mutató ily című verses regény első énekéből* címmel, folyamatos folytatása: *Ottan tudott csak megpihenni...*) FSZ;

A Komlós-kronológiában szerepel, a *Függelenség*-beli közlést jelzi;

HÖST, MINT EZ ITT... II.

Változat: *Hőst, mint ez itt... I.*, FSZ: Függelenség 1886. december 25. 356. sz.;

Közlések: MSzal 1889. XII. 281–282. (folyamatos folytatása: *Parasztfiúkkal czimborálva...*); **kötetközlések:** VP 1996. (folyamatos folytatása: *Parasztfiúkkal czimborálva...*);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli elt.; 2. vsz. hiányzik; 8. vsz. 1. sor: anya h. *anyja*;

4. RÉSZLET

PARASZTFIÚKKAL CZIMBORÁLVA...

Közlések: MSzal 1889. XII. 281–282. (folyamatos folytatása: *Ottan tudott csak megpihenni...*) FSZ; **kötetközlések:** VP 1996. (folyamatos folytatása: *Ottan tudott csak megpihenni...*);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: helyesírási, ékezetbeli elt.

5. RÉSZLET

OTTAN TUDOTT CSAK MEGPIHENNI...

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/34. r. (fekete tintás, a versón ceruzás jegyzetek: Napóleon-, Lermontov-, Shakespeare-idézetek (81., 55. szonett) FSZ;

Közlések: MSzal 1889. XII. 281–282. (folytatása: *Korongh Iván...*); **kötetközlések:** VP 1996. (folytatása: *Korongh Iván...*);

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: a lap tetején 2 sor: *És jó barátul nyerte meg / Az édes jó természet;* 1. vsz. 1. sor (áth. ~~Ott érzé magát szabadnak~~); (fölötte) *Ottan tudott csak megpihenni;* 1. vsz. 2. sor: *Hol a madár fész(átírva olvashatatlan)(jav.)ket rakott;* 1. vsz. 3. sor: (áth. ~~Szavát~~) *Hol a kőszikla visszazengi;* 1. vsz. 8. vsz. (áth. ~~Itt volt~~) *András itt volt boldog csupán;* 2. vsz. 3. sor: (áth. ~~Legfőbb-még~~) (fölötte) *Othton csupán az olvasásba';* 3. vsz. 2. sor: (áth. ~~Édes~~) *Üdvét még meg se kóstolá;* 3. vsz. 3. sor: *Aztán még őt, tiz* (fölötte) *számos;* 3. vsz. 6. sor hiányzik; 3. vsz. 8. sor: (áth. ~~Vérhíjas-száraz~~) (alatta) *Még életében múmia;* 4. vsz. 3. sor: *A* (alatta, beszúrva) *néma, zárkozott szíveknek;* 4. vsz. 4. sor: hiányzik; 4. vsz. 6–8. sor között: a sor törölve, de nincs helyette új verzió (áth. ~~Andrásnak is kitör~~) (áth. *láng*)*heve;*

MSzal-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: *Kivágyódott fölmelegedni;* 2. vsz. 3. sor: *Othton h. Olyat;* 2. vsz. 4. sor: *Lelt még, ami vígaszhozó.;* 2. vsz. 5. sor: legcsöndesebb h. *legrejtettebb;* 2. vsz. 6. sor: *avagy h. hogy;* 3. vsz. 2. sor: *Az évek egyre-másra teltek;* 3. vsz. 5. sor: *sosem h. soh'sem;* 3. vsz. 6. sor: *Ilyesre csak szép férfi termett;* 3. vsz. 7. sor: *Így lett a Don Juan fia;* 4. vsz. 3–4. sor: *Vagy nem lehet az ily szíveknek / Érezni titkolt vágyakat?;* 4. vsz. 5. sor: *Óhők h. Nem! Ók;* 4. vsz. 6. sor: *Andrásnak már elkésett vele;*

VP-közlés: központosásbeli, ékezetbeli elt.; 1. vsz. 5. sor: *Kivágyódott fölmelegedni;* 2. vsz. 3. sor: *Othton h. Olyat;* 2. vsz. 4. sor: *Lelt még, ami vígaszhozó.;* 2. vsz. 5. sor: legcsöndesebb h. *legrejtettebb;* 2. vsz. 6. sor: *avagy h. hogy;* 3. vsz. 2. sor: *Az évek egyre-másra teltek;* 3. vsz. 5. sor: *sosem h. soh'sem;* 3. vsz. 6. sor: *Ilyesre csak szép férfi termett;* 3. vsz. 7. sor: *Így lett a Don Juan fia;* 4. vsz. 3–4. sor: *Vagy nem lehet az ily szíveknek / Érezni titkolt vágyakat?;* 4. vsz. 5. sor: *Óhők h. Nem! Ók;* 4. vsz. 6. sor: *Andrásnak már elkésett vele;*

Magyarázat: A MSzal és a VP-közlés néhány sorral bővebb változat, mint a kéziratos főszöveg!

6. RÉSZLET

KORONGH IVÁN...

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/27. r-v. (fekete tintás és ceruzás, érthetetlen, hogy a javított, de általában jól olvasható kéziratot hogyan sikerült az eddigi kiadásokban annyira hibásan közölni) FSZ;

Közlések: MSzal 1889. XII. 279–280.; **kötetközlések:** VP 1996. (megj.: a töredéket a kéziratból írta le);

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: 2. sor: (áth. ~~Egész~~) (áth. ~~Reggeltől-estig~~) (fölötte) *Egész nap mást se tesz: vadász';* 3. sor: (A melyre nő) (jav.) *Melyet fölver;* 13. sor: *De* (áth. ~~kezét~~) *az erdőben;* 21–22. sor között: *Tüntessen azzal;* 24. sor: *Csak ön* (jav.) *Magára;* 26. sor: *Csak vágy(beszúrás)aktól;* 28. sor: *zárj be* (áth. ~~némán~~) (fölötte) *szótlan;* 30. sor: (áth. ~~Visselá~~) (alatta) *Czipeld;* 31. sor: *Jajszó nélkül* (fölötte) *tlanul;* 32. sor: (áth. ~~Sőse~~) *Gög, a mely* (alatta olv. írás); 34. sor: *A míg csak él* (alatta olv. írás); 41. sor: *Csak hús* (alul, beszúrás) *és vér;*

MSzal-közlés: kiemelésbeli, kis-nagybetűs, egybe-külön írásmódbeli, központosásbeli elt.; 18. sor: *Anyjára üt és nem én reám;* 31. sor: *Jajszó nélkül h. Jajszótlanul;* 33. sor: közömbös h. *nyugalmas;* 34. sor: *Amíg h. Ő, míg;* hiányzik az 1., 3–5., 8., 16., 19–27., 36–40., 44. sor;

VP-közlés: helyesírási, ékezetbeli, központosásbeli elt.; 5. sor: *oly h. olyan;* 16. sor: hiányzik; 19. sor: *komába h. komákhöz;* 21. sor: *léhaságon h. tréfaságon;* 23. és 24. sor fölcserélve; 24. sor: *Egy [...] ne találjon;* 26–27. sor: hiányzik; 31. sor: *Jajszó nélkül h. Jajszótlanul;* 33. sor: közömbös h. *nyugalmas;* 34. sor: *Amíg h. Ő, míg;* 36–39. sor: hiányzik.

A JEGYESEK I–II. – [?]

I. KÖNYVES ANDRÁS SZÓRAKOZOTTSÁGA

II. A PARKBA' JÁR, MEGÁLL, MAJD MEG LEÜL...

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/5. v. (lila tintával, a rectón az *Elveszett idők. (1877. jul. 23.)* című vers) FSZ;

Kötetközlés: VP 1996. (*Jegyesek* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: OSzK-kézirat: I. 4. sor: (áth. ~~Kérdi hol van s-ker~~) (mellette) *Sokszor keresi, hogy hol a;* (alatta) *Keresi és nála van a kréta;* 5. sor: *Sokszor, ha kimegy az iskolából fölötte) Pedig ott van a kezébe* (alatta, áth. ~~Kalapját a-ka~~) (mellette, áth. ~~Sokszor-kalapját~~); 6. sor: *A kathedrán* (áth. ~~felejté~~) *marad a kalapja;* 7. sor: (áth. ~~Az-össz~~) (mellette) *A sok gyerek pedig összebámul;* 8. sor: *S háta mögött* (alatta) *mind a bolondos tanárt* (fölötte) *a tanárt kaczagja* (fölötte, áth. ~~Soha ilyen sült bolondot mondott~~); II. 1. sor: *A parkba'* (áth. ~~sétát~~) *jár, megáll;* 3. sor: (áth., olvashatatlan sor) (fölötte) *Olykor a padról* (áth. ~~és-olykor~~) *lehajolva;* 5–6. sor: (áth. ~~Aztán eltörüli megint / Fejét két tenyerébe hajítja~~); 5. sor: (áth. ~~Egyszer~~) (áth., fölötte ~~Olykor~~) (beszúrás) *Aztán sohajt s fölneáz az égre;* 6. sor: *Majd meg* (áth. ~~feje~~) *lehajtvá tenyerébe;* 7. sor: *Fejét, s a* (áth. ~~porba~~) *néz soká;* 8. sor: *És* (beszúrva) *írja, (tintafolt)re írja,* (áth. ~~írja~~); *H. (áth. H—H.)* 9–16. sor: (áth. ~~De fölcavarják álmiból / Uszálysugás, könnyü léptek~~);

~~És esengő női hangok. (áth. András fölébred) / Őt fölzavarják álmiból. / Fölnéz, bámul, de föl nem ébred / (áth. S-nem (áth. tud) (fölötte, áth. szót) telni hangot. / »Hogy van (áth. kedves) tanár úr?« – »Merci, jól.«;~~

VP-kiadás: hol figyelembe veszi a kézirat áthúzásait és javításait, hol pedig nem; I. szakozásbeli elt.; 6. sor: kathedrán h. *katedrán*; 8. sor: bolondos h. *bolondos*; II. szakozásbeli, ékezetbeli, központosásbeli elt.; a 8. sor utáni áthúzott sorokat főszöveggként közli.

A JÓ LELKIPÁSZTOR. TANULSÁGOS TÖRTÉNET, KÉT FEJEZETBEN – [?]

Kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1858/43. r. FSZ;

Kötetközlés: VP 1996. (megj.: a töredéket a kéziratból írta le);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: ékezetbeli, központosásbeli kül., 15. sor: lánszót h. *lánykát*;

Magyarázat: *lánszó* – azaz: leányzót.

*[A KÖLTÉSZET A SZÍVBE LOPVA...] – [?]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/38/26 (lila tintával, tépett lap, alja hiányzik, felső jobb sarka hiányzik, a lap kettétépvé) FSZ;

Magyarázat: A vers bizonyosan a *Petőfi szobra előtt II.* című vers írása kapcsán keletkezett (ld. a kötetben meg nem jelent, 1886-os versek között!)

*A KÖLTŐ ISTENEK KEGYELTJE... – [?]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/53/2 (lila tintás kézírás, hosszú kutyanyelven) FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: 1. sor: *nézz le* (alatta áth. *Szembe-néz*) *ránk*; 5. sor: *a dalnok* (alatta, átírva költő); 16–17. sor között: (áth. *Igy-jésokta-éneked-*);

*[ÁBRÁNDOS LÁNYOK...] – [?]

Kézirat: PIM Kt. Analekta V. 4735/38/6. v. (fekete tollas) FSZ;

Szövegkritikai jegyzetek: PIM-kézirat: 3. sor: (áth. *Jobb-nem-ismerni*) (alatta) *De kerüljétek a költőt magát*;

*[FEKETE SZÍNEN LÁTOM A VILÁGOT...] – [?]

Közlés: MSzal 1889. XI. köt. 562. FSZ;

Magyarázat: A verset Reviczky Dóczinak írta, az elveszett vers töredékét Koroda Pál közölte: „A Dóczyhoz írt költői levelet ekkép tervezte...”

ZDENKO GRÓF 1–2. – [?]

1. KINT ŐSZI SZÉL ZÚG, BENT AZ ÓRA...

2. MÍG A KOCSI, PÁHOLY, LÓ FUTOTTA...

Kötetközlések: Kor. 1902. (nincs külön alcímekkel tagolva, *Töredékek* cikluscím alatt) FSZ; Paku 1944. (nincs külön alcímekkel tagolva, *Töredékek* cikluscím alatt, a Kor. 1902. megjegyzéseinek közlése); VP 1996. (*Zdenko gróf* címmel);

Szövegkritikai jegyzetek: VP-kiadás: Zdenko végig *Zdenkó*; szakozási, egybe-külön írásmódbeli, helyesírási, kiemeléssbeli, központosásbeli, ékezetbeli elt.; 4. vsz. *chic* h. *sikk*;

Magyarázat: Koroda visszaemlékezése szerint a töredék a *Festett ideál* című költői elbeszélésnek a folytatása lett volna. „Szól ez elbeszélés az ábrándos költőről, ki Lenórát eszményi szerepekben látja és rajong érte. De mikor ideálját a színpad festett világán kívül, a valóságban ismeri meg, kegyetlenül kiábrándul. Diadalmas vetélytársa, Zdenko gróf ábrándítja ki” – emlékezett Koroda. A vers egyébként személyes élményből táplálkozott. Lenórát Haffner [máshol ugyanő 'Haufner'-ként emlegeti] Krisztináról, a pozsonyi színház naivájáról mintázta, akiről Koroda így emlékezett: „Mintha még most is látnám magam előtt Haffner Krisztinát, mint a »Messinai hölgy« Beatricéjét.” (MSzal 1889. XI. köt. 555.) Zdenko gróf alakját pedig egy korabeli pozsonyi aranyifjú alapján formálta meg, aki a 80-as években hitelügyletei és csalásai miatt Amerikába menekült. Koroda Pál szerint barátja a verset akkor kezdte írni, mikor a *Hon* szerkesztőségében meghallotta volt vetélytársa viselt dolgait és értesült az ellene indított törvényszéki eljárásról. „A félelmes vetélytárs ily siralmas letörése felkavarta a költő régi érzéseit és ez érzések hatása alatt kezdte meg új költői elbeszélését” – állította Koroda;

VP szerint Paku Imre – Koroda szóbeli közlése alapján – ismerte a cselekmény vázlatát, s VP a – kézirat alapján – más vsz.-tagolást érvényesített. A kéziratot azonban én nem találtam, s VP sem adja meg a jelzetét;

Alkibiád, Alkibiádész (i. e. 450–404) – athéni politikus és hadvezér;

Szakirodalom: Kor. 1902. 379–382.

Függelék

ÚJ, EDDIG ISMERETLEN VERSEINEK LISTÁJA

- Ablakomra ráhajlik a szomorufűz lombja d. n.
 A cigarettről I. 1876.
 [A cím sötét meg a história...] 1874.
 A filiszterekhez I. 1875.
 Agglegény karácsonya I. 1887.
 [A költészet a szívbe lopva...] d. n.
 A költő istenek kegyeltje d. n.
 Alkony 1883.
 [A magyar jövője] d. n.
 10 A megszokásnak rabja lettem 1878/1879.
 An meinem Namenstag 1873.
 Apotheose 1874.
 Aprilwolken 1874.
 A rémkirály 1873.
 A réteken... 1877.
 [A száraz könyvek...] d. n.
 Auf der Donau I. 1876.
 Auf der Donau II. 1876/1877.
 Auf die alten Tage I–II. 1874.
 20 Aus „Namenlose Lieder” 1–2. 1874.
 A Volkov-temető I. 1883.
 Az egyetlen 1879.
 Az életből I. 1877/1880.
 Az önzés 1885–1888.
 Az x-ből 1874.
 Ábrándos lányok d. n.
 Árva fiú II. 1875?
 Bál után I. 1876.
 Beh furcsa... I. 1875.
 30 Beteg dalok 1–6. 1874/1875.
 Boldog, boldogtalan d. n.
 Boncourt vára 1881.
 Borús napon születettek 1873.
 Das schönste lied d. n.
 Donna Dina I. 1875.
 Du bist wie eine Blume 1878.
 Egy bálkirálynőnek 1886.
 Egy divatos lirikusra II. 1883.
 Egy fiatal leánynak 1875.
 40 Egy imakönyv 1875.
 Egy levélre 1878.
 Egy szerkesztőnek I. 1876.
 Elhervad az a fű d. n.
 Előhang I. I. A Boldogtalan című verses regényhez 1885.
 Előhang III. 1885.
 Elveszett idők 1877.
 Emma 1876.
 Emmának I. 1878.
 Enyészet d. n.
 50 [Fekete színben látom a világot...] d. n.
 Frau Agnes 1874.
 Halottak estéjén 1874.
 Hamis tanu d. n.
 Hangulat d. n.
 Hast ihn schon vergessen / Fällt dir der Tanz ein? 1877.
 [Ha veled boldog nem lehettem...] 1876.
 Heinével, ha kell... 1884.

- Herbst I.* 1873.
Herbst II. 1873.
 60 *Hier saßen wir* 1878.
Hóst, mint ez itt... I. 1885.
Ich stand an ihrem Grabe 1876.
Ihr Tage 1874.
Im vaáler Walde 1885.
Jehova 1887.
Jó lelkek I. 1883.
Jó magyarom... 1885.
Jöjj te tündér... 1869 k.
Kaczér s hiú, amíg valál 1873.
 70 *Kétségek I–IV.* 1876.
Könnyű és nehéz 1871.
Lajka emléke 1876.
Lemondás I. 1879.
Levél Koroda Pálhoz 1878.
Lied 1878.
Magány, ridegség bús avarja... 1885.
Magyar virtus 1883/1889.
Márczius tizenötödikén I. 1887.
Mea culpa I. 1875.
 80 *Mea culpa II.* 1875.
Mea culpa III. 1877.
Mea culpa IV. d. n.
Meiner Cousine 1874.
Mécsvilágok 1876.
Mikor veled találkozom... 1873.
Mint az éhes koldus-ember... 1884.
Misera plebs 1874.
Namenlose Lieder 4–5. 1874.
Namenlose Lieder 17. 1874.
 90 *IV. Béla* 1871.
Néma vád I. 1876.
Noch einmal 1874.
Ó, mért találkozám veled! 1882.
Őrök szerelem I. 1877.
Őszi rózsá II. 1886.
Pepitához 1884.
Perdita 1879.
Petőfi ellen II. 1882/1883.
Romok 1877 k.
 100 *[Sajnáltalak rózsám...]* d. n.
Sansara 1889.
Sátán I. 1874.
Selbstmörder 1874.
Serény a vágyban... 1884.
Sirassatok... 1875.
Sirok között. Itt szoktam én bolyongani! 1883.
Sohaj I. 1875.
[Sok szép lányt...] d. n.
Stammbuchblätter 1873.
 110 *Szomoru karácsony* 1888.?
Talált rózsá I. 1881.
Talizmán II. 1887.
Tartsatok bűnbánatot! I. 1879.
Toncsinak I. 1875.
Toncsinak II. 1875.
Tünődve kérdezem... I. 1882.
Válás után I. 1878.

120 *Válás után II.* 1878.
Verzagung 1878 k.
Végső szakok 4. 1877.
Vom Landjunker 1877.
Wanderlied I. 1873.
Wanderlied II. 1878.
Was tönet? d. n.

+ 8 db a több részes verseket külön számolva

MAGYAR VERSEI

IFJUSÁGOM 1874–1883.

TÜNŐ IFJUSÁG

I. FUT, FUT, REPÜL AZ IFJUSÁG...	2.	469.
II. MEG-MEGLEGYINT SZELLŐJE...	2.	469.

ELSŐ SZERELEM I–VIII.

I. ÁBRÁNDJAIM DERÚS VILÁGÁT...	3.	470.
*LAJKA EMLÉKE	4.	471.
II. EMLÉKEZEM! ZÖLD VOLT AZ ERDŐ... / MÁJUS ELSEJÉN	5.	471.
III. SZIVEMBŐL TÉPTEM EZT A DALT... / DALOCSKA, SZÁLLJ TOVÁBB!	6.	471.
IV. SZÉP VOLT ÉS IFJU...	6.	472.
V. ZENESZÓT HOZ A KÓSSA SZELLŐ...	7.	472.
VI. BEH MESSZE TÜNT...	7.	473.
*ELVESZETT IDŐK. (1877. JUL. 23.)	8.	473.
VII. TALÁLKOZÁS 1–5. – 1879. május 14.	8.	474.
1. IGY JÖVÜNK ÖSSZE HÁT MEGINT...	8.	
2. ÓH, MERT TE SEM FELEJTHETÉD...	9.	
3. ÓH, CSAK NEVESSÜNK!...	9.	
4. AKKOR TE MÉG KIS LÁNYKA VOLTÁL...	9.	
5. RUHÁJA KÉK VOLT...	9.	
VIII. A POZSONYI LIGETBEN. 1880. AUGUSZTUS 5.	10.	474.

EMMA I–XLI.

I. HIMNUSZ	11.	478.
II. DONNA DIANA	13.	479.
III. ÓH, SZÁNJ MEG ENGEM!...	14.	481.
*EMMA	15.	481.
*Ó, MÉRT TALÁLKOZÁM VELED!	17.	482.
IV. NEM MONDTA SENKI MÉG...	17.	482.
V. A RÉTEKEN JÁROK DALOLVA...	18.	482.
*A RÉTEKEN...	18.	482.
VI. BÁL UTÁN II.	19.	483.
*BÁL UTÁN. I. JÚL. 26.	19.	483.
VII. AKIK A TAPSOT KEDVELIK...	20.	483.
VIII. MIKOR A LANGY SZELLŐCSKE...	20.	483.
IX. *ÖRÖK SZERELEM I.	21.	484.
ÖRÖK SZERELEM II. 1877. JUL. 14.	23.	484.
X. ARCZKÉPÉRE	24.	484.
XI. SOUVENIR	24.	484.
XII. GYAKRAN JELENSZ MEG ÁLMAIMBAN...	25.	485.
XIII. A VILÁGON TE A LEGKEDVESEBB...	25.	485.
XIV. ÓH, NE NÉZZ RÁM MOSOLYOGVA!...	26.	485.
XV. NE OKOZZ', NE VÁDOLJ SZÜNTELEN!...	27.	485.
XVI. TIPORJ LÁBAIDDAL...	27.	486.
XVII. WEBERT, CHOPINT JÁTSZOD BETÉVE...	27.	486.
XVIII. HA MOSOLYGASZ, MENNYBE NÉZEK...	28.	487.
XIX. BEH JÓ, HOGY EL TUDOM FELEDNI...	28.	487.
XX. AZOK AZ INGATAG POÉTÁK!...	28.	488.
XXI. HA VALAHA TALÁLKOZUNK MÉG...	28.	488.
XXII. SZÉTTÉPTED AZT A RÓZSALÁNCZOT...	29.	488.
XXIII. NE IS TALÁLKOZZUNK MI TÖBBÉ!...	29.	488.
XXIV. ISTEN VELED HÁT!...	30.	489.

*VÉGSŐ SZAKOK 4.	30.	489.
XXV. UTON	30.	489.
XXVII. MILYEN JÓ, HOGY ELHAGY TALAK...	31.	489.
XXVIII. EGY LEVELÉRE	31.	489.
*EGY LEVÉLRE	32.	489.
XXIX. ÜZENET A TÁVOLBA	32.	490.
XXX. HÁT ÉRDEKLŐDIK MÉG IRÁNTAM?...	32.	490.
XXXI. BIMBÓNAK TÁRSA HARMAT...	34.	491.
XXXIII. HA HALLANÁL VÍG CZIMBORÁK KÖZT...	34.	492.
XXXIV. TUDOM, ELHERVAD IFJUSÁGUNK...	35.	492.
XXXV. KELL, HOGY HOZZÁD VISSZATÉRJEK!...	35.	492.
XXXVI. SOK SZÉP LEÁNY VAN A VILÁGON...	36.	492.
*AZ EGYETLEN	37.	493.
XXXVII. A TAVASZ ELSŐ NAPSUGÁRA....	38.	493.
XXXVIII. ÉN ÉDES ELHERVADT VIRÁGOM...	38.	493.
XXXIX. A TE NEVED, A TE HANGOD...	39.	493.
XL. ÓH, CSAK MÉG EGYSZER ÖSSZEJÖNNÉNK...	40.	494.
XLI. KERÜLSZ? JÓ, HÁT KERÜLJ...	40.	494.
XLII. TALÁLKOZUNK VÉGRE MÉGIS!...	41.	494.
XLIII. SZERELMI ÖZVEGYSÉGEMET...	41.	494.

PERDITA I–VII.

I. RÓZSAKINÁLÁS, ZENE MELLETT...	42.	496.
II. GONDOLJON A VILÁG AKÁRMIT...	43.	496.
III. SZIVEM IGAZ ÉS JÓ TEHOZZÁD...	43.	496.
IV. KÉSŐ NEKED MÁR ZÚGOLÓDNI...	44.	496.
V. LELKEDBE ÁDÁZ VÉGZETED...	44.	497.
VI. HIÁBA GYUJT SZEMED SUGÁRA...	45.	497.
VII. EGYEDÜL ÁLLSZ. EZ AZ ÁTKOD...	45.	497.

VÁLTOZATOK

OSZTÁLYRÉSZEM	46.	498.
SÁTÁN II.	47.	498.
*SÁTÁN I.	48.	499.
A BÁNATBÓL...	49.	500.
ÁRVA FIÚ I.	49.	500.
*ÁRVA FIÚ II.	50.	501.
KARÁCSONKOR. 1874.	50.	501.
MIKOR HUSZ ÉVES LETTEM. 1875. ÁPR. 9.	51.	502.
A FILISZTEREKHEZ II.	52.	502.
*A FILISZTEREKHEZ I.	53.	504.
IMAKÖNYVEM	54.	504.
*EGY IMAKÖNYV	55.	505.
EST DEUS IN NOBIS! EGY ISMERETLEN POÉTA VERSET KÜLD A SZERKESZTŐNEK	56.	505.
A CZIGARETRŐL II.	57.	506.
*A CZIGARETTRŐL I.	58.	507.
TAVASZODIK...	59.	507.
TEDEUM	59.	508.
NE VÁDOLJÁTOK...	61.	509.
BOLDOG IDŐ	61.	509.
A KÖLTŐ VILÁGA	62.	510.
PETŐFI ÉL. ARRA AZ ÁLHÍRRE, HOGY PETŐFI A SZIBÉRIAI		
ÓLOMBÁNYÁKBAN RABOSKODIK. 1877.	63.	511.
ŐSZ FELÉ	63.	512.
IMÁDSÁGOM	64.	513.
AZ OÁZ PANASZA	64.	513.
TULÉLEK ÉN MINDEN CSALÓDÁST	66.	514.
MIATYÁNK	68.	515.

SORS	69.	515.
SCHOPENHAUER OLVASÁSA KÖZBEN	69.	515.
SZERELEM FILOZÓFIÁJA	71.	517.
A BOLONDOK HÁZÁBÓL	72.	517.
EGY PILLANGÓ TÖRTÉNETE	73.	523.
A PÉNZ. (TÖREDÉK)	74.	524.
JÉZUS PILÁTUS ELÓTT. MUNKÁCSY KÉPE	76.	525.
IVÁS KÖZBEN	77.	526.
ISKOLATÁRSAIMHOZ. 1878.	78.	528.
KÉT ÚTTITÁRS	79.	529.
TARTSATOK BŰNBÁNATOT! II.	80.	529.
*TARTSATOK BŰNBÁNATOT! I.	82.	530.
A VIRÁGOK	83.	530.
ÜRES NAPOKBAN	84.	530.
I. EZEK A PETYHÜDT, FÁRADT, LOMHA PERCZEK	84	
II. KINEK NYOMOR RINGATTA BÖLCSEJÉT	84.	
III. CSAK MÚLJATOK, CSAK MÚLJATOK	85.	
LÁNYOK, LÁNYOK, MAGYAR LÁNYOK!	85.	531.
EDITHEZ	86.	531.
TANÁCS	86.	531.
KÁR VOLT...	86.	531.
FALUN	87.	531.
I. BÚSAN, ÖSSZETÖRTEN	87.	
II. RÉGI UTCZÁK, RÉGI HÁZAK	87.	
III. SUSOGJATOK, TI KORONÁS FÁK!	88.	
KÖLTŐK SORSA	88.	532.
SZIVEM	88.	533.
DICSVÁGYÓNAK	89.	533.
A TENGERT-PATAKRÓL	89.	533.
NIRVÁNA	91.	533.
NŐSÜLŐ BARÁTNÉK	91.	534.
MULANDÓSÁG	92.	534.
EPILÓG. ENDRÓDI SÁNDOR ESKÜVŐJÉRE	93.	534.
MAGAMMAL ÉVÖDÖM...	93.	535.
HA MÁR SZERETNI NEM FOGOK	94.	535.
A KÜZDELEMBEN	94.	535.
SZERETNÉK MINT HAJDAN ÉGNI	95.	535.
PAPÍR-ROMOK	95.	536.
KITÁROD ÉREZŐ SZÍVED...	97.	537.
FIATAL HÁZASNAK	97.	538.
PETŐFI ELLEN I.	98.	538.
*PETŐFI ELLEN II.	98.	538.
I. N. R. I.	99.	539.
A HALÁL UTÁN. 1877.	100.	540.
UTOLSÓ VÁGY	101.	540.
HAZUGSÁGOT SOSEM ÍRTAM...	102.	541.
ÚTKÖZBEN	102.	541.
AKIT SZERETTÜNK...	103.	541.
MA SZÜLETETT A MESSIÁS!	103.	541.
NE TUDJON RÓLAD A VILÁG	104.	542.
JÖVENDŐ ÉVEK...	105.	542.
DON JUAN A MÁSVILÁGON	106.	542.
MEGHALT	106.	543.
FINALE	107.	543.

MAGÁNY 1883–1889

MAGÁNY	108.	544.
--------	------	------

EMMA I–XI.

I. KÖNYVEMMEL	110.	546.
II. TE VAGY MÉG MOSTAN IS SZIVEMNEK...	110.	546.
III. NEM VOLTÁL MÁR IFJU LÁNYKA...	111.	546.
IV. EMLÉKED, MINT VIRÁG A KÖNYVBEN...	111.	546.
V. MÉG MOST IS VÉLED, CSAK TEVÉLED...	112.	546.
VI. UTÓHANGOK 1–2.	112.	547.
VII. MI LENNE, HOGYHA ÖSSZEJÖNNÉNK...	113.	547.
VIII. DICSŐSÉG	114.	547.
IX. ÉNEKEK ÉNEKE	114.	548.
X. MÉG EGYSZER	116.	549.
XI. SZERELMI EPILOG	117.	549.

FESTETT IDEÁL

FESTETT IDEÁL	118.	549.
---------------	------	------

EPITÁFIUMOK

KATONA JÓZSEF. EMLÉKTÁBLÁJÁNAK LELEPLEZÉSÉRE. 1883. ÁPRILIS 16.	121.	550.
WAGNER RIKÁRD	122.	551.
ARANY JÁNOS HALÁLÁRA	122.	552.
TURGENYEV	123.	553.
A VOLKOV-TEMETŐ II.	124.	554.
*A VOLKOV-TEMETŐ I.	125.	555.
IDŐELŐTTI SÍRVERS	127.	556.

GOROMBA VERSEK

BIZTATÁS	127.	557.
VALLOMÁSOK I–III.	129.	557.
I. SERÉNY A VÁGYBAN, REST A TETT BEN...	129.	
II. MINT AZ ÉHES KOLDUS EMBER...	129.	
III. HEINÉVEL, HA KELL, BEVALLOM...	129.	
PRO MEMORIA. KEZDŐ POÉTÁKNAK	130.	557.
SZÉPEN FOGNAK ELTEMETNI	130.	558.
TALIZMÁN I.	130.	559.
*TALIZMÁN II.	131.	559.
SIRALMAS NÓTA	132.	560.
BETEGSÉGBEN. 1886. SZEPT. 26.	133.	560.
BUCSU KABÁTOMTÓL	133.	561.
KÖLTŐI EPISZTOLA. KORODA PÁLHOZ	134.	561.
*LEVÉL KORODA PÁLHOZ	135.	562.
A TÖRVÉNY BETŰJE	137.	562.

VIRÁGNYELVEN

A METEÓRKŐ	140.	563.
A FÉNY	141.	563.
ŐSZI RÓZSA I.	141.	564.
*ŐSZI RÓZSA. II. A <u>SZEPTEMBER</u> CZÍMŰ VERSES REGÉNYBŐL	141.	564.
A GYANAKVÓ	142.	564.
SALAMON KIRÁLY ÁLMA	142.	564.
A SZAMÁR	144.	565.
PÁLMA A HORTOBÁGYON	145.	567.

VÁLTOZATOK

MAGAMRÓL	146.	568.
ROSSZ ISTENEK	147.	568.
RÉGI DALAIMHOZ	149.	569.
JÓB SIRALMA	150.	569.
*TALÁLT RÓZSA I.	151.	570.
TALÁLT RÓZSA II.	152.	570.

PALINÓDIA	153.	570.	
A CSILLAGOK	153.	571.	
DIÁKÉLET	154.	571.	
*JÓ LELKEK I.	155.	573.	
JÓ LELKEK II.	156.	573.	
TRISTIA 1–3.	156.	573.	
1. ITT E ZSIBONGÓ, ZAGYVA FÖLDÖN...	156.		
2. NE TEDD KI SZÍVED' NAGY MELEGRE...	157.		
3. ÓH, LÉLEK GYÁSZÁ, SZENVEDÉSE...	157.		
VARÁZS-EREKLYE	158.	573.	
CSÖNDES EMBER LESZ BELŐLEM	159.	574.	
*ALKONY	159.	574.	
NYÁRI EST	160.	574.	
PROPRIA LAUS	160.	574.	
MENTSVÁR	160.	574.	
VIKTOR KERESZTFIAMNAK	161.	575.	
HALOTTAK NAPJÁN 1–2.	162.	575.	
1. MOST KESEREGD KI BÁNATOD'...	162.		
2. EZ A HALÁL, A HERVADÁS HAVA...	162.		
DAL	163.	575.	
HERVADT VIRÁG...	163.	575.	
POZSONY. A POZSONYI ÚJ SZÍNHÁZ MEGNYITÁSA ALKALMÁBÓL. 1886. SZEPT. 22.	163.	575.	575.
A KENYÉR	165.	578.	
*TÜNÖDVE KÉRDEZEM... I.	167.	578.	
TÜNÖDVE KÉRDEZEM... II.	167.	578.	
TANTALUSZ	168.	579.	
REZIGNÁNCZIÓ	168.	579.	
MULNAK HETEK...	169.	579.	
ÉNEKLŐ KOLDUS	169.	579.	
MI BAJ VAN A VILÁGON?	170.	579.	
SEMPER IDEM I.	171.	579.	
SEMPER IDEM II.	172.	580.	
SZABADSÁG	174.	580.	
VÉGZET	175.	581.	
HIÚ VÁGY	175.	581.	
ÉLETHARMÓNIA	177.	581.	
AMIT A POHARAK BESZÉLNEK	177.	581.	
FUTÓ IDŐ...	178.	582.	
SÓHAJ II.	179.	582.	
*SOHAJ I.	180.	582.	
INTÉS	180.	582.	
HARMINCZ ÉV	180.	582.	
SZERELMI MORÁL 1–3. [1886]	181.	583.	
1. A VÁROSBAN ROSSZ EMBEREK...	181.		
2. AZT HITTEM, MÁR SZERETNI NEM FOGOK...	182.		
3. A SZERELEMNEK KATONÁI...	182.		
LEHETNÉK MÉG EGYSZER HUSZ ÉVES!	182.	584.	
MIKOR MÉG SÍRNI TUDTAM...	183.	584.	
ÁPRIL	183.	584.	
A CSAVARGÓ	184.	584.	
A HALÁL ELŐTT	185.	584.	
ISTEN	186.	585.	
KÉSŐ BÁNAT	187.	585.	
A SZÍV	188.	585.	
IFJU PESSZIMISTÁNAK	188.	585.	
UGYANANNAK	190.	588.	
AZ ÚJ NYOLCZ BOLDOGSÁG	192.	588.	
*LEMONDÁS I.	193.	588.	
LEMONDÁS II.	194.	588.	
SIROK KÖZÖTT I–II.	195.	588.	

I. SZERETEK ÉN BOLYONGANI...	195.	
II. A TEMETŐ CSENDES MAGÁNYA...	195.	
*SIROK KÖZÖTT. ITT SZOKTAM ÉN BOLYONGANI!	196.	589.
SIROK KÖZÖTT. EGYÜTT KÜZDÖTTÉK ÁT AZ ÉLTET...	196.	589.
A KÉT NEM	197.	589.
LEVÉL EGY BARÁTOMHOZ	197.	589.
A HALÁLHOZ	199.	590.
KÉSŐ	200.	590.
FÉRFIKOR	201.	590.
TAVASZ-VÁGY	201.	590.
MAGDOLNA	202.	591.
ALTATÓ	203.	591.
UTRA KÉSZEN I-III.	203.	592.
I. AKÁRHOGY KÜZDÖK ELLENED...	203.	
II. UTAM' NEM JELZI SEMMI TETT...	204.	
III. MIKOR A TERMÉSZET SZÜZ-HAMVAS ARCZA...	204.	
MARGITNAK	205.	592.
BETEGEN	206.	593.
KÉTFÉLE SZÁMITÁS	206.	593.
VÁLASZ EGY LEVÉLRE	207.	593.
ÁMOR HITVALLÁSA	208.	593.
ARCÓBAN. 1888. MÁRCZIUS 14.	208.	594.
A HALÁL	209.	594.
ALÁZAT	209.	595.
ÁGYBAN	210.	595.
SZEPTEMBER VÉGÉN	211.	595.
HANGULAT	211.	595.
ÚJ ÉLET	212.	596.
SZINHÁZBAN	212.	596.
PÁN HALÁLA	213.	596.
AZ UTOLSÓ KÖLTŐ II. LÁTOMÁNY	216.	601.
AZ UTOLSÓ KÖLTŐ I.	220.	604.

KÖTETBEN MEG NEM JELENT VERSEI

1871

*IV. BÉLA	225.	605.
*KÖNNYŰ ÉS NEHÉZ	227.	606.
ÁLOM	227.	606.
EMLÉKKÖNYVBÉ. B. A. UNOKATESTVÉREMNEK	228.	606.
HOZZÁ	228.	607.
PANASZ	228.	607.
TUDÁS	229.	607.

1872

ELBÚCSÚZOTT...	229.	607.
TŰNŐDÉS	229.	607.
BÚM	230.	608.

1873

*BORÚS NAPON SZÜLETTETEK...	231.	608.
*KACZÉR S HIÚ, AMÍG VALÁL...	231.	608.
A „SEMMISÉG DALAI”-BÓL. I-III.	231.	608.
I. TEMETŐN	232.	
II. NAGYURI SIR	232.	
III. SIRÁSÓ DALA	232.	
LAJKA NEVENAPIJÁN	233.	609.

1874

*AZ X-BŐL	234.	610.
MI LENGI...? AHOGY ERDÉLYI MOST ÍRNÁ	234.	610.
EPIGON	235.	611.
GÁSPÁR IMRÉHEZ. G[ARAM]UJFALU, 1874. SEPT.	236.	613.
ŐSZI DALT IROK	236.	613.
AZ ÁRVA	238.	615.
BÁBEL	238.	615.
CSÁB	239.	615.
ISTEN	239.	616.

1874–1875

*BETEG DALOK 1–6.	240.	616.
CSEVEGÉSEK 1–4.	242.	616.
1. GYÜLÖLTEM EMBERT ÉS VILÁGOT...	242.	
2. NEM AZ IRIGYSÉG SZÓL BELÓLEM...	242.	
3. NEM IS VOLT MÉG VALAMI RÉGEN...	242.	
4. KÉRLEK, NE ZENGJETER, POÉTÁK...	243.	

1875

*MEA CULPA I.	243.	617.
*MEA CULPA! II.	244.	617.
*MEA CULPA III.	245.	618.
*MEA CULPA! IV.	245.	618.
EGY FIÚNAK	245.	618.
ELŐRE TUDTAM...	246.	619.
FALUSI DAL	247.	619.
*EGY FIATAL LEÁNYNAK	248.	619.
*BEH FURCSA... I.	248.	619.
BEH FURCSA... II.	249.	619.
MESSIÁSVÁRÓK	249.	619.
NE SÍRJ, NE SÍRJ...	250.	620.
*TONCSINAK I.	251.	620.
*TONCSINAK II.	252.	621.
A HÁRSFA REGÉJE	253.	621.
AZ ÚJ NÉPKÖLTŐK	254.	621.
JUVENTUS VENTUS! / AZ IFJUSÁG	255.	622.
KARÁCSONY	255.	622.
POTYA-NÓTA. ÉNEKLIK A SZERKESZTŐK	256.	622.
RÓZSA LEVELE A NEVELŐBŐL	256.	622.
*SIRASSATOK...	257.	622.
TUDNÉK BÁR IRNI SZENVEDÉLLYEL...	258.	623.

1876

*NÉMA VÁD I.	259.	623.
NÉMA VÁD II.	260.	623.
BÓLOGAT AZ...	260.	623.
*EGY SZERKESZTŐNEK I.	260.	623.
EGY SZERKESZTŐNEK II.	260.	624.
EGY KIS LEÁNYNAK	262.	624.
*KÉTSÉGEK I–IV.	262.	625.
I. RAGYOG A CSILLAG...	262.	
II. MELLETTE OLYAN ÁBRÁNDOS VAGYOK...	263.	
III. MONDÁM, A DICSÓSÉG NEM ÜDVEZIT...	263.	
IV. A GÚNY ERŐLTETETT; A VERS HIDEG...	263.	
MAGÁNYOS KERESZT	263.	625.
LEPKESZÁRNYAK. I–II.	264.	625.

I. HOGY NYOMORULT VAGYOK, NEM ÉRZEM...	264.	
II. SZIVEMNEK KÖNNYŰ LEPKEFODRÁT...	264.	
*MÉCSVILÁGOK I–VI.	264.	625.
I. TANITSATOK MEG SIRNI ENGEM...	264.	
II. MINT FORRÓ NYÁRI ÉJSZAKÁKON...	264.	
III. ÉN IS VIRÁGOK KÖZT SZÜLETTEM...	264.	
IV. LASSACSKÁN ELKÖZELG AZ ÉJFÉL...	264.	
DALAIM	265.	625.
EMLÉKEK. 1–4.	266.	626.
1. KÉT–HÁROM ÉV UTÁN REÁD TALÁLTAM...	266.	
2. TALÁLKOZUNK MEGINT AZ UTCZÁN...	266.	
3. EGYSZER-KÉTSZER LÁTTALAK CSAK ESTE...	266.	
4. UGY KERÜLÖK MINDEN ROKONT, BARÁTOT...	267.	

1877

NEM ÉRTEM SZIVEDET...	267.	626.
SZENVEDSZ? BETEG VAGY?	267.	626.
VÉGSŐ SZAKOK. EGY CZIKLUSHOZ. 1–3.	268.	626.
1. LEJÁTSZVA IMMÁR A BOHÓZAT...	268.	
2. HITVÁNY DARAB VOLT...	268.	
3. ÉS IRHATNÉK MÉG, GÚNYOSABBAN	268.	
EGY BÁLKIRÁLYNÉNÁK	269.	627.
*EGY BÁLKIRÁLYNŐNEK	269.	627.
A MAMA SZÓLT... / ETIKETT	270.	627.
A PLETYKA BÁNT?... / ETIKETT	270.	628.
*AZ ÉLETBŐL I.	271.	628.
AZ ÉLETBŐL II.	272.	628.
ŐSZI REMÉNY	272.	628.
MÁR SZÁZSZOR IS...	273.	628.
BARABÁS MIKLÓSHOZ	273.	628.
CSALÁDI FÉSZEK	274.	629.
LÁZBAN	275.	630.

1878

VILÁGBÁNAT. KOMOLYAN IS LEHET VENNI	276.	630.
MIRZA SCHAFFYNAK	277.	630.
DON OUIJOTE	278.	631.
*VÁLÁS UTÁN I.	279.	631.
*VÁLÁS UTÁN II.	280.	632.
VÁLÁS UTÁN III.	281.	632.
ÖREG EMBER TAVASZA	282.	632.
FELTÁMADÁS	282.	632.
SZABADBAN	283.	632.
*ARATÁS	284.	633.
ERDEI DAL	285.	633.
ARANY JÁNOSNAK. VÁLASZUL „KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET” CZÍMŰ VERSÉRE	286.	633.
EGYEDÜL	287.	636.
AZ EGYETLENHEZ	288.	637.
A NAGY TEMETÉS	290.	637.
SZENT ISTVÁN NAPIJÁN I–III.	291.	637.
I. HATALMAS, BÖLCS, ELŐRELÁTÓ...	291.	
II. MAGYAROK ELSŐ SZENT KIRÁLYA...	292.	
III. DICSÓSÉGES SZENT JOBB KÉZ...	293.	
A NEMZETI KASZINÓNAK. MIDŐN EGY FIATAL		
SZÍNÉSZ SZÁMÁRA 1000 FRTOT GYŰJTÖTT	293.	638.
BÉKE-GONDOLATOK	293.	639.
AZT IRTA, HOGY TÖBBÉ NEM ÍRHAT...	294.	639.
IFJUSÁG ÉS SZERELEM...	295.	639.
BISMARCK FÉLELME	296.	639.

EGY MENYASSZONYNAK	296.	641.
ÜRES IMMÁR A FECSKE-FÉSZEK...	297.	641.
A JEGESMEDVE	298.	641.
A MUNKA NÉPE	299.	642.
ESIK, ESIK...	299.	642.
HÁBORUS HIREK	300.	642.
HIMNUSZ	301.	643.
SZERESD HAZÁDAT!	301.	643.

1878–1879

*A MEGSZOKÁSNAK RABJA LETTEM...	302.	643.
---------------------------------	------	------

1879

A SZERELEM ÁRVÁJA	303.	644.
HULL A VIRÁG...	303.	644.
A BOLDOGSÁG IZGALMA...	304.	644.
IRÓNIA	304.	644.
JELSZÓ	306.	645.
KI ÉRTI MEG?	306.	645.
KLÁRI NÉNI	307.	645.

1880

ÁLDOZÓ KIS LÁNY	308.	645.
CSAK LŐJETEK, CSAK VIVJATOK!	309.	646.
MÁJUS. FÉNYNEK, MELEGNEK ÚJULÁSA VAN...	309.	646.
UTI EMLÉK	310.	646.
NYÁR	310.	647.
KENYÉRPOÉZIS	311.	647.
TÉLEN...	312.	647.
HALÁSZAT	313.	647.
MÁJUS. AZ IFJUSÁG BÁJOS VIDÉKE...	313.	648.

1881

IBOLYÁT ÁRULÓ LEÁNY	314.	648.
LENGE SZELLŐ SIMOGATJA...	315.	648.
MŰVÉSZET	315.	648.
APRÓ DALOK I–III.	316.	649.
I. ELÉG HÁLÁT NEKED...	316.	
II. NEHÉZ NAPOKBAN LÁTLAG UJRA...	316.	
III. ÚGY VAN! SZERETTEM MÁR ELŐTTED...	316.	
FORDULJATOK MIND ELLENEM...	317.	649.
CSORBA ZSÓFI	317.	649.
KANÁRI SIRJA	319.	649.

1882

EDELÉNY, A HOLTIG HŰ SZERETŐ. IGAZ HISTÓRIA HÁROM ÉNEKBEN	319.	650.
---	------	------

1883

FAKÓ POÉTA	328.	651.
A HALOTT GYŰRŰJE	329.	652.
A HALÁL ÖNKÉNYTESEI	330.	653.
MAGYAR VIRTUS	331.	653.
VAKULJ MAGYAR! A HORVÁT ZENEBONÁRA	331.	653.
SZEGED	332.	654.
ZENGŐ DALOKBÓL	332.	655.

1883 –1884

EGY DIVATOS LIRIKUSRA I-III.	333.	655.
I. NAGYOBB VAGY TERMETEDNÉL...	333.	
II. KÜZD AZ IDEÁL, S GYŐZ AZ EGYSZEREGET...	333.	
III. MIT KINOSAN, VAJÚDVA ZENGESZ...	333.	
*EGY DIVATOS LIRIKUSRA / B.	333.	656.

1884

SZERETLEK, MINT EGY ELHAGYOTTAT	334.	656.
POLITIKUS NEMZET	334.	656.
VALLOMÁSOK I-IV.	336.	659.
*I. SERÉNY A VÁGYBAN...	336.	
*II. MINT AZ ÉHES KOLDUS-EMBER...	336.	
III. NŐK SZEMEI, HOGYHA SZÉPEK...	337.	
*IV. HEINÉVEL, HA KELL...	337.	
BETEG VAGY, AZT MONDOD NEKEM...	337.	660.
FOGY A SUGÁR...	338.	660.
HA DURVA MÓDON SÉRTELEK...	338.	660.
RAJTA, RAJTA! ÉLD VILÁGOD!...	338.	660.
AZ ERDŐ HERVADÁSA	339.	660.
A SZUNYOG	339.	661.
SZERETEM A MAGÁNYT...	340.	661.

1885

PROLÓG. SZAVALTÁK A KÖNYVKERESKEDŐ SEGÉDEK		
„CSAK SZOROSAN” EGYLETÉNEK JANUÁR 5-IKI ESTÉLYÉN	340.	661.
MAGYAR LÁNY	341.	662.
HOGYHA VÁRSZ MÉG...	342.	663.
ESZTER LEGENDÁJA	342.	663.
ZSIDÓK, KERESZTELKEDJETER KI!	343.	664.
A LENGYELEKHEZ. MIDŐN AZ 1885-KI ORSZÁGOS KIÁLLITÁST MEGLÁTOGATTÁ	344.	665.
SZÉP ASSZONYOK	345.	666.
BUDAPEST	345.	667.
HERNYÓ ÉS A RÓZSA. A „PIKÁNS NAPTÁR”-BÓL	346.	667.
A NAP DICSÉRETE	347.	668.
AZ AKKOR VOLT!	347.	668.
AZ ÉLET	348.	668.
AZ ERDŐ	348.	668.
PARAZITA-ÉNEK	349.	669.

1886

BUDAPESTEN	350.	669.
*PETŐFI SZOBRA ELŐTT I.	350.	670.
PETŐFI SZOBRA ELŐTT II.	352.	670.
NAPGYÜLÖLŐK / MI FÉNYES, MINT A NYÁRI ÉG...	353.	670.

1887

*MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKÉN I.	353.	671.
MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKÉN II.	354.	671.
*JEHOVA	355.	672.
PIROS PÜNKÖSD	356.	672.
EMLÉKEK	357.	672.
*AGGLEGENY KARÁCSONYA I.	357.	672.
AGGLEGENY KARÁCSONYA II.	358.	673.

1888

ÁGYBAN, PÁRNÁK KÖZT HALNI MEG. ARCO, MÁRCZ. 24.	359.	673.
A KÉT LÚD. MESE	359.	674.

VIRÁGOK	360.	674.
MEDDŐ VILÁG	360.	674.
EGY KÖNYVRE, MELY AZ ÓRÜLT, A GONOSZTEVŐ ÉS A LÁNGÉSZ KÖZT ROKONSÁGOT BIZONYÍTGAT	361.	674.
*SZOMORÚ KARÁCSONY	363.	675.
ARANY JÁNOS. IRODALMI HAGYATÉKÁNAK MEGJELENÉSE ALKALMÁBÓL	363.	675.
AZ ÉLET	364.	675.
SEGÉLYEZETT KÖLTŐ	364.	676.

1889

ÉDES NAPOK. I-II. FEBRUÁR 17-18.	365.	676.
I. UJ NAP RAGYOG FEL ÉLETEMRE...	365.	
II. MINT EGY MADÁR RÖPPENSZ BE HOZZÁM...	366.	
NAPOS, MELEG, SZÉP TÉLI NAP...	366.	677.
REZEDÁNAK	366.	677.
BŰNHÖDÉS	367.	678.
SZERETLEK-É?	367.	678.
ÉGESS EL!	368.	678.
RÓZSÁK	368.	679.
SZÁMLÁLGATOM...	369.	679.
BETEG VAGYOK...	369.	679.

DATÁLHATATLAN, KÖTETBEN MEG NEM JELENT VERSEK

*ABLAKOMRA RÁHAJLIK A SZOMORUFŰZ LOMBJA	370.	680.
*ELHERVAD AZ A FŰ	370.	680.
*ENYÉSZET	371.	680.
*HANGULAT	371.	680.
*AZ ÖNZÉS	371.	680.
*SANZARA	374.	681.
SZEMET SZEMÉRT!	375.	681.

NÉMET NYELVŰ VERSEI ÉS NÉMET TÖREDÉKES VERSEI

1873

*HERBST I.	376.	684.
*HERBST II.	376.	684.
*STAMMBUCHBLÄTTER	376.	684.

1874

*AUF DIE ALTEN TAGE I-II.	376.	685.
*AUS „NAMENLOSE LIEDER” 1-2.	377.	686.
*NAMENLOSE LIEDER 4-5.	377.	687.
*NAMENLOSE LIEDER 17.	377.	688.
*APOTHEOSE	379.	689.
*MEINER COUSINE	379.	690.
*NOCH EINMAL	380.	691.
*APRILWOLKEN	381.	692.
*IHR TAGE	381.	693.
*MISERA PLEBS	381.	693.
*SELBSTMÖRDER	382.	693.

1875

*DAS SCHÖNSTE LIED	382.	694.
TEMPI PASSATI!	383.	694.

MŰFORDÍTÁSAI

MAGYAR NYELVŰ FORDÍTÁSAI

*JÖJJ TE TÜNDÉR... Friedrich Schiller	385.	697.
TÜNDÉR-KIRÁLY. Johann Wolfgang Goethe	385.	698.
*A RÉMKIRÁLY. Johann Wolfgang Goethe	386.	698.
A KEVLAARI BUCSU. Heinrich Heine	387.	699.
RÓZSI. Német ballada	388.	699.
LENÓRA. Gottfried August Bürger	389.	699.
A PAP CSALÁDJA. Heinrich Heine	395.	700.
EGY ELMARADT KÖNYŰTŐL... Heinrich Heine	396.	700.
SZÁRAZ LEVÉL A KÖNYVBEN. Anastasius Grün	396.	700.
CSÖNDESEN LÉGY! Ida Baronin Reinsberg-Düringsfeld	397.	701.
*DU BIST WIE EINE BLUME. Heinrich Heine	397.	701.
*EMMÁNAK I. Friedrich Schiller	397.	702.
EMMÁNAK II. Friedrich Schiller	398.	702.
ŐSZKOR. Nikolaus Lenau	398.	702.
*PERDITA. AZ ÉN HÁZAM A TE HÁZAD... – Ferdinand Dranmor	399.	702.
MENNÉK ALUDNI MÁR... – Ferdinand Dranmor	400.	703.
GYÖNYÖRŰ MÁJUSBAN. Heinrich Heine	401.	703.
MÉRT OLY SÁPADT... Heinrich Heine	401.	703.
CSAK EGYSZER LÁTTALAK. Edgar Allan Poe	401.	703.
ISTEN VELED! Adalbert Chamisso	403.	703.
*BONCOURT VÁRA. Adalbert Chamisso	403.	704.
ISTEN HA VOLNÉK ÉN. René-Francois-Armand Sully-Prudhomme	404.	704.
„SAVONAROLÁ”-BÓL. Nikolaus Lenau	405.	704.
A TÁVOLBA. 1–2. Nikolaus Lenau	406.	705.
1. TÁVOL, IDEGEN HELYEN...	406.	
2. SIETŐS ÉS HERVATAG...	406.	
*PEPITÁHOZ. Alfred Musset	407.	705.
BÜRGER EPIGRAMJAIBÓL. 1–6. Gottfried August Bürger	407.	705.
1. HA RÁGALOM MEGCSIPDESETT...	407.	
2. RAJONGÓK A MONARCHIÁÉRT...	408.	
3. VAN A VILÁGON SOK SZAMÁR...	408.	
4. HOL NEM LÁTNI SZENDESÉGET...	408.	
5. PANASZ KEL ÍGY MEG ÚGY GYAKORTA...	408.	
6. AMIG VAN EGY ÉP TAGJA...	408.	
ÉJFÉLI SZÁMVETÉS. Charles Baudelaire	408.	706.
SPLEEN. Paul Bourget	409.	707.
DALOK A NÁDASBÓL I–V. Nikolaus Lenau – [1888]	410.	707.
I. ALKONYODIK ODA ÁLTAL...	410.	
II. FELLEG GYŰL AZ ALKONY-ÉGEN...	410.	
III. LOPVA BOLYGOK ESTE VÉGIG...	410.	
IV. ESTHAJNAL. A NAP...	411.	
V. MÉLA HOLDFÉNY LEJTI TÁNCZÁT...	411.	
A KÖNY VIGASZA. Johann Wolfgang Goethe	411.	707.
NÉZD A FOLYÓT. Nikolaus Lenau	412.	707.
UTSZÉLI ERDŐ. Nikolaus Lenau	413.	708.

NÉMET NYELVŰ FORDÍTÁSAI

*WANDERLIED I. Gáspár Imre	413.	708.
*WANDERLIED II. Gáspár Imre	413.	708.
*FRAU AGNES I. Arany János	414.	708.
*FRAU AGNES II. Arany János	416.	709.
*AN MEINEM NAMENSTAG. (AM 5 NOVEMBER). Gáspár Imre	419.	709.
*AUF DER DONAU I. Petőfi Sándor	421.	711.
*AUF DER DONAU II. Petőfi Sándor	421.	711.
*ICH STAND AN IHREM GRABE. Petőfi Sándor	421.	711.
*HAST IHN SCHON VERGESSEN?... / FÄLLT DIR DER TANZ EIN?... Endrődi Sándor	421.	711.

*VOM LANDJUNKER. Gáspár Imre	422.	711.
*HIER SAßEN WIR. Gáspár Imre	423.	712.
*LIED. Arany János	424.	712.
*VERZAGUNG. Andrassy Béla	424.	712.
*IM VAÁLER WALDE. János Vajda	425.	713.
*WAS TÖNET? Erdélyi János	425.	713.

MAGYAR NYELVŰ TÖREDÉKES VERSEI

*MIKOR VELED TALÁLKOZOM...	427.	714.
*[A CZIM SÖTÉT MEG A HISTÓRIA...]	427.	714.
*HALOTTAK ESTÉJÉN	427.	714.
PRAELUDIUM	427.	714.
*HA VELED BOLDOG NEM LEHETTEM...	429.	714.
*ROMOK	429.	715.

SZEPTEMBER

1. RÉSZLET. *ELŐHANG. I. A BOLDOGTALAN CZIMŰ VERSES REGÉNYHEZ	429.	715.
ELŐHANG. II.	431.	716.
*ELŐHANG III.	433.	716.
2. RÉSZLET. EGY JÓ BARÁTOM VOLT...	434.	716.
3. RÉSZLET. *HÖST, MINT EZ ITT... I.	434.	716.
HÖST, MINT EZ ITT... II.	436.	716.
4. RÉSZLET. PARASZTFÚKKAL CZIMBORÁLVA...	437.	716.
5. RÉSZLET. OTTAN TUDOTT CSAK MEGPIHENNI...	438.	716.
6. RÉSZLET. KORONGH IVÁN...	438.	717.
A JEGYESEK I-II.	441.	717.
I. KÖNYVES ANDRÁS SZÓRAKOZOTTSÁGA	441.	
II. A PARKBA' JÁR, MEGÁLL, MAJD MEG LEÜL...	441.	
A JÓ LELKIPÁSZTOR. TANULSÁGOS TÖRTÉNET, KÉT FEJEZETBEN	441.	718.
*[A KÖLTÉSZET A SZÍVBE LOPVA...]	442.	718.
*A KÖLTŐ ISTENEK KEGYELTJE...	442.	718.
*[ÁBRÁNDOS LÁNYOK...]	443.	718.
*[FEKETE SZÍN BEN LÁTOM A VILÁGOT...]	443.	718.
ZDENKO GRÓF 1-2.	444.	718.
1. KINT ŐSZI SZÉL ZÚG, BENT AZ ÓRA...		
2. MÍG A KOCSI, PÁHOLY, LÓ FUTOTTA...		

TÖREDÉKES KÉZIRATOS FELJEGYZÉSEI

*[A MAGYAR JÖVŐJE]	446.
*[SAJNÁLTALAK RÓZSÁM...]	447.
*[A SZÁRAZ KÖNYVEK...]	447.
*[SOK SZÉP LÁNYT...]	448.
*BOLDOG, BOLDOGTALAN	451.
REVICZKY NAPTÁRA	452.
*HAMIS TANÚ	452.

CSAK MAGYAR FORDÍTÁSBAN ISMERT, NÉMETÜL ÍRT VERSEI

CSAK SZÓDD A SOK ZAVAROS ÁLMOT... (NÉVTELEN DALOK XIII.)	454.
KÉTFÉLE DALT A LELKEM...	454.
NÉVTELEN DALOK. (ÚJABB.)	454.
TEMPORA MUTANTUR	455.
TEMPI PASSATI II.	455.

KÉTES SZERZŐSÉGŰ VERSEK

* ELŐHANG	457.
-----------	------

*JÁROK, KELEK A TÖMKELEGBEN...	458.
ÁLVERS [NYÁRI ESTÉN]	460.
CSAK CÍMRŐL ISMERT VERSEI ÉS MŰFORDÍTÁSAI	461.
ÚJ, EDDIG ISMERETLEN VERSEINEK LISTÁJA	720.